Demokratian haaste

Gustav von Hertzen

DEMOKRATIAN HAASTE

Maailmanlaajuisen plussummapelin toteuttaminen

Gummerus

Kiitokset

Haluan osoittaa parhaat kiitokseni kaikille niille, jotka ovat osaltaan vaikuttaneet tämän kirjan syntyyn. Elinkeinoelämän valtuuskunnan johto ja henkilöstö ovat tukeneet minua monin tavoin. Erityisesti haluan kiittää Martti Nybergiä ja Ilkka Haavistoa, jotka ovat auttaneet minua pitkällisen kirjoitusprosessin kaikissa käänteissä. Hannu Kaseva on kaivanut esille tuiki tarpeellisia tietoja, ja Petteri Larjos on auttanut tietokoneen reistaillessa.

Suurkiitos Christina Lindqvistille, joka ei ole säästänyt vaivojaan ponnistellessaan laajan viiteaineiston kanssa. Kiitän myös Janne Salosta joka luki käsikirjoituksen varhaisessa vaiheessa ja tarjosi arvokkaita kommentteja. Jukka Gronow tutustutti minut filosofi Hans Joakseen, ja Christian Junnelius on aina ollut valmiina auttamaan. Bengt Stymne, Sören Lithell ja Anders Björnsson ovat tehneet parhaansa kansainvälisten kontaktien luomiseksi.

Suomennostyössä Jarmo Heinonen on tehnyt suurtyön, ja Juhani Kohonen on antaumuksella ja ammattitaidolla viimeistellyt kieliasun. Kiitän myös Gummeruksen avainhenkilöstöä myötämielisestä suhtautumisesta ja hyvästä yhteistyöstä.

Lopuksi haluan kiittää lähimpiäni. Vaimo, lapset ja lastenlapset ovat osallistuneet keskustelemalla, ja rakas puolisoni on nurkumatta hyväksynyt pitkät päiväni, viikkoni ja kuukauteni tietokoneen ääressä.

Helsingissä elokuussa 2007

Gustav von Hertzen

Ruotsinkielisestä käsikirjoituksesta
Demokratins utmaning. Att realisera ett globalt plussummespel
suomentanut Jarmo Heinonen yhteistyössä tekijän kanssa

ISBN 978-951-20-7490-7

Gummerus Kirjapaino Oy
Jyväskylä 2007

Sisällys

Osa II
Käytännön demokratiaa

Osa III
Demokratian tulevaisuus

Hyvä lukija

Edessäsi oleva kirja ottaa mittaa demokratiasta ja on osoitettu kaikille niille kansalaisille, jotka tuntevat huolta tulevasta kehityksestä. Teokseni ei ole tieteellistä objektiivisuutta tavoitteleva akateeminen tutkielma, vaan se heijastaa häpeämättömästi tekijän omia näkemyksiä. Viiteaineisto tarjoaa kuitenkin mahdollisuuden tutustua tosiasiataustaan, mutta en ole pyrkinyt edeltäjieni panosten kattavaan käsittelyyn.

Viittaan monessa yhteydessä Alexis de Tocquevillen (1805–1859) vuosina 1835 ja 1840 ilmestyneeseen kaksiosaiseen klassikkoon *De la Démocratie en Amérique* (suom. 2006 *Demokratia Amerikassa*). Se kirjoitettiin Yhdysvaltoihin vuonna 1831 suuntautuneen kiertomatkan aikana tehtyjen havaintojen pohjalta. Kirjailija oli saavuttanut kunnioitettavan 26 vuoden iän, eivätkä kaksisetkaan tieteelliset ansiot häntä rasittaneet. Antaa ajattelemisen aihetta, että emme ole lähes kahteensataan vuoteen pystyneet merkittävästi kasvattamaan ymmärrystämme demokratian olemuksesta. Näin ollen saatamme epähuomiossa kovertaa demokratian olemassaolon perusedellytyksiä.

Teokseni alaotsikko *Maailmanlaajuisen plussummapelin toteuttaminen* vaatii lyhyen kommentin. Yhteiskunta on olemassa, jotta yhteistyön kautta tuotettaisiin lisää arvoa sen jäsenille. Yksilöiden välisten pelisääntöjen pitää niin muodoin edistää lisäarvoa luovaa plussummapeliä ja minimoida tulokseton nollasummapelaaminen. Tuhoavat miinussummapelit olisi päättäväisesti torjuttava. Kun nämä itsestäänselvyydet määritellään matemaattisesti, voidaan hyödyntää peliteorian perusoivalluksia. Lukijaa ei kuitenkaan tulla rasittamaan kaavoilla tai todisteluilla.

Nykyaikaiset, laajamittaiset demokratiat ovat mielenkiintoni kohteena. Historialliset ja esihistorialliset edelläkävijät otetaan huomioon ainoastaan suhteessa tähän ongelmakenttään. En ole myöskään hakenut demokratian täsmällistä määritelmää tai ryhtynyt seikkaperäisesti analysoimaan sen hyviä ja huonoja puolia; lähtökohtana on yksinkertaisesti demokratian ylivoimaisuus yhteiskuntamuotona. Olen käsitellyt näitä kysymyksiä laajemmin teoksessani *The Spirit of the Game* (1993), jonka alaotsikko kuuluu *Navigational Aids for the Next Century*. Pyrin tässäkin kirjassa varoittamaan ja opastamaan, osoittamaan vaaratekijöitä ja karikkoja, mutta samalla nostamaan esille voimavaroja ja mahdollisuuksia. Tulevaisuuden muovaaminen on haasteemme, ylimielisyyttä välttäen mutta vankasti itseemme luottaen.

Johdanto

Ihmiskunnan historian voi nähdä plussummapelin oppituntina pienryhmien, heimojen ja jopa kokonaisten kansakuntien omaksuessa tuottavan yhteistyön pelisääntöjä. Rakentava yhteistoiminta vaatii aina luottamusta, joka perustuu moraaliin. Kun yhteiskunnat laajenevat, vapaamatkustajille jää enemmän tilaa, jolloin vilpin ja petoksen riski kasvaa. Jotta demokraattinen yhteispeli voisi toimia, moraalisten voimavarojen on vastaavasti lisäännyttävä. Vaihtoehtona on huipulta johdettu, pahimmassa tapauksessa totalitaarinen yhteiskuntarakenne.

Demokratiat ovat viime aikoina menestyneet sekä poliittisesti että taloudellisesti. Nykyään pidetään demokraattista yhteiskuntamuotoa kiistattomasti ylivoimaisena, ja olkoon niin. Tällainen itsetyytyväisyys saattaa kuitenkin johtaa ylimielisiin päätelmiin demokratioiden lopullisesta voitosta, mikä on mitä vahingollisin harha. Demokratia ei ole ainoastaan paras – tai vähiten huono – vaan myös kaikkein vaativin yhteiselon muoto. Se edellyttää laajaa kansalaisvastuuta, ja sen perustukset ovat alttiina kulumiselle ja rapautumiselle.

Lähihistoriamme lyhyt katsaus tarjoaa nöyryyden oppitunnin, ennen muuta meille eurooppalaisille. Vielä vuonna 1940 ei kovin moni tulevaisuuden tutkija olisi lyönyt Adolf Hitlerin ja Josif Stalinin varjossa vetoa demokratian puolesta, ei ainakaan meidän maanosassamme. Älymystön lähes täysilukuinen karkuruus demokraattisista ihanteista on vielä näin jälkikäteenkin erityisen masentavaa. Sosialismi ja suunnitelmataloudellinen ajattelu hallitsivat eri vivahteissaan myös liberaaleissa piireissä. Karl Popper ja Friedrich von Hayek puhuivat kuuroille korville varoittaessaan totalitaarisesta agendasta, joka piilee kaikenkattavassa valtiollisessa suunnittelussa.

Toisen maailmansodan jälkeinen demokratian nousu tuntuu myös jälkiviisauden kirkkaassa valossa melkeinpä ihmeeltä. Vasemmistosuuntautunut älymystö julisti yhteen ääneen sosialismin väistämätöntä voittokulkua, kun taas porvarilliset olivat taipuvaisia alistuen hyväksymään tosiasiat. Ihmiskunnan enemmistöä ohjasivat ehdottoman epädemokraattiset hallinnot, ja uskonvarmat kommunistit, maolaiset, pasifistit ja kaikenlaiset kanssakulkijat vyöryttivät kotirintamaa. Itse demokratia-käsite prostituoitiin ja oli menettämässä sisältöään, kun samalla markkinataloudesta tuli haukkumasana.

Onneksi kansa suhtautui maailmanvallankumouksen siunauksellisuuteen epäilevämmin. Ex-kommunistit tiesivät todistaa reaalisosialismin

käytännöstä, ja sosiaalidemokraattiset poliitikot osoittivat kerta toisensa jälkeen merkittävää kansalaisrohkeutta taistelussa kommunistien soluttautumista vastaan. Ilman Yhdysvaltojen päättäväistä ulkopolitiikkaa ja sotilaallista varustautumista peli olisi kuitenkin menetetty. Euroopan asteittainen rakennemuutos oli mahdollinen ainoastaan Yhdysvaltojen ydinasesuojan alla.

Sosialismin maineenmenetys ja lopulta Neuvostoliiton romahdus eivät johtuneet ensi kädessä demokraattisten ihanteiden vetovoimasta vaan suunnitelmatalouden itsetuhosta. Markkinatalouden itseorganisoituva dynamiikka antoi ajan oloon demokratioille ratkaisevan poliittisen ja sotilaallisen kilpailuedun. Neuvostovaltion rappio ja Maon katastrofaalinen hallinto paljastivat marxilaisuuden sisäisen ristiriitaisuuden koko maailmalle. Vahingosta viisastuneina kiinalaisjohtajat yrittävät nyt merkittävällä menestyksellä yhdistää puoluepoliittisen alistamisen vapaiden markkinoiden ilmeisiin etuihin.

Näemme mielellämme demokratian ja markkinatalouden globaaleina yleislääkkeinä kaikkeen yhteiskunnan pahaan, tai vähintäänkin taloudellisen tehokkuuden ja kilpailukyvyn takeina. Demokratian avoimuus ja itsekritiikki, sopeutumiskyky ja luovuus ovatkin eittämättä hyviä puolia, vaikka demokraattinen käytäntö on ilmeisen keskeneräinen ja aina yhtä kiistanalainen. Kysymys kuuluu: Onko keskivertoihmisillä halua ja kykyä rakentaa ja vaalia sitä moraalista pääomaa, joka on kestävän demokratian välttämätön edellytys?

Tämä on demokratian haaste, jota tarkastelen eri näkökulmista. Esimakua ongelmanasettelusta tarjoaa vanhaan hyvään sosialismiin kohdistuva nostalgia-aalto, joka on löytänyt epämääräisen polttopisteensä globalisoitumisen vastaisesta liikkeestä. Demokratian oppiminen on tosiaan hidas prosessi, jossa tunteet ja perityt asenteet jättävät useimmiten järkiperäisyyden varjoonsa. Demokratioilla on toisaalta ihmeellinen kyky integroida jopa äkkiväärät toisinajattelijat. Rahtusen totuutta sisältävät haihattelut rikastuvat ajan oloon poliittiseen päätäntäprosessiin osatekijöiksi, ja nuorista kumouksellisista saattaa ajan oloon kehkeytyä yhteiskunnan tukipilareita.

Demokratioiden terveys ja elinvoima ovat meille ensisijaisia, mutta demokratian haasteessa on myös lähetysnäkökulma. Fundamentalistiset fanaatikot kyseenalaistavat koko arvojärjestelmämme, eikä demokratia näytä kiinnostavan miljoonia ihmisiä, jotka eri puolilla maailmaa pitävät kiinni perinteisistä elämäntavoistaan. Monen maahanmuuttajankaan on vaikea hyväksyä demokraattisia arvoja, mutta vieläkin suuremman haasteen muodostaa kehitysmaiden hiljainen enemmistö.

Inhimillinen edistys kuvastuu yhä laajemmissa, lisäarvoa synnyttävissä plussummapeleissä. Rehellisyys ja avoimuus ovat ratkaisevia menestystekijöitä.

Vain vaalimalla niukkoja moraalisia voimavarojamme voimme juurruttaa reilun pelin säännöt ja luoda edellytykset maailmanlaajuiselle demokraattiselle yhteistoiminnalle. Demokratia on poliittisista järjestelmistä ainoa ihmisen arvoinen. Avoimeksi jää, onko ihmiskunta tämän arvoaseman mittainen.

Osa I

Demokratian perusta

Aluksi tarkastelemme ihmisen kehittymistä yhteiskuntakelpoiseksi ja moraalisesti tietoiseksi olennoksi.

* Inhimillinen psyyke sisältää joukon muuttumattomia tekijöitä, joita ei voi kitkeä eikä liioin sivuuttaa. Voimme sen sijaan hallita, kontrolloida ja parhaassa tapauksessa hyödyntää näitä luonnonvoimia.

* Tekniikan ja talouden välinen hedelmällinen yhteispeli voidaan kestävästi toteuttaa ainoastaan yksityisomistuksen ja vakaan rahanarvon omaksuvassa markkinataloudessa.

* Demokratian nousu voidaan nähdä kristillisten perusarvojen käytännön toteutumisena. Renessanssi, uskonpuhdistus ja valistuksen aika olivat askelia järjen vapautumisen tiellä.

* Demokratian kriisi 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla oli kouriintuntuva opetus moraalisen romahduksen seuraamuksista.

* Ontuva, eettinen evoluutiomme on riippuvainen vaikeaselkoisesta, henkisestä uskonvarmuudesta. Demokratia on astia, jota täytyy jatkuvasti täyttää mielekkäällä sisällöllä.

Luku 1: Ihmisluonto

Inhimillinen käyttäytyminen on geneettisen luonnon ja omatekoisen kulttuurin välistä vuorovaikutusta.[1] Evoluutiopsykologia on ryhtynyt kartoittamaan miljoonien vuosien sosiaalisen kanssakäymisen aikana syntynyttä perimää. Ryhmävalikoituminen on luonut ihmisten välisen geneettisesti ankkuroidun pelisäännöstön, joka mahdollistaa ryhmän tehokkaan yhteispelin. Tämä perinnöllinen moraali auttaa heimotasolla sovittamaan yhteen keskinäisen kilpailun ja luottamuksellisen yhteistyön. Ihminen on myös hyvin sopeutunut siirtämään elintärkeän kulttuuriperinnön seuraavalle sukupolvelle. Huomattavia vaikeuksia ilmenee kuitenkin, kun moraalista pääomaa täytyy kartuttaa jotta suuri, heterogeeninen populaatio pystyisi kestävään plussummapeliin.

1.1 Luonto vai kulttuuri?

Mikä ihminen on? Miten hän suhtautuu kanssaihmisiinsä, lajitovereihinsa? Missä määrin häntä muovaa ympäristö ja missä määrin taas perityt ominaisuudet? Tarvitsemme näihin kysymyksiin ainakin viitteellisiä vastauksia ymmärtääksemme miten inhimilliset yhteisöt toimivat. Näiden kysymyksenasettelujen ympärillä on taisteltu todellisia sanasotia, jolloin vastapuolet ovat kaivautuneet syvälle asenteellisiin juoksuhautoihin. Vasta nyt, kun pahin taistelun melske on tauonnut, alkavat todistuskelpoiset syy-yhteydet nousta esiin. Pääsääntöisesti sekä geenit *ja* ympäristö että perimä *ja* kulttuuri vaikuttavat vaihtelevin suhtein.

Psykologia ja behaviorismi ovat menettäneet suurimman osan uskottavuudestaan. Neurofysiologian alueella tuotetaan kiihtyvällä tahdilla uutta tietoa inhimillisen psyyken perusmekanismeista, mutta Homo sapiensin ymmärtäminen vapaana toimijana tuntuu edelleen utooppiselta. Tässä tilanteessa evoluutiopsykologia tarjoaa raikkaan tarkastelukulman.

Sen lähtökohta on, että yleisinhimilliset käyttäytymismallit ovat luonnollisen valinnan kautta piirtyneet perimäämme. Evoluutio on muovannut tunne-elämäämme ja sitä voidaan tulkita analysoimalla miten se on auttanut meitä selviytymään muinaisissa, alkukantaisissa oloissa. Ankara lajin sisäinen kilpailu leimaa perittyä käyttäytymistämme. Oma hyvinvointimme on meille tärkein, seuraavana järjestyksessä ovat perhe ja suku; epäitsekkyyden ylijäämä on varattu heimoyhteisölle. Muun ihmiskunnan kohtalosta emme olisi voineet vähemmän välittää.

> Inhimillistä luontoa on pidetty, ideologisista lähtökohdista riippuen, joko täysin muuttumattomana tai rajoittamattomasti manipuloitavana. Totuus on, että se muuttuu hitaasti, mutta nopeammin kuin aikaisemmin on uskottu. C. Lumsdenin ja E. O. Wilsonin (1983) mukaan tarvitaan noin viisikymmentä sukupolvea ennen kuin kulttuurin läpimurto on geneettisesti vakiintunut. Uusien, poikkeavasti käyttäytyvien koirarotujen kehittämiseen riittää kaksikymmentä sukupolvea. Tällaiset evoluution näkökulmasta nopeat kehityskulut voidaan selittää geenistön sääntelyn muunnoksilla, jotka ovat verrattain löysästi ankkuroitu eivätkä edellytä muutoksia itse DNA:ssa.[2] Tämän tyyppiset epigeneettiset eroavaisuudet saattavat osaltaan selittää, miksi alkuperäiskansojen on vaikea sopeutua moderniin yhteiskuntaan.

Ihmisellä on muiden lihaa syövien laumaeläinten tavoin vaistonvarainen taipumus hierarkiaan. Vanhemmuuden ja osaamisen kunnioittaminen painavat leimansa inhimillisiin yhteiskuntiin; varsinkin miehet tavoittelevat kiivaasti korkeaa statusta. Arvostamme kuitenkin myös tasa-arvoisuutta, mikä on tunnusmerkillistä eloonjääneille kivikautisille heimoille. Kaukaiset esi-isämme tuntuvat olleen yllättävän demokraattisia, mutta on kuitenkin vältettävä liian nopeita johtopäätöksiä. Hierarkiataipumuksen vahvistuminen saattoi hyvin olla yhteiskunnallisen kasvun ja menestyksen perusedellytys, jolloin pienet, tasa-arvoiset ryhmät työnnettiin syrjään.

Territoriaalinen vaisto on toinen yllyke, jonka jaamme monien eläinlajien kanssa. Yksilökohtaiset reviirit merkitään ja niitä puolustetaan lajitovereita vastaan; taistelu ryhmäreviiristä saattaa johtaa todelliseen sodankäyntiin.

> Simpanssien käyttäytyminen on erityisesti kiinnostanut tutkijoita. Urokset liittoutuvat yhteen muita eläimiä metsästäessään, ja ryhmän yhteenkuuluvuus kasvaa vielä vahvemmaksi, kun lähdetään sotapolulle. Heikompien laumojen kimppuun isketään ilman edeltävää provokaatiota, ja sotaa käydään joskus suorastaan etnisen hävittämisen hengessä.

Vieras ryhmä koetaan parhaimmassakin tapauksessa kilpailijana ja kohtaamista värittää epäluuloisuus. Evoluution tulos ilmenee ihmisessä etnokeskeisyytenä, sisäänrakennettuna taipumuksena nähdä ympäröivä maailma oman ryhmänsä näkökulmasta. Poikkeava ulkonäkö, kieli tai käyttäytyminen saa aikaan torjuvia reaktioita. Monissa kielissä sana ihminen on varattu oman heimon jäsenille – kaikki ulkopuoliset ovat määritelmän mukaan epäihmisiä.[3]

Olemme siis kaikki sisimmässämme rasisteja; muukalaisvihamielisyys on ollut eloonjäämisen ehto. Alkukantaisellakin ihmisellä on kuitenkin liikkumavaraa: hän ei ole täysin sidottu kaavamaisiin reflekseihin. Vieraan-

varaisuudella on vahvat perinteet monien alkuperäisväestöjen piirissä. Rauhallisin aikein lähestyvä muukalainen oli tervetullut tietojen tuoja ja mahdollinen kauppakumppani. Ruoan ja juoman jakaminen loi yhteenkuuluvuutta pitkäjänteisen vastavuoroisuuden ikivanhan mallin mukaisesti. Tulevaisuudessa roolit saattoivat vaihtua.

> Eristyneinä elävien heimojen parissa (inuitit, saamelaiset, tšsuktšit) vieraanvaraisuus oli tiettävästi viety niin pitkälle, että isäntä antoi perheen naispuoliset jäsenet vieraan käyttöön. Se voidaan tulkita vakuutukseksi sisäsiittoisuuden vaaroja vastaan – huomattavan kaukonäköistä vastavuoroisuutta!

Voimakkaimmilla tunteillamme ja estoillamme on syvät juuret. Insesti on useimmissa kulttuureissa tabu, harvoina poikkeuksina jumalallisina pidetyt henkilöt. Ilmiön suhteellinen harvinaisuus ei johdu lain kirjaimesta, vaan hyvin dokumentoidusta, sisäänrakennetusta vastenmielisyydestä sukurutsausta kohtaan, niin sanottu Westermarck-efekti. Monet nisäkkäät käyttäytyvät samalla tavalla ja minimoivat täten sisäsiittoisuuden geneettisiä rasitteita. Naisen ja miehen seksuaalisuuden välisellä selvällä erolla on myös luonnollinen, evoluutiopsykologinen selityksensä.

> Luonnontilassa eläessään sekä miehet että naiset on ohjelmoitu tuottamaan mahdollisimman paljon jälkeläisiä. Naisen välitön panostus lapsiinsa – raskauteen, imettämiseen ja lastenhoitoon – on paljon suurempi kuin miehen, vaikkakin miehellä varmasti on luonnollinen taipumus huolehtia jälkeläisistään. Hänellä on kuitenkin vielä suurempi kiinnostus yrittää vapaamatkustajana istuttaa geenejään yltympäriinsä. Nainen ei tunne samaa vetoa seksuaalikontaktien määrää kohtaan, mutta asettaa laatuvaatimukset korkealle – hän haluaa valikoida. Syrjähyppy voi olla perusteltu, jos tilapäinen kumppani on tarpeeksi houkutteleva. Kiltti aviomies, joka tuntee vastuunsa lapsista ja korkeaa statusta edustava rakastaja, joka on ne siittänyt, saattaa olla geneettinen lottovoitto.

Palaamme seuraavassa sukupuoliproblematiikkaan, joka sekä hyvässä että pahassa on tullut ajankohtaiseksi nykyaikaisissa demokratioissa. Tässä on vain syytä todeta, että perhe on aina ja kaikkialla ollut sosiaalisen verkoston keskiössä. Elleivät miehet tunne vastuuta jälkeläisistään, yhteiskunnan tulevaisuus vaarantuu. Edvard Westermarck (1862–1939) osoitti ensimmäisenä vakuuttavasti, että perhe instituutiona ei ole myöhäissyntyinen keksintö vaan syvälle juurtunut universaali ilmiö.[4]

Evoluutiopsykologia avautuu moneen suuntaan. Taipumus yhteisiin uskomuksiin, eräänlainen laumavaisto, sisältyy varmasti psyykkisen

rakenteeseemme – puhutaan jopa uskontogeeneistä.[5] Tutut fobiat, kuten rottiin, käärmeisiin ja hämähäkkeihin kohdistuva inho, palautuvat luultavasti vielä syvemmälle ihmisen esihistoriaan. Psykopatologiamme valtaosa voidaan liiankin helposti selittää evoluutiopsykologian keinoin. Kuitenkin on yllättävää että lievä masennus, joka on nykyään suorastaan kansantauti, aukenee tällaiselle tulkinnalle.[6]

> Yksisuuntainen eli monopolaarinen masennus on henkilökohtainen protesti sellaista ympäristöä kohtaan, joka subjektiivisesti tuntuu sietämättömältä esimerkiksi stressin, pettymyksien tai myötätunnon puutteen johdosta. Masennus voi olla syvältä kumpuava vaistonvarainen reaktio, joka painostaa ympäristöä välittämään, auttamaan ja osoittamaan sympatiaa. Yksilö menee yksinkertaisesti lakkoon, millä on saattanut evoluution kannalta olla eloonjäämisarvoa.
>
> Välitön reaktiomme on myötäilevä ymmärrys, joka lienee asianomaisen välitön tavoite. Se saattaa lievittää oireita, mutta voi myös hidastaa välttämätöntä, sisäistä surutyötä. Ehdollistamisterapia on evoluutiopsykologian kliininen vastine. Sigmund Freud (1856–1939) oli oikeilla jäljillä, kun hän joutui vastakkain hysteerikon kanssa, joka ei suostunut nousemaan sängystään. Freud huusi ”Tuli on irti”, jolloin syvästi masentunut potilas välittömästi lähti liikkeelle.

Useimmat fobiat voidaan saada hallintaan määrätietoisella terapialla. Toisaalta syvään juurtuneita ennakkoluuloja voidaan käsitellä omakohtaisen ehdollistamisen kautta, mutta eristettynä ihminen jää tunne-elämältään vajaaksi. Perhe- ja ryhmäyhteys on psyyken kohtu ja muinaisilla leiritulilla on edelleen ikivanha viehätyksensä. Suuri kirjallisuus rakentuu usein syvien evoluutiopsykologisten oivallusten pohjalle.

> David ja Nanelle Barash ruotivat kirjassaan *Madame Bovary's Ovaries* (2005) maailmankirjallisuuden kuuluisien teosten evoluutiopsykologisia taustarakenteita. Klassiset kreikkalaiset draamat, Shakespeare, Tšehov ja Flaubert tarjoavat hyviä esimerkkejä arkkityyppisten psykologisten voimien rajusta yhteentörmäyksestä.

Evoluutiopsykologian tärkein sanoma on, että inhimillinen psyyke sisältää lukuisia muuttumattomia tekijöitä, invariansseja joita ei voida kitkeä eikä sivuuttaa. Sen sijaan voimme hallita, kontrolloida ja parhaimmassa tapauksessa käyttää hyväksemme näitä luonnonvoimia. Kulttuurimme yhä kiihtyvä kehitys luo jatkuvasti uusia jännitteitä perittyjen tunnepohjaisten asenteiden, yhteiskunnallisten normien ja rationaalisen päätöksenteon välille.

Meidän on elettävä tämän emotionaalisen sopeutumattomuuden kanssa, joka on kiusallisten konfliktien mutta myös tuskallisen luovuuden ehtymätön lähde.

1.2 Ryhmäevoluutio

Jo Charles Darwin (1809–1882) pohdiskeli *The Descent of Man* -teoksessaan ryhmävalinnan merkitystä selittääkseen perhepiirinkin ulkopuolella esiintyvää epäitsekkyyttä. Tämän näkökannan mukaan ei vain yksilö (tai hänen geeninsä), vaan myös kilpailevat ryhmät voivat olla luonnollisen valinnan kohteina. Ryhmän edun mukaiset altruistiset käyttäytymismallit voivat tällöin ankkuroitua perimään, vaikka ne eivät palvelisi yksittäisen yksilön elinkelpoisuutta vaan saattaisivat jopa sitä vähentää.

Ryhmävalinnasta tuli ajan myötä vähän liiankin suosittu selitysmalli. Päänvaivaa aiheuttavat evoluutiota koskevat kysymykset siirrettiin suoraan ”Lajin hyväksi” -otsikon alle. Siitä huolimatta, että nämä helppohintaiset selitykset ovat valtaosaltaan joutuneet tieteen kaatopaikalle, vastaavat käsitykset elävät yhä voimakkaina ihmisten mielissä. Evoluutio kuitenkin noudattaa paljon hienostuneempaa logiikkaa.

> Perhesiteet ovat sosiaalisten suhteiden luonnollinen lähtökohta. W. D. Hamilton (1936–2000) otti käyttöön käsitteen myötäsyntyinen elinkelpoisuus (inclusive fitness), joka mittaa sukulaisuusvaikutuksen kvantifioimalla geenien itsekkyyttä.[7] Esimerkiksi muurahaisten ja mehiläisten epäitsekkyys liittyy siihen, että Hymenoptera-sukuun kuuluvat urokset ovat haploidisia eli niillä on vain yksi kromosomisarja. Siitä johtuu, että siskoksien geeneistä 3/4 on yhteisiä, ja ne ovatkin läheisempää sukua keskenään kuin jälkeläistensä kanssa, mikä edistää sosiaalista yhteispeliä.
>
> Evoluutio on tosin vain harvoin yksisuuntaisen predestinoiva. Useimmat Hymonoptera-sukuun kuuluvat lajit eivät rakenna yhdyskuntia, vaan elävät yksinään tai ovat vain lievästi sosiaalisia. Mehiläispesän työläiset eivät myöskään ole kokosisaruksia, mehiläiskuningatar on yleensä paritellut useamman uroksen kanssa. Siitä huolimatta yhteistyö sujuu lähes täydellisesti. Kaiken kukkuraksi termiitit ovat erittäin sosiaalisia, vaikka ne eivät kuulu Hymonoptera-sukuun ja niillä on normaali, diploidinen kromosomirakenne. Termiitit tosin ovat näiden hyönteisten joukossa ainoa poikkeus.

Ryhmävalintakonseptin väärinkäytön johdosta biologit julistivat sen pannaan. Taloustieteilijöiden tavoin he mielellään jättävät huomioimatta muut kun itsekkäät vaikuttimet. Siitä huolimatta, että yksilöllinen valikoituminen

on ja tulee olemaan vallitseva tekijä, ryhmävalinnan uskottavuus on nyttemmin palautunut. Koko ihmisen evoluution aikana ryhmän tuottavuus ja tehokkuus – toisin sanoen sen kyky pelata plussummapeliä – on ollut tärkeä kilpailukeino ja siis valinnan kohde. Seuraavassa jaksossa tarkastellaan miten välttämätön ryhmämoraali on voinut kehittyä. Mutta sitä ennen tutustumme yksinkertaiseen peliteoreettiseen malliin, joka kuvaa itsekkyyden ja ryhmäedun välistä ristiriitaa.

Yhteisö- ja yhteispelimoraali vaatii aina tietyn määrän uhrauksia tai ainakin riskinottoa, yksilökohtaisen elinkelpoisuuden rajaamista yhteiseksi parhaaksi. Tätä eturistiriitaa voidaan valaista yksinkertaisella pelimatriisilla, joka historiallisista syistä sai nimekseen *prisoner´s dilemma*, vangin ristiriita.[8]

> Kahdella vastakkain joutuvalla pelaajalla on molemmilla kaksi siirtovaihtoehtoa, rehellinen yhteistyö tai petos. Yhteistyö tuottaa eniten lisäarvoa ja antaa molemmille yhtä paljon. Petos antaa pettäjälle paremman tuloksen, mutta petetty häviää vielä enemmän ja pelin lisäarvo vähenee. Jos molemmat pelaajat petkuttavat, pelin tulos on yhtä kuin nolla. Yksinkertainen liiketoimi selvittäköön tapauksen logiikan: Jos myyjä pettää, esimerkiksi toimittamalla ala-arvoista tavaraa, hän saa ylimääräistä voittoa, mutta ostajan häviö on huomattavasti suurempi. Jos ostaja kieltäytyy maksamasta ja saatava ulosmitataan, meillä on päinvastainen tilanne. Jos epäluulo on molemminpuolinen, kauppoja ei synny ja lisäarvo jää muodostumatta.

Looginen ristiriita piilee siinä, että pettäminen on molempien osapuolien dominantti strategia. Toisin sanoen se tuo aina parhaimman tuloksen vastapuolen siirrosta riippumatta, joten se on ainoa rationaalinen päätöksentekopohja. Pelin potentiaalinen lisäarvo jää kuitenkin toteutumatta, vaikka molemmat osapuolet pelaavat optimaalisesti.

Yhteiskunnan tehtävänä on ennen kaikkea varmistaa tuottavan yhteispelin edellytykset. Vangin ristiriidan lyhytnäköinen ja itsekäs logiikka täytyy nujertaa tai kiertää. Ratkaisun pitää olla vapaaehtoinen, itseorganisoituva, ja sen tulee olla sopusoinnussa pelaajien pitkän tähtäimen etujen kanssa. Tilanne on helpommin hallittavissa, jos samat pelaajat pelaavat useampia pelejä toisiaan vastaan. Pettäjän ylivoitto rajoittuu ensimmäiseen peliin; seuraavien pelien mahdollinen hyöty on mennyttä, kun pettäjä on paljastanut itsensä. Vaikeutena on päästä plussummapelin alkuun. Ensimmäiset siirrot ovat molemmille osapuolille riskialttiita, kunnes luottamuspääomaa on kertynyt riittävästi.

> Tit for tat (sana sanasta) -niminen pelistrategia, on menestynyt hyvin tietokoneturnauksissa, joihin osallistuu suurehko määrä kilpailevia ohjelmia.

> Kaikki ohjelmat pelaavat toisiaan vastaan useampia kertoja ja ”muistavat” aikaisempien yhteenottojen tulokset. Tit for tat -strategiassa on vain kaksi ohjetta:
> – Ensimmäisessä kohtaamisessa valitse yhteistyö.
> – Seuraavissa kohtaamisissa pelaa samalla tavalla kuin vastapuoli edellisessä kohtaamisessa.
>
> Tit for tat on ”rehellinen” ohjelma, ja sama pelaaja voi huijata sitä vain kerran. Se ei saa koskaan yliotetta, mutta menestyy hyvin muita plussummapelaajia vastaan ja kaikkein parhaiten itsensä kanssa.

Tietokonesimulaatioiden kautta on käynyt ilmi, että ”rehelliset”, tit for tat -tyyppiset ohjelmat voivat menestyä myös petollisissa ympäristöissä, lähtötilanteesta riippuen. Yhteistyömoraali voidaan siis rakentaa miltei tyhjästä, ainakin tietokonemaailmassa. Se edellyttää tosin, että rehellisiä ohjelmia on alussa ainakin tietty minimiosuus. Muussa tapauksessa potentiaalinen plussummapeli jauhautuu väistämättä olemattomiin. Pelijakson täytyy myös olla riittävän pitkä ja kestoltaan epämääräinen. Jos päätösajankohta on tiedossa, se heikentää omaan etuun pohjautuvaa luottamusta. Viimeisessä pelissähän pettäminen on rationaalista, ja kun molemmat pelaajat tämän ymmärtävät, petoksen houkutus siirtyy toiseksi viimeistä edelliseen peliin jne.

Epärehellisiä strategioita soveltavat pelaajat tuhlaavat aikaansa hedelmättömiin nollasummapeleihin, joissa he voivat voittaa ainoastaan vastapelaajien kustannuksella. Pokeri on tyypillinen nollasummapeli, jossa vastapuoli pitää harhauttaa, tai ainakin häneltä täytyy salata kaikki tieto. Sota on arvoja tuhoava miinussummapeli, jolloin salailu, hämäys, yllätys ja muut sotajuonet kuuluvat strategiseen keinovalikoimaan. Plussummapelin menestystekijöitä sen sijaan ovat avoimuus ja rehellisyys. Se merkitsee aina riskin ottamista – vastapelaaja voi koska tahansa käyttää vilppiä ja viedä koko potin. Sen vuoksi pelaajien välinen luottamus on olennainen yhteinen voimavara, joka kasvaa hitaasti, mutta voi silmänräpäyksessä kadota taivaan tuuliin.

1.3 Moraalin juuret

Epäsolidaariset vapaamatkustajat hyödyntävät yhteispeliä mutta eivät osallistu sen kustannuksiin ja parantavat siten omaa suhteellista elinkelpoisuuttaan. Heidät täytyy pitää aisoissa, jotta hyvä yhteiskuntamoraali ja sen myötä taipumus plussummapeliin voisi ankkuroitua geeneihin. Voidaankin kysyä, miten tämä on käynyt päinsä?

Lähimmät sukulaisemme simpanssit tarjoavat jälleen kerran mielenkiintoisen lähtökohdan. Avainkäsite on vastavuoroisuus. Käyttäytymissääntö on kirjaimellisesti ”raaputan selkääsi, jos sinä raaputat minua”. Petos ei kannata, sillä silloin ei pääse eroon omistakaan täistä. Sama periaate pitää simpanssiurosten liittoumia koossa, kun tarkoituksena on säilyttää tai parantaa asemia arvohierarkiassa. Metsästyssaalis jaetaan suosikkijärjestelmän mukaan, mutta ketään ei jätetä ilman. Hyödylliset oivallukset voivat oppimisen kautta siirtyä seuraavalle sukupolvelle. Lyhyesti: simpanssit ilmentävät ihmisen alkukantaista käyttäytymistä.[9]

Simpanssien ja ihmisten kantaisien tiet eriytyivät noin kuusi miljoonaa vuotta sitten. Oma evoluutiomme alkaa olla kohtuullisen hyvin kartoitettu, mutta simpansseista emme tiedä juuri mitään. Todennäköisesti niissä ei ole tapahtunut kovinkaan radikaaleja muutoksia. Ne ovat hyvin sopeutuneet vakaaseen sademetsäympäristöönsä, eikä niihin kohdistu ilmeisiä evoluutiopaineita.

Aivojen koko ja siihen liittyvä aivotoimintojen kehittyminen on paras ihmiseksi tulemisen mitta. Mutta mikä pani käyntiin aivojen kasvun, joka alusta alkaen aiheutti ongelmia synnyttämisen suhteen ja kasvavia aineenvaihdunnan kustannuksia? Modernit aivot käyttävät lepotilassa viidesosan energiantarpeestamme ja trooppisessa ilmastossa niihin liittyy ylikuumenemisen vaara, mikä on karvattomuutemme todennäköinen osasyy.[10]

Tertiääriaikana (viimeiset runsaat 60 miljoonaa vuotta) tapahtunut imettäväisten evoluutio tarjoaa mielenkiintoisen rinnakkaisilmiön. Sekä peto- että saaliseläinten aivojen koko on kasvanut hitaasti mutta varmasti. Kova kilpailupaine on kautta linjan ajanut keskushermoston kehittymistä.

Ihmissuvun kohdalla ratkaisevana evoluutiotekijänä on todennäköisesti toiminut erillään elävien pienryhmien välinen kilpailu. Tärkeimmäksi eloonjäämisen keinoksi osoittautui ryhmäyhteistyö – plussummapelaajat palkittiin. Kielen kehitys oli sekä vilkastuneen kulttuurikehityksen syy että sen seuraus. Kommunikointikapasiteetti kasvoi suunnattomasti ja tie aukeni ihmisten väliselle rajattomalle yhteistoiminnalle, mutta myös yhtä rajattomalle kulttuurikilpailulle.

Kulttuurikehityksen nopeus ylittää biologisen evoluution monella suuruusluokalla. Alakynteen joutuneelle ryhmälle ei jäänyt ekologisia koloja, jotka olisivat voineet tarjota turvallisen olemassaolon; ylivoimainen kulttuuri oli aina sen kannoilla. Tästä johtuu, että henkiin on jäänyt vain yksi Homo-suvun edustaja, kaikki muut on kilpailtu sukupuuttoon.

Olemme jo todenneet, että rehellisyys ja avoimuus ovat lisäarvoa tuottavan plussummapelin perusedellytykset. Moraalinen pääoma nousee täten kulttuurikilpailun kautta toteutuvan ryhmävalinnan ratkaisevaksi voimavaraksi. Periaatteessa lisäarvo henkilöä kohden kohoaa ryhmän jäsenmäärän kasvaessa mutta samalla lisääntyy vilpin houkutus, jolloin yhteistyömoraalia on tiukennettava. Sisäinen kilpailu ei kuitenkaan mihinkään häviä – pikemminkin päinvastoin.

> Sisäinen taistelu vaikutusvallasta ja yhteiskunnallisesta asemasta sekä niihin liittyvistä eduista on ilmeisesti kiihdyttänyt ihmisaivojen kehittymistä. Salakavalat valheet, petkutus ja vääristely edellyttävät huomattavaa älykkyyttä, ja huijauksen paljastaminen vaatii vähintään yhtä terävää älyä. Petetty on kuitenkin kaikissa olosuhteissa evoluutiopelin häviäjä.

Tit for tat -ohjelman täytyy tietokonesimulaatioissa vaivalloisesti selvittää vastapelaajien mielenlaatu, yksi kerrallaan. Ihminen voi sen sijaan sekä huomioida että kommunikoida ryhmässä tapahtuvien välienselvittelyjen kulkua. Paljastettu väärinpelaaja leimautuu heti, kun sen sijaan hyvä maine on arvokas resurssi. Voidaksemme harjoittaa tätä alkukantaista oikeuskäytäntöä, meille on jo varhain siunautunut tavattoman tarkka kasvomuisti.

> Voimme ilman suurempaa vaivannäköä tunnistaa ehkä tuhatkunta ihmistä, varsinkin jos he kuuluvat sisäpiiriin. (Muukalaisten erityispiirteet sitä vastoin heikentävät erottelukykyämme; kokemattoman tarkkailijan mielestä kaikki kiinalaiset näyttävät samanlaisilta.) Kasvomuisti on keskittynyt hyvin pienelle alueelle aivoissa, mikä viittaa varhaiseen valintaan. Jos tämä alue vahingoittuu (prosopagnosia), ihminen ei tunnista edes kaikkein läheisimpiään, vaikka kaikki muut muistitoiminnot pysyvät ennallaan.

Ihmiset eivät ole koskaan olleet epäitsekkään altruismin tähtioppilaita – kaukana siitä – mutta esi-isiemme oman edun tavoittelu voitiin vähitellen tyydyttävästi koordinoida palvelemaan yhteistä hyvää. Ratkaiseva tekijä oli vahva vastavuoroisuus, jota Robert Trivers osuvasti nimittää moraaliseksi aggressioksi.[11] Kehkeytyi alkeellinen oikeudentaju, joka sai ryhmän jäsenet reagoimaan voimakkaasti petokseen ja petkutukseen, vaikkapa tietyin henkilökohtaisin kustannuksin. Kilpailu voitiin vaivalloisen oppimisen kautta nivoa yhteistoimintaan ja itsetunto yhteenkuuluvuuteen. Varsinkin nuorten miesten kesken yhteistyö kehittyi kiinteäksi toveruudeksi, jossa luopiota kohtaan ei tunneta laupeutta.

> Petosta pidetään vaistomaisesti kaikkein mustimpana rikoksena; Danten infernossa Juudas on työnnetty syvimmälle helvetin yhdeksänteen piiriin, yhdessä Caesarin kavaltaneiden Cassiuksen ja Brutuksen kanssa. Juorukello ja rikkuri ovat tänäänkin kaikkein loukkaavimpia haukkumasanoja. Sodassa yhteenkuuluvuuden tunne on sananmukaisesti elintärkeä, taistelumoraali on voiton avain. Indoeurooppalaisten kansojen tunnusmerkkinä olivat monihaaraiset, sotilaalliset veljeskunnat, mikä on saattanut edistää niiden nopeaa leviämistä ajalla 3000–1000 eKr. [12] Nykyiset katujengit ovat heidän myöhäissyntyisiä seuraajiaan.

Psyykemme on satojentuhansien vuosien aikana muokkaantunut suosimaan keskinäistä lojaaliutta. Poikkeamat tästä sisäisestä ohjeistuksesta herättävät pahanolon tunteita eli huonoa omatuntoa, joka on moraalimme perusta. Myöhempien aikojen eettiset rakennelmat ovat täysin riippuvaisia tästä myötäsyntyisestä taipumuksesta, joka valitettavasti on tukahdutettavissa mutta jota myös voidaan jalostaa eri suuntiin.[13] Meidän kulttuuriehtoinen omatuntomme on korvaamaton voimavara, käytössä olevan moraalisen pääomamme mitta.

1.4 Sukupolvesta toiseen

Sukupolvenvaihdoksen kriittinen hetki on perimän kopiointi. Oikovedoksen toistuvista tarkistuksista huolimatta, geneettiseen käsikirjoitukseen saattaa livahtaa kohtalokkaita virheitä. Geenidupletteja saattaa syntyä ja jotkut geenit (transposonit) voivat vaihtaa paikkaa. Kokonaiset kromosomit saattavat harhautua meioosin monimutkaisen koreografian aikana. Kaikki tämä on rouhetta evoluution myllyyn, mutta toisaalta epigeneettinen sopeutuminen on parhaansa mukaan pyrkinyt lisäämään eloonjäämisen todennäköisyyttä.

> Huonovointisuus ja oksentaminen ovat varhaisen raskauden oireita. Sikiö on alkuvaiheessa hyvin altis talidomidin kaltaisille myrkyille, jotka saattavat aiheuttaa vaikeita kehitysvammoja. Mainitunlaisia myrkkyjä esiintyy myös kasveissa, vaikkakaan niistä ei yleensä tarvitse välittää. Ihmisellä on ylipäänsä ravintonsa suhteen erinomainen sopeutumiskyky. Esimerkiksi karjanhoidosta riippuvaiset populaatiot ovat eri puolilla maailmaa kehittäneet periytyvän kyvyn käyttää maitosokeria hyväksi myös aikuisina. Valtaväestöllä tähdellisen laktaasientsyymin erittyminen elimistössä loppuu jo lapsena. [14]

Isyys on aina ollut hiukan epävarma ja siksi silmäänpistävä yhdennäköisyys isän ja vastasyntyneen välillä on lapselle arvokas.[15] Äidin sitoutuminen on vielä tärkeämpää. Syntymän jälkeinen välitön fyysinen kontakti vahvistaa äitiyden tunteita ja varmistaa kehitysiän aikaisen hyvän hoidon. Tietämättömyytemme näistä syy-yhteyksistä on varmasti aiheuttanut paljon vahinkoa niin sanotuissa sivistyneissä yhteiskunnissa. Ikivanhojen pelisääntöjen syrjäyttäminen johtaa yleensä ikäviin seuraamuksiin.

Luonnonvalinnan kannalta katsoen suuri lapsikatras ei riitä, vaan lastenlasten määrä on ratkaiseva. Sen vuoksi on vanhempien (ja heidän geeniensä) edun mukaista edistää lastensa elinkelpoisuutta siirtämällä mahdollisimman paljon kokemuksestaan ja viisaudestaan seuraavalle sukupolvelle. Meidän pitkä lapsuutemme ja venähtänyt vanhuutemme suo hyvät mahdollisuudet uuden sukupolven perusteelliselle perehdyttämiselle. Isovanhemmat voivat suuressa määrin edesauttaa jälkeläistensä menestystä, vaikkakaan tai pikemminkin koska he eivät enää itse lisäänny.

> Kehitysvuosiensa aikana lapsi omaksuu erittelemättä vanhempansa kielen, tavat ja normit, mutta murrosiässä tapahtuu käänne. Kunnioitus vanhempia kohtaan vähenee ja saattaa kääntyä suorastaan vastakohdakseen. Jo pikkulapset ovat hyviä moralisoimaan, ja teinien inttämishalu ylittää joskus kaikki järkevät rajat. Robert Trivers osasi ensimmäisenä nähdä sukupolvien välisen konfliktin geneettisten eturistiriitojen valossa.[16] Ikiaikaiset priorisoinnit sanelevat edelleen nuorison käyttäytymiskuvioita.

Perinnöllisyyden merkitystä väheksyttiin behavioristisen psykologian kunnian päivinä 1920-luvulla ja uskottiin, että kasvavaa ihmistä voidaan manipuloida mielin määrin.[17] Usko kasvatuksen merkitykseen on sittemmin jonkin verran heikentynyt, mutta se on edelleen vahva. Tänä päivänä ollaan huomattavan tutkimustyön perusteella sitä mieltä, että geenit vastaavat noin puolesta keskiluokkaisen nuorisokäyttäytymisen vaihtelusta. Enemmän hätkähdyttää, että kasvatuserot eivät tunnu kattavan kuin kymmenen prosenttia vaihtelusta. Vajaa puolet lapsemme sosiaalisesta ehdollistamisesta on siis peräisin muista lähteistä.[18]

> Reesusapinoilla tehdyt kokeet osoittavat, että vertaisryhmä (peer group) saattaa olla vähintään yhtä tärkeä yksilön kehitykselle kuin äidillinen huolenpito. Vain kehitysvuosien aikana tapahtunut kanssakäyminen samanikäisten lajitoverien kanssa varmisti täysi-ikäisen apinan sosiaaliset kyvyt. Emo voitiin sitä vastoin korvata kangasnukella ilman kohtalokkaita seurauksia.[19]

Ihmiselläkin toveripiirin vaikutus on tunnettu ja tunnustettu. Sen arvojärjestelmä kilpailee usein menestyksekkäästi kodin vetämien suuntaviivojen kanssa. Vanhassa marinassa lapsesta, joka on joutunut huonoon seuraan, on enemmän kuin ripaus totta. Vertaisryhmä edustaa joka tapauksessa sitä ympäristöä, johon nuoren on aikuisena sopeuduttava. Toisaalta kotiolosuhteilla on ratkaiseva merkitys ystävien ja tovereiden valinnalle. Sosiologien ei ole helppo pitää kaikkia merkityksellisiä muuttujia siististi toisistaan erillään.

Useimmissa yhteiskunnissa on nuorukaisten ruodussa pitämiseksi keksitty vaativia aikuistumisriittejä, joilla painotetaan teini-ikäisen ottamista aikuisten joukkoon vastuineen ja vapauksineen. Nykyajan valtioissa koulutusjärjestelmä vastaa tästä toiminnosta, tosin vaihtelevalla menestyksellä. Yhteiskunnan tarve sopeuttaa, ellei suorastaan tasapäistää jäsenensä saa välittömän ilmiasunsa opetussuunnitelman etnokeskeisyydessä. Yhteenkuuluvuutta pyritään vahvistamaan mobilisoimalla luontainen heimosolidaarisuutemme kansallisia myyttejä ja symboleja korostamalla.

Sukupolvien kierrossa inhimillisen perimä luodaan periaatteessa joka kerran uudestaan, mutta virheitä sattuu aina kopioinnin aikana. Haitalliset mutaatiot jyrsivät jatkuvasti geneettistä pääomaamme samalla kun nykyaikainen lääketiede on heikentänyt luonnollista valintaa. Uhkaako kehittyneitä yhteiskuntiamme jatkuvasti etenevä geneettinen rappeutuminen? Jo muinaiset kreikkalaiset pohdiskelivat näitä kysymyksiä.

> Platon (427–347 eKr.) säännösteli ihanneyhteiskunnassaan tiukasti lisääntymistä ja John Dalton (1766–1844) oli järjestelmällisen rotuhygienian ensimmäinen puolestapuhuja. Natsismi saattoi moiset kysymyksenasettelut huonoon valoon, ja biologi W. D. Hamilton sai paljon vastustajia, kun hän 1980-luvulla esitti huolensa. Hän näki edessään dystopian, tulevaisuuden kauhukuvan, jossa postmoderni ihminen tulee täysin riippuvaiseksi lääketieteellisestä väliintulosta.

Tällaiset pelot saattavat osoittautua liioitelluiksi. Suurin osa elinkelvottomista muunnoksista karsiutuu nimittäin jo munasolutasolla tai varhaisen sikiövaiheen aikana. Luonnollisen valinnan vaikutuksia on lievennetty, mutta ei suinkaan poistettu. Tulevaisuudessa kykenemme sitä paitsi korjaamaan ihmisen perimää, jos sitä pidetään toivottavana. Niin tai näin, ihminen tulee jatkamaan evoluution tiellä. Maanviljelyspohjaisissa kulttuureissa, joissa käymiskelpoisia hiilihydraatteja on ollut runsaasti käsillä, alkoholin väärinkäyttö on tuhansia vuosia toiminut luonnollisen (tai luonnottoman) valinnan välineenä.

Sivistyskansojen joukossa yleisesti esiintyvä mutaatio vaikuttaa alkoholin aineenvaihduntaan. Myrkyllinen välituote asetaldehydi palaa tällöin hitaammin, jolloin sen pitoisuus nousee korostaen myrkytysoireita. Luonnonkansat eivät ole joutuneet tämän valintapaineen kohteiksi, ja heidän aineenvaihduntansa onkin normaali. Krapulan varoitussignaali on vähäisempi ja alkoholismi on usein laajalle levinnyttä.

Huumeriippuvuus (tai pikemminkin riippumattomuus) ei nykyään voi olla vaikuttamatta yhteiseen perimäämme, johon varmasti kohdistuu muita, pääosin tuntemattomia muutospaineita. Inhimillisen luonnon muuttumattomuus on pitkään ollut vallitseva viisaus. Tämä on kuitenkin vain osatotuus, kuten olemme voineet todeta. Perimän säätelykoneiston uudelleenjärjestely sallii verrattain nopeita perinnöllisiä sopeutumisia. Kulttuurimme muokkaa jatkuvasti luontoamme.

1.5 Tie korkeakulttuuriin

Olemme aikaisemmin viitanneet joihinkin mekanismeihin, jotka helpottavat pitkäkestoista yhteistyötä jopa vahvasti omaa etuaan ajavien yksilöiden välillä. Askel teoriasta käytäntöön on toki pitkä, ja evoluution aikaiset sattumanvaraisuudet ovat näytelleet siinä huomattavaa osaa.

Jos pieni ryhmä joutuu eristetyksi, se saattaa sattumalta olla poikkeavan, geneettisesti (tai epigeneettisesti) ankkuroidun käyttäytymismallin kantaja. Tämä ns. perustajavaikutus (founder effect) antaa suotuisassa tapauksessa ryhmälle mahdollisuuden kehittää yhteispeliään ja siten parantaa kilpailukykyään. Homo sapiensin genomi on poikkeuksellisen yhdenmukainen, mikä viittaa siihen, että esi-isämme ja äitimme ovat toistuvasti joutuneet väestökadon kouriin. Toba-tulivuoren valtava purkaus noin 75 000 vuotta sitten aiheutti ilmastonmuutoksen, jolloin Afrikan väestö on saattanut kutistua 10 000:een. Toisiin maanosiin suuntautuvan muuttoliikkeen aikana pullonkaulat olivat todennäköisesti vielä ahtaampia.[20]

Kulttuurin kehitykselle ei ole olemassa mitään valtatietä, mutta umpikujia tuntuu olevan sitäkin enemmän. Vaikeudet johtunevat muinaisen heimohengen tasa-arvoa korostavista pelisäännöistä, jotka eivät millään antaisi periksi tehokkuuden ja kilpailukyvyn vaatimuksille. Luonnontilassa elävään ryhmään voi kuulua enintään 150–300 jäsentä; sen jälkeen se hajoaa.

Antropologit ovat kaavamaisesti määritelleet seuraavat ihmisyhteisöjen kehitysvaiheet.[21]

- Suhteellisen harvalukuisella joukolla ei ole selvästi rajattua elintilaa ja perheen arvojärjestys on auktoriteetin ainoa lähde. Lähekkäin elävät ryhmät voivat tilapäisesti ryhtyä yhteistyöhön, mutta mitään pysyvää organisaatiota ei ole.
- Perheryhmät lyöttäytyvät yhteen klaaniksi, jolla on yhteinen, usein myyttinen esi-isä.
- Klaanit sulautuvat heimoyhteisöksi, jossa menestyneiden perheiden "vahvoilla miehillä" on paljon vaikutusvaltaa.
- Valitaan päällikköjä, mutta niiden vallankäyttö on rajattu sota-aikaa lukuun ottamatta.
- Päälliköt ottavat itselleen pysyvän vallan ja heimot voivat yhdistyä löysiksi liitoiksi. Valtaoikeudet pysyvät edelleen rajallisina.
- Kuningaskunnan voidaan katsoa syntyneen silloin, kun valta myös rauhanaikana on annettu yksiin käsiin ja kuningas kontrolloi perimysjärjestystä. Perhesiteiden ohella myös henkilökohtaiset ansiot alkavat vaikuttaa urakehitykseen.

Matriarkaatteja on saattanut esiintyä alkeellisissa maanviljelysyhteisöissä, vaikka arkeologinen näyttö on kiistanalainen. Kreikkalainen mytologia vilisee joka tapauksessa pelottomia sankareita, jotka päättäväisyydellään ja nokkeluudellaan kumoavat matriarkaatin valtarakenteet; niissä kuningatar oli avainhahmo ja kuninkaat alennettu lyhytikäisiksi prinssipuolisoiksi.[22]

Pienessä ryhmässä oikeuden jakaminen ei ole ongelma. Kaikki, paitsi syytetty ja kantaja, kuuluvat valamiehistöön jonka päätöksistä ei voi valittaa. Kasvavan integraation myötä ristiriidat liittosuhteessa olevien heimojen ja klaanien välillä lisääntyvät. Järjestystä ylläpitävien yhteiskuntarakenteiden puuttuessa tilanne riistäytyy helposti verikostoksi; oman käden oikeudesta tulee ainoa mahdollisuus herättää kunnioitusta. Kostonhimo on nimenomaisesti inhimillinen emootio ja kuvastaa alkukantaista oikeustajua, jolla on täytynyt olla huomattava eloonjäämisarvo ihmissuvun kehityksen aikana. Hyvityksen vaatimuksesta tuli kasvualusta vahvalle vastavuoroisuudelle, joka vaatii reilua peliä henkilökohtaisista eduista tai loukkauksista riippumatta.

Kilpailukyky kasvaa yleensä ryhmän koon mukana, mutta tällöin tarvitaan hierarkisia rakenteita, jotka pystyvät tukahduttamaan haitalliset sisäiset konfliktit. Ajan mittaan vakaus kuitenkin aina kyseenalaistuu. Kuningaskunta kärsii väistämättömistä sisäpoliittisista jännitteistä ja sotii ehkä juuri siitä syystä mielellään naapureidensa kanssa; erimielisyyden paras

hoitokeino on ulkoinen uhka. Vierekkäisten heimojen pienimuotoiset sodat ovat aina olleet osa elämän todellisuutta, mutta joskus eripuraisuus huipentuu taisteluun elämästä ja kuolemasta.

> Yhdysvaltojen lounaisosan pueblo-intiaaneja on aina pidetty rauhaa rakastavina, ja sen vuoksi olikin shokki, kun kävi ilmi, että heidän edeltäjänsä anasazit olivat 1200- ja 1300-luvulla harjoittaneet täysmittaista hävityssotaa.[23] Yanomamo-intiaanit sen sijaan ovat klassinen esimerkki siitä, miten sotaisat konfliktit tulevat osaksi arkipäivää. Vierekkäiset kylät hyökkäsivät jatkuvasti toistensa kimppuun, tarkoituksena vihollisten tappaminen ja naisten ryöstäminen. Jos ryhmän enimmäiskoko (noin 150 yksilöä) ylittyi, se jakaantui ja naapurukset alkoivat pian sotia toisiaan vastaan. Koko asujaimisto eli jatkuvassa hälytystilassa. Joka neljäs mies kärsi väkivaltaisen kuoleman, mikä lienee tyypillistä luonnontilaiselle väestölle.[24]

Vapautuakseen alkukantaisen yhteiskunnan rajoituksista, ihmisen oli irtauduttava ikivanhoista pelisäännöistä. Uskossa vahvat irtiotot saattoivat johdattaa menestyskierteeseen, mutta vain murto-osa tällaisista kulttuurimutaatioista on kantanut pysyvää hedelmää. Esihistoriallisista epäonnistumisista tiedämme vain vähän tai emme mitään, mutta myöhäissyntyisistä virhesytytyksistä meillä on runsaasti yksityiskohtaista tietoa.

> Uuden maailman neitseelliselle maaperälle perustettiin 1800-luvulla joukko Charles Fourier´n (1768–1830) ja Robert Owenin (1771–1858) ideoiden innoittamia sosialistisia kollektiiveja. Niiden elinikä jäi tuskin kahden sukupolven mittaiseksi. Maon kiinalaiset työläiskommuunit ovat yhteisöllisen utopismin viimeisimmät ilmentymät; niistä luovuttiin parissa vuosikymmenessä.

Oma etu ja terve järki eivät pidemmän päälle pysy paisuteltujen ideologioiden talutusnuorassa; varsinkin uusi sukupolvi reagoi ilmeisen negatiivisesti. Uskontoon pohjautuva kollektivismi on sitä vastoin osoittanut huomattavaa kestävyyttä. Vapaakirkolliset ryhmät ovat kautta aikojen perustaneet eristyneitä yhteisöjään koskemattomiin erämaihin; pääosan amerikkalaisista siirtokunnista perustivat englantilaiset eri uskonlahkojen edustajat. Israelilaiset kibbutsit ovat mielenkiintoinen erikoistapaus. Niiden sosialismi on toki vesittynyt mutta kibbutseista on tullut kansallinen, kvasiuskonnollisen sionismin tukema instituutio.

Jesuiittavaltio Paraguayssa oli ihmiskasvoinen totalitaarinen yhteiskunta, ainutlaatuinen esimerkki uskonnon inspiroimasta kollektiivisuudesta.

Jesuiittojen toimet Paraguayssa ovat traaginen esimerkki epäonnistuneesta yhteiskuntarakennelmasta – vaikka tarkoitusperät olivatkin mitä parhaimmat. Veljet kauhistelivat alkuasukkaiden raakaa kohtelua, ja vuonna 1608 heidät valtuutettiin käännyttämään ja hallinnoimaan Guarani-intiaaneja laajalla alueella, jonka keskus oli nykyisessä Paraguayssa. Huolimatta portugalilaisten orjanmetsästäjien lukuisista hyökkäyksistä, omavarainen yhteisö saatiin rakennettua siihen kuuluvine taajamineen, kirkkoineen, verstaineen ja kouluineen. Hyväntahtoiset, lahjomattomat ja erittäin motivoituneet jesuiittaveljet ohjasivat yhteisöä isällisellä kädellä.

Jesuiittavaltio oli ylhäältäpäin johdettu kollektiivi, jossa yksityisomaisuus ja yritteliäisyys loistivat poissaolollaan. Kun jesuiitat karkotettiin vuonna 1768, alueen lähes 150 000 ihmisen väestö joutui täydellisesti eksyksiin. Sen sosiaalinen pääoma katosi, eivätkä alkuasukkaat osanneet omaehtoisesti pitää yhteiskunnallista plussummapeliä käynnissä. Uuden, ammattitaidottoman hallinnon aikana maanviljelys rappeutui, käsityötaidot menetettiin, lähetysasemat hajotettiin ja ihmiset hajaantuivat ympäriinsä.[25]

Hallitsijan legitimiteetti on hierarkisen yhteiskuntamuodon vakauttava tekijä. Paraguayn jesuiitat ottivat tuekseen korkeimman mahdollisen auktoriteetin ja varmistivat uskottavuutensa nuhteettomalla elämällään. Intiaaneja kohdeltiin kuitenkin kuin lapsia, heidän kehittymisensä estettiin ja siten myös heidän kykynsä tuntea yhteistä vastuuta. Ihmisiä ei voi pidemmän päälle suojella kuin eläimiä luonnonsuojelualueella.

Kaikenkarvaiset hallitsijat ovat aina pyrkineet korostamaan asemaansa vaatetuksella, käyttäytymisellä ja seremonioilla tehdäkseen pesäeron itsensä ja tavallisten kuolevaisten välille. Jumalallinen tai ainakin puolijumalallinen asema on yleisesti käytetty tehokeino. Eurooppalaiset kuninkaalliset hallitsivat Jumalan armosta ja Kiinan keisarit saivat tehtävänsä suoraan taivaasta. Silkat pakkotoimet olivat tietenkin joskus väistämättömiä, mutta ilman selvää legitimiteettiä valta lepäsi varsin horjuvalla pohjalla.

Kuninkaat, keisarit ja sulttaanit tekivät työtään vaikean stressin kourissa. Sotilaalliset tappiot, nälkä ja taudit saattoivat johtaa väkivaltaisiin tyytymättömyyden osoituksiin, puhumattakaan salajuonien ja -murhien aiheuttamasta uhasta. Yksinvaltias oli korotetusta asemastaan huolimatta, tai sen takia, vastuussa kaikesta siitä pahasta, joka kansaa kohtasi. Kun dynastian toimintakyky heikkeni, väsähtänyt hallitsija luovutti operatiivisen vastuun ministerille, visiirille, shogunille tai major domolle, joka tarpeen vaatiessa voitiin vapauttaa toimestaan tai hengestään. Valta ilman vastuuta on kuitenkin ratkaisematon yhtälö. Ennemmin tai myöhemmin jumalallinen keulakuva lähetettiin omille taivaallisille mailleen, joko kirjaimellisesti tai kuvaannollisesti.[26]

Vaikka vallanpitäjät olisivat kääntyilleet miten päin tahansa, niin silti heidän valtansa lepäsi irtohiekalla. Kyvykkäiden hallitsijoiden aikana hedelmällinen plussummapeli saattoi kukoistaa, mutta lisäarvo yleensä joutui vääriin käsiin ja investoitiin vääriin projekteihin – loistoon ja koreuteen, palatseihin ja pyramideihin. Huono hallinto johti lopulta kapinaan tai vallanvaihtoon mutta kestävät parannukset jäivät harhakuviksi. Jos koko plussumma pelattiin pois, valtion olemassaolon oikeus katosi sen sileän tien ja se hajosi yksinkertaisiin perusosiinsa tai joutui saaliinhimoisten naapureiden valtaamaksi.

Aristokraattien hallitsemat tasavallat osasivat sopeutua sisäisiin muutoksiin ja sitouttaa laajapohjaisen eliitin. Sparta, Karthago ja Rooma ovat kouluesimerkkejä tasavaltaisten hallintojen kyvystä mobilisoida yhteiskunnan voimavarat. Sittenkin ne kaivoivat omia hautojaan, tavalla tai toisella. Ateena toteutti ainutlaatuisen kokeen, jossa se yhdisti dynaamisen korkeakulttuurin suoraan kansanvaltaan. Yritys haaksirikkoutui uppoavien kolmisoutuisten sotalaivojen ja itsepetoksen täyttämän retoriikan pyörteisiin.

Vasta uuden ajan sekasortoisessa Euroopassa pitkäkestoinen, historiallinen piirileikki sekosi askelissaan. Kansallisvaltioiden välinen kilpailu ei ollut vain sotilaallista; se ulottui kauppaan, talouteen ja lopulta itse valtiomuotoon. Toisin kuin Kiinassa, mikään valtio ei kyennyt saavuttamaan hegemonia-asemaa. Tässä ristiriitaisten vaikutteiden ja etujen sekasorrossa alkoivat plussummapelin uudet säännöt muotoutua. Demokratia teki tuloaan.

Luku 2: Aineellinen perusta

Tekniikka ja kauppa ovat alusta asti olleet taloudellisen edistyksen liikkeellepanevia voimia, yhteiskunnallisen kehityksen toimiessa ratkaisevana taustavaikuttajana.[1] *Vakaan rahan arvon lisäksi myös omaisuuden suoja on välttämätön ehto riittävän pääomanmuodostuksen ja yleisen hyvinvoinnin saavuttamiseksi. Tekninen tieto-taito ja kaupallinen yritteliäisyys ovat avainasemassa, ja menestys on suhteessa yhteistyötä tekevän väestön kokoon. Keskusjohtoisesti suunniteltu komentotalous toimii välttävästi kriisi- tai sotatilanteissa, mutta rauhan aikana se alkaa väistämättä takkuilla. Markkinatalous on ainoa tehokas työväline, jolla yhteiskunta voi järkiperäisesti hyödyntää voimavarojaan ja priorisoida kuluttajien tarpeita. Järkevässä yhteiskunnallisessa viitekehyksessä markkinatalouden plussummapeli toimii itseään pyörittävänä hyvinvoinnin generaattorina. Loppujen lopuksi jokaisella kansakunnalla on pitkällä aikavälillä sellainen talous, minkä se ansaitsee.*

2.1 Tekninen kekseliäisyys

Työkalu ei ole inhimillinen etuoikeus; eräät linnut ja nisäkkäät, ennen kaikkea simpanssit, käyttävät silloin tällöin ulkoisia apuvälineitä tarkoituksiinsa. Työkalujen valmistus on kuitenkin tietääksemme ollut esi-isiemme etuoikeus. Pitkä sarja yhä kehittyneempiä kivityökaluja viitoittaa lajin- ja kulttuurinkehitystämme miljoonien vuosien ajalta. Näitä esineitä on varmasti täydennetty tarvekaluilla, joihin käytettiin tarjolla olevia raaka-aineita – puuta, kasvikuituja, luuta, sarvea, nahkaa ja jänteitä.

> Kivityökalujen laatu korreloi selvästi aivojen kasvavan tilavuuden kanssa; kasvu alkoi ehkä 3,5 miljoonan vuoden takaa Australopithecus-lajeista ja jatkui hyvin muotoilluilla kivikirveillä varustettuun Homo erectukseen, joka ilmestyi 1,8 miljoonaa vuotta sitten. Erectus oli ensimmäinen hominidi, joka vaelsi ulos Afrikasta ja levittäytyi koko Euraasian alueelle. Erectuksen aivot olivat melkein yhtä isot kuin nykyihmisen, mutta siitä huolimatta mitään selvää kulttuurievoluutiota ei ole havaittavissa, ennen kuin *Homo sapiens* astui näyttämölle suunnilleen 150 000 vuotta sitten. Miksi tällainen kehitystasanne? Siinä yksi monista kysymysmerkeistä ihmisen evoluution varrelta.

Homo sapiens levittäytyi sisäisen kilpailun ajamana kaikkiin maanosiin, Antarktista lukuun ottamatta. Siirtymiset tapahtuivat oletettavasti ensisijaisesti rannikkoja pitkin. Suunnilleen 50 000 vuotta sitten tapahtunut loikka Australiaan on jo edellyttänyt kehittyneitä lauttoja tai pursia.

Vaikka nykyihminen työnsikin edeltäjänsä armottomasti tieltään, yhteiseloa kesti silti tuhansia vuosia. Homo neanderthalis katosi Euroopasta todennäköisesti noin 25 000 vuotta sitten; hiljattain löydettiin indonesialaiselta Floresin saarelta Homo erectuksen kääpiömuodon fossiili, jonka epäillään eläneen vielä 18 000 vuotta sitten. Lajien sekoittumista ei kuitenkaan uskota tapahtuneen; ehkä risteymät olivat steriilejä.

Ylivertainen tekniikka oli esi-isiemme ylivoiman avaintekijä. Tekninen kehitys liittyi kuitenkin sosiaalisen yhteenkuuluvuuden voimistumiseen, joka nojasi sujuvaan kielenkäyttöön, työnjakoon ja yhteistyömoraaliin. Kulttuurin kehitys nopeutui ja jätti geneettisen evoluution varjoonsa.

Jyrkät ilmastonmuutokset säestivät todennäköisesti tapahtumia ja vauhdittivat kulttuurivallankumousta. Ankarat jääkaudet lämpimine väliaikoineen suosivat nopeaa sopeutumista, joka toteutui kulttuurikehityksen kautta. Selvää geneettistä sopeutumista on myös havaittavissa. Vahva, lyhyt ja tanakka ruumiinrakenne auttoi selviämään arktisessa ilmastossa, toisin kuin tropiikeissa. Pimeät talvet ja sumuiset kesät suosivat pigmentoinnin rajoittamista jotta D-vitamiinia saanti varmistuisi. Afrikkalaisten sademetsien kääpiökansat ovat toinen esimerkki nopeasta geneettisestä mukautumisesta. Aivojen tilavuus on lähellä normaaliarvoa, vaikka murrosiän kasvu on muuten voimakkaasti vähentynyt.[2]

Ihminen löysi paikkansa kaikilla ilmastovyöhykkeillä ja oppi käyttämään hyväkseen saatavilla olevaa ravintoa. Jo erectus ja neanderthalensis osasivat käsitellä tulta ja pukeutuivat eläinten nahkoihin, mutta sapiensin kekseliäisyys oli aivan toista luokkaa. Kalastusta tehostettiin merroilla, verkoilla ja väkäsillä varustetuilla ongenkoukuilla. Suurriistan metsästys helpottui, kun keihäs voitiin heittää lyhyen heitinpuun (atlatl) avulla, mikä paransi tarkkuutta ja ulottuvuutta. Kun jousi keksittiin ja ihminen rupesi metsästämään koiran kanssa 20 000 vuotta sitten, metsästyksen tehokkuus ajoi suuren määrän saaliseläimiä sukupuuttoon.

Tilanne oli pahin Uudessa maailmassa, johon ihminen tunkeutui noin 15 000 vuotta sitten. Alkuperäinen, pahaa pelkäämätön eläimistö joutui kohtaamaan taitavan metsästäjän ja tuloksena oli se, että suurista nisäkkäistä kolme neljäsosaa hävitettiin vain muutaman vuosituhannen aikana. Mammutit, mastodontit, kamelit, sarvikuonot, hevoset ja monet kauriseläimet sekä niiden saalistamiseen erikoistuneet pedot katosivat sen sileän tien. (Samanaikainen

ilmastonmuutos on saattanut jouduttaa tuhoa.) Euraasiassa tapahtumien kulku oli vähemmän kohtalokas, mutta lajien monimuotoisuus väheni silti huomattavasti. Australiassa jälki on hyvin selvää, vaikka ilmasto pysyi vakaana; ilmeisesti aboriginaalit polttivat järjestelmällisesti kasvillisuutta, mikä on saattanut aiheuttaa ilmaston kuivumisen.[3]

Jo paleoliittinen ihminen heikensi ajattelemattomasti omia elinmahdollisuuksiaan. Maapallolla eli ehkä vain miljoona ihmistä, mutta monilla seuduilla väestön määrä ylitti ekojärjestelmän kantokyvyn. Ihmiset joutuivat sopeutumaan, ja paikoitellen löydettiin uusia, kestävämpiä tapoja turvata päivittäinen ravinnonsaanti. Syötäviä kasveja suojeltiin, hoidettiin, viljeltiin ja jalostettiin monien sukupolvien aikana. Arvokkaat saaliseläimet kävivät läpi vastaavan prosessin ja niistä tuli kotieläimiä. Uusi tekniikka ja sen käyttäjät levittäytyivät vähitellen yhä laajemmalle alueelle.

Jared Diamond väittää (*Guns, Germs and Steel,1997*) melkoisen jälkiviisaasti, että maataloutta ja karjanhoitoa alkoi kehittyä kaikilla niillä alueilla, joilla esiintyi jalostamiskelpoisia kasveja tai kesytettäviä eläimiä. Tämä teoria on liian helppohintainen. Kulttuurivallankumous on salaperäinen prosessi, jossa on useita muuttujia; eivät sen kummemmin biologinen reduktionismi kuin ekologinen determinismikään riitä selityspohjaksi. Ihmisen täytyi kokea perusteellinen kulttuurinen ja geneettinenkin sopeutuminen päätyäkseen kiinteään asumiseen. Vielä nykyäänkään ei ole helppoa sitoa vaeltelevia metsästäjäkansoja sivistyneen arkielämän säännölliseen uurastukseen.

Keramiikka ja tekstiilit ovat ihmisen luovuuden varhaisia ilmentymiä. Niitä seurasi metallin työstäminen: kupari, tina, lyijy ja pronssi. Ensimmäiset korkeakulttuurit syntyivät noin 3000 eKr. keinokastelun, kaupungistumisen ja kirjoitustaidon vauhdittamina. Rauta ja teräs ilmaantuivat jo yli tuhat vuotta ennen ajanlaskumme alkua, mutta sen jälkeen teknologinen kehitys tuntuu vaimentuneen. Asteittaista edistystä tapahtui, osaaminen levisi ja ammattitaito parani, mutta laajamittaiset tekniset läpimurrot loistivat poissaolollaan. Jos rajallinen vesi- ja tuulivoiman hyödyntäminen jätetään huomiotta, niin uusien energiavarantojen valjastaminen onnistui vasta 1700-luvulla, kun höyrykone kehitettiin.

Amerikka ennen Kolumbusta oli pääpiirteittäin jäänyt kivikaudelle, huolimatta maanviljelyksen, arkkitehtuurin ja taidekäsityön vaikuttavista saavutuksista. Toisella puolella maapalloa Kiina oli jo 1100-luvulla kehittynyt taloudelliseksi voimakeskittymäksi ja lukuisten keksintöjen kehdoksi. Kiinalla oli selvästi kaikki edellytykset viedä kehitystä eteenpäin. Mutta jotain puuttui sen sosiaalisesta dynamiikasta.[4]

Kiina oli 1400-luvulla maailman ainoa suurvalta ja väestöllisesti, koulutuksellisesti, taloudellisesti ja tekniikaltaan johtavassa asemassa. Se olisi voinut olla sekä maailmanlaajuisten kauppayhteyksien että teollisen vallankumouksen aloitteentekijänä. Vuosina 1405–1433 keisari lähetti vanhoja kauppareittejä pitkin liikkeelle mahtavia laivastoja, joiden tehtävänä oli solmia diplomaattisuhteet kaukaisiin maihin, kuten Intiaan, Arabiaan ja Itä-Afrikkaan. Sittemmin retkistä luovuttiin ja suurten purjealusten rakentaminen kiellettiin; ulkomaankauppa annettiin islamilaisten merenkulkijoiden käsiin ja sekin oli ajoittain kiellettyä. Johtavalla luokalla oli mielestään kaikkea, mitä elämiseen tarvittiin. Ulkoiset vaikutteet aiheuttaisivat vain häiriöitä. Lupaava tekninen kehitys keskeytyi ja Kiinan kulttuuri vajosi pysähtyneisyyden tilaan, jota häiritsivät vaan ajoittaiset kapinat ja maahantunkeutumiset.

Oireellista on että ruuti, kiinalainen keksintö 900-luvulta, sai yhteiskunnallisia seuraamuksia vasta myöhäiskeskiajan Euroopassa. Roger Bacon (noin 1220–1292) oli ensimmäinen, joka julkaisi ruudin valmistuksen ohjeet, ja tykistön merkitys kasvoi Englannin ja Ranskan välillä käydyn satavuotisen sodan (1337–1453) loppupuolella. Sodankäynti on säännönmukaisesti toiminut teknisen kehityksen moottorina.

Käänteentekevät innovaatiot edellyttävät kaukokatseisuutta, riskien ottamista ja pääomaa, jotka ovat aina ja kaikkialla olleet niukkoja resursseja. Sitä paitsi innovaatiot ovat usein häiriöksi ja herättävät reaktioita, jotka saattavat tukahduttaa kehityksen alkuunsa. Teknologia polkee paikallaan, ellei siihen liity määrättyä uskonvarmuutta. Tekniset edistysaskeleet eivät ole itsestään etenevä prosessi, yhtä vähän kuin kulttuurievoluutio ylipäänsä. Takaiskut ovat enemmänkin sääntö kuin poikkeus. Imperiumit kaatuvat, vaivalla hankitut tiedot unohtuvat ja vain kaikkein käytännönläheisimmät taidot säilyvät.

Neoliittinen ihminen joutui maksamaan korkean hinnan uudesta maanviljelysteknologiastaan ja siihen liittyvästä väestöräjähdyksestä. Sairaudet levisivät nopeasti pienellä alalla asuvan väestön keskuudessa, syöpäläiset saivat tukevan jalansijan ja tuhoeläimet lisääntyivät hallitsemattomasti. Uudet kulkutaudit kiusasivat ihmiskuntaa ja asettivat rajoja väestönkasvulle.

Useilla sairauksien aiheuttajilla on ihmisen ohella isäntinä myös eläimiä, ja ne käyttivät nopeasti hyväkseen uusia laajentumismahdollisuuksiaan. Ikivanhat yrttilääkkeet eivät paljon auttaneet; ainoa puolustuskeino oli geneettinen sopeutuminen, joka tiukan valinnan kautta johti ainakin rajalliseen immuniteettiin. Mikrobit, isorokko etunenässä, olivat hirveä biologinen ase, kun eurooppalaiset asuttivat Amerikan. Isorokkovirus on yksinomaan ihmisen patogeeni. Sen uskotaan kehittyneen Euraasiassa samankaltaisesta eläinviruksesta noin 8000 vuotta sitten. Isorokko on pystytty hävittämään koska virus ei voi ”piiloutua” eläimeen.

Korkeakulttuurit kohtasivat monia ekologisia ongelmia. Sairaudet vaivasivat myös viljelykasveja ja kotieläimiä. Ryöstöviljely uhkasi peltojen tuottavuutta ja laidunmaiden uusiutumista. Metsien tuhoaminen hakkaamalla ja kaskeamalla on myös vanha ilmiö. Vesihuolto ja keinokasteltujen alueiden suolaantuminen olivat varmasti jatkuva huolenaihe. Ei ole ihmettelemistä, että useimmat kulttuurit eivät selvinneet haasteista. Tekniset ongelmat pystytään yleensä ratkaisemaan paremmalla tekniikalla, mutta se edellyttää asianmukaista yhteiskuntarakennetta. Muussa tapauksessa inhimillinen luovuus ei pääse oikeuksiinsa ja plussummapeli kuihtuu pois.

2.2 Kaupallinen yritteliäisyys

Kuten työkalujen valmistus, hyödykkeiden vaihtokauppa on ihmislajille ominaista toimintaa. Jo vanhemman kivikauden (paleoliittinen kausi) aikana käytiin laajasti kauppaa piikivillä ja muilla tarvikkeilla, ja kaupankäynnin merkitys on sen jälkeen vain kasvanut. Tavaroiden ja palvelusten vaihtaminen on paras esimerkki yksinkertaisesta plussummapelistä. Tavaran täytyy aina olla arvokkaampi ostajalle kuin myyjälle, muuten kauppaa ei synny. Lisäarvon jakaminen on sen sijaan nollasummapeliä ja se näkyy hintoja ja toimitusehtoja koskevassa tinkimisessä. Plus- ja nollasummapelien sekoitus antaa kaupallisille suhteille niiden moniselitteisen luonteen.

Kaupan ja tekniikan keskinäinen vuorovaikutus muodostaa yhteiskunnan taloudellisen perustan. Kaupan ominaistarpeista syntyi kirjoitettu kieli, ihmiskunnan tärkeimpiä innovaatioita.

> Sumerilaiset kauppiaat olivat noin 3500 vuotta ennen ajanlaskumme alkua ottaneet käyttöön rahtikirjan kaukokaupan tavaratoimituksia varten. Jokaisen kuorman mukana oli pieniä savihahmoja, jotka symboloivat tavaran määrää ja lajia. Esineet suljettiin poltetusta savesta valmistettuun kuoreen, jotta matkan aikana vältyttäisiin vilpiltä. Vastaanottaja rikkoi kuoren ja tarkisti, että kaikki täsmäsi. Välikädet eivät sen sijaan voineet tarkastaa rahtikirjaa. Tämä puute korjattiin merkitsemällä sisältö rahtikirjan kuoreen ennen saven polttamista. Jokaisella saviesineellä oli kuoreen painettu symbolinen, kaksiulotteinen vastineensa. Nuolenpääkirjoitus oli syntynyt!

Sumerilaiset yksinkertaistivat asteittain alkuperäisen kuvakirjoituksen tavukirjoitukseksi, joka on foneettisen aakkostomme lähtökohta. Muissa korkeakulttuureissa kehittyi myöhemmin omia kirjoitusjärjestelmiä, mutta niiden syntyvaiheista emme tiedä juuri mitään.

Kasvava kauppa tuo mukanaan paremman työnjaon ja luo tilaa keksinnöille, jotka vuorostaan johtavat parempaan tuottavuuteen ja elintasoon. Teknisillä ideoilla ja oivalluksilla on taipumus vähitellen muuttua yhteisomaisuudeksi, kun taas kaupankäyntiä voidaan valvoa ja sen lisäarvo ohjata kokonaan monopolististen välikäsien tai valtakeskittymien kirstuihin.

Ajan tavan mukaan Hollannin Itä-intian kauppakomppania piti monopolia siirtomaakaupassaan. Muskottimarkkinoiden uudelleen organisointi on räikeä esimerkki häikäilemättömästä kolonialismista. Muskottipähkinöiden uskottiin 1500-luvulla parantavan kuumetta, vatsakipua, päänsärkyä, pahanhajuista hengitystä ja impotenssia. Pähkinät kasvoivat pääosin Bandasaarilla, Portugalin hallinnassa olevilla Molukeilla. Kun hollantilaiset olivat vuonna 1621 syrjäyttäneet portugalilaiset, komppania ryhtyi tiukasti säätelemään muskottipähkinöiden tuotantoa ja vientiä; rangaistusretkikunnat kaatoivat kaikki luvattomat muskottipuut. Vastahakoiset alkuasukkaat karkotettiin tai tapettiin japanilaisten palkkasoturien avulla. Eipä ihme, että komppania oli Euroopan tuottavin liikeyritys – sekä maustesaarien alkuasukkaita että intialaisia ja eurooppalaisia asiakkaita riistettiin maksimaalisesti. Osinkona maksettiin keskimäärin 18 % kahdensadan vuoden aikana, kunnes komppania meni vararikkoon vuonna 1800.

Kuljetuskustannukset rajoittivat pitkään kaupan kehitystä, mutta vielä suurempia ongelmia aiheuttivat saaliinhimoiset viranomaiset ja kauppateiden varsilla rehottava suoranainen laittomuus. Kauppiaat eivät pidä ennakoimattomista riskeistä, ja esimerkiksi orastava kauppa Kiinan ja Euroopan välillä oli keskiajalla ajoittain kokonaan pysähdyksissä. Imperiumit sallivat yleensä omilla alueillaan verrattain vapaata kaupankäyntiä, mikä piristi elinkeinoelämää ja antoi valtiolle objektiivisen olemassaolon oikeutuksen. Hansa Pohjois-Euroopassa ja Venetsia itäisellä Välimerellä pystyivät 1300- ja 1400-luvulla pitämään yllä vastaavaa järjestystä.

Iso-Britannia oli jo 1700-luvulla kohonnut Espanjan, Portugalin ja Hollannin jälkeen johtavaksi kauppamahdiksi. Sen siirtomaat ulottuivat lopulta yli koko maapallon, ja laaja tukikohtien verkko teki globaalit laivasto-operaatiot mahdollisiksi. *Pax Britannica* takasi 1800-luvulla voimakkaiden merivoimien tukemana kaupan vapauden kaikilla merillä. Ulkopolitiikalle antoi leimansa brittiläisen valtaeliitin liberaalit arvot, ja parlamentti sääti epäröimättä vieraiden valtojen toimintavapautta loukkaavia lakeja.

Orjakaupalla on pitkät perinteet; orjien ottaminen oli usein sodankäynnin motiivi tai ainakin sivutuote. Kaikissa vanhoissa kulttuureissa orjuus hyväksyttiin osana luonnollista maailmanjärjestystä; parhaissakin tapauksissa kysymyksessä

oli ainakin henkilön työpanoksen perinnöllinen omistaminen. Kristillisessä Euroopassa orjuudesta ei periaatteessa pidetty, mutta orjakauppa oli ikävä kyllä hyvin tuottoisaa. Kolmioreitti Länsi-Intia – Englanti – Länsi-Afrikka – Länsi-Intia, jota englantilaiset kauppiaat hallitsivat, oli erityisen kannattava. Britannian parlamentti julisti pitkän poliittisen taistelun jälkeen vuonna 1807 Afrikan ja Amerikan välisen orjakaupan laittomaksi. Lain säätämisen jälkeen laivasto ryhtyi käytännön toimiin ja nitisti lopuksi likaisen liiketoimen.[5]

1800-luvulla vapaakauppa ja sen mukana myös hyvinvointi ja tekninen kehitys kukoistivat aikaisemmin näkemättömällä tavalla. Voidaan ilman muuta puhua markkinoiden, teknologioiden ja pääoman liikkeiden globalisoitumisesta. Vaikka kilpailu siirtomaista ja raaka-aineista oli kova, maailma nautti vuosisadan ajan suhteellisen vakaasta rauhasta, toisin kuin sekä aikaisempina että myöhäisempinä ajanjaksoina.

Kauppa yleensä luo ja ylläpitää hyviä suhteita. Alkuperäisimmässä muodossaan kaupankäynti etenee lahjojen ja vastalahjojen sarjana. Jouluperinteemme ovat heijastumia tarpeestamme lähestyä toisiamme vaihtamalla kiintymyksemme aineellisia osoituksia.

Alkukantaisissa heimoyhdyskunnissa jokainen sai vapaasti vaatia itselleen häntä houkuttelevan esineen, mutta asianosainen joutui samalla sitoutumaan vastavuoroiseen suoritukseen. Menestyvät yksilöt saattoivat upeilla lahjoilla vahvistaa sosiaalista asemaansa, mutta samalla he joutuivat kateellisen seurannan kohteeksi. Joskus tilanne riistäytyi hillittömäksi kilpailuksi anteliaisuuden jalossa taidossa. Kerskailtiin jopa arvoesineiden julkisella tuhoamisella, kuten Luoteis-Amerikan intiaanien potlatch-juhlissa.

Hyvät kauppasuhteet liittyvät klaanien, heimojen ja kansojen väliseen rauhanomaiseen rinnakkaiseloon. Marcel Mauss (1872–1950) esittää klassikossaan *Lahja* (*Essai sur le Don,* 1923–1924) miten lahja luo sekä aineellisen että sosiaalisen suhteen osapuolten välille. Jos kaupan kohteita ei riittänyt, nojauduttiin rituaaliseen vaihdantaan.

Bronislav Malinowski (1884–1942) on dokumentoinut Kula-järjestelmän, joka piti yllä rauhanomaisia suhteita laajalla saaristoalueella Uuden-Guinean itäpuolella. Paikallisesti valmistettuja kaulaketjuja (soulava) ja rannerenkaita (mwali) kierteli lahjoina ja vastalahjoina ympäri saaristoa; soulavat myötäpäivään ja mwalit vastapäivään. Koruja ei saanut pitää itsellään, vaan niitä piti kierrättää eteenpäin loppumattoman korupiirileikin jatkamiseksi. Pääasia oli, että rauhanomaista kanssakäyntiä voitiin ylläpitää pitkienkin matkojen päähän, vaikka osapuolilla ei ollutkaan mitään varsinaista asiaa toisilleen.[6]

Toistettakoon vielä, että kaupankäynti on plussummapeliä, joka kaikilla tasoillaan rakentaa ja vahvistaa molemminpuolisesti hyödyttäviä rauhanomaisia suhteita. Jos kaupalliset siteet ovat tarpeeksi vahvat, kumpikaan osapuoli ei voi voittaa, tai edes kuvitella voittavansa jotakin sotaisten seikkailujen avulla. Euroopan unioni käynnisti viisaasti integraation siten, että se askel askeleelta poisti kaupan esteet ja siten käytännössä mahdollisuuden sortua kansalliseen holtittomuuteen. Meneillään oleva globalisoituminen tulee ymmärtää ensimmäisinä haparoivina askelina kohti pysyvää rauhanomaista maailmanjärjestystä.

2.3 Rahan arvo

Vaihtaminen on kaupan alkuperäinen muoto. Rahan käyttäminen kiihdyttää kauppaa, mutta edellyttää yleistä hyväksyntää tai ainakin yhteiskuntarakenteeltaan vakaata ydinaluetta. Markkinasuuntautuneet korkeakulttuurit, kuten esimerkiksi Mesopotamia ja antiikin Kreikka, hyödynsivät rahataloutta, kun taas keskusjohtoisilla, totalitaarisilla valtioilla on taipumus marginalisoida rahan käyttö – inkaimperiumi selvisi ilmeisesti kokonaan ilman rahaa.

Mikä tahansa tavara, jolla on hyöty- tai harvinaisuusarvoa, voi toimia maksuvälineenä ja helpottaa kaupantekoa. Vasta viime aikoina on voitu luopua kaikesta yhteydestä reaaliarvoon ja mieltää raha puhtaana, luottamukseen pohjautuvana konventiona.

> Piikiveä ja obsidiaania käytettiin todennäköisesti jo esihistoriallisena aikana arvon mittarina, kun taas neoliittisella kaudella vilja ja karja olivat luontaisia maksuvälineitä. Miesorja taas on aika-ajoin ollut joillakin Afrikan alueilla käypä valuuttayksikkö. Varsinaista rahan arvoa ovat aikojen kuluessa edustaneet muun muassa kotilon- tai simpukankuoret, kaakaopavut, tupakka, nahanpalat, keihäänkärjet ja ennen kaikkea metallit – kulta, hopea, pronssi, kupari ja rauta.[7]

Jokaisella arvon mitalla on huonot puolensa. Käyttötavara on usein tilaa vievää, raskasta tai helposti tuhoutuvaa. Jalometalleilla tätä ongelmaa ei ole, mutta niiltä puuttuu käyttökelpoisuus ja siis varsinainen substanssiarvo. Kestävyys ja rajoitettu saatavuus osoittautuivat kuitenkin ratkaiseviksi eduiksi. Rahasta täytyy aina olla puutetta, jotta se voisi säilyttää arvonsa. Muussa tapauksessa inflaatio ja talouden romahtaminen ovat uhkana.

Siispä kullasta ja hopeasta ja vähäisemmässä määrin kuparista tuli jo varhain yleisiä maksuvälineitä. Ur III:n (n. 2000 eKr.) ajoilta tunnetaan kirjoituksia, joissa maksut määrätään standardipainoisilla hopeakappaleilla.

Vanhimmat tunnetut metallirahat lyötiin Vähän-Aasian Lyydiassa 600-luvulla ennen ajanlaskumme alkua. Ruhtinaan profiili takasi kolikon laadun. Ikävä kyllä se ei poistanut inflaatio-ongelmaa. Häikäilemättömät hallitsijat lisäsivät jalometalleihin halvempia seosaineita ja ammattitaitoiset leikkaajat saksivat kolikoita suurella taidolla.

Vaihtelut kolikoiden jalometallipitoisuudessa ja sen myötä niiden ostovoimassa kuvastavat Rooman valtakunnan ylä- ja alamäkiä. Augustus (hallitsi 30 eKr.–14 jKr.) palautti rahakannan sisällissotien kaaoksen jälkeen. Nero (54–58) aloitti hopearahojen pitoisuuden hitaan huonontamisen; Septimius Severuksen (193–211) aikana denaarin hopeapitoisuus oli laskenut 50 prosenttiin. Sen jälkeen inflaatiovauhti kasvoi entisestään. Vuoden 250 tietämillä hopeapitoisuus oli noin 5 prosenttia, ja Claudius Gothicuksen (268–270) aikana se laski 0,02 prosenttiin.

Diocletianus (284–305) ei onnistunut vakauttamaan valuuttaa, ja hän yritti saada villisti laukkaavan inflaation kuriin ankaran hintasäännöstelyn avulla. Hän kamppaili kuitenkin turhaan markkinavoimia vastaan, kuten niin monet hänen jälkeensä. Rahatalous mureni ja verot maksettiin luonnossa (in natura) eli tuotteina. Konstantinus Suuri (306–337) otti käyttöön kultarahan, soliduksen, joka piti arvonsa Itä-Rooman valtakunnassa useita satoja vuosia; vakautus ei kuitenkaan yltänyt päivittäisessä kierrossa oleviin hopea- ja kuparilantteihin. Suuria alueita Länsi-Euroopassa vajosi luontaistalouteen. Englannissa kolikoita ei ollut 400- ja 500-luvulla kierrossa ollenkaan.

Kunnollinen rahakanta ei tosin ole mikään takuu kalliita aikoja vastaan, jotka ovat olleet useimpien talousjärjestelmien toistuva vitsaus. Liian pieni tarjonta, esimerkiksi sodan tai katovuosien takia, nostaa väkisin hintatasoa. Se on väistämätöntä mutta 1500- ja 1600-luvulla Eurooppa joutui kokemaan ennennäkemättömän inflaatioaallon, kun Amerikasta virtaava kulta ja hopea söivät jalometallien arvoa. Kulta menetti puolet ostovoimastaan ja hopean arvosta katosi peräti 80 prosenttia.

Kulta- ja hopeakannalla on myös päinvastainen ongelma. Jos talous kasvaa nopeammin kuin maksuvälineiden saatavuus, seuraa likviditeettikriisi deflaatioineen, mikä jarruttaa taloudellista toimeliaisuutta. Tällaista voi tapahtua vasta, kun yhteiskunnan kehitystaso on suhteellisen korkea. Niinpä Kiina olikin ensimmäinen valtio, joka joutui tämän ilmiön eteen. Ongelma ratkaistiin paperirahalla, jolloin valtio sitoutui lunastamaan setelin sen nimellisarvoa vastaavalla metallimäärällä.

Metallipula sai keisari Hien Tsungin (Tang-dynastia) 800-luvun alussa laskemaan liikkeelle paperiseteleitä. Kaksisataa vuotta myöhemmin inflaatio oli

karannut käsistä ja ylsi 1100-luvun keskivaiheilla stratosfäärisiin lukemiin. Ensimmäinen mongolikeisari Kublai-kaani (1279–1294) palautti rahan arvon entiselleen. Uuden hyperinflaation jälkeen Kiina luopui Ming-dynastian aikana vuonna 1455 kokonaan paperirahoista. Deflaatiopaine pakotti kuitenkin tuomaan jatkuvasti hopeaa ulkomailta, eivätkä edes espanjalaisten toimitukset Amerikasta pystyneet tyydyttämään tätä tarvetta. Siitä syntyi 1600- ja 1700-luvulla tavattoman tuottoisa arbitraasi-kauppa. Kiinassa hopea vaihdettiin kultaan, jonka arvo Euroopassa hopeassa mitattuna saattoi olla kaksinkertainen.

Ruotsin valtionpankki oli ensimmäinen virallinen eurooppalainen instituutio, joka vuonna 1661 laski liikkeelle setelivaluutan, ja sitä seurasi Bank of Scotland vuonna 1695. Paljon huonommin kävi vastaavalle yritykselle Ranskassa, kun John Lawin seteli- ja arvopaperiemissiot romahtivat vuonna 1720, lyhyen alkumenestyksen jälkeen. Kaikkien aikojen inflaatioennätykset tehtiin ensimmäisen maailmansodan jälkeen Unkarissa, Itävallassa ja Saksassa, eikä niiden naapurimaillakaan mennyt paljon paremmin. Paperivaluutta perustuu kokonaan valtiovallan uskottavuuteen ja toimii yhteiskunnan vakauden herkkänä mittarina. Kiinassa dynastioiden tulevaisuus olisi voitu ennustaa inflaatioluvuista, kun taas Keski-Euroopan taloudellinen romahtaminen ennakoi toista maailmansotaa.

Hiipivä inflaatio tarkoittaa sitä, että rivikansalainen elää valheessa. Hyväuskoisten säästäjien varat siirtyvät nokkelille keinottelijoille. Kun mekanismi lopulta paljastuu ja koko väestö tulee siitä tietoiseksi, peli on ohi. Seuraa hyperinflaatio ja kaikki häviävät yhtä paljon mutta suurin osa yhteiskunnan luottamuspääomasta on menetetty ja plussummapeli on halvaantunut.

Hyperinflaation aikana yhteiskunta palaa vaihtokauppaan, reaaliarvot samoin kun jalometallit ovat jäissä, eikä luottoa myönnetä. Toimiva talous edellyttää, että raha kiertää eli käsillä oleva ylijäämä sijoitetaan tuottaviin investointeihin. Sen vuoksi tarvitaan luotettavia pankkeja, joille säästäjät voivat uskoa rahansa.

Pankkitoiminnan juuret ulottuvat paljon syvemmälle kuin rahan käyttö. Jo ennen vuotta 2000 eKr. muinaisen Babylonian temppelit ja palatsit ottivat vastaan talletuksia viljan, karjan, maataloustyökalujen ja jalometallien muodossa. Tämä on todistus toimivista finanssimarkkinoista, joilla esiintyi jopa tiettyä kilpailua. Liiketoiminta oli säälimätöntä. Pystyäkseen maksamaan velkansa velallinen saattoi jopa joutua myymään lapsensa orjiksi – pahimmassa tapauksessa itsensäkin. Sama armoton käytäntö oli voimassa Kreikassakin, kunnes Solon (638–559 eKr.) lopetti velkaorjuuden.

Pääoman puute saa aikaan tuntuvia sanktioita kevytmieliselle velkaantumiselle; muuten lainantarjonta hiipuu. Velkomiskäytäntöjä on inhimillistetty sitten antiikin aikojen, vaikka velkavankiloita esiintyi monissa maissa vielä 1800-luvulla. Takuista huolimatta velkominen on aina ollut pankeille ongelma, varsinkin niiden suhteissa vastentahtoisiin vallanpitäjiin.

Firenzen Mediceillä oli renessanssin aikana suuria ongelmia paavinistuimelle myönnettyjen lainojen kanssa. Augsburgilainen pankkiiriliike Fugger, jolla oli 50 prosentin provisio paavin Saksan anetuloista, oli taas liiankin avokätinen kuninkaallisia lainanottajia kohtaan. Fugger rahoitti useita Habsburgin sukupolvia, ja Euroopan rikkain mies Jakob Fugger sponsoroi peräti 850 000 floriinilla Kaarle V:n valintaa Saksan keisariksi. Kaarle V maksoi velkansa takaisin – toisin kuin hänen poikansa Filip II, jolloin Espanjan valtio julistettiin vuonna 1596 vararikkoon. Hänen poikansa Filip III teki saman tempun vuonna 1609, ja sen myötä pankkiiriliike Fugger meni nurin.

Lainakorko kuvastaa pääoman saatavuutta, asiakkaan luottokelpoisuutta ja tilanteen riskialttiutta. Babylonialaisilla savitauluilla säilyneet laskelmat viittaavat 20–30 prosentin korkoihin. Antiikin Ateenassa vähäriskisten sijoitusten korko oli 10 prosenttia, suunnilleen sama kuin Englannissa 1600-luvun tietämillä.

Koronkiskonta oli ankarasti kiellettyä useimmissa maissa, mutta katolinen kirkko ja islam yksinkertaisesti kielsivät korkojen perimisen pyhien kirjoitustensa vastaisena. Tämä ei huolestuttanut lombardeja ja muita pohjoisitalialaisia, jotka kovan kilpailun vallitessa synnyttivät nykyaikaisen pankkilaitoksen; vuonna 1403 firenzeläinen oikeusistuin julisti lainakorot laillisiksi. Hätätapauksessa se voitiin muuntaa toimitusmaksuksi, riskivakuudeksi tai voitto-osuudeksi; islamilaisissa maissa tämä on edelleen yleinen käytäntö. Juutalaisessa uskonnossa korkokieltoa ei tunneta, ja keskiajan Euroopassa juutalaiset olivatkin aktiivisia pankkiireja.

Rahan ansaitsemisen katsottiin pitkään olevan hiukan tahraista toimintaa. Toki ruhtinaat ja aatelismiehet saattoivat ryöstellä sodissa ja hamuta itselleen rikkauksia, mutta suora osallistuminen taloudellisiin toimintaan, kauppaan ja tekniikkaan, nähtiin vähemmän sopivana. Aristoteleen (384–322 eKr.) alentuva suhtautuminen elinkeinoelämään heijastelee antiikin älymystön ylimielisyyttä. Katolinen kirkko omaksui tämän asenteen ja halveksi teoriassa, vaikkakaan ei käytännössä, kaikkia maallisia arvoja. Tarvittiin uskonpuhdistus, jotta työ, säästäväisyys ja hyvä taloudenpito asettuisivat arvojärjestyksessämme asianmukaiseen paikkaansa.

2.4 Pääomanmuodostus

Kapitalismi on pitkään ollut väärin käytetty haukkumasana, jolla on yritetty leimata markkinataloudet. Kaikki yhteiskunnat ovat riippuvaisia kerääntyneestä pääomastaan, mutta useimmat niistä siirtyvät ajan myötä pääomanmuodostamisesta sen tuhoamiseen; tuottavan pääoman kestävä kokoaminen on historiallisesti katsoen poikkeuksellinen ilmiö. Tekniikan ja kaupan läheinen vuorovaikutus on joka tapauksessa aineellisen hyvinvoinnin itsestään selvä perusta. Seuraavassa tarkastelemme muita menestyvän kapitalismin perusedellytyksiä.

> Hyvin sijoitetun pääoman tuotto kasvaa korkoa korolle – eksponentiaalinen kaava, joka otollisissa olosuhteissa pätee myös biologiseen kasvuun. Vaatimattomalla korkokannalla, esimerkiksi yhdellä prosentilla vuodessa, sijoituksen arvo nousee kymmenessä vuodessa 11 prosenttia, mutta 27-kertaistuu sadassa vuodessa ja nousee 20 000-kertaiseksi tuhannessa vuodessa.

Luottamus tulevaisuuteen, ellei suorastaan jonkinlainen uskonvarmuus, on kestävän pääomanmuodostuksen avain. Epävarmat olosuhteet nakertavat luottamuspääomaa ja estävät pitkäaikaisen riskinoton. Jos viranomaiset, asiakkaat, velalliset, tavarantoimittajat – ympäristö ylipäänsä – arvioidaan epäluotettaviksi, sijoitukset rajoittuvat korkeintaan lyhytkestoisiin ja keinotteluluontoisiin liiketoimiin.

Mikä tahansa järjestys on parempi kuin anarkia. Tämän logiikan loppupäässä näkyy totalitaarisen valtion täydellinen järjestys ja ennustettavuus. Utopistit Platonista Thomas Moreen (1478–1535), Tommaso Campanellaan (1568–1639), Karl Marxiin (1818–1883) ja H. G. Wellsiin (1866–1946) ovat haaveilleet läpeensä hallituista yhteiskunnista. Valistunut, hyvää tarkoittava eliitti pitää ohjia käsissään ja järjestelee kaiken yleiseksi hyväksi, pisimmällä mahdollisella tähtäimellä. (Marx ja Engels tosin uskoivat, että valtio aikanaan kuihtuisi kokonaan pois.) Palaamme myöhemmin näihin kysymyksiin. Tässä riittää toteamus, että kaikki yritykset toteuttaa tällaisia ajatusrakennelmia ovat epäonnistuneet, muun muassa koska pääomanmuodostus on ollut riittämätöntä tai peräti negatiivista.

On siis määriteltävä järjestys, joka hajauttaa taloudellisen päätäntävallan ja yhdistää sen järkevään keskushallintoon. Kaikilla menestyneillä muunnelmilla on yksi yhteinen tunnusmerkki: yksityisomistus. Maa-alueiden hallinta on alkuperäisin omistuksen muoto. Alkukantaiset heimot puolustavat yhteisvoimin aluettaan, ja territoriaalisuus on tavallista myös eläinmaailmassa.

> Omaa aluettaan puolustavalla eläimellä tuntuu olevan hyökkääjään nähden psykologinen etu; hyökkääjä perääntyy, jos voimasuhde on jotakuinkin tasaväkinen. Tähän ilmiöön on mielenkiintoinen peliteoreettinen selitys, jonka ensimmäisenä esitti John Maynard Smith (1920–2004). Aluekonflikteissa yksilö voi toimia joko aggressiivisena haukkana tai myöntyväisenä kyyhkysenä. Paras strategia on kuitenkin porvarillinen; haukka omalla alueella ja kyyhkynen naapurin puolella. Siten vältetään ainainen kinastelu ja ajan mittaan kaikki hyötyvät.[8]
>
> Reviirin puolustamisella on evoluutiobiologinen rinnakkaisilmiö. Useimmilla kasvi- ja eläinlajeilla on oma tapansa selviytyä hengissä, ekologinen lokero (ei ensisijaisesti fyysinen alue), johon ne ovat sopeutuneet ja jossa ne pystyvät puolustautumaan alueelle tunkeutuvia lajeja vastaan. Jos kaksi tai useampia lajeja pyrkii elämään samassa ekologisessa lokerossa, vain yksi niistä jää henkiin. Tätä syy-yhteyttä kutsutaan Gausen laiksi venäläisen biologin G. F. Gausen (1910–1986) mukaan, ja se pätee myös yritystaloudessa. Jos useat yritykset kilpailevat samoilla markkinoille ja niillä on identtiset tuotteet ja strategiat, vain yksi yrityksistä voi selviytyä; muut joutuvat hakeutumaan muualle. Luonnon ja elinkeinoelämän monimuotoisuus pohjautuu samaan logiikkaan.[9]

Homo sapiensilla ei ole omaa, lajille kuuluvaa lokeroa, vaan jokainen ihmisryhmä kehittää oman kilpailukykyisen selviytymistapansa. Yksityisomaisuuden kunnioitus on tärkeä askel matkalla alkeellisesta heimoyhteisöstä kohti erilaistuvia ja dynaamisia yhteiskuntamuotoja. Henkilökohtaisen omaisuuden suoja on yleismaailmallinen edellytys niin kestävälle pääomanmuodostukselle kuin yksilön vapaudellekin.[10]

> Oleellinen ehto on, että ihmiset voivat säästää vaivalla ansaitsemansa lantit pelkäämättä, että rosvot tai esivalta (liiankin usein sama asia) kahmivat itselleen kaiken käteisen. Seuraavassa kehitysvaiheessa pääoma voidaan sijoittaa luotettaviin rahalaitoksiin kasvamaan korkoa. Kun yhteiskunta on vakautunut, pelisäännöt ovat selvillä ja lopputulos jokseenkin ennakoitavissa, yritteliäisyys pääsee vauhtiin omilla ja lainatuilla varoilla.

Huomattavat tulo- ja varallisuuserot sotivat perimämme tasa-arvorefleksiä vastaan ja rasittavat yhteisön sosiaalisia suhteita. Tunnetasolla voi köyhänä olla pahempi joutua kokemaan toisten rikkauksia kuin olla vielä köyhempi, mutta ilman vertailukohtia. Tuloerot saavat aina ja kaikkialla aikaan kaunaa. Moukkamaisen logiikan mukaan talouselämä on läpikotaista nollasummapeliä, jossa varakkaat ovat voineet rikastua vain köyhempien kustannuksella. Omaisuus on varkautta, Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) julisti nuorena anarkistina, mutta muutti myöhemmin mieltään.[11]

Joka tapauksessa väkirikkaiden yhteiskuntien on ollut pakko niin hyvässä kuin pahassa sietää sisäisiä jännitteitään nauttiakseen niihin liittyvistä eduista. Tuskin yllättää, että väestöpohja, työnjako, tuottavuus ja kulttuurin taso korreloivat vahvasti keskenään. Väestön määrä ja sen myötä kulttuurinen monimuotoisuus taas riippuvat suurelta osalta liikenevästä maa-alasta. Tämä ilmenee erityisen selvästi verrattaessa erikokoisia eristettyjä saariryhmiä.

R. L. Carneiro on mahdollisuuksien mukaan rekonstruoinut näiden alkuperäisväestöjen elinehdot. Uuden-Seelannin 750 000-henkinen maoriyhteisö osoittautui kaikkein monipuolisimmaksi kun taas 40 000 andamaanilaisen kulttuuri oli huomattavasti yksioikoisempi. Tasmanialaiset ovat mielenkiintoinen erikoistapaus. He edustivat kulttuurikehityksen pohjanoteerausta ilman varsinaista työnjakoa, vaikka Tasmania on laaja, metsäinen maa.[12]

Nouseva merenpinta erotti tasmanialaiset Australiasta 13 000 vuotta sitten, ja he joutuivat kulttuurin taantumisen noidankehään. Kun eurooppalaiset saapuivat 1800-luvun alussa, arviolta 5 000 tasmanialaista eli lähinnä äyriäisillä, ja he olivat kadottaneet suurimman osan teknisistä taidoistaan. Heillä ei ollut mitään mahdollisuuksia pitää puoliaan brittiläisiä siirtolaisia vastaan, eivätkä he myöskään kyenneet sopeutumaan. Vuonna 1824 eloonjääneet tasmanialaiset siirrettiin Flinders Islandiin, läheiselle asumattomalle saarelle. (Flinders Islandin alkuasukkaat olivat kuolleet sukupuuttoon jo 4 000 vuotta aikaisemmin.) Vuonna 1847 jäljellä olevat 46 tasmanialaista vietiin takaisin Tasmaniaan; viimeinen täysiverinen tasmanialainen kuoli vuonna 1876.[13]

Kertynyt älyllinen pääoma, tiedot ja taidot ovat kokonaisuuden kannalta tärkeämpiä kuin niin sanottu reaalipääoma. Aineelliset hyödykkeet voi aina korvata, kun taas kadotettuja taitoja, yhteiskuntamoraalista puhumattakaan, on huomattavasti vaikeampi luoda uudelleen.

Tärkeät keksinnöt ja innovaatiot ovat usein olleet salailun kohteena. Arvokkaita siemeniä, kasveja ja eläinrotuja saatettiin pitää kansallisena omaisuutena ja ne piilotettiin muukalaisilta. Kaivostoimintaan ja metallinkäsittelyyn liittyvä tieto pidettiin pitkään suljettujen veljeskuntien salaisuutena. Keskiaikaiset ammattikunnat pitivät kunnia-asianaan, että ammattisalaisuudet eivät leviä pienen piirin ulkopuolelle. Kaikkein mustasukkaisimmin on aina varjeltu sotateknologiaa.

Kreikkalainen tuli levitti 700-luvulla kauhua islamilaisten merenkulkijoiden keskuudessa, ja Bysantin laivastot voittivat useita meritaisteluita sytyttämällä vastustajan sotalaivoja tuleen. Napalmia muistuttava aine syttyi itsestään ja sitä oli vaikea saada sammumaan. Sen koostumuksen salaisuutta varjeltiin niin hyvin, että bysanttilaiset puolen vuosisadan menestysten jälkeen tuntuivat

itsekin kadottaneen valmistusohjeet. Myöhemmät sekoitukset olivat teholtaan selvästi heikompia.[14]

Taloudellista kehitystä palvelee eittämättä, että arvokas teknologia leviää ja siitä tulee julkista omaisuutta; avoimuus ei aiheetta ole menestyksellisen plussummapelin edellytys. Tiedon leviäminen ei tuota vain välitöntä hyvinvointilisää; jatkokehittelylle avautuu uusia urkenevia uria. Salattu tieto on poikkeuksetta pysähtynyttä tietoa. Toisaalta keksijälle pitäisi kuitenkin varata mahdollisuus nauttia keksintönsä hedelmistä. Patenttikäytäntömme on yksi ratkaisu ongelmaan, vaikka sillä on puutteensa. Keksijä saa ajallisesti rajatun monopolin keksintöönsä, kunhan hän julkistaa kaikki siihen kuuluvat salaiset tiedot.

Henrik VI myönsi vuonna 1449 ensimmäisen englantilaisen patentin värjätyn lasin valmistukselle. Kuningatar Elisabet I puolestaan myönsi jo viitisenkymmentä patenttia, vaikka vesiklosettia ei voitukaan säädyllisyyssyistä patentoida. James Watt (1736–1819) sai ensimmäisen patenttinsa 1769 höyrykoneen perusparannuksesta. Parlamentti myönsi vuonna 1775 hänen patenteilleen 25 vuoden jatkoajan, jolloin Watt ja hänen kumppaninsa Matthew Boulton (1728–1809) saavuttivat kaupallisen läpimurron.

Älyllisen omaisuuden suoja vahvisti motivaatiota ja edisti teollista kumousta Isossa-Britanniassa. Englannissa ilmaisunvapaus sai vastaavasti tuekseen tekijänoikeuslain jo vuonna 1710. Kirjailijat eivät olleet enää täysin riippuvaisia rikkaista suosijoista tai mahtavasta esivallasta – vapaa mielipiteenmuodostus oli pääsemässä vauhtiin.

Yksityisomistus on siis kestävän pääomanmuodostuksen peruspilareita. Verotus on hieman paradoksaalisesti lähes samanveroinen. Ellei julkisesti rahoitettua hallintoa olisi, kansalaiset joutuisivat itse puolustamaan omaisuuttaan kaikkien sodassa kaikkia vastaan. Verotusta tarvitaan rahoittamaan sisäisen ja ulkoisen yhteiskuntarauhan turvaaminen, mutta sen ohella verotusta on käytetty ja väärinkäytetty moniin muihin tarkoituksiin. Sotiminen ja vallanpitäjien komeilunhalu ovat olleet ehtymättömiä menoeriä.

Verotuksella on järkähtämätön taipumus nousta kohti maksimaalista tasoa. Yhteiskuntajärjestelmästä riippumatta julkisella vallalla on aina olemassa rajaton varanto hyviä ja vähemmän hyviä tarkoitusperiä. Veroruuvia kiristetään jatkuvasti, kunnes verohuijaukset ja pääomapako nousevat sellaisiin mittoihin, että verotuskäytäntö toimii tarkoitustaan vastaan.

Rooman valtakunnan tuho heijastuu paitsi inflaatioluvuissa myös verotuksen raskaudessa. Rooma eli useita vuosisatoja valloitettujen provinssiensa kustan-

nuksella, mutta verotaakka nousi murskaavalle tasolle yhä huonommaksi käyvän taloudenhoidon takia. Kun rahaa ei ollut, verot otettiin summittaisesti tuotteina ja tavaroina. Tilanne pääsi niin pahaksi, että keisari Valens kielsi vuonna 368 yleiseksi käyneen tavan antautua maaorjaksi verotuksen välttämiseksi.

Verohelpotus voi toisaalta johtaa lisääntyneeseen verokertymään. Kun Venäjällä vuonna 2001 puolitettiin yksityishenkilöiden tulovero 26 prosentista 13 prosenttiin, verotulot nousivat välittömästi; enää ei kannattanut ottaa riskejä tai yrittää monimutkaisia huijauskeinoja. Myös pitkäaikaiset, dynaamiset vaikutukset ovat varmaankin olleet positiivisia.

Takavarikon omainen verotus lyö aina kipeästi takaisin. Pääomanmuodostus kuristetaan hengiltä, tiukka kontrolli lamaannuttaa yritteliäisyyden ja hallintokustannukset nousevat pilviin. Tehokas verotus edellyttää jonkinlaista legitimiteettiä. Verotettavien täytyy vastentahtoisestikin hyväksyä, että yhteisiin tarkoituksiin tarvitaan rahaa. Pienissä yhteisöissä ymmärrys on itsestään selvä ja korkea verotus käy päinsä; perheessä, jossa kaikki on yhteistä, veroasteen voidaan katsoa olevan 100 %. Kun väestöpohja kasvaa ja valtakunta laajenee, verotuksen toteuttaminen käy yhä vaikeammaksi, koska etäisyydet sijoituskohteisiin pitenevät, läpinäkyvyys vähenee ja hukkaprosentti kasvaa.

Kun yhteiskunta kehittyy, verotuksen nousulle löytyy objektiivisia perusteita. Vaikka tulonsiirrot jätettäisiinkin huomioimatta, yhä enemmän resursseja tarvitaan pitkäjännitteisiin sijoituksiin, kuten liikenneyhteyksiin, terveydenhuoltoon, koulutukseen ja tieteeseen. Omarahoitusta pitäisi kuitenkin periaatteessa suosia markkinaperusteisilla maksuilla. Veroasteen korottaminen ilman negatiivisia seurauksia edellyttää nimittäin vastaavaa moraalisen pääoman kasvua. Ja meillä on hyvät syyt säästellä moraaliamme.

Kaikessa pääomanmuodostuksessa on lopultakin kysymys tarpeiden tyydyttämisen lykkäämisestä, toisin sanoen vanhanaikaisesta säästäväisyydestä. Kun esivanhempamme ryhtyivät viljelemään maata ja kasvattamaan karjaa, kädestä suuhun eläminen ei ollut enää mahdollista. Sama pätee meihin myöhäissyntyisiin jälkeläisiin. Vaikka me itse pystyisimmekin elämään yli varojemme, petämme saman tien vastuumme tulevista sukupolvista. Tarkka taloudenpito on moraalinen imperatiivi.

2.5 Markkinatalous

Totesimme aikaisemmin, että kaupallinen transaktio tuottaa lisäarvoa, josta hyötyvät kaupan molemmat osapuolet. Yhteisen voiton jakaminen sen sijaan on usein ongelmallista ja voi johtaa loppumattomaan kiistelyyn.

Markkinat, joilla toimii useita samankaltaisten tuotteiden ostajia ja myyjiä, on itse organisoituva järjestelmä, joka tarjonnasta ja kysynnästä riippuen asettaa tuotteille yleisesti hyväksyttävän hintatason. Tai niin pitäisi olla, mutta aina niin ei tapahdu.

> Taksipalvelun pitäisi olla hyvin toimivan markkinan prototyyppi. Asiakkaita ja palveluntuottajia on huomattava määrä, alan aloituskynnys on suhteellisen matala, toiminta on pitkälle standardisoitu, eikä kilpailun rajoittaminen ole ongelma. Silti taksielinkeino on useimmissa suurkaupungeissa verrattain tarkasti säännelty, myös markkinatalousmaissa. Miksi? Vastaus löytyy etsimättä peliteoriasta (katso luku 1.2). Ei ole kovin todennäköistä, että asiakas toistuvasti törmäisi suurkaupungissa samaan taksinkuljettajaan. Kuljettaja ei siis häviä mitään, jos hän tilaisuuden tullen kiskoo nylkyrihintaa. Pienessä yhteisössä, jossa on vain muutama taksi ja kaikki tuntevat toisensa, sellainen ei käy päinsä. Silloin oman edun logiikan mukaista on pitää hyvää huolta maineestaan ja pelata rehellistä peliä.

Toimivat markkinat edellyttävät kaikkien plussummapelien tavoin tiettyä luottamuksen määrää. Pieni, vuorovaikuttava ryhmä voi rakentaa oman luottamuspääomansa, varsinkin jos suhteet ovat pitkäaikaisia. Avoimet markkinapaikat, joilla on monia tuntemattomia toimijoita, vaativat sitä vastoin ulkoisen auktoriteetin. Järjestystä täytyy valvoa, mittoja ja painoja tarkistaa, väärään rahaan on puututtava ja niin edelleen. Kaikki sellainen maksaa, mutta keskiajan Euroopassa markkinoiden pitäminen oli silti tuottoisaa liiketoimintaa, ja markkinapaikkojen välinen kilpailu oli ankaraa.

> Kaupunkien porteilla perittiin tulleja ja viranomaisten kulujen peittämiseksi kerättiin erilaisia maksuja ja vähän ylimääräistäkin. Paikalliset käsityöläiset saivat tuotteensa kaupaksi ja majataloissa riitti asiakkaita. Markkinat olivat suuria kansanjuhlia, joissa raha pantiin kiertoon. Markkinoiden paikka ja ajankohta olivat yleensä jonkun korkeamman tahon määräämiä; maaseudulla markkinoita ei saanut järjestää.[15]

Markkinatapahtuma oli melko tarkasti säännelty ja sopeutettu palvelemaan verottajan ja kaupungin porvariston tarpeita. Vapaakauppa oli tuntematon käsite; liian häiritsevää kilpailua ei sallittu. Tämä asenne on syvään juurtunut. Vielä 1900-luvulla kaikkinaiset fasistiset valtiot ja sotilasjuntat harrastivat korporatiivisia ohjausjärjestelmiä, joissa ammattiyhdistykset ja työnantajajärjestöt korvasivat keskiaikaiset ammattikunnat. Jopa markkinatalousmaat asettavat vapaakaupalle tänäkin päivänä monenlaisia rajoituksia. Kaikki rakastavat kilpailua, paitsi joutuessaan itse sen kohteeksi.

Ei sen puoleen että kilpailu olisi rajattu vain talouteen. Päinvastoin: esimerkiksi politiikassa ja virkamieshierarkioissa se saattaa olla vielä kiivaampaa ja häikäilemättömämpää. Erona on vain se, että markkinatalous on avointa ja rehellistä, kuten plussummapeliin sopiikin. Jos keskinäinen kiistely juuttuu nollasummapeliksi, kilpailukeinot muuttuvat sen mukaisiksi.

Vallanpitäjät, samoin kuin valtaan pyrkivät, ovat aina epäilleet markkinavoimia, jotka epämiellyttävällä tavalla rajoittavat heidän vallankäyttöään. Markkinatalous edustaa lahjomatonta objektiivisuutta, joka ei useinkaan palvele esivallan erityisetuja. Markkinamekanismi hyödyttää pitkällä aikavälillä aina kuluttajia, mutta heillä on vain harvoin ollut puhevaltaa. Anders (Antti) Chydenius (1729–1803) ja Adam Smith (1723–1790) selvittivät ensimmäisten joukossa yhteisen hyvän luonnetta ja puhuivat sen puolesta. Heidän ajatuksensa saivat paljon vastakaikua Ruotsissa ja Isossa-Britanniassa ja tukivat elinkeinoelämän nousua molempien kotimaissa.

Anders Chydenius ansaitsee tulla muistetuksi, kun markkinatalouden historiaa kirjoitetaan. Vuonna 1766, kymmenen vuotta ennen Adam Smithiä, julkaistiin *Kansallinen voitto*, kaunopuheinen esitys elinkeinon vapauden ja vapaakaupan eduista. Valtakunnan politiikassa Chydenius oli ajamassa läpi lainsäädäntöä uskonnollisen suvaitsevaisuuden ja painovapauden turvaamiseksi sekä parempien työolojen kehittämiseksi.[16]

Markkinoilla on kuitenkin kääntöpuolensa. Ne eivät anna armoa ja voivat olla raakoja ja iskeä nopeasti. Markkinat ovat ennen kaikkea riskialttiita ja käänteissään ennalta arvaamattomia. Usein ne kurittavat yhteiskunnan heikoimpia, mutta sama koskee myös vahvoja eturyhmiä. Markkinat ovat lahjomaton huonojen uutisten tuoja, eikä olekaan ihme, että markkinatalous on saanut kantaa syyn todellisista ja vielä useammin kuvitelluista epäonnistumisistaan. Markkinat edellyttävät jatkuvaa sopeutumista ja muuttumista, mutta ihmiset eivät pidä sellaisista rasituksista – niinpä markkinat eivät koskaan ole suosittuja.

Itävaltalainen kansantaloustieteilijä Joseph Schumpeter (1883–1950) loi käsitteen luova tuho. Taloudellinen kasvu edellyttää muutosta, ja siitä seuraa väistämättä että tietyt tuotteet, palvelut, yritykset ja työt käyvät tarpeettomiksi. Nykyaikaisessa taloudessa häviää vuosittain noin kymmenen prosenttia työpaikoista, mutta uusia syntyy suunnilleen yhtä paljon.[17]

Mikä voisi olla markkinatalouden vaihtoehto? Suunnittelu, sääntely, säännöstely, kontrolli; kaikkia niitä on aikojen kuluessa kokeiltu erilaisina

yhdistelminä. Vaikean paineen alla – sodan, nälänhädän tai luonnonkatastrofien vallitessa – se saattaa olla ainoa vaihtoehto. Hengissä pysymisestä tulee ensimmäinen tavoite ja ulkoinen uhka luo sitä uhrimieltä, joka tekee suunnitelmatalouden toimintakelpoiseksi. Elinkeinoelämä yksinkertaistuu ja kaavamaistuu, elinkeinovapaus ja yritteliäisyys saavat odottaa parempia aikoja.

Sosialistisille hallituksille tällainen kasarmitalous on enemmän tai vähemmän tietoinen ihanne niiden vivahteista riippuen. Propagandan sotaisat kielikuvat ovat ominaisia; työvoima järjestetään prikaateihin, ryhdytään valtaviin offensiiveihin, isketään sabotoijia ja yhteiskunnan vihollisia vastaan ja maalataan räikeitä uhkakuvia. Kaikki tämä toimii kohtalaisesti niin kauan kuin yhteiskunnallinen adrenaliini pysyy korkealla, mutta ajan myötä korruptio hiipii kuvaan. Kunnianhimoiset suunnitelmat vaihtuvat pakkopaitoihin, aloitteellisuus uppoaa byrokratian suohon ja arvojen tuhoutuminen yltää kauhistuttaviin mittasuhteisiin. Arkielämä olisi sietämätöntä ilman tosiasiallisen markkinatalouden harmaata aluetta, johon kuuluvat vaihtokauppa, viljelypalstat ja musta pörssi.

> Jonotus on varma osoitus siitä, että markkinatalous on suljettu pelistä pois – Neuvostoliitto oli tästä klassinen esimerkki. Raha on menettänyt merkityksensä eikä enää toimi talouden toimijoiden hyvinvointipreferenssejä koordinoivana välineenä. Selkeämmin ilmaistuna: ihmisten vaihtelevat tarpeet luovat kysyntää, joka täytyy sovittaa yhteen yhtä lailla vaihtelevan tarjonnan kanssa, niin että kaikki ovat mahdollisimman tyytyväisiä – tai ainakin mahdollisimman vähän tyytymättömiä.

Toisen maailmansodan jälkeen talouden suunnittelu oli muotia myös lännessä. Suunnitelmatalouden sosialistista versiota vietiin innolla entisiin, itsenäistyneisiin siirtomaihin – katastrofaalisin seurauksin. Paremmin onnistuttiin Japanissa, Etelä-Koreassa, Taiwanissa ja Singaporessa. Niissä tyydyttiin karkeaan kehyssuunnitteluun yhdessä keskenään kilpailevien yrittäjien kanssa. Mutta kun kansakunta on noussut tasavertaiseen asemaan johtavien talousmaiden kanssa, selvien tavoitteiden asettaminen käy vaikeaksi. Silloin yritysten täytyy ryhtyä itse muokkaamaan tulevaisuuttaan ja keskusjohtoinen taloushallinto kadottaa olemassa olon oikeutuksensa.

> Kehitysmaat ovat alusta asti saaneet olennaista piilotukea, koska muualla vaivalloisesti kehitetty teknologia on ollut vapaasti niiden käytettävissä. Ne voivat myös käyttää menestyneitä taloudellisia ja poliittisia järjestelmiä malleinaan, vaikka se onkin huomattavasti suurempi haaste. Edellä mainitut Kaakkois-Aasian maat olivat tiennäyttäjiä ja ovat jo kehityksen etujoukoissa.

Markkinatalous on kompleksinen, itseorganisoituva järjestelmä, suunnaton plussummapeli, jossa vapaat toimijat kilpailevat ja tekevät yhteistyötä yleisesti hyväksytyissä juridisissa puitteissa. Ihanteellinen markkinatalous jakaa tuotetun lisäarvon suhteessa toimijoiden suorituksiin; voitto on silloin suoraan verrannollinen toimijan yhteiskunnalle tuottamaan hyötyyn. Markkinat säätelevät ja puhdistavat itse itsensä; ala-arvoinen pelinvienti johtaa vararikkoon. Ennen kaikkea markkinat tuottavat merkityksellistä tietoa inhimillisistä tarpeista ja pyrkimyksistä, joita ei muulla tavoin voida selvittää (katso luku 4.4).

Kuten useimmat kompleksiset järjestelmät markkinataloudet ovat alttiita epävakaudelle, joka ilmenee suhdannevaihteluina. Suurehko määrä riippumattomia toimijoita on silloin arvioinut tulevan tarjonnan tai kysynnän väärin. Kansalliset hallitukset voivat suhdannepoliittisin keinoin, esimerkiksi korkokantaa säätelemällä, vaikuttaa suhdanteiden kulkuun mutta joskus se vain pahentaa tilannetta.

> Väärään aikaan tehty toimenpide kasvattaa sitä poikkeamaa, jota halutaan korjata. Makrotaloudellisen väliintulon ja reaalitalouden vasteen välinen aikaväli (kuollut aika) on 12–18 kuukautta. Siitä seuraa, että nousukautta yleensä jarrutetaan liian myöhään. Vastaavasti taantuman aikana piristysvaikutus tuntuu usein vasta, kun suhdanteiden paraneminen on jo meneillään. Pitäisi ennaltaehkäisevästi seurata häiriöitä ja välittömästi kyetä oikaisemaan tilanne. Tämä on taitolaji ja epävarmassa tapauksessa saattaa odottaminen olla paras ratkaisu, jolloin markkinoiden itsesäätely aikanaan tekee tehtävänsä.

Ammattimaisia keinottelijoita syytetään usein siitä, että he lisäävät epävakautta, mutta itse asiassa vaikutus on päinvastainen. Tuottava spekulaatio vaimentaa aina markkinoiden heilahtelua, koska se ennakoi tulevia hintoja realistisen tulevaisuusnäkemyksen pohjalta.

Markkinoiden kasvaessa myös niiden kompleksisuus ja hallitsemattomuus lisääntyvät, mutta epävakauden ei silti tarvitse pahentua. Suuri lama 1930-luvulla kääntyi katastrofiksi vasta, kun protektionistiset kauppaesteet olivat tyrehdyttäneet maailmanmarkkinat. Nykyinen globalisoituminen on poistanut paikalliset tavarapulat sekä niitä seuraavat, inflaatiota kasvattavat epävakaudet ja samalla asettanut lukemattomat paikalliset monopolit seinää vasten. Samanaikaisesti markkinatalouden hyvinvointikoneisto vähentää kurjuutta maailman köyhimmissä ja väkirikkaimmissa maissa. Globalisoinnin ulkopuolelle jättäytyneitä maita ei käy kateeksi – Pohjois-Korea ja Myanmar ovat varoittavia esimerkkejä. Jokaisella maalla on loppujen lopuksi sellainen talous, minkä se ansaitsee.[18]

Luku 3: Poliittinen perusta

Ennen uskonpuhdistusta demokratia oli lähes tuntematon käsite Euroopassa (ja koko maailmassa), lukuun ottamatta joitakin vapaakaupunkeja ja eristäytyneitä talonpoikaistasavaltoja. Uskonnollinen emansipaatio, valistuksen ideat ja antiikin esikuvat valmistivat maaperää demokraattista kehitystä varten. Se kulminoitui amerikkalaiseen vallankumoukseen – joka oikeastaan oli evoluutio. Ranskan vallankumous levitti tosin demokraattisia impulsseja mutta niihin liittyi arveluttavia vääristymiä. Ensimmäinen maailmansota johti syvään kriisin. Totalitaariset hallitukset pitivät demokratiat todella tiukoilla mutta vaikuttavista voimannäytteistään huolimatta ne sortuivat omaan hyökkäävyyteensä. Yhdysvaltain rooli oli tällöin ratkaiseva. Demokratia on vähiten huono yhteiskuntamuoto, mutta myös kaikista vaativin. Se menestyy suorassa suhteessa käytettävissä olevaan moraaliseen pääomaan.

3.1 Demokratian juuret

Olemme osoittaneet, että tasa-arvolla on ikivanhat juuret, kun taas demokraattisilla instituutioilla on huomattavasti nuoremmat perinteet. Varhaiset maanviljelysyhteisöt olivat todennäköisesti itsehallinnollisia, mutta feodaaliruhtinaat ja paronit, kuninkaat ja faraot ajoivat yleensä talonpoikien ylitse. Viljelijät sidottiin maahan torppareina, maorjina tai palkollisina, enemmän tai vähemmän oikeudettomina. Talonpoikien perinteinen itsenäisyys jäi kuitenkin elämään syrjäisillä tai vaikeapääsyisillä alueilla. Skandinaavisella talonpoikien vapaudella on pitkä historia; Islanti oli mahtisukujen päämiesten hallitsema talonpoikaistasavalta yli 300 vuotta.

> Irlantilaiset munkit olivat varhain asettuneet Islantiin, mutta he muuttivat pois norjalaisten tultua maahan vuonna 874. Päälliköt perustivat vuonna 930 maakäräjät, joita pidetään maailman vanhimpana parlamenttina. Vuonna 1000 (tai 999) Islanti siirtyi maakäräjien päätöksellä kristinuskoon. Kotikutoinen demokratia kuitenkin rapautui ja sen jälkeen keskinäiset yhteenotot ja luonnonmullistukset aiheuttivat talouden romahtamisen. Yhteiskuntajärjestys luhistui 1200-luvun keskipaikkeilla ja Islanti antautui Norjan hallittavaksi vuonna 1264.
>
> Islantilainen demokratia on luultavasti vapaille talonpoikaisyhteiskunnille luonteenomainen muoto. Mahtisukuihin kuuluvat päälliköt hallitsivat

> maakäräjiä, eikä tavallisilla talonpojilla ollut juurikaan sanan sijaa. Talon väki oli isännän komennossa ja palvelijat ja orjat olivat käytännöllisesti katsoen vailla oikeuksia.[1]

Sveitsi on toinen esimerkki vapaiden talonpoikien itsenäisyydestä, joka sai lisäpuhtia feodaaliajan mahtimiesten jatkuvista hyökkäyksistä. Alkuperäiset kantonit yhdistyivät vuonna 1291 puolustusliitoksi, ja sotilaalliset menestykset seurasivat perä perään. Sen jälkeen historian kulku muistutti Eurooppaa pienoiskoossa – epäsopua ja sodankäyntiä, kieli- ja uskonkiistoja, valloituksia ja tappioita. Vihdoin vuonna 1848 kantonit sopivat keskenään löyhästi liittovaltiosta, ennakoiden Euroopan unionin tulevaa kehitystä.

Kreikan kaupunkivaltiot ja Rooman tasavalta ovat nykyaikaisten demokratioiden toinen innoituksen lähde. Antiikin Kreikka esittäytyy kaikkien mahdollisten valtiomuotojen koekenttänä; Aristoteles esittää *Politiikassaan* selvän luokituksen ja perusteellisen analyysin käsillä olevista vaihtoehdoista. Hän hylkää suoran kansanvallan, aikansa demokratian, ja luonnostelee valtiosääntöön nojaavaa edustuksellista demokratiaa.

> Aristoteles pyrkii objektiivisesti arvioimaan aikansa poliittisten järjestelmien kirjoa. Hänen suurenmoinen tavoitteensa on johtaa erilaisten valtiomuotojen käyttökelpoisuus valtavasta empiirisestä materiaalista soveltaen kirkasta logiikkaa ja luontevia aksiomaattisia kiintopisteitä. Vallankumoustaipumus, naiskysymys, musiikinopetus, säädytön kielenkäyttö; niin suuret kuin pienetkin asiat syötetään ajattelukoneistoon ja muuntuvat sulavaksi tekstiksi. Häiritsevää kuitenkin on kuvaileva pinnallisuus, mikä myös vaivaa hänen fysiikkaa koskevia selvityksiä. Syvälliset oivallukset hukkuvat itsestäänselvyyksien yksityiskohtaiseen selvittelyyn – luonnehdinta, joka sopii suureen osaan modernia sosiologiaa.

Antiikin Kreikassa kokeiltiin kaikkia demokratian muotoja ja epämuotoja. Sekä kansankiihottajille että tyranneille annettiin mahdollisuus kokeilla kykyjään; tarkoin harkittuja valtiomuotoja sovellettiin, mutta todellinen vakaus pysyi harhakuvana. Naiset, ulkomaalaiset ja orjat olivat joka tapauksessa suljettu poliittisen vallan ulkopuolelle. Ateenassa korkeintaan kymmenellä prosentilla miespuolisesta väestöstä oli täydet kansalaisoikeudet; Perikles (noin 495–429 eKr.) saattoi vuonna 450 eKr. voimaan lain, joka määräsi, että Ateenan kansalaisen molempien vanhempien tuli olla ateenalaisia.

Kreikasta poiketen Rooman tasavalta rakentui hitaan evoluution varaan, joka sai alkunsa jo ennen vuotta 509 eKr., kun etruskivaltiaat karkotettiin. Perinne toimi tiennäyttäjänä; *mos maiorum*, esi-isien tavat ja käytännöt olivat

epävarmoissa tapauksissa ohjenuorana. Rooman instituutiot olivat hyvin kestokykyisiä ja selvisivät kunnialla 200-luvun eKr. puunilaissotien suunnattomista rasituksista. Uskomattomat menestykset olivat lopulta kuitenkin liikaa. Sosiaaliset jännitteet johtivat sisällissotaan (88–82), orjakapinaan (73–71) ja johtavien sotapäälliköiden pitkälliseen valtataisteluun (49–31). Keisarin yksinvaltius oli vain askeleen päässä.

> Roomassa ei päästy lähellekään demokratiaa sen enemmin kreikkalaisessa kuin nykyaikaisessakaan mielessä. Alun alkaen valta oli 300 senaattorilla; kansan edustajilla oli tietyissä asioissa lähinnä vain veto-oikeus. Vanhat tavat kuitenkin rajoittivat senaattorien ja patriisien mahdollisuutta käyttää valtaa väärin. Yksityiskohtainen lainsäädäntö ja suhteellisen puolueettomat oikeusistuimet suojelivat Rooman kansalaisten oikeuksia. Plebeijeillä oli mahdollisuus ansaita rahaa sekä yletä virkauralla, ja uudet suvut saattoivat päästä senaattiin. Cicero (106–43 eKr.) oli tällainen *homo novus* ja saavutti konsulin arvon.
>
> Huomattava sosiaalinen pääoma pönkitti poliittista järjestelmää. Vaikutusvaltaisten ja varakkaiden tukena oli suuri lojaalien suojattien joukko; he olivat päämiehensä poliittisen vaikutusvallan perusta. Toisaalta taas päämies, usein senaattori, tunsi henkilökohtaista vastuuta suojattiensa hyvinvoinnista – eräänlainen sosiaaliturva, jolla on syvät juuret ihmisen esihistoriassa. Jos pyrki laajaan kannatukseen, piti järjestää suurenmoisia juhlia runsaine tarjoiluineen. Julius Caesar (100–44 eKr.) velkaantui pahasti, kun hän pohjusti suosiotaan tällä tavoin.

Barbaarivalloitukset tuhosivat Länsi-Rooman, mutta samalla ne toivat keskelle kaaosta demokraattisemman poliittisen järjestyksen. Germaaneilla oli tapana valita omat päällikkönsä tai kuninkaansa ja heidän alkeellinen oikeusjärjestelmänsä puolusti vapaan miehen oikeuksia. Roomalaisen ja germaanisen perinnön välinen vuorovaikutus löi sittemmin leimansa Euroopan kielelliseen, poliittiseen ja lainopilliseen kehitykseen, Alppien toimiessa epämääräisenä rajalinjana. Bysantti ja sitä seuraava turkkilaisvalta eivät sitä vastoin antaneet demokraattisia herätteitä yhtä vähän kuin mongolien dominoima Venäjä.

Vuonna 568 langobardit tunkeutuivat Italiaan ja pitivät sitä hallussaan, eteläosia lukuun ottamatta, vuoteen 774 saakka, jolloin Kaarle Suuri (742–814) kukisti heidät. Silti Pohjois-Italiaan syntyi itsenäisiä kaupunkitasavaltoja jo varhaisella keskiajalla. Venetsialle valittiin ensimmäinen doge vuonna 727, mutta valta liukui nopeasti kauppiasaristokratian käsiin. Samankaltainen kaava toistui Genovassa, Milanossa, Firenzessä, Pisassa, Padovassa, Ferrarassa ja Bolognassa, jotka kaikki – toisin kuin Venetsia – olivat alun perin roomalaisia kaupunkeja.

Pohjoisitalialaisista kaupunkitasavalloista tuli taloudellisten ja poliittisten innovaatioiden kasvualusta ja ne inspiroivat Alppien pohjoispuolella sijaitsevia, kasvuhakuisia kauppakaupunkeja. Useimmat saavuttivat nopeasti riippumattomuuden alueellisesti hallitsevista feodaaliruhtinaista. Saksassa joistakin hansakaupungeista tuli täysin itsenäisiä ja ne kuuluivat täysivaltaisina nimelliseen, saksalais-roomalaiseen keisarikuntaan. Kaupungit olivat maaseudulta karkotettujen ja toisinajattelijoiden turvapaikkoja; ympäristön feodaaliherrojen lainkäyttöoikeus pysähtyi kaupunkia ympäröivään muuriin. Hansa kykeni jopa perustamaan vahvan, kansainvälisen valtioliiton ja se puolusti asemaansa sekä kuninkaita että keisareita vastaan.

Euroopan ilmasto huononi 1300-luvulla ja yhteiskunnallinen levottomuus kasvoi myöhäiskeskiajalla. Suurin osa viljelyskelpoisesta maasta oli jo otettu käyttöön ja talouskasvu pysähtyi; sodat ja kadot tekivät tuhojaan. Kaiken huipuksi Länsi-Euroopassa puhkesi rutto vuonna 1348, ja se tappoi muutamassa vuodessa arviolta 25 miljoonaa ihmistä eli noin kolmasosan väestöstä. Kansannousuja tapahtui Ranskassa (1358) sekä Englannissa (1381), jossa kapina sai uskonnollisen värityksen.

John Wycliff (n. 1329–84) alkoi vuonna 1376 saarnata kirkon maallistumista ja paavinistuimen rappiota vastaan; raamatun pitäisi olla ihmisen korkein ohjenuora. Wycliff joutui oikeuteen, mutta hänellä oli vaikutusvaltaisia suojelijoita ja hänet vapautettiin syytteistä. Jan Husille (1369–1415), joka oli omaksunut Wycliffin aatteet, kävi huonommin: hänet poltettiin vääräuskoisena roviolla. Hänen böömiläiset kannattajansa pystyttiin kuitenkin lopullisesti kukistamaan vasta vuonna 1436.

Wycliffistä ja Husista johtaa suora linja Martti Lutheriin (1483–1546) ja Jean Calviniin (1509–1564). Uskonpuhdistuksella oli demokraattinen sanoma, mutta alussa se kuitenkin palveli kuningasvallan keskittämispyrkimyksiä. Kansallisvaltiot pystyivät asteittain liittämään vanhat vapaakaupungit vaikutuspiiriinsä; usein ne kuitenkin säilyttivät huomattavia etuoikeuksia. Hollannissa kaupungit tosiasiassa kaappasivat poliittisen vallan ja perustivat vapaamielisen kauppiasdemokratian.

Hollannin suuruudenaika osui 1600-luvulle, ja siitä tuli jatkuvista merellä sekä maalla käytävistä sodista huolimatta johtava maa kaupan ja merenkäynnin, taiteen ja tieteen samoin kuin poliittisen ja uskonnollisen suvaitsevaisuuden alueilla. Lehdillä oli huomattava levikki, ja sensuuria ei juuri ollut naapurimaista poiketen. Poliittinen valta tosin pysyi vauraiden porvareiden käsissä.[2] Friisiläiset talonpoikaistasavallat olivat demokraattisempia – sanonta

”jokainen friisi on aatelismies” puhuu puolestaan – mutta heillä ei ollut poliittista vaikutusvaltaa valtakuntatasolla.

Uskonpuhdistus antoi vauhtia demokraattisille pyrkimyksille. Hollannin irtautuminen Espanjan vallasta oli myös taistelua uskonnollisen riippumattomuuden puolesta, ja Englannissakin taistelu kuningasvaltaa vastaan käytiin uskonnollisin tunnusmerkein. Kaarle I:n teloitus vuonna 1649 merkitsi ensimmäistä parlamentaarista vallankaappausta, vaikka tämän tynkäparlamentin demokraattiset valtuudet olivatkin hataralla pohjalla.

Kuningasvallan vuonna 1660 tapahtuneesta palauttamisesta huolimatta parlamentin alahuone pystyi vähitellen kasvattamaan vaikutusvaltaansa. Tosin vielä pitkälle 1800-luvulle asti äänioikeus oli hyvin rajoitettu ja epätasaisesti jakautunut niin, että kaupunkeja syrjittiin. Sellaisenakin Iso-Britannia edusti pitkään (ehkäpä Ruotsin ohella) ainoata perustuslaillista monarkiaa. Yhdessä Alankomaiden ja Sveitsin kanssa nämä maat toimivat demokraattisen kehityksen melko vaatimattomana ponnahduslautana.

3.2 Demokratian läpimurto

Ihmisten yhdenvertaisuus Jumalan edessä sisältyy Jeesuksen sanomaan, mutta vasta uskonpuhdistus toi tämän tasavertaisuuden selvästi julki. Renessanssin aikana antiikin perintö synnytettiin uudestaan ja kehittyvä humanismi tulkitsi evankeliumien rakkaudensanoman omalla tavallaan. Tieteellinen edistys antoi lisäpontta valistusfilosofien skeptisismille ja rationalismille. Tekniset ja taloudelliset muutoksetkin valmistivat maaperää poliittisen vallan perustavanlaatuiselle hajauttamiselle. Se ei kuitenkaan tapahtunut Euroopassa, vaan neitseellisellä maaperällä Ison-Britannian pohjoisamerikkalaisissa siirtokunnissa. Eikä kysymys ollut itse asiassa vallankumouksesta, vaan harkitusta evoluutiosta.

Ihmisoikeudet julistettiin Philadelphiassa vuonna 1776 luomaan pohjan itsenäiselle, demokraattiselle valtiomuodolle. Seuraavana vuonna laadittiin Amerikan Yhdysvaltojen valtioliittoartiklat. Varsinaisen liittovaltion valtiosääntö hyväksyttiin vuonna 1789, ja se on edelleen voimassa. Se rajaa unionin valtaoikeudet muutamiin tarkoin määriteltyihin tehtäviin. Osavaltioilla säilyi suurin osa poliittisesta päätäntävallasta, muun muassa vaalilainsäädäntö. Äänioikeus oli kuitenkin suhteellisen yleinen, mutta se ei tietenkään koskenut naisia ja orjia.

Perustuslakia on sittemmin täydennetty 27 lisäyksellä, joista kymmenen ensimmäistä, ns. bill of rights, hyväksyttiin jo vuonna 1789. Orjuuden lopetta-

> minen hyväksyttiin vuonna 1865 ja naisten äänioikeus vuonna 1920. Alun perin osavaltioparlamentti valitsi senaattorit, jotka lähetettiin eräänlaisina suurlähettiläinä pääkaupunkiin; vuonna 1913 tehdyllä valtiosäännön lisäyksellä heistä tuli kansan valitsemia.

Ranskassa vallankumousaatteet saivat lisäpotkua Pohjois-Amerikan vapaustaistelusta, jolla oli Ranskan innostunut tuki sekä taloudellisesti että sotilaallisesti – lähinnä haluttiin aiheuttaa ikävyyksiä Isolle-Britannialle. Ranskan vallankumous alkoi vuonna 1789, kun kolmas sääty, joka edusti lähinnä veroja maksavia porvareita, otti vallan ja syrjäytti sekä kuninkaan että aatelis- ja pappissäädyt. Suurella kansanenemmistöllä, talonpojilla tai pikemminkin torppareilla, ei ollut lainkaan omia edustajia, mutta he panivat Pariisin kaupunkiköyhälistön rinnalla kumoukseen vauhtia. Vallankumous oli seuraus talouden huonosta hoidosta, yläluokan uskomattomasta sokeutumisesta ja Ludvig XVI:n kohtalokkaasta päättämättömyydestä.

Vallananastus sai välittömästi väkivaltaisen luonteen, kun heikentynyt hallinto ei enää pystynyt ylläpitämään järjestystä pääkaupungissa. Kiihtynyt roskaväki täytti kadut ja tunkeutui Bastiljin vankilaan, vapauttaen siellä olleet seitsemän vankia ja surmaten puolustajat sen jälkeen, kun he olivat antautuneet. Tämä ei ollut viimeinen kerta, kun katuparlamenttia käytettäisiin voimakeinona äärimmäisyysmiesten päämäärien toteuttamiseksi.

> Tämä ei ole sopiva paikka ruotia Ranskan vallankumouksen varsin opettavaisia tapahtumia. Huolimatta yleisen mielipiteen voimakkaista vaihteluista poliittinen valta liukui väistämättä kansalliskokoukselta aina vain pienemmille kuppikunnille, komiteoille, valiokunnille ja direktoraateille päätyen lopulta Napoleon Bonaparten (1769–1821) syliin.

Kaunopuheisuuden, valtiosääntöjen, verenvuodatuksen ja muodin vaihtelujen tulva-aallon jälkeen Ranska oli epäpätevän hallitsijan (Ludvig XVI) tilalle saanut vielä heikomman (Ludvig XVIII). Pluspuolelle voidaan laskea metrijärjestelmä, samoin kuin parempi oikeuslaitos ja hallintojärjestelmä. Talonpojat omistivat maansa, eikä porvareiden etuja voitu enää sivuuttaa, mutta sosiaaliset jännitteet jäivät elämään. Ranskassa vallankumous on ollut pyhitetty kunnes Francois Furet vuonna 1978 pudotti sen jalustaltaan kirjassaan *Penser la Révolution francaise* (Ajatuksia Ranskan vallankumouksesta). Hän julisti tylysti: ”Vallankumous on kuollut.”

Ranskan vallankumous antoi valistusaatteille ansaitsemattoman huonon maineen ja teki demokratialle karhunpalveluksen. Eurooppa sai vanhoillisen, pyhän allianssin niskoilleen ja mikä vielä pahempaa, romantisoidun vallankumousideologian, joka myrkytti uudistamisyrityksiä varsinkin

jälkeenjääneissä maissa. Aatteellinen uhrimieli, älyllinen ylimielisyys ja väkivallan ihannointi purkautuivat kerta toisensa jälkeen tarkoituksettomina väkivallantekoina. Kun vallankumous on tarpeellinen, se on ikävä kyllä mahdoton, ja kun se mahdollinen, se on tarpeeton – vallanpitäjät ovat silloin jo valmiita uudistuksiin.[3]

> Venäläisten vallankumouksellisten kohtalo 1800-luvulla on kaikkein masentavin ja myös kohtalokkain esimerkki vääristyneestä aatteellisuudesta. Kumouksellinen omahyväisyys juhli todellisia riemuvoittoja, kun tsaarinvallan edustajien kimppuun hyökättiin – mitä enemmän uudistusmieltä, sitä varmemmin tappolistalla. Parhaasta ja pahimmasta mitä idästä ja lännestä löytyi sekoittui myrkkyjuoma, joka uhkasi lopulta koko kulttuuriamme.
>
> Kansallisilla fanaatikoilla oli toiset päämäärät, mutta menetelmät olivat samoja ja tulokset joskus yhtä tuhoisia. Suomessa oli yksinäinen Eugen Schauman, joka teki itsemurhan vuonna 1904 ammuttuaan venäläisen kenraalikuvernööri Bobrikovin – ilman sanottavia seurauksia. Musta käsi, serbien salaliittolaisryhmä, käynnisti sitä vastoin maailmansodan, kun se 28. heinäkuuta vuonna 1914 onnistui murhaamaan Itävallan kruununprinssin. Mutta jokin toinen tekosyy sotimiseen olisi kuitenkin löytynyt ennen pitkää.

Ranskan vallankumouksen myötä demokraattiset aatteet levisivät kyllä laajalle, mutta demokratian käytännön kehittäminen laiminlyötiin. Napoleon otti käyttöön edistyneitä valtiosääntöjä kaikkialla, missä hän kulki, mutta kuten Benjamin Franklin (1706–1790) huomautti brittiläisen parlamentin kanssa käymässään keskustelussa: ”Mikään voima, oli se sitten miten suuri tahansa, ei voi pakottaa ihmisiä muuttamaan mielipiteitään.” Sen jälkeen, kun Eurooppa oli jäänyt jälkijunaan, Yhdysvallat oli ilmeinen edelläkävijä, ja sinne 26-vuotias Alexis de Tocqueville (1805–1859) lähti vuonna 1831. Kaksiosainen *De la Démocratie en Amérique (Demokratia Amerikassa)* julkaistiin vuosina 1835–1840.[4]

> de Tocqueville oli järjestänyt itselleen ja ystävälleen Gustave de Beaumontille virallisen tehtävän; heidän piti opiskella paikallista vankilahallintoa. He kirjoittivatkin perinpohjaisen selostuksen, mutta matkan varsinainen syy oli tutustua demokraattiseen yhteiskuntajärjestelmään ja pohtia mahdollisuuksia sen soveltamiseksi Euroopassa. Ystävykset kulkivat yhdeksän kuukauden aikana Yhdysvaltoja ristiin rastiin 11 000 kilometriä, poiketen myös Kanadassa.

de Tocqueville osoittaa syvää demokratian olemuksen, edellytysten ja hyvien sekä huonojen puolien ymmärtämystä ja hän lähestyy tutkimuskohdettaan esikuvallisen objektiivisesti. Tulemme toistuvasti palaamaan de Tocquevillen

havaintoihin ja päätelmiin. Mainittakoon tässä vain hänen kuiva kommenttinsa siitä, ettei edes vapautettujen mustien anneta äänestää: ”Enemmistö ei vaadi vain oikeutta laatia lakeja, vaan myös oikeutta rikkoa omia lakejaan.”

Vuonna 1848 vallankumouskuume puhkesi koko Euroopassa, lähtökohtanaan Ranska tai oikeammin Pariisi. Perustuslaillinen monarkia korvattiin suhteellisen verettömän kapinan jälkeen vapaamielisellä demokraattisella hallituksella, joka sääti myös yleisen äänioikeuden. (de Tocqueville oli vähän aikaa ulkoministerinä vuonna 1849.) Erinäisten piruettien jälkeen demokraattisen epäjärjestyksen korvasi vuonna 1852 uusi keisari, Napoleon III. Tarvittiin sotilaallinen tappio Saksaa vastaan demokratian palauttamiseksi. Se toteutui kuitenkin vasta vaikeiden kouristusten jälkeen vuonna 1871, kun sosialistinen Pariisin kommuuni oli murskattu.

Muissa maissa kokemukset eivät olleet yhtä traumaattisia, mutta maa toisensa jälkeen teki uudistuksia demokraattiseen suuntaan. Isossa-Britanniassa vaalilait oli uudistettu jo vuonna 1832, mutta ne jättivät edelleen kaksi kolmasosaa miespuolisesta väestöstä ilman äänioikeutta. Vuonna 1867 useimmille vakituisesti asuville annettiin äänioikeus; 30 vuotta täyttäneet naiset saivat äänioikeuden vuonna 1918, mutta täysi tasa-arvoisuus saavutettiin vasta vuonna 1928.

Alkeisopetuksen laajeneminen oli melkein yhtä tärkeä edistysaskel kuin äänioikeusuudistukset. Yleiseen luku- ja kirjoitustaitoon pohjautuva kansansivistys on nykyaikaisen demokratian edellytys; koulutustason ja yhteiskuntakehityksen välinen korrelaatio on silmiinpistävä. Euroopassa maa toisensa jälkeen otti käyttöön oppivelvollisuuden.

> Skotlanti oli ensimmäisenä kentällä vuonna 1561, kun protestanttinen Church of Scotland ohjeisti köyhille ilmaisen opetuksen. Vuonna 1633 Skotlannin parlamentti asettui tukemaan näitä hyviä aikomuksia määräämällä veron suunnitelman toteuttamiseksi; vuosisadan lopulla väestön enemmistö oli ainakin lukutaitoista. Maineikas skotlantilainen valistus, jonka etujoukoissa olivat sellaiset kuuluisuudet kuin David Hume (1711–1776) ja Adam Smith, seurasi johdonmukaisesti puoli vuosisataa myöhemmin. Amerikkalaiset puritaanitkin arvostivat sekä peruskoulutusta että korkeampia opintoja. Harvardin yliopisto perustettiin vuonna 1636, kuusitoista vuotta sen jälkeen, kun pyhiinvaeltajat olivat nousseet maihin Massachusettsissa.

Eurooppa oli kokenut ennennäkemätöntä edistystä ja kasvua ensimmäiseen maailmansotaan (1914–1918) asti. Suurvallat olivat jakaneet siirtomaat keskenään; maailmankauppa kasvoi Pax Britannican suojissa; teollisuus, taide ja tiede kukoistivat; yhä kasvava osuus väestöstä integroitui

yhteiskuntaan. Demokratian ja demokratioiden läpimurto tuntui olevan peruuttamaton tosiasia. Kahdeskymmenes vuosisata kumosi tämän optimismin. Demokraattinen yhteiskuntajärjestys joutuikin kohtaamaan pahimman haasteensa.

3.3 Demokratian kriisi

Miten asiat saattoivat mennä Euroopassa niin vikaan? Jälkeenpäin arvioiden ensimmäinen maailmansota vaikuttaa täysin perusteettomalta, järjettömän miinussummapelin vimmalta. Yhdysvallat oli kokenut vastaavan hävityksen aallon sisällissodan aikana 1861–1865, mutta silloin kysymyksessä olivat ymmärrettävät ja vakavat mielipide-erot.

Jos luokittelemme sotaakäyvät maat demokratisoinnin asteen mukaan, erottuu selvä kuvio. Kaikkein autoritaarisimmat hallitukset, Itävalta-Unkari ja Venäjä olivat innokkaimpia aloittamaan sotimisen; molemmat toivoivat, että ulkoinen selkkaus vahvistaisi tahraantuneen dynastian arvovaltaa ja tukahduttaisi sisäisen käymistilan. Varsinkin Itävalta oli iskussa, vaikka maassa ei haluttukaan suursotaa. Mutta Serbiaa piti rangaista (mieluimmin valloittaa kokonaan), eikä Itävalta suostunut liittolaisvaltio Saksan pidäteltäväksi. Venäjä oli liitossa Ranskan kanssa, mutta sillä ei itse asiassa ollut omia etuja valvottavanaan. Serbialaiset olivat kuitenkin veljeskansa, ja tsaari olisi menettänyt kasvonsa, ellei hän olisi puuttunut asiaan.

> Saksalla ei ollut sodassa mitään voitettavaa; sodan tarkoitusperiä alettiin miettiä vasta jälkikäteen. Wilhelm II:lla oli läheiset sukulaisuussuhteet sekä Venäjän että Englannin kuningashuoneisiin, ja hän halusi viime hetkellä estää sodan alkamisen. Mutta yleisesikunnan päällikkö von Moltke ilmoitti tylysti, että liikekannallepanoa oli mahdoton keskeyttää. Vielä mahdottomampaa oli muuttaa ns. Schlieffen-suunnitelmaa ja hyökätä Venäjälle Ranskan sijasta. Keisari antoi periksi. Hänen arvovaltansa ei olisi kestänyt täyskäännöstä, josta olisi sitä paitsi saattanut olla seurauksena sotilaallinen katastrofi. Keisarikunnissa keskinkertaiset hallitsijat olivat kauttaaltaan häikäilemättömien, eri syistä sotaa haluavien poliitikoiden ja sotilaiden manipuloitavissa.[5]

Sota alkoi näennäisen väistämättömän sisäisen logiikan seurauksena. Ranskan täytyi luonnollisesti puolustautua, ja hävityn sodan (1870–1871) jälkeinen revanssihalu oli myös ilmeinen. Iso-Britannia, kaikesta vakain demokratia, epäröi pisimpään. Saksan todennäköinen voitto ja sen selvästi esittämä tavoite haastaa brittien meriherruus veti kuitenkin imperiumin sotaan,

jolloin pyrkimyksenä oli säilyttää mantereen valtatasapaino; puolueettoman Belgian miehitys helpotti kansan mielipiteen muokkausta. Saksalaisen sukellusvenehyökkäyksen provosoimana Yhdysvallat liittyi sotaan 1917, mikä sinetöi keskusvaltioiden tappion.

Vaikka kaikilla tahoilla vähitellen nähtiin sodan turhuus, tietä järkevään rauhan solmimiseen ei ollut. Voitto oli ainoa tapa kompensoida suunnattomat menetykset edes psykologisesti. Demokratiat selvisivät tulikokeesta lopulta melko vahingoittumattomina, kun taas kurjuuden aloittaneet kolme keisarikuntaa romahtivat. Puolidemokraattinen Saksa jäi valtiona eloon, kun taas Itävalta-Unkari hajosi. Venäjän valtasi täydellinen sosiaalinen hajaannus ja se vajosi barbariaan.

> Olen viipynyt ensimmäisessä maailmansodassa pitkään, koska juuri rajattomassa typeryydessään yhteenotto on syvällä piilevän sairauden oire. Sodan alkaessa ihmisten innostus sotaakäyvien maiden pääkaupungeissa oli suurta – paitsi Lontoossa. Nuoret miehet näkivät sodan miehuuskokeena, mahdollisuutena päästä eroon arjen tylsyydestä. Sota voidaan nähdä myös atavistisena taudinkohtauksena, joka rajoitti uhkaamassa olevaa ylikansoitusta ja antoi pidätellyille, seksuaalisesti latautuneille aggressioille purkautumistien. Tällainen pop-psykologia on kuitenkin vain pintaraapaisu. Läpitunkeva diagnoosi on toivomuslistani kärjessä.

Sodan jäljillä Eurooppaan tulivat nälänhätä, työttömyys, inflaatio, sosiaalinen levottomuus ja espanjantauti, joka pyyhkäisi koko maailman yli ja tappoi kymmeniä miljoonia ihmisiä; heitä oli huomattavasti enemmän kuin sodan uhreja. Kommunistinen diktatuuri voitti Venäjällä, vaikka maailmanvallankumous pysähtyikin uuden Neuvostoliiton rajoille. Kommunistikauhu antoi tosin vauhtia fasismille, joka ensin vakiinnutti asemansa Italiassa ja maailmanlaajuisen laman jälkeen valtasi Saksan ja Japanin. Totalitaariset ideologiat uhkasivat työntyä jopa vanhoihin demokratioihin. Häilyvä humanismi tai mitäänsanomaton demokratia ei vetänyt nuorisoa puoleensa, ja puolustustahto oli pohjalukemissa.

Toisin kuin edeltäjänsä toinen maailmansota (1939–1945) vaikuttaa loogiselta. Versaillesin rauha alusti revanssiajattelua, Yhdysvallat vetäytyi takaisin kuoreensa, Kansainliitto oli isku ilmaan. Rauhanomaisten demokratioiden ja maailmanherruuteen pyrkivien diktatuurien yhteenotto oli väistämätön. Onneksi – Molotovin–Ribbentropin-sopimuksesta riippumatta – yhteenotto Stalinin (1879–1953) ja Hitlerin (1889–1945) välillä oli yhtä väistämätön. Kesää 1940, kun Winston Churchill (1874–1965) yksin ja eristettynä heilutti vastarintalippua, voidaan kuitenkin pitää demokratian synkimpänä hetkenä.[5]

> Suomi oli syksyllä 1939 vastaavassa tilanteessa: yksin ylivoimaista vihollista vastassa, mutta ilman merta ja laivastoa suojanaan. Tie ilmahyökkäyksille oli myös avoin, sillä Neuvostoliiton ilmavoimat oli hiljattain rakentanut tukikohtia Viroon, kahdenkymmenen minuutin lentomatkan päähän Helsingistä. Mutta asiaansa uskova demokratia – suuri tai pieni – on vaikea vastustaja. Neuvostoliitto joutui tyytymään osavoittoon, Suomi piti puolensa ja selvisi sodasta ja sodanjälkeisistä vaikeuksista itsenäisenä ja yhteiskuntajärjestys koskemattomana.
>
> Maa ei olisi selvinnyt sodista ilman sankarillista sotilaallista panosta (92 000 kaatunutta), mutta varsinainen ratkaisu tapahtui silti diplomaattisella rintamalla. Suomi oli sotien välillä hankkinut itselleen huomattavasti goodwilliä lännessä. Suomi tunnettiin ennen kaikkea Yhdysvalloissa maana, joka maksoi velkansa – harvoin velkojen lyhennys on ollut yhtä tuottava sijoitus! Kun Englanti ja Ranska uhkasivat tulla Suomen avuksi maaliskuussa 1940, Stalin ei halunnut yhteenottoa tulevien liittolaistensa kanssa. Kesällä 1944 sama käsikirjoitus toistui, mutta tuolloin Yhdysvallat oli Stalinin huolenaiheena. Suomi sai jäädä odottamaan sopivampaa ajankohtaa. Sitä ei koskaan tullut.[6]

Churchillin voitonvarmuus oli oikeutettua. Kun Hitler ja Stalin lopulta ottivat yhteen kesällä 1941 ja Japani oli vetänyt Yhdysvallat täysillä kierroksilla mukaan sotaan, lopputulos oli selvä. Atomipommi ehti ainoastaan antaa Japanille armoniskun. Mutta demokratioita uhkaava vaara ei suinkaan ollut ohi. Stalin veti vain vähän henkeä ja kiiruhti kehittämään omia atomiaseita. Itä- ja Keski-Eurooppa olivat Neuvostoliiton valtapiirissä, Länsi-Eurooppa oli lyöty hajalle ja se oli täysin avoinna kommunistiselle soluttautumiselle. Jopa Iso-Britannia alkoi radikalisoitua.[7] Kiina sortui kommunismiin, ja koko kolmas maailma tuntui valmiilta seuraamaan sen esimerkkiä.

Ilman Yhdysvaltoja ja presidentti Harry S. Trumania (1884–1972) peli olisi ollut menetetty.[8] Hän ymmärsi, että ensimmäisen maailmansodan jälkeinen eristäytymispolitiikka olisi jättänyt kentän avoimeksi Stalinille ja lopulta ajanut Yhdysvallat nurkkaan. Marshall-apu ja NATO vahvistivat Eurooppaa, kun taas määrätietoinen jälleenvarustautuminen hillitsi Neuvostoliiton sotilaallista etenemistä. Yhdysvaltojen päättäväisyyttä koeteltiin Korean sodassa 1950–1953, jonka aikana Truman asetti sulun kommunistien etenemiselle ja samalla veti rajan sodankäynnille kieltämällä kenraali MacArthuria käyttämästä ydinasetta.

Trumanin patoamispolitiikka ei ollut sensaatiohakuista. Se vaati kärsivällisyyttä ja myös lujuutta, mutta se onnistui hämmästyttävän hyvin. Aikaisemmat veriviholliset Saksa ja Japani eivät olleet vain demokratisoituneet – niistä tuli parhaita liittolaisia. Kiinan menettämisen jälkeen

kommunististen diktatuurien leviäminen pystyttiin pääosin pysäyttämään – tosin Kuuba oli ärsyttävä poikkeus. Vietnamin sota (1964–1973) oli kiusallinen epäonnistuminen, minikriisi, jossa Yhdysvaltain ylimielinen asenne lopulta kostautui.

> Amerikkalainen liiketuttava sanoi minulle tapahtumien keskellä: "Katso, miten vahvoja olemme; käymme sotaa valtameren toisella puolella, mutta elämme kotirintamalla aivan kuin rauhan aikana." Siinäpä se virhe olikin. Demokraattinen maa ei voi sotia vasemmalla kädellä, ei varsinkaan asevelvollisten sotilaiden voimin. Demokratia haluaa – tässä seuraan de Tocquevillea – lyödä täydellä voimalla, saada aikaan nopean ratkaisun ja pojat kotiin niin pian kuin mahdollista. Asevelvollisuudesta vapautetuilla opiskelijoilla ei ollut mitään muuta mahdollisuutta kunniansa säilyttämiseksi kuin asettua periaatteellisista syistä vastustamaan sotaa. Palkkasoturit voivat toteuttaa rajattuja poliisioperaatioita, mutta asevelvolliset voivat sotia vain koko kansan yksimielisesti tukemina.

Vietnamin sodan aikana Euroopan piilevä amerikanvastaisuus nähtiin ensimmäisen kerran ilmiasussaan, mutta neuvostouhka hillitsi kuitenkin mielenilmauksia. Kaikista jännitteistä huolimatta demokraattinen rintama kesti ja pakotti vähitellen Neuvostoliiton puolustuskannalle. Kotimaisista ja eurooppalaisista protesteista välittämättä presidentti Ronald Reagan (1911–2004) alkoi painostaa neuvostomahtia, joka oli ajautunut poliittiseen ja taloudelliseen umpikujaan.[9] Neuvostojärjestelmän loppu tuli yllättävän nopeasti: koko valtava rakennelma romahti kuin korttitalo. Pitkittynyt kriisi oli ohi ja maailma oli turvallinen demokratialle. Niin ainakin Francis Fukuyama halusi sen nähdä kirjassaan *Historian loppu ja viimeinen ihminen* (*The End of History and the Last Man,* 1992).

3.4 Demokratian heikkous ja vahvuus

Maailmansotien välisenä aikana totalitaariset liikkeet haastoivat demokratian; ne olivat suoran, väkivaltaisen toiminnan ja puolueen täydellisen ylivallan puolestapuhujia. Fasismin ja natsismin vetovoima rakentui ahdasmielisen kansallisuusaatteen ja antisemitismin varaan. Marxismin ja kommunismin vahvin vetoapu oli luokkaviha, toisin sanoen kateellisuuden järjestelmällinen hyödyntäminen. Marxismin pseudotieteellisyys houkutteli sitä paitsi mukaan todellisuudesta vieraantuneita maailmanparantajia ja älyllisiä keikareita. Demokratiat osoittivat käsittämätöntä häilyvyyttä joutuessaan näiden totalitaaristen haasteiden eteen.

Eurooppalainen älymystö heittäytyi melkein viimeiseen mieheen (ja naiseen) vasemmistoideologian pauloihin; tarjosihan se oikotien valtaan. Se oli vastustamaton houkutus ylemmyyskompleksin rasittamille, korkealentoisille sieluille, jotka halveksivat demokraattista suunsoittoa ja ihannoivat miehistä toimintatarmoa. Oli helppoa sulkea silmänsä tosiasioilta, tulkita kaikki parhain päin ja siten puolustaa hyvää omaatuntoaan ihmiskunnan tienraivaajana. Kaikkia niitä kuuluisuuksia, jotka jonottivat pyhiinvaellusmatkoille neuvostoparatiisiin, ei oikeastaan johdettu harhaan – he näkivät vain sen, mitä halusivat nähdä. Mielentilaa voidaan parhaiten kuvata tietoiseksi itsepetokseksi.

Kun myötäilijät ylisummaan voidaan unohtaa, harvat poikkeukset kannattaa palauttaa mieleen. André Gide (1869–1951) matkusti Moskovaan vuonna 1936 kommunistina, mutta erosi kotiinpaluun jälkeen puolueesta ja julkaisi purevan arvostelun *Retour de l′ U.R.S.S.* (Paluu Neuvostoliitosta). George Orwellin (1903–1950) sydän oli aina vasemmalla, ja juuri siitä syystä *Eläinten vallankumous* (*Animal farm,* 1945) osuu sisäpiiriläisen kirjoittamana satiirina tarkasti kohteeseensa.

Arthur Koestler (1905–1983) esittää teoksessaan *Pimeää keskellä päivää (Darkness at Noon*, 1941) ehkä kaikkein kaunopuheisimman todistusaineiston kommunismin syntiinlankeemuksesta. Oltuaan sionisti hänestä tuli 1930-luvulla kommunisti, ja hän työskenteli innolla Neuvostoliiton propagandakoneiston hyväksi. Moskovan valeoikeudenkäynnit avasivat hänen silmänsä, mutta hän lähti silti taistelemaan tasavaltalaisten puolelle Espanjan sisällissodassa. Vasta vietettyään useita vuosia Francon vankilassa jatkuvan teloitusuhan alla Koestler sai tarpeeksi etäisyyttä aatteeseensa selvittääkseen välinsä kommunismin kanssa.[10]

Natsi-aate edusti atavismia, taantumista alkukantaisten yhteiskuntamuotojen tasolle. Kommunismi sanoi edustavansa suurta loikkaa tulevaisuuteen, mutta löysi todellisen käyttövoimansa samasta maaperästä. Myös käytännön politiikka seurasi samoja, totalitaarisia periaatteita; estoton johtajan palvonta, koko yhteiskunta sotatilassa ja täydellisessä valvonnassa, tuhoamisleirit sekä järjestelmällinen valehtelu – ääripäät koskettavat toisiaan.

Äärimmäisyysliikkeiden uhkaan suhtauduttiin demokratioissa uskomattoman saamattomasti. Yllytystä ja kansankiihotusta oli ehkä ilmaisunvapauden nimissä siedettävä, mutta kumouksellisia kohdeltiin jatkuvasti silkkihansikkain. Mussolini (1883–1945) saattoi esteittä tukeutua terroriin ennen valtaan nousuaan vuonna 1922. Vuotta myöhemmin Hitler yritti seurata esimerkkiä. Hän epäonnistui ja tuomittiin verisestä kaappausyrityksestään yhdeksäksi kuukaudeksi vankeuteen. Kommunismin uhkaakaan ei otettu

vakavasti. Soluttautuminen ammattiyhdistyksiin ja virastoihin ei aiheuttanut mainittavia vastatoimia.

Kansaan iskostunut konservatiivisuus ja hidasliikkeisyys toimi vakiintuneiden demokratioiden passiivisena puolustuksena. Älymystöstä poiketen tavalliset ihmiset eivät antaneet aatteellisten kangastusten lumota itseään. Kadunmies luotti enemmän tuttuihin johtajiinsa kuin vallankumoukselliseen kansankiihotukseen. Voimakkaat hyökkäykset sekä oikealta että vasemmalta neutraloivat tietyssä määrin toisensa. Poliittinen tauti oli kuitenkin pahanlaatuinen, ja monet valtiot sairastuivat siihen peruuttamattomasti.

Totalitaarisia aatteita voidaan verrata lastensairauksiin. Naiivi väestö ei voi välttää infektiota. Jos sairaus voitetaan, seurauksena on pitkäaikainen vastustuskyky, joka kuitenkin vähitellen heikkenee. Uusiutuva sairaus on vähemmän vakava, mutta demokratioita uhkaavat aina uudet, tuntemattomat tartunnat. Emme kykene suojautumaan kansankiihotukselta ja populismilta, valheilta ja luihuilta puolitotuuksilta. Ne täytyy vain kestää.

Vahvat demokratiat ovat hyviä sulauttamaan toisinajattelijansa. Jopa vihaisimmat nuoret miehet saattavat pari vuosikymmentä myöhemmin löytyä yhteiskunnan tukipilareiden joukosta. Demokratioilla on kyky käyttää pahimpia arvostelijoitaan hyväkseen hyödyntäen kaiken käyttökelpoisen ja taittaen täten kritiikiltä kärjen – sitä demokratian vastustajat kutsuvat repressiiviseksi toleranssiksi. Lujimmat demokraatit olivat usein entisiä kommunisteja, jotka olivat eläneet ideologiansa kanssa, mutta nähneet sen lävitse ja olivat parhaita sen paljastamisessa.

Poliitikoista on syytä mainita Ernst Reuter (1899–1953), Willy Brandt (1913–92) ja Aneurin Bevan (1897–1960). Milovan Djilas (1911–1997) oli Titon kakkosmies ja tuki häntä Stalinin kanssa syntyneen selkkauksen aikana. Hän hylkäsi kommunismin julkaisemalla vuonna 1957 kirjan *Uusi luokka*, joka oli välienselvittely läpikorruptoituneen nomenklatuuran kanssa.

Arvo Tuominen (1894–1981), Suomen kommunistisen puolueen puheenjohtaja, erkani syksyllä 1939 talvisodan kynnyksellä Moskovan linjasta ja asettui puolustamaan isänmaataan. Hänen eronsa toimi esimerkkinä kotimaan kommunisteille ja yhdisti rintaman Neuvostoliiton hyökkäystä vastaan.[11]

Demokraattinen yhteiskuntajärjestys merkitsee jatkuvaa, yhteisöllistä oppimista. Se etenee evoluution tavoin yrityksen ja erehdyksen kautta, askel kerrallaan, vaikka loistavien tulevaisuuksien malleista voidaankin

keskustella loputtomiin. Vakaat demokratiat eivät kuitenkaan heilu edestakaisin poliittisen muodin tuulenpuuskissa. Vain kokemus voi antaa ratkaisevan palautteen, ja se on usein kielteinen.

Demokratiat sopeutuvat konservatiivisuudestaan huolimatta yleensä tyydyttävästi sekä ulkoisiin että sisäisiin muutoksiin. Poisoppiminen on kuitenkin vielä vaikeampaa kuin oppiminen ja parhaat demokratiat juuttuvat joskus itseriittoiseen pysähtyneisyyteen. Irtautuminen kauan hellityistä, mutta merkityksensä menettäneistä opinkappaleista on kova isku ajoittain ylimitoitettua kansallista itsetuntoa kohtaan ja vaatii pitkän surutyön.

> Sveitsi on monessa mielessä demokratian mallimaa, mutta juuri siitä syystä haluton luopumaan perinteistään, hylkäämään kalliolinnoituksensa ja liittymään Euroopan unioniin. Norja on myös itseriittoinen ja sillä on siihen varaa, kiitos öljy- ja kaasuvarantojensa. Ruotsissa kansankodista on tullut pyhä lehmä, jota edes porvarillinen hallitus ei voi kyseenalaistaa; varovaista laihdutuskuuria voimme toki odottaa. Ruotsalainen puolueettomuus on koskematon ikoni, vailla yhteyttä nykypäivän realiteetteihin. Kaikki kolme maata katsovat hyvällä syyllä olevansa demokratian esikuvia, mikä vain vaikeuttaa uuteen todellisuuteen sopeutumista.

Demokratian vahvuudessa voi siis piillä heikkous tai ainakin vakava rajoite. Mutta näennäiset heikkoudet, kuten suvaitsevaisuus, avoimuus, ikuinen sovittelu ja hidas päätöksenteko kätkevät alleen vahvuuden. Demokratiat voivat olla pelottavia vastustajia silloin, kun on tosi kysymyksessä. Hitler, sen kummemmin kuin Japanin kenraalikunta eivät uskoneet, että Iso-Britannia ja Yhdysvallat kestäisivät sodan koettelemukset, vaan takertuivat mielikuviinsa turmeltuneista ja taantuneista demokratioista. Eivätkö vain demokratioiden omat kansalaiset todistaneetkin kovaäänisesti epäkohdista, tappiomielialasta ja rakoilevasta kotirintamasta, räikeänä vastakohtana kotikentän esikuvalliselle kurille?

Stalin ja hänen seuraajansa kunnioittivat kylläkin Yhdysvaltojen iskukykyä, mutta uskoivat silti voivansa erehdyttää ja väsyttää päävastustajansa. Stalin oli jo varhaisessa vaiheessa menettänyt uskonsa maailmanvallankumoukseen, ja hänen laajentuva imperiuminsa perustui Neuvostoliiton sotilaalliseen voimaan ja poliittisen vallan keskittämiseen. Yksinvaltiuden voima herätti pakostakin ympäristössä ihailua ja monet, ehkäpä useimmat ihmiset Euroopassa valmistautuivat henkisesti sosialismin voittoon. Demokratian suoraselkäiset puolustajat ansaitsevat sitäkin suuremman kunnioituksen. Mutta kylmän sodan apeus ja siviilirohkeuden vaje varjostavat ihmismieliä. Euroopan henkinen voima ei vielä ole palautunut.

3.5 Demokraattinen itseohjaus

Hallittujen valta hallitseviin, vallan kiertokulku, ilmentää pähkinänkuoressa demokratian pääperiaatteen. Kansanvalta on kuitenkin altis monenlaisille väärinkäytöksille, jotka lähentelevät enemmistön tyranniaa – mielivaltaista ja epäoikeudenmukaista vallankäyttöä. Jo Aristoteles teki eron laittomien ja lakia noudattavien demokratioiden välille. Perustuslaki, valtiosääntö tai hallitusmuoto koostuu harvalukuisesta mutta perustavanlaatuisista pelisäännöistä, joiden muuttaminen edellyttää toistuvia käsittelyjä ja/tai merkittävän enemmistön. Sillä varmistetaan, että vahvat mutta ohimenevät tunteet tai pieni enemmistö eivät pääse kääntelemään valtiolaivaa miten tahansa.

> Antiikin Ateenassa tärkeät asiat ratkaistiin kansalaisten avoimella äänestyksellä. Thukydides (460? – 404? eKr.) kertoo kirjassaan *Peloponnesolaissota,* miten kansalaiskokous vuonna 427 eKr. Kleonin yllyttämänä päätti kansannousun takia rangaista Mytileneä tappamalla kaikki miehet ja myymällä naiset ja lapset orjiksi. Seuraavana päivänä mieli muuttui ja uusi viesti saapui perille viime tingassa; tuhannen johtavan mytileneläisen mestaaminen sai riittää. Mutta kymmenen vuotta myöhemmin suvereeni kansa valitsi ”kleonilaisen” linjan Meloksen kansannousun kukistamisen jälkeen.

Ateenalaisten jatkuva ailahtelevaisuus sai Platonin kääntymään demokratiaa vastaan. Monet eturivin ajattelijat, kuten Thomas Hobbes (1588–1679), ovat jakaneet hänen epäuskoisuutensa. Oli mieletön ajatus, että oppimaton kansa osaisi itse hallita itseään.

Pohjois-Amerikan vallankumous osoitti, että he olivat väärässä. Olemassa oleva paikallinen itsehallinto muutettiin vuonna 1780 täydeksi riippumattomuudeksi siten, että kaikki siirtomaat (sittemmin osavaltiot) ottivat käyttöön omat valtiosääntönsä. Askel unioniksi oli huomattavasti vaikeampi. Vapaussodan rasitukset olivat kuitenkin vahvistaneet kohtalonyhteyden tunnetta, ja löysä konfederaatio vuodelta 1781 voitiin 1789 korvata nykyisellä liittovaltiolla.

> Philadelphian perustuslaillisessa konventiossa riippumattomien osavaltioiden edustajat olivat eri mieltä useimmista asioista, mutta ennen kaikkea unionin ja osavaltioiden välisistä voimasuhteista. Poliittista keskustelua on kuitenkin vain harvoin jos koskaan käyty niin korkealla tasolla. Neljän kuukauden väittelyjen jälkeen syksyllä vuonna 1787 käytettävissä oli teksti, jonka kaikki läsnäolijat saattoivat hyväksyä. (Rhode Island ei ollut lähettänyt edustajiaan ja kieltäytyi allekirjoittamasta jälkikäteen.) Ratifiointiin vaadittiin, että yhdeksän valtiota kolmestatoista hyväksyisi liittovaltioon tähtäävän

> perustuslain. Ratkaisu oli monissa osavaltioissa veitsen terällä, ja Rhode Islandin ratifiointi saatiin vasta vuonna 1790, kun George Washington (1732–1799) oli jo valittu presidentiksi.

Taistelu ratkesi loppuvaiheessa siihen että valtiomuoto sovittiin täydennettäväksi erillisellä kansalaisoikeuksien julistuksella. Ensimmäinen liittovaltion kongressi hyväksyi saman tien perustuslakiin kymmenen lisäystä, jotka yhdessä täyttävät tämän ehdon. Kansalaisille taataan muun muassa uskonnon- ja ilmaisunvapaus, oikeus kantaa asetta, kotirauha ja oikeudenkäynti valamiehistön edessä.

Yhdysvaltojen valtiosääntö noudattaa kolmijaon periaatetta, jossa valta jaetaan lakiasäätävän, toimeenpanevan ja tuomiovaltaa käyttävän instanssin välillä, Charles Montesquieun (1689–1755) teoksessa *De lésprit de lois* (Lakien henki) esittämän periaatteen mukaan. Valtiosääntö kiinnittää erityisen paljon huomiota eri valtakeskittymien väliseen tasapainoon ja niiden keskinäiseen kontrolliin. Enemmistövaltaa on vielä kavennettu siten, että jokaista osavaltiota edustaa kaksi senaattoria, asukasluvusta riippumatta. Senaatilla on huomattavan paljon valtaa ja pidempi vaalikausi kuin alahuoneen varsinaisilla kansanedustajilla (House of Representatives).

Yhdysvaltain valtiosääntö on ollut esikuvana monille maille, varsinkin Etelä-Amerikassa. Minkä takia tulokset ovat niin vaihtelevat on kysymys, johon on palattava. Tässä voidaan vain todeta, että valtiosäännön hienosäädöstä tuskin on apua.

> James Madison (1751–1836), ”perustuslain isä” ja Yhdysvaltojen neljäs presidentti, ennakoi Churchilliä, kun hän vanhoilla päivillään mietiskeli elämäntyötään: ”Valtion tila oli kaukana täydellisestä, mutta vähemmän huono kuin kaikkien muiden maiden.” Nykyaikainen peliteoria olisi lohduttanut Madisonia. Se pystyy nimittäin osoittamaan, että monimutkainen sääntöjärjestelmä ei voi olla vapaa sisäisistä ristiriidoista. Valtiosäännöillä ei siis voi olla kaikissa tilanteissa yksiselitteisiä tulkintoja.[12]

Itse vaalikäytäntö ja sen valvominen ovat aina olleet demokratioiden kompastuskiviä. Psepologia, vaalitoimituksia tutkiva tiede, opettaa meille, että ei ole olemassa mitään moitteetonta valitsemistapaa – kaikilla vaihtoehdoilla on hyvät ja huonot puolensa. Ei voida myöskään demokraattisesti valita vaalimenettelyä, sillä myös tämän valinnan muodot täytyy etukäteen määritellä. Ei siis ole olemassa mitään ainutlaatuisen oikeudenmukaista tapaa nimittää suurelle yhteisölle demokraattisesti valittuja edustajia. Vaalikäytäntö on aina jossain määrin mielivaltainen, vaikka se selvästi vaikuttaa käytännön politiikkaan.

Vaalimenetelmää tärkeämpi on itse vaalitoimituksen moitteettomuus. Valitsijoiden rekisteröinti, vaalisalaisuus, vaaliuurnien tarkistaminen, ääntenlaskenta, joka paikassa vaalivilppi voi luikerrella sisään ja pelkkä epäilys siitä on isku vasten vaalien uskottavuutta. Kansanvallan perusteet kyseenalaistuvat, mikäli vaalien pyhyyttä loukataan.

Kokemus osoittaa, etteivät sen kummemmin kehittyneet valtiosäännöt kuin vaalitekniset hienoudetkaan lopulta ratkaise demokratian toimintakelpoisuutta. Yhteisen plussummapelin pitkäaikainen opettelu sen sijaan kasvattaa kansalaishenkeä ja sosiaalista pääomaa, jotka näyttävät olevan demokraattisen valtiorakennelman välttämättömiä voimavaroja. Robert Putnam on uraauurtavassa tutkimuksessaan empiirisesti osoittanut tämän syy-yhteyden.[13]

> Putnam vertaili 1970- ja 1980-luvulla paikallishallintojen tehokkuutta Italian eri puolilla sen jälkeen, kun suuri osa keskushallinnon tehtävistä oli hajautettu. Erot olivat huomattavia, mutta syyt jäivät hämärän peittoon kunnes hän alkoi tutkia historiallista taustaa. Osoittautui, että pohjoisitalialla, Lombardia ja Emilia-Romagna etunenässä, oli itsehallinnon perinne, joka ulottui varhaiskeskiajalle asti. Etelä-Italiaa sen sijaan olivat sortaneet bysanttilaiset, arabialaiset, normandialaiset, keisarilliset ja espanjalaiset valloittajat; siellä ei ole koskaan ollut mahdollista kehittää edes alkeellista, paikallista itsehallintoa. Syy-yhteys historiallisen kokemuksen, kansalaisvastuun, paikallishallinnon tehokkuuden ja loppuvaiheessa taloudellisen hyvinvoinnin välillä on hämmästyttävän vahva. Demokratian menestysohje on nähtävästi sama kuin englantilaisten ruohokenttien: antaa niiden maata rauhassa muutaman sadan vuoden ajan.

Valtiosäännön käytännön soveltaminen ja asiaankuuluvien ihmisoikeuksien suojeleminen ovat valtiojärjestyksen akilleenkantapäät; jopa Stalinin Neuvostoliiton perustuslaki oli esikuvallisesti muotoiltu. Siksi oikeusvaltion rakenne korkeimmasta tuomioistuimesta poliisityön arkipäivän sääntelyyn asti ovat demokratian kohtalonkysymyksiä – ollako vai eikö olla. Oikeuden kulkuun voivat vaikuttaa niin omavaltaiset poliitikot kuin varakkaat raharuhtinaat. Juridiseen koneistoon luonnostaan kuuluva hidasliikkeisyys ei paranna asiaa, oikeuden tuomioita voidaan joskus venyttää loputtomiin.

Ilmaisunvapaus on demokraattisen valtiojärjestyksen kulmakiviä ja media on, aina 1700-luvulta asti, ollut vallanpitäjien kiusana. Jopa niin suuressa määrin, että voidaan kysyä puuttuuko neljänneltä valtiomahdilta tasapainottava vastavoima yhteiskunnassa. de Tocqueville toteaa lyhyesti: ”Mikään ei ole pahempaa kuin vapaa lehdistö, paitsi tietysti sensuuri.”

Jokaisella demokraattisella maalla on sellainen lehdistö, jonka se ansaitsee. Median roskaan ja likaan pitäisi ehkä suhtautua samalla mielentyyneydellä kuin jotakin äärilaitaa edustaviin mielipiteisiin. Saamme luvan sietää niitä, tottua niihin ja ehkä lopulta pääsemme niistä eroonkin.

Median ylilyönnit eivät paina paljon niiden keskeisen yhteiskunnallisen tehtävän rinnalla. Varhainen, esikuvallinen esimerkki on 85 lehtijutun sarja, jonka Alexander Hamilton (1757–1804) ja James Madison julkaisivat New Yorkissa 1787–1788, osana perustuslain hyväksymistä puoltavaa kampanjaa. Nämä ns. federalist papers esittävät joka lähtöön käyttökelpoista tekstiä demokraattisen yhteiskuntajärjestelmän ongelmista.

> Kirjoituksessa numero 51 pohditaan vallan keskittymiseen liittyvää riskiä. ”Kunnianhimo täytyy saada toimimaan kunnianhimoa vastaan. Ihmisen omaneduntavoittelu täytyy yhdistää edustajanpaikan perustuslaillisiin oikeuksiin. Heijastaa ilmeisesti ihmisluontoa, että sellaiset temput ovat tarpeellisia, jotta voitaisiin valvoa hallitusmuodon väärinkäyttöä. Mutta mitä on hallitusmuoto, ellei inhimillisen luonnon hienoin heijastuma. Jos ihmiset olisivat enkeleitä, ei tarvittaisi hallitusta. Jos enkelit hallitsisivat ihmisiä, hallituksen toimien suhteen ei tarvittaisi sen kummemmin ulkoista kuin sisäistäkään kontrollia. Hallitusmuodon muotoilussa, jonka toimeenpanevat ihmiset, jotka hallitsevat ihmisiä, esiintyy seuraava suuri vaikeus. Täytyy ensin mahdollistaa että hallitus voi kontrolloida hallittaviaan; sen jälkeen täytyy velvoittaa sen kontrolloimaan itseään.” Ranskan vallankumoukselliset eivät ilmeisestikään kiinnittäneet huomiota näihin ajatuksiin.

Johtavan eliitin ja kansalaisten enemmistön välinen hedelmällinen vuorovaikutus on avain demokraattiseen plussummapeliin. Eliitin asia on käynnistää ja johtaa kehitystä avoimen ja vilpittömän keskustelun kautta. Ilman ulkoisia virikkeitä enemmistö pitää kiinni vanhasta, turvallisesta ja tutusta, olkoon kysymyksessä sitten valtiomuoto, mittayksikkö, valuutta tai vasemmanpuoleinen liikenne. Jos eliitti on korruptoitunut, turmeltunut tai pelkästään aikaansaamaton, se hukkaa legitimiteettinsä, menettää aloitekykynsä ja joutuu populististen liikkeiden jalkoihin.

Demokratia on kaikkein vaativin yhteiskuntamuoto ja edellyttää sekä jatkuvaa opettelua että poisoppimista. Menestys on suorassa suhteessa käytettävissä olevaan moraaliseen pääomaan. Seuraavissa luvuissa yritämme päästä käsiksi näihin vaikeasti tavoitettaviin mutta ratkaiseviin syy-yhteyksiin.

Luku 4: Moraalinen perusta

Moraalia ei voi johtaa pitkän aikavälin oman edun tavoittelusta tai keskeisistä filosofisista periaatteista.[1] *Myytti hyvästä ihmisestä on myös harhakuva, josta on seurannut paljon pahaa. Sosiaalinen pääoma jäsentää lähiyhteisöä, mutta se ei riitä varmistamaan hyvää yhteiskuntamoraalia suurissa yhteiskunnissa. Ranskan vallankumouksen aikana ihmisoikeudet ajettiin karille; kun tarkoitus pyhittää keinot, sekä vapaus että tasa-arvo joutuvat kaltevalle pinnalle. Karl Popper ja Friedrich von Hayek määrittivät aidon tieteellisen ymmärryksen rajat; suvaitsevaisuus ja moniarvoisuus ovat inhimillisen erehtyväisyyden loogisia seurauksia. Moraali on kaikilla organisaatiotasoilla menestyksen minimitekijä; demokratialla on ne poliitikot, jotka se ansaitsee. Kaikkea muuta voi ostaa rahalla paitsi moraalia, eikä sitä saa tuhlata, vaikka se on ilmaista.*

4.1 Järkiperäisiä moraliteetteja

Filosofit ovat aina Sokrateesta (469–399 eKr.) lähtien pohtineet moraalin ja totuuden olemusta. Kunnianhimoisena tavoitteena on ollut (ja saattaa vieläkin olla) johtaa rationaalinen moraali aksiomaattisista, *a priori* lähtökohdista. Tosin tähtäimessä on pikemminkin rationaalinen etiikka, joka on moraalin abstrakti ”tieteellinen” projektio. Ongelmana on, että ajatuksenkulku helposti sortuu kehäpäätelmään. Se, mikä pitäisi todistaa, sisältyykin jo naamioituna itse lähtökohtiin. Tai sitten päädytään tyhjiin tautologioihin, jotka polkevat paikallaan. Tällä en halua sanoa, etteikö klassinen filosofia sisältäisi terävä-älyistä ajattelua ja jaloja johtopäätöksiä. On vain niin, että johtopäätökset on todellisuudessa jo aiemmin mielletty itsestään selviksi. Sen jälkeen on kristallinkirkkaista lähtökohdista hienovaraisten ajatusliukumien kautta päädytty toivottuun lopputulokseen.

> Keskiajan oppineet pääsivät ehkä pisimmälle tässä itsepetoksessa, kun he kouristuksenomaisesti kamppailivat todistaakseen loogisesti Jumalan olemassaolon ja kristinuskon järkevyyden, sivustatukenaan Aristoteleen kirjoitukset. Baruch Spinozasta (1632–1677), joka oli uskonnollisesti sitoutumaton Amsterdamin juutalainen, tuli omalla tavallaan tämän skolastisen ohjelman epätodennäköinen loppuunsaattaja. Teoksessaan *Etiikka,* joka julkaistiin vasta hänen kuolemansa jälkeen, hän esittelee geometrisen päättelyn muodossa perinpohjaisen maailmanselityksen ja rationaalisen

jumaluusopin, joka hieman paradoksaalisesti päätyy melkein mystiseen panteismiin.

Spinoza puolustaa, toisin kuin oppi-isänsä Descartes (1596–1650), metafyysistä monismia, jonka mukaan ruumis ja sielu ovat saman asian kaksi puolta. Vahvasti yleistäen hän palauttaa ihmisen psyyken perusvaistoihin, kuten itsesäilytykseen, vallanhaluun (tai vapaudenkaipuuseen) ja itsensä toteuttamiseen. Suurin inhimillinen onni saavutetaan Jumalaa kohtaan tunnettavan, älyllisen rakkauden kautta. Spinoza kykenee yhdistämään perustavaa laatua olevan determinismin etiikkaan, joka ei kuitenkaan suurenmoisessa abstraktiossaan pysty antamaan osviittaa päivittäiselle vaellukesellemme. Keskenjääneessä käsikirjoituksessa hän loogisesti perustelee demokratian ylivoimaa suhteessa muihin valtiomuotoihin.

Kompastelevasta todistelusta riippumatta 1600- ja 1700-luvun filosofit asettuivat kaunopuheisesti puolustamaan uusia asenteita ja arvoja. Jo Erasmus Rotterdamilainen (1466–1536) teki innostunutta lähetystyötä valistuneen humanismin puolesta, kun taas John Locke (1632–1704), David Hume ja Immanuel Kant (1724–1804) edustavat nykyaikaista, skeptistä maailmankatsomusta. Valistusfilosofit, Voltaire (1694–1788) heistä huomattavimpana, tulivat tunnetuiksi vahvasta sosiaalisesta ja poliittisesta sitoutumisestaan. Heillä oli innoittava vaikutus sekä Amerikan että Ranskan vallankumouksiin.

Jean-Jacques Rousseauta (1712–1778) pidetään usein valistuksen ajan filosofina, mutta yhtä hyvin hänen voidaan katsoa kuuluvan siihen utopistiseen perinteeseen, joka ulottuu Platonista Marxiin. Rousseaun käsitys tunteiden valta-asemasta herätti vastakaikua suuressa yleisössä, joka oli jo kyllästynyt valistuksen ajan järkiperäisyyteen. ”Takaisin luontoon ”-iskulauseesta tuli muodikas tunnussana; paimenet ja paimenettaret olivat *chic* eikä luonnonkansojen ihannoimiselle löytynyt rajoja.

Rousseau ilmentää äärimmilleen romantiikan perusideoita. Myytti menneestä kulta-ajasta tai kadotetusta paratiisista, jossa viattomat ja täydellisellä moraalilla varustetut olennot asustavat, istuu hyvin syvällä nykyihmisenkin mielessä. Kaikki yritykset palata luonnon helmaan ihan oikeasti ovat kuitenkin surkeasti epäonnistuneet. Siitä huolimatta tämä itsepetoksen erityinen muoto säilyttää suosionsa.

Rousseau kehitti luontoromantiikan pohjalta kokonaisen valtioteorian kirjassaan *Yhteiskuntasopimuksesta, eli Valtio-oikeuden johtavat aatteet* (*Le contrat social ou principes du droit publique, 1762).* Ajatus kansalaisten välisestä sopimuksesta valtiojärjestelmän perustana juontaa juurensa antiikin

Kreikkaan. Rousseaun yhteiskuntasopimus rakentuu utooppiselle moraalille, jolloin kaikki kansalaiset voivat päästä sopuun yhteisestä hyvästä. Demokraattiset hienoudet kuten vaalijärjestelmä, oikeuslaitos, valtiosääntö ja niin edelleen sivutetaan vaieten; kunnolliset ihmiset elävät sovussa ilman moisia temppujakin. Rousseau on valtiomuodon suhteen ihmeteltävän suvaitsevainen. Aristokratia, jopa monarkia, hyväksytään, kunhan se toteuttaa kansan tahtoa, yleistä mielipidettä, *la volonté générale.*

Rousseaun aatteet vaikuttivat ikävä kyllä vahvasti Ranskan vallankumouksen taustalla, kun taas Pohjois-Amerikan unionin isillä ei ollut mitään harhakuvitelmia ihmisen itsekkäästä luonteesta. Rousseaun yhteiskuntasopimuksesta lähtee mutkitteleva, mutta kuitenkin varsin selvä polku viime vuosisadan totalitaarisiin valtioihin. Niissä kansan yhtenäinen tahto sai korkeimman ja puhtaimman ilmiasunsa diktaattorin vallankäytön kautta. Harhakuva rajattomasta vapaudesta tuntuu vääjäämättömästi johtavan täydelliseen vastakohtaansa.

John Rawls (1921–2002) on meidän päivinämme yrittänyt johtaa säröttömän yhteiskuntamoraalin a priori periaatteista teoksessaan *A Theory of Justice* (1971). Hänen lähtökohtanaan on ajatuskoe, jossa kuvitteelliset kansalaiset miettivät, miten ihanneyhteiskunta pitäisi rakentaa. Varmistaakseen objektiivisuuden he (tai Rawls) lähtevät siitä, että ei ole mitään ennakkotietoja yksilöiden tulevasta terveydestä, omaisuudesta tai yhteiskunnallisesta asemasta. Näiden olosuhteiden vallitessa (under the veil of ignorance) päädytään Rawlsin mukaan rationaalisen harkinnan kautta pelisäännöstöön, joka heijastaa oikeudenmukaisuutta rehtinä pelinä.

> Yksilön vapaudet ovat ensiarvoiset, mutta niitä rajoitetaan niin sanotulla eroavuusperiaatteella. Hyvinvoinnin erot voidaan hyväksyä vain, jos huonoimmassa asemassa olevat hyötyvät niistä. Oman elintason parantaminen on oikeutettua vain, jos myös köyhimmät saavat siitä lisäarvoa. Tämä poikkeaa kansantaloustieteilijä Vilfredo Pareton (1848–1923) mukaan nimetystä Pareto-tasapainosta jolloin kukaan ei voi parantaa asemaansa ilman, että jonkun toisen asema huononee. Tämä merkitsee että on oikeutettua pyrkiä henkilökohtaiseen hyötyyn, jos kukaan ei joudu siitä kärsimään.

Rawlsia on perustellusti syytetty kehäpäätelmän käytöstä. Huolellisesti johdetut lopputulokset ovat poliittisesti jopa liiankin korrekteja ja sopivat täydellisesti liberaalidemokraattiseen viitekehykseen. Robert Nozick (1938–2002), joka teoksessaan *Anarchy, State and Utopia* edustaa konservatiivisempaa linjaa, oli hänen kuuluisin arvostelijansa, ja hän saikin Rawlsin jossain määrin korjaamaan käsityksiään.

Suurten filosofien älylliset seikkailut ovat opettavaisia umpikujia. Vasta Ludwig Wittgenstein (1889–1951), analyyttisen filosofian keskeinen hahmo, asetti pisteen tälle loistavalle filosofisten itsetutkiskelujen sarjalle. Hän osoitti arkikielen sisäänrakennetut heikkoudet, kun kyseessä on looginen todistelu: ”Jokainen rehellinen filosofia on itsetuhoava”. Vain matematiikka, ja ennen kaikkea muodollinen logiikka, voi ylläpitää sitä älyllistä kirkkautta, mikä on tarpeen loogisten virhepäätelmien välttämiseksi. Kirjassaan *Tractatus Logico-Philosophicus* (1922) Wittgenstein tuhoaa järjestelmällisesti toiveet päätyä muihin kuin tautologisiin totuuksiin *a priori* lähtökohdista. Kirjan viimeinen johtopäätös on kuuluisa: ”Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen.” (Mistä ei voi puhua, siitä on vaiettava.)[1]

> Vuosina 1910–1913 Bertrand Russell (1872–1970) ja Alfred North Whitehead (1861–1947) olivat julkaisseet *Principia Mathematica*n, komean yrityksen selvittää matematiikan perusteet matemaattisin menetelmin. Wittgenstein veti maton heidän perustelujensa alta. Mikään järjestelmä ei voi selittää itseään, vaan nojaa aina aksiomaattisesti annettuihin lähtökohtiin. Vuonna 1933 Kurt Gödel (1906–1978) pystyi ottamaan askelen pitemmälle ja todistamaan matemaattisesti, ettei mikään mielenkiintoinen formaalinen järjestelmä (esimerkiksi numerojärjestelmä) pysty todistamaan sisäistä johdonmukaisuuttaan, toisin sanoen luotettavuuttaan.[2]

Uskallan väittää, että kestävään moraaliin ei voi päätyä rationaalista tietä, yhtä vähän kuin voimme nostaa itseämme hiuksista ilmaan. Wittgenstein itse oli kylläkin vaeltava moraliteetti. Älyllisen rehellisyyden vaatimus oli hänelle ehdoton. Hän pyrki toteuttamaan sitä myös henkilökohtaisessa elämässään. Jouluna 1937 hän ahdisteli ystäviään Cambridgessa pyytääkseen anteeksi mahdollisia rikkomuksiaan. Hän oli saattanut muun muassa salailla juutalaista syntyperäänsä. Kun häneltä tivattiin epäuskoisesti: ”Mitä tämä on? Haluatko olla täydellinen?” Hän vastasi: ”Totta kai haluan olla täydellinen.” [3]

4.2 Sosiaalinen pääoma

Sosiaalinen järjestäytyminen tapahtuu spontaanisti, jos ihmisillä on kiinteiden ryhmien puitteissa mahdollisuus solmia keskenään luottamuksellisia suhteita. Ryhmän kasvaessa sillä on taipumuksena myös hajota yhtä spontaanisti. Kaikille pöyhkeille egoille ei ole enää tarpeeksi tilaa. Suurempien ryhmien koossa pitämiseksi tarvitaan riittävä yhteinen etu ja sen lisäksi karismaattinen persoonallisuus tai vahvasti ankkuroitu etiikka, joka

vaimentaa eturistiriitoja, pitää vapaamatkustajat kurissa ja siten varmistaa plussummapelin.

> Vedenjakelu Balilla on hyvä esimerkki. Vesi on niukka resurssi jota johdetaan riisiviljelmille kanavia pitkin. Kumpuilevassa maastossa veden käyttö on konfliktinaihe, ja yhteistyö on välttämätöntä. Veden jakelusta vastaa *subak*, noin 200:n riisinviljelijän muodostama, itseorganisoitunut ryhmä. He valitsevat demokraattisesti toimitsijansa, jotka valvovat kanavien huoltoa ja vedenjakelua. Subak päättää kylvöstä, lannoituksesta, hyönteistentorjunnasta, siemenviljan hankkimisesta jne. Vedenjakelusta vastaavaksi valitaan mielellään viljelijä, jonka pellot ovat kanavan loppupäässä.
>
> Subakilla on ikivanhat perinteet ja siihen liittyy tänä päivänäkin uskonnollisia seremonioita, vaelluksia pyhille paikoille sekä sadonkorjuujuhlia. Papit ja temppelit pitivät aikaisemmin huolta vesikultista, joka edusti säännöstelyn legitimiteettiä. He toimivat myös kuivina vuosina välittäjinä subakien keskinäisissä riidoissa. Joidenkin epäonnistuneiden yritysten jälkeen hallitus ymmärsi olla sekaantumatta tähän hyvin toimivaan järjestelyyn. Subakit ovat osoittaneet suurta sopeutumiskykyä ja hyväksyneet innolla lyhytvartisen ihmeriisin, vaikka viljely- ja sadonkorjuumenetelmiä pitikin muuttaa. Perinteiset uskonnolliset menot ovat saaneet joustaa mutta yhteistyömoraali on säilynyt.[4]

On paljon vastaavia esimerkkejä, jotka kuvaavat matalan tason itsehallintoa. Yhteismaita ja yhteisiä kalavesiä hyödynnettiin usein suhteellisen optimaalisesti noudattamalla pääosin kirjoittamattomia sääntöjä, jotka säätelivät puiden keruuta ja laiduntamista tai kalastuspaikkojen kierrättämistä. Hummerinpyynti Mainessa Yhdysvalloissa on yksityiskohtaisesti tutkittu tapaus, jossa on vältytty ryöstökalastukselta ja hummerien koon pienentymiseltä antamalla kalastuskunnille epävirallisen omistusoikeuden vesilleen. Yhteismaan murhenäytelmä (the tragedy of the commons), joka on oikeastaan vangin ongelman pelitilanteen muunnos, voidaan välttää, mikäli sosiaalista pääomaa riittää. Kuitenkin rajoittamaton kaskenpoltto ja laiduntaminen uhkaavat tuhota maanviljelyn ja karjanhoidon perustan monissa kehitysmaissa.

> Pääsiäissaaret Tyynellämerellä 2000 kilometrin päässä Chilen rannikolta on järkyttävä esimerkki sosiaalisesta itsetuhosta. Ensimmäiset asukkaat saapuivat tähän maalliseen paratiisiin itäisestä Polynesiasta; viimeisimmän arvion mukaan vuoden 1200 paikkeilla. Ylikansoitus, metsän tuhoaminen ja maaperän eroosio johtivat ekokatastrofiin ja sisäisiin kiistoihin. Kun eurooppalaiset saapuivat vuonna 1722, kaikki valtavat kivipatsaat oli kaadettu ja paikallinen kirjoitustapa – ainoa koko Polynesiassa – unohtunut. Asukasmäärä oli pudonnut murto-osaan aikaisemmasta ja kannibalismia esiintyi.[5]

Miksi kaikki meni vinoon? Kymmenentuhannen ihmisen väestöhuippu oli ehkä liian suuri tarjolla oleviin luonnonvaroihin nähden. Vastaavat yhteisöt ovat kuitenkin tulleet Polynesiassa hyvin toimeen. Oliko Pääsiäissaari liian eristynyt? Havaiji oli samassa tilanteessa. Kulttuurin taantuminen muistuttaa tasmanialaisia, jotka rappeutuivat koskemattomassa luonnossa. Ekokatastrofi pitää ehkä nähdä pikemminkin sosiaalisen romahduksen seurauksena kuin sen syynä.

Sosiaalinen pääoma voi laajempien yhteiskuntarakenteiden puuttuessa muuttua tuhoavaksi voimaksi. Katujengillä on vahva sisäinen kuri, mutta sosiaalinen sidos muuttuu vastakohdakseen vain muutaman korttelin päähän siirryttäessä. Esimerkiksi puoluelaitos voi helposti nostattaa tämänkaltaisia miinussummapelejä.

Itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä poliittiset intohimot uhkasivat hajottaa vastaperustetun Pohjois-Amerikan unionin. Rajut puolueriidat ajoivat Yhdysvaltojen ensimmäiset presidentit epätoivon partaalle. George Washington varoitti jäähyväispuheessaan puoluehengen tuhoisista vaikutuksista: ”Varsinkin kansan tahtoon perustuvassa valtiomuodossa se saa mitä vastenmielisimpiä muotoja ja on totisesti sen pahin vihollinen.”

John Adams (1735–1826), Yhdysvaltojen toinen presidentti, pohtii vuonna 1805 unionin tilaa: ”....ovatko imartelu, kunnianhimo, ahneus, rikkauksien ahnehtiminen, periaatteiden halveksiminen, puolue- ja ryhmittymähenki hallitsevat motiivit ja periaatteet?” Tämä ei ollut viimeinen kerta, kun demokratian lipunkantaja tuntee vastenmielisyyttä reaalidemokraattista todellisuutta kohtaan.

Sosiaalinen pääoma pääsee oikeuksiinsa lähipiirissä jäsentäessään inhimillistä yhteisöä ja luodessaan viihtymistä ja turvallisuutta. Yrityskulttuurista riippuen työpaikat joko kehittävät tai tuhoavat sosiaalista pääomaa. Kirkollisten ja ammatillisten yhteisöjen, puolueorganisaatioiden, yhdistysten, kerhojen, kiltojen ja muiden vapaaehtoisyhteisöjen lukumäärää pidetään sosiaalisen pääoman mittana, ja niiden luulisi tukevan myös yhteiskunnan poliittista toimintakelpoisuutta. Perinteisiä demokratioita on ainakin tässä suhteessa siunattu yllin kyllin.

de Tocqueville ihmetteli jo vuonna 1831 järjestöjen runsautta Yhdysvalloissa. Hän sanoo: ”Mielestäni mikään ei ansaitse suurempaa huomiota Amerikassa kuin sivistävät ja moraaliset yhdistykset.” Vuonna 1997 Yhdysvalloissa oli 22 901 rekisteröityä yleishyödyllistä järjestöä, jotka kattoivat koko maan. Paikallisia yhdistyksiä täytyy olla miljoonia. Pohjoismaat eivät ole paljon jäljessä.

> Vuonna 2000 vähän yli viiden miljoonan asukkaan Suomessa oli 115 000 rekisteröityä yleishyödyllistä yhdistystä, joissa oli yhteensä 15 miljoonaa jäsentä.

Demokratia näyttää siis voivan hyvin vanhoissa ydinmaissaan, mutta kansalaisten aktiivisuutta, intoa ja osallistumista ei ole pääteltävissä näistä luvuista. Robert Putnam on kirjassaan *Bowling Alone* (2000) nähnyt paljon vaivaa kartoittaakseen sosiaalisen pääoman muutokset Yhdysvalloissa viimeisten vuosikymmenien aikana. Hän näkee masentavia trendejä kansalaisten osallistumisen suhteen. Erityisesti perhe-elämän muuttuminen television katselun myötä on vaikuttanut negatiivisesti.

Richard Florida kiistää nämä johtopäätökset teoksessaan *The Rise of the Creative Class* (2002), ja Putnamkin näkee tiettyjä positiivisia trendejä. Internetistä on tullut sosiaalisten suhteiden uusi syntymäpaikka; jää nähtäväksi, missä määrin netti lisää sosiaalista pääomaa. Amerikkalaiset tuntuvat kuitenkin edelleen olevan halukkaita tekemään vapaaehtoista yhteiskuntapalvelua.

> Minut oli 1980-luvun alussa kutsuttu erään liiketuttavan kotiin, pikkukaupunkiin Long Islandilla. Palohälytys soi kesken sunnuntailounaan, ja isäntä säntäsi ulos hypätäkseen paloautoon. Hän tuli takaisin kolmen vartin kuluttua. Kyseessä oli ollut väärä hälytys.

Alexis de Tocqueville väittää, varmasti hyvin perustein, että kunnallinen itsehallinto oli amerikkalaisen demokratian lähtökohta. Rajallinen yhteisö, jossa kaikki tunsivat toisensa, otti itse vastuun yhteisistä asioistaan. Ei ollut itsestään selviä johtajia, vaan kaikki toimenhaltijat asetettiin vaaleilla. Johtajan asemasta ei seurannut välttämättä mitään aineellisia etuja, ja korruptio ei tiukan sosiaalisen kontrollin takia tullut kuuloonkaan. Yhteisö harrasti demokraattista itseorganisointia ja tukeutui käytettävissä olevaan sosiaaliseen pääomaan joka samalla rikastui myönteisen oppimispalautteen kautta. Kaiken tämän takana oli kuitenkin pitkä, anglosaksinen perinne voimakkaan puritaanisen uskonnollisuuden tukemana.

> Nykyiset kommunitaarisen liikkeen edustajat, kuten Amitai Etzioni, pystyttävät nostalgisen yhteiskuntafilosofiansa pienyhteisön hyveiden varaan. *The Spirit of Community* (1933) ja *The New Golden Rule* (1996) korostavat jo otsikoissaan moraalin ja yhteistoiminnan merkitystä. Ihmisen pimeämmät puolet sen sijaan jäävät vähemmälle huomiolle. Kirjassaan *From Empire to Community* (2004) Etzioni ottaa askeleen pidemmälle ja ekstrapoloi visionsa kokonaiseksi itseorganisoituneeksi maailmanyhteisöksi – ilmeinen ajatusharha. (vertaa luku 14.4.)

Sosiaalisella pääomalla on vain rajallinen toimintasäde; se on vahvan demokratian välttämätön, mutta riittämätön edellytys. Suuret valtiorakenteet tarvitsevat jotain muutakin pysyäkseen koossa – yleisesti hyväksyttyjä arvoja, valtiosäännön, yhteisen päämäärän tai vihollisen. Sosiaalinen yhteenkuuluvuus vyöryy koko kansakunnan yli vain sota-aikana tai jonkin vastaavan kriisin yhteydessä. Silloin olemme kaikki toisiamme lähellä, välittömän solidaarisina, samassa veneessä. Kääntäen kriisi tuo esille yhteiskunnan todelliset lojaalisuusrakenteet.

> Yhdysvaltojen kahtiajaosta orjakysymyksessä tuli 1850-luvun aikana avoin haava. Federalistien ja antifederalistien rajalinja oli olemassa alusta alkaen ja osavaltiouskollisuus oli voimakasta. Kun presidentti Abraham Lincoln (1809–1865) ennen sisällissodan alkua vuonna 1861 tarjosi Robert Leelle (1807–1870) unionin ylipäällikön paikkaa, tämä suhtautui tarjoukseen varautuneesti. Lee oli federalisti (whig) eikä suhtautunut myönteisesti orjuuteen, mutta hän oli ennen kaikkea virginialainen. Kun Virginia liittyi konfederaatioon, hän seurasi kotimaansa lippua ja hänestä tuli etelävaltioiden johtava kenraali.[6]

Sosiaalinen pääoma voidaan parhaiten ymmärtää henkilökohtaisten suhteiden ja velvoitteiden verkostona. Verkosto voi olla miten tiuha ja vahva tahansa, mutta jos se on kietoutunut itseensä, se tuskin vahvistaa yhteiskunnallista yhteenkuuluvuutta. Valtiota rakentavat, olennaisen tärkeät verkostot ovat laajalle ulottuvia ja vaihtelevia. Ne eivät ylitä vain puolue-, luokka- ja ammattirajoja, vaan myös kansallisia rajapyykkejä. Niihin sisältyy sen lisäksi jotakin arkisuhteita ja erityisintressejä ylittävää. Tarvitaan tietty määrä idealismia, halua parantaa maailmaa, jotta sosiaaliset voimat palvelisivat rakentavaa, poliittista toimintaa.

4.3 Ihmisoikeudet

Thomas Jefferson (1743–1826) kirjoitti Yhdysvaltojen itsenäisyysjulistuksen luonnoksen; sittemmin hänestä tuli yhdysvaltojen kolmas presidentti. Juhlallisessa johdannossa hän oli sisällyttänyt tasa-arvon ihmisoikeuksien joukkoon, mutta se pyyhittiin pois. Siirtokuntien edustajat olivat sitä mieltä, että riittää, kun kaikki ihmiset ovat syntyneet tasavertaisiksi ja heillä on luovuttamaton oikeus elämään, vapauteen ja onnen tavoitteluun.

> Tämäkin muotoilu venyttää tuntuvasti suhdetta vallitseviin tosiasioihin, mistä Jefferson orjanomistajana varmasti oli tietoinen. Tämä on demokratioille

> tyypillinen tilanne ja varsinkin sen ajan Yhdysvalloille. Epämukavat kysymykset lakaistiin maton alle hiljaisen yhteisymmärryksen vallitessa; saavuttamattomista asioista vaiettiin, ettei vaarannettaisi saavutettavissa olevat. Paras on usein hyvän vihollinen.

Ranskan vallankumoukselliset eivät kärsineet vastaavista estoista. He halusivat välittömästi toteuttaa unelmansa ja heillä oli rajaton luottamus inhimillisen älyn suorituskykyyn. He yliarvioivat sitä paitsi huolestuttavassa määrin ihmisen moraalisen kelpoisuuden. Tarkemmin ilmaistuna: vallankumoukselliset olivat Rousseaun seuraajina sitä mieltä, että moraalia ei tarvita tulevassa ihanneyhteiskunnassa, koska ihminen on luonnostaan hyvä. Sorrosta, nälästä ja muista vastuksista vapautettuna hän tulee vaistonvaraisesti käyttämään vapauttaan tasa-arvon ylläpitämiseen ja veljeydessä elämiseen. Lyhyesti: ihmisiä pidettiin väärinymmärrettyinä enkeleinä.

Ihmiskunnan historian suuret harppaukset ovat kerta toisensa jälkeen epäonnistuneet ja johtaneet pettymykseen ja taantumiseen. Vallanhaluiset ja itsekkäät kyynikot häpäisevät kauneimmatkin visiot, ellei yhteisön tukena ole vahvat instituutiot ja vankka poliittinen pohja. Ihmisoikeudet ilman vastaavia velvollisuuksia ovat tyhjiä fraaseja. Oikeuksien toteuttaminen edellyttää osapuolien välistä empatiaa; solidaarisuuteen tarvitaan vastavuoroisuutta.

> Avun vastaanottaminen ilman kaunaa on vielä paljon vaikeampaa kuin auttaminen ilman vastasuoritusta. Yksipuolinen riippuvuus johtaa ennen pitkää molempien osapuolten moraaliseen nöyryytykseen. Vain lapset ja hädänalaiset ihmiset voivat ottaa vastaan apua saamatta vammaa sielulleen. Hyvinvointiyhteiskunnassa tuki on helpommin hyväksyttävissä, kun se markkinoidaan oikeutena. Siitä huolimatta osapuolten välille syntyy epäterve suhde, joka rasittaa itsetuntoa ja pudottaa avunsaajan anojan rooliin.

de Tocqueville puhuu demokraattisten yhteiskuntien tulevasta kyvystä nujertaa kansalaisiaan ja alentaa heidät epäitsenäisiksi hallintoalamaisiksi seuraavalla tavalla: ”[Valtion] valta on täydellinen, yksityiskohtainen, säännöllinen, huolehtivainen ja lempeä. Se muistuttaisi vanhempien auktoriteettia, jos sen päämäärä olisi valmistella ihmisiä aikuisuuteen, mutta se pyrkii pikemminkin pitämään heidät ikuisina lapsina...[viranomaiset] huolehtivat heidän turvallisuudestaan, suunnittelevat ja toimittavat heille elämän välttämättömyydet, järjestävät heille huvituksia, hoitavat heidän tärkeimpiä asioitaan, ohjaavat heidän työpanostaan ja säätelevät perintöolosuhteita sekä perintöosuuksia. Jääkö jäljelle muuta kuin säästää heiltä kaikki rasittava ajattelu ja itse elämisen vaiva?”[7]

de Tocqueville on sitä mieltä, että syynä on tasa-arvoisuusperiaate, jonka olemme jo todenneet esteeksi yhteiskunnan kehityksen tiellä. Ellei tasa-arvoa tasapainoteta vapaudella ja yhteistyötä kilpailulla, demokraattinenkin yhteiskunta alkaa rappeutua. Politiikasta tulee este, joka evää yksilöltä oikeuden sekaantua omiin asioihinsa.

> Nykyaikainen työsuojelulainsäädäntö riistää häpeilemättä yksittäiseltä työntekijältä hänen oikeutensa mitoittaa oma työpanoksensa. Yksityiskohtaiset säännökset rajoittavat ylityötä, päättävät lomista, määräävät työtaukoja jne. Kaikki tämä työntekijän suojelemiseksi työnantajan häikäilemättömältä riistolta. Nämä perustelut eivät enää kanna pitkälle ja niiden tilalle on työnnetty stressi ja loppuun palaminen, nykypäivän möröt jotka jatkuvasti uhkaavat vastuuttoman ahkeria työntekijöitä. Niin tai näin, yhteiskunta ja byrokraatit tietävät aina parhaiten, mutta suojeltavat alkavat vähitellen saada suojeluksesta kyllikseen.[8]

Onneksi viranomaisten valvonta on usein puutteellista ja antaa tilaa yleisesti hyväksytylle mutta lain kirjaimen mukaan laittomalle harmaalle alueelle. Tällä voi olla vakavia seurauksia. Julkinen moraali vajoaa silmänpalvontaan, pelisääntöjä vääristellään ja huijarit saavat yhä enemmän tilaa. Lyhyesti ilmaisten, vapaudesta tulee luvaton.

Politiikassa vapaus on iskulauseena tasa-arvoisuuden veroinen ja sen ylilyönnit voivat olla yhtä tuhoisia. Huomattava osa lainsäädännöstämme pyrkii suojelemaan yhteiskunnan heikompia jäseniä fyysisesti tai taloudellisesti vahvempien mielivallalta. Lait sekä typistävät että puolustavat vapautta – ne ovat ainoa tapa kestävästi käsitellä yksilöiden ja heidän oikeuksiensa välisiä törmäyksiä. Tasa-arvoisuus lain edessä on demokraattinen imperatiivi, mutta se ei sellaisenaan ratkaise vapauden ja tasa-arvon monimutkaista yhtälöä. Kohtuullinen oikeudenmukaisuus on vaivoin toteutettavissa vain arkipolitiikan ja tuomioistuinten päätöksillä, jotka viime kädessä heijastavat yhteiskunnan moraalista perustaa.

Henkilökohtainen vapaus on arvokkain oikeutemme ja se on kaikkien demokraattisten valtiosääntöjen erityisessä suojeluksessa. Vapaus edellyttää kuitenkin itsekuria. Muuten kuri tulee ulkopuolelta, viime kädessä yhteiskunnan negatiivisena palautteena. Vanhemmat ovat ensimmäiset toimijat, joiden pitäisi rakastavalla johdonmukaisuudella valmistaa kasvavaa ihmistä henkilökohtaiseen vapauteen. Parhaasta kasvatuksesta huolimattakin henkisellä kypsyydellämme on taipumuksena laahata arveluttavasti fyysisen kypsyytemme jäljessä. Nuoret ihmiset käyttävät hämmästyttävän usein vasta saavutettua vapauttaan omapäiseen itsetuhoon.

> Miten pitkälle oikeutemme ja velvollisuutemme ulottuvat, kun haluamme puuttua suoraan tai epäsuorasti nuorisomme itsetuhoavaan elämäntapaan? Mihin rajat on vedettävä ja miten voidaan siirtyä lapsuuden kieltojen maailmasta täysikasvuisen ihmisen vapauteen? Osaammeko ja saammeko yrittää suojella aikuisia ihmisiä heidän omilta erehdyksiltään? Pitäisikö heidän loppuun saakka vastata tekojensa seurauksista? Nämä ja monet muut kysymykset tekevät yksilön vapaudesta ongelmallisen, vaikka hän ei suoranaisesti loukkaisikaan muitten oikeuksia.

Kaikki vanhemmat toivovat lapsilleen hyvää, mutta emme voi suojella heitä elämältä. Voimme yrittää kasvattaa, näyttää esimerkkiä ja iskostaa mieleen perusarvoja, etteivät lapset joutuisi kaltevalle pinnalle, mutta vapauden hintana on aina arvaamaton riskinotto. Yhteiskunnan toimenpiteitä tarvitaan kompensoimaan, ei vain puutteellista vanhempainvastuuta, vaan myös sairauden, invalidisoitumisen ja muiden kohtalon iskujen vaikutuksia. Mutta kun luovuttamattomat perusoikeudet ulotetaan täysin varustettuun asuntoon, lomamatkoihin ulkomaille, laajakaistayhteyteen ja säännölliseen seksielämään – elämään häiriintymättömässä onnentilassa – emme ole kaukana de Tocquevillen dystopiasta.

> Hyvinvointiyhteiskunta on pystynyt lisäämään kansalaisten riippuvaisuutta valtion huolenpidosta, mutta se on nolosti epäonnistunut kasvattajan roolissaan. Niskoittelevat hyvinvointikuluttajat lisäävät jatkuvasti, varoituksista huolimatta, epäterveellisen ruoan, alkoholin ja huumeiden kulutustaan. Tupakointi on ainoa pahe, joka on vähenemässä (paitsi tyttöjen ja nuorten naisten osalta). Olemme yksinkertaisesti saaneet tarpeeksemme siitä. Yläluokka näyttää tavalliseen tapaan tietä sekä hyvässä että pahassa. Nykyään ns. paremmissa piireissä tupakointi ei enää ole sosiaalisesti hyväksyttyä.

Yksittäisen kansalaisen elämäntavat ja -toiminnat vaikuttavat yhteiskuntaan, mutta oikeuttaako se puuttumaan kansalaisen yksityisimpiin asioihin? Eikö ihmisoikeuksiin kuulu, että jokainen saa tulla onnettomaksi omalla tavallaan? Itsemurha ja kuolinapu kiristävät nämä kysymyksenasettelut äärimmilleen. Jos joku todellakin haluaa kuolla, niin saammeko me kieltää häneltä sen vapauden? Tässä vapauden vastakohta ei ole tasa-arvo, vaan caritas: kanssaihmisyys ja lähimmäisestä huolehtiminen. Mutta kun huolenpito jähmettyy valtiolliseen byrokratiaan, se voi saada irvokkaita muotoja. Yksilöstä tehdään mielenterveystapaus, joka ei ymmärrä omaa parastaan.

Yksittäisen ihmisen rajoittamaton vapaus ei voi olla loukkaamatta kanssaihmisparkoja. Uskovaiset anarkistit kuitenkin kiistävät tämän mielestämme

eittämättömän totuuden. Anarkismi tarkoittaa tavallisessa kielenkäytössä laittomuutta tai täyttä sekasortoa, mutta ideologisesti anarkistit vaativat vain täydellistä vapautta esivallan otteesta ja yhteiskuntarakenteista ylipäänsäkin. Puhdasoppinen anarkismi on yksi luontoon palaamisen muunnelmista, kuviteltuine solidaarisuuksineen rauhan, onnen ja vapauden vallitessa.

> Kun fanaatikot 1800-luvun lopussa aloittivat sarjan attentaatteja huomattavia henkilöitä vastaan, anarkistien käytäntö ei suinkaan rajoittanut kanssaihmisten vapautta, mutta uhkasi sen sijaan heidän henkiriepuaan. Myöhempien aikojen punaiset prikaatit toteuttivat vastaavan murha-aallon Saksassa ja Italiassa, vuoden 1968 ylioppilaslevottomuuksien inspiroimina. Marxismillakin oli tähtäimessä ylellisyysyhteiskunta, kunhan valtio ensin kuihtuisi pois. Lopputuloksena oli valtio, joka vei kaiken. Tunnustettu muurahaistutkija E. O. Wilson sanoo lyhyesti: ”Hyvä ajatus, väärä laji. ”

Utopiat johtavat masentavan säännönmukaisesti kaikkien ihmisoikeuksien brutaaliin halveksuntaan. Loistava päämäärä pyhittää mitkä keinot tahansa. Amerikkalaisen valtiosäännön isät sen sijaan ymmärsivät yhteiskunnan rakentajan todelliset pulmat. Rajoitettu vapautemme ja rajallinen ymmärryksemme pitäisi fokusoida perustavien pelisääntöjen valintaan. Realistiset ja toteuttamisen arvoiset tavoitteet ilmenevät aikanaan asiaankuuluvasti priorisoituina demokraattisen prosessin kautta. Keinot pyhittävät päämäärän – eikä päinvastoin.

4.4 Perusarvot

Mitkä sitten ovat hyviä keinoja? Korkealentoinen fraseologia muuttuu helposti savuverhoksi, joka voi kätkeä hyvinkin itsekkäitä pyrkimyksiä. Perusarvojen täytyy toimia yhteiskunnan konkreettisina joskin näkymättöminä ohjausvoimina. Lait ja normit säätelevät jokapäiväistä elämäämme, kun taas arvot ovat epämääräisempiä, korkeammalla tasolla vaikuttavia pelisääntöjä, jotka auttavat meitä valitsemaan oikean ja väärän välillä. Perusarvot hahmottavat sekavan elämämme, jossa harvoin pystymme hallitsemaan ympäröivää todellisuutta, vielä vähemmän näkemään tekojemme lopullisia seurauksia.

Toimiva demokratia edellyttää näiden perustavaa laatua olevien metapelisääntöjen kunnioitusta, mutta ennen kaikkea niiden jokapäiväistä soveltamista. Muussa tapauksessa ihmisoikeudet, valtiomuodot, lait ja säädökset jäävät vain pitkäksi jonoksi kuolleita kirjaimia. Tilannetta pahentaa

se, että abstraktit pelisääntöjärjestelmät ovat aina sisäisesti ristiriitaisia, mikä avaa oven älylliselle itsepetokselle. Oma etu on helppo samaistaa oikeuteen ja kohtuuteen.

> Matemaattisessa järjestelmässä yksi ainoa epäjohdonmukaisuus johtaa siihen, että mitä tahansa voidaan todistaa ja koko järjestelmä menettää merkityksensä. Puhekielen moniselitteisyys ja hämärä semantiikka tekevät taitavan poleemikon elämän helpoksi. Tiukasti rajatun matemaattisen kehyksen ulkopuolella logiikasta tulee myrkytetty ase.

Päästääksemme eteenpäin meidän täytyy täysin tunnustaa sisäsyntyinen erehtyväisyytemme ja tarkoitushakuinen itsekkyytemme. Nöyryyden puuttuessa tiet tukkeutuvat sekä rauhanomaiseen rinnakkaiseloon että tieteelliseen ymmärrykseen. Karl Popper (1902–1994) rakensi kokonaisen tieteellisen filosofian erehtyvyysperiaatteen eli fallibilismin ympärille ja asettui myös puolustamaan demokraattisia arvoja teoksessaan *Avoin yhteiskunta ja sen viholliset* (*The Open Society and its Enemies,* 1945).

> Kirja on välien selvittely totalitaaristen doktriinien kanssa Platonista alkaen. (Popper oli 16-vuotiaana kylläkin vannoutunut kommunisti, mutta 17-vuotiaana hän hylkäsi puolueen.) Popperin hyökkäyksen kohteena on hänen itsensä määrittelemä historisismi, jonka mukaan historian kulku noudattaa omia lakejaan ja on siksi ennalta määrätty ja ennustettavissa. Ilmiö on sukua sosiaalisten tieteiden vinoutuneelle yritykselle soveltaa tiukkaa, luonnontieteellistä kausaliteettia. Popper ei tietenkään kritiikissään kiellä historiallisia yhteyksiä, mutta tulevaisuus on hänen mielestään avoin ja siihen voidaan vaikuttaa.
>
> Esseessä *On the Sources of Knowledge and Ignorance*[9] Popper tutkii niitä yleisinhimillisiä asenteita, jotka vaikeuttavat tiedon hankkimista tai jopa estävät sen. Taustalla vaikuttavat syvään juurtuneet, ennalta omaksutut mielipiteet, kieltäytyminen asettamasta auktoriteettien käsityksiä kyseenalaisiksi ja viihtyminen yleisen mielipiteen turvallisessa kotelokehdossa. Pohjimmiltaan kysymyksessä on ihmisen psyykelle tyypillinen epätieteellinen perusasennoituminen. Ironista kyllä on osoittautunut, että vanhempien tiedemiesten on usein vaikea omaksua nuorten uusia, radikaaleja ajatuksia.

Kompleksisuus on avainkäsite kun pyrimme tajuamaan ymmärryksemme rajoja. Laskennallisesti hallittavissa olevan todellisuuden osuus on vain murto-osa kokemuspiiristämme. Valtaosa on kätkeytynyt eriasteiseen kompleksisuuteen, joka tekee yksityiskohtaisen tarkkailun ja pitkäntähtäimen ennustamisen mahdottomiksi. Siinä tilanteessa meitä ei auta, että

tunnemme pelisäännöt. Järjestelmän monimutkaisuus selättää nopeasti kaiken kuviteltavissa olevan laskentakapasiteetin. Ongelmaa pahentaa vielä se, että useimmat monimutkaiset järjestelmät ovat potentiaalisesti kaoottisia. Lähtötilanteen minimaaliset erot aiheuttavat silloin mittaamattoman suuria seurauksia.[10]

> Sää on opettavainen esimerkki kaoottisesta järjestelmästä. Huomisen sää voidaan simuloida summittaisesti kokoamalla perustietoja lähtötilanteesta ja antamalla tunnettujen fysikaalisten vuorovaikutusten toteutua hyvin ohjelmoidussa tietokoneessa. Pidemmän päälle epävarmuustekijät kasvavat kuitenkin yli kaikkien rajojen ja ennusteesta tulee hyödytön. Vaikka voisimme tehdä havaintoja järjestelmän jokaisesta yksittäisestä atomista, kvanttifysikaalinen epävarmuus sekoittaisi sittenkin laskelmamme. Ilmastonmuutosten ennustaminen ei ole yhtä mahdotonta, koska silloin tulevat mukaan ulkopuoliset pakottavat tekijät (esim. hiilidioksidin lisäys), joiden vaikutukset ovat likimääräisesti arvioitavissa.

Maailmanhistoria on tavattoman monimutkainen tapahtumasarja ja siten mahdoton ennustaa. Vaikka voimme väittää ymmärtävämme tyydyttävästi luonnonvoimien vuorovaikutuksia, päätoimija *Homo sapiens* jää silti arvoitukseksi. Koko maailmanhistoria on vain yksi yksittäinen simulaatio, jonka tapahtumista paljon on ollut sattuman satoa. Ihmisten toimissa syy- ja seuraussuhteet ovat epävarmuuden läpitunkemia, samoin kuin syyllisyys ja ansio. Siitä seuraa, että suvaitsevaisuus – yksilön mielipide- ja ilmaisunvapauden kunnioittaminen – on erittäin perusteltu inhimillistä kanssakäymistä säätelevä metapelisääntö. Demokratioissa sen pitäisi olla itsestään selvä, mutta niin ei aina ole ollut.

> Kriisitilanteissa suvaitsevaisuudesta on useimmiten tingitty. Japanilais-amerikkalaisten kansalaisten internoiminen toisen maailmansodan aikana Yhdysvalloissa on hyvä esimerkki siitä, miten demokraattiset perusperiaatteet sivutetaan oletetun hätätilanteen aikana.[11] McCarthyn ajan ylilyönneistä on syntynyt paljon enemmän meteliä, vaikka kommunistisen soluttautumisen vaara oli mitä todellisin verrattuna Pearl Harbourin jälkeiseen japanilaisten viidennen kolonnan muodostamaan uhkaan.

Vaikka suvaitsevaisuus yhteiskunnallisesti tuli yleisesti hyväksytyksi, niin elinkeinoelämän vapautta rajoitettiin pitkään. Jo ensimmäisen maailmansodan jälkeen ihmisiä kiehtoi keskusjohtoisesti suunnitellun sotatalouden tuotantokyky, ja toisen maailmansodan jälkeen Euroopan yli kulki uusi sosialismin aalto. Ei ymmärretty, että nykyaikainen, dynaaminen talous on

varsin monimutkainen järjestelmä, jota ei voida säännöstellä yksityiskohdittain ilman, että se menettää tehokkuutensa – luovuudesta puhumattakaan.

Friedrich von Hayek (1899–1992) oli ensimmäinen, joka paljasti suunnitelmatalouden kipupisteen. Hän osoitti, että vain vapaat markkinat, tarjonnan ja kysynnän vuorovaikutus, voivat tuottaa sen elintärkeän informaation, jota tarvitaan hintojen määräämiseksi, tuotannon säätelemiseksi sekä investointien ja tuotekehittelyn ohjaamiseksi järkeviin uomiin. Vain markkinoiden kautta voidaan miljoonien ihmisten tarpeet, mieltymykset, päätökset ja voimavarat tehokkaasti koordinoida. Markkinat on samoin kuin poliittinen demokratia uusia uria aukova ilmiö. Molemmat tulevat toimeen suhteellisen yksinkertaisella säännöstöllä – ainakin niiden pitäisi tulla.

> Hayek oli myös ensimmäinen, joka ymmärsi, että kommunismi ja natsismi (tai sosialismi ja fasismi) olivat saman hengen lapsia. Teoksessaan *Tie orjuuteen* (*The Road to Serfdom),* joka julkaistiin jo vuonna 1944, hän osoittaa, miten talouden säännöstely johtaa vähitellen henkilökohtaisen vapauden menettämiseen ja totalitaariseen hallintoon. *The Constitution of Liberty* (1960) on vapauden puolustuspuhe; vapaus on perusarvo tai pikemminkin itseisarvo, joka pitää asettaa etusijalle ja jota täytyy suojella mihin hintaan tahansa. *Kohtalokas ylimieli* (*The Fatal Conceit*, 1988) on Hayekin viimeinen teos. Siinä hän selvittää lopullisesti välinsä sosialismin harhakuvien kanssa.
>
> Hayek oli renessanssipersoonallisuus, joka oli laaja-alaisesti perehtynyt eri tieteenaloihin. Hän ei ollut uranuurtaja vain talouden, vaan myös valtiotieteen, psykologian ja tieteellisen metodologian alueilla. Hayek näki selvän eron luonnontieteiden ja yhteiskuntatieteiden välillä. Luonnontieteellisten tutkimusmenetelmien ylimielistä väärinkäyttöä yhteiskuntatieteiden tutkimuksessa hän nimitti scientismiksi. Physics envy, fysiikan kadehtiminen, on suorasukaisempi ilmaisu.

Sekä Popperin historisismin että Hayekin scientismin tähtäimessä on kyvyttömyys nähdä ja myöntää sellaisten monimutkaisten tutkimuskohteiden olemassaolo, joihin ei voi käyttää tavanomaisia luonnontieteellisiä tutkimusmenetelmiä. Popper ja Hayek olivat ystäviä ja heillä oli yhteinen arvokehys (ja tausta Wienissä), mutta he olivat silti eri mieltä monesta asiasta. Yhdessä he valaisevat monimutkaista todellisuutta erilaisista näkökulmista. Laajemmin katsottuna tämä suhtautumistapa ilmentää moniarvoisuutta, jonka piirissä ei vain hyväksytä, vaan toivotetaan tervetulleiksi suuri kirjo näkökohtia, mielipiteitä ja arviointeja, jotta voitaisiin varmistaa monipuolinen ja mahdollisimman perusteellinen harkinta. Moniarvoisuus eli pluralismi on suvaitsevaisuuden positiivinen perspektiivi.

> Huolellisista selvityksistä ja monipuolisesta harkinnasta huolimatta juuri politiikassa on kaikkein vaikeinta tehdä objektiivisesti valmisteltuja, moitteettomia päätöksiä. Politiikka on mahdollisen taitoa eli taito tehdä kompromisseja. Ristiriitaiset edut täytyy saada soviteltua ja kaiken kukkuraksi yhteen sovittamattomat arvot täytyy jotenkin sovittaa yhteen. Kompromissi on suvaitsevaisuuden käytännön sovellus. Jos valta eduskunnassa on yhdellä puolueella, hallituksen toimintakyky kasvaa, mutta kompromissit tehdään silloin kulissien takana puoluehierarkian sisällä tai eri ryhmittymien välillä. Demokratiassa myös opposition täytyy sitä paitsi voida sulattaa päätökset – vaikkapa sitten hampaat nirskuen. Vain diktaattorin ei tarvitse tehdä kompromisseja.

Pinnallisesti katsoen käytännön politiikkaa tekevät intomieliset nollasummapelaajat (katso luku 6), mutta pohjimmiltaan kysymyksessä on mitä vaativin plussummapeli. Rehellisyys ja avoimuus ovat sen takia korkeassa arvossa. Kielenkäyttö heijastaa politiikan ymmärtämystämme. Lehmänkauppa on nollasummapeli, jossa osapuolet useimmiten jakavat jotain muiden kustannuksella. Valtiomiehet ovat tarkkakatseisia plussummapelaajia, kun taas toisen luokan poliitikot vetävät kaikissa tilanteissa lyhytnäköisesti kotiinpäin. Demokratioilla on tapana väheksyä poliitikkojaan. Totuus on kuitenkin se, että eduskunta ja poliitikot heijastavat uskollisesti valitsijoiden moraalista tasoa. Demokratialla on aina ansaitsemansa poliitikot.

4.5 Moraali – ratkaiseva menestystekijä

Rehellisyys maan perii, sanoo vanha sananlasku, joka monen mielestä on perusteellisesti vääräksi osoitettu. Uskallan kuitenkin väittää, että se pitää ainakin likimääräisesti paikkansa, tosin kahdella edellytyksellä. Ensinnäkin yhteiskunnan pelisääntöjen tulee täyttää kohtuulliset vaatimukset, jotka ilmenevät edellä esitetystä ja jotka tyydyttävästi täyttyvät moderneissa demokratioissa. Toinen edellytys on, että yhteiskunnassa on riittävä määrä rehellisiä ihmisiä. Nämä perusedellytykset ovat läheisessä vuorovaikutuksessa. Ihmiset, joilla on hyvää tahtoa, laativat hyviä pelisääntöjä, jotka puolestaan edistävät rehellistä plussummapeliä.

Muutosvoimat toimivat myös toiseen suuntaan. Jos yhteiskuntamoraali jää alle kriittisen tason, korruptio leviää ja väärinpelaajat ottavat vallan. Silloin epärehellisyys kaikissa muodoissaan näyttää perivän maan ja valtio joutuu pahaan syöksykierteeseen. Epädemokraattiset yhteiskuntamuodot korruptoituvat väistämättä ajan myötä. Se voi tarjota demokratialle

mahdollisuuden, ellei moraalinen alijäämä ole kasvanut liian suureksi. Antaumukselliset plussummapelaajat voivat löytää toisensa pienissä ryhmissä ja ryhtyä yhdessä suunnittelemaan uudistuksia. Ikävä kyllä se johtaa usein kapinaan tai vallankumoukseen jolloin häikäilemättömät kyynikot ottavat vallan ja pahentavat tilannetta entisestään.

Demokratian voima on siinä, että se voi ylläpitää itse puhdistuvan ja itseään uudistavan nousukierteen kohtuullisen moraalisen pääoman turvin. Enemmistöllä ei demokratiassa välttämättä tarvitse olla huomattavia kansalaishyveitä, eikä yhteiskunnan asioista kiinnostuneen vähemmistönkään tarvitse täyttää yli-inhimillisiä moraalivaatimuksia. Mutta mitä parempi moraali, sitä menestyvämpi yhteiskunta. Tällä väittämällä on vankka kokemuspohja.[12]

> Moraalia on vaikea mitata, mutta maan korruptiotason luulisi olevan kääntäen verrannollinen yhteiskuntamoraaliin. Korruption ja esimerkiksi bruttokansantuotteen (BKT) välinen negatiivinen korrelaatio on tilastollisesti varmistettu isolla marginaalilla. Mitä vähemmän korruptiota, sitä parempi talous ja yhteiskuntakehitys ylipäänsäkin. Ei ole sattuma, että Suomi on useita vuosia ollut huipulla tai lähellä huippua sekä korruption vähyydessä että yritysilmaston myönteisyydessä.
>
> Kaikkiin näihin arvioihin liittyy suuri virhemahdollisuus, eivätkä kansantaloustieteilijät ole vielä täysin omaksuneet moraalin ratkaisevaa merkitystä. Etusijalla ovat täsmällisesti virheelliset laskelmat, kun taas summittaiset mutta todellisuusläheisemmät arviot ovat jääneet taka-alalle. Yhteiskuntamoraalin merkitys on kuitenkin yleisesti hyväksytty, mikä pikku hiljaa alkaa näkyä kehitysapupolitiikassa.

Pienillä ryhmillä on harvoin ongelmia yhteistyömoraalissaan, mutta organisaation kasvaessa moraalista tulee niukka resurssi. Moraalipääoman tarve kasvaa yhteisön koon myötä. Kääntäen moraaliset resurssit asettavat rajan sille, miten suureksi organisaatio voi kasvaa ilman, että se hajoaa tai menettää kilpailukykynsä. Sosialistinen yhteiskunta odottaa kansalaisiltaan epärealistisen korkeaa moraalia; moraalin vaatimus on suorassa suhteessa sosialismin asteeseen.

> Kommunismi ja anarkismi ovat turhia yrityksiä teilata inhimillinen itsekkyytemme; kommunistisen valtion pitäisi olla enkeleiden asuttama, että se pystyisi toimimaan. Ei edes kristillinen alkuseurakunta Jerusalemissa pystynyt pitämään yllä alkuperäistä, kommunistista yhteisöään, vaan Paavalin oli pakko välittää taloudellista apua muilta, maanläheisemmiltä seurakunnilta.

> Ruotsalainen hyvinvointiyhteiskunta on rakennettu vakaan, luterilaisen moraalin varaan, jota sukupolvien aikana on rummutettu ihmisten tietoisuuteen kiivaiden saarnaajien ja jämerän esivallan toimesta. Vahva moraalipohja on mahdollistanut korkean verotuksen ja valtion kehdosta hautaan kestävän huolenpidon, mutta nyt perustukset alkavat rapistua. Sairauslomia väärinkäytetään yleisesti ja petkutus on jo yltänyt yhteiskunnan ja elinkeinoelämän huipuille, jotka aikaisemmin olivat tunnettuja nuhteettomuudestaan. Ellei sosialismi ala perääntyä, yhteiskuntalaho tulee leviämään hallinnollisista vastatoimenpiteistä huolimatta.

Menestyksellisessä plussummapelissä – eikä vähiten demokratiassa – jää aina pelivaraa vapaamatkustajille, jotka loisivat vilpittömien pelaajien kustannuksella. Pienessä yhteisössä vapaamatkustaja ei pääse pitkälle ennen kuin hänet huomataan ja suljetaan pelistä pois. Väärinpeluun houkutus kuitenkin lisääntyy, kun yhteiskunta ja valtiokoneisto kasvavat. Julkisen valvontakoneiston osalle tulee yhä suurempi vastuu, ja kasvava virkakoneisto altistuu korruptiolle. Yhteiskunnan laajentuessa byrokratialla on joka tapauksessa taipumuksena kasvaa joka suuntaan, jolloin tehokkuus kärsii. Laaja-alainen, kompleksi yhteiskunta ei voi ottaa hoitaakseen liian paljon sosiaalisia sitoumuksia, jos se aikoo säilyttää moraalisen selkärankansa ja sen myötä hyvinvointinsa.

> Yhdysvaltojen osavaltiot vahtivat alun alkaen reviirejään mustasukkaisesti ja subsidiariteettiperiaatetta sovellettiin johdonmukaisesti. Osavaltiot hoitivat itse kaikki asiat, jotka eivät nimenomaan olleet liittovaltion toimivallan alaisuudessa. Sittemmin tasapaino on tasa-arvon nimissä yhä enemmän siirtynyt yhteisvastuullisuuden puolelle. Nyt liittovaltion sosiaali-, eläke- ja terveydenhuolto-ohjelmien ennustetut kulut alkavat kasvaa yli äyräiden. On äärimmäisen vaikeaa kääntää kehitystä ja palauttaa vastuuta lähemmäksi hyvinvointikuluttajia.
>
> EU on toistaiseksi pitänyt tulonsiirrot siedettävissä rajoissa ja sosiaalipolitiikka on vielä tukevasti kansallisvaltioiden käsissä. Tervettä kilpailua on syntymässä verorasituksen ja sosiaalisten etujen suhteen; viime kädessä kysymys on julkisen sektorin tehokkuudesta. Paine unionin sisäisen vero- ja sosiaalipolitiikan yhdenmukaistamiseksi kasvaa kuitenkin jatkuvasti. Myös vaatimukset lisätä kansainvälisiä tulonsiirtoja kehitysmaihin voimistuvat, vaikka tulonsiirrot tähän asti ovatkin lähinnä vain kasvattaneet avunsaajamaiden korruptiota.

Moraali toimii kaikkien suurten organisaatioiden ensisijaisena menestystekijänä. Monella voi olla epäilyksiä voittoa tavoittelevien yritysten kohdalla.

Väitän kuitenkin, että nykyaikaisessa markkinataloudessa yrityksen moraalinen pääoma on pitkällä tähtäimellä sen tärkein kilpailukeino.[13]

Yritys on suunnitelmatalouden saari hallitsemattomien markkinavoimien valtameressä, pieni yhteisö, jossa moraali on välttämätön sisäisen plussummapelin varmistamiseksi. Korkea moraali vähentää kontrollin tarvetta, nostaa motivaatiota ja helpottaa luovaa yhteispeliä. Se mahdollistaa pitkälle menevän delegoinnin ja aktivoi alikäytettyjä voimavaroja. Organisaatio litistyy, ja sen ansiosta joustavuus ja sopeutumiskyky paranevat; yritys voi reagoida nopeasti ympäristön muutoksiin. Mitä korkeampi moraali, sitä parempi tuottavuus ja kannattavuus – henkilöstön viihtyminen saadaan kaupanpäällisinä.

Ainoat ehdottomat vaatimukset tuollaisen organisaation johtajalle ovat rehellisyys, rehtiys, vilpittömyys, kolme sanaa, jotka ilmentävät yhtä ainoaa käsitettä: korkeata moraalia. Sellainen johtaja valitsee ja vetää puoleensa päteviä ja rehellisiä työtovereita. Hän on puhtaan pelin takuuhenkilö, ja hänen vastuullaan on sekä yrityksen sisäinen että ulkoinen luottamuspääoma. Kyyniset uraohjukset pidetään aisoissa tai heidät poistetaan yrityksestä, kuten juonittelijat ja panettelijatkin. Kaikki tarmo kohdistetaan itse tehtävään: asiakastyytyväisyyteen ja yrityksen menestykseen.[14]

Olen itse pyrkinyt soveltamaan näitä periaatteita yrityksen johtamiseen sekä toimitusjohtajana että myöhemmin eri yritysten hallitusten puheenjohtajana. Niiden paperille paneminen on yksinkertaista, mutta toteuttaminen ei ole ongelmatonta. Havaitsin, että oli paljon helpompaa ohjata hedelmällistä plussummapeliä varatoimitusjohtajan paikalta. Toimitusjohtaja ei ole enää samalla tavalla mukana porukassa, tiedonkulku on sensuroitua, ja tärkeää tietoa työtovereiden edesottamuksista seuloutuu pois. Raskainta on irtisanoa läheinen ystävä. Vaikeinta on pitää oma ego kurissa; moraalinen alijäämä on lähtöisin omasta sisimmästä.[15]

Minulla oli 1990-luvulla mahdollisuus vaikuttaa puheenjohtajatasolla laajan ja erittäin menestyvän yritysryppään rakentamiseen entisen Neuvostoliiton alueella, painopisteenä Venäjä.[16] Tajusimme alusta alkaen, että ulkomainen johto ei olisi toimintakykyinen ja ryhdyimme maksimaalisesti delegoimaan päätösvaltaa paikallisille päälliköille. Tämä onnistui yhdeksänkymmentäprosenttisesti, ja heidän menestyksensä kuuluukin urani antoisimpiin kokemuksiin. He olivat iloisia päästyään eroon vanhasta, neuvostoaikaisesta johtamistyylistä ”I am boss, you are stupid”, mikä ei ole tuntematon lännessäkään. Aitoon johtajuuteen sisältyy työtovereiden täysi kunnioitus kanssaihmisinä; älä koskaan lannista, tee naurettavaksi tai nöyryytä.

”Economize on love” säästele rakkautta. sanoo ekonomisti ja nobelisti James Buchanan, yksi kansantaloustieteen ”public choice” -koulukunnan perustajista.[17] Yhdysvaltojen unionin isät noudattivat tätä periaatetta, kun he huolellisesti rakentelivat hallintoa sääteleviä painotuksia ja vastavoimia. Rakkaus edustaa tässä hyvää tahtoa ja yhteistyömoraalia; se on niukka hyödyke jota ei saa tuhlata. Jottei moraalia kuormitettaisi liikaa, poliitikkojen etujen täytyy olla mahdollisimman pitkälle sopusoinnussa valtion etujen kanssa. Yritysjohdon henkilökohtaiset edut eivät liioin saa olla ristiriidassa yrityksen etujen kanssa, ja näiden pitää vuorostaan palvella yhteiskunnan pitkän aikavälin tarpeita. Pelisäännöt toimivat parhaassa tapauksessa niin, että yrityksen voitto on kytköksissä sen tuottamaan yhteiskuntahyötyyn.

Moraali on siis pullonkaula, yhteiskunnan ja yrityksen kannalta ratkaiseva menestystekijä; menestys on suorassa suhteessa käytettävissä olevaan moraaliseen pääomaan. Avointen markkinoiden kova kilpailu takaa sen, että suurin osa lisäarvosta lopuksi päätyy kuluttajalle. Myönteinen kehitys tuottaa ajan mittaan runsaasti reaalipääomaa, joka luo tilaa muille investoinneille – koulutukseen, tieteeseen, taiteeseen – jotka puolestaan vauhdittavat pääomanmuodostusta. Luottomarkkinat kevenevät ja korkokanta pysyy alhaisena, jolloin pääoman saatavuus ei enää aseta yritteliäisyydelle rajoja. Muita keskeisiä tuotantotekijöitä kuten teknistä tietotaitoa, tehokasta markkinointia, ajanmukaista hallintoa, ammattitaitoista työvoimaa ja johtamista voidaan ostaa rahalla. Kaikkea, paitsi moraalia. Se on ilmaista.

Luku 5: Hengellinen perusta

Demokraattinen utopia on usko ihmiseen, hänen moraalisesta heikkoudestaan huolimatta. Paha seuraa hyvyyden vajeesta – velttoudesta ja passiivisuudesta – mikä jättää egomaanisille väärinpelaajille vapaan pelikentän. Länsimainen yhteiskunta on vaikeista takaiskuista huolimatta viime vuosisatojen aikana kokenut moraalisen evoluution, jonka kauneimpia ilmentymiä ovat tieteen saavutukset; totuus on se, joka jää jäljelle, kun valheet on paljastettu. Älä anna väärää todistusta on käsky, jonka toteuttaminen ei edellytä täyttä ymmärrystä vaan pelkästään hyvää tahtoa. Totuuden etsintä asettaa pakostakin uskon kyseenalaiseksi, mutta molemmilla on samat juuret; totuuden itseisarvo on uskon asia. Kristinusko jalostaa vanhan, kultaisen säännön, joka on vastavuoroisuusperiaatteen toinen sanamuoto. Käsky rakastaa lähimmäisiään, viholliset mukaan lukien, määrittää tehtävän, joka on epäonnistumisen arvoinen. Jumala on se, joka hän on – kun kaikki epäjumalat on karsittu pois.

5.1 Usko ihmiseen

Emmekö ole vatvoneet moraalia ja etiikkaa jo tarpeeksi? Ehkäpä, mutta nyt etsimme moraalin alkuperää ja haemme vastausta kaikkein vaikeimpiin kysymyksiin. Miten moraali syntyy? Miksi sillä on taipumuksena ohentua? Miten voimme generoida tai pikemminkin regeneroida tämän elintärkeän voimavaran?

Totesimme äsken, että moraali on ilmaista. Samalla tavoin kuin raikas ilma, puhdas vesi, henkilökohtainen vapaus ja tasa-arvoisuus lain edessä. Kun ne ovat olemassa, emme anna niille arvoa, mutta niiden puuttuminen on sitäkin tuskallisempaa. Yhteiskunnan näkökulmasta katsoen moraali on ehkä ilmaista (sitähän ei verotetakaan) mutta moraalinen yksilö uhraa, toisin kuin moraaliton, aina jonkun todellisen tai potentiaalisen edun. Moraalia ei ole olemassa ilman uhrivalmiutta; ilman jotakin, mikä on tärkeämpää kuin oma itse. Oman edun tavoittelu on toki päätöksiä tehdessämme määräävin tekijä, mutta me etsimme sitä pyyteettömyyden pientä jäämää, joka on rationaalisen itsekkyyden tuolla puolen.

> Moraalinen pelkuruus, riittämätön kansalaisrohkeus, on demokratian helmasynti ja syö sen olemassaolon perusteita. Olemme kaikki vastuussa, mutta vastuunkantajan ei kannata odottaa kiitosta – epäitsekkäät teot ovat palkinto

sinällään. Harry Truman on sanonut: ”Voit saada aikaan melkein mitä tahansa jos et välitä siitä, kuka saa siitä ansion.” Benedictus Nursialainen (noin 480–547), benediktiiniläisveljeskunnan perustaja, sanoi sen lyhyemmin: ”Rukoile ja tee työtä.”

Ihminen on kaikkien kristillisten opinkappaleiden mukaan luonnostaan paha. Protestantit seuraavat kalvinistien johdolla uskollisesti kirkkoisä Augustinusta (354–430) ja ovat sitä mieltä, että ihminen ei voi omaehtoisesti tahtoa tai tehdä hyvää, toisin sanoen säilyttämään moraaliaan. Katoliset eivät ole yhtä ehdottomia tuomiossaan ja ortodoksit ovat vielä hölläkätisempiä. Eri värisävyjä edustavat sosialistit sen sijaan ovat olleet liikuttavan yksimielisiä siitä, että ihminen on pohjimmiltaan hyvä. Ihmisessä ei ole mitään vikaa, kaikki paha johtuu epäedullisista olosuhteista tai historiallisista painolasteista.

Käytännön kokemukset ovat yksiselitteisiä. Hyväuskoinen luottamus virheettömään ihmiseen houkuttelee esille hänen pahimmat puolensa, kun taas ihminen, joka on vakuuttunut moraalisesta vajavaisuudestaan, pystyy paradoksaalista kyllä ottamaan vastuun sekä itsestään että ympäristöstään. Olen jo viitannut Yhdysvaltojen perustajien ja Ranskan vallankumouksellisten välisiin eroihin.

Valistuksen ajan filosofit olivat lähes poikkeuksetta kirkonvastaisia, mutta eivät uskonnonvastaisia. Murskatkaa se häpeällinen, sanoi Voltaire ja tarkoitti kirkkoa, ei uskoa. Katolisella kirkolla on aina ollut totalitaarisia pyrkimyksiä ja taistelu protestantteja vastaan huononsi välejä vapaa-ajattelijoihin aina jesuiittajärjestön hajottamiseen asti 1773. Vallankumouksen pyörteissä lapsi meni pesuveden mukana. Korkeimman Olennon palvominen korvasi lyhytikäisen Järkikultin, kun turhaan yritettiin täyttää hengellistä tyhjiötä. (Jesuiittaveljeskunta perustettiin uudelleen 1814.)

Protestanttiset kirkot saattoivat, liitossa valtiovallan kanssa, olla hyvinkin suvaitsemattomia, mutta amerikkalaisilla siirtokunnilla ei ollut mitään esivallan painolastia sen kummemmin aateliston kuin papistonkaan muodossa. Monilla osavaltioilla oli oma uskonnollinen järjestyksensä, mutta unionissa uskonto ja valtiovalta erotettiin tarkasti toisistaan. Unionin johtavat perustajat olivat dogmaattisista rasitteista vapaita vapaa-ajattelijoita, mutta he olivat samalla usein myös lämpimästi uskonnollisia.

Benjamin Franklin voi toimia esimerkkinä. Hän oli pasifisti (”En ole koskaan kuullut puhuttavan hyvästä sodasta tai huonosta rauhasta.”) ja toimi jo vuonna 1752, tehdessään työtä brittiläisen ylivallan alaisena, siirtokuntien yhdistymisen puolesta. Nuorena hän päätti, että ”totuus, vilpittömyys ja rehtiys” olisivat hänen johtotähtiään elämässä. Franklin on perusamerikkalainen, joka loi ilmaisun ”aika on rahaa”. Hän oli optimisti, joka järjestelmällisesti

> teki työtä itsensä parantamiseksi, ja pragmaatikko, jonka tavoitteena oli ilman suurempaa melua soveltaa kristillistä uskoaan käytännössä.[1]

Aikamme totalitaariset opit ovat kautta linjan saarnanneet ihmisen rajatonta itsevaltiutta, hänen tahtoaan ja kykyään omin päin toteuttaa hyvä yhteiskunta. Sekä kommunistit että natsit tekivät parhaansa harrastaakseen Jumalan poissaoloa, C. S. Lewisin (1898–1963) sanamuotoa käyttääkseni. Sosialismi pyrkii soveltamaan kristillisyyttä ilman Jumalaa; lisäksi ateismi mennen tullen toimii virallisena valtionuskontona.

Myytti ihmisen luontaisesta hyvyydestä on korkeamman asteen itsepetosta. Sen puolestapuhujat tarkoittavat itse asiassa, että *heidän* hyvä tahtonsa on kaiken arvostelun yläpuolella. Suuri massa on yksinkertainen, jälkeenjäänyt, eikä ymmärrä omaa parastaan. Hyvä tai huono, joka tapauksessa se on erittäin epäluotettava ja on pidettävä ideologisen johtajiston tiukissa suitsissa.

> Tässä piirtyy jälleen uusi paradoksi. Totalitaariset hallitukset eivät pidä kadunmiehen mielipiteitä missään arvossa. Siitä huolimatta José Ortega y Gasset (1883–1955) teoksessaan *Massojen kapina* (*La rebelión de las massas*, 1930) osoittaa, että diktatuurit edustavat kansan puhtaaksiviljeltyä tahtoa supistettuna pienimpiin yhteisiin osasiinsa. Antisemitismi, kansalliskiihko, luokkaviha, kaikki mikä kosiskelee ihmisen alhaisimpia vaistoja, hyödynnetään ihmisjoukkojen kurissa pitämisessä. Demokratian vaivalloinen, moraalinen oppiminen on muuttunut vastakohdakseen; eliitin ja kansan yhteispeli johtaa yhä syvenevään moraaliseen noidankehään.[2]

Eliitti on kaikkina aikoina väheksynyt kansaa, eikä aiheetta. Kansa on määritelmän mukaan heikommin informoitu ja se on yleisesti ottaen pinttyneen vanhoillinen; kansan enemmistö toimii kuin valtiolaivan köli, mutta myös sen laahusankkurina. Usein löytyy hyviä syitä kansan tahdon sivuuttamiselle; demokratia on aina eliitin kannalta epämukava, on työlästä myydä käsityksiä, joita pitää itsestään selvinä. Edes tänä päivänä demokraattista vakaumusta ei ole helppo perustella pelkillä järkisyillä.

Kristillinen sanoma sisälsi alun alkaen demokraattisen herätteen, joka vahvistui myöhäisemmässä protestanttisessa muunnoksessaan. Jumalan kasvojen edessä olemme kaikki samanarvoisia, kaikki yhtä suuria syntisiä. Tarvittiin lisää uskontekoja, jotta myös ihmisten poliittinen samanarvoisuus voisi tulla hyväksytyksi. Usko demokratiaan on itse asiassa sama asia kuin usko ihmiseen ja – ottaen huomioon hänen ilmeisen vajavaisuutensa – usko korkeampaan voimaan. Demokratia oli ainoa mahdollisuus pitää yllä toivoa ihmisarvoisesta ja esikuvallisesta yhteiskunnasta.

> Blaise Pascal (1623–1662), teologi, fyysikko ja matematiikko (hän rakensi ensimmäisen laskukoneen) on kuuluisa ns. vedonlyöntiparadoksistaan. Jumalan olemassaolosta riippumatta kannattaa asettaa panokset hänen olemassaolonsa puolesta; sinulla on kaikki voitettavana eikä mitään hävittävänä. (Pascal työsti väitettään paljon pidemmälle.)[3] Kuten kaikki muut ”todisteet” Jumalan olemassaolosta, sekin nojaa semanttisiin siirtymiin enkä usko, että ketään on käännytetty tälläkään todistelulla. Mutta pohdinta luotaa silti demokratian syntyvaiheiden uskontaistelua. Oli uskottava koska vaihtoehto oli liian masentava.

Edmund Burke (1729–1797), englantilainen poliittinen ajattelija, tunsi suurta sympatiaa amerikkalaisten siirtokuntien vapaustaistelua kohtaan, mutta inhosi Ranskan vallankumouksen älyköiden koppavuutta. Hän totesi, että ”ihmiset ovat kansalaisvapauden arvoisia täsmälleen siinä laajuudessa, kuin he ovat kykeneviä asettamaan moraalisia esteitä haluilleen”. Mutta mistä elintärkeän itsekontrollimme moraaliset voimavarat ovat peräisin? Itsekkäät halut voidaan pitää aisoissa vain, jos jokin parempi, arvokkaampi ja mielenkiintoisempi ottaa komennon. Täydellinen vapaus on tarkoitukseton harhakuvitelma. Ihminen joutuu kahleisiin, jos hän kuvittelee olevansa täysin vapaa. Mutta jos hän nöyrästi luopuu asemastaan universumin keskuksena, hänellä on vapaus valita itselleen päämäärä, johon hän haluaa pyrkiä ja isäntä, jota hän haluaa palvella. Vain silloin ja ainoastaan silloin yhteiskunnan moraalinen pääoma kasvaa.

de Tocqueville on taas aikaansa edellä. Hän totesi, että Yhdysvaltojen demokratia nojasi uskonnolliseen perintöön ja yleisti rohkeasti tämän päätelmän kattavaksi hypoteesiksi: ”Olen taipuvainen ajattelemaan, että jos hänellä [kansalaisella] ei ole uskoa, hän tulee pysymään alamaisena ja jos hän haluaa olla vapaa, hänen täytyy uskoa.”

5.2 Niin sanottu paha

Konrad Lorenz (1903–1989) on samannimisessä kirjassaan (*Das sogenannte Böse,* 1966) kirjoittanut aggressioista ja niiden tukahduttamisesta eläinten parissa. Laumaeläimet pitävät hierarkiaa yllä rituaalinomaisin hyökkäyksin ja alistumisreaktioilla, joilla minimoidaan fyysisten vammojen ja ajanhukan aiheuttamat sosiaaliset kustannukset. Lorenzin mukaan nauru on erityisesti ihmiselle kuuluva tapa irtautua aggressioistaan ja säilyttää ryhmän toimintakyky. Hän pyrkii ylipäänsäkin suhteellistamaan pahan samaistamalla sen alkukantaisiin, ”eläimellisiin” impulsseihin, jotka ovat asiantuntevan käsittelyn ulottuvilla.

Viha, kostonhimo ja ahneus ovat ihmisen nimenomaisia paheita, kun taas itsekkyys, itsetehostus, vallanhimo, mustasukkaisuus ja kateus kuuluvat animaaliseen perintöömme. Ongelmana on, että negatiiviset taipumukset ovat usein keskeisiä eloonjäämistekijöitä. Nämä alkeisenergiat on kanavoitava osaksi rakentavaa yhteispeliä. Peliteoreettisesti voimme samaistaa pahan turmiolliseen miinussummapeliin, jossa aiheutetaan tahallisesti tuhoa, kipua ja onnettomuutta. Sota on arkkityyppinen miinussummapeli, likainen puuha joka on helppo omahyväisesti tuomita.

> Äärimmäinen, ”periaatteellinen” pasifismi on itsepetoksellinen oppi, jolla ihminen päästää itsensä älyllisesti vähällä. Väkivallan käyttö on aina vihoviimeinen keino, mutta jos luovumme siitä mahdollisuudesta, annamme kaikille pahan muodoille vapaata pelitilaa. Vakaumuksellinen pasifisti kieltää pahan todellisuuden. Pahat teot ovat vain hyvien ihmisten erehdyksiä; ketjureaktio, joka voidaan keskeyttää, jos kaikki otamme siihen osaa.

On vaikeaa kyseenalaistaa itsensä puolustamisen oikeutta, eikä mikään sivistynyt yhteiskunta toimi ilman poliisia. Nykyoloissa hyökkäyssota on oikeutettu ainoastaan jos se voidaan mieltää suureksi poliisioperaatioksi, joka pyrkii palauttamaan järjestyksen ja luomaan edellytykset kestävälle plussummapelille. Sodan täytyy toisin sanoen palvella jotain merkittävää yleistä etua. Sitovan kansainvälisen järjestyksen puuttuessa sen oikeutus jää kuitenkin aina kiistanalaiseksi.

> Rajavyöhyke länsimaisen sivistyksen ja luonnonkansojen välillä oli aikoinaan pitkäkestoisten konfliktien näyttämönä, missä sodankäynti esiintyi luonnonvoimana. Raja-alueen asutus ja kotieläimet houkuttelivat alkuasukkaat provosoimattomiin yllätyshyökkäyksiin. Uudisasutustakin oli vaikea pitää aisoissa. Alkuasukaspuolelta oli usein mahdoton löytää sellaista neuvottelukumppania, joka vastaisi sitoumuksistaan. Veriset rangaistusretkikunnat olivat tehokkainta turvallisuuspolitiikkaa. Ylivoimaista kulttuuria ei voi padota.
>
> Muinaisina aikoina barbaarit sitä vastoin ryöstivät ja polttivat kerta toisensa jälkeen silloisen kulttuurin keskukset. Roomalaisten yritys rajata alueensa hyvin linnoitettujen siirtokuntien ketjun avulla päätyi katastrofiin. Barbaarikansat vyöryivät kerta toisensa jälkeen Rooman valtakuntaan. Kiinalaisten kävi samalla tavalla. Puolustukseen asettautuminen on hyökkäykseen houkuttelemista.
>
> Sodassa olevilla on lähes aina ollut Jumala puolellaan; Hitler ja Stalin tosin luopuivat kevytmielisesti tästä liittolaisesta. Historiankirjoituksen jälkiviisauden avullakin on usein vaikeata erottaa oikeutettua asioihin sekaantumista itsekkäästä laajentumisesta. Yhdysvallat puuttui sotilaallisesti

molempiin maailmansotiin, mikä nähdään oikeutettuna, eikä vähiten siitä syystä, että sodat olivat voitokkaita. Korean sota oli myös yleisesti hyväksytty, kun sen sijaan Vietnamin sotaa on pidetty epäoikeutettuna, vaikka oltiin samalla asialla.

Konfliktin rakentuminen sitä seuraavine sotineen on spontaani prosessi. Se dominoi kaoottista luonnontilaa omalla murheellisella logiikallaan. Pahuus on oire hyvän poissaolosta, se on välinpitämättömyyden jatke – banaalia Hannah Arendtin (1906–1975) terminologian mukaan.[4] Vannoutuneille nollasummapelaajille oma menestys on kokonaan riippuvaista kanssaihmisten vastoinkäymisistä. Pahuus on luonnon esivalitsema olotila; epävarmoissa tilanteissa petos on varmin pelitapa. Miinussummapeli saa yliotteen, vaikka kukaan ei välttämättä sitä haluaisikaan.

Pahuus on äärimmäisen subjektiivinen käsite. Kaikki, mikä uhkaa meitä tai lähimpiämme, demonisoidaan ja koetaan pahana; pyörremyrskyistä tai maanjäristyksistä alkaen pahantahtoisiin käärmeisiin, bakteereihin ja syöpäkasvaimiin asti. Vihaamaltamme viholliselta riistetään kaikki inhimilliset piirteet ja hänet koetaan pahan henkilöitymänä, vaikka itse emme vastaavassa roolissa ole tietoisia mistään pahasta.

Onko pahuudella sitten jokin objektiivinen realiteetti? Teologit kamppailivat vuosituhansia teodikean eli pahuuden ongelman kanssa mutta heidän mieleensä ei koskaan tullut kertaheitolla määritellä paha pois maailmasta. Tämä käy psykologisesti mahdolliseksi, jos lähtökohtana on riittävän ylivertainen asema. Silloin voimme analysoida alivoimaista vihollista ilman vihamielisyyttä (rintamasotilaat saattavat tuntea toisin), nähdä väkivallanteot ja muu huono käyttäytyminen psyykkisen sairauden oireina (poliisit kokevat varmaan asiat toisin) ja syyttää kaikesta huonoa kasvatusta tai hätätapauksessa geenejä.

Miellyttävää humanismiamme vaanivat kylläkin epämiellyttävät häiriötekijät. Äkkikuolemaa ei ole pystytty poistamaan. Liikenne niittää päivittäin aavistamattomat uhrinsa, ja terroristihyökkäykset palauttavat meidät epäsäännöllisin väliajoin pahuuden todellisuuteen. Joudumme vielä sietämään vanhuuden vaivoja, ja syöpä on edelleen huomattava ongelma.

Syöpä sopii mainiosti pahuuden metafysiikan malliksi. Pahanlaatuisen kasvun maaperää valmistellaan, kun solu menettää kykynsä tuhota itsensä harhateille joutuessaan. Toisiaan seuraavat geenimuutokset saattavat muuntaa kuolemattomaksi muuttuneen solun hirviöksi, joka häikäilemättä lisääntyy kokonaisuuden kustannuksella. Se ei enää reagoi naapurisolujen yhteistyö-

> kutsuihin, harhauttaa immuunijärjestelmän ja varmistaa ravinnonsaantinsa ohjaamalla verisuonten uudiskasvua. Liikkeelle lähteneet syöpäsolut voivat vaeltaa ympäriinsä ja muodostaa etäpesäkkeitä eli metastaaseja. Sokean itsensä toteuttamisen tuloksena on loisivien solumöykkyjen lumivyöryn omainen leviäminen ilman olemassaolon oikeutusta – alastonta soluegoismia.

Jäljelle jää yksiselitteisesti pahojen yksilöiden ongelma; joukkomurhaajat, sadistit ja muut kiusanhenget. Monet, ehkäpä useimmat heistä, ovat patologisen tunnekylmiä ja heillä on henkisiä vaurioita, jotka saavat heidät pakonomaisesti vihaamaan kanssaihmisiään. Mutta mielenkiintoisimmat tapaukset, kuten psykopaatit Hitler, Stalin, Mao ja kumppanit, olisivat varmasti tulleet tyydyttävästi toimeen ihmisten kanssa normaaleissa olosuhteissa. Yhteiskunnan moraalinen luhistuminen kuitenkin valmisti maaperää ja antoi tilaa pahuuden syövän kaltaiselle lisääntymiselle; pahuus pystyi tilapäisesti organisoitumaan alistamalla yhteiskuntakoneiston omiin tarkoituksiinsa.

> Pahan olemus paljastuu keskitysleirin helvetissä. Se ei ole enää niin sanottu, vaan alaston todellisuus. Järjestelmällisesti sovellettuna pahuus on hirveää, arkipäivän todellisuutta. Auschwitzin portin yläpuolella ollut tunnuslause ”Arbeit macht frei” (Työ tekee vapaaksi) otti irvokkaalla tekopyhyydellään mittaa inhimillisestä halpamaisuudesta. Vastaava lause Vorkutassa kuului: ”Neuvostoliitossa työ on yhtä kuin kunnia, maine, ylpeys ja sankaruus.”
>
> Vähättelemättä kidutusten ja summittaisten teloitusten miljoonia muita uhreja, Auschwitz, Treblinka, Dachau, Buchenwald, Katyn, Kolyma, Magadan, Vorkuta... näyttäytyvät kuin yhtä monta häpeäpaalua, muistutuksina käsittämättömästä, joka ei koskaan enää saa toistua. Pahuus vaanii kuitenkin aina pinnan alla ja odottaa; odottaa, että moraalimme luhistuisi.

Useimmilla niistä ihmisistä, jotka myötävaikuttavat rikoksiin ihmiskuntaa vastaan, on tuskin alun alkaenkaan tunnontuskia. Vähitellen he liukuvat moraalista alamäkeä, ja kovassa samanmielisten välisessä kilpailussa toimintatavat aina vain raaistuvat. Sellaisessa ympäristössä selviävät vain paranoidit, jotka ovat ensimmäisinä tarjoamassa myrkkypikaria, tikariniskua tai niskalaukausta. Tottumus vaimentaa mahdolliset syyllisyyden tunteet ja menestys pyhittää kaikki rikokset. Täytyy toivoa, että tämä on Euroopan osalta menneisyyttä, mutta Afrikassa voimme todistaa vastaavia tapahtumia livenä.

> Amerikkalaiset orjuuden vastustajat perustivat Liberian vapautettujen orjien turvapaikaksi. Maa julistautui vuonna 1847 itsenäiseksi. Amerikkalais-liberialainen valtaeliitti johti sitä pitkään kohtalaisella menestyksellä puoli-

> demokraattisena, yhden puolueen maana. Sisämaan heimoja ei ollut kuitenkaan onnistuttu integroimaan, ja tyytymättömyys johti vuonna 1980 vallankaappaukseen. Sen seurauksena presidentti Tolbert ja hänen lähimmät työtoverinsa murhattiin ja Krahn-heimon Samuel Doesta tehtiin presidentti. Seuraava vallankaappaus tuli 1990, jolloin Yormie Johnson Gio-heimosta kidutti Doen kuoliaaksi. Tapahtuma ikuistettiin videokameralla ja filmiä levitettiin propagandatarkoituksessa ympäriinsä. Doeta vastaan suunnatun kaappauksen takana ollut monirotuinen Charles Taylor otti vuonna 1997 vallan pitkän sisällissodan jälkeen, mutta hänen täytyi erota vuonna 2003 kansainvälisen painostuksen vuoksi. Hänet on asetettu kansainvälisen oikeuden eteen ihmisyyttä vastaan tehtyjen rikosten johdosta.[5]

Tällainen tapahtumasarja ei ole ominaista vain Liberialle. Pahempia julmuuksia, esimerkiksi lasten järjestelmällistä silpomista, on tehty muissa maissa, vaikka niistä tapahtumista on helppo syyttää siirtomaaherruutta. Afrikassa ei varmaankaan ole sen enemmän pahoja ihmisiä kuin muualla, mutta siedettävän poliittisen rakenteen puuttuessa he ovat saaneet vapaata liikkumatilaa.

> Tämä tilanne ei ole Afrikalle ainutlaatuinen. Kun Suomen presidentti Mauno Koivisto miettii Neuvostoliiton historiaa, hän tulee siihen johtopäätökseen, että järjestelmä oli paljon pahempi, mutta ihmiset puolestaan paljon parempia, kuin mitä hän oli kuvitellut.[6] Tähdennän jatkuvasti yksilön vastuuta yhteisön menestyksestä mutta on olemassa tilanteita, joissa kaikkein vahvimmatkin plussummapelaajat ovat voimattomia.

Hyvää tarkoittavat psykologit palauttavat pahan yllykkeet alemmuuskompleksiin, jota henkilön täytyy kompensoida poikkeamalla huomiota herättävästi vallitsevista normeista. Roy Baumeister esittää kirjassaan *Evil, Inside Human Violence and Cruelty* (1999) päinvastaisen kannan. Pahuus liittyy ihmisen ylemmyyskompleksiin, jota loukkaa pieninkin väheksyntä. Kyseessä olevan yksilön mahtavuutta pitää kaiken aikaa vahvistaa ja hän ei koskaan voi saada tarpeeksi tunnustusta verrattomista ansioistaan. Inhimillinen kopeus ja turhamaisuus yltyvät megalomaniaksi ja itsensä jumaloinniksi.

> Useimpia äärimmäisyysliikkeitä, islamilaiset fundamentalistit mukaan lukien, voidaan ymmärtää tältä pohjalta. Islam (tai anarkismi jne.) koetaan ilmeisen ylivoimaisena oppina, mutta todellisuus on kuitenkin täynnä nöyryytyksiä ja muodostaa erinomaisen turhauttavan vastakohdan tulevaisuuden odotuksiin nähden. Emotionaalinen tasapaino voidaan palauttaa ainoastaan vaikuttavilla voimannäytöillä ja vastaavalla julkisuudella.

Pahuuden kieroutunut logiikka lyö leimansa kaikkiin miinussummapeleihin ja johtaa itserankaisevaan, loismaiseen elämänmuotoon. Pahuudella ei ole tulevaisuutta; itsensä varaan jätettynä se kulkee kohti surkeaa kohtaloaan. Plussummapeliäkään ei voida kuitenkaan rajattomasti puhtaaksiviljellä, ilman että se menettää sisäsyntyistä luovuuttaan; epärehellisyyttä ja epäoikeudenmukaisuutta voidaan vähentää, mutta ei koskaan hävittää. Ajan myötä ruumiilliset vaivamme voidaan ehkä poistaa, mutta sielullisista kärsimyksistä emme pääse koskaan eroon. Vastoinkäymiset, kieltäymykset ja suru ovat inhimillisen olemassaolon epätoivottuja mutta väistämättömiä ja varmasti myös elintärkeitä aineksia.

5.3 Moraalinen evoluutio

Olemme jo ensimmäisessä luvussa tutustuneet moraalimme geneettiseen peruspääomaan. Suurin osa ihmiskunnasta on viimeisten viidentuhannen vuoden aikana onnistunut organisoitumaan yhteiskunniksi, jotka kooltaan moninkertaisesti ylittävät alkuperäiset heimoyhteisöt. Aikaisemmin olemme todenneet, että moraalipääoman minimitarve on suoraan suhteellinen yhteisön kokoon. Siitä seuraa, että olemme kyenneet käyttämään peruspääomamme tehokkaammin hyväksemme ja/tai luoneet lisää moraalista pääomaa matkan aikana.

Sotajoukot ovat jo ammoisista ajoista alkaen hyödyntäneet spontaania lojaalisuutta, joka syntyy läheisessä kosketuksessa elävien nuorten miesten välille. Taisteluryhmien sisäinen toveruus ulotetaan portaittain suurempiin kokonaisuuksiin. Kreikkalaisen falangin ja roomalaisen legioonan hierarkiat löytyvät pienin muunnoksin nykyaikaisista armeijoista. Univormut, tunnukset ja arvomerkit yhdistettynä kovaan koulutukseen ja taistelukokemukseen vahvistavat joukon yhtenäisyyttä ja nostavat sen taistelumoraalia.

> Järjestäytymättömän ihmisjoukon moraalin taso alittaa aina sen jäsenten keskimäärän. Roskaväki pystyy häpeällisyyksiin, joihin ei kukaan tai hyvin harva siihen kuuluvista yksilöistä voisi syyllistyä omin päin. Kurinalainen joukko sen sijaan osoittaa moraalia, joka ylittää selvästi jäsenten keskimääräisen tason. Sotahistoria vilisee esimerkkejä siitä, miten vähälukuisemmat mutta yhtenäiset yksiköt ovat ajaneet taistelumoraalinsa menettäneen vihollisen pakosalle.
>
> Suomi pitää edelleen yllä yleistä asevelvollisuutta, toisin kuin monet muut Euroopan maat. Kansallisarmeija ei vain varmista valtion jatkuvaa olemassaoloa, vaan se toimii myös yhteiskuntakouluna nuorille miehille (ja muutamalle naiselle). Erilaisista oloista tulevien nuorten pakotettu kanssakäynti

> tasoittaa myös yhteiskunnallisia vastakkainasetteluja ja lisää sosiaalista pääomaa.
>
> Nykyaikaiset kansakunnat ovat tehneet kaikkensa projisoidakseen perimmäisen heimolojaalisuuden itseensä. Liput ja kansallislaulut vahvistavat yhteenkuuluvuutta. Historiankirjoitusta, koulutusta, kieltä ja kulttuuria käytetään kansallistunteen iskostamiseen. Alueellisia eroavuuksia on järjestelmällisesti vähätelty kansallisen eheyden nimissä. Monet suuryritykset ovat käyttäneet samanlaisia menetelmiä työntekijöiden lojaalisuuden varmistamiseksi.

Ihmisten yhteistyömoraalin manipuloinnilla on kuitenkin rajansa. Saharan eteläpuolella toimintakelpoisia kansallisvaltioita on harvassa. Pakonomaisista ponnistuksista huolimatta heimoidentiteetti on edelleen vallitsevana. Neuvostoliiton ja Jugoslavian hajoamiset osoittavat, että ei edes useita sukupolvia kestävä valtiokoneiston täydellinen hallinta pysty synnyttämään aitoa kansallista identiteettiä. Kansallisuuden luominen, puhumattakaan suuremmista kokonaisuuksista, edellyttää moraalista evoluutiota – inhimillisen yhteenkuuluvaisuuden laajentamista, syventämistä ja voimistamista.

On luonnollista, väistämätöntä ja pohjimmiltaan myös asianmukaista, että ihmisten solidaarisuus rakentuu tunnepohjaisen etäisyyden mukaan. Jokainen on yleensä itseään lähinnä ja sen jälkeen tulevat perhe, omaiset, suku ja ystävät, lähiympäristö, sosiaaliset verkostot, oma kaupunki tai kunta, oma kansakunta, ihmiskunnan jäädessä katveeseen viimeiselle sijalle.

> Minua häiritsee aina kun luen tietyntyyppisiä lehtiotsikoita: 20 000 kuollutta maanjäristyksessä (tai verilöylyssä, epidemiassa...), ei suomalaisia (tai ruotsalaisia, englantilaisia...) uhrien joukossa. Toimituksen tai lehteä lukevan yleisön mielestä yksi tai kaksi suomalaista on tärkeämpiä kuin 20 000 kiinalaista, burundilaista tai kongolaista. Siltä se varmasti tuntuu, mutta on silti siivotonta tuoda puuttuva myötätunto noin häpeämättömästi julki.

Lähetyssaarnaajien ja lääkäreiden sankarilliset teot kaukaisissa maissa, malliesimerkkinä Albert Schweitzer (1875–1965) ja *Médicins Sans Frontiéres* (Lääkärit ilman rajoja) ansaitsevat kaiken kunnioituksemme. Valitettavasti abstrakti kiinnostus kaukaisiin kohteisiin on usein oire henkilökohtaisen vastuun pakoilusta. Kysymys on paosta eteenpäin, pois kotikentän läheisten mutta hankalien ja tylsienkin tehtävien piiristä. Adam Smith toteaa sattuvasti teoksessaan *The Theory of Moral Sentiments* (1759): ”Ylevinkään mietiskely voi tuskin korvata pienimmän aktiivisen velvollisuuden laiminlyömistä.”[7]

Vaikka joudumme jättämään suurimman osan yleisinhimillistä solidaarisuutta koskevasta kaunopuheisuudesta ja innostuksesta omaan arvoonsa, voidaan pidemmän päälle kuitenkin havaita moraalista evoluutiota. Se ei näyttäydy ainoastaan menestyksekkäinä valtiorakennelmina, vaan myös, takaiskuista huolimatta, kasvavana myötätuntona kärsiviä ihmisiä (ja eläimiä) kohtaan.

Jaroslav Pelikan (1923–2006) on kirjassaan *The Christian Tradition* (1973–1990) dokumentoinut, miten kristillinen sanoma on vuosisatojen saatossa saanut uusia painotuksia ja tulkintoja.[8] Dogmeista ja valta-asemista käydyn taistelun ohessa alkaa pikku hiljaa näkyä ihmisläheisempi linja. Tuonpuoleiset ongelmat, kuten helvetti, kiirastuli ja taivas, saavat väistyä tämän maailman kärsimysten ja toiveikkuuden tieltä. Sen jälkeen kun kiistely uskonpuhdistuksen ja vastauskonpuhdistuksen välillä käännettiin säästöliekille, uskonnollinen kielenkäyttö lämpenee ja muuttuu henkilökeskeisemmäksi. Pietismi ja jansenismi ovat valistuksen uskonnollisia edelläkävijöitä; vapaakirkollisuus teki tietä demokraattisille uudistuksille.

Humanistiset arvot tulivat monen uskontokunnan piirissä vallitseviksi ja alettiin asettua yhteiskunnan heikkojen puolelle. Noitavainot loppuivat, orjuus tuotiin päivänvaloon, uskonnollisesta suvaitsevaisuudesta tuli ohjenuora ja ilmaisunvapaudesta tapahtunut tosiasia. Ajattelun vapautta ei ollut enää varattu uskonnon asiantuntijoiden sisäpiirille, vaan se demokratisoitiin vapaakirkoissa alkunäytöksenä poliittiselle läpimurrolle. Demokratioiden lyhyt historia voitaisiin havainnollistaa ihmiskeskeisten uudistusten kunnioitettavalla luettelolla vankeinhoidosta naisten vapautumiseen ja sosiaaliturvaan.

Kristillinen lähetystyö, Punainen Risti, Pelastusarmeija ja Alcoholics Anonymous (AA) ovat varhaisia esimerkkejä epäitsekkäistä panostuksista valtion budjettikehyksen ulkopuolella. Vapaaehtoisten hyväntekeväisyysjärjestöjen luettelo (NGO:s eli Non Governmental Organisations) on sittemmin pidentynyt uskomatonta vauhtia. Nykyisin suurien katastrofien aikana ongelmia syntyy avun koordinoinnissa, kun sitä tulvii paikalle lukemattomien kanavien kautta.

Hyvinvoinnin lisääntyessä demokraattista asialistaa on tasatahtia laajennettu käsittämään lukuisia yleishyödyllisiä kohteita. Koko väestön koulutus ja terveydenhoito, tiede ja taide, kehitysapu, luonnonsuojelu kaikissa muodoissaan koetaan yhteiseksi tehtäväksi. Rikkautemme antaa meille sekä mahdollisuuden että velvoitteen tuntea pitkän tähtäimen moraalista vastuuta.

Hyvien tarkoitusten luettelo kasvaa aina nopeammin kuin voimavarat. Varsinkin luonnonsuojelun alueella paras voi jälleen kerran olla hyvän vihollinen. Kuvitteellisen luonnontilan uudelleen luominen ei useinkaan ole käytännössä mahdollista tai moraalisesti puolustettavissa. Nykyisin viittaukset terveysuhkiin ovat useimmiten tuulesta temmattuja. Hyvinvointivaltioissa kysymys on pikemminkin sinänsä oikeutetusta esteettisestä edunvalvonnasta. Leväpitoinen vesi ja laaja avohakkuu ovat epäsiistejä ja rumia. Toisaalta biologinen monimuotoisuus on arvo sinänsä. Tuntuu mukavalta, että karhut, ahmat, sudet ja ilvekset vaeltavat ympäriinsä metsissä, vaikka emme koskaan näkisi niistä vilaustakaan, paitsi televisiossa.

Viime vuosisatojen moraalinen evoluutio on euro-amerikkalainen ilmiö. Mitään vastaavaa ei tapahtunut muilla mantereilla, vaikka länsimainen esimerkki on jättänyt jälkensä. Mikään ei viittaa siihen, että samankaltainen yhteiskuntakehitys olisi ollut tulossa tai että siirtomaavalta olisi tukahduttanut sellaisen prosessin kehtoonsa – pikemminkin päinvastoin. Haiti, joka itsenäistyi Ranskan vallasta jo vuonna 1804, toimikoon havainnollisena esimerkkinä.

Siirtomaat olivat alun alkaen riskialttiita, mutta tuottoisia investointeja, joita pitkään johdettiin voittoa tavoittelevina yrityksinä. Belgian Kongo oli vielä 1900-luvun alkuvuosina silmiinpistävä esimerkki häikäilemättömästä kaupallisesta riistosta ja humanitaarisesta skandaalista.[9] Vanhat siirtomaavallat olivat kuitenkin jo paljon aikaisemmin ottaneet vastuun hallinnosta; sekä brittiläinen että ranskalainen hallinto olivat varmasti inhimillisempiä kuin mitä paikallisilta valtiailta olisi ollut odotettavissa.

Toisen maailmansodan jälkeen siirtomaista tuli poliittinen ja moraalinen rasite. Niiden taloudellinen merkitys oli samanaikaisesti vähentynyt. Siirtomaiden itsenäistyminen oli pikemminkin helpotus emomaiden taloudelle; valitettavasti se oli usein liian nopea siirtomaiden demokraattisia valmiuksia ajatellen. Portugali, köyhin ja heikoin siirtomaavaltio, piti pisimpään kiinni omistuksistaan, mutta silläkin menee varmasti paremmin nyt, ilman niitä.

Eurooppa ajautui viime vuosisadalla toistuvasti moraalisiin pohjakosketuksiin seurauksena sarja poliittisia ja sosiaalisia katastrofeja. On vaikea nähdä, miten suurvaltojen poliittinen itseriittoisuus ja älymystön ylimielisyys olisi voitu taltuttaa ilman mullistavia koettelemuksia ja kärsimyksiä. Eurooppa on läpikäynyt nöyryyttävän moraalisen oppijakson mikä on johtanut meidät uusille ja paremmille urille.

Euroopan unioni on ensisijaisesti moraalinen haaste. Se on moraalisen pääomamme mitta ja punnitsee kykymme pelata plussummapeliä. Peli-

sääntöjen ja niiden valvonnan kehittäminen tapahtuu ennennäkemättömässä mittakaavassa. Vanhat kaunat on unohdettava, ennakkoluulot voitettava, kielimuurit ylitettävä. Kimppu kansallisuuksia, joilla on monien satojen vuosien vihanteon ja pahansuopuuden perinteet, on joutunut sopimaan keskenään ja etsimään yksimielisyyttä myös suhteessaan ulkomaailmaan. Jatkuvasti tunnustellaan tietä kohti yhteistä arvokehystä.[10]

> EU:n perustajat olisivat jo tänä päivänä kokeneet kaikki toiveensa tulleen täytetyiksi tai jopa ylitetyiksi. EU ei ole vain toteuttanut avointa markkinataloutta, käännyttänyt useita autokraattisia maita demokraattisiksi ja määritellyt ihmisoikeudet korkealle tasolle. Unioni toimii myös esikuvana muissa maanosissa tapahtuville, samankaltaisille pyrkimyksille.

On erittäin merkityksellistä, että EU-projekti toimii hyvin ja että saamme uuden, vahvan ja vastuunsa tuntevan toimijan maailmanpolitiikan näyttämölle. Kaupan ja finanssimarkkinoiden globalisointi on ilahduttava merkki kehkeytyvästä maailmanlaajuisesta yhteispelistä, mutta joudumme odottamaan vielä pitkään, että moraalinen evoluutio luo edellytykset sen poliittiselle vastineelle.

5.4 Tiede – esikuvallinen plussummapeli

Mikä on totuus? Se on Pilatus-kysymys, jonka tiede on ottanut vastattavakseen myyttien, taikauskon, ennakkoluulojen ja lukemattomien perusteettomien, ennalta omaksuttujen käsitysten kanssa käytävässä kilpailussa. Sisäinen kilpailu on kuitenkin vielä kovempaa. Jokainen tutkimustulos altistetaan muiden asiantuntijoiden tunnontarkalle arvioinnille ja tyydyttävään konsensukseen pääsemiseen jonkin ongelman osalta voi mennä vuosikymmeniä. Tieteellinen tilinpäätös on aina avoin tilintarkastukselle.

Toimivat yhteistyöverkostot ovat tieteellisen tutkimuksen perusedellytys. Tulokset pitää julkistaa yksityiskohtineen, jotta ne olisivat epäluuloisten kollegojen toistettavissa. Aikaisemmat tutkimukset on referoitava, ettei ylpeillä lainahöyhenissä. Avoimuus ja rehellisyys ovat itsestään selviä arvoja ja ihannetapauksessa ne pitävät yllä esimerkillistä plussummapeliä. Vuosisatojen kumulatiivinen, epäitsekäs työ on johtanut ennennäkemättömään tiedonrakentumiseen. Tieteet ovat nykypäivän katedraaleja, aikamme parhaiden aivojen pystyttämiä ja sisimpien pyrkimyksiemme ilmiasuja.

Tieteellinen yhteisö on hyvin pitkälle itse organisoituva ja sen vuoksi esimerkillinen myös, mitä tulee sosiaaliseen rakenteeseen. Kaikenkattava yhdistävä voima on tieteellinen kiinnostus. Rikkomuksista rangaistaan

yhteisön sisällä; ryhmästä erottaminen on riittävä sanktio huijauksesta. Vain tieteelliset ansiot otetaan huomioon; kollegojen arvostus on paras palkinto. Raha on tosin aina tähdellistä, kilpailu on usein kivikovaa ja likaistakin peliä esiintyy.[11] Ensisijaisesti kamppailu käydään kuitenkin oppituoleista ja aina yhtä niukoista määrä- ja apurahoista.

> Alussa tiede oli harrastus, jota harjoitettiin varakkaiden henkilökohtaisena puuhasteluna tai hyväntahtoisten mesenaattien tukemana. Yhteydet samoin ajatteleviin henkilöihin olivat elintärkeitä, mutta hankalia; julkaiseminen oli vieläkin suurempi ongelma. Vuonna 1611 perustettiin ensimmäinen tieteellinen yhdistys, Accademia dei Lincei; Galileo Galilei (1564–1642) oli sen kuuluisin jäsen. Francis Bacon (1561–1626) kehitti ensimmäisenä tieteellisen metodologian ja innosti samalla kollegoja tieteelliseen yhteydenpitoon. Se johti vuonna 1660 Royal Society of Londonin perustamiseen. Isaac Newton (1642–1727) toimi sen puheenjohtajana lähes neljännesvuosisadan.

Tieteen kasvavien rahoitustarpeiden ja potentiaalisen hyödyn johdosta siitä on nykyään tullut poliittisen päätöksenteon kohde. Tieteen vapaus on kovan paineen alla, ja tiedemiehet kamppailevat säilyttääkseen viattomuutensa. Heidän kimppuunsa hyökätään myös toiselta taholta. Sosiologian sisällä toimiva radikaali suuntaus väittää, että kaikki tiede on alisteinen sosiaaliselle valtarakenteille ja että tiedettä voidaan pitää hyvin maksettuna tilaustyönä, jonka objektiivisuus voidaan kyseenalaistaa. Niin olivat asiat ainakin keisarillisessa Kiinassa.

> Kiinalaiset olivat taitavia tähtitieteilijöitä; vuonna 1054 he havaitsivat supernovan, jonka jäämiä nykyään kutsutaan rapusumuksi. Siitä huolimatta heidän kalenterinsa oli suistunut raiteiltaan. Kun yliastronomi Su Sung kaksikymmentä vuotta myöhemmin oli menossa tervehdyskäynnille barbaariruhtinaan luokse talvipäivänseisauksen aikaan, hän aiheutti skandaalin saapumalla päivää liian aikaisin. Aikakirjan pitäjä tekee paljastavan kommentin: ”Koska barbaarien tähtitieteellisillä ja ajan tutkimuksilla ei ollut [poliittisia] rajoituksia, heidän asiantuntijansa olivat tällä alueella parempia [kuin meidän]: heidän kalenterinsa piti paikkansa.”[12]
>
> Uudella keisarilla oli tarve julkistaa oma henkilökohtainen kalenterinsa antaakseen lisäuskottavuutta asemalleen taivaallisen harmonian ylläpitäjänä, joka korreloi hyvän satoisuuden ja tyytyväisen väestön kanssa. Näissä olosuhteissa tieteelliset tosiasiat saivat väistyä poliittisten realiteettien tieltä.

Luonnontieteet, puhumattakaan matematiikasta ja logiikasta, ovat varsin immuuneja puutteellista objektiivisuutta koskevia syytöksiä kohtaan. Sitä

vastoin yhteiskuntatieteet kuten psykologia, sosiologia, antropologia ja taloustiede eivät suinkaan ole olleet ennakkoluuloista vapaita. Kumulatiivista tiedonrakentamista on häirinnyt puuttuva nöyryys suhteessa suunnattoman monimutkaiseen tutkimuskohteeseen. Mitä tulee kulttuuritieteisiin, alkaen juridiikasta ja pedagogiikasta ja päätyen etiikkaan, teologiaan ja estetiikkaan, riippuvuussuhde sekä yhteiskuntaan että henkilökohtaisiin arvoihin on itsestään selvä.

> Arjo Klamer osoittaa teoksessaan *Conversations with Economists* (1990), miten yksitoista taloustieteilijää on elänyt nuoruutensa poliittisten vakaumuksensa kahleissa. Pitkä, tieteellisen mielipidevaihdon täyttämä elämä ei ollut horjuttanut heidän aksiomaattista perusnäkemystään. Sosiologit ja juristit eivät myöskään ole kovin taipuvaisia muuttamaan mielipidettään, kun he joutuvat tekemisiin epämukavien tosiasioiden kanssa. Valikoidaan mieluimmin tietoja, jotka sopivat aikaisemmin omaksuttuun maailmankuvaan. Jonathan Swift (1667–1745) onkin sanonut: ”Ihmistä ei voi järkisyihin vedoten saada luopumaan jostain, jota hän ei ole järkisyiden takia omaksunut.” Vakaumukset ja rationaaliset pohdiskelut toimivat eri tasoilla ja niiden vuorovaikutus on valitettavan vähäistä.

Luonnontieteet ovat pohjimmiltaan empiiristä toimintaa. Biologisen evoluution tavoin tietoa kerätään pala palalta yrityksen ja erehdyksen kautta. Tämä darwinistinen periaate on sopusoinnussa Popperin fallibilismin kanssa; pitää vain tehdä väistämättömät erehdykset mahdollisimman nopeasti ja halvalla. Kulttuuritieteet pyrkivät sitä vastoin rakentamaan uutta, perusteiltaan subjektiivista todellisuutta. Työn täytyy nojautua selvästi omaksuttuun arvojärjestelmään, jotta se olisi hedelmällistä. Kilpaileviin koulukuntiin jakautuminen on väistämätöntä ja pluralismi välttämättömyys. Luonnontieteistä poiketen ei ole olemassa mitään yksiselitteistä, objektiivista realiteettia, joka toimisi empiirisenä erotuomarina.[13]

Yhteiskuntatieteiden syvältä luotaavia hypoteeseja voidaan tarkistaa ainoastaan pitkän inhimillisen kokemuksen pohjalta, ja kulttuuritieteiden ajatusrakennelmat vaativat vielä enemmän aikaa kestävyytensä osoittamiseksi. On ylimielistä ja harhaanjohtavaa lupailla objektiivisuutta matkimalla luonnontieteellisiä tutkimusmenetelmiä. Sekä yhteiskunta- että kulttuuritieteilijöiden pitäisi purjehtia oman lipun alla ja ilmoittaa avoimesti lähtökohtansa ja perustavaa laatua olevat arvostuksensa, minkä jo Max Weber (1864–1920) totesi.[14]

> Marxismi on klassinen esimerkki tieteellisestä huijauksesta. Tässä jos missään voidaan todellakin soveltaa Friedrich Nietzschen (1844–1900) miete-

lausetta: ”Jokainen sana sisältää ennakkoluulon.” Keskeisenä uskonkappaleena oli tieteellisen metodiikan rajaton selityskyky, ja yhteiskuntatieteilijöiden enemmistö liittyi uskovaisten joukkoon. Loppujen lopuksi marxismi voitiin todistaa vääräksi vain käytännön kokemusten kautta. Marxismilla on edelleen uskossaan vahvat kannattajansa. Heidän vakaumuksensa ei ole, eikä sen ehkä pidäkään olla, vastaanottavainen tieteelliselle todistelulle.

Myös psykoanalyysi ja behaviorismi toimivat masentavina esimerkkeinä 1900-luvun alun tieteellisestä ylimielisyydestä. Kun psykoanalyytikko näki lapsuuskokemusten predestinoivan aikuiselämän kulun, behavioristi oli täysin vakuuttunut kyvystään manipuloida ihmisen persoonallisuutta varhaisen ehdollistamisen kautta. Molemmat koulukunnat jättivät perinnöllisyyden huomiotta ja olivat yhtä kykenemättömiä tajuamaan ahdaskatseisuuttaan. Lastenkasvatus on vielä tänäkin päivänä itsevarmojen ”tieteellisten” suositusten kohteena.

Itsepetollisten ajatusrakennelmien varjossa on myös ”pehmeiden” tieteiden parissa tietenkin tehty paljon kärsivällistä, maanläheistä työtä. Hedelmöittävä vuorovaikutus luonnontieteiden kanssa on yleistynyt kaiken aikaa. Esimerkiksi neurobiologinen tutkimus voi, psykologiseen ymmärrykseen yhdistettynä, aikanaan valaista ruumiin ja sielun välistä yhteispeliä. Sitä odotellessa on päästy eteenpäin ihmisen moraalin kartoittamisessa tarkkailemalla koehenkilöitten käyttäytymistä tarkoin valvotuissa pelitilanteissa.

Teoksessa *Behavioral Game Theory* (2002) Colin Camerer selostaa tämän tutkimushaaran viimeaikaisia tuloksia. Asettamalla vapaaehtoisia osallistujia toisiaan vastaan ”vangin ristiriidan” kaltaisissa pelitilanteissa, pelaajien moraalinen asemointi voidaan tunnistaa. Tulosten todenmukaisuuden varmistamiseksi voitot maksetaan oikeana rahana. Kokeet osoittavat yksiselitteisesti, että ihmisillä on annos hyvää tahtoa, joka korreloi luonteenlaatuun. Moraali on todellakin ensimmäisen kerran voitu mitata objektiivisesti.[15]

Mielenkiintoisia ovat aikajanaa pitkin ja eri kansanryhmien välillä tehtävät vertailut. On esimerkiksi osoitettu, että aktiivisesti kauppaa käyvillä afrikkalaisilla heimoilla on kehittyneempi reilun pelin taju kuin täysin omavaraisilla yhteisöillä.[16] Päinvastaisista käsityksistä huolimatta markkinat näyttävätkin toimivan moraalisena oppimestarina. On myös lohdullista todeta, että spontaanit plussummapelaajat tuntuvat ylisummaan olevan enemmistönä. Taipumus ojentaa väärinpelaajia omatoimisesti ja vaikkapa omalla kustannuksella on myös selvästi havaittavissa; lajillemme ominainen, vahva vastavuoroisuus on kokeellisesti mitattavissa.

Luonnontieteet ovat päässeet pitkälle selvittäessään materian keskeiset pelisäännöt, jotka ilmentyvät yksiselitteisin, matemaattisin termein. Mahdollinen voidaan erottaa epätodennäköisestä tai täysin mahdottomasta, ja vaikka emme pysty aina seuraamaan kompleksisten prosessien yksityiskohtia, voimme silti luottavaisesti muodostaa itsellemme kokonaiskuvan. Mutta pelin säännöt muuttuvat, kun kohtaamme aidosti inhimillisen tekijän.

> Jotta tutkimuksen objekti olisi ymmärrettävissä ja selitettävissä, toisin sanoen tieteellisesti käsiteltävissä, sen tulee olla huomattavasti yksinkertaisempi kuin tutkiva subjekti. Tutkimuksen kohteena ihminen on erittäin hankala; invarianssit rajoittuvat yksilölliseen, geneettisen perimäämme. Identtiset kaksoset mahdollistavat kuitenkin perinnöllisyyden ja ympäristövaikutusten tyydyttävän erottamisen.

Luonnontieteiden uskottavuus perustuu siihen, että ne esittelevät koherentin, monella tavalla ja monelta suunnalta tutkitun maailmankuvan. Ihmiskeskeisellä tutkimuksella on verrattomasti vaikeampi tutkimuskohde ja tulokset ovat siksi usein hajanaisia, vertailukelvottomia ja pohjimmiltaan epäilyttäviä. Varsinaisen tutkimuskehyksen yli ulottuva ekstrapolointi on aina kyseenalainen, koska kokonaiskuva on puutteellinen. Ihminen ei voi edes lukemattomien tutkijoiden kautta koskaan ymmärtää itseään. Hän pysyy arvoituksellisena ja arvaamattomana.

Taide on ainoa legitiimi ihmistiede. Se on kuitenkin aina implisiittistä, epäsuoraa. Taide ei selitä mitään, vaan se on informaatiota välittömässä toiminnassa. Eksplisiittiselle tieteelliselle totuudenetsinnällä on siis rajoituksensa. Meidän on pakko etsiä ratkaisuja muilta suunnilta, kun puhutaan itsestämme, elämästämme ja yhteiskunnallisista ongelmistamme.

Vaikka tiede ei pystykään vastaamaan tärkeimpiin kysymyksiimme, se vaikuttaa jo tänä päivänä koko maapallon laajuisesti sivistyneiden ihmisten yhteisenä nimittäjänä. Sen arvokehikko on moitteeton ja yleisesti hyväksytty. Ihmisen erehtyvyyttä koskevan ymmärryksen pitäisi estää tieteen omat ylilyönnit ja toimia osviittana ajattelun vapaudelle, ihmisarvolle ja demokratialle.

5.5 Uskon perusta

Mikä on totuus? Kysymys kannattaa toistaa. Metamatemaatikot ovat yksimielisiä siitä, ettei mikään aksiomaattinen kieli voi kuvailla tai todistaa omaa totuuttaan. Totuuskriteerit voivat löytyä vain sen yläpuolella olevasta rikkaammasta kielestä, joka saa merkityksensä vielä rikkaammasta kielestä jne. ”Totuuskonetta” ei voida rakentaa. Kielitieteilijöiden mukaan totuus

on prospektiivinen käsite, samoin kuin usko, toivo ja rakkaus; niitä ei voi kattavasti kuvailla tai määritellä. Korkein totuus tulee aina olemaan uskonasia.

Uskomus, että tiede voisi saada selville kaikki totuudet, on perusteeton mutta tiede voi paljastaa monia valheita, esimerkiksi harhaanjohtavaan taikauskoon liittyviä. Totuus on se, mikä jää jäljelle, kun epätotuudet on karsittu pois. Mitä sitten taikausko on uskon vastakohtana? Se on vakaumus, joka ainakin periaatteessa voidaan todistaa vääräksi eli falsifioida havainnoilla, kokeilla tai muilla tieteellisillä menetelmillä. Taikauskon peilikuva on kvasitiede, joka on linnoittautunut itseimmunisoiviin oppirakennelmiinsa.

> Marxismi hallitsi monien muiden jumaluusoppien tavoin itseimmunisoinnin taidon. Näyttipä todellisuus millaiselta tahansa, se voitiin asiantuntijoiden toimesta sovittaa ortodoksiseen kaavaan. Psykoanalyysi on toinen kvasiuskonto, joka löytää kätevän selityksen kaikelle tapahtuneelle.

Usko on se korvaamaton, joka jää jäljelle, kun kaikki epäkelpo on lajiteltu pois. Sitä ei tietenkään voi todistaa oikeaksi mutta ei myöskään vääräksi, paitsi ehkä hyvin pitkällä tähtäimellä. Hedelmistään puu tunnetaan, mutta sadon odotuksesta voi tulla pitkä, eikä vähiten tieteessä. Uskon ja tieteen välisestä suhteesta on keskusteltu väsymiseen asti. Viisas konsensus on, että ne täydentävät toisiaan, eikä niiden pidä astua toistensa varpaille. Väitän kuitenkin, että tiede tai pikemminkin tieteen tekeminen perustuu pelisäännöstöön tai arvopakettiin, joka koetaan oikeaksi ilman lisäperusteluja.[17] Siis uskontunnustukseen, joka on kulttuuriperintömme keskeinen osa ja jäsentymättömänä on myös väestön valtaosan omaksuma.

> Tiede on ennen kaikkea länsimainen ilmiö. Antiikin ajan kreikkalaiset aloittivat järjestelmällisen totuudenetsinnän. Arabialaiset oppineet rikastuttivat sitä 900- ja 1000-luvulla, mutta lupaava alku päätyi umpikujaan. Sama pätee Kiinan ja Intian tieteellisiin pyrkimyksiin.[18] Tiede käynnistyi kunnolla vasta kristillisessä Länsi-Euroopassa. Uskonto ei suoranaisesti suosinut tiedettä, mutta ne ammensivat samoista lähteistä.[19]

Useimmat uskonnot kivettyvät ajan myötä rituaaliseksi hölynpölyksi, jota tuetaan dogmeilla ja usein myös käsittämättömällä kirkkokielellä. Kristinuskon hyvä ja avoin sanoma oli menossa samaan suuntaan; latina ja kirkkoslaavi loivat tarvittavan etäisyyden pyhiin toimituksiin, jotka ylittivät tavallisen kansan ymmärryksen. Mutta uskonpuhdistus ja kirjanpainotaito demokratisoivat evankeliumit; jokainen saattoi olla oma pappinsa. Tasa-

arvoisuudesta Jumalan edessä tuli sittemmin tasavertaisuus lain edessä. Tieteellinen tutkimus ja poliittinen demokratia noudattavat samankaltaisia uskonkappaleita – samoja perustavia pelisääntöjä.

Kaikki kulttuurit ovat kietoutuneet ja palautettavissa uskonnolliseen taustaansa, joka tuntuu predestinoivan yhteiskunnan arvot ja kehityskulun. Luonnollisesti matkan aikana toteutuu lukemattomia takaisinkytkentöjä yhteiskunnan eri pelitasojen välille. On kuitenkin perustavaa laatua oleva harha nähdä uskonnolliset vakaumukset jälkirakennelmina, taloudellisten ja poliittisten valtasuhteiden tuotteina. Yhtä tyhmää on pitää pyhiä kirjoituksia yksityiskohtaisina direktiiveinä, joiden pohjalta ihmiskunta jaetaan pelastettuihin ja kadotettuihin.

> Uskonnollisella fundamentalismilla ja marxilaisuudella on yksi yhteinen räikeä sisäinen ristiriita. Tulevaisuus on ennalta määrätty, mutta kuitenkin meidän täytyy kaikin voimin pyrkiä toteuttamaan sitä. Kun luulee ymmärtävänsä historian lainalaisuuksia tai on vakuuttunut kirjoitusten kirjaimellisesta totuudesta, niin psykologisen kuperkeikan avulla kaikki keinot ovat luvallisia tämän hämärän utopian toteuttamiseksi. Ellei sitoudu fanaattisesti, on jo epäillyt sanomaa, pettänyt uskonsa, tunnustanut hirvittävän erehdyksen ja siten syösty alas vankan vakaumuksen taivaasta eksistentiaalisen epävarmuuden infernoon.

Kirjain tappaa, mutta henki antaa elämän. Usko tulee näkyviin arvovalinnoissamme, niissä pelisäännöissä, joita haluamme arjen toimissamme soveltaa. Usko on historiallinen itsevalinta, sekä henkilökohtaisella että yhteiskunnallisella tasolla. Se merkitsee uskaliasta panostusta kaukaiseen tulevaisuuteen, jota ei voi tavoittaa millään järkevällä analyysillä. Uskon hedelmät tulevat esiin aikojen täyttyessä, sen totuudet yhtä lailla kuin sen harhakuvitelmatkin. Teologia voi loppujen lopuksi olla empiirinen tieteenala!

> Metamatemaatikot ovat totuuskäsityksen kanssa taistellessaan päätyneet aika nerokkaaseen määritelmään, jonka perusidea on lainattu Darwinilta. ”Totuus on alustavasti voittava strategia avoimessa ja loputtomiin pitkitetyssä evoluutiopelissä.” Määritelmä kuvaa pikemminkin, miten voidaan löytää jatkuvasti parempia ja syvempiä totuuksia, mutta hyvä niin.[20]
>
> Vanha testamentti kertoo, miten juutalaiset joutuivat vaivalloisesti opettelemaan (tai työstämään) Jahven tosi olemusta. Lankeemukset ja epäjumalanpalvonta, rangaistukset ja niitä seuraava oppiminen toistuvat kerta toisensa jälkeen. Vaihe vaiheelta valittu kansa tavoittaa syvemmän ymmärtämyksen olemassaolonsa jatkumon ehdoista – kysymys, joka edelleen on puntarissa.

Mircea Eliade (1907–1986) on kirjassaan *A History of Religious Ideas* (1978–1985) tunnistanut pyhyyden kaikkien uskontojen yhteiseksi käsitteeksi. Pyhyys ja sakraalisuus ulottuvat paleoliittisista luolamaalauksista teravada-buddhismin äärimmäisiin abstraktioihin. On vaikea löytää ihmisyhteisöä, joka ei pitäisi jotain asiaa pyhänä.

> Alkuperäiskansat palvovat pyhiä vuoria, luolia, eläimiä, puita, lehtoja ja lähteitä sellaisten luonnonvoimien ohella kuin ukkonen, salama ja myrsky – luonto kokonaisuudessaan on mysteeri. Loukkaamattomat säädökset ja lukemattomat tabut säätelevät sekä arkielämää että kaikkia tärkeitä tilaisuuksia; arkipäiväkin voi olla vahvasti ritualisoitu. Taipumuksemme antaa sattumanvaraisille tapahtumille yliluonnollinen tulkinta on paluuta esi-isiemme maagiseen todellisuuskäsitykseen. Nykypäivän eläin- ja luonnonsuojelufanaatikot ovat toinen esimerkki hengellisestä taantumisesta, he rukoilevat alkukantaisia jumaluuksia.
>
> Useimmat monoteistiset uskonnot eivät ole päässeet irti kuvien ja jumalankuvien palvonnasta. Jättimäiset buddhaveistokset todistavat hänen seuraajiensa vedosta konkreettisiin symboleihin. Mekan pyhässä temppelissä, Kaabassa, musta kulmakivi – todennäköisesti meteoriitti – on erityisen pyhä, vaikka se vahingoittui profeetan seuraajien sisäisessä välienselvittelyssä 900-luvulla. Ortodoksisissa ja katolisissa pyhäköissä vilisee ihmeitä tekeviä pyhäinjäännöksiä, ikoneita ja muuta varustetta. Juutalaiset eivät kuitenkaan palvo kuvia. Pyhättöjen tuhoutuminen Jerusalemissa vuonna 70 palautti heidät lopullisesti kaidalle tielle. Mutta meidän on vaikeata elää ainoastaan uskosta.

Muinaisille kreikkalaisille kotikaupunki oli kaikkein pyhin; jumalat olivat enemmänkin täytekuvia. Omaa kansanheimoa on aina ihannoitu, ulkopuoliset olivat barbaareja ja jopa epäihmisiä. Moderneista kansakunnista on sittemmin tullut epäjumalanpalvonnan kohteita: *my country, right or wrong*. Liioiteltu kansallismielisyys on selvä taka-askel. Suuret uskonnot viittaavat korkeampiin, tuonpuolisiin todellisuuksiin. Pyhyys ei voi, eikä saa olla käsin kosketeltavissa, sen todellisuus on korkeampaa potenssia.

Arkipäivän pelisääntöjen pyhyys on moraalin alfa ja omega. Kaikki muu on tekopyhyyttä, ilman painoa ja arvoa. Mutta tavalliset ihmiset, demokratian rakennusainekset, voivat myös langeta omahyväiseen itseihailuun. Keskivertokansalaisesta tulee kaiken mitta, eikä enemmistöllä ole vain valta, vaan automaattisesti myös oikeus puolellaan. Kansan tahdosta tulee epäjumala, valitsijoiden erehtymättömyydestä opinkappale ja nöyrästä oppimisesta mahdottomuus. Hybris uhkaa jokaista, joka uskoo sokeasti itseensä.

> Martti Luther (1483–1546) suositteli pettämätöntä keinoa aitoa vakaumusta vailla olevien hurmahenkisten lahkolaisten tunnistamiseksi. Heidän uskonsa ei ollut minkään arvoinen, elleivät he ajoittain taistelleet epäuskoa vastaan.

Kristinuskon ja demokratian hengellisiä perustuksia ei voi typistää muutamaan lauseeseen. Haluan kuitenkin korostaa kahta näkökulmaa. Ensimmäinen on vastavuoroisuuden vanha, kultainen sääntö. Kohdelkaa muita niin kuin toivoisitte itseänne kohdeltavan. Kong Fuzi (Kungfutse 551–479 eKr.) laimentaa etiikkaa negatiivisen muotoilun kautta: ”Älkää tehkö toisille sitä, mitä ette toivo tehtävän itsellenne.” Jeesus puolestaan nostaa vastavuoroisuusperiaatteen korkeammalle tasolle vaatiessaan voimakkaampaa sitoumusta: ”Rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäsi” ja sisällyttää siihen kaiken kukkuraksi vielä sekä vihamiehet että viholliset.

> Olin kuusivuotias ensimmäisellä luokalla ja olin ottanut nallipyssyn mukaani kouluun. Tiukka opettajamme ei pitänyt luokassa paukuttelustani ja otti pyssyn pois. Välitunnin aikana kävin vaivihkaa ottamassa sen takaisin ja se huomattiin pian. Jouduin luonnollisesti heti epäillyksi, mutta syytin Mauria, kilttiä ja vähän hitaampaa luokkatoveriani. Pidin kiinni ilmiannostani paineen alla, kunnes eräs luokan tytöistä paljasti totuuden. Olen koko elämäni ajan hävennyt tätä tekoa, mutta Mauri halusi siitä huolimatta olla ystäväni. Hän oli valmis rakastamaan sitä, joka oli antanut hänestä väärän todistuksen.
>
> Olin kaksitoista- tai kolmetoistavuotias, pieni mutta nokkela ja melko nenäkäs. Eräs kaksi luokkaa ylempänä oleva poika otti tavakseen järjestelmällisen kiusaamiseni välituntien aikana. Siitä tuli pieni helvetti, ja ilman että olisin ollut uskonnollinen, päätin kypsän harkinnan jälkeen testata Uuden testamentin sanoman: rakasta vihollistasi ja rukoile hänen puolestaan. Se toimi jo parin viikon jälkeen. Jokin käytöksessäni oli muuttunut. En herättänyt samoja aggressioita, eikä minua enää kiusattu. Kiusaajani kävi läpi samantyyppisen prosessin. Meistä tuli ystäviä.
>
> Pari vuotta myöhemmin olin todistamassa, miten ryhmä pari luokkaa minua alempana olevia poikia kiusasi välitunnilla vammaista luokkatoveriaan. Pienen empimisen jälkeen annoin poikien kuulla kunniansa välittömin seurauksin. Voin vieläkin tuntea sen vahvan vastenmielisyyden, jonka kiusaaminen aiheutti. Muistan myös sen kiitollisen ilmeen, joka valaisi uhrin kasvoja.

Totuuden vaatimus on kulttuurimme toinen peruspilari. Totuuden pyhyys palautuu Sokrateen oppiin, ja sillä on myös raamatullinen puoltolause. Totuus tekee teidät vapaiksi, sanotaan Johanneksen evankeliumissa. Tämä

tulevaisuuteen suuntautuva lupaus on toteutunut runsain mitoin. Mutta tinkimätön rehellisyys törmää pyhyyden tutkimattomuuteen. Usko ja epäilys ovat erottamattomasti yhdistyneet, totuudella ja syvällä vakaumuksella on sama juuri. Kumpaakaan ei voi tyhjentävästi kuvailla, niitä voi vain yrittää toteuttaa pitkäkestoisen sitoutumisen kautta.

Älä anna väärää todistusta on se käsky, joka konkretisoi totuuden vaatimuksen yksittäisen ihmisen elämässä. Se ei edellytä täyttä ymmärtämistä, ainoastaan vaatimatonta hyvää tahtoa. Kymmenen käskyä ovat enimmäkseen kieltoja, jotka jäsentävät inhimillistä plussummapeliä, mutta jättävät rajattomasti tilaa totuuden etsimiselle. Me säästymme yksityiskohtaisilta määräyksiltä koskivatpa ne sitten ruokaa tai juomaa, rukouskäytäntöjä, kahdeksanosaista tietä tai kuutta täydellisyyttä.

”Älä pidä muita jumalia.” Jumala on se, joka hän on – se, mitä jää jäljelle, kun kaikki epäjumalat kuoritaan pois. Jokainen on vapaa etsimään ja toteuttamaan omaa henkilökohtaista jumalsuhdettaan. Täällä koetellaan ja hylätään, täällä generoidaan ja regeneroidaan moraalia ja arvoja, täällä yksittäisen ihmisen sisimmässä ratkaistaan taistelu oikean ja väärän välillä, taistelu hyvän tahdon jatkuvasta vajauksesta. Tässä, lyhyesti ilmaisten, on demokratian perusta.

Osa II

Käytännön demokratiaa

Miten käytännön demokratia kestää kriittistä tarkastelua? Arvioinnin kohteeksi on valittu joukko ajankohtaisia kysymyksiä, joita tarkastellaan eurooppalaisesta ja globaalista näkökulmasta. Suomi tai Pohjoismaat eivät ole polttopisteessä, paitsi jos tekstistä toisin ilmenee.

∗ Demokratiassa poliittisen nollasummapelin problematiikka pakottaa opiskelemaan kompromissin taitoja – kukaan ei koskaan ole todella tyytyväinen.

∗ Markkinatalouden lisäarvoa tuottava aineenvaihdunta luo pohjan laajenevalle hyvinvointivaltiolle, jonka poliittinen perustelu on oikeudenmukaisuuden vaatimus.

∗ Oikeuslaitos noudattaa omia sääntöjään, eivätkä ne aina ole sopusoinnussa kansan oikeustajun kanssa.

∗ Epävirallinen, neljäs valtiomahti on välttämätön, vaikkakin joskus sietämätön osa valtarakennetta.

∗ Media lietsoo osaltaan tekopyhää poliittista korrektiutta, joka johtaa valheelliseen todellisuuspakoon.

∗ Demokratiat ovat eksymässä modernien taikauskojen tiheikköön.

Luku 6: Poliittinen nollasummapeli

Poliittiset puolueet kiteyttävät valitsijoiden sirpaloituneet mielipiteet muutamaksi helposti tajuttavaksi vaihtoehdoksi. Ankara kilpailu asettaa poliitikkojen moraalin koetukselle, mutta sitäkin tärkeämpi asia on hallintokoneiston integriteetti. Korruptoituneet virkamiehet murentavat yhteiskuntamoraalia, ja samaa voidaan sanoa korkeasta verotuksesta, johon yhdistyy pitkälle menevä resurssien uudelleenjako. Demokratiaa voi horjuttaa myös ulkoparlamentaarinen painostus tai kiristys. Kansa on viime kädessä itse vastuussa omasta vallankäytöstään. Poliittinen peli voi säilyttää plussummapelin luonteen vain, jos äänten enemmistö annetaan rehdeille ehdokkaille.

6.1 Puoluejärjestelmä

Demokratian korkeat ihanteet on helppo luetteloida, mutta sitä vaikeampi niitä on toteuttaa käytännössä. Ihmiset ovat useimmiten asioista eri mieltä, vaikka suorat eturistiriidat jätettäisiinkin huomioimatta. Sitä paitsi taistelu poliittisesta vallasta on nollasummapeliä, toisen voitto on toisen häviö. Sen seurauksena valtataistelun logiikkana on salailu ja petos – aika huono lähtökohta pitkäkestoiselle yhteistyölle. Siitä syystä meidän ei pidä ihmetellä demokraattisessa politiikassa vallitsevaa epäsopua. Pikemminkin voidaan pitää ihmeenä, että sadat miljoonat ihmiset voivat vapaasti ottaa osaa tyydyttävästi toimivaan plussummapeliin.

Suora demokratia voi toimia pienissä yhteisöissä, joissa enemmistö on perillä ongelmista. Mutta klassisen, ateenalaisen esikuvan mukaiset kansankokoukset eivät pysty enää käyttämään toimeenpanovaltaa muuta kuin poikkeustapauksissa. Modernien demokratioiden lainsäädäntö on myös lähes poikkeuksetta kansan valitsemien edustajien käsissä. Sveitsissä tosin suoralle demokratialle jätetään paljon tilaa. Myös Yhdysvalloissa 24 osavaltiota sallii erimuotoisia kansanäänestyksiä ja kansalaisaloitteita, joiden tuloksista tulee sitovia, ellei tuomioistuin katso niiden sotivan perustuslakia vastaan.

> Esimerkiksi Kaliforniassa äänestäjien täytyy usein ottaa kantaa kymmeniin lakialoitteisiin, samalla kun he valitsevat poliittisia päättäjiä ja joitakin korkeita paikallisia virkamiehiä. Ei ole ihme, että äänestysprosentti on laskussa, aivan kuten Sveitsissäkin. Molemmissa maissa on näkyvissä myös selvää

> äänioikeutettujen valikoitumista. Poliittiset oikeudet ollaan delegoimassa hyvin koulutetuille, viisikymmentä vuotta täyttäneille kansalaisille – pieni askel kohti Aristoteleen politeiaa eli viisaiden valtaa.

Lähidemokratia on pääosin rajattu paikallishallinnon tasolle. Se onkin monissa maissa järkevän hajasijoituksen tukemana kansanvallan kulmakiviä. Koko kansakunnan yhteiset asiat täytyy sen sijaan luovuttaa päätettäväksi pienelle, vaaleilla valitulle ryhmälle, jolla jo on tarpeeksi vaikeaa päästä yhteisymmärrykseen. Paljon moititut puolueet ovat välttämätön apuväline, jotta lukemattomat, yksittäiset mielipiteet voitaisiin pelkistää muutamaksi toimintavaihtoehdoksi. Puolueet yrittävät pitää yllä yksimielistä julkisivua, mutta puhtoisen ulkokuoren takana kuohuu sovittamatonta kunnianhimoa.

> Kokenut Englannin parlamentin jäsen ohjaa vastavalittua puoluetoveriaan alahuoneen ensimmäiseen istuntoon. Kun he saapuvat saliin, hermostunut noviisi viittaa kohti vastapuolen penkkejä ja huudahtaa: ”Tuolla istuu vihollinen!” Kokenut kollega korjaa häntä ystävällisesti: ”Tuolla istuvat vastustajat. Viholliset tulet löytämään omiesi joukosta.” Poliittinen peli on häikäilemätöntä, mutta sillä on kuitenkin omat, kirjoittamattomat sääntönsä. Kädenpuristus voi merkitä enemmän kuin muodolliset sopimukset; poliittiset velat ja saatavat pyritään pitämään kohtuullisessa tasapainossa. Pysyäkseen raiteillaan myös poliittinen kaupankäynti tarvitsee tietyn määrän luottamuspääomaa. Mitä enemmän, sen parempi.

Perustuslaki ja varsinkin vaalijärjestelmä ovat puoluekartan kannalta ratkaisevia. Yhden edustajan vaalipiiri on perinteinen, anglosaksinen järjestelmä, kun taas Manner-Euroopassa on suosittu suhteellisen vaalitavan erilaisia muunnoksia. Kuten aiemmin on todettu, ei ole olemassa optimaalista vaalitapaa. Pääpiirteissään voidaan sanoa, että hallituksen toimintakykyä ja yksiselitteistä vastuuta on punnittava koko kansan tahtoa tasapuolisesti edustavaa parlamenttia vasten.

Yhden edustajan vaalipiirit johtavat kaksipuoluejärjestelmään ja yhden puolueen hallituksiin, jolloin välttämättömät kompromissit puserretaan esiin eri puolueryhmittymien sisällä ja välillä, ainakin osittain julkisuudelta piilossa. Suhteellinen vaalitapa taasen pakottaa useimmiten usean puolueen koalitioihin, jolloin poliittinen kaupankäynti tapahtuu julkisuuden valossa. Yleisöön vetoavien aloitteiden esittäminen on houkutus, jota on vaikea vastustaa. Monipuoluejärjestelmässä ei myöskään joudu selvään vastuuseen tekemisistään – ja vielä vähemmän sanomisistaan. Siitä seuraava poliittinen sanaharkka on valitsijoiden kannalta huomattavan turhauttavaa ja heikentää poliitikkojen mainetta.

On ilmeistä, että täydellinen suhteellisuus aiheuttaa ongelmia ja että äänestäjien valinnanvapautta kokonaisedun vuoksi täytyy rajoittaa esimerkiksi ääniosuusleikkurilla. Kaksipuoluejärjestelmällä on myös omat heikkoutensa. On aina olemassa vaara, että hallitusasemassa oleva puolue ottaa käyttöön kyseenalaisia menetelmiä valta-asemansa varmistamiseksi.

Yhdysvalloilla on, Ison-Britannian ohella, pisin kokemus puhtaaksi viljellystä kaksipuoluedemokratiasta. Gerrymandering on yhdenmiehen vaalipiirin rajojen vetämistä niin, että se suosii hallitsevaa puoluetta. Liitto- ja osavaltiotasolla edustajat puolustavat viimeiseen asti oman vaalipiirinsä etuja ja kokonaisuuden ajatteleminen jää toissijaiseksi. Lehmänkauppoja voidaan tehdä tärkeiden äänestysten yhteydessä niin ahkerasti että alkuperäinen laki suorastaan notkuu asiaankuulumattomien lisämäärärahojen alla.

Sisällissota merkitsi katastrofaalista poliittista epäonnistumista, ja seurauksena oli pitkäaikainen alueellinen polarisoituminen. Tosin liittovaltiotasolla republikaanien ja demokraattien välinen valtatasapaino palautui nopeasti mutta paikallisesti yksipuoluevalta on ollut hyvinkin yleistä. Usein se varmistettiin korruptoituneella ”koneistopolitiikalla”, äänestäjien ja vaalikoneiston häikäilemättömällä manipuloinnilla. Pahamaineinen Tammany Hall -juntta kykeni esimerkiksi 1900-luvun vaihteessa lypsämään New Yorkin kaupunkia kymmenien vuosien ajan.[1]

Vaikka poliittinen kulttuuri vaihtelee, valtaa käytetään väärin kaikissa järjestelmissä. Kuviot muuttuvat, mutta oireet on tunnistettavissa. Istuva hallitus lahjoo äänestäjiä runsailla eduilla, puoluetoverit saavat hyviä virkoja – joskus suoranaisia suojatyöpaikkoja – vaalikampanjan rahoittajat palkitaan ja poliittisesti tärkeitä maan osia suositaan.

Japanilainen (ja norjalainen) vaalijärjestelmä suosii sumeilematta maaseutua kaupunkien kustannuksella, mikä muistuttaa Englannin varhaista 1800-lukua. Seurauksena on maailman protektionistisin maatalouspolitiikka (kovassa kilpailussa Sveitsin ja Norjan kanssa) ja haja-asutusalueiden mielettömät tie- ja siltaprojektit. Rakennusyritykset lihottavat taas anteliaasti hallitsevan liberaalidemokraattisen puolueen vaalikassaa, mikä ylläpitää täydellistä vallan ja rahan kiertokulkua. Nähtäväksi jää, ovatko Junichiro Koizumin uudistukset rikkoneet tämän kuvion.

Japanissa puolue- ja ennen kaikkea ryhmittymäuskollisuus elää hyvin vahvana, mikä helpottaa poliittisia laskelmia. Monissa nuorissa demokratioissa puoluekuri on sitä vastoin heikko ja kansanedustajien äänet ovat kaupan; ei välttämättä rahasta, mutta ministerinpaikkoja ja muita etuja vastaan.

Demokratia menettää legitimiteettinsä, jos puolueet eivät kykene toimimaan äänestäjien mielipiteiden ja poliittisten päätösten välisenä luotettavana voimansiirtäjinä.

> Boris Jeltsinin (1931–2007) kaudella Venäjän demokratia taapersi ensi askeleitaan. Ammattirikolliset valituttivat itsensä parlamenttiin nauttiakseen kansanedustajien koskemattomuutta lain edessä; poliittisessa keskustelussa käytettiin vuorotellen murhauhkauksia ja lahjuksia, ja erinäiset mahtimiehet antoivat valita itsensä paikallisiksi kuvernööreiksi suojellakseen taloudellisia etujaan. Jeltsinin seuraajaa Vladimir Putinia on arvosteltu kovaotteisuudesta esimerkiksi äkkirikastunutta ”oligarkkia” Mihail Hodorkovskia vastaan. Hodorkovski pyrki saamaan poliittista vaikutusvaltaa rahoittamalla sekä puolueita että duuman yksittäisiä jäseniä. Kirjoitettujen ja kirjoittamattomien poliittisten käyttäytymissääntöjen puuttuessa Putin käytti tarjolla olevia keinoja pysäyttääkseen Hodorkovskin. Putinin hallinto on ilman muuta autoritaarinen ja voidaankin vain toivoa, että se kaikesta huolimatta jättää tilaa venäläisen yhteiskunnan asteittaiselle demokratisoitumiselle.

Venäjän ahdinko ei ole poikkeuksellinen; demokratiaa vaivaa aina ja kaikkialla intressiryhmien väliset ahdasmieliset konfliktit, jotka joskus uhkaavat nousta yli äyräiden. Olemme jo tutustuneet George Washingtonin ja John Adamsin puoluehenkeä koskeviin valituksiin vastayhdistyneissä Yhdysvalloissa. Tilanne ei ole myöhempinä aikoina juurikaan korjaantunut.

Puoluevalta ilmentyy monella tavalla. Suomessa äänestetään nykyään henkilöä puolueen muodostaman kehyksen sisällä, mikä antaa äänestäjille mahdollisuuden vaikuttaa suoraan eduskunnan koostumukseen. Ruotsissa sen sijaan pidetään kiinni puoluelistoista ja äänestäjät voivaa äänestää vain puoluetta, puoluetoimisto päättää ehdokkaiden paremmuusjärjestyksen. Äänestäjiä kohdellaan kuin ymmärtämätöntä vaalikarjaa, joka ei osaa valita puoluehierarkian sisältä oikeita henkilöitä. (Valitsijoilla on tosin mahdollisuus vaikuttaa arvojärjestykseen, mutta se jää lähinnä teoreettiseksi.)

> Puolueet ja yhtä lailla niiden johtajat takertuvat kaikkien muiden ihmisten tavoin kiinni saavutettuihin asemiin, mutta toimivilla poliittisilla markkinoilla oppositiopuolueet tarjoavat jatkuvan haasteen. Kaikilla kansan valitsemilla edustajilla on kuitenkin yhteisenä tavoitteena ylläpitää tai parantaa omia etujaan – palkkoja, päivärahoja, matkakuluja, verovapautta ja syytesuojaa. Kun etuja liioitellaan, voidaan puhua edustuksellisesta kurittomuudesta.

> Kansan edusmiehet eivät saa olla alipalkattuja, silloin pätevät ihmiset jättäytyvät pois ja ovi avautuu korruptiolle. He eivät saisi kuitenkaan nauttia erityiseduista. Europarlamentissa taisteltiin vuosikausia kohtuuttomista kulukorvauksista ja siitä tuli julkinen skandaali. Vihdoin kesällä 2005 hyväksyttiin perusteellinen uudistus.

Puolueiden rahoitus on aina ollut hämärää puuhaa, joka on johtanut suuriin häväistysjuttuihin. Korkeassa asemassa olleita poliitikkoja muun muassa Saksassa, Italiassa ja Ranskassa on joutunut eroamaan ja monia on tuomittu siitä, että he ovat kanavoineet puoluekassaan rahaa laittomasti. Väitetään, että Jacques Chirac on toistaiseksi välttynyt syytteiltä vain Ranskan presidenttinä nauttimansa koskemattomuuden takia. Pohjoismaissa on päätetty antaa puolueille julkista tukea, joka on suhteessa niiden vaalimenestykseen. Joissakin tapauksissa kansanedustaja maksaa osan palkastaan puolueelle. Elinkeinoelämän edustajia kovistellaan jatkuvasti lahjoittamaan avustuksia sekä puolueiden että yksittäisten ehdokkaiden vaalityöhön. Poliittinen prosessi ei toimi ilman rahaa.

> Yhdysvallat on, kuten tavallista, sekä paras että huonoin esimerkki demokraattisesta politiikasta. Muun muassa presidentinvaalikampanjoihin käytetään suuria summia. The Economistin mukaan vuoden 2004 pääehdokkaiden kampanjat maksoivat yhteensä 2,5 miljardia dollaria, poisluettuna esivaalit ja ns. riippumattomien organisaatioiden maksamat puoli miljardia. Toisaalta Yhdysvalloissa on maailman kehittynein vaalirahoitusta säätelevä lainsäädäntö. McCain-Feinhold-laki suosii pieniä lahjoituksia (alle 2000 dollaria). Rahavirtojen täytyy olla läpinäkyviä, ja kaikki mahdolliset porsaanreiät on pyritty tukkimaan.[2]

On olemassa vaara, että kansanedustajat tulevat riippuvaisiksi rahoittajistaan ja alkavat valvoa yksipuolisesti vain näiden etuja. Toisaalta ei voi olla laitonta, että organisaatiot vaikuttavat aktiivisesti vaalikampanjaan. Ammattiyhdistykset tukevat esimerkiksi jatkuvasti vasemmistopuolueita, kun taas elinkeinoelämä rahoittaa oikeistolaisempia ehdokkaita. Puolue- ja vaalirahoitus osuu pääosin harmaalle alueelle. Tasapainoillaan sopivaisuuden rajoilla, mutta yritetään välttää suoranaisia laittomuuksia.

Itse vaalitaistelu on yleensä vähemmän nautittava näytelmä. Kampanjan tuoksinassa reilun pelin henki heikkenee. Asiakeskustelut loistavat poissaolollaan, polemiikki ja henkilökohtaiset hyökkäykset hallitsevat kenttää. Vain äänestäjien negatiiviset reaktiot asettavat rajat loanheitolle ja tosiasioiden vääristelylle.

6.2 Hallinto ja byrokratia

Demokraattinen kansakunta on riippuvainen virkamiehistään. Heidän tulee olla kunniallisia, nuhteettomia, oikeudenmukaisia ja hyvin koulutettuja, ja heidän palkkansa pitää olla riittävän hyvä. Korkeimmilta virkamiehiltä – kanslioiden ja virastojen päälliköiltä – edellytetään elinkeinoelämän johtajia vastaava pätevyys. Poliittisen johdon alaisuudessa toimiva virkavalta ei kuitenkaan koskaan voi saavuttaa samaa tehokkuuden tasoa kuin itsenäinen yritys. Julkinen organisaatio ei voi oppia erehdyksistään, koska niitä ei voida sallia. Jokaisesta virheaskeleesta voi tulla suurempi tai pienempi skandaali. Virkamiehet ovat sitä paitsi yleensä käytännöllisesti katsoen erottamattomia ja palkkaus on kiinteä; johdolla ei ole käytettävissään sen kummemmin keppiä kuin porkkanaakaan. Kaiken kukkuraksi julkishallintoa ei kilpailuteta, vaan se on itsevaltainen ja sen tulevaisuus varmistettu.

> Amerikkalaisen kongressin järjestämä tutkimus, jonka päämääränä oli hallinnon tehostaminen, päätyi 1960-luvulla toteamukseen, että vakiintuneilla jättiläisbyrokratioilla on sisäänrakennettu kyky tehdä tyhjiksi kaikki uudistamispyrkimykset. Tehostamiseen ei kannata uhrata aikaa ja työtä. Ainoa keino on purkaa koko organisaatio kerralla ja aloittaa uudestaan puhtaalta pöydältä, tuorein voimin.

Kriisit ja katastrofit lyövät usein hajalle vakiintuneet valtarakenteet, vapauttavat kahlitun luovuuden ja mahdollistavat ennakkoluulottoman oppimisen. Sekä Japanin että Saksan nopea nousu toisen maailmansodan hävityksen jälkeen voidaan osaksi palauttaa tällaisiin tekijöihin, kun taas voittajavaltojen ei tarvinnut uudistua. Neuvostoliiton hajoaminen jätti valitettavasti suurimman osan korruptoituneesta byrokratiasta ennalleen, ja nykyinen Venäjä tuntuu taistelevan turhaan tämän tukahduttavan monipäisen hirviön kanssa.

Korruption kiusaukset uhkaavat valtion ja kunnan hallintoja, näkymätön vallankäyttö on aina moraalinen riski. Yksi ainoa mätä omena organisaatiossa levittää tartuntaa niin, että siitä tulee kulkutauti. Lahjomattomuudella täytyy olla tukenaan korkea moraali, mutta se ei vielä riitä, kaukana siitä. Tarvitaan kaikkien transaktioiden, päätösten ja lausuntojen pikkutarkkaa valvontaa. Vastuusuhteet ja työnjaot on määritelty viimeistä pilkkua myöten, menettelytavat on säädetty yksityiskohdittain ja kaikki täytyy dokumentoida ja arkistoida.

> Food and Drug Administration (FDA) on hallintoelin, joka vastaa Yhdysvalloissa elintarvikkeiden ja lääkkeiden turvallisuudesta. Virkamiesten lausunnot

voivat merkitä miljardien voittoja tai tappioita. Siitä syystä valvonta on erittäin huolellista. Osallisten jokainen puhelu täytyy välittömästi merkitä muistiin. Kun itse vierailin FDA:ssa Washingtonissa, paikalla oli aina kaksi virkamiestä, kahdenkeskiset keskustelut eivät tulleet kysymykseenkään. Ksylitolin lopullinen hyväksyminen elintarvikeainesosaksi vei yli kymmenen vuotta; nykyisin sitä käytetään sokerin sijasta hyvänmakuisena ja hammasystävällisenä makeuttajana.[3]

Byrokratian luonnollinen reaktio on lykätä päätöksiä, pyytää lisäselvityksiä ja ryhtyä pikkutarkaksi; se ei koskaan voi olla virkavirhe. FDA olikin 1970-luvulla jumiutua menettelytapoihinsa, jotka tähtäsivät sisäiseen riskiminimointiin. Samalla kansaa suojeltiin tehokkaasti uusilta keksinnöiltä. Vasta Reagan-hallinnon aikana luotiin yrittäjäystävällisempi ilmapiiri. Turbulenssi kuitenkin jatkuu.

Puolustusministeriö (Pentagon) on Yhdysvalloissa toinen valtakeskittymä, jossa korruptio on vaanimassa. Erona on se, että jotain täytyy saada tehtyä ja mieluimmin sekä nopeasti että oikein. Eräs ostopuolen johtava virkamies joutui hiljattain oikeuteen. Hän oli suosinut Boeing Corporationin jättitilausta päästäkseen myöhemmin yrityksen johtajistoon. Osto-osasto on myös yksityisten yritysten akilleenkantapää. On tavattoman vaikea jäljittää puolen prosentin voitelurahaa, joka on toimitettu sveitsiläiselle yksityistilille.

Isoilla yrityksillä on byrokratiansa kanssa vastaavia ongelmia. Esikunnat kasvavat, keskittäminen on kuin luonnonvoima, valta ilman vastuuta on vastustamattoman houkutteleva kiusaus. Keskitettyjä elimiä voidaan aina perustella koordinaatiovoitoilla, kun sen sijaan haittoja (vähentynyttä joustavuutta, epäselvää vastuunjakoa, paisuvaa raportointia ja motivaation vähentymistä) on vaikea todistaa laskelmilla. Kun yliorganisointi on vähitellen johtanut organisaatioskleroosiin, ryhdytään perusteelliseen hajauttamiseen – ellei yritys ole ehtinyt kaatua. Todistustaakan pitäisi aina olla keskittämisen puolestapuhujilla.

General Electricilla (GE) oli pitkään pörssin arvokkain yritys (Exxon meni hiljattain ohi), ja se on Yhdysvaltojen ainoa kestävä monialayritys; työntekijöitä sillä on yli 300 000. Byrokratia oli pursunut yli äyräidensä, kun Jack Welch aloitti pääjohtajana vuonna 1981. Hän siirsi esikunnat lähemmäksi käytännön toimintaa samalla kun jyräsi organisaation matalammaksi. Hän käynnisti myös tiukan henkilöstöpolitiikan. Jokaisen yksikön täytyi vuosittain arvioida johtajaresurssinsa. Kahdellekymmenelle prosentille suunniteltiin jatkokoulutus ja ura yrityksen sisällä. Heikoimmat kymmenen prosenttia oli irtisanottava välittömästi. Näillä toimilla päästiin eroon byrokraattisesta

taipumuksesta solidaarisesti raahata epäkelpoja työtovereita mukanaan ja samalla varmistettiin johdon riittävä vaihtuvuus. Työpaikkaturvallisuus jäi toissijaiseksi.[4]

Julkishallinnossa voidaan ylläpitää korkeata ammatillista tasoa ja hyvää moraalia, mutta sitä ei voida tehostaa Jack Welchin tapaan. Johtopäätös on, että keskushallinto on pidettävä niin pienenä, osaavana ja hyvin palkattuna kuin mahdollista. Kaikki operatiivinen toiminta tulee erottaa erillisiksi yksiköiksi, jotka mahdollisuuksien mukaan on yksityistettävä.

Mahdollisuuksien rajat ovat kauempana kuin luulisi. Yhdysvalloissa suuri osa vankiloista on yksityistetty, ja sveitsiläinen yritys on erikoistunut kouluttamaan tullivirkailijoita sekä tarpeen vaatiessa huolehtimaan koko toiminnasta.* Yksityistetty tullilaitos ei suostu lahjottavaksi; se ei vaarantaisi vain kyseessä olevaa tehtävää, vaan koko liikeidean.

Erottamalla valvovat ja toimeenpanevat toiminnot toisistaan toteutuu myös hyvä hallintojärjestys. Tämä taas mahdollistaa toimintaorganisaation kilpailuttamisen; ilman markkinakuria se tuskin pitkään pysyisi iskussa. Palveluiden ostaminen edellyttää kuitenkin viranomaistasolla uusia valmiuksia. Vastaperustetut monimutkaiset markkinat eivät saa jäädä tuuliajolle.

Sähkömarkkinoiden yksityistämisestä Kaliforniassa 1998 tuli fiasko. Sekä tuottajat että kuluttajat kuvittelivat turvanneensa etunsa, mutta järjestelmä romahti, kun sen kummemmin tarjonta kuin kysyntäkään eivät noudattaneet ennusteita ja sähköstä tuli pula. Uusille investoinneille ei ollut kannustimia, koska yksityisasiakkaiden hinnoittelu oli tarkasti säänneltyä. Säätöjärjestelmän korjaamiseksi ei myöskään löytynyt keinoja sen mentyä epäkuntoon. Kalifornialainen säännöstö oli ahdasnäköisten erityisetujen kyhäelmä, joka toimi vain tietyssä tilanteessa.[5]

Rakenteellisella hajauttamisella ei ole mitään tekemistä rahoituksen, resurssien jakamisen, sosiaalipolitiikan tai muidenkaan puhtaasti poliittisten päätösten kanssa. Mutta kansakuntien välinen yhä vapaampi taloudellinen kilpailu merkitsee sitä, että myös valtiolliset viranomaiset alkavat tuntea kilpailupaineita. Kun pääoma ja työvoima voivat liikkua esteittä, sekä

* Yrityksen nimi on SGS SA (Societé General Surveillance), ja sillä on lähes 50 000 työntekijää.

poliitikkojen että virkamiesten täytyy asennoitua uudestaan verotukseen, tulonsiirtoihin ja ennen kaikkea hallinnon tehokkuuteen. Sama pätee kunnallisella tasolla, jolle lankeaa vastuu koulutuksesta, terveydenhuollosta ja muusta paikallisesta infrastruktuurista. Kansalaiset eivät enää ole alamaisia vaan ovat muuttumassa asiakkaiksi, jotka vaativat parasta mahdollista vastinetta verovaroilleen.

Yksityiset ihmiset kokevat usein, että heidät on jätetty tyhmänylpeiden esivallan edustajien armoille ja että heillä ei ole mahdollisuutta puolustaa laillisia oikeuksiaan. Useimmissa demokratioissa on valtatasapainon oikaisemiseksi perustettu erityisiä oikeuselimiä, joiden avulla viranomaismielivaltaan voidaan puuttua (katso luku 8.2). Huomattavasti tärkeämpi asia on kuitenkin hallinnon läpinäkyvyys. Avoimuuden vallitessa hallinnollinen mielivalta menettää elintilansa. Demokratiassa paljastunut väärinkäytös on yhtä kuin entinen väärinkäytös. Valtion viranhakijoiden tarkka ennakkoseulonta voi myös auttaa ennaltaehkäisemään väärinkäytöksiä ja ylläpitämään valtion virkamiesten korkeaa tasoa.

> Yhdysvalloissa FBI tutkii korkeimpien virkamiesten lahjomattomuuden varmistamiseksi ehdokkaiden menneisyyden ja senaatti kuulustelee heitä armotta. Olin kerran läsnä, kun Suomen Yhdysvaltojen suurlähettiläs kieltäytyi elinkeinoelämämme antamasta, melko vaatimattomasta läksiäislahjasta. Hän oli pyrkimässä korkeaan hallintovirkaan, eikä voinut ottaa sitä riskiä, että häntä olisi epäilty altistumisesta ulkopuolisen tahon vaikutukselle.

Valtion virkamiehillä on, niin kuin kaikilla muillakin, omat agendansa, joilla ikävä kyllä on taipumuksena kasvattaa byrokratiaa. Koko organisaatio asettuu täydellä sydämellä tukemaan tällaisia pyrkimyksiä, kun taas kulujen vähentämis- ja tehokkuuden lisäämisyritykset kohtaavat vahvaa vastarintaa. Korkeatasoinen virkamieskunta on joka tapauksessa tärkeä voimavara, jonka avulla keskinkertaisten tai jopa huonojen poliitikkojen vaikutusta voidaan tasoittaa. Mutta jos hallinto on korruptoitunut, Augiaan tallin raivaamiseen tarvitaan poliittista Herkulesta.

Korruptio on kuin syöpä. Asemansa vakiinnutettuaan se leviää hiljaa ja huomaamattomasti, lähettää etäpesäkkeitä ja lopulta siitä on melkein mahdotonta päästä eroon. Kun kaikki ovat mukana, lisätulosta tulee saavutettu oikeus, josta voidaan nauttia hyvällä omallatunnolla. Varsinkin demokraattisessa järjestelmässä valtion palvelijoiden täytyy kuulua valikoituun, lahjomattomaan eliittiin.

6.3 Verotus ja tulonjako

Sanotaan, että mikään ei ole yhtä varmaa kuin kuolema ja verot, vaikka anarkistinen utopia kieltääkin verojen väistämättömyyden. Pienet, omavaraiset yhteisöt voivat todella tullakin toimeen ilman verotusta. Rakentaminen, tietyöt ja muut suuret hankkeet tehdään talkoilla, sukulaiset ja naapurit muodostavat sosiaalisen turvaverkon ja köyhäinhoito tapahtuu vapaaehtoisin panostuksin. Koko yhteisö on kuin yhtä suurta perhettä. Sellaiset yhteenliittymät voivat pidemmän päälle selvitä vain eristettyinä kotiloina suuremman, hyväntahtoisesti suhtautuvan valtiomuodostelman sisällä.

> Etelä-Dakotan hutteriitit ovat Jakob Hutterin, vuonna 1536 Innsbruckissa marttyyrina kuolleen anabaptisti-saarnaajan seuraajia. He elävät edelleen kommunistisessa solidaarisuudessa keskenään ja ovat esimerkkinä pienten, uskonnollisten toisinajattelijoiden selviytymiskyvystä.

Paikallinen verotus on harvoin ongelma. Veronmaksajat voivat tyydyttävästi kontrolloida panostuksensa käyttöä ja varmistua siitä, että he osallistuvat plussummapeliin. Kaukaisille, tuntemattomille viranomaisille maksettavat verot koetaan sen sijaan usein raskaina. Olemme jo todenneet, että jokaisella valtiovallalla on taipumuksena valtiomuodosta riippumatta maksimoida verojen määrä. Demokratioissa tämä taitolaji on kehitetty täydellisyyteensä. On olemassa ehtymätön varasto hyviä kohteita, jotka odottavat rahoitusta. Ne voidaan jakaa tuottaviin mutta pitkäaikaisiin investointeihin ja tulonsiirtoihin.

Tuottavat investoinnit hoitaa yleensä yksityinen sektori, mutta pääoman ja riskinottokyvyn puute voi johtaa siihen, että valtio joutuu vastaamaan suurinvestoinneista, kuten esimerkiksi infrastruktuuriin tehtävistä panostuksista. Ne voidaan siekailematta rahoittaa lainapääomalla, jos edunsaaja maksaa korot, lyhennykset ja muut kustannukset tietullien ja polttoaineverojen kaltaisilla maksuilla. Peruskoulutus, tiede ja taide kuuluvat toiseen kategoriaan. Näiden investointien tuottavuutta on vaikea ellei mahdoton laskea; kysymys on pikemminkin varmaan uskoon perustuvista panostuksista.

> Demokratioiden verovaroin kustannetut panostukset inhimilliseen pääomaan ovat maksaneet itsensä takaisin moninkertaisesti, ja ne ovat sitä paitsi poikineet arvaamattoman arvokasta aineetonta hyötyä. Valmius budjetoida rahaa koulutukseen ja tutkimukseen ei ole ollenkaan itsestäänselvä, ottaen huomioon puoluepolitiikan perspektiivin lyhyyden. Tässä asiassa kansan sivistyksen jano ja eliitin faustinen totuuden etsintä yhtyvät merkittävään synteesiin.

Yhteiskunnallista plussummapeliä varmistavien sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden menoerät ovat aina yhtä välttämättömiä. Kaiken kaikkiaan kansallisella tasolla verorahoituksen vähimmäistarve on kuitenkin melko suppea, ehkä kymmenisen prosenttia bruttokansantuotteesta (BKT), poikkeuksena sota tai muut vakavat kriisit. Toiset kymmenen prosenttia tarvittaneen paikallisella tasolla peruskoulutukseen ja muuhun vastaavaan. Mutta silloin emme ole vielä ottaneet huomioon poliittisesti perusteltua kansantulon uusjakoa, jolla on nollasummapelin luonne. Tai pikemminkin miinussummapelin, huomattavien hallinnollisten kulujen takia.

Tulonsiirrot ovat olleet demokraattisen politiikan keskeinen taistelukenttä; periaatteessa kysymys on kansalaisten välisestä solidariteetin asteesta.[6] Nopea teknis-taloudellinen kehitys on tuottanut kasvavia verotuloja, mikä vain on lisännyt poliitikkojen ruokahalua. Kilpailu Neuvostoliiton kanssa pehmitti varmasti myös veroja maksavia kansankerroksia, joita ajatus kumouksellisesta proletariaatista ei ilahduttanut. Seurauksena oli joka tapauksessa yhteiskunnan piilososialisointi, joka on edennyt kaikissa demokratioissa, tyyppiesimerkkinä Ruotsi. Valtiontuki-mentaliteetti ulottuu tänä päivänä talouden kaikilla alueille:

– Maataloustuet ovat EU-budjetin ylivoimaisesti suurin menoerä; lähes kaikki demokratiat tukevat omaa maanviljelyään.
– Teollisuus saa huomattavia alue- ja investointitukia. Tuotekehittelyä tuetaan sitä paitsi sekä suoraan että epäsuorasti.
– Alikehittyneet alueet saavat verohelpotuksia, ”ansaitsematonta” infrastruktuuria ja lisäetua poliittisista hajasijoituksista.
– Korkeampi koulutus on ilmaista tai huomattavasti subventoitua.
– Terveydenhuoltoa on kaikkialla subventoitu voimakkaasti, ja se on monissa demokratioissa suurin julkinen menoerä.
– Eläkkeet ovat suurelta osin valtion rahoittamia, ja niistä on tulossa kaikille länsimaille vaikea päänsärky.
– Työttömät saavat monissa maissa avokätistä tukea, josta on tulossa pysyvän sosiaalituen muoto.
– Lopuksi meillä on sosiaalituki, alun perin köyhäinapu, joka on melko pieni menoerä, ehkä 1–2 prosenttia BKT:sta.
– Kaikkein viimeisimpänä on kehitysapu, joka on kansainvälistä köyhäinapua.

Suoraan markkinoihin puuttumiseen pitäisi aina suhtautua epäilyksellä, vaikka syynä olisi, tai väitetään olevan pyrkimys oikeudenmukaisuuteen, tasa-arvoon, inhimilliseen huolenpitoon tai taloudelliseen kasvuun. Tämänkaltaisille menoerillä on yleensä kaunopuheiset puolestapuhujansa.

Heidän lähtökohtansa on aina, että ihmiset, yritykset tai alueet eivät osaa tai halua ottaa vastuuta omasta tulevaisuudestaan. Hätäapu ja ylimenokauden aikainen tuki ovat useinkin paikallaan, mutta silloin kun budjetti pursuaa subjektiivisia oikeuksia joilla ei ole takarajaa, on pakko ruveta miettimään asioita uudestaan.

Hyvinvointiyhteiskunnassa valtio on periaatteessa ottanut itselleen vastuun ei vain hätäavusta ja yhteiskunnan lapsipuolista, vaan myös tavallisista, asioistaan huolehtivista kansalaisista; suojaverkko on pingotettu aika korkealle. Valtiovarainministeriötä lukuun ottamatta kaikki muut ministeriöt, ministeristä alimpaan virkamieheen, haluavat kasvattaa budjettiaan ja löytää uusia tapoja olla äänestäjille mieleksi.

> Public choice eli julkinen valinta -koulukunta painottaa, että varojen käytön pitäisi toteutua julkisen valinnan eikä eri painostusryhmien toiveiden mukaisesti; poliitikot ja julkishallintokin koostuvat eturyhmistä, joilla on omat intressinsä.[7] Jokainen määräraha-anomus on luonteeltaan yksipuolinen vaikka se poikkeuksetta myydään yhteishyvän nimikkeen alla. Hyväuskoinen äänestäjäkunta on kauan niellyt tämän sanoman, mutta vuonna 1978 Kaliforniassa alkoi demokraattinen verovallankumous. Propositio 13 hyväksyttiin kansanäänestyksellä, ja sillä asetettiin yläraja kunnalliselle kiinteistöverolle. Sen tahattomana sivuvaikutuksena syntyi koululaitoksen rahoituksen keskittyminen. Kalifornian verotus on siitä lähtien ollut jatkuvassa kuohunnassa.

Kaikki tulonsiirrot pitäisi budjetissa erottaa omaksi pääkohdakseen. Tilannetta vaikeuttaa se, että niitä rahoitetaan usein erillisveroilla ja/tai paikallisilla verovaroilla. Valtion ja kunnan budjetit tulisi joka tapauksessa tehdä mahdollisimman läpinäkyviksi, jotta voitaisiin kannustaa valistuneen poliittisen keskustelun syntymistä kansalaisten keskuudessa. Nykyisin nämä asiakirjat ovat lähes läpitunkemattomia, paitsi asiantuntijoille, mikä sopii sekä poliitikoille, virkamiehille että erilaisille painostusryhmille. Hyvinvointitappioiden välttämiseksi verotuksen pitäisi olla neutraalia, jolloin se ei vaikuta resurssien kohdentamiseen. Tämä tavoite on pikemminkin loittonemassa. Esimerkiksi pääomatulojen verotuksessa esiintyy selvää diskriminointia.

> Kaikkia pääomatuloja pitäisi johdonmukaisuuden nimissä verottaa saman veroasteikon mukaan, pienistä tuloista tehtävät mahdolliset vähennykset pois lukien. Osakeyhtiöstä saatavien voittojen kaksoisverotus on kuitenkin lähestulkoon kansainvälinen käytäntö. Verottajan logiikka toimii aina samalla tavalla. Osakeyhtiö on poikkeuksellisen tehokas tapa harjoittaa liiketoimintaa. Siispä sitä pitää verottaa raskaammin.

Kulutuksen verotuksesta liikevaihtoveron muodossa on tullut yhä suositumpi ja se edistää säästämistä, joka edelleen pysyy hyvänä tarkoituksena. Eurooppalainen vaihtoehto, arvonlisävero, osuu tasapuolisesti koko arvoketjuun. Veroasteikon jyvityksellä voidaan edistää myös poliittisia pyrkimyksiä. Yleisesti ottaen välttämättömyystarvikkeita subventoidaan, kun taas ylellisyyksiä ja paheita, tupakkaa ja alkoholia verotetaan raskaammin. Prostituutio ja huumekauppa ovat kuitenkin toistaiseksi, harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta, välttyneet verokarhun syleilyltä.

Ylellisyystarvikkeiden verotuksella on pitkät perinteet. Suola oli pitkään tärkeä verotuskohde, kun taas kahvi, toinen ylellisyytenä pidetty tuote, tuli kuvaan myöhemmin. Monissa Afrikan maissa kannetaan nykyään ylellisyysveroa kännykkäpuheluista. Yksityisautoilu nähdään Euroopassa edelleenkin ylellisyytenä, ainakin verotuksen näkökulmasta, olkoonkin että polttoaineverotuksen pitää peittää tienpitokustannukset ja että sitä voi perustella myös ympäristösyillä ja hiipuvien voimavarojen säästämisellä.

> Öljyn pitkän aikavälin saatavuus on, tai sen pitäisi olla huolenaihe erityisesti Yhdysvalloissa. Ongelma on aiheuttanut paljon ahdistusta, mutta bensiiniveron nostamisaikeista on päättäväisesti luovuttu. Tämä luonnollinen, markkinoiden mukainen ratkaisu antaisi samalla valtiontaloudelle sen tarvitseman piristysruiskeen, mutta se merkitsisi ehdotuksen tekijöiden osalta poliittista itsemurhaa. Sen sijaan käytössä on hankala erikoislainsäädäntö, jolla pyritään pitämään kurissa polttoaineen keskikulutusta. Amerikkalaiset joutuvat vielä kohtaamaan jok'ikisen niistä ongelmista, joita he tällä hetkellä määrätietoisesti työntävät tuonnemmaksi.

Aateliston ja kirkon verovapaus oli aikoinaan Ranskan vallankumouksen ehkä vahvin yllyke. Nykyään meillä on verojen suhteen etuoikeutettu luokka tuloasteikon toisessa päässä. Verotuksen progressiivisuus on pitkään ollut mantra, mutta nyt sitä on alettu kyseenalaistaa. Keskustelun aloittivat vuonna 1985 Robert Hall ja Alvin Rabushka kirjallaan *The Flat Tax* (1995), joka oli Yhdysvaltojen hirviömäisen verolainsäädännön inspiroima. Venäjä, Ukraina, Viro, Liettua ja Slovakia soveltavat jo tasaverokäytäntöä tuloihin, ja EU:n ydinmaat keskustelevat siitä. Islanti on hiljattain päättänyt siirtyä tasaveroon ja muutenkin sen verojärjestelmä vaikuttaa esimerkilliseltä.[8] Toisaalta monilla tahoilla ehdotetaan myös negatiivista tuloveroa. Se mitätöisi periaatteellisen vaatimuksen, että kansalaisten pitäisi seistä omilla jaloillaan ja vahvistaisi subjektiivisen oikeuden elää valtion eli toisin sanoen muiden kustannuksella.

> Wantok-järjestelmä Papua-Uudessa-Guineassa on hyvä esimerkki heimoyhteisön virtaviivaisesta sosiaaliavusta ja siihen liittyvistä ongelmista nykyaikaisessa kansallisvaltiossa. Wantok on pidginenglanniksi one talk eli sama kieli. Wantok on heimoveli, ja paremmassa asemassa olevan kuuluu tarvittaessa auttaa ”after one talk” – wantokin täydentävä tulkinta. Virkamiehen ei pidä vain asettaa wantokejaan etusijalle; hänen odotetaan myös varastavan ja kavaltavan, että pystyisi täyttämään heidän tarpeensa. Työtä vieroksuvat wantokit ahdistelevat palkkapäivänä työssäkäyviä heimoveljiään vaatimassa osuuttaan.[9]

Jotkin julkinen valinta -koulukunnan suuntaviivoista ovat toistamisen arvoisia:
– Pysyvät tulonsiirrot ovat aina epäilyttäviä.
– Verotus, vastuu ja päätöksenteko on hajautettava niin pitkälle kuin mahdollista.
– Toimintoja on kilpailutettava aina, kun se vain on mahdollista.
– Luota enemmän markkinakoneistoon kuin poliittiseen väliintuloon.

Hyvin lyhyesti: Käytä rakkautta säästeliäästi – economize on love.

6.4 Ulkoparlamentaarinen vallankäyttö

Demokraattiseen perinteeseen kuuluu kuunnella kaikkia esitettyjä näkökantoja ja yrittää ottaa ne myös huomioon. Jo itse parlamentaarinen käytäntö merkitsee huolellista asioiden selvittämistä; ensin ministeriöissä ja sitten eduskunnan valiokunnissa, joissa sekä asiantuntijat että eri eturyhmien edustajat voivat tuoda kantansa esiin. Kaikissa demokratioissa hyväksytään myös ulkoparlamentaariset painostuskeinot kuten mielenosoitukset ja delegaatiot, jotka suorasukaisesti esittelevät omat mielipiteensä vastuussa oleville poliitikoille.

Tehokkaasti esitetty mielipiteenilmaus pysyttelee demokraattisen keskustelun kehyksissä, mutta väkivaltaisuus merkitsee pelisääntöjen rikkomista. Katuparlamenttia pidetään usein romantisoidusti kansan tahdon ilmauksena, suoran toiminnan demokratiana. Vakiintuneissa demokratioissa kyseessä on pikemminkin kovaääninen ja häikäilemätön vähemmistö, joka pyrkii tyrannisoimaan lainkuuliaista enemmistöä. Jos järjestysvalta puuttuu asiaan, poliisit leimataan väkivallantekijöiksi ja vallanpitäjien maksetuiksi käskyläisiksi.

> Väkivaltaiset mielenosoitukset koetaan usein halpana kansanhuvina. Suuressa joukossa vapaudutaan yksilöllisestä vastuusta ja koetaan juovuttavaa

> yhteenkuuluvaisuutta aateveljien ja -sisarten kanssa. Sitä paitsi oikeus on luonnollisesti omalla puolella ja hyvä omatunto muuntuu halvaksi lisäherkuksi. Nykyiset joukkomielenosoitukset, esimerkiksi globalisoitumista vastaan, ovat suhteellisen viattomia happeningejä kiertelevistä ammattimielenosoittajista ja riidanhaastajista koostuvan ytimen ympärillä. Mutta ne herättävät epämiellyttäviä mielleyhtymiä 1920- ja 1930-luvulta, kun musta-, ruskea- ja punapaidat ottivat yhteen keskenään ja poliisin kanssa ympäri Eurooppaa.* Toisin kuin modernit seuraajansa he tiesivät tarkkaan, mitä halusivat – päästä eroon demokratiasta.

Aktivistit vetoavat mielellään siihen, että tärkeät demokraattiset uudistukset ovat syntyneet vain ulkoparlamentaarisen painostuksen kuten kiivaan agitaation, lakkojen ja katuväkivallan avulla. Tämä on väärinkäsitys. Lakot voivat hetkellisesti nostaa erillisten ryhmien ansiotasoa, mutta kansallisen taloudellisen plussummapelin onnistuminen määrää ajan mittaan elintason. Mellakat voivat vastaavasti panna vauhtia lainsäätäjiin, mutta ne myrkyttävät poliittisen ilmapiirin, heikentävät demokratian uskottavuutta ja provosoivat vastustajia samanlaisiin toimiin.

Kun kompromissien tekemisen taito korvataan molemminpuolisella sanelulla, ollaan matkalla kohti katastrofaalista, poliittista miinussummapeliä. Lukuisat demokratiat ovat uponneet häikäilemättömästi ajettujen ryhmäetujen ristiaallokkoon. Erityisesti Latinalainen Amerikka on toisen maailmansodan jälkeen ollut tämänkaltaisen poliittisen turbulenssin näyttämönä, vallankumousten ja sotilasvallankaappausten seuratessa toisiaan.

> Chile saattoi ylpeillä demokraattisilla perinteillään aina vuoteen 1973 asti, jolloin istuva presidentti Salvador Allende (1908–1973) syrjäytettiin sotilasvallankaappauksella ja hän teki itsemurhan. Esinäytös on opettavainen. Allende sai vuoden 1970 presidentinvaaleissa Yhdysvaltojen manipulaatioista huolimatta 36,3 prosenttia äänistä, kun oikeiston ehdokas sai 35,7 prosenttia (maltillinen ehdokas sai loput 27 prosenttia). Vahvoista epäilyksistään huolimatta kongressi sovelsi aikaisempaa käytäntöä ja nimitti presidentiksi sen ehdokkaan, joka oli saanut eniten ääniä. Se pakotti kuitenkin Allenden antamaan lupauksen, ettei hän kaivaisi maata perustuslain alta.
>
> Allende alkoi silti välittömästi tuoda maahan sosialismia. Kuusi kuukautta valtaan astumisensa jälkeen hän esitteli ensimmäisessä kongressille pitämässään puheessa radikaalin ohjelman ja antoi ymmärtää, että hän aikoi viedä sitä eteenpäin joko parlamentin myötävaikutuksella tai ilman sitä. Kun

* Mustapaidat olivat italialaisia fasisteja; ruskeapaidat saksalaisia natseja ja punapaidat kommunisteja.

kongressi hangoitteli vastaan, Allende hallitsi asetuksilla. Vuonna 1973 tilanne oli kehittynyt taloudelliseksi ja poliittiseksi kaaokseksi. Kongressi päätti pyytää armeijaa palauttamaan laillisen järjestyksen. Seurauksena oli, että puolustusvoimien komentaja erosi ja Allende nimitti Augusto Pinochetin maavoimien komentajaksi. Kaksi viikkoa myöhemmin Pinochet otti ilma- ja merivoimien tuella vallan itselleen.[10]

Allende oli venyttänyt heikon mandaattinsa vallankäytöksi, joka oli ristiriidassa sekä perustuslain hengen että kirjaimen kanssa. Hän olisi voinut tyytyä vaatimattomampaan ohjelmaan sen sijaan, että yritti kaikin keinoin tuoda maahan sosialismia, jota eivät kongressi eikä kansan enemmistö halunneet. Ja hänellä olisi pitänyt olla järkeä erota silloin, kun koko yhteiskunta oli luhistumaisillaan. Allende ei ollut demokraatti, eikä ollut Pinochetkaan, joka palautti ankaralla kädellä järjestyksen ja myös ylläpiti sitä tuhansien ihmishenkien hinnalla. Chile pystyi vuonna 1990 palaamaan vakaan demokratian ja suhteellisen hyvinvoinnin aikaan. Poliitikot sekä vasemmalla että oikealla olivat ottaneet opikseen kalliisti ostetusta kokemuksesta.

Rauhanomaiset joukkomielenosoitukset ja lakot ovat ajoittain vaikuttaneet autoritaarisiin hallituksiin demokratisoivasti. Vuoden 1905 yleislakko pakotti Venäjän tsaarin perustamaan kansanedustuslaitoksen, mutta myönnytykset peruttiin pian. Portugalin neilikkavallankumous sen sijaan pyyhkäisi vuonna 1974 horjuvan yksipuoluehallituksen vallasta. Kiovan vaalivilppiä vastaan suunnatut sitkeät mielenosoitukset pystyivät syksyllä 2004 kääntämään Ukrainan kehityksen demokraattiseen suuntaan, ja Georgiassa on käyty läpi samankaltainen tapahtumasarja. Meluisat joukkomielenosoitukset eivät kuitenkaan palvele kehittyneiden demokratioiden etua, yhtä vähän kuin mellakat ja kapinat. On aina olemassa myös laillisia keinoja saada äänensä kuuluviin.

Ison-Britannian suffragetit (naisasianaiset) olivat tunnettuja rajuista mielenosoituksistaan. Parlamentti hyväksyi naisten äänioikeuden vihdoin vuonna 1923, mutta on vaikea arvioida, jouduttivatko käsikähmät uudistusta. Loppujen lopuksi naiset olivat saaneet äänioikeuden jo paljon aikaisemmin rauhanomaisin keinoin esimerkiksi Uudessa-Seelannissa ja Suomessa. Sveitsi taas viivytteli äänioikeusuudistustaan aina vuoteen 1971, mutta maata voidaan tuskin syyttää demokratian puutteesta.

Vahvat organisaatiot käyttävät vaikutusvaltaansa lobbaamalla. Yritysten, ammattiyhdistysten ja lukuisten järjestöjen johtajat tai heidän edustajansa ovat alituisesti painostamassa avainpoliitikkoja ja virkamiehiä. Kansanedustajat ja heidän avustajansa ovat myös jatkuvan huomion kohteena,

kaikkia kiviä käännetään. Arvokkaan tietojenvaihdon ja epäasiallisen juonittelun välille on vaikea vetää rajaa.

> Yhdysvallat on, kuten yleensä, etulinjassa, kun demokratian käytöshäiriöt on saatava kuriin.[11] Washingtonin lobbareiden pitää rekisteröidä itsensä, olipa sitten kysymys yksittäisistä ihmisistä, yrityksistä tai lobbaukseen erikoistuneista firmoista. Niiden täytyy antaa kaksi kertaa vuodessa selvitys, josta käy ilmi työn tilaaja, lobbauskohde ja menot. Lobbausta ei voida rajoittaa, koska perustuslain ensimmäinen lisäys takaa ilmaisunvapauden ja kansalaisten oikeuden kääntyä anomuksineen viranomaisten puoleen. Mutta tekemällä lobbauksesta julkisen toivotaan, että voitaisiin hillitä huonoja tapoja. Abramoff-skandaalin jälkeen sääntöjä tullaan yhä tiukentamaan, mitä siitä sitten seuranneekin.
>
> Ainoa kokemukseni lobbauksesta Yhdysvaltojen kongressissa on positiivinen. Olimme vieneet kiteistä hedelmäsokeria Yhdysvaltojen markkinoille ja yritimme saada sille oikeudellisesti tasavertaisen aseman tavallisen sokerin kanssa. Asianajotoimistomme neuvotteli erään edustajainhuoneen jäsenen kanssa, jonka jälkeen kymmenen rivin pituinen lainmuutosehdotus purjehti edustajainhuoneen sekä senaatin läpi, ja muutaman kuukauden jälkeen presidentti Jimmy Carter allekirjoitti lain.

Lobbauksen hyökyaalto kasvaa jatkuvasti, koska useimmat demokratiat eivät ole tyytyneet vain määrittämään pelille säännöt, vaan mielellään sekaantuvat markkinatalouden mekanismeihin. Ideologisesti sitoutuneet painostusryhmät tuovat kovaäänisesti esiin ahdasmielisiä näkökantojaan, puhumattakaan sankasta joukosta yleishyödyllisiä järjestöjä, jotka hakevat julkista tukea toiminnalleen. Melutaso vallan käytävillä voi nousta häiritsevän korkealle.

Median ja yleisen mielipiteen kautta tehtävästä epäsuorasta lobbauksesta on tullut silkkaa rutiinia. Melkoinen osa median julkaisemasta aineistosta voidaan palauttaa eri eturyhmien manipulointiin. Aina ei ole helppo erottaa oikeutettua mielipidemuodostusta poliittisesta manipuloinnista, mutta harjaantunut silmä erottaa omaneduntavoittelun silloinkin, kun se on verhottu yleisen edun kaapuun. Palaamme median rooliin luvussa 9.

Ulkoparlamentaarinen painostus voi toimia myös lähiyhteisössä. Talonvaltauksia on käytetty monilla tahoilla paikallisten viranomaisten painostamiseksi. Opiskelijat ovat kaikkina aikoina tuoneet kovaäänisesti esiin ehdottomat mielipiteensä sekä professoreista, opintosuunnitelmista, majoituksesta että ruokailusta. Vuoden 1968 opiskelijamellakat olivat poikkeuksellisia levitessään maasta toiseen. Opiskelijat olivat tyytymättömiä, eivät vain yliopistoihin ja koulutukseen, vaan koko yhteiskuntaan ja maailmanmenoon.

> Hippiliike ilmensi jo nuorisovallankumousta, joka sai poliittisen ilmiasun 1964–1966 Berkeleyssa, Kalifornian yliopistossa. Columbian yliopistosta New Yorkissa tuli kuitenkin huhtikuussa 1968 ensimmäisten opiskelijamellakoiden tapahtumapaikka. Mielenilmauksessa oli Vietnamin sodan vaikutusta, ja se radikalisoitui nopeasti kutistuen samalla harrastelijamaiseksi terroristiryhmäksi, joka nimitti itseään Weather Undergroundiksi.[12]
>
> Ranskassa opiskelijamellakat saivat vakavampia seurauksia. Yhteenotot poliisin kanssa toukokuussa 1968 johtivat lakkoaaltoon, joka lamautti maan ja johti poliittiseen kriisiin. Presidentti Charles de Gaulle (1890–1970) hajotti parlamentin ja sai vaaleissa vahvan tuen toimilleen. Levottomuudet vaimenivat, opetusta uudistettiin (ei välttämättä parempaan suuntaan), mutta suurimmaksi osaksi kaikki palautui ennalleen. de Gaulle erosi kuitenkin seuraavana vuonna hävittyään pienellä marginaalilla kansanäänestyksen, jonka hän itse oli julistanut.

Vaikka vuoden 1968 opiskelijamellakat merkitsivät sukupolvenvaihdosta, ei ole mitään syytä romantisoida tätä etuoikeutetun nuorison koppavaa itsetehostusta. Nopeasti kasvava korkeakoulujärjestelmä natisi liitoksissaan sodanjälkeisten suurten ikäluokkien paineessa. Nuorilla miehillä on sisäänrakennettu tarve korostaa itseään, mikä joskus leviää kulkutaudin tavoin. Vuoden 1968 yhteinen nimittäjä piti kuitenkin sisällään yhden vielä alkukantaisemman elementin eli seksuaalivietin. Innostus laimeni, kun hallinto lakkasi ylläpitämästä vanhoillista sukupuolimoraalia campuksella.

> Mark Rudd, Columbian mellakoiden johtaja, painui maan alle, mutta hän toimi sittemmin New Mexicossa erään koulun matematiikanopettajana. Hän viittaa aikaisempaan haastatteluun sanoessaan: ”Minusta on vaikea puhua moraalisesta ongelmastani – koska kysymys on itse asiassa häpeäntunteen kaunistelusta.”[13] Daniel Cohn-Bendit, mellakoivien pariisilaisten opiskelijoiden puhemies, karkotettiin Ranskasta mutta valittiin vuonna 1994 Saksan vihreiden edustajana Euroopan parlamenttiin. Hän uusi uroteon vuonna 1999 Ranskan ympäristöpuolueen johtavana edustajana. Cohn-Bendit johtaa nykyään EU-parlamentin vihreiden ryhmää.

Kahden eturivin hahmon elämän kulku voi toimia opiskelijavallankumouksen lyhyenä yhteenvetona. Kaiken ryminän ja räminän jälkeen useimmat kumoukselliset integroitiin siihen demokraattiseen yhteiskuntaan, jota he niin kiivaasti arvostelivat. He jättivät jälkensä, mutta on vaikea sanoa millaisen; he myös vaikuttivat asioihin, mutta on vaikea sanoa, miten paljon. Railakas avaus jättää aina jälkensä demokratiaan ja usein tulos onkin aiottua

parempi. Mutta meidän ei tule unohtaa, että vuosi 1968 loi maaperän, josta sikisivät punaisten prikaatien ja punaisen armeijafraktion murhamiehet ja -naiset.

6.5 Kansan isännyys

Demokratiassa valta ja vastuu kuuluvat itsevaltiaalle kansalla. Voimme haukkua kelvottomia poliitikkoja miten paljon tahansa, mutta puolueiden täytyy myydä sanomansa valitsijoille kovassa kilpailussa. Tuote sopeutetaan aina kuluttajan mielihalujen mukaiseksi. Jos valhe ja panettelu, demagogia ja populismi menestyvät, asiakkaiden laatutietoisuudessa on toivomisen varaa. Ihmiset voivat syyttää vain itseään, jos esimerkiksi valtion menot karkaavat käsistä.[14]

Poliittisen apatian katsotaan olevan nykyajan demokratioiden suuri ongelma, ja voihan se olla ainakin osatotuus. Rauhan ja hyvinvoinnin vallitessa poliittisia intohimoja herättävät lähinnä vain huomattavat rikokset, onnettomuudet tai skandaalit. Silloin poliittiset kansankiihottajat voivat vapaasti vaatia välitöntä lakimuutosta. Kaikeksi onneksi demokraattisen päätöksenteon turhauttava hitaus estää useimmiten hätiköidyt toimenpiteet.

Mutta kun yleinen mielipide saa arvoisensa kohteen, sen poliittista voimaa ei voi olla ottamatta huomioon; poliittinen apatia on silloin tipotiessään. Yleinen mielipide ei syty asiasyistä eikä strategisten arviointien pohjalta, mutta se reagoi sitäkin vahvemmin näyttäviin tapahtumiin, sekä isoihin että pieniin.

> Kun Slobodan Milosevic aloitti Suur-Serbia -kampanjansa 1990-luvulla sodilla ja etnisillä vainoilla, kansainvälinen reaktio oli sekä aikaileva että häilyvä. Yhdistyneiden Kansakuntien Bosnian-panostuksesta tuli skandaali, kun hollantilaiset YK-joukot heinäkuussa 1995 todistivat avuttomina Srebrenicassa tuhansien bosnialaisten teurastusta. Joukkomurha johti NATO:n rajoitettuun asioihin puuttumiseen, ja Dayton-sopimus lopetti taistelut vuoden 1995 lopussa. Milosevicin oli pakko vetäytyä Serbiaan, mutta yhteenotot Kosovon militanttien albaanien kanssa laajenivat järjestelmälliseksi vainoksi ja etnisiksi puhdistustoimiksi.
>
> Euroopan unionilla ei ollut halua eikä kykyä puuttua asiaan, kun taas Yhdysvallat katsoi Balkanin olevan eurooppalainen rotankolo, jolla ei ollut strategista merkitystä. Vasta kun kuvat kymmenistätuhansista pakolaisista tavoittivat televisionkatsojat vuonna 1999, yleinen mielipide Yhdysvalloissa alkoi vaatia päättäväisiä toimenpiteitä. Presidentti Clintonin oli tehtävä jotain, mutta hän halusi välttää amerikkalaisia miehistötappioita. Loppu-

tuloksena oli USA-johtoinen NATO-operaatio ilman YK:n valtuutusta, mikä pakotti Kosovon ja myöhemmin Belgradin pommituksilla Milosevicin antautumaan.

Ihmisiltä kaivataan kuitenkin toisenlaista kansalaiskuntoa, jotta demokratia pysyisi raiteillaan. Äänestäjät kykenevät käytännössä seuraamaan vain muutamia keskeisiä kysymyksiä ja suhteellisen yksioikoista lainsäädäntöä. Monimutkaiset lait ja säädökset heijastavat usein nuhjuisia kompromisseja tai kulissientakaista toimintaa. Tällainen on omiaan passivoimaan äänestäjät niin, että hämärille taustavoimille jää yhä enemmän tilaa.

Mancur Olson osoittaa kirjassaan *The Rise and Decline of Nations (*1969) miten hallinto voi romahtaa, kun pienet, voimakkaasti yhteen liittyneet eturyhmät saavat suhteettomasti vaikutusvaltaa, varsinkin verolainsäädännön alueella. Säännöstö on monissa maissa synnyttänyt kokonaisen tieteenalan, jonka tavoitteena on tehokas verosuunnittelu. Yhdysvalloissa arvioidaan, että vuosittaiset hyvinvointitappiot nousevat satoihin miljardeihin dollareihin, jos nykykäytäntöä verrataan suoraviivaiseen tasaveroon perusvähennyksineen.

Erityisesti superrikkaille suunnitellut porsaanreiät alittavat useimmiten julkisuustutkan keskustelua herättämättä. Jopa tasa-arvoon takertuneessa Ruotsissa todella varakkaiden ihmisten verosuunnittelua helpotetaan ratkaisevasti heille räätälöidyillä erikoissäädöksillä. EU-komissio on vuosikausia taistellut tehdäkseen lopun häpeällisestä verorälssistä, joka käyttää hyväkseen Luxemburgin, Liechtensteinin, Monacon, Mansaaren, Gibraltarin ja Englannin kanaalin saarten veroparatiiseja. Asiassa on edetty jonkin matkaa, mutta aikeelle ei ole saatu EU-maissa yleisen mielipiteen tukea.

Paisunut julkinen sektori on varkaiden paratiisi. Tilannetta pahentaa poliitikkojen tarve jaella etuja ympärilleen. Kokonaisia äänestäjäryhmiä voidaan lahjoa huomattavilla, verovaroilla rahoitetuilla eduilla kiinnittämällä tulevaisuudenkin verotuotot. Politiikan ylettömään kompleksisuuteen ja rämettymiseen on vaan yksi tehokas lääke. Perataan julkisesta hallinnosta siihen kuulumattomat toiminnat ja jätetään markkinavoimille se, mikä niille kuuluu. Silloin kansalle ja sen edustajille jää aikaa keskittyä olennaisen politiikan tekoon.

Markkinat ovat ylivoimainen tapa jakaa taloudellisia voittoja ja tappioita. Ensinnäkin jokainen liiketoimi luo lisäarvoa; markkinatalous on kokonaisuudessaan tehokas (ei kuitenkaan välttämättä optimaalinen) plussummapeli. Toisekseen häviäjät joutuvat tyytymään tappioonsa, itku ei auta mark-

> kinoilla. Poliittinen ositus sitä vastoin tuottaa harvoin lisäarvoa. Se vastaa nollasummapeliä, jossa häviäjät eivät tyydy kohtaloonsa, vaan itsepäisesti jatkavat valitustaan ja muutoksenhakujaan. Voittajia eivät useinkaan ole ansioituneimmat vaan röyhkeimmät, joilla on parhaat suhteet.

Valtion budjetin laihduttaminen on yhtä vaikeaa kuin henkilökohtainen painon pudottaminen. Sankarillisten ponnistusten kautta voidaan saavuttaa tilapäisiä tuloksia, mutta budjettimäärärahoilla on tapana pulpahtaa takaisin heti, kun itsekontrolli pettää. Taustalla on vaikuttamassa ihmisten sisäänrakennettu saavutettujen etujen puolustamisvietti; poliittisessa keskustelussa ne saavat usein perustuslain luonteen.

Demokratiassa ei haluta sortaa edes pieniä vähemmistöjä, sillä poliitikot haluavat miellyttää kaikkia. Se voi johtaa navajo-demokratiaan: palaveri jatkuu, kunnes kaikki ovat tyytyväisiä. Joka tapauksessa jokaisen täytyy saada äänensä kuuluville: prosessi, joka usein päättyy valitusten sarjaan ja kohtuuttomiin viivytyksiin. Yksilön oikeussuoja kuuluu demokratian perustaan, mutta sitä voidaan käyttää myös väärin ja se voi johtaa vähemmistötyranniaan. Hyviin tapoihin pitäisi kuulua häviön hyväksyminen silloin, kun se on väistämätöntä, eikä yhteiskunnan resursseja pitäisi kuluttaa tarpeettomiin oikeusriitoihin.

> Samaa vaaditaan poliittisilta pelaajilta. Tämän tästä täytyy osata olla hyvä häviäjä, väistyä sivuun ja luopua vallan eduista. Demokratiassa oppositioon joutuminen ei merkitse kaiken menettämistä, yhtä vähän kuin vaalien voittaminen merkitsee kaiken voittamista. Autoritaariset hallitsijat, puhumattakaan diktaattoreista, eivät voi erota eivätkä lähteä eläkkeelle. Hehän voivat odottaa tulevansa kohdelluiksi samalla tavalla, kun he ovat itse aikoinaan kohdelleet vastustajiaan.

Jo de Tocqueville pani merkille, miten välittömästi ihmiset yhtyvät siihen käsitykseen, jonka katsotaan olevan enemmistön mielipide. Tämä bandwagon-ilmiö ei johdu ainoastaan poliittisesta opportunismista, vaan se on sekä hyvässä että pahassa ikivanha demokraattinen refleksi. Tunnetasolla on tyydyttävää omaksua laajalle levinnyt mielipide, koska silloin voi ilman riskiä esittää omahyväisiä mielipiteitä. Seurauksena on mielipideyhtenäisyys, myös poliittiseksi korrektiudeksi kutsuttu. Se on moraalisesti arveluttava ilmiö, johon vielä palaamme (luku 9.4).

Kansan reilun pelin henkeä koetellaan monissa muissakin yhteyksissä. Yleisesti hyväksytty periaate on suoda samat mahdollisuudet kaikille kansalaisille, mutta käytännössä se johtaa vaikeasti hyväksyttäviin eroihin yksilöiden välille. Riittääkö, että kaikki lähtevät samalta viivalta vai tuleeko

yhteiskunnan pitää huolta siitä, että kaikki saapuvat maaliin samanaikaisesti? Poliittinen vapaus johtaa pakosta taloudelliseen epätasa-arvoisuuteen, kun taas pakollinen taloudellinen tasa-arvoisuus yhtä pakottavasti riistää vapauden. Epätasainen tulojakautuma on siitä syystä väistämätön, mutta se on ja tulee aina olemaan poliittisten ristiriitojen lähde. Joka tapauksessa positiivinen diskriminointi tulee jossakin muodossa sisältymään jokaisen demokraattisen yhteiskunnan politiikkaan.

Poliittinen prosessi saattaa ahtaasta perspektiivistä katsottuna vaikuttaa nollasummapeliltä mutta sen tehtävä on, tai sen pitäisi olla varmistaa ja edistää kansalaisten yhteispelin ja itsensä toteuttamisen edellytyksiä. Poliittiset järjestelmät ja poliittiset päätökset muodostavat välttämättömän kehyksen yhteiskunnan monimuotoiselle plussummapelille. Parhaassa tapauksessa inhimilliselle luovuudelle jää maksimaalisesti tilaa, kun taas väärä politiikka tukahduttaa yritteliäisyyden ja rajoittaa kansalaisten aloitekykyä.

Itsevaltias kansa on viime kädessä vastuussa asioittensa hoidosta, ja äänestäjät ovat vapaita tekemään omat erehdyksensä. Mutta jos oppimista ei tapahdu, seuraa laiskanläksy. Poliittinen peli voi ylläpitää plussummaluonteensa vain jos rehdit ehdokkaat saavat äänistä enemmistön. Näin ollen jokaisella kansalla tai ainakin jokaisella demokratialla on sellainen politiikka ja sellainen talous, jotka se ansaitsee.

Luku 7: Taloudellinen plussummapeli

Hyvä kansantalouden hoito perustuu riittävälle pääomanmuodostukselle ja terveelle yrittäjyydelle järkevien instituutioiden puitteissa; parhaassa tapauksessa yritysten voitto kuvastaa yhteiskunnallista lisäarvoa. Ulkoiset tekijät, kuten ympäristö ja inhimillinen pääoma, pitäisi huomioida kansallisessa kirjanpidossa täydestä arvostaan. Vapaamatkustajia ei saa hyväksyä, kaikkein vähiten elintärkeän biologisen lisääntymisen kohdalla. Kaupan globalisoituminen on parasta kehitysapua, vaikka aina ilmoittautuu häviäjiä, jotka protestoivat kovaäänisesti, kun markkinat tuhoavat heidän etuoikeutetut asemansa.

7.1 Kansantalous

Olemme aikaisemmissa luvuissa ohimennen tutustuneet kansantalouden perustekijöihin. Teen seuraavassa muutaman kriittisen huomautuksen yhteisen kakun hoitamisesta, jota yleensä varjostaa taistelu sen jakamisesta.

Kokonaisia kansantaloustieteen kirjastoja ohittaen voidaan todeta, että saman perussäännön pitäisi päteä sekä maahan, perheeseen että yritykseen – menot eivät saa ajan mittaan ylittää tuloja. Valtiolla on kuitenkin hihassaan kortteja, joilla se voi pelata väärin. Perinteinen kortti on inflaatio, jolla valtion (ja muiden velallisten) velkaantumista voidaan vähentää ja työllisyyttä tukea ainakin sodanjälkeisen keynesiläisen koulukunnan ekonomistien mukaan. Sillä saatiin 1970-luvulla aikaan stagflaatio: lama, työttömyys ja inflaatio.

> Kun vuonna 1967 osallistuin LIFIMin yritysjohdon koulutukseen, ohjelmassa oli keskustelu ammattiyhdistysten keskusjärjestön puheenjohtajan ja työnantajien vastapuolen välillä; molemmat mainioita henkilöitä. Inflaatio pyöri Suomessa tuolloin 10–20 prosentin välillä vuosittain, vastaavine hinnannousuineen ja palkankorotuksineen. Niitä kompensoitiin säännöllisillä valuutan devalvoinneilla. Kun sana oli vapaa, pyysin puheenvuoroa ja esitin seuraavan ehdotuksen: nostakaa palkkoja ja hintoja 100 prosenttia vuodessa ja devalvoikaa 50 prosenttia. Kaikkien pitäisi olla tyytyväisiä, summia on helppo laskea ja vältetään paljon turhaa porua. Esitykseeni ei suhtauduttu suopeasti, mutta minut kutsuttiin kuitenkin seuraavalle kurssille luennoimaan (innovatiivisesta strategiasta) ja jatkoin sitä useiden vuosikymmenten ajan.

Inflaation hillitsemistä voidaan pitää huomattavana talouspoliittisena menestyksenä. Inflaatiopeikko on kuitenkin alati vaanimassa, vaikka ekonomistit ajoittain pitävät deflaatiota suurempana uhkana. Psykologinen tosiasia on, että ihmiset kokevat hintojen nousevan, vaikka ne keskimääräisesti pysyisivätkin samoina. Sesonkiluonteiset hinnankorotukset huomataan helposti, varsinkin ruokatavaroiden osalta, kun taas hinnanpudotukset, erikoistarjoukset ja alennukset eivät jää mieleen. Halvempia vaatteita ja elektroniikkaa ei ylipäänsä noteerata. Inflaatio vaikuttaa myös epätasaisesti. Merkittävä alkoholiveron pudottaminen ei ilahduta raitista.

Kun inflaatio on kurissa, huomio kiinnittyy toisiin taloudellisen itsepetoksen muotoihin. Suurimpana ongelmana ovat ne subjektiiviset oikeudet, jotka hellämieliset kansanedustajat ovat hyväksyneet päättäväisen toiveajattelun ilmapiirissä. Varsinkin eläkkeet ovat petollinen väline. Päätöksiä tehdessä ne eivät maksa mitään, mutta väestöpohjan pienentyessä niistä tulee kohtuuton rasite.

> Useimmissa maissa valtio maksaa eläkkeen jatkuvien maksujen periaatteella (pay as you go). Vuoden 2020 tienoilla monien maiden eläkekustannukset alkavat väistämättä kasvaa veronmaksajien kantokyvyn yli. Sama pätee terveydenhuolto- ja muihin sosiaalikustannuksiin. Eläkeikää täytyy nostaa ja etuja leikata. Toimenpiteisiin on ryhdytty, mutta vaarana on, että on tehty liian vähän ja liian myöhään. Vastaava tulevaisuudenkuva rasittaa General Motorsin kaltaisia yrityksiäkin, joilla on loistava menneisyys, mutta masentavat tulevaisuudennäkymät. Anteliaat eläkesopimukset voivat pahimmassa tapauksessa ajaa konkurssiin sekä suuryrityksiä että niihin liittyviä eläkesäätiöitä.[1]

Demokratioilla on tapana työntää epämiellyttäviä päätöksiä tulevaisuuteen; äänestäjät ja heidän perässään poliitikot asettavat yleensä lyhyen tähtäimen edut etusijalle. Sen huomaa valtioiden velkaantumisessa. Korkojen osuus budjetista on usein huomattava; Belgiassa, Italiassa ja Kanadassa se oli noin 20 prosenttia 1990-luvun alussa. Matala korkotaso on sittemmin vähentänyt taloudellista rasitusta, mutta velanotto on lisääntynyt. Japani oli vuonna 2004 johtoasemassa, kun velka oli 157 prosenttia bruttokansantuotteesta; Italia ja Belgia veivät toiset mitalisijat. Monet demokratiat ovat kevytmielisesti kiinnittäneet tulevan kassavirtansa.

> Walter Wriston (1920–2005), Citicorpin legendaarinen johtaja, lipsautti kerran, että ”valtiot eivät tee vararikkoja”. Hän oli oikeassa, mutta niiden keskuspankit voivat mennä konkurssiin. ja hänenkin pankkinsa hävisi paljon rahaa latinalaisamerikkalaisten valtioiden lainojen takia. Yhdysvallat tuottaa nykyään valtionobligaatioita liukuhihnalta, ja niitä pidetään edelleen

> vuorenvarmoina sijoituksina. Kaakkoisaasialaiset keskuspankit, jotka ovat sitoneet valuuttansa dollariin, ostavat niistä suuren osan. Tilanne on tosi absurdi, kun Kiinan köyhät rahoittavat amerikkalaisten ylikulutuksen. Se on lopulta kestämätön tilanne.

Korkea säästöaste on köyhissä maissa varmin taloudellisen nousun ennusmerkki. Japanin yksityinen pääomanmuodostus oli 1970-luvun alussa noin 25 prosenttia bruttokansantuotteesta, ja Etelä-Korea säästi BKT:sta yli 30 prosenttia vuonna 1988. Kansainvälinen valuuttarahasto (IMF) arvioi Kiinan säästöasteeksi 48 prosenttia vuonna 2003. Latinalaisessa Amerikassa vain Chile on yltänyt yli kymmenen prosentin, ellei öljytuloja huomioida.

Kehittyneillä mailla luvut ovat huomattavasti pienempiä – Japanin säästöaste oli vuonna 2001 pudonnut seitsemään prosenttiin BKT:sta. Se johtuu mm. siitä, että investointeja rahoitetaan enenevästi poistoilla. Kansantaloustieteilijöillä on taipumuksena ruoskia niitä rikkaita maita, jotka säästävät liikaa, koska se hidastaa kulutusta. Useimmat asiantuntijat ovat kuitenkin sitä mieltä, että Yhdysvallat on mennyt kulutushysteriassaan liian pitkälle, kun sen säästöaste oli vuonna 2005 pudonnut nollaan.[2]

Ansaitsemattomat rikkaudet voivat olla sokeroituja myrkkypillereitä, jotka vääristävät todellisuuskuvaa ja heikentävät kansakunnan pitkän tähtäimen kilpailukykyä. Ne vastaavat suurta subventiota, joka vääristelee sekä taloudellista että poliittista päätöksentekoa. Huolellinen taloudenpito on mennyttä kalua ja politiikassa keskitytään luomaan väestölle mahdollisimman kodikas olotila.

> Argentiina ja Uruguay ratsastivat toisen maailmansodan jälkeen maanviljelystuotteiden vientiaallolla ja rakensivat nopeasti ylimitoitetun hyvinvointiyhteiskunnan, josta tuli suhdanteiden kääntyessä murskaava painolasti. Lähi-idän rikkaissa öljyvaltioissa ulkomaalaiset vierastyöläiset tekevät lähes kaikki käsin tehtävät työt. Sheikkien ja prinssien rajaton omistamisen vietti hyväksytään niin kauan kuin rahat riittävät myös kansan pitämiseen hyvällä tuulella. Nigeriassa öljytulojen tulva on vienyt sekä poliitikkojen että valtion virkamiesten moraalin mennessään. Korruption vastustamiseen keskittynyt ministeri ilmoitti hiljattain riemuissaan, että kavallettujen öljytulojen määrä oli viime vuosina laskenut 70 prosentista 40 prosenttiin.[3] Norjankin elinkeinoelämää uhkaa epätasapaino, vaikka siellä on sankarillisesti ponnisteltu ylimääräisten öljytulojen vaikutusten kumoamiseksi.

Kansantalouden plussummapeli edellyttää tervettä valtiontaloutta ja pätevää hallintoa. Yksityinen sektori tarvitsee hyvin valmistellun säännöstön, ja

valtion täytyy huolehtia siitä infrastruktuurista, jota ei voida jättää markkinoiden käsiin. Ulkopuoliset vaikutukset, ennen kaikkea ympäristön kuormittuminen, tulee täysimääräisesti huomioida markkinamekanismin kautta. Johtotähtenä on reilu taloudellinen kilpailu, niin että yrityksen voitto lankeaisi suhteessa sen yhteiskunnalle tuomaan hyötyyn.

Olin vuonna 1985 teollisuuden edustajana komiteassa, joka valmisteli Suomeen uutta kilpailulainsäädäntöä. Ehdotin ensimmäisen kokouksen aikana pilke silmäkulmassa, että kilpailuttaminen koskisi myös maanviljelystä ja työmarkkinoita. Siitä ei seurannut sen kummempaa, mutta yksimielinen ehdotuksemme muuttui ilman suurempia muutoksia lakitekstiksi, joka hyväksyttiin vuonna 1988 ja oli osaltaan lisäämässä teollisuustuotteiden kilpailua. Sittemmin kilpailu on alkanut koskettaa myös maanviljelijöitä ja ammattiyhdistyksiä, kiitos EU:n ja globalisaation.

Markkinarohdolla on rajoituksensa ja monet markkinat tarvitsevat asiantuntevien viranomaisten valvontaa. Esimerkiksi luonnolliset monopolit, kuten sähkön jakelu, kaipaavat erityissäännöksiä kilpailun varmistamiseksi. Hallitseva markkina-asema on aina epäilyttävä, ja sen väärinkäyttö johtaa kilpailuviranomaisten väliintuloon; kartellit ovat selkeästi rikollisia. Ihmisiä suojellaan työ- ja kuluttajalainsäädännöllä yritysten lyhytnäköiseltä voiton maksimoinnilta. Välittömiä seurauksia pidetään niin vakavina, että ei ole varaa odottaa markkinoiden hidasta reaktiota.

Milton Friedman (1912–2006), Chicagon koulukunnan keulakuva ja uusliberalismin lipunkantaja, puhui johdonmukaisesti markkinoiden vapauttamisen puolesta. Hän oli esimerkiksi sitä mieltä, että kaikenlainen lääkäreiden, apteekkareiden, lakimiesten, välittäjien, pankkiirien jne. valvonta ja laillistaminen on turhaa, koska asiakkaat pikku hiljaa oppivat erottamaan jyvät akanoista.[4] Tällainen menettely voi toimia pienessä yhteisössä, mutta nykyaikaisissa demokratioissa sitä tuskin tullaan kokeilemaan.

Joka tapauksessa kärsimme lähinnä liiallisesta sääntelystä. Jokainen väärinkäytös, onnettomuus tai epäkohta saa aikaan vaatimuksia uusista ja entistä tarkemmista asetuksista. Sekä poliitikot, asiantuntijat että virkamiehet liittyvät mielellään tiukennettujen määräysten, alempien sietorajojen ja ankaramman valvonnan ympärillä pyörivään piirileikkiin. Ketään ei kiinnosta päästää terveen järjen ääntä kuuluville.

Kun valtiovalta yrittää puuttua vinoutuneeseen markkinatilanteeseen, esimerkiksi työttömyyteen, se voi pahentaa tilannetta. Työttömyyden perussyyt ovat aina sopeutumattomuudessa markkinoihin; järkeviä toimia ovat

näin ollen uudelleenkoulutus ja joustavammat työajat. Vahvistettu irtisanomissuoja ja työajan rajoitukset vain pahentavat tilannetta. Markkinoita vastaan ei kannata loputtomasti taistella.

> Laajalle levinnyt ja pitkäaikainen työttömyys on vakava markkinahäiriö; talous ei ole sopeutunut elinkeinoelämän nopeisiin muutoksiin. Tärkein syy ovat työelämää säätelevät määräykset, jotka heikentävät hintamekanismin toimivuutta tarjonnan ja kysynnän sopeuttamisessa. Vähävaraisille työttömille tarkoitettu suojaverkko on täysin oikeutettu, mutta ammattiyhdistysten pitäisi oikeastaan kustantaa työttömyysvakuutukset, koska niiden jäsenet korjaavat monopolisoidun työn hinnoittelun hedelmät. Työttömyydestä on tullut useimmissa läntisen Euroopan maissa pysyvä ilmiö, ja se osoittaa, että jotain on mennyt vikaan. Saksassa puolet korvauksiin oikeutetuista kuuluu pitkäaikaistyöttömiin, kun Yhdysvalloi:ssa vastaava luku on kymmenen prosenttia.
>
> Suojaverkoista on tullut riippumattoja; tilapäisillä verottomilla tuloilla täydennetty työllisyystuki kilpailee menestyksekkäästi vakituisen palkkatyön kanssa. Yhä kasvava osuus työttömiksi ilmoittautuneista on syrjäytyneitä, työkyvyttömiä tai -haluttomia. He asettavat toisenlaisia haasteita yhteiskunnan solidaarisuudelle. Monessa maassa 18-vuotiaita nuoria ohjataan kuitenkin suoraan tukijärjestelmän piiriin ja he oppivat elämään ja syömään tekemättä työtä. Vallitseva korkeasuhdanne on lievittänyt ongelmia, mutta seuraavan taantuman aikana ne tulevat uudestaan näkyviin entistä pahempina, vaikka työvoiman tarjonta onkin supistumassa vääristyneen väestönrakenteen johdosta.

Nykyajan demokratioissa valtiovallan kunnianhimo tuntuu koko ajan yltyvän, mikä heijastuu sekä veroasteeseen että julkisen sektorin osuuteen BKT:sta. Rauhan aikana 50 % pitäisi olla yläraja, mutta Ruotsi teki maailmanennätyksen vuonna 1993, kun julkisten menojen osuus BKT:sta nousi 73 %:iin.[5] Vuonna 2005 oli peräännytty 55 %:iin, mutta sekin oikeutti kärkisijaan. Vakava seurannaisilmiö on poliittinen sisäsiittoisuus. Valtion ja kunnan työntekijät, eläkeläiset, opiskelijat ja työttömät muodostavat äänestäjien enemmistön ja kansanedustajien joukko muuttuu vastaavasti. Kun yhteiskunta on sosialisoitunut tietyn rajan yli, tulee vaikeaksi ellei suorastaan mahdottomaksi murtautua pahasta kierteestä. Tilanne tulee vielä pahenemaan, kun vanhusten osuus kasvaa vinoutuneen ikärakenteen takia.

> Ruotsin valtiopäivistä tehty tutkimus osoitti vuonna 2005, että 61 prosenttia kansanedustajista oli suoraan riippuvaisia julkisesta taloudesta. Vain 20 prosenttia oli lähellä yksityistä sektoria ja muiden (19 %) asemaa oli vaikea määritellä. Naisten parissa (45 % kaikista) 70 prosentilla oli yhteys julkiseen sektoriin.[6]

Valtiovallan keskeinen tehtävä on tarjota turvallinen ja ennustettava kehys lisäarvoa tuottavalle plussummapelille ja antaa vapaalle yrittäjyydelle tarpeeksi pelivaraa. James Buchanania siteeratakseni: ”Valtion pitää asettaa pelisäännöt, mutta se ei saa itse sekaantua peliin.” Pikkumainen holhooja-asenne kateudella ja epäluulolla maustettuna, syövyttää yhteiskunnan luovuutta. Loppujen lopuksi valtiolla on verokarhun kautta huomattava virtuaalinen omistusosuus jokaisessa yksityisessä yrityksessä.

7.2 Yritysten talous

Valtiovallan tehtävänä on siis luoda yritystalouden plussummapelille hyvät edellytykset. Kehittyneessä taloudessa tuskin tarvitaan mitään aktiivista teollisuuspolitiikkaa, muuten kuin tarkkaan punnitun tutkimus- ja kehitystyön rahoittamisen muodossa. Riskipääoman puute saattaa aiheuttaa poikkeuksia tästä säännöstä. Valtiollinen teollisuuspolitiikka lemuaa suunnitelmataloudelta ja tulokset ovat maailmanlaajuisesti vähintäänkin sekalaiset. Singapore on mielenkiintoinen poikkeus.

> Singaporen moralisoiva konfutselainen esivalta on pystynyt pitämään pienen kaupunkivaltionsa tiukoissa ohjaksissa, ja se on toteuttanut menestyksekästä talouden puitesuunnittelua. Hieman väkinäinen poliittinen vakaus on mahdollistanut poikkeuksellisen pitkän tähtäimen politiikan, eikä takaiskuja ole vielä nähty.
>
> METI (aiemmin MITI), Japanin talous-, kauppa- ja teollisuusministeriö, on pyrkinyt ohjaamaan Japanin elinkeinoelämää, mutta hyvät neuvot ovat usein kaikuneet kuuroille korville. MITI yritti parhaansa mukaan jarruttaa Sonya 1950-luvun alussa, kun pieni yritys halusi lähteä elektroniikka-alalle. Kymmenen vuotta myöhemmin MITI yritti saada autoteollisuutta yhdistymään yhdeksi tai korkeintaan kahdeksi yritykseksi; esimerkiksi Hondan tulo alalle oli mitä suurimmassa määrin omavaltaista.[7]

Valtion harrastamalla suunnittelulla on tapana jättää jälkeensä ns. valkoisia elefantteja; politisoituneita, kilpailukyvyttömiä jätti-investointeja. Monissa kehitysmaissa pääoman tuhoaminen on saavuttanut monumentaaliset mitat. Neuvostoliitto kuului suurimpiin syntisiin; olin mukana myymässä sinne teollisuuslaitosta, jonka yritykseni toimitti ja asensi, mutta jota ostaja ei koskaan ottanut käyttöön.

Kilpailluilla markkinoilla terveen yritysstrategian tulisi olla omistussuhteista riippumaton. Strategian pitää olla yrityksen ainutlaatuiseen asemaan sovitettu ja siitä syystä yritysmaailmasta löytyy, itsestäänselvyyksiä lukuun

ottamatta, vain harvoja strategisen ajattelun yleispäteviä periaatteita. Tärkein niistä on, että yrityksen pitää olla erilainen, mieluimmin uniikki, ja sen tulee edustaa ainutlaatuista liikeideaa markkina-alueellaan.[8] Muuten se ei osallistu rakentavasti markkinoiden plussummapeliin. Tällöin yritys ei luo mitään lisäarvoa eikä se voi pitkän päälle menestyä. Kilpailijoilta pitää oppia mutta niiden suora kopioiminen on turhaa, ellei yrityksellä ole takanaan selvää kustannusetua. Arkinen aherrus on suurelta osin nollasummapeliä, mutta strateginen kilpailu edellyttää toisenlaista näkökulmaa kestävän kannattavuuden saavuttamiseksi.[9]

> Olen jo aikaisemmin (luku 2.4) viitannut Gausen lakiin, jolla on sovelluksensa myös yritystaloudessa. Samanlaisia strategioita soveltavat yritykset eivät voi pitkään selvitä samassa markkinaraossa – vain yksi jää henkiin ilman keinotekoisia kilpailurajoituksia. Nykypäivän yritysdynamiikka, kilpailulainsäädännöstä puhumattakaan, lopettaa kuitenkin ennen pitkää liian herttaisen yhdessäolon. Todellinen, lisäarvoa tuottava yhteispeli voi toteutua vain erilaatuisten organisaatioiden välillä. Kahden samanlaisen yrityksen välinen yhteistyö haiskahtaa aina salaliitolta; toimialarationalisointi on luonnollinen vaihtoehto.
>
> Yritysjohtajana parhaat strategiset aloitteeni rakentuivat valmiuteen poiketa perinteisiltä urilta yhdistettynä mission tuntoon. Silloin tulokset ylittivät optimistisimmatkin odotukset ja olivat moninkertaisesti parempia kuin ”normaaleissa” investoinneissa. Irtiotot sisälsivät riskin, mutta ne eivät olleet tyhmänrohkeita, sillä kasvu voitiin melko pian rahoittaa omalla kassavirralla. Olen havainnut samankaltaisia kuvioita menestyvien yrittäjien ja yritysjohtajien toimissa sekä lähellä että kaukana. Paras kannattavuus on kytköksissä luomishaluun ja pyrkimykseen parantaa maailmaa.

Innovatiivinen, strateginen irtiotto merkitsee aina riskien ottamista, kun sen sijaan liiallinen riskien kaihtaminen vie ajan myötä yrityksen varmasti hautaan. Pitää panostaa omaleimaiseen liikeideaan, joka voi tuottaa lisäarvoa olemassa oleville tai potentiaalisille asiakkaille. Yrityksen menestys perustuu ensikädessä asiakaskunnan kanssa käytävään ulkoiseen plussummapeliin; yritysguru Peter Druckerin (1909–2005) mukaan tärkein tehtävä ei ole myyminen, vaan ”asiakkaan luominen”. Asiakkaiden luottamuksen voittamiseen kuluu aikaa, mutta luottamus voidaan menettää yhdessä yössä; korkea moraali on vähintään yhtä tärkeä markkinoinnissa kuin yrityksen sisäisissä suhteissa. Nykyaikaiset suuryritykset ovat yhtä tarkkoja maineestaan kuin keskiajan ritarit.[10]

Luova yhteispeli on nykyään laajenemassa asiakkaista tavaran toimittajiin, rahoittajiin, palvelusten tuottajiin – jopa kilpailijoihin asti. Verkosto-

rakenteet ovat osoittautuneet kilpailukykyisiksi ja ne leviävät yhä useammille aloille.[11]

> Toyota oli ensimmäinen yritys, joka systemaattisesti solmi alihankkijoihinsa yritysrajat ylittävät suhteet, jolloin organisaatiot toimivat symbioottisena yhteistyöverkkona. Tämä ns. Toyota-menetelmä on nykyisin normina koko autoteollisuudessa.

Verkko-organisaatio edellyttää huomattavaa luottamusta osapuolten välillä ja niin muodoin myös vastaavasti moraalista pääomaa. Sama pätee yhteisomistuksessa oleviin yrityksiin, joiden omistajat voivat aivan liian helposti iskeä yhteen sekä pienissä että suurissa asioissa. Olen ollut mukana monessa, useimmiten hyvin menestyneessä joint venture -yrityksessä. Vain yksi niistä epäonnistui jo alkuvaiheessa vastapuolen epäluotettavuuden takia. Avoimuus ja rehellisyys ovat ainoa käypä valuutta; epäluottamus ja molemminpuoliset syyttelyt tuhoavat nopeasti sekä yhteistyön että liiketoimet.

> Yritystalouden teoria laahaa aina sen käytännön perässä. Divisionalisointi tuli oppikirjoihin huomattavalla viiveellä, ja sama pätee projektiorganisaatioihin sekä ulkoistamiseen. Kaikki nämä toimet tähtäävät tavalla tai toisella niukan moraalisen pääoman parempaan hyödyntämiseen. Matriisiorganisaatio edellyttää sen sijaan moraalisen pääoman lisäystä ja on sen vuoksi ollut vastatuulessa.

Maltilliset sosialistit myöntävät mielellään, että vapaa yrittäjyys on ylivoimainen tavaroiden ja monien palveluiden tuottamisessa, mutta samaan hengenvetoon he tekevät opetuksesta ja terveydenhuollosta poikkeuksen tästä säännöstä, sillä eihän voiton tekeminen koulutuksella tai sairauksilla voi millään olla hyväksyttävää. Useimmissa demokratioissa terveyden- ja sairaanhoito on pitkälle sosialisoitu, ja tyypilliset oireet on helppo tunnistaa: jonotus, byrokratia, huono asiakaspalvelu, turhautunut henkilökunta, heikko innovaatiotaso ja korkeat kustannukset matalasta palkkatasosta huolimatta. Ongelmat ovat monimutkaisia, mutta juuri siitä syystä avoimet markkinat onkin ainoa oikea lääke.

> Epäilijät viittaavat Yhdysvaltoihin, jolla on korkeimmat terveydenhuoltokustannukset, sekä absoluuttisesti että prosentteina BKT:sta. Vertailu ontuu. Amerikkalaiset ovat valmiit maksamaan kunnolla ensiluokkaisesta hoidosta, jota muualta harvemmin saa. Jatkuvana uhkana olevat oikeusjutut nostavat vakuutuskustannuksia, ja tämän takia tapahtuu myös ylidiagnosointia ja ylilääkitystä. Kohoavien kustannusten suurin syy on kuitenkin

> perustavaa laatua oleva markkinahäiriö. Terveydenhuoltopalveluiden kuluttajien, toimittajien ja rahoittajien välillä on vain vähän kytkentöjä; yritykset ja valtio kantavat nurisematta suurimman osan kustannuksista. Markkinoiden plussummapeli ei voi toimia, kun hinta ei vaikuta kysyntään, eikä sen kummemmin asiakkaan kuin palvelun toimittajankaan tarvitse välittää kustannuksista.[12]

Periaatteellisesta vastustuksesta huolimatta monissa maissa on kuitenkin käynnissä piiloyksityistäminen. Hyvin toimentulevat ihmiset etsiytyvät yksityisiin sairaaloihin tai lääkäriasemille ja vähentävät siten julkisen terveydenhuollon paineita. Standarditoimenpiteet kuten ohitus-, kaihi- ja lonkkaleikkaukset luovutetaan erikoistuneille yksityisklinikoille ja vanhusten hoito siirtyy kunnalliskodeista verovaroin rahoitettuihin mutta yksityisiin laitoksiin. Täytyy toivoa, että aikansa eläneet periaatteet saavat väistyä käytännöllisemmän terveydenhuoltopolitiikan tieltä.[13]

Vasemmistopoliitikkojen toinen pyhä lehmä on ylempi koulutus. Sama sosialistinen oireyhtymä on havaittavissa tälläkin sektorilla. Euroopassa valtion rahoittamat yliopistot ovat joko ilmaisia tai opintomaksut ovat olemattomat, joten niiden rahoitus on yleensä riittämätön. Tungos on suuri, mutta opiskeluinnokkuuden suhteen on toivomisen varaa. James Buchanan on esittänyt ongelmalle julkinen valinta -koulukunnalle tyypillisen suosituksen.[14]

> Buchananin perusajatuksena on, että tulonsiirrot ovat epäilyttäviä, varsinkin kun niiden edunsaajana on hyvin toimeentuleva keskiluokka. Yliopistokoulutuksen pitäisi kustantaa itse itsensä ja mieluimmin olla yksityistetty. Opiskelijat maksaisivat opetuksesta markkinahinnat valtion takaamien, pitkäaikaisten lainojen tukemina. Tulevan tulotason pitäisi riittää enemmän kuin hyvin korkoihin ja lyhennyksiin.
>
> Amerikkalaiset huippuyliopistot toimivatkin itse asiassa tämän mallin mukaan, tosin merkittävin poikkeamin. Ne ovat vuosien aikana onnistuneet keräämään lahjoitusvaroilla suuria rahastoja, jotka mahdollistavat korkean akateemisen tason ja merkittävän määrän vapaaoppilaspaikkoja, ilman että lukukausimaksut nousevat taivaisiin. Euroopassa näiden ajatusten soveltaminen edellyttäisi opintolainojen ohella myös uutta ajattelua palkkauksen ja verotuksen suhteen.

Hyvin toimivat koulutusmarkkinat ovat toistaiseksi vain kaukainen kangastus. Akateeminen koulutus on tänä päivänä yliarvostettua ja siihen investoidaan liikaa. Käytännön työ on monissa tapauksissa edelleen kaikkein tehokkainta koulutusta, varsinkin mitä tulee yritysmaailmaan.

> Harvoilla yrittäjillä on akateemisia ansioita. Päinvastoin, pitkän linjan miehet ja naiset ovat vahvasti yliedustettuina menestyneiden yrittäjien joukossa. Henry Mintzberg ruoskii kirjassaan *Managers, not MBA:s* Pohjois-Amerikan ekonomikoulutusta siitä, että se on vikaan mennyt yritys tehdä yritysjohtajia kypsymättömistä nuorista opiskelijoista. Sillä saadaan aikaan vain ylimielisiä akateemikkoja, joilla on puutteellinen todellisuustaju ja suuria poisoppimisongelmia.

Laajat kansantalouden alueet kuihtuvat edelleen markkinoiden ja yityselämän piristysruiskeen ulottumattomissa. Ilman kilpailua toiminta näivettyy vähitellen ja parhaatkin pyrkimykset valuvat hiekkaan. On masentavaa, että julkishallinnon työntekijät yleisesti ottaen tuntuvat vastustavan uudistuksia, jotka kuitenkin väistämättä ovat edessä.

> Opettajien ammattikunta kamppailee lähes kaikissa demokratioissa kynsin hampain muutosta vastaan. Todelliseen pätevyyteen pohjautuvat ylennykset ja palkkaukset eivät tule kysymykseenkään; vain tutkinnot ja virkavuodet on huomioitava. Maksuseteleihin perustuvat järjestelmät ovat myös kelvottomia; nehän antaisivat asiakkaille mahdollisuuden vapaasti valita koulunsa. Ammattiyhdistykset ja ilmeisesti myös niiden jäsenet haluavat istua mukavassa, byrokraattisessa pesässään – kilpailu on pannaan julistettu.

Valtion ja kuntien täytyy muuntua suurista, kömpelöistä työnantajista taitaviksi ostajiksi, jotka työllistävät ja valvovat pätevien alihankkijoiden monimuotoista joukkoa. Sitä varten tarvitaan uutta osaamista, jonka kehittämiseen hyvällä tahdollakin kuluu aikaa ja vaivaa. Tällöin kuitenkin vapautuisi arvaamattomia inhimillisiä resursseja ja kipeästi tarvittavaa luovaa dynamiikkaa.

Pelko siitä, että joku voisi hyötyä julkisten varojen kustannuksella, on sekä naiivi että kaunainen. Kilpailutilanteessa ylivertaiset suoritukset palkitaan, mutta ennen pitkää saavutettu lisäarvo valuu asiakkaille; voitto täytyy ansaita yhä uudelleen. Yksityisyritysten yhteiskuntavastuutakin epäillään, mutta unohdetaan että kyse on niiden omasta edusta. Viranomaiset puolestaan eivät enää valvo itseään vaan voivat tarvittaessa vapaasti ryhtyä tarpeellisiin toimiin olemassa olevan seikkaperäisen säännöstön tukemana. Yritykset hoitavat tehtävänsä pelaamalla hedelmällistä plussummapeliä; palvelemalla asiakkaitaan, maksamalla palkkoja ja veroja, hankkimalla investoidulle pääomalle tuottoa – lyhyesti sanoen ansaitsemalla rahaa.[15]

7.3 Luonnonvarat ja ympäristö

Rooman klubi ennusti maailmanlaajuista romahdusta jo vuonna 1972 raportissaan *Kasvun rajat* (*Limits to Growth*). Syinä olisivat ylikansoitus, nälänhätä, raaka-ainevarantojen ehtyminen ja ympäristön saastuminen. Sen jälkeen varoituskellot ovat soineet yhä äänekkäämmin, mutta vaarana on, että totumme tilanteeseen emmekä ole kuulevinamme, kun kellot soivat tositilanteessa. Syvennymme näihin kysymyksiin lähemmin kirjan kolmannessa osassa. Otan tässä esiin vain joitakin ajankohtaisia erheitä.

Malmien ja mineraalien saatavuudesta ei vielä lähitulevaisuudessa tule pullonkaulaa. Uusi tekniikka, uusiokäyttö ja materiaalien korvaaminen toisilla, esimerkiksi kuparijohdot alumiinilla ja lasikuidulla, ovat markkinoiden vastaus materiaalien niukkuuteen ja hinnankorotuksiin. Viime kädessä on kuitenkin kysymys energiaresursseista. Jos energiaa on rajoittamattomasti saatavilla, kaikki muut pullonkaulat ovat periaatteessa poistettavissa. Sen lisäksi tarvitaan vain teknistä kekseliäisyyttä ja pääomaa.

Taloudellisen kehityksen tämänhetkinen kipupiste on epäilemättä fossiilisten polttoaineiden käyttö, mutta ei ensisijaisesti ehtyvien varantojen takia. Hiili ja öljyhiekka, puhumattakaan metaanihydraatista, riittävät useaksi vuosisadaksi, vaikka kustannuskuvio tulisikin muuttumaan. Ajankohtainen ongelma on ilmakehän hiilidioksidipitoisuuden kohoaminen, jolla voi olla katastrofaaliset seuraukset.

> Kaikkiin ilmastoa koskeviin ennusteisiin sisältyy huomattavaa epävarmuutta valtavasta tietokonekapasiteetista huolimatta. Tässä riittää toteamus, että mahdollisimman suuri varovaisuus on paikallaan. Ryöstäytyvät muutokset ilmakehässä ja valtamerien kierrossa eivät tosin ole kovin todennäköisiä mutta täysin mahdollisia, jolloin tilanne ei ehkä enää ole ihmisen hallittavissa. Vallitsevan energiankäytön suunnan kääntäminen on aikaa vievä prosessi. Korjaavat toimenpiteet pitäisi siis ottaa käyttöön viivyttelemättä.

Verotus on luonnollinen, markkinaorientoitunut reaktio kasvihuonekaasujen vahingollisuuteen. Maailmanlaajuinen hiilidioksidipäästöihin kohdistuva vero olisi helppo hallinnoida, ja sillä voisi myös tukea valtiontalouksia ilman taloudellisia vinoutumia. Verotusta voitaisiin vähitellen nostaa matalalta tasolta ja ennakointimahdollisuus minimoisi taloudelliset haittavaikutukset. Kehitysmaille voitaisiin antaa aikarajoitteisia poikkeuslupia, ja sääntöjen rikkojat pidettäisiin rangaistustulleilla aisoissa. Kansainvälinen yhteisö ryhtyi selittämättömistä syistä ajamaan Kioto-sopimusta. Se on byrokraatin toiveuni, joka EU:ssa on käynnistetty räätälöimällä kiintiöt 12 000 teollisuusyritykselle – täysipainoinen vastine unionin maitotuotantokiintiöille.[16]

> Rikkidioksidipäästöjen rajoittaminen oli 1970-luvulla menestys sekä Yhdysvalloissa että Euroopassa ja toimi Kioton sopimuksen mallina, vaikka yhtäläisyydet ontuvatkin. Hiilidioksidia ei voida, paitsi poikkeustapauksissa, taloudellisesti ottaa talteen savukaasuista. Rikkidioksidi ei myöskään ollut kansainvälinen, vaan paikallinen ongelma. Kehitysmaiden päästöt ovat edelleen valtavat, ja ne vahingoittavat pääosin vain niitä itseään.
>
> Kioto-sopimus on parempi kuin ei mitään, mutta juuri siitä syystä se uhkaa tukkia järkevän, kansainvälisen hallinnoinnin tien. Päästökauppa tuo sääntelyyn markkina-aineksia, mutta se on siitä huolimatta politisoitunut, osuu sattumanvaraisesti ja vinouttaa kilpailua. Ja jos kehitysmaat tulevat kuvaan mukaan tai normeja kiristetään, meillä on uusi kalabaliikki, kun eri maat, teollisuushaarat ja yritykset taistelevat eduistaan kaikin keinoin.

EU on halunnut tulla ympäristökysymyksissä kansainväliseksi johtajaksi, ja se on nähnyt Kioto-sopimuksen vastuullisen toiminnan symbolina. Tämä on virhearviointi, joka käy selväksi viimeistään silloin, kun kehitysmaiden pitäisi liittyä prosessiin. Verotus on paras tapa suojella ympäristöä, kun on kysymys välttämättömästä mutta saastuttavasta toiminnasta. On tyhmyyden huippu, että sitä ei haluta soveltaa fossiilisiin polttoaineisiin.

Monissa maissa ydinvoima on aiheuttanut vielä suurempaa hämmennystä. Itävallassa Zwentendorfin melkein valmista ydinvoimalaa ei otettu käyttöön (50,5 prosenttia väestöstä äänesti vastaan) ja Saksa haluaa luopua ydinvoimasta vuonna 2021; silti se subventoi edelleen Ruhrin alueen hiilikaivoksia (ja epätaloudellista tuulivoimaa). Ruotsin ydinvoimapolitiikassa on valloillaan kaikkein suurin kaaos, vaikka puolet Ruotsin sähköstä tuotetaan ydinenergialla.

> Kansanäänestys vuonna 1980 Three Mile Islandin tapahtuman varjossa toi ydinvoiman alasajoa puoltaville kansalaisille äänten enemmistön. Alasajo oletettavasti tapahtuisi noin vuonna 2010. Tämän jälkeen yleinen mielipide on kääntynyt. Viimeisten vuosien kyselyt ovat osoittaneet, että suurin osa ruotsalaisista on olemassa olevien ydinvoimaloiden jatkokäytön takana; lisärakentamisella on myös huomattava tuki. Siitä huolimatta hallitus on toteuttanut kahden voimalan sulkemisen (Barsebäck 1 ja 2).

Hiilidioksidipäästöjen jatkuessa Ruotsissa samoin kuin Saksassa puhutaan korvaavista, uusiutuvista energialähteistä; niillä ei tule pitkiin aikoihin olemaan ratkaisevaa vaikutusta. Ydinvoimasta on tullut häpeämättömien poliittisten lehmänkauppojen kohde, joka rakentuu äänestäjien väärään tietoon perustuviin tunnepohjaisiin kannanottoihin. Kaikki keinot ovat olleet sallittuja, kun on haluttu johtaa ihmisiä harhaan ja pelotella heitä paisutetuilla mielikuvituksen tuotteilla.

Three Mile Islandin reaktorivika vuonna 1979 ei vahingoittanut yhtäkään ihmistä eivätkä radioaktiiviset päästöt olleet merkittäviä, mutta pelotusvaikutus oli sitäkin pahempi.[17] Selvitysten jälkeen jäljelle jäi yksi ainoa voimakas peruste ydinvoimaa vastaan – ihmiset pelkäsivät sitä. Vuoden 1986 huhtikuun 26. päivänä tapahtuneen Tšernobyl-onnettomuuden jälkeisinä kuukausina ydinvoiman vastustajat saattoivat riemuissaan todeta kuolleisuuslukujen nousseen Yhdysvalloissa. Jos korrelaatio on todellinen, niin media ja kansankiihottajat saavat ottaa kuolemantapaukset kontolleen – fyysinen syy-yhteys on poissuljettu. Paljon todennäköisempää on kuitenkin, että kuolleisuuden nousulla oli muita syitä, esimerkiksi pitkään kestänyt lämpöaalto.[18]

Tšernobylin onnettomuus saattoi tapahtua vain Neuvostoliitossa; vastaavia, epävakaita reaktoreita ei ole muualla. Kuolemantapauksia oli 56, joka on vähemmän kuin keskisuuressa hiilikaivosonnettomuudessa. Reaktorista pääsi huomattava säteilymäärä, mutta WHO:n arvion mukaan kliiniset vahingot rajoittuvat lähialueiden lasten kilpirauhassyöpään (99 prosenttia sairastuneista selviytyi), ja nekin olisi voitu välttää, jos jodipillereitä olisi jaettu oikeaan aikaan. Teoreettisesti on arvioitu syöpäkuolemien lisääntyvän vuosien varrella yhteensä noin 4000 tapauksella; tämäkin on todennäköisesti yläkanttiin (vertaa luku 10.1).[19] Kiinan hiilikaivoksissa kuolee vuosittain noin 20 000 ihmistä.[20]

Ranska oli pitkään ainoa EU-maa, joka oli kokosydämisesti valinnut ydinvoiman sähkön tuottamiseksi. Suomessa aloitettiin vuonna 2005 viidennen 1600:n MW:n ydinvoimalan rakentaminen. Laajat selvitykset osoittivat, että ydinvoima on kaikista näkökulmista tarkastellen paras vaihtoehto. Eduskunta kielsi vuonna 1993 rakentamisen, mutta sen jälkeen sekä poliitikkojen että kansalaisten mielipiteet ovat muuttuneet. Nyt puhutaan kuudennesta ydinvoimalasta ja kansainvälinen mielipideilmasto saattaa myös olla muuttumassa.

Ympäristötutkimuksesta on tullut elinkeinon ala, jonka sisällä käydään kovaa kilpailua määrä- ja apurahoista. Riskiprofiilien tarkistaminen tulee törmäämään kovaan vastustukseen niiden taholta, jotka saavat elantonsa metsästämällä negatiivisia terveysvaikutuksia kaikista mahdollisista lähteistä. ”Terveysravinnon” pönkittämisestä on tullut monelle medialle leipätyö, ja luomutuotteet ylpeilevät lisä- ja torjunta-ainepuhtaudellaan.

Tanskalaisen Björn Lomborgin kirpeät kannanotot kirjassa *The Sceptical Environmentalist* ovat optimistinen vastine Rooman klubin synkille näkemyksille. Lomborg, joka on entinen Greenpeace-aktivisti, kumoaa kohta kohdalta ja hyvin perustellusti ympäristöliikkeen liian synkeät näkemykset. Hänen analyysinsä on tarkoitushakuinen, mutta sitä ei voi mitätöidä. (On olemassa nettisivuja, jotka omistautuvat tähän tehtävään.) Sen takia vastustajat leimaavat miehen väärien mielipiteiden levittäjäksi. Tosiasiaksi

kuitenkin jää, että kehittyneet maat ja varsinkin Pohjoismaat osoittavat pääosin positiivisia trendejä mitä tulee ympäristöön ja elämänlaatuun. Vakavia ongelmia on silti meidänkin leveysasteillamme.

Itämerta pidetään maailman saastuneimpana merenä. Rehevöitymisen syitä ovat ennen kaikkea ylilannoitus typen ja varsinkin fosforin muodossa. Meillä teollisuuden ja asutuksen päästöt ovat hyvässä hallinnassa, kun taas maatalouden hajanaisia päästöjä on ollut vaikeampi kontrolloida. Palautumiseen tulee menemään pitkä aika, koska pohjakerroksen kerääntynyt fosfori aina välillä liukenee ja meri lannoittaa siten itse itsensä.

Kaikki kohuraportit eivät pidä paikkaansa. Itämeren kalojen dioksiinipitoisuus on välillä ylittänyt EU-normit ja seurauksena on ollut hysteerisiä kuluttajareaktioita; kaikki tietävät, että dioksiini on pahimpia supermyrkkyjä. Tämä väärinymmärrys johti tragikoomiseen tapahtumasarjaan, kun Ukrainan presidenttiehdokas (ja sittemmin presidentti) Viktor Justšenkoa vastaan tehtiin murhayritys suuren dioksiiniannoksen avulla. Hän sai kasvoihinsa tyypilliset klooriaknejäljet, mutta pysyi hengissä ja vei vaalikampanjansa voittoisaan loppuun asti.

Murhaajat eivät tienneet, että myrkyllisyyttä mitataan kaniineihin, jotka ovat useimpien nisäkkäiden tavoin hyvin herkkiä dioksiineille. Ihminen on poikkeus luultavasti siitä syystä, että hänen on ollut pakko sopeutua leiritulien savussa oleviin dioksiineihin. Italian Sevesossa 1976 tapahtuneen onnettomuuden dioksiinipäästöt eivät aiheuttaneet kuolemantapauksia tai kroonisia oireita, mutta tuhannet eläimet menehtyivät akuuttiin myrkytykseen.[21]

Vaikka ympäristöön kohdistuu jatkuva paine varsinkin kehitysmaissa, kaikkialla maailmassa on näkyvillä esimerkkejä aktiivisista ympäristötoimenpiteistä. Ympäristötietoisuus alkaa levitä myös moniin kehitysmaihin. Uusia luonnonsuojelualueita perustetaan ja suuren mittakaavan metsänistutuksia on aloitettu erityisesti Kiinassa, jossa vuotuinen istutusten määrä lienee noin 100 000 neliökilometriä.[22] Hyvä esimerkki onnistuneesta globaalista yhteistyöstä on kansainvälinen sopimus kaasupäästöistä, jotka vähentävät yläilmakehän otsonipitoisuutta ja täten lisäävät korkeiden leveysasteiden ultraviolettisäteilyn voimakkuutta.

Kloorifluorihiilivedyt (CFC-yhdisteet) ovat ihanteellisia muun muassa jäähdytysjärjestelmiin ja aerosolisuihkeisiin, ja näitä freoneita käytettiin paljon toisen maailmansodan jälkeen. Vuonna 1974 alettiin epäillä, että ne vaikuttavat yläilmakehän otsonikerrokseen, joka suojaa maapalloa ultravioletti-

säteilyltä. Klooriatomit lohkeavat stratosfäärissä ja nopeuttavat otsonin hajoamista. Freonit ovat erittäin stabiileja; elinikä ilmakehässä on yli sata vuotta.

Epäilykset vahvistuivat vuonna 1985, kun satelliittihavainnoilla pystyttiin havaitsemaan yhä laajenevia aukkoja otsonikerroksessa Antarktiksen yläpuolella; myöhemmin niitä havaittiin myös arktisten alueiden yläpuolella. Tämä johti vuonna 1987 kansainvälisen sopimuksen, ns. Montreal-pöytäkirjaan, jolla rajoitettiin CFC-tuotantoa ja käyttöä. Kehittyneissä maissa rajoituksia on myöhemmin tiukennettu ja tavoitteena on, että vuonna 2010 freonit olisivat poistettu käytöstä myös kehitysmaissa. Ilmakehän CFC-pitoisuus kääntyi laskuun vuonna 1994 ja vähenee nykyisin noin prosentilla vuodessa. Samanaikaisesti on kehitetty ympäristöystävällisiä vaihtoehtoja, niin että kuluttajilla on koko ajan ollut käytössään kelvollisia tuotteita.[23]

Taistelussa ympäristöuhkia vastaan päästään eteenpäin rakentavalla, tosiasioihin perustuvalla yhteistyöllä. Valitettavasti energia- ja ympäristökeskustelua on leimannut tekopyhä omapäisyys, joka voi ainoastaan vahingoittaa hyvää asiaa. Ympäristön laatu on ennen kaikkea tekninen ja taloudellinen ongelma, johon pitää tarttua rationaalisin keinoin. Niin kauan kuin esimerkiksi ydinvoimaa koskevaa tietoa vääristellään, on vaikea käydä julkista keskustelua, joka tarjoaisi poliitikoille luotettavia lähtökohtia päätöksenteolle. Villiintynyt ympäristöväittely, jossa tarkoitus pyhittää keinot, on omiaan vain lisäämään hämmennystä ja johtaa huonosti harkittuihin päätöksiin.

7.4 Inhimillinen pääoma

Ihminen ei ole vain pahin ympäristön tuhoaja, vaan myös talouden keskeinen toimija. Ihmisten lisääntymisellä ja sen varaan rakentuvalle inhimillisellä pääomalla on siis perustavanlaatuinen taloudellinen merkitys. Tarkastelemme ensin, miten ihmiset alkukantaisissa yhteisöissä mitoittavat lisääntymisensä.

Useimmat kansat ovat jo muinaisista ajoista lähtien harrastaneet lasten lukumäärän rajoittamista. Ellei sikiönlähdettäminen toiminut, vastasyntynyt hylättiin. (Näin tehtiin myös monissa korkeakulttuureissa.) Australian aboriginaalit käyttivät hienostuneempaa menetelmää. Aikuistumisriitin aikana nuoren miehen siemenjohdin viillettiin auki niin, että sperma ei siemensyöksyn aikana pääsisi emättimeen. Jos lapsia haluttiin, vuoto tukittiin sormella.[24] Luonnonläheiset yhteisöt eivät harrasta rajoittamatonta lisääntymistä.

Maaseudun omavarainen perhetila on rahatalouden ja markkinavoimien ulottumattomissa, ja sen vuoksi pientila onkin ollut romanttisen todellisuuspaon kiintopiste; itsenäinen pienviljelijä on ollut monen myöhäissyntyisen utopistin ihanne. Näissä olosuhteissa talouden logiikka tulee joka tapauksessa väärentämättömänä esiin, työn ja pääoman välinen ristiriita on kaikonnut – *homo economicuksella* on avoin pelikenttä.

Lisälapsen oheiskustannukset ovat pienet, koska äidillä ei ole vaihtoehtoista työtä ja lapsen tarpeet ovat vaatimattomat. Ajan mittaan perhe saa ilmaista työvoimaa ja sosiaalivakuutuksen, koska lasten velvollisuus on huolehtia ikääntyneistä vanhemmistaan. Lapsikatraan kokoa on kuitenkin ylimitoitettava suuren kuolleisuuden takia, jotta sosiaaliturva olisi varmistettu. Seurauksena on syntyvyysylijäämää, vaikka jokainen perhe olisikin tehnyt oikeat tilastolliset laskelmat.

> Väestöpaineet Länsi-Euroopassa olivat jo 1300-luvun alussa johtaneet siihen, että käytännöllisesti katsoen kaikki sopivat maa-alueet oli otettu viljelykseen, poikkeuksena kuninkaiden ja mahtimiesten metsästysmaikseen varaamat alueet. Pohjois-Euroopassa uudisraivauksia tehtiin aina 1800-luvulle asti. Meidän on vaikea kuvitella sitä kovaa välttämättömyyttä, joka ajoi menneet sukupolvet raivaamaan kivisiä peltojaan tavattoman epäedullisissa olosuhteissa. Suomessa asutustilalliset joutuivat toisen maailmansodan jälkeen vielä kerran käymään samaa taistelua, tosin yhteiskunnan tukemina.

Siirtolaisuuden ohella ylikansoitusta tasoittivat lähinnä nälänhädät ja sairaudet aina teolliseen kumoukseen asti, jolloin kasvava väestö kyettiin työllistämään tuottavasti. Samalla kuolleisuus väheni terveydenhuollon ja hygienian edistymisen ansiosta. Ihmiset kuitenkin lisääntyivät aluksi enemmän kuin mitä markkinat kykenivät työllistämään, ja palkat pysyivät lähellä toimeentulominimiä. Pääomista ja raaka-aineista oli puutetta, kun sen sijaan ammattitaidottoman työvoiman tarjonta yleensä ylitti tarpeen. Työläisen oheiskustannus oli alhainen, ja lasten työpanos oli lähes ilmainen.

Oli siis täysin johdonmukaista, että kansantaloustieteen uranuurtajat suhtautuivat ihmisiin samalla tavoin kuin ilmaan, veteen ja auringonvaloon; ne olivat elintärkeitä tuotantotekijöitä, joilla ei kuitenkaan ollut taloudellista arvoa, koska niitä oli rajattomasti saatavilla. Kehitysmaiden teollisuus toimii edelleen tämän logiikan mukaan, mutta länsimaisissa yhteiskunnissamme se on aikansa elänyt. Valtavat erot ihmisten tuottavuudessa johtuvat työpanoksen laadusta, ja siitä syystä panostukset koulutukseen ja ammattitaitoon huomioidaan bruttokansantuotteessa. Mutta kokonaisuutena tarkastellen ihminen jää kansantalouden laskelmien ulkopuolelle sekä teoriassa että käytännössä vaikka hänestä on tulossa niukka resurssi.

Lapsilta puuttuu edelleen rikkaiden maiden kansantaloudessa oma arvonsa, he ovat lähinnä kustannuserä, koska he vähentävät naisten työpanosta. Ihmisiä ei myöskään huomioida kansallisessa kirjanpidossa materiaalisten arvojen rinnalle – infrastruktuuri, kiinteistöt, osakkeiden pörssiarvot, metsät ja viljelysmaat. Osaava, työteliäs ja rehellinen ihminen on kuitenkin kansakunnan tärkein voimavara. Ilman häntä kaikista muista panostuksista tulee arvottomia. Arvoketjua rakennetaan syntymästä (oikeastaan hedelmöityksestä) asti hoidolla, kasvatuksella ja peruskoulutuksella. Kaiken kaikkiaan investointi on huomattava jo ennen korkeamman koulutuksen aloittamista.

Jälkiteollisessa yhteiskunnassamme *homo economicus* ajattelee edelleen rationaalisesti, mutta taloudelliset kannustimet ovat vinoutuneita: lapsesta tulee yksiselitteisesti taloudellinen rasite. Elintaso ja eläkkeet asettuvat korkeammalle tasolle, jos yhdessä asuva pariskunta ei tee lapsia ja molemmat voivat käydä kokopäivätyössä. Köyhimpiä lukuun ottamatta lapsikatras vetää talouden pohjaan, kun tilannetta verrataan lapsettomaan vertaisryhmään.

Lapsilisillä on merkitystä vain pienipalkkaisille. Verotuksella pitäisi siksi korvata tai ainakin pienentää tulonvähennyksestä ja lasten kasvatuksesta aiheutuvia kuluja. Sellaisia järjestelmiä on olemassa, mutta ne ovat yleensä riittämättömiä. Riittävän vaikutuksen aikaansaamiseksi tarvitaan lapsettomien ihmisten verojen korotus. Suoraviivaisin tapa tukea lapsiperheitä olisi eläkemaksujen kautta. Lapsiperheiden opintolainat voitaisiin antaa anteeksi vastaavin perustein. Siten vanhemmuus huomioitaisiin panostuksena yhteiskunnan tulevaisuuteen.

Se, että lapsia edelleen syntyy, todistaa että ihmisiä ohjaavat muutkin kuin taloudelliset näkökohdat. Koko Euroopan kattava, kohtalokkaan alhainen syntyvyys kuitenkin osoittaa, että taloudellisia pontimia ei voida ohittaa. Syntyvyydestä on tullut kehittyneiden maiden kohtalonkysymys. Ongelmalla on monia puolia ja palaamme niihin vielä eri yhteyksissä.

Vaikka biologinen pääoma on rikkaissa yhteiskunnissa supistumassa, laatuun on panostettu kiitettävästi. Yleinen oppivelvollisuus oli aikoinaan kaukonäköinen uudistus, joka toteutettiin korkean syntyvyyden aikana. Tänä päivänä sekä lasten että aikuisten koulutus on yleisesti hyväksytty opinkappale, joka vaatii yhteiskunnalta alati kasvavia panostuksia. Siitä syystä opetuksen tehokkuus onkin entistä tärkeämpää.

Tiedon siirtäminen opettajalta oppilaalle tapahtuu edelleen keskiaikaisin menetelmin; opettaja esitelmöi, oppilas kuuntelee ja harjoittelee. Perus-

valmiuksien osalta – lukeminen, kirjoittaminen ja laskeminen – tuskin löytyy parempia keinoja, eikä viihtyminenkään ole ala-asteella ongelma. Mutta jo murrosikäiset oppilaat turhautuvat ja passivoituvat luokkaopetuksen pakkopaidassa. Voitaisiinko ajatella, että luku- ja atk-taitoiset nuoret ihmiset voisivat omaehtoisesti hakea enemmän tietoa ja samalla oppisivat itsekuria, sen sijaan että sotivat opettajan auktoriteettia vastaan?

Kouluttamispanostusten sijaan pitäisi puhua oppimisesta. Koulutus-ilmaisu vihjaa oppilaisiin, joita työstetään ennalta sovitun kaavan mukaan. Keskitetyssä kouluopetuksessamme useimmat oppilaat valetaan samaan muottiin. Vakioidut tutkinnot helpottavat arvosanojen antamista, luovat perustan muodollisille meriiteille ja uralle julkishallinnossa.

Kiinan historia osoittaa havainnollisesti äärimmäisen keskittämisen edut ja haitat. Tang-ajalta (618–907) lähtien kiinalainen hallintokoneisto oli riippuvainen monimutkaisesta byrokratiasta, joka oli hyvin koulutettujen mandariinien käsissä. Tämän älyllisen herrasmiehen kiinalaisessa ilmentymässä oppineisuus ja lojaalisuus esivaltaa kohtaan yhdistyivät konfutselaisessa hengessä. Kilpailu tutkintovaiheessa oli kivikovaa, varsinkin korkeammilla tasoilla, joista oli suora pääsy tuottoisimpiin virkoihin. Pikku hiljaa opintosuunnitelmaa yksipuolistettiin niin, että Ming-dynastian (1368–1644) aikana opinnot keskittyivät yksinomaan klassiseen kirjallisuuteen.

Koulujärjestelmämme ei ole kärsinyt kritiikin puutteesta; kaikkea tässä sanottua ja paljon muuta on toisteltu kyllästymiseen asti. Yliopistokoulutus kuului vuoden 1968 opiskelijalevottomuuksien kiitollisimpiin maalitauluihin, ja ne johtivatkin joihinkin muutoksiin. Suurin osa niistä oli kuitenkin vanhaa viiniä uusissa leileissä, mausteina hiukan naistutkimusta ja etnistä folkloristiikkaa. Sosialistinen suunnitelmallisuus, kaikkine sisäänrakennettuine heikkouksineen, hallitsee edelleen demokratioidemme koulutuspolitiikkaa. Perusopetuksen osalta ei enää kiistellä maksumiehestä, vaan pyritään sosialismin osittaiseen purkamiseen tekemällä tilaa yksityisille aloitteille.

Jokseenkin yllättäen Ruotsi antoi lyhytikäisen, porvarillisen hallituksen aikana vuonna 1992 tilaa vapaakouluille (friskolor). Ne saavat oppilasta kohden saman valtiontuen kuin kunnalliset koulutkin ja ovat osoittaneet kykenevänsä tuottamaan parempaa laatua samaan hintaan; lähes kymmenesosa oppilaista opiskelee vuonna 2007 jossakin vapaakoulussa.[25] Vaikka puolet vapaakouluista on osakeyhtiöiden omistamia, liikkeellepanevana voimana on ensisijaisesti vanhempien huoli lapsistaan. Tanskassa ollaan menossa samaan suuntaan, mutta Norja on jälkijunassa. Suomessa kehitystä on jarrutettu;

> valtion tuki on vain 80 % kunnan kustannuksista ja uudet luvat ovat kiven alla. Menestys kansainvälisissä vertailuissa on ehkä lisännyt viranomaisten omahyväisyyttä. Vuoden 2007 uusi porvarillinen hallitus voi merkitä suunnanmuutosta.

Yksityistämisen vastustajat pelkäävät, että opetuksen taso laskee, mutta he pelkäävät vielä enemmän sitä, että se nousee liikaa. Tasa-arvo asetetaan vapauden edelle. Ja on toki myönnettävä, että ei-toivottua erottelua saattaa syntyä. Joka tapauksessa tarvitaan perusteellisesti mietittyä säännöstöä epäkohtien minimoimiseksi. Terveen kilpailun edut menevät kuitenkin mahdollisten epäkohtien edelle. Markkinat kokeilevat jatkuvasti uusia ideoita. Edistyksen hintana ovat epäonnistumiset, jotka karsiutuvat pois, kun taas onnistumiset kopioidaan nopeasti. Olemme tottuneet markkinoiden turbulenssiin, mitä tulee tavaroihin ja moniin palveluihin. Jotenkin se näyttää tuntuvan vähemmän hyväksyttävältä silloin, kun kysymyksessä on uuden sukupolven kasvattaminen kunnon kansalaisiksi.

> Tälläkin alueella käytäntö on kulkenut teorian edellä. Ankarasta keskusohjauksesta huolimatta eivät vain yliopistot vaan myös alemmat oppilaitokset eriytyvät toisistaan erittäin epävirallisten mutta yleisesti tiedostettujen laatukriteerien perusteella. Koulun maine määrää todistuksen arvon markkinoilla; itsesäätely toimii Friedmanin mallin mukaan.

Nykyaikaisten yhteiskuntien tunnusmerkki on yhteinen vastuu inhimillisestä pääomasta – kristillistä humanismia käytännön politiikkaan sovellettuna. Voimakas solidaarisuus on kuitenkin antanut tilaa suurelle vapaamatkustajien joukolle, joka nauttii täydestä yhteiskuntatakuusta, mutta pakenee biologisen lisääntymisen kustannuksia ja vaivoja. Vinoutunut ikärakenteemme on saanut aikaan tilapäistä ylijäämää työmarkkinoille ja keinotekoisen korkean elintason, josta seuraava sukupolvi joutuu maksamaan kalliisti. Sitä suurempi syy meillä on antaa liian harvalukuisille jälkeläisillemme parhaat mahdolliset lähtökohdat elämässä.

7.5 Globaali talous

Globalisoituminen on korvannut kapitalismin kansainvälisenä haukkumasanana ja yhtä vähäisellä oikeutuksella. Sekä pitkä kokemus että talousteoria osoittavat, että kaupan maailmanlaajuinen vapauttaminen vahvistaa talouden plussummapeliä ja lisäarvon kasvua. Martin Wolf on kirjassaan *Why Globalization Works* järjestelmällisesti kumonnut vallitsevat myytit

globalisaation vahingollisuudesta.[26] Nobel-palkitusta Joseph Stiglitzistä on tullut eräänlainen vastustajien keulakuva, vaikka hän teoksessaan *Globalization and its Discontents* lähinnä vain kritisoi kansainvälistä valuuttarahastoa IMF:ää (International Monetary Fond) ja sen omavaltaista politiikkaa.

> Wolf myöntää, että IMF:n toiminnassa Aasian talouskriisin aikana vuonna 1997 löytyy moitittavaa. IMF lienee oppinut virheistään, mutta sen "demokratisoituminen", jota Stiglitz perää, vaikuttaa epärealistiselta: pankit ovat perusluonteeltaan epädemokraattisia. IMF on valuuttakriisiin ajautuneiden maiden viimeinen turva. Pankki toimii myös epäsuosittujen toimenpiteiden syntipukkina ja saa kontolleen talouden tiukentamisen kielteiset seuraukset. Jos IMF aiheuttaa enemmän vahinkoa kuin hyötyä, kuten vihaisimmat arvostelijat väittävät, on helppoa lopettaa pankin toiminta ja palauttaa sen pääoma rahoittajille, joista suurin on Yhdysvallat.
>
> On pötypuhetta, että globalisaatio rajoittaisi itsenäisten kansakuntien itsemääräämisoikeutta, vaikka nurkkaan ajetut valtiovarainministerit mielellään piiloutuvat tämän mielipiteen taakse. Väittämän mitätöimiseksi ei tarvitse ottaa esille Pohjois-Koreaa tai Myanmaria. Argentiina on vuosikausia uhmannut sekä IMF:ää että yksityisiä lainanantajia, joilta puuttuvat voimakeinot oikeuksiensa suojaamiseksi. Voidaan kysyä, onko se ollut viisasta politiikkaa, mutta toistaiseksi Argentiina on selvinnyt pälkähästä. IMF on muutoin menettämässä markkinansa, ainakin tilapäisesti, ja on kannattavuuskriisin edessä. Tätä kirjoitettaessa merkittävänä lainanottajana on ainoastaan Turkki.

Kansainvälisestä rahoitusmaailmasta on tullut globalisaation vastustajien suosittu maalitaulu. He väittävät, että kehitysmaiden ajoittaisten maksuvaikeuksien taustalta löytyvät valuutan hallitsemattomat liikkeet. He tosin sekoittavat syyn ja seurauksen; valuuttapako ei suinkaan ole pahan juuri, vaan oire politiikan ja/tai talouden huonosta hoidosta. Niin sanottu Tobinvero, joka kohdistuisi valuuttaliiketoimiin, olisi isku ilmaan. Ainoa tie taloudelliseen kehitykseen ja vakauteen on vastuullinen politiikka, joka on aina ollut vaikeasti myytävissä kotikentällä.

Globalisoinnin sanotaan myös kasvattavan jo ennestään järkyttävän suuria tuloeroja. Se voi pitää paikkansa, mutta ilman kansainvälistymistä kaikkein köyhimpien asiat olisivat vielä huonommin. Tosin he harvoin saavat äänensä kuuluville. En halua vähätellä monissa kehitysmaissa vallitsevaa kurjuutta, mutta väitän kuitenkin, että kansantaloustieteilijöiden luvut ovat harhaanjohtavia. On mieletöntä julistaa, että ihmiset eläisivät dollarilla päivässä.

Omavarainen talous tai kyläkunta voi elää kokonaan ilman rahaa, ja laajemmissa puitteissa vaihtokauppa on usein vallitseva. Samoin harmaa talous, joka ei näy tilastoissa ja josta ei makseta veroja, jää kansantaloustieteilijöiden laskelmien ulkopuolelle. EU:n Välimeren maissa sen arvioidaan olevan 30 prosenttia virallisesta BKT:sta. Kustannustasojen erot pitää myöskin huomioida, kun verrataan ostovoimaa eri maiden välillä; dollarilla saa huomattavasti enemmän Kalkutassa kuin New Yorkissa.

Harmaa talous on vallitsevana myös Latinalaisen Amerikan ja Afrikan hökkelikaupungeissa, jotka ympäröivät suuria asutuskeskuksia. Niissä on paljon paikallista yritteliäisyyttä, mutta yritykset eivät voi tai eivät halua kasvaa. Ne tulisivat silloin näkyviin ja joutuisivat sekä laillisen verotuksen että laittoman kiristyksen kohteiksi. Omaisuuden suojakin on usein puutteellinen.

Hernando de Soto on teoksessaan *The Other Path* (1989) kuvaillut lainkuuliaisen yrittäjän ohdakkeista tietä Perussa 1980-luvulla. Yrityksen rekisteröimiseksi tarvittiin tusinan verran käyntejä eri virastoissa. Lahjuksia vaadittiin yleisesti; kahdessa tapauksessa niiden maksaminen oli etenemisen ehtona. Rakennusluvan saaminen valtion omistamalle joutomaalle vaati seitsemän vuoden taistelun byrokratian kanssa, joka oli jakautunut 48 eri toimipaikkaan. de Soto tarkastelee kirjassaan *The Mystery of Capital* (2000) kehitysmaiden tilannetta laajemmin. Kirjan alaotsikko on *Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else.*

Rehellisten liikemiesten tiellä on asetettu runsaasti ansoja. Maailmanpankin viimeisin ”Doing Business” -raportti (2005) kertoo yksityiskohtaisesti siitä, miten monet kehitysmaat tekevät parhaansa tukahduttaakseen laillisen taloudellisen toiminnan. Tšadissa ja Ugandassa tarvitaan toisessa 19 ja toisessa 17 erilaista toimenpidettä yrityksen perustamiseksi. Haitissa ja Laosissa koko prosessin läpivieminen vie 200 päivää, ja Zimbabwessa sekä Sierra Leonessa vaaditaan maksuina kymmenen kertaa keskivertovuositulon suuruinen raha (lahjusten lisäksi). Sierra Leone johtaa myös verotusliigaa; veroaste on 164 prosenttia voitosta!

Ilman kiinteän omaisuuden lainhuudatusta ei ole olemassa luottokelpoisuutta, mikä kaventaa entisestään pienyritysten laajenemismahdollisuuksia. Ei siis pidä ihmetellä, että pääomanmuodostus on vähäistä, reaalikorko huimaava, tuloerot suuret ja taloutta vaivaa anemia. Kehitysmaissa menestys liike-elämässä perustuu liian usein poliittisiin yhteyksiin, ns. kaverikapitalismiin (crony capitalism). Sivullisten yrittäjien oikeussuojassa on paljon toivomisen varaa. Sama pätee myös ulkomaisiin sijoittajiin, jotka toivotetaan virallisesti tervetulleiksi, mutta jotka joutuvat käytännössä usein vaikeuksiin.

Pohjoismaisen yrityksen etabloituessa Venäjällä, Ukrainassa ja Baltiassa (katso luku 4.5) sen johtohenkilöt halusivat mennä myös Valko-Venäjälle. Hallituksen puheenjohtajana vastustin ajatusta. Mielestäni ei ollut mitään mahdollisuutta onnistua niin kauan kuin presidentti Lukašenko oli vallassa. Sijoitus toteutettiin myöhemmässä vaiheessa venäläisen tytäryhtiömme kautta, jolla piti olla oikeat suhteet. Paikallisesta ostokohteesta tehtiin sitovat sopimukset ja pääomaa annettiin ennakkona, jotta välttämätön saneeraus saataisiin nopeasti käyntiin. Kaikki meni pieleen, kun Lukašenko ilmestyi näyttämölle uusine vaatimuksineen. Lainarahat saatiin lopulta takaisin välimiesoikeudessa käydyn monivuotisen oikeustaistelun jälkeen, kun oli uhattu takavarikoida valkovenäläistä omaisuutta ulkomailla.

Suurin osa kehitysmaista, varsinkin Afrikassa, ei ole ollut hyvä kasvualusta sen kummemmin paikalliselle yrittäjyydelle kuin ulkomaisille sijoituksillekaan. Poikkeuksen tekevät öljy, kaasu ja mineraalit, joissa on suuret marginaalit. Epävarmuustekijät ovat niin suuria, etteivät pitkäaikaiset investoinnit tule kysymykseenkään, ellei poliittinen johto ole mukana projektissa; tosin vallankaappauksen riski täytyy myös ottaa laskelmissa huomioon. Ei ole enää muotia kaapata koko maa kulissien takana, kuten amerikkalaiset suuryritykset tekivät ns. banaanivaltioissa 1920-luvulla.

Oman identiteettinsä tuntevilla vanhoilla kulttuurimailla on ollut helpompi kasvattaa pääomapohjaansa, vaikkapa ilman kehitysapua, ja hyödyntää länsimaista teknologiaa; jopa kommunistinen Kiina pani sosialistiset ennakkoluulonsa syrjään ja omaksui markkinatalouden periaatteet. Sen sijaan nuorilla kansakunnilla on ollut suuria vaikeuksia saada talouttaan kasvuun, hyvien neuvojen suuresta määrästä, laina-avustuksista ja suorasta kehitysavusta huolimatta.[27] Korruptio ja poliittinen epävakaus, sisällissodasta puhumattakaan, ovat kauttaaltaan vieneet terveen yritteliäisyyden edellytykset. Sellaisissa olosuhteissa mikään apu ei auta. Jos sen sijaan sijoitusilmasto on kunnossa, mitään apua ei tarvitakaan, koska kaikkiin järkeviin tarkoituksiin on käytettävissä ulkomaista pääomaa.

Voidaan kysyä, käytetäänkö rahoja oikein, kun ne panostetaan taloudelliseen kehitysapuun. Olkoon menneeksi jos annetaan yltäkylläisyydestä, mutta käytännöllisesti katsoen kaikki teollisuusmaat ovat velkaantuneet ankarasta verotuksesta huolimatta. Vaikuttaa suorastaan vastuuttomalta auttaa muita kasvattamalla omaa velkataakkaa; samalla pitäisi vähentää omaa kulutusta. Loppujen lopuksi teollisuusmaiden keskiluokka tukee kehitysmaiden korruptoitunutta eliittiä, joiden solidaarisuus omia maanmiehiä kohtaan ei yllä verojen maksamiseen asti, vaikka limusiinien pituus kestääkin kansainvälisen vertailun. Pääomapako ylittää usein kehitysavusta saadun tulon. Sen sijaan

köyhien maastamuuttajien solidaarisuutta omaisiaan kohtaan on ihailtava. Vuonna 2005 kehitysmaissa asuville omaisille lähetettiin 250 miljardia dollaria; summa ylittää moninkertaisesti virallisen kehitysavun määrän.[28]

Vain kehitysmaat itse voivat ratkaista pitkän tähtäimen taloudelliset ongelmansa, mutta maailman kehittyneet maat eivät voi sulkea silmiään silloin, kun tarvitaan välitöntä hätäapua. Ongelmana on se, että ihmiset elävät lähellä toimeentulorajaa ja että asutustiheys ylittää usein paikallisen maanviljelyn kantokyvyn rajat. Metsien tuhoaminen ja kaskiviljelys pahentavat lisäksi normaalien ilmastonvaihteluiden vaikutusta; välittömänä seurauksena on usein nälänhätä.

Sahelissa ylilaiduntaminen aiheuttaa toistuvasti ongelmia, vaikka näyttääkin siltä, että luonto onnistuu palautumaan entiselleen aina kuivien kausien jälkeen. Tilanne on pahempi Etiopiassa, jossa metsiä on tänä päivänä alle kolme prosenttia maan pinta-alasta; vuonna 1900 vastaava luku oli 40 prosenttia. Kaskeaminen ja laittomien istutusten raivaaminen aiheuttavat Indonesiassa säännöllisesti laajoja metsä- ja turvepaloja, jotka peittävät koko vyöhykkeen savulla. Yllä kuvailtu väestödynamiikka luo noidankehän, jossa yhteismaata käytetään häikäilemättömästi hyväksi pitkittyneessä miinussummapelissä. Monissa kehitysmaissa myös kalastus on vaakalaudalla, vaikka esimerkiksi Islanti ja Chile ovat osoittaneet, että kiintiöt ja suojelualueet voivat taata kestävän kalasaaliin.

Pahinta on, että hätäapu voi pitkittää kärsimystä, koska se estää järkevän sopeutumisen. Elintarvikkeiden ja muiden tavaroiden virta pääsee harvoin perille, ennen kuin lahjottavat viranomaiset, nälkäiset sotilaat tai suoranaiset rosvot ovat ensin vieneet siitä leijonanosan. Pohjois-Korea on räikein esimerkki vinoutuneesta avusta: kolmasosa pohjoiskorealaisista elää YK:n ja Etelä-Korean elintarvikeavulla, samalla kun maan diktaattori rakentaa ydinaseita.

On aivan ilmeistä, että kansainvälinen, taloudellinen plussummapeli tarjoaa kehitysmaille ainoan mahdollisuuden päästä nykyisestä noidankehästä. Heidän näkökulmastaan katsoen globalisointia on pikemminkin liian vähän, koska teollisuusmaat rikkovat pelin sääntöjä suojaamalla omia markkinoitaan ja tukemalla maataloustuotteiden vientiä. Kaikissa maissa on häviäjiä, jotka protestoivat kovaäänisesti, kun vapaat markkinat tuhoavat heidän etuoikeutetut asemansa. Kuluttajien suuri enemmistö, joka hyötyy globalisoinnista, on sitä vastoin harvoin äänessä. Kehitys kulkee sittenkin eteenpäin plussummapelin vastaansanomatonta logiikkaa noudattaen.

Meidän pitää varoa kevytmieliseen optimismiin lankeamista. Ensimmäinen maailmansota osoitti, miten järjettömät voimat saattoivat alle

aikayksikön lopettaa hedelmällisen, kansainvälisen yhteispelin. Luulen kuitenkin, että olemme oppineet erehdyksistämme. Kaupankäynti rakentuu vastavuoroisuudelle ja lisää juuri siitä syystä molemminpuolista kunnioitusta ja itsekunnioitusta. Kauppa edellyttää luottamusta ja kasvattaa sitä, se tarvitsee rauhaa ja vahvistaa sitä, se luo hyvinvointia ja on parasta kehitysapua.[29]

Luku 8: Oikeudenkäyttö ja oikeudenmukaisuus

Me vaadimme, että järjestysvalta takaa kaikinpuolisen turvallisuutemme, mutta samalla meillä on taipumus rajoittaa poliisin toimivaltaa. Oikeuslaitoksella puolestaan on tapana ylikorostaa rikollisen oikeuksia lainkuuliaisten kansalaisten kustannuksella. Tämä sotii yleistä oikeustajua vastaan. Absoluuttisen, ”kosmisen” oikeudenmukaisuuden vaatimukset alkavat olla yhä äänekkäämpiä sekä kansallisella tasolla että maailmanlaajuisesti. Meidän täytyy tyytyä lievittämään olemassa olevia epäoikeudenmukaisuuksia ja auttamaan vääryyden kohteiksi joutuneita ryhmiä auttamaan itseään. Maailmanlaajuinen solidaarisuus on kasvamassa, mutta sille ei ole vielä löytynyt tarkoituksenmukaisia puitteita.

8.1 Turvallisuuden hinta

Lakia säätävien ja toimeenpanevien valtarakenteiden ohella tarvitaan riippumaton, oikeutta jakava valta pitämässä yllä kunnioitusta sovittuja pelisääntöjä kohtaan. Rauhan aikana poliisilla on yksinoikeus käyttää tarvittaessa väkivaltaa; kaikki muu väkivallankäyttö on ankarasti kiellettyä, joitakin harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta.

Poliisi toimii toimeenpanevan vallan alaisuudessa, mutta vakava puuttuminen kansalaisten oikeuksiin vaatii aina tuomioistuimen päätöksen. Poliisin työ on vaativaa ja usein vaarallista, mutta palkka on silti yleensä keskinkertainen ja työn arvostuskin vaihtelee. Kiusaus tulojen lisäämiseen on suuri. Korruptoituneet poliisivoimat on iljetys, joka syövyttää yhteiskunnan perustuksia. Valvojia voidaan yrittää valvoa, mutta sellainen tilanne siirtää vain korruption polttopistettä yhden askeleen ylöspäin. Paras tapa vahvistaa poliisin moraalia on kohentaa poliisin mainetta yhteiskunnan nuhteettomana palvelijana.

> Lontoon aseetonta poliisia suojeli aikoinaan kirjoittamaton laki: poliisin väkivaltainen vastustaminen ei ollut reilua peliä. Poliisin arvovaltaa ja koskemattomuutta pitäisi voida vahvistaa lainsäädäntöteitse. Rangaistuksia määrättäessä järjestysvallan väkivaltainen vastustaminen tai sillä uhkaaminen pitäisi olla hyvin raskauttavaa. Nykyiset lisärangaistukset ovat riittämättömiä ja poliisin vastustaminen on monissa suurkaupungeissa lähinnä kansanhuvia,

> mikä provosoi poliisilta tarpeettoman kovia otteita. Poliisin tekemistä oikeuksien loukkaamisista ja väärinkäytöksistä pitäisi vastaavasti rangaista ankarasti. Poliisin täytyy olla moitteeton ja nauttia sitä vastaavaa luottamusta, mutta sellaisen aseman hintana ovat vakavat seuraukset sääntörikkomusten sattuessa.

Nämä ajatukset edellyttävät poikkeusta siitä periaatteesta, että kaikki ovat samanarvoisia lain edessä; poliisi nostettaisiin jalustalle ja hänellä olisi tukenaan vahvistettu henkilökohtainen loukkaamattomuus, mutta seuraukset virkavelvollisuuden rikkomisesta olisivat myös nykyistä vakavammat. Tämä kuulostaa radikaalilta, mutta vanhoja, hyviä periaatteita täytyy voida kyseenalaistaa ja muokata, mikäli ne ovat kypsän harkinnan ja terveen järjen tiellä.

Monilla tahoilla kansalaiset ja heidän myötään lainsäätäjät tuntevat syvään juurtunutta epäluottamusta lainvalvojia kohtaan. Rikoksesta epäillyn laillinen asema pyritään varmistamaan yksityiskohtaisin säännöin. Poliisin valtuuksia suorittaa rikostutkimuksia seurataan mitä suurimmalla epäluulolla ja niitä ympäröivät monet rajoitukset. Välillä vaikuttaakin siltä, kuin lainsäätäjät haluaisivat ensi kädessä suojella kansalaisia brutaaleja ja tirkisteleviä poliiseja vastaan; kansalaisten turvallisuus jää toissijaiseksi asiaksi.

> Sen sijaan, että kiedomme rehellisiä poliiseja yksityiskohtaisten säädösten verkkoon, meidän pitäisi hyväksyä, että virkavirheet ovat väistämättömiä. Epäilyttäviä poliisivoimia ei voida pitää kurissa ennaltaehkäisevällä byrokratialla, vaan ainoastaan tiukoilla valintakriteereillä ja riittävillä sanktioilla, mikäli vallan väärinkäyttöä tapahtuu. Työmoraalille ja työn tuloksille asetetaan korkeita vaatimuksia, mutta luottamus puuttuu – erittäin demoralisoiva yhdistelmä.

Huoli viranomaisten omavaltaisuudesta ja mahdollisesta mielivallasta on sinänsä historiallisesti oikeutettu, mutta poliisivaltion pelko on tänä päivänä vailla perusteita. Kohtalokkaaksi voi sen sijaan osoittautua demokraattisen yhteiskunnan kyvyttömyys ja haluttomuus kohdata vihollisensa ajoissa. Pahantahtoiset voimat, jotka suunnittelevat yhteiskuntajärjestelmän kumoamista, eivät välitä vähääkään pykälistä. Demokratian puolustuksen täytyy olla niin syvälle paalutettu, että vallankaappaus on ajatuksenakin mahdoton.

Järjestäytynyt rikollisuus on monissa maissa todellinen uhka oikeusvaltiolle. Etelä-Italia on edelleen mafian, camorran ja ´ndranghetan lamauttavan läsnäolon takia taloudellisesti takapajulla. Kommunismin kukistumisen jälkeen rikollisjoukkioista tuli Venäjällä maanvaiva, mutta niiden vaikutusta on saatu asteittain vähenemään. Japani on tunnettu lainkuuliaisuudestaan,

mutta paikallisissa jakuza-joukkioissa lienee silti noin 100 000 jäsentä; ne eivät kuitenkaan ärsytä viranomaisia turhan takia. Yhdysvalloissa FBI (Federal Bureau of Investigation) on kamppaillut vuosikymmeniä suurkaupunkien järjestäytynyttä rikollisuutta vastaan.

> Menestyvillä rikollisjärjestöillä on vahva sisäinen moraali, joka usein perustuu etniseen yhteenkuuluvaisuuteen ja pitkiin perinteisiin. Sen vuoksi niiden jäljille pääseminen on tavattoman vaikeaa; ei ole todistajia tai jos niitä on, heillä on taipumuksena hävitä jäljettömiin ennen oikeudenkäyntiä. Johtajat selviävät yleensä ilman tuomioita taitavien asianajajien avustamina. Yhdysvaltain kongressi sääti vuonna 1970 RICO-lain (Racketeer Influenced and Corrupt Organizations Act), joka on suunnattu suoraan kohti mafiaa. Johtoportaan toiminta on kriminalisoitu ja seurauksena voi olla jopa elinkautinen vankeusrangaistus. Laillisten yritysten kautta tehtävä rahanpesu sisältyy rikosmäärittelyyn ja vahingonkorvaus voi olla kolme kertaa todistetun vahingon suuruinen.

Useimpia demokratioita uhkaa yhä paremmin organisoitu järjestäytynyt rikollisuus, kehitysmaista puhumattakaan, joissa joskus on vaikea erottaa poliitikkoja ja rikollisia toisistaan. Vastaheränneissä demokratioissakin tilanne voi olla pulmallinen. Uudistuksista huolimatta oikeusturva on esimerkiksi Meksikossa edelleen varsin vajavainen ja useimmat väkivaltarikokset jäävät selvittämättä.[1] Kansainvälinen huumekauppa ja terrorismi globalisoivat rikollisuutta ja edellyttävät asianmukaisia vastatoimenpiteitä. Poliisiyhteistyön tiivistäminen EU:n tasolla ja Interpolin kautta on erittäin ajankohtaista. Emme voi edes täällä Pohjoismaissa olla turvassa näiltä uusilta vaaroilta.

> Suomea on pitkään pidetty rauhallisena kolkkana, vaikka väkivaltarikosten määrä onkin suhteellisen korkea. Rikokset ovat suurimmaksi osaksi olleet spontaaneja, alkoholin aiheuttamia ja mitä suurimmassa määrin järjestäytymättömiä; vuonna 2004 saatiin 86,3 prosenttia vakavista väkivaltarikoksista selvitettyä.[2] Seuraavana vuonna eduskunta piti kuitenkin tarpeellisena säätää lain, joka kriminalisoi rikollisjärjestöön kuulumisen (hyvin kapeasti määriteltynä). Samalla kriminalisoitiin myös kasvojen naamiointi yleisellä paikalla (mutta vain, jos epäillään laittomuuksia).
>
> Kymmenisen vuotta sitten palkkamurhaajat tappoivat läheisen tuttavani hänen huumeriippuvaisen poikansa toimeksiannosta. Rikos selvitettiin, mutta ammattimurhaajat olivat tulleet jäädäkseen. Hiljattain kolme miestä tuomittiin elinkautiseen, vaikka ruumista ei löydetty. He olivat maksua vastaan surmanneet ilmiantajan. Ruotsalainen toimeksiantaja sai saman tuomion. Hollywood-elokuva on Helsingissä siirtynyt reaaliaikaan.

Todellisista uhkakuvista huolimatta ihmiset kauhistelevat jokaista kuviteltua tai todellista yksityiselämän pyhyyden loukkausta. Kansalaisten kattava rekisteröinti, joka meillä Pohjoismaissa ei ole kiistanalainen, herättää anglosaksisissa maissa vastalauseiden myrskyn. Mutta tietokoneistetussa yhteiskunnassa tarjoutuvat mahdollisuudet seurata kansalaisten tekemisiä ja sanomisia vaivaavat ihmisiä myös meidän leveysasteillamme.

> Minun on ollut vaikea ymmärtää tätä pelkoa. Videokameroiden, kännyköiden, luottokorttien jne. tietojen tutkiminen tarjoaa mahdollisuuden kartoittaa epäilyttäviä, laittomia toimia, ja tuskin viranomaisilla on halua tuhlata resursseja muihin tarkoituksiin. Tarvitaan aimo annos luovaa mielikuvitusta, jotta voisi aistia isoveliyhteiskunnan tietokoneistamisen vanavedessä.
>
> Mutta jo yksityiselämän seuraamisen periaatteellinen mahdollisuus loukkaa yksityisyyttä, kriitikot sanovat. Tuskinpa, ellemme tee jotain sellaista, mitä häpeämme, ja nyky-yhteiskunnassa se kynnys on melko korkea. Pahimmassa tapauksessa olisimme ottaneet askeleen taaksepäin siihen pikku kylään, joka uskottavien auktoriteettien mukaan on tarpeen lapsemme kurissa pitämiseksi. Vanhaan, hyvään aikaan kaikki uusi tieto syötettiin joka päivä juorumyllyyn. Pieni lisäripaus sosiaalista kontrollia ei vahingoittaisi sen kummemmin lapsia kuin aikuisiakaan.

Käytännönläheisempi suhtautuminen yksityiselämään loukkauksiin olisi paikallaan. Sen sijaan, että nähdään kummituksia keskellä kirkasta päivää, kannattaisi hyväksyä pienet haitat, jos voidaan vähentää nuorison huumeisiin sortumisen ja veristen terrori-iskujen riskejä. Lakeja voidaan aina korjata, jos esimerkiksi poliisin valtuudet osoittautuvat ylimitoitetuiksi. On väärin tehdä periaatekysymys asiasta, jota pitäisi punnita vain käytännön perustein.

> Yhdysvalloissa ihmisten ei ole ollut helppo hyväksyä tiukennettua kansalaisvalvontaa, mutta se tuntuu olleen hämmästyttävän tehokasta. Terroristien verisistä uhkauksista huolimatta on onnistuttu välttämään kaikki hyökkäykset sitten 11.9.2001. Ikävä kyllä joudumme edelleen varautumaan terroritekoihin niin Yhdysvalloissa kuin muuallakin länsimaissa.

Poliisin tehokkuus on täysin riippuvainen kansalaisten tuesta. Entinen vapaaehtoisten kansalaispoliisien perinne olisi yksi tapa vahvistaa yhteiskunnallista sitoutumista ja vähentää yksityisesti palkattujen turvamiesten tarvetta. On lopultakin luonnollisempaa, että väestö itse huolehtii naapurustonsa valvonnasta kuin että tehtävä annetaan palkatuille ulkopuolisille. Pienet rikkomukset, kuten roskaaminen, vahingonteko ja häirintä olisi

helppo saada kuriin paikallisten voimien avulla, ja se toisi varmasti mukanaan juuri sen turvallisuuden tunteen, jota ihmiset yleensä kaipaavat. (Vapaaehtoisia kansalaispoliiseja on ollut Englannissa jo vuodesta 2002.)

Turvallisuudella on hintansa myös demokratioissa, jotka pyrkivät yhdistämään kansalaisten suojaamisen mahdollisimman suureen henkilökohtaiseen vapauteen. Täydellistä anonymiteettiä ei enää voida saavuttaa ilman, että samalla avataan ovi yhteiskunnan vihollisille; se ei ole myöskään moraalisesti oikeutettua. Lainrikkojan oikeuksia pitää myös punnita rehellisten ihmisten oikeussuojaa vastaan. Kukaan viranomainen ei tunnu ottavan vastuuta murhista, tapoista ja raiskauksista, puhumattakaan murroista ja petoksista, joita tekevät vapaalle jalalle päästetyt, poliisin hyvin tuntemat rikolliset. On hyviä syitä pitää taparikollisia silmällä, esimerkiksi elektronisilla seurannalla. Syyllisten lisärangaistuksesta ei ole kysymys vaan syyttömien suojaamisesta.

8.2 Asianmukainen oikeusjärjestys

Jokaisella maalla on oma, sen historiasta johtuva lainsäädäntönsä ja niissä on suuria eroja myös demokratioiden välillä. Lakeja säädetään, jotta epäkohtia poistettaisiin, mutta ne aiheuttavat usein uusia epäoikeudenmukaisuuksia. Kansalaisten oikeusturva ei voikaan olla sitä, että heitä suojeltaisiin kaikilta epäoikeudenmukaisuuksilta; sellaiseen tarvittaisiin yli-inhimillistä viisautta, jota meillä ei ole käytettävissämme. Voimme kuitenkin yrittää parantaa oikeusjärjestelmän ennakoitavuutta niin, että jokainen meistä tietäisi, milloin hän ylittää lain rajapyykit.

Valtion oikeuslaitos alkaa toimia, jos rikos paljastuu tai syntyy riitatilanteita. Oikeuden riippumattomuus ja objektiivisuus ovat ratkaisevan tärkeitä; vakavat puutteet kumoavat käytännössä sekä lain että oikeuden. Edellisessä jaksossa olemme eritelleet, miten sääntelyn ylivarovaisuus voi vaikeuttaa poliisin työtä. Jatkamme nyt pohtimalla varsinaista oikeudellista prosessia, jolla on vastaavia ongelmia. Monet syylliset eivät jää koskaan kiinni tai heidät vapautetaan, mutta vastaavasti erittäin harvoja syyttömiä tuomitaan, vaikka olenkin itse joutunut väärin tuomituksi.[3]

Omassa tapauksessani tuomioistuimessa oli tuomari ja kolme lautamiestä, jotka eivät yleensä poikkea tuomarin linjasta. Suomessa noudatetaan Manner-Euroopan tapaan roomalaista oikeusperinnettä, eikä anglosaksista tapaoikeutta, joka perustuu pääasiassa ennakkotapauksiin ja valamiesinstituutioon. Pohjoismaisissa tuomioistuimissa ei ole valamiehistöä, vaikka sillä Skandinaviassa onkin perinteitä aina esikristillisistä ajoista asti. Vanhat maakuntalait, jotka ovat peräisin 1200-luvulta, määräävät johdon-

mukaisesti, että ”kahdentoista hyvän miehen” on langetettava tuomio rikosasioissa.

Kotirauhan rikkominen oikeutti luonnollisesti itsepuolustuksen käytön, mutta tappo oli laillinen vain, jos taloon tunkeuduttiin. Seurauksena oli tulkintaongelmia, jos tapettu henkilö kaatui kynnyksen yli. Mauno Eerikinpojan maalaki 1300-luvulta vastaa upeasti tähän haasteeseen. Jos kuolleen jalat olivat kynnyksen sisäpuolella, kysymyksessä oli kotirauhan rikkominen ja tekijää ei rangaistu. Jos jalat olivat kynnyksen ulkopuolella, kysymyksessä oli tappo, ja siitä määrättiin kovat sakot.

Jury eli valamiehistö on eräänlainen kansantuomioistuin, jonka tehtävä oli ja on edustaa yleistä oikeustajua ja tervettä järkeä tuomarin vallan ja mahdollisen lahjottavuuden vastapainona. Menneiden aikojen mahtimiehet halusivatkin tulla tuomituiksi kaltaistensa eivätkä tuomioistuimen toimesta, koska oli oletettavissa, että jälkimmäinen oli esivallan, toisin sanoen kuninkaan, talutusnuorassa. Vaaleilla valittu parlamentti toimi ensikädessä korkeimpana tuomioistuimena; Isossa-Britanniassa ylähuone (itse asiassa sen valiokunta ns. lakilordit) on edelleen maan korkein laki-instanssi. Historiallisesta näkökulmasta tarkastellen sekä parlamentti että valamieskäytäntö voidaan nähdä suojavarustuksena vallanhimoista valtiovaltaa vastaan. Siellä, missä ne syrjäytettiin, keskeytyi orastava demokraattinen kehitys, jota on ollut vaikea uudelleen käynnistää.

Vielä vaikeampaa on yrittää demokratisoida oikeusjärjestelmää käskyjen kautta. Aleksanteri II aloitti 1860-luvulla Venäjällä suuren uudistuksen, joka koski paikallishallintoa (semstvo) sekä rikosasioissa istuvaa valamiehistöä. (Fedor Dostojevski, 1821–1881, on ikuistanut tällaisen oikeudenkäynnin teoksessaan *Karamazovin veljekset*). Valamiehistöt lakaistiin syrjään bolševikkivallankumouksen jälkeen yhdessä muiden sarastavien oikeusvaltion ja demokratian ilmausten kanssa. Boris Jeltsin palautti vuonna 1993 valamiesjärjestelmän vakavia rikoksia käsiteltäessä.

Valamiehistön jäsenet kysyvät itseltään: miten olisin itse toiminut vastaavassa tilanteessa? Kun joku on puolustanut itseään, perhettään tai omaisuuttaan, kynnys hätävarjelun liioittelusta pitäisi asettaa aika korkealle. Meillä Pohjoismaissa kansalaiset saavat kuitenkin olla hyvin varovaisia varjellessaan itseään väkivaltaisilta hyökkäyksiltä, sillä lain ammattimaiset tulkitsijat eivät tunne lainkaan myötätuntoa yksityistä aloitteellisuutta kohtaan. On paettava tai mentävä matalaksi, ellei poliisia ole näkösällä. Katuväkivaltaan puuttuminen tai pahantekijän vangitseminen merkitsee kaksinkertaista riskiä, ensin itse tilanteessa ja myöhemmin oikeudessa.

Kaikissa demokratioissa on ainakin kolmen oikeusistuimen hierarkia, ja väärät tuomiot kumotaan usein korkeammissa instansseissa. Esimerkiksi ne valtavat vahingonkorvaukset, joita Yhdysvalloissa valamiehistöt joskus määräävät, pienenevät melkein poikkeuksetta valitusten jälkeen; monet niistä ovatkin urbaaneja legendoja, joilla ei ole todellisuuspohjaa. Valamiehistökäytännön heikkous on sen sisäänrakennettu epäjohdonmukaisuus. Tuomiot voivat vaihdella paljon riippuen tuomiokunnan ja osapuolien kotipaikasta, etnisestä taustasta ja syyttäjän tai puolustusasianajajan kyvystä vedota valamiehistön tunteisiin.

Virkamiesten hallitsema oikeusjärjestelmä voi puolestaan johtaa liioiteltuun solidaarisuuteen poliisien, syyttäjien ja tuomioistuinten välillä. Venäjän rikosoikeudenkäynneissä tuomitaan 99 prosenttia syytetyistä, ja Japanin lukemat ovat samansuuntaisia: kun ihminen joutuu oikeuden eteen, hänet on jo käytännössä tuomittu.[4] Japanissa harkitaankin sen vuoksi sekatuomioistuimia, joissa olisi myös valamiehiä. Uudistuksia tarvitaan kaikilla tahoilla.

Oikeuden jakaminen merkitsee jatkuvaa ristiriitaa muodon ja sisällön, objektiivisen oikeusjärjestyksen ja henkilökohtaisen harkinnan, lain pykälien ja raskauttavien tai lieventävien asianhaarojen välillä. Joku tekninen yksityiskohta saattaa kaataa vesitiiviin todisterakennelman. Olennaisen todistusaineiston poissulkeminen sotii tavallisen kansalaisen oikeudentajua vastaan, jos menettelytapavirhe ei vaikuta itse asiaan.

> Vanha tuomarisääntö ”vapauttaa mieluummin kuin vangita” heijastuu myös menettelytavoissa. Demokraattisen oikeuskäytännön taipumuksena on antaa rikosasioissa puolustukselle enemmän liikkumavaraa kuin syyttäjäpuolelle, koska yksilöä täytyy tukea hänen joutuessaan vastakkain ylivoimaisen valtiovallan kanssa. Tämä on hieno periaate, mutta jos puolustus voi saada liikkeelle vielä suuremmat voimavarat, tilanne on kaikkea muuta kuin tasaarvoinen. Melkein kokonaan musta valamiehistö vapautti O. J. Simpsonin Kaliforniassa vuonna 1995 hänen vaimonsa ja tämän miesystävän murhasyytteistä. Myöhemmin siviilioikeus tuomitsi Simpsonin 33 miljoonan dollarin korvauksiin uhrien omaisille rikoksesta, johon hän kaiketi oli syyllistynyt.

Puolustukselle kaikki on sallittua. Oikeustajuamme vastaan sotii se, että syytetty ja hänen asianajajansa voivat ilman seuraamuksia esittää paikkansa pitämättömiä väitteitä; oikeudessa valehteleminen ja petkuttaminen on kirjoittamaton oikeus, joka ei ole sopusoinnussa yleisen moraalikäsityksen kanssa. Helpompi on sen sijaan ymmärtää periaatetta, jonka mukaan kenenkään ei tarvitse osoittaa syyttömyyttään; todistustaakka on kokonaan

syyttäjällä. Hyvät periaatteet ovat kuitenkin usein epäkäytännöllisiä, kun ollaan tekemisissä paatuneiden lainrikkojien kanssa. Veropetoksissa on alettu soveltaa käänteistä todistustaakkaa; epäillyn pitää pystyä selvittämään uskottavasti tulojensa ja omaisuutensa alkuperä. Ainakin vuonna 1931 se oli ainoa tapa saada pahamaineinen rikollinen Al Capone telkien taakse.

Vastapuolien tulisi siviilioikeudenkäynneissä olla tasaväkisempiä; epäkohtia syntyy kuitenkin juuri erilaisten resurssien tai vaikutusvallan vuoksi. Suuryritys voi pitkittää oikeudenkäyntiä niin, että vähäisemmillä resursseilla varustettu vastapuoli ei pysy prosessissa mukana, varsinkin jos häviäjän ei tarvitse maksaa voittajan oikeudenkäyntikuluja. Toisaalta suuryritykset, etenkin Yhdysvalloissa, ovat haavoittuvaisia hyvin varustautuneiden, provisiopalkkaisten asianajajien edessä. Tietokonealalla paras liikeidea oli yhteen aikaan haastaa hallitseva tietokonejätti IBM oikeuteen.

> Yhdysvalloissa käydään oikeutta innokkaimmin koko maailmassa. Jos on tapahtunut onnettomuus, sen on aina oltava jonkun syy – mieluimmin jonkun jolla on hyvä maksukyky. Laki nauttii maassa arvostusta, mikä heijastuu vaikuttavassa oikeustaloarkkitehtuurissa. Vahingonkorvaukset voivat nousta tähtitieteellisiin summiin ja ajavat jopa suuryrityksiä konkursseihin. Asbestioikeudenkäyntien ryhmäkanteet ovat toistaiseksi aiheuttaneet seitsemisenkymmentä vararikkoa.
>
> Japanilaisilla ei ole historiallisesti ollut pääsyä riippumattomien tuomioistuinten kuultavaksi, ja seurauksena on ollut henkilökohtaisten suhteiden varaan rakentuva yrityskulttuuri. Eräänä kauniina päivänä nuori japanilaismies ilmestyi pääkonttoriimme. Hän sai hyvän vastaanoton ja vapaan pääsyn nykyaikaiseen tuotantolaitokseemme. Pidimme yhteyttä ja hänestä tuli Japanin edustajamme ja neuvonantajamme. Emme koskaan allekirjoittaneet minkäänlaista sopimusta, mutta meistä tuli elinikäiset ystävät ja liikekumppanit.
>
> Itä-Aasiassa, kuten monella muulla taholla, noudatetaan omia, kirjoittamattomia lakeja. Kunniakoodi on usein paljon sitovampi kuin yksityiskohtainen sopimus; oikeuteen meneminen on paheksuttavaa, koska hävinnyt osapuoli menettää kasvonsa peruuttamattomasti. Vaikka luvut eivät ole täysin verrannollisia, niin ne osoittavat, että Yhdysvalloissa on 25 kertaa enemmän juristeja asukasta kohden kuin Japanissa. Maassa ollaan nyt moninkertaistamassa asianajajakoulutuksen opiskelijapaikkojen määrää.[5]

Välimiestuomioistuimet merkitsevät oikeusturvallisuuden suurta edistysaskelta sopimusrikkomusten osalta. Kansainvälinen kauppakamari (ICC) on pitänyt vuodesta 1923 lähtien yllä välimiestuomioistuinten verkostoa,

johon kuuluu 130 maata. Sen kautta kiistat voidaan hoitaa suhteellisen nopeasti ja halvalla. Nykyisin yritysten välisiin kansainvälisiin sopimuksiin sisällytetään rutiininomaisesti pykälä välimiesmenettelystä, mikä voi johtaa huomattaviin vahingonkorvauksiin, jotka voidaan periä ICC:n kautta.

Lainkäytön pahin epäkohta on sen melkeinpä rikollinen hitaus, vastakohtana välimiesoikeuden tehokkuudelle. Vääryyttä kokenut ei saa oikeutta, ja epäillyt joutuvat monissa maissa istumaan vuosikausia vankilassa odottamassa oikeudenkäyntiä. Toisaalta varakkaat tai vaikutusvaltaiset lainrikkojat voivat pitkittää oikeudenkäyntiään loputtomiin. Yksityisen kansalaisen on taas vaikea saada tukea valitukselleen silloin, kun viranomaiset ovat loukanneet hänen oikeuksiaan.

> Asiamiesinstituutio on ruotsalainen innovaatio, jonka tarkoituksena on vahvistaa väärinkohdeltujen kansalaisten asemaa viranomaisten suhteen, jolloin ohitetaan normaali, pitkitetty oikeudenkäyntijärjestys. Instituutio on levinnyt Eurooppaan – myös EU:lla on oikeusasiamies – mutta nyt se alkaa kärsiä inflaatiosta. On olemassa tai ehdotetaan perustettavaksi mm. tasa-arvo-, lapsi-, atk- ja lehdistö-asiamiesjärjestelmiä. Asiamiehet auttavat joka tapauksessa kaventamaan kuilua kansalaisen ja aina vain mutkikkaammaksi käyvän oikeusjärjestelmän välillä.

Paras keino oikeusjärjestelmän tehokkuuden parantamiseksi on lisätä kaikin tavoin tuomioiden ennakoitavuutta. Riidanhaluisimpia ei voida pitää oikeussalien ulkopuolella, mutta järkevät ihmiset pyrkisivät yhä suuremmassa määrin välttämään tuomioistuimien kuormittamista, sopisivat asiansa säästäen aikaa ja rahaa – oikeusjuttu on kuitenkin aina miinussummapeliä. Yhdysvalloissa 90 prosenttia rikosasioista ratkaistaankin jo sovitteluteitse. Myös siviili- ja perheoikeustapauksissa monimuotoiset sovittelujärjestelyt ovat valtaamassa alaa.[6]

Toimiva, puolueeton oikeusjärjestelmä on jatkuvan yhteiskunnallisen plussummapelin ainoa takuu. On helppo kritisoida yksittäisiä puutteita ja aliarvioida niitä eettisiä normeja, joilla periaatteilleen uskollisten lakimiesten sukupolvet ovat demokratioissa ylläpitäneet tyydyttävää oikeusturvaa. Mutta kansalaiset ovat kaikesta huolimatta asiakkaita, joiden mielipiteet täytyy pitkän päälle ottaa huomioon. Arvosteluni voidaan kiteyttää toteamukseen, että paras on tässäkin hyvän vihollinen. Virheettömät menettelytavat eivät sulje pois vääriä tuomioita; juridinen perfektionismi ei myöskään saa olla esteenä järjestäytyneen rikollisuuden kurittamiselle; keinoja ei voida *in absurdum* asettaa päämäärän edelle. Eli kuten Adam Smith sanoo: ”Syyllisten sääliminen on julmuutta syyttömiä kohtaan.”

8.3 Rikos ja rangaistus

Silmä silmästä, hammas hampaasta, määräsi jo Babylonian kuningas Hammurabi, joka hallitsi noin 1792–1750 eKr. Elämä elämästä -periaatteella on vielä vanhemmat perinteet, vaikkakin ihmisten välillä tehtiin eroja. Mahtimies saattoi verraten vapaasti tappaa tavallisia kuolevaisia, kun taas hänen surmaamisensa edellytti monenkertaisia korvauksia. Tavalliset tapot hyvitettiin Ruotsissa sopiviksi katsotuilla vahingonkorvauksilla, mutta vanhempi Länsi-Göötanmaan laki 1200-luvulta määrää varkauden rangaistukseksi hirttämisen. Siihen aikaan omaisuus oli arvokkaampaa kuin ihmisen henkiriepu.

Rikosnimikkeet ovat muuttuneet menneistä ajoista, jolloin synti ja rikos merkitsivät yleensä samaa asiaa. Epäsiveellisyys eli seksuaalinen kanssakäyminen avioliiton ulkopuolella oli kriminalisoitu Massachusettsissa 1600-luvulla, ja aviorikos rikkoo vieläkin useiden Yhdysvaltain osavaltioiden lakia, vaikkakaan siihen ei enää puututa. Rangaistukset olivat myös erilaisia. Vankiloita ei käytetty rankaisemiseen, niissä oltiin vain tutkinnan aikana. Jos rikollinen välttyi kuolemanrangaistukselta, edessä oli fyysistä kuritusta, raippoja tai häpeäpaalu. Ylipäänsäkin luotettiin julkisen häpeän ennaltaehkäisevään ja kasvattavaan vaikutukseen.

> L. M. Friedman kuvailee teoksessaan *Law in America* (2002), miten Yhdysvaltojen oikeuslaitos on kehittynyt siirtomaa-ajan paikallisesta oikeuden jakamisesta monimutkaiseksi kudokseksi, joka on kaikkialla läsnä. Uudisasukkaille sosiaalinen ja uskonnollinen yhteisöllisyys oli pyhä asia; karkottaminen oli vain kuolemanrangaistuksen lievempi muoto. Friedman kuvailee kuolemanrangaistuksen suosion nousut ja laskut, mutta ei pysty selittämään, miksi amerikkalaiset pitävät kiinni siitä muista demokratioista poiketen.
>
> Hollantilaiset olivat nousukautensa aikana melkein yhtä puritaanisia kuin Uuden-Englannin uudisasukkaat, mutta he joutuivat enemmän synnin kanssa tekemiseen. Amsterdamin kaupunginhallitus katsoi sen vuoksi aiheelliseksi vuonna 1595 avata kuritushuoneen nuorille rikollisille. Sen sijaan, että heidät olisi teloitettu tai silvottu, heitä pyrittiin kasvattamaan paremmiksi ihmisiksi kovan kurin ja aivopesun kautta. Työtä vieroksuvat sijoitettiin laitteeseen, johon virtasi vettä. Vedenpinta nousi jatkuvasti, ellei vanki koko ajan pumpannut vettä ulos.[7]

Aiemmin oltiin tietyllä oikeutuksella sitä mieltä, että ei vain uhri, vaan koko yhteiskunta kärsi rikollisesta teosta. Nykyajan kielellä: kaikki mikä vahingoitti hienovireistä sosiaalista plussummapeliä oli rikollista ja vaati

rangaistusta. Nykyään emme ole yhtä ankaria, vaikka epäsiveellisellä käytöksellä levitetään edelleenkin sukupuolitauteja, synnytetään ei-toivottuja lapsia ja rikotaan avioliittoja, usein yhteiskunnan kirjaimellisella kustannuksella. Mutta huumausaineiden käyttöön sovellamme edelleen samoja perusteita kuin menneiden aikojen puritaanit.

> Singapore on tietääkseni ainoa maa, joka on pystynyt pitämään yllä johdonmukaista, ankaraa huumepolitiikkaa. Jos epäillyllä on tavattaessa enemmän kuin 15 grammaa heroiinia, 30 grammaa kokaiinia tai 500 grammaa kannabista, seurauksena on kuolemanrangaistus. Kuka tahansa voi joutua testattavaksi, ja huumeidenkäyttäjät otetaan välittömästi vähintään kuudeksi kuukaudeksi katkaisuhoitoon.[8] Useimmissa maissa sovelletaan tyypillistä, demokraattista kompromissia. Huumeita ei voida sallia, mutta kieltojen ylläpitämiseksi ei myöskään haluta käyttää riittävästi voimaa; edes vankiloita ei pystytä pitämään huumeettomina. Yhdysvalloilla on ankara lainsäädäntö ja rangaistuslaitokset ovat täynnä, mutta siitä huolimatta huumeidenvälitys tuntuu olevan houkutteleva bisnes.

Euroopan huumepolitiikka on pääosin vain kulissi. Länsimaissa on Friedmanin mukaan käytössä viktoriaaninen kompromissi. Monia lakeja ei ole tarkoitettukaan tiukasti sovellettaviksi, vaan niillä halutaan vahvistaa julkista moraalia. Ilmiselvistä rikoksista rangaistaan, mutta tiukka valvonta olisi liian kallista ja aiheuttaisi reaktion kansalaisten syvissä riveissä. Sääntöjä voidaan sivuuttaa, ellei se aiheuta skandaalia. Vanhentuneita lakeja ei yksinkertaisesti sovelleta, ja ne mitätöidään jälkikäteen vasta pitkän ajan kuluttua.

Huumeiden väärinkäyttö on pääsääntöisesti rikos, jonka ainoa uhri on käyttäjä itse ja sen vuoksi sitä pitäisi katsoa läpi sormien samalla tavalla kuin epäsiveellisyyttä tai uhkapeliä. Suhtautumisemme kaikenlaisiin väärinkäyttäjiin alkaa kuitenkin perustua laajentuneeseen yhteiskuntavastuuseen, joka ei ole kaukana määräilevästä, puritaanisesta ideologiasta. Erona on vain se, että synti on vaihtunut sairaudeksi ja pappi on korvattu psykiatrilla – molemmat yhtä tehottomia. Yksilöllinen vastuu ja sen myötä henkilökohtainen vapaus ovat jälleen vaakalaudalla.

> Anthony Burgess puolustaa kirjassaan *Kellopeli appelsiini* (*A Clockwork Orange*, 1962) ihmisen oikeutta valita paha vastakohtana pakotettuun, manipuloituun tai medikalisoituun harmittomuuteen. Aito hyvyys voi olla vain vapaaehtoisen valinnan tulos. Pahan kohtaaminen on välttämätöntä hengellisen kasvumme takia; sisäisiä pahoja ärsykkeitämme tuskin voidaan eliminoida, ehkä siihen ei pidä pyrkiäkään.

Tärkeilevät besserwisserit pyrkivät määrittelemään rikoksen ja syyllisyyden pois maailmastamme. Olemme vasta tämän kehityksen alussa, mutta sen logiikka vaikuttaa vastaansanomattomalta. Yhteiskunnan normeista poikkeamisille on aina olemassa jotkut syyt. Rikollisen kohtalona on ollut huono kasvatus, huono seura tai huonot geenit. Hän ei voi mitään sille, että on joutunut rikoksen poluille. Jokainen rikkomus, puhumattakaan karkeista rikoksista, on onnettomien olosuhteiden seurausta ja voidaan verrata mielenhäiriöön. Terveestä ihmisestä ei tule rikollista; rikollinen on siis aina sairas.

Entisessä Neuvostoliitossa rikolliset pantiin vankilaan kuten muuallakin mutta kunnialliset ihmiset, jotka vastustivat hallitusta, muodostivat hämmentävän ongelman. Ainoa selitys oli mielisairaus, koska neuvostovaltion vastustaminen oli selvästi järjetöntä. Kyseiset mentaalisairaat suljettiin johdonmukaisesti mielisairaalaan; kuuluisin oli Moskovassa sijainnut oikeuspsykiatrinen Serbski-instituutti. Sen johtaja Georgi Morozov diagnosoi hitaan skitsofrenian, siihen asti tuntemattoman taudinkuvan. Potilaat toimivat itsepäisesti omaa, henkilökohtaista etuaan vastaan edistääkseen todellisuudelle vieraita illuusioita, kuten ihmisoikeuksia, vapautta ja demokratiaa.[9]

Koko laaja keskustelu poikkeavan käyttäytymisen syistä on laillisuuden näkökulmasta katsoen merkityksetön. Pelaajat saavat jalkapallokentällä keltaisen tai punaisen kortin yhtäläisin perustein, eikä tuliseen temperamenttiin vetoamisesta ole apua. Useimmat sääntöjen rikkomiset niin jalkapallokentällä kuin elävässä elämässäkin johtuvat pyrkimyksestä saavuttaa henkilökohtaista hyötyä toisten kustannuksella. Kiusaus on aina läsnä ja sillä täytyy olla riittävä vastapaino.

Rangaistuksen luonteesta ja pituudesta keskustellaan jatkuvasti. Poliisi on turhautunut siitä, että se joutuu yhä uudelleen ottamaan kiinni taparikollisia, jotka päästetään taas nopeasti vapaalle jalalle. Ainakin meillä Pohjoismaissa poliisilla (tai syyttäjällä) on hyvin rajoitetut mahdollisuudet painostaa parantumattomia rikollisia. Terve maalaisjärki ja yleinen oikeustaju sanovat (omaksuttujen oikeusperiaatteiden vastaisesti), että yhteistyöhaluttomuus esimerkiksi varastetun tavaran kätköpaikan tai rikostovereiden paljastamisen suhteen pitäisi johtaa huomattavaan lisärangaistukseen.

Yhdysvaltojen suurkaupungeissa pieniin rikkomuksiin sovelletulla ns. nollatoleranssilla on ollut tervehdyttävä vaikutus. Euroopassakin välinpitämättömästä roskaamisesta voitaisiin rangaista tuntuvilla sakoilla Kalifornian malliin.[10] Liberaalit tahot väittävät, että ankarammilla rangaistuksilla ei ole ennaltaehkäisevää vaikutusta. Niinpä lievemmät rangaistukset eivät myöskään

> lisäisi rikollisuutta ja voisimme suosiolla luopua vankiloista. Yksi asia on varma; vankilatuomion saanut tekee harvoin rikoksia, paitsi ollessaan lomalla tai karkuteillä.

Pelisääntöjen kunnioitusta täytyy pitää yllä tai muuten plussummapeli romahtaa. Rangaistuksilla on ensi kädessä ennaltaehkäisevä tehtävä; rikos ei saa kannattaa. Toistuvat rikoksen uusimiset osoittavat, että rangaistukset eivät ole tarpeeksi pelottavia. Toinen vaihtoehto on, että kyseinen henkilö ei kykene hallitsemaan mielijohteitaan ja hänet pitää joka tapauksessa eristää vapaasta kanssakäymisestä muiden ihmisten kanssa. Vanha väittämä siitä, että nälkä ja hätä ajavat varattoman ihmisen rikoksen tielle ei ole enää meidän aikanamme uskottava.

Sosialismin puolestapuhujat ovat pettyneitä siihen, että rikollisuus ei olekaan hävinnyt hyvinvointiyhteiskunnistamme. Lainrikkojat tuntuvat muodostavan pysyvän alaluokan poliittisesta järjestelmästä riippumatta. Tämä on suuri haaste eri tieteenalojen tutkijoille. Tieteellistä läpimurtoa ei ymmärtääkseni ole näköpiirissä, eikä parannukseen johtavia menetelmiä ole löydetty. Vankilarangaistus voi parhaassa tapauksessa toimia kuntoutusterapiana, mutta paljon useammin askeleena tiellä kohti ammattirikollisuutta.

> Vankilajärjestelmän alkuvaiheissa 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla sovellettiin harkittua oikaisukomentoa, johon kuuluivat yhden hengen vankikopit, hiljaisuus ruokailun aikana ja raamattu ainoana kirjallisuutena. Tarkoituksena oli, että mietiskely Jumalan sanan johdattamana saisi tihutyöntekijän parempiin ajatuksiin. Tulokset eivät kuitenkaan olleet odotusten mukaiset, sillä mielenhäiriöt ja itsemurhat olivat tavallisia. Kustannukset olivat myös korkeat, ja niin siirryttiin vähitellen nykyisiin ylikansoitettuihin vankiloihin. Pohjoismaissa vankeinhoidon liberalisointi on johtanut siihen, että rangaistuksen pelotteluvaikutus taparikollisten osalta ei ole kovinkaan suuri.
>
> Valtion ylläpitämä vankeinhoito on kaiken kaikkiaan epäonnistunutta. Vapaaehtoisjärjestöt ovat menestyneet paremmin. Pelastusarmeijan hoivissa olleiden ensikertalaisten nuorisorikollisten rikoksenuusiminen oli Floridassa huomattavasti pienempää kuin vastaavien vankilassa viruneiden.[11] KRIS, ruotsalainen vapaaehtoisjärjestö, tukee rikoksenuusijoita AA-menetelmällä. Se vetää puoleensa lähinnä ihmisiä, joilla on alkoholi- ja huumeriippuvuustausta.[12] Paatuneiden taparikollisten osalta aika tuntuu olevan ainoa parannuskeino. Rikollisuus alkaa vähentyä 35 vuoden iässä, ja 50 ikävuoden jälkeen rikostaipumus on hyvin pieni.

Vapaamielisesti ajattelevat pyrkivät tyhjentämään vankilat samaan tapaan kuin mielisairaaloiden suhteen on menetelty. Ongelmana on vain se, että

meillä ei ole käytettävissämme ihmepillereitä, jotka suojaisivat rikoksiin taipuvaiset vapauden kiusauksilta. Paljon viittaa siihen, että on olemassa rikollinen persoonallisuus, joka ilmenee jo lapsuudessa.[13] Hiljattain on löydetty geenimuunnos, joka tuntuu ennakoivan riskinottoa, rauhattomuutta ja pitkästymistä. Geneettisestä ja sosiaalisesta ympäristöstä riippuu, syntyykö tästä perinnöllisestä poikkeamasta luovaa yritteliäisyyttä vai rikollista toimintaa.[14]

> John Laub ja Robert Sampson ovat teoksessaan *Shared Beginnings, Divergent Lives* seuranneet 500 nuorisorikollisen elämää 60 vuoden ajan. Erot eivät selittyneet ensisijaisesti psykologisten profiilien avulla, vaan ratkaisevia olivat sosiaaliset suhteet kasvatuslaitoksesta tai koulukodista lähtemisen jälkeen. Sopiva työnantaja, usein armeija, ja hyvä avioliitto olivat ratkaisevia tekijöitä yhteiskuntaan sopeuduttaessa.
>
> Rikollisuuden vaihtelun syitä voi löytyä myös yllättäviltä tahoilta. John Donohue ja Steven Levitt herättivät paljon huomiota tutkimuksellaan *The Impact of Legalized Abortion on Crime* (2000). He olivat sitä mieltä, että rikollisuuden väheneminen 1990-luvulla johtui suurimmaksi osaksi siitä, että abortti oli laillistettu parikymmentä vuotta aikaisemmin. Ei-toivottuja lapsia kohdeltiin heidän mukaansa huonommin, ja nämä joutuivat siitä syystä useammin lain kouriin kuin toivotut sisaruksensa.

Rikollinen ura on harvoin selvästi ennalta määrätty. Se on vahvasti riippuvainen ulkoisista olosuhteista, eikä vähiten oikeuslaitoksen tehokkuudesta. Tarpeeksi ankara ja todennäköinen rangaistusseuraamus pitää järkevästi ajattelevat potentiaaliset rikolliset kaidalla tiellä, kun taas vähemmän lahjakkaiden on vaikeampi todeta, että rikos ei kannata. He elävät hetkessä ja heitä voidaan pidätellä rikollisista toimista vain hyvän valvonnan avulla, johon yhdistyvät varmat, nopeat ja epämiellyttävät seuraukset. Tällaisen rikollisuuden varalle on pian saatavilla parannusta lääkityksellä. Nähtäväksi jää, haluammeko käyttää sitä.

8.4 Yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuuksia

Muinaiset kreikkalaiset olivat sitä mieltä, että se, jota jumalat rakastavat, kuolee nuorena – ja välttyy kohtalon kohtuuttomilta iskuilta. Sofokles (496–406 eKr.) eli iäkkääksi, mutta ehkä juuri siitä syystä hän antoikin Oidipuksen huudahtaa: ”Parempi olisi ihmiselle, ettei hän olisi koskaan syntynyt.” Elämä on epäreilua alusta loppuun, ja sen totuuden kanssa on vain elettävä.

Ihmiset ovat uskonnollisin käsittein etsineet selitystä, hyvitystä ja lohtua maallisen vaelluksen onnettomuuksiin ja vääryyksiin. Usko oikeudenmukaiseen ja kaikkivoipaan jumaluuteen tasasi kirjanpidon tilit; rajantakaiset velat tai saatavat saivat olemassaolon taseen näyttämään tasapainoiselta. Fatalismi on tällaisen ajattelun looginen loppupäätelmä, joka helpottaa elämän epäoikeudenmukaisuuksien hyväksymisen.

Rinnan demokratian läpimurron kanssa taivaallisten sijoitusten tuotot kokivat voimakkaan arvonalennuksen. Kansalaisten odotukset keskittyivät maallisiin, eikä vääryyttä periaatteessa enää voitu hyväksyä. Vaatimukset elämän kaikenpuolisen hyvän jakamiseksi ovat kasvaneet vielä nopeammin kuin taloudelliset voimavarat. Thomas Sowell on teoksessaan *The Quest for Cosmic Justice* (1999) analysoinut tätä ajatuskehystä ja sen poliittisia seurauksia.

> Kosminen oikeudenmukaisuus vaatii, että yhteiskunnan pelisäännöt muokataan kaikkien huono-osaisten hyväksi. Tämän katsantokannan mukaan ei ole reilua peliä, jos paras voittaa ja ansioitunein pääsee elämässään eteenpäin. Vaihteleva menestys on päinvastoin pettämätön osoitus epäoikeudenmukaisista yhteiskuntamekanismeista, jotka on positiivisella syrjinnällä korjattava aliedustettujen ryhmien hyväksi. Tuhoisat sivuvaikutukset eivät huoleta kosmisen oikeudenmukaisuuden esitaistelijoita; he lepäävät turvassa moraalisen ylivertaisuuden tunteessaan.
>
> Sowell osoittaa, että positiivinen syrjintä ei vain lisää epäoikeudenmukaisuutta, vaan sen lisäksi se vahingoittaa niitä, joita sen pitäisi auttaa. Ennakkoluuloja vastaan taisteleminen on pitkän päälle huomattavasti terveellisempää, kuin saada ne käännetyksi omaksi edukseen. Frederick Douglass (1817–1895), karannut orja ja orjien vapauttamisen esitaistelija, reagoi kielteisesti aikansa ihmisystäviin. Hän ei halunnut antaa mustaihoisille alisuorittamisen alibia: ”...jos neekeri ei pysty seisomaan omilla jaloillaan, antaa hänen kaatua...vaadin vain, että annatte hänelle mahdollisuuden seistä omilla jaloillaan. Jättäkää hänet rauhaan!”

Sowell näkee radikaalin tasa-arvoisuuden vaatimuksen uhkana oikeusjärjestystä, yksilön vapautta ja viime kädessä Yhdysvaltojen perustuslakia vastaan. Vaikka me täällä Euroopassa olemmekin välttäneet positiivisen syrjinnän nurjimmat puolet, olemme muilla tahoilla päässeet pidemmälle. Ruotsi on tulonjakopolitiikassaan edennyt pisimmälle millimetrioikeudenmukaisuuden soveltamisessa. Mutta sosiaalidemokraattistenkin hallitusten on samanaikaisesti ollut pakko niellä järkyttäviä poikkeamia tasa-arvoisuusperiaatteista.

Perintö- ja lahjavero poistettiin Ruotsissa 17.12. 2004. Vasemmisto oli aikaisemmin nähnyt perintöveron sosiaalisten erojen tasoittamisen tärkeimpänä työvälineenä, mutta erityissäännöt ja kansainvälinen verosuunnittelu olivat vieneet siitä saatavat tulot; ökyrikkaat urheilutähdetkin muuttavat säännönmukaisesti veroparatiiseihin ilman että se, kumma kyllä, vähentää heidän suosiotaan kotimaassa. Perintövero kohdistui lopulta vain keskivertokansalaisiin.

”Kynikää rikkaat” on iskulauseena menettänyt jonkin verran vetovoimastaan länsimaiden poliittisilla areenoilla. Kateus, pysyvin luonnonvaramme, ei ole voinut vähentyä. Yhä kasvava kansalaisten joukko on kuitenkin kerännyt jonkin verran omaisuutta, jonka he jättäisivät mielellään perillisilleen. Tavallisten ihmisten joukossa orastaa ehkä kasvava ymmärrys, että rikkaus ei välttämättä ole varkautta, vaan se voi kuvastaa aitoa lisäarvoa, joka on suurimmaksi osaksi päätynyt muiden ihmisten hyväksi.

Sen sijaan, että sidottaisiin ihmiset köyhyyteen tarvesidonnaisilla tukitoimenpiteillä, meidän pitäisi sekä panostamalla että painostamalla pyrkiä varattomien tuottavuuden kohottamiseen. Tämä palauttaisi heidän itsekunnioituksensa ja mahdollisuutensa sosiaaliseen nousuun. Maaton maaseutuväestö pystyi Euroopassa muutaman sukupolven aikana saavuttamaan hyvin toimeentulevan kaupunkilaisen aseman. Yhdysvalloissa maahanmuuttajien aalto toisensa jälkeen on noussut slummien kurjuudesta mukavaan keskiluokkaiseen elämään. Köyhyys ei ole ratkaisematon ongelma.

Tällainen tavoite provosoi niitä ihmisiä, jotka ovat rakentaneet poliittisen uransa pysyvän alaluokan varaan. Horjuvan aseman pönkittämiseksi tartutaan ammattimaiseen tilastotemppuiluun. Euroopan unionissa köyhyys on määritelty tulotasoksi, joka on alempi kuin 60 % keskiarvotuloista. Aiemmin käytettiin lukua 50 %, mutta se ei ilmeisesti enää antanut toivottua tulosta. Joka tapauksessa päädytään lukuun, joka vaihtelee 10 ja 20 %:n välillä. Yhteiskunnallinen epäoikeudenmukaisuus on tullut ”tieteellisesti” todistetuksi.

Tilastot kootaan vuosittain verotettavien vuositulojen pohjalta, ja köyhiksi lasketaan silmää räpäyttämättä epäsäännöllistä tuloa nauttivat mutta hyvässä asemassa olevat, samoin kuin opiskelijat; verottomat tulot jätetään laskelmista kokonaan pois. Sowell lainaa (s. 38) Greg Duncanin tutkimusta *Years of Poverty, Years of Plenty* (1984) , joka osoittaa, että Yhdysvaltojen väestöstä kolme prosenttia eli jatkuvasti virallisen köyhyysrajan alapuolella, poiketen näin yleisesti hyväksytystä 20 prosentista. Useimmat ”köyhistä” ovat nuoria tai henkilöitä, joilla ei tilapäisesti ole tuloja.

Suurten tulojen voidaan tuskin sinänsä katsoa olevan moraalisesti tuomittavia. Sen sijaan voitaisiin tarkastella eri väestöryhmien välisiä kulutuseroja, mutta sellaiset tilastot eivät ilmeisesti ole poliittisesti yhtä hyödyllisiä. On

kuitenkin mielenkiintoista, että Yhdysvalloissa virallisesti köyhien kokonaismenot, toisin sanoen kulutus, ylittivät vuonna 2003 heidän viralliset tulonsa yli sadalla prosentilla. Köyhien enemmistöllä oli omistusasunto.[15]

Köyhyyttä ei voi määritellä tieteellisesti. Voimme sen sijaan todeta, että demokratioissa noin kymmenesosa väestöstä elää yhteiskunnan kustannuksella. On tavattoman vaikeaa vieroittaa ihmisiä almuriippuvuudesta. Vastaanottajalta viedään itsensä elättämisen motiivi, kun taas antaja turhautuu vastaanottajan heikon oma-aloitteisuuden takia. Osapuolet ovat juuttuneet molemminpuolisen kunnioituksen puutteen noidankehään. Sosiaalinen asuntopolitiikka on erityisen tuhoisa keino ihmisten lukitsemiseksi köyhyysloukkuun.

Sekä Ruotsissa että Englannissa revitään kokonaisia yhteiskunnan rakennuttamia vuokrahuoneistokortteleita, jotka oli muutamassa vuosikymmenessä saatettu asumiskelvottomaan kuntoon. Asukkaiden pitäisi tuntea itsestään selvää vastuuta ympäristöstään mutta kollektiivissa, jolta puuttuu omistajaintressi, huligaanit ottavat helposti vallan. New Yorkin kaupunki, kapitalismin linnoitus, kunnostautuu vuokrien säännöstelyssä; lähes puolet asunnoista on vapaiden markkinoiden ulkopuolella. Ainakin asianajaja Mary Ann Hallenborg tekee rahaa säännöstelyn suunnattoman monimutkaisuuden ansiosta; hän on kirjoittanut teokset *New Yorks Tenants´Rights* ja *The New Yorks Landlord´s Law Book.*

Presidentti Clintonin aikana vuonna 1998 annettiin liittovaltioasetus, jolla määrättiin valtion tukemien vuokrakortteleiden asukkaille kahdeksan tunnin kuukausittainen yhdyskuntapalvelu (lukuisin poikkeuksin). New Yorkin paikallispoliitikot jarruttivat toimeenpanoa, ja kiihtyneet vuokralaiset järjestivät vielä huhtikuussa 2004 mielenosoituksia tätä ”rasistista” direktiiviä vastaan.[16] Tukholman keskustan arvokkaiden vuokra-asuntojen asukkaat sen sijaan ovat hiirenhiljaa. He pääsivät nuorina vähätuloisina asumaan yhteiskunnan tukemiin asuntoihin ja ovat sen jälkeen voineet rauhassa jatkaa subventoitua asumistaan.

Terveydenhuolto on vielä arempi asia kosmisen oikeuden perspektiivistä. Kenellekään ei varmasti ole vahingoksi, jos hän sairaana saa asianmukaista hoitoa, ja on vaikea keksiä parempaa investointia kuin ennaltaehkäisevä lastenhoito. Ongelmana on vain se, että terveyspalveluiden kysynnällä on tapana kasvaa rajattomasti varsinkin jos psyykkiset vaivat ovat mukana julkisen rahoituksen piirissä.

Sairaiden ihmisten hyvä hoito on itsestään selvä tavoite kaikissa demokratioissa, vaikka varakkailla yleensä on pääsy parempiin palveluihin. Itse

aiheutettujen vaivojen ilmaishoito herättää kuitenkin sekavia tunteita. Alkoholin ja tupakan osalta voidaan väittää, että myynnin verotulot saattavat kattaa kustannukset ainakin korkean verotuksen maissa; sitä paitsi väärinkäyttäjien ennenaikainen poismeno alentaa yhteiskunnan eläkekustannuksia. Joka tapauksessa emme voi jättää ketään yhteiskunnan jäsentä kärsimään tai kuolemaan, aikaisemmista synneistä huolimatta. Tässäkään oikeudenmukaisuus ei toteudu.

Yhteiskunta ei voi, eikä sen pidäkään, taata kansalaisilleen täydellistä oikeudenmukaisuutta – yhtä vähän kuin onnea ja menestystä. Voimme sen sijaan yrittää lieventää epäoikeudenmukaisuuksia rajoittamatta ihmisten mahdollisuuksia itsensä toteuttamiseen. Demokratiassa on aina kysymys järkevästä kompromissista, sosiaalipsykologisesta plussummapelistä. Vapaus kaikissa muodoissaan on arvokas, yhteinen perintö, joka pitää optimoida.

8.5 Globaali turvallisuus ja oikeudenmukaisuus

Aidot demokratiat eivät sodi keskenään, ajoittain esiintyvistä eturistiriidoista huolimatta. Mutta demokratioiden rajapyykkien ulkopuolella viidakon lait ovat vallinneet, mikä on johtanut huomattaviin sotilaallisiin panostuksiin ja jatkuvaan valmiustilaan. Demokratian voittokulun myötä tämä historiallinen realiteetti on hitaasti muuttumassa. Kommunistiset muinaismuistot, Pohjois-Korea ja Kuuba, elävät jatkuvan paineen alla, ja rauhanrikkojien on yhä vaikeampi ajaa kansallisia etujaan väkivaltaa käyttämällä. Kansainvälinen oikeusjärjestys on kuitenkin vielä toiveuni.

Lain ja järjestyksen ylläpitämiseen ei tarvita vain tuomioistuimia, vaan ennen kaikkea poliisia. YK:lla ei ole sen kummemmin demokraattista legitimiteettiä kuin toimeenpanevaa valtaakaan. Yksimielinenkään turvallisuusneuvosto ei halua käytännössä panna todellista voimaa päätöslauselmiensa taakse, ja ehkä hyvä niin. YK:n joukot ovat menestyneet rauhaa ylläpitävissä tehtävissä, jolloin lähtökohtana on riitaisten osapuolien vähintäänkin hiljainen hyväksyntä. Mutta kun tarvitaan kaunistelevasti sanoen rauhaan pakottavia toimenpiteitä eli varsinaista sodankäyntiä, YK on surkeasti epäonnistunut.

Toisen maailmansodan jälkeen Yhdysvallat oli ainoa suoja totalitaarista aggressiota vastaan. Ensimmäinen koetus oli Korean sota 1950–1953, jolloin Yhdysvallat johti YK:n lipun alla koottua koalitiota. Vietnamissa Yhdysvallat oli periaatteessa samalla asialla, mutta muiden demokratioiden tuki jäi puuttumaan; kommunismin eteneminen ei huolettanut eurooppalaisia 1960-luvulla. Neuvostoliiton hajottua Yhdysvallat on ottanut

maailmanpoliisin osan itselleen – YK:n hyväksynnällä tai ilman. Terroristihyökkäys 11.9.2001 toimi Yhdysvalloille kimmokkeena tehdä maailmasta turvallisempi paikka demokratioille ja erityisesti sille itselleen.

> Hyökkäys Afganistaniin sai maailmalla vastentahtoisen hyväksynnän, mutta kun presidentti George Bush halusi syrjäyttää maailman ehkä pahimman tyrannin Irakissa, Ranska teki presidentti Jacques Chiracin johdolla parhaansa sabotoidakseen hankkeen. Englannin pääministeri Tony Blair asettui Yhdysvaltain rinnalle, mutta suurin osa Länsi-Euroopan maista otti etäisyyttä ”sotaa lietsovista” Bushista ja Blairista – kaikuja 1930-luvun vastuuttomasta myönnytyspolitiikasta. YK:n nimenomaisen hyväksynnän puutteesta pidettiin paljon melua, vaikka Saddam Hussein oli vuosikaudet uhmannut turvallisuusneuvoston päätöksiä. Tämän mielipiteen tekopyhyys paljastui, kun EU vuonna 2006 suuren yksimielisyyden vallitessa totesi, että syntymässä olevat nopean toiminnan joukot voivat ryhtyä toimenpiteisiin myös ilman YK:n hyväksyntää.[17]
>
> Useimmat tarkkailijat olivat yllättyneitä, kun kävi ilmi ettei Saddamilla ollutkaan joukkotuhoaseiden salaisia varastoja; se olisi ollut ainoa järkeenkäypä selitys hänen toiminnalleen YK:n suuntaan. Olennaisinta oli kuitenkin hänen toteennäytetty tahtonsa ja kykynsä valmistaa ja käyttää kyseisiä aseita. Öljyrahoissa kylpevä ja yhteistyössä kaikkien maailman terroristien kanssa kostoa hautova Saddam Hussein olisi painajainen, jolta meidät nyt on säästetty. Toisaalta on vielä liian aikaista arvioida demokratian mahdollisuuksia juurtua islamilaiseen maaperään.

Sotaisat diktaattorit ovat tänään entistä riskialttiimpia ja oman kansan liian brutaali kohtelu herättää myös kiusallista huomiota. Terroristit, sen kummemmin kuin viraltapannut despootitkaan, eivät ole turvassa missään päin maailmaa. Valtioiden kansallista itsemääräämisoikeutta on YK:n määräysten vastaisesti nakerrettu pala palalta, mutta se on tehty globaalin turvallisuuden ja oikeudenmukaisuuden hengessä. Tosiasiana pysyy, että demokratioiden ei enää tarvitse pelätä suoraa hyökkäystä tai kaikenkattavaa maailmanvallankumousta. Köyhät, epädemokraattiset hallinnot ottavat kylläkin helposti yhteen toistensa kanssa – Etiopia ja Eritrea ovat vain yksi esimerkki – mutta taloudelliset sanktiot toimivat kyseisissä tapauksissa suhteellisen tehokkaasti.

> Kurjemmin ovat asiat kansanmurhien näyttämöillä, kuten Ruandassa, tai sisällissotien runtelemissa maissa kuten Liberiassa ja Somaliassa, jotka yksinkertaisesti ovat luhistuneet. Sudanin sisällissota kesti 20 vuotta, ja sen tilalle ovat tulleet Darfurin joukkomurhat. Avunhuudot kuuluvat yhä voimakkaammin

myös sellaisista maista kuin Haiti ja Kongo, joissa valtiokoneisto pitäisi rakentaa uudelleen alusta alkaen, demokratiaa soveltaen tai ilman sitä. Euroopan Unioni on nyttemmin rakentamassa ennakkoehkäisevää "pehmeää voimaa" diplomatiansa tueksi; tätä kirjoitettaessa ei tiedetä mitä jää käteen Libanonin ja Kongon interventioista. Mutta kaikki rauhaan pakottava toiminta on edelleen Yhdysvaltojen varassa, jos kohta maa tulee yhä haluttomammaksi sitoutumaan epäsuosittuihin kansainvälisiin poliisioperaatioihin.

Joitakin harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta maailmasta on kuitenkin tullut tarpeeksi turvallinen paikka kansainvälistä kaupantekoa varten. Globalisointi on vetänyt kaikki merkittävät kansakunnat mukaansa valtavaan plussummapeliin, mikä edistää rauhanomaisten suhteiden solmimista. Aina on kuitenkin sekä voittajia että häviäjiä, vaikka suuri enemmistö onkin saanut osansa lisääntyneestä hyvinvoinnista. Kasvavan globaalin tietoisuuden johdosta elintasoerot, joita aikaisemmin pidettiin luonnollisina, mielletään nykyään räikeiksi epäoikeudenmukaisuuksiksi. Vaikka olemmekin vielä kaukana globaaliin järjestykseen siirtymisestä, alamme tunnistaa heiveröisen globaalin omantunnon äänen.

Intomieliset tasa-arvon kannattajat, jotka kansallisella tasolla ovat menettämässä markkinansa, ovat nopeasti oppineet käyttämään hyväkseen näitä mielialoja. Globalisoituminen tarjoaa mittaamattomia mahdollisuuksia syyllistää demokratioiden keskiluokkaa ja purkaa epämääräistä maailmanparannusintoa – yllätys yllätys: veronmaksajien kustannuksella. On traagista, että niin paljon rahaa ja hyvää tahtoa on tuhlattu perusteiltaan väärään toimintaan, joka ei anna apua itsensä auttamiseen vaan lähinnä vakinaistaa riippuvuuden lahjoittajista.

YK on päättänyt, että kehittyneiden jäsenmaiden kehitysavun tavoite olisi 0,7 % BKT:sta. Vaikka vain muutama pieni maa, upporikas Norja etunenässä, yltää tähän lukuun, sitä ei juuri kyseenalaisteta julkisuudessa. Kehitysavusta on tullut loistava liiketoimi korkeasti palkatulle, usein verovapaalle valtaeliitille. Yhteistyö kritiikittömän median ja kehitysmaiden korruptoituneiden poliitikkojen kanssa on lähes saumatonta. Aina vain äänekkäämmät kansainväliset konferenssit ja päätöslauselmat ummistavat silmänsä ja korvansa väärinkäytösten ja tehottomuuden kylmille tosiasioille. Tavoitteiden realismi on yhä epäilyttävämpi, mutta rahantarve sitäkin suurempi vaikka pikku hiljaa on jo havaittu, että raha ei ratkaise ongelmia. Edes Nigerian ja Angolan satojen miljardien öljytulot eivät ole rakentaneet pohjaa kestävälle kehitykselle.

Hyvä hallinto asetetaan yhä useammin avun ehdoksi, mutta sitä ei kuitenkaan sovelleta läheskään johdonmukaisesti. Kehitysmaat kilpailuttavat

lahjoittajansa, ja ne ovat kehittäneet huomattavan asiantuntemuksen taidossa luvata paljon ja tehdä vähän. Aina vuodesta 1978, kun Daniel Arap Moi otti vallan Keniassa, korruptio on lisääntynyt, mutta ”yhteistyö” lahjoittajamaiden kanssa on jatkunut. Sitä säestävät aina yhtä tehottomat varoitukset suljettavista rahahanoista.[18] Esimerkkejä löytyy joka jakoon; lahjoittajamaat haluavat ilmeisesti päästä irti rahoistaan millä hinnalla hyvänsä!

YK:n arvovaltaa ei tukenut, että Muammar Gaddafin Libya toimi sen ihmisoikeuskomission puheenjohtajana; hiljattain toteutettu uudistus ei paranna komission olematonta legitimiteettiä. Zimbabwe YK:n kestävän kehityksen komission (CDS) vastaleivottuna puheenjohtajana ei myöskään ilahduta ketään. Sen sijaan useat YK:n alaisuudessa toimivat itsenäiset järjestöt ovat tehneet hyvää työtä. Maailman terveysjärjestön (WHO) suurin menestys oli isorokon hävittäminen. Kulttuurin edistäminen (UNESCO), lastensuojelutyö (UNICEF) ja pakolaisten auttaminen (UNHCR) ovat myös onnistuneet hyvin, vaikkakin UNRWA (United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees) on epäsuorasti lisännyt palestiinalaisten pakolaisongelmaa rahoittamalla ”pakolaisten” leirielämää useiden sukupolvien ajan. Heidän sopeutumisensa ympäröivään yhteiskuntaan on siten tehty käytännöllisesti katsoen mahdottomaksi.

Arabimaihin kuuluvat vastaanottajamaat, poikkeuksena Jordania, ovat myös tehneet parhaansa estääkseen pakolaisten sulautumisen. Amnesty International raportoi, että Libanon syrjii pakolaisia järjestelmällisesti; he eivät saa tehdä vaativia töitä, omistaa kiinteää omaisuutta ja niin edelleen.[19] Saudi-Arabia työllistää miljoonia vierastyöläisiä, mutta maa ei ota vastaan palestiinalaisia. Arabimaat tekevät kaikkensa, jotta pakolaisongelma ei katoaisi.

Palestiinalaiset tarjoavat hyvän esimerkin syvään juurtuneista, mutta niin sanoakseni itse aiheutetuista vääryyksistä. Jos ihmiset kieltäytyvät hyväksymästä realiteetteja, he syyllistyvät itsepetokseen ja varmasti pysyvät paitsiossa; epäoikeudenmukaisuudesta on tehty elinkeino josta ollaan täysin riippuvaisia. Kehitysmailla on tapana nähdä itsensä siirtomaa-ajan hyväksikäytön uhreina. Niiden on korkea aika katsoa tosiasioita silmiin, korjata maailmankuvaansa ja tarttua sisäisiin puutteisiinsa. Siinä tapauksessa ulkoinen apu voisi saada aikaan kipeästi kaivatun vipuvaikutuksen.

Myytti kolonialismin tuhoista on valmis kuopattavaksi; jos kolonialismi olisi kaiken pahan juuri, Etiopialla, Liberialla, Haitilla ja Afganistanilla ei olisi pitänyt olla mitään ongelmia.[20] Toisaalta Etelä-Afrikka, maanosan läpikotaisimmin kolonialisoitu maa, pystyi Nelson Mandelan (s. 1918) avarakatseisen

johdon aikana avaamaan uuden luvun historiassaan kääntämällä selkänsä menneisyydelle ja vastaamalla tulevaisuuden haasteisiin.

Kiina vastusti pitkään kaikkea ulkopuolista vaikutusta varmana omasta erinomaisuudestaan. Japanikin eristäytyi ulkomaailmasta vuonna 1639, mutta muutti mielensä Meiji-vallankumouksen yhteydessä 1868. Vuoden 1945 jälkeen japanilaisten oli pakko taas ryhtyä radikaaliin uudelleenarviointiin, joka lyhyessä ajassa johti mahtavaan menestykseen.

Kosmisen oikeudenmukaisuuden vaatimukset ovat siirtyneet globaalille tasolle, missä ne iskevät vielä enemmän harhaan. Epäoikeudenmukaisuuden järjestelmällinen lievittäminen edellyttää vahvaa poliittista rakennetta ja solidaarisuuden ilmapiiriä, joista voidaan vain uneksia maailmanlaajuisessa kontekstissa. Laajapohjainen voimavarojen uudelleenjako johtaisi vain valtavaan miinussummapeliin – suunnattomaan tuhlaukseen, väärinkäytöksiin ja korruption leviämiseen. Tämä tavoite muodostaa sitä paitsi ironisen vastakohdan länsimaisen elämäntyylin paheksuntaan, jota postmodernit yhteiskuntakriitikot syytävät niskaamme. Miksi me asettaisimme viattomat ihmiset länsimaisen, epäterveen elämäntyylin, stressin, kovan työn ja rasittavan kilpailun kiusattaviksi, kun he tällä hetkellä elävät onnellisina luonnonläheisen sopusoinnun tilassa.

Ammattimaiset maailmanparantajat asettuvat säännöllisesti moraaliselle korokkeelle, josta he heilauttavat ruoskansa meidän tavallisten kuolevaisten ylle. Käytännönläheiset ratkaisut leimataan puolinaisuuksiksi, ja nykyhetken tilapäinen turvallisuusjärjestelmä – *Pax Americana* – tuomitaan suoralta kädeltä imperialismiksi ja uuskolonialismiksi. Historiallisesti katsoen tämän päivän tilanne on kuitenkin siedettävä, mutta on valitettavan epätodennäköistä, että edes suurvalta loputtomasti voisi tai haluaisi toimia maailmanpoliisina. – Palaamme näihin kysymyksiin kolmannessa osassa.

Luku 9: Neljäs valtiomahti

Mediat ovat nykyaikaisen maailmanmenon välttämätön ja väistämätön osa. Ne edustavat avoimuutta ja julkista tarkkailua, mutta myös eksytystä ja sensaatiohakuisuutta. Kukaan ei valvo neljättä valtiomahtia, paitsi lukijat ja katsojat, jotka saavat sen, minkä ansaitsevat. Median ohjailema yleinen mielipide on mahtava, mutta ailahteleva voima, jolla on taipumuksena kiteytyä ns. poliittiseksi korrektiudeksi. Joskus yhdenmukaistaminen äityy todelliseksi mielipidepainostukseksi, jota vastaan kukaan – kaikkein vähiten media – ei reagoi. Sähköinen viestintä mahdollistaa jo nyt ihmisten välisen suoran kontaktin globaalissa mitassa. Siitä seuraa, että median monopoli mielipiteenmuodostajana on murtumassa.

9.1 Hyvässä ja pahassa

Tiedotusvälineet ovat demokratian hermosto. Ne laajentavat agoraa, klassista kaupan, juoruilun ja politiikan näyttämöä, ulottumaan kansakunnan jokaiseen kotiin asti. Uutisia välitetään käytännöllisesti katsoen reaaliajassa; tietoa, näkökantoja ja ennen kaikkea viihdettä on tarjolla moninkertaisesti enemmän kuin kukaan meistä pystyy kuluttamaan. Ilman joukkotiedotusvälineitä eläisimme eristyksissä kansalaisten välisestä vuorovaikutuksesta ja mahdollisuutemme valistuneeseen mielipiteenmuodostukseen olisivat hyvin rajalliset.

Media on saanut neljännen valtiomahdin aseman, koska sillä on keskeinen osa poliittisessa prosessissa – lehtien palstoilla, tv-ruuduissa ja viihdepainotteisissa radio-ohjelmissa. Vahtikoiran osa sopii medialle kuin nenä päähän; vallanpitäjien tekemiset intiimejä yksityiskohtia myöten ovat aina ja kaikkialla kuuminta uutisaineistoa. Sen takia poliitikkojen haukkuminen jatkuu kovaäänisenä ja yltyy joskus riistanajoksi, jossa tilapäisesti yhtäpitävä koirajoukko ajaa saalista armotta takaa. Mutta ärhentely on useimmiten aika tehotonta; koirat haukkuvat, karavaani kulkee.

> Kun Alexis de Tocqueville vuonna 1831 New Yorkiin saapuessaan avasi lehden, hän luki ensimmäiseksi istuvaa presidenttiä vastaan suunnatun katkeran arvostelun: ”Kunnianhimo on hänen rikoksensa ja siitä tulee myös hänen rangaistuksensa. Hän hallitsee korruption avulla ja hänen moraalittomat menetelmänsä saattavat hänet häpeään ja kaaokseen… takaisinmaksun

> aika on lähellä ja hänen on pakko oksentaa pois saaliinsa, luopua väärennetyistä arpakuutioistaan, päättää päivänsä yksinäisyydessä, jossa hän voi punnita hulluuttaan rauhassa; ja koska katumus on hyve, se jää todennäköisesti ikuisesti tuntemattomaksi hänen sydämelleen." – Kirjoittaja ei säästele sanojaan, ja sekä George Washington että John Adams olisivat nyökkäilleet myötätuntoisesti. Presidentti Jackson valittiin kuitenkin mukavan marginaalin turvin uudelleen vuonna 1833. Hän olisi varmaankin ollut George W. Bushin vuoden 2004 uudelleen valintakampanjassa kuin kotonaan.

Politiikassa paljonkaan ei ole muuttunut lähes 200 vuodessa, mutta onneksi sama pätee mediaan ja ennen kaikkea lehdistön rooliin ihmisten valitusten kanavana. Ylikävellyksi joutuneella kansalaisella ei joskus ole muuta keinoa asiansa ajamiseen kuin etsiä sille julkisuutta ja nolata vastapuolensa; skandaalinnälkäinen, vapaa lehdistö asettaa itsensä mielellään käytettäväksi. de Tocquevillen sanoin: "...lehdet ovat tavalliselle ihmiselle voimakas saatavilla oleva ase, ja se on jopa kaikkein heikoimpien ja yksinäisimpien käytettävissä."

> Keisarillisessa Kiinassa väärinkohdellulla kansalaisella ei ollut puolueettomia tuomioistuimia turvanaan, eikä varsinkaan vapaata lehdistöä. Ainoa tapa saada oikeutta mahtavaa alistajaa vastaan oli tehdä itsemurha hänen ovensa edessä – näin hänet häpäistiin koko loppuelämän ajaksi.

Poliitikoilla, taiteilijoilla ja ylipäänsä tunnetuilla henkilöillä on syytä pysytellä julkisuudessa ja mieluimmin positiivisessa mielessä. Hätätapauksessa kelpaa huonokin julkisuus; pahinta on julkisuuden puute. Kaikki osapuolet pyrkivät suurimpaan mahdolliseen näkyvyyteen ja hakevat mahdollisimman laajaa yleisöä; siitä johtuu joukkotiedotusvälineiden rahvaanomainen sävy ja keskinkertainen laatu. Markkinataloudessa määräysvalta on keskivertoasiakkaalla, ja viime kädessä hänen mieltymyksensä muokkaavat median tarjonnan. Suhteellisen harvalukuinen älymystö joutuu turvautumaan muihin tietolähteisiin.

Usein moititaan hallitsevien lehtien tai televisiokanavien yhdenmukaistavaa vaikutusta. Totalitaariset järjestelmät ovat hyödyntäneet tätä mahdollisuutta maksimaalisesti. Poliittinen kiihotus toimii parhaiten, kun median tarjonta on täysin koordinoitu; poikkeavat mielipiteet eivät saa julkisuutta. Propaganda on kuitenkin mainosten tavoin tehokkaimmillaan, kun se vahvistaa ennakolta omaksuttuja mielipiteitä. Jos luottamus tuotteeseen tai ideologiaan on mennyttä, mitkään mediapanostukset eivät auta; uskottavuus kärsii entistä enemmän, kun kuluneita iskulauseita toistetaan yhä uudelleen.

> Leonid Brežnevin (1906–1982) aikana Neuvostoliitto oli ajettu alas sekä aineellisesti että ideologisesti. Muistan tv-ohjelman 1980-luvun keskivaiheilta, jossa puolueen toimitsija varoitti ulkomaille matkalla olevia koripallojoukkueen pelaajia läntisen maailman turmelevalta vaikutukselta. Nuorten ilmeet olivat paljonpuhuvia, kun esitelmöitsijä kävi velvollisuudentuntoisesti läpi kyllästymiseen asti toistettuja fraaseja. Silloin tajusin, että kommunismin päivät saattoivat olla luetut. Kun Mihail Gorbatšov yritti uudistaa järjestelmää, totaalisesta median valvonnasta ei enää ollut mitään hyötyä.

Presidentti Jeltsinin aikana 1990-luvun alussa Venäjällä vallitsi täydellinen lehdistönvapaus, jolloin televisiokanavat joutuivat uusrikkaiden oligarkkien käsiin. Raha- ja mediavallan yhdistelmä antoi heille suhteettoman paljon poliittista vaikutusvaltaa. Presidentti Putin näki parhaaksi tehdä kovakouraisesti lopun oligarkkien poliittisista pyrkimyksistä; kaikki merkittävät tv-kanavat ovat nykyään suoraan tai epäsuorasti valtion valvonnassa. Lehdistö sen sijaan on toistaiseksi vapaa ja varsin suorapuheinen, vaikka monet toimittajien murhat varjostavatkin tilannetta. Autoritaariset järjestelmät tyytyvät yleensä osittaiseen mediakontrolliin. Julkaisut, joita ”kansa” ei seuraa, saavat toimia melko vapaasti.

Demokratioissa valtionjohdon ja median suhde on harvoin kitkaton. Kokonaiset mediasektorit ovat usein sotapolulla vallanpitäjiä vastaan. Erityisesti johtohahmot voivat herättää intohimoja. Presidentti Bushia vastusti Yhdysvaltojen itärannikon liberaali valtaeliitti, kun taas Englannin skandaalilehdet iskivät hampaansa pääministeri Tony Blairiin ja tämän vaimoon. Italiassa pääministeri Silvio Berlusconi hallitsi suurta osaa median kanavista, mistä seurasi huomattava häly.

> Berlusconi hallitsee Fininvestin ja Mediasetin televisiokanavien kautta noin puolia markkinoista. Valtiollinen RAI oli ainoa vakava kilpailija, ja se tuskin asettui vastustamaan pääministeriä. Fininvestillä oli sitä paitsi huomattavia omistuksia päivä- ja viikkolehdistössä sekä kustantamoissa. Tällä ei tosin ole suurta merkitystä, koska 80 prosenttia italialaisista hakee päivittäiset uutisensa pelkästään televisiosta. Arvostelijat saivat lisää puhtia Berlusconin epäselvistä liiketoimista, joita on tutkittu pitkään venyneissä oikeudenkäynneissä. Lahjustuomio ei astunut voimaan, koska rikos oli vanhentunut.

Poliittinen menestys ei korreloi yksiselitteisesti median suhtautumisen kanssa; sen kummemmin median sympatioilla kuin antipatioillakaan ei välttämättä ole riittävästi poliittista painoa. Valitsijoiden luottamus poliitikkoja kohtaan on vähäistä, mutta se ei estä tervettä epäluuloa median

mielipidemanipulointia kohtaan. Vahva poliitikko voi usein olla uskottavampi kuin kaunainen uutisväline, joka puhuu omaan pussiinsa.

Jos demokratia on uhattuna, medialla on tapana asettua yhtenä rintamana hallitusta tukemaan. Kriittiset äänet vaimenevat lähes kuulumattomiin; isänmaallinen kansa voi kokea poikkeavat mielipiteet petoksena. Kun paine helpottaa, keskustelu käynnistyy nopeasti ja oppositio alkaa taas käyttää kaikkia mahdollisia keinoja kaivaakseen maata istuvan hallituksen alta. Jos valitsijoiden mielipidemuutos on tarpeeksi voimakas, sekä media että kokeneet valtiomiehet huitaistaan syrjään.

Isossa-Britanniassa järjestettiin parlamenttivaalit 5.7.1945, vaikka toinen maailmansota jatkui vielä Kaukoidässä. Työväenpuolueen johtaja Clement Attlee (1883–1967) sai murskavoiton ja korvasi Winston Churchillin heinäkuun 17. päivänä Potsdamin neuvotteluissa. Stalin oli voittajista ainoana jäljellä, kun Harry Truman edusti Yhdysvaltoja hiljattain edesmenneen presidentti Rooseveltin (1882–1945) seuraajana. Stalin pohdiskeli varmasti tyytyväisenä kommunistisen yhteiskuntajärjestelmän etuja.

Media voi toisaalta joutua päämäärätietoisen hallinnon manipuloitavaksi, joka asiantuntijoiden avustamana ohjailee poliittista mielipiteenmuodostusta. Jokainen päätös, uutinen tai tiedoksianto esitellään huolellisesti laaditun suunnitelman mukaisesti oikeaan aikaan, oikeassa yhteydessä ja oikeassa pakkauksessa – sopivasti pyörittäen. Toisaalta oppositiopuolueilla on lehdistön latentti tuki, koska huonoilla uutisilla on aina kysyntää; hallituksen sanoma, että kaikki on hyvissä käsissä, harvoin tuottaa suuria otsikoita. Sensaatiojournalismi myy, mutta välillä se lyö myös kipeästi takaisin.

Tony Blair sai syksyllä 2003 paljon pyyhkeitä, kun Irakista ei löytynytkään asekätköjä. BBC liittyi ajojahtiin väritetyllä haastattelulla, joka johti haastateltavan itsemurhaan. Kohu oli suuri mutta kun puolueeton tutkimus osoitti, että ohjelma oli ollut harhaanjohtava, kahden BBC:n korkeimman johtajan oli pakko erota.

Joseph Göbbels (1897–1945), mediastrategi joka johti Hitlerin propagandaministeriötä, oli kielellisen väärinpeluun mestari ja hänellä oli tapana sanoa, että jos valheen toistaa tarpeeksi monta kertaa, siitä tulee lopulta totta. Amerikkalainen sanonta taas kuuluu: Jos ihmisen päälle heittää likaa, niin aina jotain tarttuu. Ronald Reagan (1911–2004) oli poikkeus tästä säännöstä, ja häntä kutsuttiinkin teflonpresidentiksi. Tony Blair kuitenkin kärsi loanheittämisestä; kansan enemmistö uskoo, että hän antoi tahallaan väärää tietoa Irakin joukkotuhoaseista.

Suhtaudumme mediaan kaksijakoisesti. Kauhistelemme väkivallalla mässäilyä, järkytymme pornosta, ahdasmielisyys ahdistaa ja tyhmyys suututtaa meitä. Samalla kuitenkin lehdistä, radiosta ja televisiosta on tullut huume, jota ilman meidän on vaikea elää. Vielä tärkeämpää on että "lehdistö on erikoinen voima, niin merkillinen hyvän ja pahan yhdistelmä, että vapautta ei voi olla ilman sitä" (de Tocqueville). Kaikista puutteistaan huolimatta media edustaa yhteiskunnallista avoimuutta. Plussummapelin toisesta peruspilarista – rehellisyydestä – joudumme itse vastaamaan.

9.2 Kontrolli ja itsekontrolli

Media valvoo vallankäyttöä ja varsinkin sen väärinkäytöksiä. Vaikka vartijoilta jääkin paljon huomaamatta, ne ovat usein turhaan liikkeellä. Vielä pahempaa on, että niillä on usein omatkin tarkoitusperät tai ne palvelevat erityisiä mutta pimitettyjä etuja. Kuka kontrolloi vartijoiden vallan väärinkäytöksiä ja miten heidät saadaan vastuuseen? Miten voidaan varmistaa monipuolinen ja mahdollisimman puolueeton tietovirta? Nämä kysymykset ovat kipeitä kaikissa demokratioissa, mutta niihin ei ole yksiselitteisiä vastauksia.

"Sen lauluja laulat, kenen leipää syöt" sanoo suomalainen sananlasku. Omistajalla on kiistattomasti vaikutusvaltaa sekä mediakanavan sisältöön että näkökulmaan. Valtiokoneisto on myös kautta aikojen osoittanut kiinnostusta levittäytyä alalle. Demokraattisilla valtioilla ei tänä päivänä ole valtionomisteista lehdistöä, mutta monissa maissa radio ja televisio olivat pitkään valtion monopoleja – vahtikoirasta tulikin kiltti sylikoira. Nykyisin katsotaan, että hajautettu omistus ja kova kilpailu ovat tiedonvälityksen monipuolisuuden paras tae. Mutta jos julkisilla varoilla rahoitettu media on pysynyt poliittisen vaikutuksen ulottumattomissa, se voi toimia objektiivisuuden esikuvana.

British Broadcasting Corporation (BBC) on alusta alkaen eli vuodesta 1922 ollut julkisen tiedonvälittämisen malli. Legendaarinen lordi Reith (1889–1971), joka luopui johdosta vasta 1938, loi riippumattoman, vastuuntuntoisen organisaation, jolla oli korkea ammattitaito ja joka koki tehtäväkseen aktiivisen kansanvalistustyön. Sotavuosina BBC:tä pidettiin koko maailman luotettavimpana uutislähteenä, joka auttoi juurruttamaan demokraattisia ihanteita. Kaupallisen television tultua markkinoille vuonna 1954 BBC:n tarjonta alkoi katselijoiden säilyttämiseksi siirtyä kevyemmän viihteen suuntaan. Viimeisimmän mullistuksen jälkeen BBC sai uudistetun kymmenvuotisen toimiluvan. Se edellytti kuitenkin johtosuhteiden uudelleenjärjestelyä ja ohjelmapolitiikkaa, joka ei kilpailisi suoraan kaupallisten kanavien kanssa.

Yksityinen omistaminen ei sinänsä ratkaise median ongelmia, pikemminkin päinvastoin. Median eri kanavista voi tulla vaarallisia vallan välineitä, eikä niiden riippuvuus mainostuloista suinkaan paranna tilannetta; laatukin helposti kärsii. Jos kuluttaja saa ohjelmat ja informaation melkein tai kokonaan ilmaiseksi, hänellä ei lopultakaan ole mahdollisuutta vaikuttaa palvelun laatuun ja hän saa tyytyä siihen, mitä on tarjolla.

Koska juorut myyvät parhaiten, merkittäviä persoonallisuuksia vahditaan herkeämättä, mikä usein johtaa ylilyönteihin. Laki määrää rangaistuksen ja korvauksen kunnianloukkauksesta, mutta siitä ei juurikaan ole apua keltaista lehdistöä vastaan, puhumattakaan paparazzeista, teleobjektiivin kanssa liikkuvista ammattimaisista salakuvaajista. Oikeudenkäynti lisää helposti negatiivista julkisuutta entisestään, eikä edes tuomion langettaminen yleensä vapauta solvattua osapuolta suuren yleisön silmissä.

> Monien julkkisten kohdalla julkisuuden taivas voi muuttua helvetiksi, kun media kääntää nurjan puolensa; yksityiselämän suojelemisesta on tullut nimekkäille henkilöille ensimmäisen luokan haaste. Melkein koomista on se, että monissa maissa vailla julkisuusarvoa olevien ihmisten yksityisyyttä on tiukasti suojeltu esimerkiksi poliisitutkinnan aikana. Tunnettu kansalainen, jolla on paljon menetettävää, sen sijaan joutuu välittömästi lehtien palstoille (paitsi Ranskassa), vaikka syyllisyyskysymys olisi mitä suurimmassa määrin avoin.
>
> Hyvä ystäväni siteerasi kerran tieteellisessä julkaisussa Friedrich von Hayekia, joka kirjassaan *Constitution of Liberty* (1960) heittää ajatuksen, että ihmisiltä, jotka ovat riippuvuussuhteessa valtiovaltaan (mm. eläkeläiset), pitäisi ehkä riistää äänioikeus. Eräs iltapäivälehti tarttui asiaan, mikä johti pieneen mediamyrskyyn ja erittäin epämiellyttäviin, vihaisten eläkeläisten puheluihin. Kirjoitin asiasta kannanoton, jonka tarkoituksena oli palauttaa keskustelu järkeviin uomiin. Ystäväni oli kuitenkin sitä mieltä – ja oli todennäköisesti oikeassa – että se heittäisi vain öljyä liekkeihin. Luovuin puheenvuorostani.

Lehdistön kanssa ei ylipäänsä kannata ryhtyä lähitaisteluun. Lehdellä on aina viimeinen sana, ja jos sen saa julkaisemaan oikaisun, siitä voi tulla Pyrrhoksen voitto. Jos poliitikko kohtelee median edustajia epäkunnioittavasti, hän saa ennemmin tai myöhemmin maksaa ylimielisyydestään kalliin hinnan, puoluekannasta riippumatta. Neljännen valtiomahdin varpaille ei astuta rankaisematta.

On päivänselvä että lehtikeisareilla, kuten Randolph Hearstilla (1863–1951) Yhdysvalloissa ja Lord Beaverbrookilla (1879–1964) Englannissa, oli suhteettoman suuri vaikutusvalta kotimaidensa politiikkaan. Nykyään

Rupert Murdoch on mahtavin mediakeisari, jolla on eri suuntiin ulottuvia intressejä kaikkialla anglosaksisessa maailmassa.

> Murdochin lähtöalustana oli News Corporation, pieni, perintönä saatu australialainen yritys, jota hän lähti nopeasti laajentamaan. Lontoossa Murdoch yhteistyössä Margaret Thatcherin kanssa teki lopun ammattiyhdistysten vallan väärinkäytöstä painoalalla. Edelleen hän perusti BSkyB:n, josta tuli Ison-Britannian hallitseva satelliitti-televisiokanava. Yhdysvalloissa Fox-kaapelitelevisio on purjehtinut aikaisemman markkinajohtajan, CNN:n ohi. Markkinaosuuksiaan kasvattaakseen Murdoch antaa yleisölle sen, mitä se haluaa, mutta hän ei epäröi vetää koko konsernille omiin arvoihinsa perustuvaa linjaa; kaikki hänen 175 lehteään tukivat viimeisintä Irakin sotaretkeä.

Mediakeskittymä ei ole hyvästä, mutta toisaalta markkinoiden hallinta vähentää painostusalttiutta ja riippuvuutta suurista ilmoittajista. Vahvoilla lehdillä on varaa olla itsenäisiä, ja ne ovat useimmiten tarkkoja maineestaan; niiden ei myöskään tarvitse kilpailun takia tonkia pohjamutia sensaatioita etsimässä.

> Neue Zürcher Zeitung perustettiin 1780, ja sitä pidetään Euroopan ja ehkä koko maailman luotettavimpana päivälehtenä. NZZ on kautta aikojen säilyttänyt konservatiivisesti painottuneen, ankaran asiallisen linjan; vuodesta 1934 lähtien se oli kielletty natsi-Saksassa, koska se oli raportoinut, että natsit olivat valtiopäivätalon palon takana, joka auttoi heidät valtaan. Jos maailman tilasta haluaa konstailematonta ja luotettavaa tietoa, NZZ on oikea lähde.
>
> Helsingin Sanomat on Suomen ainoa valtakunnallinen päivälehti. Toimin sen heikomman kilpailijan, Uuden Suomen, hallintoneuvoston puheenjohtajana silloin, kun meidän oli pakko vuonna 1991 heittää pyyhe kehään; levikki ja sen myötä mainostulot olivat joutuneet oikaisemattomaan syöksykierteeseen. Helsingin Sanomista tuli kukkulan ainoa kuningas, mutta se ei ole käyttänyt asemaansa väärin. Sen liberaali, EU- ja NATO-myönteinen linja poikkeaa monessa kohdin pääomistajan näkökannoista.
>
> Kova kilpailu voi houkutella jopa laatulehtiä ja varsinkin niiden toimittajia ylittämään huijauksen rajat. Monien muiden joukossa Boston Globe, New York Times ja Washington Post ovat julkaisseet plagioitua tai jopa suorastaan keksittyä aineistoa, vaikkakin harvoin vastoin toimituksen parempaa tietämystä.[1]

Demokratioissa mediakontrollia voidaan ylläpitää ainoastaan erittäin avarissa puitteissa, minkä jo de Tocqueville ymmärsi. Alan itsesensuuri erilaisten

yhteistyöorganisaatioiden kautta voi ehkä karsia pahimmat virheet, mutta sillä ei ole lainvoimaa. Sitä vastoin epäitsenäiset tai säikyt päätoimittajat voivat saada koko toimituksen noudattamaan omistajan ilmoittamia tai edellyttämiä toiveita. Itsesensuuri saa joskus puolivirallisen luonteen, jota noudatetaan tarkemmin kuin mitään määräystä.

Urho Kaleva Kekkonen (1900–1986) vaikutti pitkän presidenttikautensa edetessä (1956–81) yhä selkeämmin suomalaisen median tiedottamiseen. Toisen maailmansodan aikana sensuuri oli vaientanut pasifistiset ja saksalaisvastaiset mielenilmaisut. Nyt julkisuudesta pidettiin poissa kaikki ”neuvostovihamieliset” ilmaukset. Sivuhypyt saivat aikaan diplomaattisia selkkauksia, joihin presidentti puuttui usein henkilökohtaisesti.

Itsekontrollin viimeinen linnoitus on journalistinen etiikka, joka on vahvempi kuin voisi luulla. On tietysti kaikenkarvaisia kirjoittelijoita, mutta itseään kunnioittavat journalistit kokevat toimivansa samanaikaisesti poliisina, syyttäjänä ja tuomarina. Laatumedian toimittajat ovat usein omaksuneet ylevän moraalisen asenteen, jota voi lukijan mielestä olla vaikea kestää, mutta pluralistinen konteksti tekee siitä hyväksyttävän.

Etiikka heijastuu journalismin pelisäännöissä. Hyvä uutisraportointi pitää esimerkiksi tosiasiat ja analyysin erillään, lukijan tai katsojan oman mielipiteen muodostamisen helpottamiseksi. Hämäräperäisistä lähteistä tulleet sensaatiouutiset tarkistetaan kahteen kertaan, arvostelun kohteiksi joutuneilla henkilöillä tai yrityksillä on oikeus vastineeseen, off the record -tietoa ei julkaista ja niin edelleen. Lähdesuoja on periaatekysymys, jossa sivutaan ripin ongelmia. Omaatuntoaan keventävän henkilön täytyy voida luottaa siihen, ettei häntä paljasteta. Reportterista voi tosin tulla myös hämäräperäisten voimien työväline.

Toimittajan profiloituminen ulottuu tunnetun kolumnistin henkilökohtaisesta brändistä aloittelijan kasvottomuuteen. Käytäntö vaihtelee varsinkin lehden linjaa ilmaisevien pääkirjoitusten kohdalla. Esimerkiksi The Economist kannattaa täydellistä kollegiaalisuutta ja kirjoittajan nimi on esillä vain poikkeustapauksissa. Kovasta kilpailusta huolimatta toimittajat kokevat ammattikuntana vahvaa yhteenkuuluvuutta, joka voi mennä liian pitkälle. ”Ei korppi korpin silmää noki” sanoo suorasanainen suomalainen sanalasku.

Olin teollisuusliiton varapuheenjohtajana suomalaisen liikemiesdelegaation mukana Kiinassa vuonna 1987. Sitä johti pääministeri Kalevi Sorsa (1930–2004), ja tapasimme merkittäviä kiinalaisia johtajia, muun muassa puoluesihteeri Zhao Ziyangin (1918–2005). Matkalla oli mukana ensi rivin

> journalisteja, joista valtiollista televisioyhtiötä edustava oli jatkuvasti humalassa, mutta onneksi harvoin läsnä. Se oli mielestäni häpeällistä, ja odotin julkista sapiskaa ja ojennusta kotiin palattuamme. Mutta media ei hiiskahtanutkaan, vaikka julkkis oli häpäissyt itsensä täydellisesti.

Perusteellinen itsekritiikki on ymmärrettävästi harvinaista mutta voisi toivoa, että toimittajat pitäisivät toisiaan silmällä. Ei ole muutakaan tahoa, joka voisi tuoda heidän hairahduksensa julkisuuteen. Epäkohtia täytyy esiintyä aika lailla, ottaen huomioon journalistien kohtaamat kiusaukset. Julkisuus on kullan arvoista ei vain yrityksille vaan myös järjestöille, taiteilijoille tai muuten vain julkisuuskipeille. Poptähtien ja populaarilehdistön välille syntynyt symbioosi on ehkä vähemmän paheksuttava, koska se on niin ilmeinen.

Median laatu korreloi demokratian tason kanssa; riippuvuussuhde on voimakas ja molemminpuolinen. Demokratioiden taikapiirin ulkopuolella riippumattomia mediaväyliä on harvassa; useimmat kulkevat joko talutusnuorassa tai ovat ostettavissa. Omissa maissamme meillä on täysi työ pitää nämä väärinkäytöt kurissa ja varmistaa reilu peli. Muut pahat tavat joudumme kestämään omien paheittemme ja rajoituksiemme heijastuksena. Älä peiliä syytä, jos naama on vino.

9.3 Yleinen mielipide

Vaalien aikana kansan tahto mitataan äänestyksellä, ja sekä lakiasäätävä että toimeenpanovalta annetaan valituksi tulleille edustajille seuraavan vaalikauden ajaksi. Tämä ei suinkaan merkitse, että valitsijoiden poliittiset mielipiteet tai tunteet olisi pantu jäihin. Kansalla on harvoin ollut suurempaa vaikutusta päivän politiikkaan kuin tänä päivänä, vaikka yleisesti valitetaankin äänestysinnokkuuden vähäisyyttä ja poliittisen kiinnostuksen puutetta. Puolueissa toimiminen on ehkä vähäisempää, mutta poliitikot seuraavat silmä tarkkana valitsijoiden reaktioita. Yleinen mielipide on valtatekijä, mikä on joukkotiedotusvälineiden vika tai ansio.

Poliitikot ovat ammattimaisia lehtien lukijoita, eivätkä yleisönosastot jää heiltä huomaamatta. Televisiota ja radiota he eivät voi seurata systemaattisesti, mutta kaikki sensaatiot heijastuvat aikanaan lehtikirjoittelussa. Toistuvat mielipidemittaukset antavat tosin luotettavimman kuvan kansan mielipiteistä esimerkiksi puoluekannan, sukupuolen, ikäryhmän ja maantieteellisen sijainnin mukaan jaoteltuina. Mittauksista on tullut niin yleisiä, että kansanedustajia on pidetty poliittisina tuuliviireinä, jotka ovat tehneet valtiomuodostamme gallupokratian.

Tohtori George Gallup (1901–1984) kehitti tekniikkansa parantaakseen markkinatutkimusten luotettavuutta; elinkeinoelämä on edelleen alan tärkein toimeksiantaja. Gallup teki julkisen läpimurtonsa, kun hän, vastoin kaikkia odotuksia, ennusti Franklin Rooseveltin voittavan vuoden 1936 presidentinvaaleissa. Tilapäisistä takaiskuista huolimatta menetelmät ovat vuosien varrella parantuneet. On jopa ehdotettu, että kalliit ja monimutkaiset vaalijärjestelyt korvattaisiin gallupeilla.

Mielipidemittaukset soveltuvat parhaiten yksinkertaisten ja yksiselitteisten asioiden tutkimiseen. Mielipiteen vahvuuden ja kestävyyden mittaamisessa on suuria vaikeuksia, vaikka tässäkin on tapahtunut edistystä. Joka tapauksessa poliitikoilla on nykyään varsin hyvä käsitys yleisestä mielipiteestä ja sen vaihteluista. Heidän tehtävänsä ei kuitenkaan ole seurata kaikkia käänteitä, vaan johtaa kansan mielipidettä toivottuun suuntaan ja olla vastuussa päätöksistään. Äänestäjien kunniaksi on sanottava, että gallup-ohjautuneet tuuliviiripoliitikot ovat tositilanteissa jääneet syrjään.

Poliittinen taistelu käydään televisioruudussa ja lehtien palstoilla. Kaikki osapuolet taistelevat niiden tarjoamasta tilasta; mielenosoitusten teho on olematon, elleivät ne saa huomiota tiedotusvälineissä. Pienet painostusryhmät voivat median välityksellä suhteettomalla tavalla vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen. Kaikista laittomista tempauksista, kuten talonvaltauksista, tiedotetaan nykyään järjestelmällisesti medialle. Televisio on jo paikalla poliisin saapuessa, ja jos hyvin sattuu, voi saada myyviä kuvia poliisin väkivallankäytöstä.

Greenpeace on erikoistunut järjestämään huomiota herättäviä tapahtumia, jotka saavat maksimaalisesti julkisuutta. Järjestö on esimerkki siitä, miten idealistinen organisaatio voi ajan myötä muuttua liiketoiminnaksi, joka tarjoaa johtajilleen kannattavan elinkeinon. Media avaa siitä huolimatta edelleen sivunsa ja ruutunsa kaikelle, jonka Greenpeace on kelpuuttanut. Yritysten asia-argumentit eivät paljon paina sellaisia hyökkäyksiä vastaan.

Brent Spar oli loppuun käytetty öljynporauslautta, jonka Shell aikoi upottaa Atlantin valtamereen brittiviranomaisten asianmukaisella luvalla. Greenpeace valtasi hylätyn lautan suuren mediajulkisuuden myötäilemänä; se väitti, että upotus oli vakava uhka ympäristölle. Lautan kerrottiin sisältävän 5000 tonnia öljyä, mikä oli puhdas valhe. Mediamyrsky oli kuitenkin tosiasia, yhtiön tuotteet oli asetettu boikottiin ja Saksan huoltoasemilla esiintyi väkivaltaisuutta. Shell perääntyi vastoin parempaa tietoaan, ja lautta purettiin norjalaisessa vuonossa. Kustannukset nousivat kymmenkertaisiksi ja asiantuntijat ovat yksimielisiä siitä, että ympäristövaikutukset olivat moninkertaisesti pahemmat.[2]

Elinkeinoelämää tarkastellaan yhä kriittisemmin, ja se onkin omaksunut ennakoivan strategian. PR (Public Relations) on nykyään suuri liiketoimi, ja jokaisella itseään kunnioittavalla yrityksellä on yhteiskuntasuhteiden johtaja, jonka tehtävänä on vaikuttaa viranomaisiin ja yleiseen mielipiteeseen – usein saman asian kaksi puolta. Tämä on julkisuuden porttia vartioiville medioille uusi haaste. Brent Sparin tapauksesta voidaan sanoa, että portinvartija ei ollut tehtävänsä tasalla.

NGO-järjestöjen (Non Governmental Organisations) lukumäärä on kasvanut valtavasti.[3] Jo vuonna 2000 Union of International Associations ilmoitti, että oli olemassa 17 077 aktiivista, kansainvälisesti toimivaa NGO:ta. Vaikka useimmat niistä varmaankin ovat pieniä ja lyhytikäisiä, ne muodostavat yhteen laskien mahtavan mielipidevaikuttajan. Enemmistö haluaa varmasti olla avuksi ilman poliittisia tai ideologisia taka-ajatuksia.

> Amnesty International on hyvä esimerkki uudesta, humanitaarisesta trendistä. Amnestyn perusti englantilainen Peter Benenson (1921–2005). Hän oli jo koulupoikana Etonissa tehnyt työtä perusteettomasti vainottujen henkilöiden puolesta, ja 40-vuotiaana hän sai herätteen Amnestyn perustamiseksi. Hänen suhteensa lempilapseensa kariutui ja hän erosi, mutta Amnesty on pysynyt uskollisena alkuperäisille tavoitteilleen. Se pyrkii rauhanomaisin keinoin – ennen kaikkea negatiivisen julkisuuden avulla – toimimaan kidutusta ja ihmisten epäoikeudenmukaista kohtelua vastaan kaikkialla maailmassa. Järjestö on säilyttänyt uskottavuutensa, vaikka se onkin liioitellun objektiivisuuden innoittamana puuttunut hyvämaineisten demokratioiden pikkurikkeisiin.[4]

Vähemmän myönteistä on, että paikalliset ja ilmeisen itsekkäät ryhmäetujen ajajat (tyyppiä NIMBY, Not In My Back Yard) voivat hyvin johdettujen valituskarusellien avulla kaataa tai ainakin viivyttää paikallisia tai jopa kansantaloudellisesti tärkeitä hankkeita.

> NIMBY-ilmiö osoittaa, että pienet, päättäväiset ryhmät voivat tulla kuulluksi, kun he puolustavat etujaan, mikä sinänsä on ilahduttavaa. Jos viranomaiset suunnittelevat kaatopaikkaa omakotitaloalueen lähettyville, emme suhtaudu siihen huonosti peitellyllä vahingonilolla, vaan tunnemme spontaania solidaarisuutta väärin kohdeltua ryhmää kohtaan. Niskavillamme nousevat pystyyn kaiken sellaisen takia, jota voidaan pitää viranomaisten mielivaltana ja otamme mielellämme kantaa valtiollista tai kunnallista byrokratiaa vastaan. Siitä huolimatta valitusoikeuden väärinkäyttö on epäkohta, johon pitäisi puuttua.

Maailmalla riittää myös yhden asian liikkeitä, joilla on hämmästyttävä kyky saada mediat mukaansa. Koeteltu temppu on antaa asialle kasvot ja täten korostaa tunteisiin vetoavaa human interest -näkökulmaa. Toisin kuin hengettömät tilastot, erillinen säälittävä pakolainen herättää sympatiamme, jolloin viranomaisia voidaan "humanitaarisista syistä" pakottaa poikkeamaan hyvin harkituista menettelytavoistaan.

Poikkeukset sovituista pelisäännöistä ovat aina epäilyttäviä. Kun annetaan ailahtelevan yleisen mielipiteen vaikuttaa viranomaisten päätöksiin, tuomioistuimista puhumattakaan, tämä sotii demokraattisia perusperiaatteita vastaan. Tämän päivän yleinen mielipide on useimmiten huomenna unohtunut tai se on kääntynyt päinvastaiseksi. Kansa ilmaisee tahtonsa yleisissä vaaleissa, ja demokraattiset johtajamme on valittu kantamaan vastuuta ja tekemään oikeita, ei välttämättä suosittuja päätöksiä. Sellaiset persoonallisuudet ovat John F. Kennedyn (1917–1963) kirjan *Profiles in Courage* (1957) teemana. Kennedyn sankarit eivät tee vakaumuksistaan kompromisseja, vaan ovat hätätapauksessa valmiit uhraamaan poliittisen uransa niiden vuoksi.

> Oikeiden päätösten myyminen suurelle yleisölle on politiikan taitolaji. Menestyneillä poliittisilla johtajilla on säännönmukaisesti ollut yleinen mielipide puolellaan. Myös sekalaiset diktaattorit ovat, siinä missä Churchill ja Roosevelt, osanneet tuottaa yleisön mielen mukaisen näytelmän. Jokaiselle kansalle siunautuu sellainen johtaja, jonka se ansaitsee, vaikka valinta ei aina olekaan vapaaehtoinen.

Demokratia katsoo aina tulevaisuuteen, eivätkä menneisyyden ansiot paljon paina. Loistavista suorituksista kiitetään kyllä kunniamerkeillä, juhlapuheilla ja parhaassa tapauksessa eläkeviralla, mutta ei välttämättä poliittisen mandaatin uusimisella. Yleinen mielipide tekee aaltoliikettä. Yhden puolueen on vaikea pysyä jatkuvasti vallassa, vaikka sisäiset ristiriidat, uusien ideoiden puute tai yleinen väsähtäminen jätettäisiin huomiotta. Yleisö kyllästyy ennemmin tai myöhemmin entisiin suosikkeihinsa ja haluaa nähdä uusia kasvoja. Uudelle hallinnolle voidaan sallia lyhyt kuherruskuukausi, mutta sen jälkeen virheiden etsiminen alkaa uudelleen ja sala-ampujat asettuvat asemiinsa. Pienistä kompuroinneista tehdään skandaaleja, ja kun hallinnon väistämättömät harha-askeleet tulevat ilmi, yksi toisensa jälkeen, syntyy kuva täydellisestä epäpätevyydestä.

Poliittisen aseman menettäminen ei estä paluuta julkisuuteen. Senkin vuoksi on tärkeätä olla hyvä häviäjä. Valitsijat eivät hyväksy happamia ilmeitä eikä ontuvia selityksiä. Voittajan onnittelu on pakollinen kuvio, ja hänelle tulee myös toivottaa menestystä virassa. Monille ansioituneille poliitikoille

avautuu nykyään jatkoura kansainvälisissä järjestöissä. He voivat silloin tehdä työtä kotimaan mielipidemuodostuksen avoimuuden kohentamiseksi ja lisätä näin kansojen, kulttuurien ja uskontojen välistä ymmärrystä.

9.4 Poliittinen korrektius

Olemme jo aiemmin todenneet, että ihmisillä on sisäsyntyinen tapa ryhmittäytyä enemmistöiksi asialleen omistautuneiden yksilöiden ympärille. Tämä taipumus on ollut kilpailuetu jo heimotasolla, ja se auttaa tekemään isoistakin demokratioista toimintakelpoisia. Sillä on kylläkin vähemmän toivottava sivuvaikutus, joka kulkee poliittisen korrektiuden nimellä. Virallisesta, usein heppoisin perustein omaksutusta viitekehyksestä on tullut suuntaa antava koko yhteisön osalta ja se on samalla saanut itsetyytyväisen vanhurskauden leiman.

On makuasia, mihin poliittisen korrektiuden ja yhteisten demokraattisten arvojen välinen raja halutaan vetää. Ensin mainittu käyttäytymismalli sisältää aina tiettyä hurskastelua; ahtaan piirin ulkopuolella ei ajatuksia enää uskalleta sanoa ääneen. Totalitaarisissa valtioissa ilmiö kärjistyy äärimmilleen, mutta tämäntapaista itsesensuuria tavataan kotikulmillakin. Mielestäni poliittisesta korrektiudesta tulee yhteiskunnalle rasite, jos pääosa kansalaisista elää valheessa tekopyhän painostuksen alaisena. Tilanne ei paljon parane, jos ainoastaan vähemmistö joutuu kulkemaan ympäriinsä kapula suussa.

Seuraavassa muutamia räikeitä esimerkkejä median manipuloimasta mielipidevakioinnista. Poliittinen korrektius tähtää useimmiten siihen, että muokataan maaperää sorrettujen, väärinkohdeltujen tai muulla tavoin huonon arvan nostaneiden ryhmien hyväksi tehtäville poliittisille päätöksille. Tämän hyvän tarkoituksen takia ollaan valmiita uhraamaan objektiivisuus ja tosiasioiden kunnioittaminen. Poikkeavat mielipiteet leimataan välittömästi syvään juurtuneiksi ennakkoluuloiksi, jolloin vakava keskustelu tulee mahdottomaksi. Seurauksena on, että olemme sotkeentuneet illuusioiden vyyhtiin, joka estää järkevän politiikan ja toimii lopulta humanitaarisia päämääriä vastaan.

> Orjuuden olisi pitänyt olla kumottu jo aikoja sitten, mutta se on vielä melko laajalle levinnyt, muun muassa Keski-Afrikassa; Nigerissä on arvioitu olevan 43 000 orjaa. Hiljattain siellä piti vapauttaa 7 000 orjaa, mutta hallitus muutti mielensä ja julisti yksinkertaisesti, että Nigerissä ei ole orjia. Myös Tšadissa, Malissa ja Mauretaniassa on paljon orjia. Mitään sanktioita ei ole suunnitteilla; sen sijaan nämä maat nauttivat huomattavaa kehitysapua.

> Maailman yleinen mielipide ei reagoi epäkohtaan, sillä sehän merkitsisi tummahipiäisten ihmisten leimaamista orjaisänniksi, mikä lisäisi ennakkoluulojamme. Orjuus jatkuu, eikä sormeakaan nosteta.[5]

Tämän mielipiteenmuokkauksen yhteinen nimittäjä on eräänlainen älymystön, aktivistien ja mediakansan välinen salaliitto, joka on pukeutunut moraalisen ylemmyyden viittaan. Poliitikot ratsastavat mielellään nousevalla mielipideaallolla, joka tuntuu palvelevan hyvää tarkoitusta. Kun kauniista ajatuksista on tullut pyhiä ja niiden kyseenalaistamisesta pyhäinhäväistystä, ollaan vaarallisella alueella. Kiihottaminen kansanryhmää vastaan on monessa maassa rangaistava teko, mikä avaa oven julkiselle mielipidekontrollille. Hyvin tyypillistä on, että poliittinen korrektius harvoin on äänestäjien hyväksymä; itse itsensä valinnut eliitti on ottanut komennon käsiinsä.

> Ilman lainsäädäntöäkin ilmaisun vapautta on rajoitettu: uskonnollinen ahdasmielisyys on korvattu muodikkaalla tekopyhyydellä. Uutisvälineiden itsesensuuri varmistaa, että poikkeavista ryhmistä ei voida lausua pahaa sanaa; syyllisyystaakka on aina enemmistön harteilla. Asiaan kuuluvat tilastot pimitetään tai niitä ei saa ylipäänsä koota. Vähemmistöjä pitää suvaita ja ymmärtää, mutta tosiasioiden peittäminen, esimerkiksi rikosuutisoinnissa, johtaa vain huhuihin ja toimii itseään vastaan.

Vapaaehtoisilla siirtolaisilla on tapana onnistua uusissa kotimaissaan, jos heille annetaan mahdollisuus. Eurooppalainen maahanmuutto- tai pakolaispolitiikka on ikävä kyllä omistautunut vaikeuttamaan integroitumista. Siirtolaiset eristetään ympäröivästä yhteiskunnasta, eivätkä he edes saa tehdä työtä. Oma-aloitteisuudelle ei anneta tilaa, koska ylisuojelevat viranomaiset tukahduttavat sen humaanisuuden nimissä; mitään vaatimuksia ei myöskään sovi esittää. Kaikki räikeänä vastakohtana amerikkalaiselle maahanmuuttopolitiikalle – ui tai uppoa.

> Ammattiyhdistysten, viranomaisten ja median epäpyhä liitto pitää yllä maahanmuuttajien pattitilannetta. He eivät saa kilpailla alemmilla palkoilla, mikä alkuvaiheessa on heidän ainoa kilpailukeinonsa. Siitä johtuu siirtolaisten veto pienyrittäjiksi; kioskit, pienet putiikit ja ruokapaikat jäävät ammattiyhdistysten palkanvalvonnan ulkopuolelle ja niissä ahkeruus saa palkkansa. Media tekee parhaansa silittääkseen heikosti sopeutuvia maahanmuuttajia myötäkarvaan, ja viranomaisten pääasiallinen tehtävä on jakaa vammauttavaa sosiaaliapua. Vika ei kuitenkaan ole siirtolaisissa vaan järjestelmässä, joka passivoi heidät. Jonkinlaisten suoritusten edellyttäminen ihmisiltä, jotka

> ovat tänne ajautuneet ja elävät kustannuksellamme, olisi mitä suurimmassa määrin poliittisesti epäkorrektia.

Demokratioiden siirtolaispolitiikka kärsii vakavasta epäjohdonmukaisuudesta. Todellisia pakolaisongelmia on lähinnä vain kehitysmaissa. Euroopan ja Yhdysvaltojen suuret maahanmuuttajajoukot ovat valtaosaltaan siirtolaisia, jotka etsivät parempaa elämää. (Japani ei ota vastaan maahanmuuttajia.) Euroopassa ongelmana on lainsäädäntö ja Yhdysvalloi:ssa rajojen heikko valvonta, jonka takia maahan pääsee laittomia tai puolilaittomia maahanmuuttajia; heidän asemansa yhteiskunnassa on määrittelemätön. Poliitikot ovat tyypilliseen demokraattiseen tapaan väistelleet ongelmaa, sen sijaan että olisivat korjanneet lainsäädäntöä tai lisänneet resursseja maahanmuuton rajoittamiseksi. Samanaikaisesti kansalaismielipide vaatii yhä äänekkäämmin radikaaleja toimenpiteitä.

> Käynnissä on siirtolaispolitiikan kiristäminen eikä vain Yhdysvalloissa. Esimerkiksi Englanti ja Tanska ovat kiristäneet lainsäädäntöään, ja monet muut maat korjailevat käytäntöjään. Nähtäväksi jää, riittääkö se hillittömän reaktion vaimentamiseksi. Vaatimukset laittomien siirtolaisten häätämiseksi voimistuvat ja järjetön ulkomaalaisvihamielisyys leviää Euroopassa. Vastuu mahdollisista väkivaltaisuuksista on suurelta osin niiden ihmisten, jotka ovat johdonmukaisesti syöttäneet yleisölle muunneltuja tosiasioita ja puolitotuuksia, ellei suorastaan valheita. He ovat hyvällä tarkoituksella pettäneet sekä itseään että yleisöään.

Siirtolaispolitiikka liittyy selvästi rasismiin: tummaihoiset ihmiset, joilla on erilainen kulttuuritausta, herättävät voimakkainta antipatiaa. Selvitin ensimmäisessä osassa rasististen ennakkoluulojen taustaa; ne eivät vähene siitä, että ne kielletään tai että niistä vaietaan. Tietty epäluuloisuus on luonnollista ja ikävä kyllä usein myös oikeutettua. Poliittisesti korrektit henkilöt soveltavat käänteistä ennakkoluuloa, positiivista mediadiskriminointia, jolla on saatu aikaan viktoriaanisen seksuaalimoraalin kaltaista hurskastelua. Se vain vahvistaa ennakkoluuloja ja epäluottamusta.

> Kiihkeät antirasistit valehtelevat, kun he vakuuttavat, että rotueroille ei ole mitään tieteellistä pohjaa. On totta, että vaihtelut rodun sisällä ovat paljon suuremmat kuin rotujen välillä. Tietyt geenimuunnelmat sen sijaan korreloivat perinteisen rotujaon kanssa, ja sillä on lääketieteellisiä seurauksia sekä kliinisen tutkimuksen että lääkityksen suhteen. Rotueroja on valtavasti liioiteltu, mutta niitä on kuitenkin olemassa. Se ei sodi ihmisten perustavaa laatua olevaa tasa-arvoa vastaan.

Meidän pitää kaikkien pyrkiä kehittämään avointa mieltä, joka perustuu yksilön käyttäytymiseen riippumatta siitä mihin ryhmään hän kuuluu. Ryhmän maine voi muuttua, tosin tietyllä viiveellä, kun sen jäsenet ovat yksi toisensa jälkeen osoittautuneet luottamuksemme arvoisiksi. Kielellinen kikkailu on halpahintainen ja alentuva tapa syystä tai syyttä syrjityn ryhmän aseman kohentamiseksi. Sitä paitsi se on tehotonta. Ei nimi miestä pahenna, ellei mies nimeä.

> Kveekari ja metodisti olivat alun perin pilkkanimiä, jotka omaksuttiin valittamatta ja jotka vähitellen kääntyivät vastakohdakseen. Mongoli ja juutalainen ovat pitkään olleet haukkumasanoja, ilman että nimityksillä olisi ollut negatiivista vaikutusta kyseisten ryhmien itsetuntoon. Mutta jotta neekereistä tulisi salonkikelpoisia, heidän täytyy ensin muuttua afroamerikkalaisiksi, mustiksi, värillisiksi, tummaihoisiksi ja ties miksi, kun taas mulatit ovat kadonneet savuna ilmaan. Ihminen, jolla on puoliksi tai kolmeneljäsosaltaan valkoihoinen tausta, on nykyisen kielenkäytön mukaan kokomusta.

Kielen muokkaaminen on aina ollut kansan etuoikeus, akateemisten tärkeilijöiden vastaväitteistä huolimatta. Tämän demokraattisen oikeuden peukalointi muistuttaa natsi-Saksan ”Sprachregelungia”. Se oli medioitten sanavalintoihin kohdistuva direktiivi, jonka tarkoituksena oli korostaa ja virtaviivaistaa ideologista sanomaa.[6] Sellaisten kieltä säätelevien pyrkimysten lopullinen päämäärä on, että ihmiset eivät enää voisi lausua ääneen tai edes ajatella harhaoppisia ajatuksia.

> Vastaavan päättelyn pohjalta halutaan länsimaissa taivuttaa ihmiset keinotekoiseen tasapainoon miestä ja naista kuvaavien pronominien käytössä, hyvänä tarkoituksena sukupuolisyrjinnän vähentäminen. Suomen kielessä on vain yksi neutraali pronomini ”hän”, joka on riippumaton sukupuolesta. Tämä ei ole vaikuttanut naisen yhteiskunnalliseen asemaan sinne eikä tänne.

On liiankin helppoa löytää lisää esimerkkejä naurettavasta, ärsyttävästä tai suorastaan vahingollisesta mielipidesensuurista. On poliittisesti korrektia haukkua natsismin, fasismin ja yleisesti ottaen kaikkia äärioikeistolaisuuden ilmentymiä. Samoilla perusteilla myös kommunismin myöhäisten jäännösten ja uusien ilmenemismuotojen pitäisi olla vapaata riistaa. Näin ei kuitenkaan ole. Epäsymmetrisyys paljastaa uusvanhat voimat, jotka tavoittelevat kosmista oikeudenmukaisuutta ja ylimielisesti määrittelevät sen, mikä on poliittisesti korrektia. Neuvostoliiton rauhanliikkeelle niin hyödylliset idiootit käyvät nyt sotaa köyhyyttä vastaan tavalla, joka vain istuttaa korruptoituneet vallanpitäjät tukevammin asemiinsa. Viimeinen

esimerkkini osoittaa, miten hyvät tarkoitukset sekoittuvat tragikoomisesti poliittiseen kyynisyyteen.

> Sotanäyttämöille sirotellut maamiinat vammauttavat vuosittain tuhansia kehitysmaiden lapsia. Niiden poisraivaamiseksi on edessä vuosikausia kestävä kärsivällinen ja vaarallinen työ. Kansainvälinen yhteisö keskittyi sen sijaan laatimaan suurenmoista päätöstä, joka kielsi kaiken jalkaväkimiinojen tuotannon, kaupan, varastoinnin ja käytön. Sen allekirjoittivat vuonna 1997 Montrealissa suuren innostuksen vallassa sellaiset maat, joille se ei maksanut muuta kuin paperille levitetyn musteen hinnan, mutta mm. Yhdysvallat, Venäjä ja Kiina kieltäytyivät allekirjoittamasta.
>
> Suomella on pitkä ja vaikeasti puolustettava maaraja Venäjää vastaan. Mikään suomalainen miina ei ole koskaan vahingoittaneet siviilejä. Siitä huolimatta presidenttimme Tarja Halonen junttasi läpi Montreal-sopimukseen liittymisen, vedoten maamme kansainväliseen maineeseen. Puolustusmäärärahoja oli sen tähden lisättävä 200 miljoonaa euroa puolustusvalmiuden ylläpitämiseksi. Tämä panostus ei säästä yhdenkään lapsen henkeä, kun taas miinanraivaustyötä tekevät Yhdistyneiden Kansakuntien alajärjestö (UNMAS), kveekarit, metodistit ja eräät muut NGO:t kärsivät resurssipulasta kenttätyössään. Julkisivu on aina ihmisläheisiä tosiasioita tärkeämpi, kun kysymyksessä on poliittinen korrektius.[7]

Kapea poliittinen eliitti kauko-ohjaa julkisen mielipiteen tärkeitä osia oman ideologiansa ja tulevaisuuden visionsa mukaisesti. Se ei sinänsä ole väärin; eliitin tehtävä on näyttää tietä ja yrittää parhaansa mukaan myydä ajatuksiaan suurelle yleisölle. EU-projekti on esimerkki onnistuneesta, elitistisestä pitkäjännitteisyydestä. EU:sta saa kuitenkin puhua ja puhutaankin kovaäänisesti pahaa, mutta huono-osaisista ryhmistä ei julkisuudessa saa sanoa kielteistä sanaa. Poliittinen korrektius merkitsee avoimuuden ja rehellisyyden hylkäämistä, mikä heikentää plussummapeliä ja viime kädessä kaataa enemmän kuin auttaa.

9.5 Sähköinen viestintä

Lennätin, puhelin, radio ja televisio rikastuttivat kukin vuorollaan tiedonvälitystämme. Kännyköinemme meillä on nyt reaaliaikainen valmius maailmanlaajuisiin kontakteihin. Nettiyhteys ja World Wide Web (WWW) mahdollistavat suoran viestinnän itsevalintaisten globaalien yhteisöjen sisällä ja pääsyn maanvyöryn lailla kasvavaan informaatiopaljouteen. Pian siihen tulee sisältymään myös syvempää tietoa, kuten ajankohtaista tiedettä,

taidetta ja kaunokirjallisuutta. Kaikki se historiallinen tieto, jota säilytetään julkisissa kirjastoissa sekä kuva- ja elokuva-arkistoissa, voi ennen pitkää olla meidän ulottuvillamme.

Olemme astuneet mediavallankumouksen kynnyksen yli. Sillä tulee olemaan laajavaikutteisia seurauksia, varsinkin mitä tulee demokratian tulevaisuudennäkymiin. Autoritaaristen järjestelmien on jo nyt mahdotonta ylläpitää tiedotusmonopolia, kun oppositio voi nopeasti järjestäytyä kännyköiden ja sähköpostin kautta viranomaisten vastatoimista huolimatta. Ilman näitä apuvälineitä ei Georgian ja Ukrainan rauhanomaisia uudistuksia olisi saatu toteutettua; mielenilmaukset systemaattista vaalivilppiä vastaan olisivat todennäköisesti valuneet hiekkaan. Jäljellä olevat diktatuurit potkivat myös tässä suhteessa tutkainta vastaan, kun taas Kiina hapuilee kolmatta tietä demokraattisen vapauden ja totalitaarisen valvonnan väliltä.

Kiina on saattanut voimaan erikoislainsäädännön internetin käytön säätelemiseksi. Esimerkiksi Google on kokenut välttämättömäksi sopeuttaa hakukoneensa paikallisten määräysten mukaisesti. Sensuurin päämäärät ja tehokkuus vaihtelevat, mutta pääsy kymmenilletuhansille verkkosivustoille on ainakin ajoittain tukittu (mm. Wikipediaaan). Yritetään myös karsia tietyt hakusanat, kuten demokratia ja vapaus, Tiibet ja Tiananmen, aika heikoin tuloksin. Tällainen puolitehoinen sensuuri ei vaikuta järkevältä, ja se onkin todennäköisesti poliittinen itsetarkoitus; viranomaisten täytyy tehdä jotain pitääkseen valvonnan kulissia yllä. Kielletty hedelmä kiihottaa kuitenkin ruokahalua entistä enemmän.[8]

IT-osakkeiden pörssiromahdus vuonna 2001 osoitti, että rahojen ansaitseminen netin avulla ei olekaan aivan helppoa, mutta kansalaistoiminnan kasvumahdollisuudet ovat sitäkin suuremmat. Kuka tahansa voi tänä päivänä esittäytyä koko maailmalle omilla kotisivuillaan, ja samalla tavalla ajattelevat yksilöt voivat, olinpaikasta riippumatta, kerääntyä yhteen chattipalstoilla keskustelemaan syvällisesti tai juoruilemaan. Blogit ilmentävät parhaiten netin mahdollisuuksia toimia jokamiehen uutisvälineenä.[9]

Käsite ”blog” luotiin vuonna 1999, ja se voidaan nähdä omien kotisivujen laajentumana, verkossa olevana seinälehtenä. Blogit käsittelevät usein ajankohtaisia aiheita jostakin poikkeavasta näkökulmasta. Enemmistöjohtaja Trent Lottin eroaminen Yhdysvaltojen senaatista vuonna 2002 merkitsi blogien lopullista läpimurtoa. Ne tarttuivat hänen aikaisempiin rasistisiin lausuntoihinsa, ja tiedotusvälineet ottivat asian jatkokäsittelyyn.

Vuoden 2004 presidentinvaalikampanjan aikana Bushia kannattavat bloggarit tarttuivat tunnetun TV-kommentaattori Dan Ratherin uutisohjelmaan.

> Hän esitteli asiakirjoja Bushin asepalveluksesta, joiden aitous osoittautui epäilyttäväksi. Televisioyhtiö CBS:n täytyi perääntyä, kun taas anti-Bush bloggarit väittivät, että väärennetyt asiakirjat oli harhautusmielessä pantu liikkeelle Bushin kannattajien toimesta.

Blogeista on jo tullut vapaan mielipiteenmuodostuksen näyttämö ja poliittisen taistelun ase. Blogit voivat olla suljettuja tai avoimia kommenteille, ja niitä voi olla joku toimittamassa tai sitten ei. Ne leviävät yhä useammille alueille, ja jotkut ovat palkanneet arvostettuja toimittajia. Blogeista on saatavilla myös mainostilaa, ja ne alkavat yhä enemmän muistuttaa perinteisiä lehtiä.[10]

Toukokuussa 2005 blogien lukumäärän arvioitiin nousseen noin 60 miljoonaan, ja suosituimmissa blogeissa on päivittäin satojatuhansia kävijöitä. Kun tämä kirja on lukijan kädessä, luvut ovat jo vanhentuneita, mediamaailma muuttuu hillitöntä vauhtia. Kaikki mielenkiinnon kohteet ja mielipiteet ovat edustettuina, mutta toimituksellinen vastuu loistaa useimmiten poissaolollaan. Netissä vallitsevalla anarkialla on muitakin ei-toivottuja seurauksia. Massajakeluun laitettu sähköposti (spam) on verkon laajalle levinnyttä väärinkäyttöä, ja verkkosivut ovat laitoja myöten täynnä arvottomia, kummallisia egotrippejä.

> Alkuaikojen hakukoneilla oli tapana hukuttaa surffaaja turhaan tietoon, ja tässä sekamelskassa oikeaan osuminen edellytti paljon kokemusta. Google kehitti 1990-luvun lopulla uuden hakuparadigman, joka järjesti lähteet tärkeysjärjestykseen, ja se on tällä hetkellä ylivoimainen markkinajohtaja. Kun Google samanaikaisesti kehitti mainosinnovaation, joka palveli sekä surffaajia että mainostajia, siitä tuli myös taloudellinen menestys. Hakukoneen älykkyystaso on vielä alhainen ja uusille innovaatioille on runsaasti tilaa. Hakuohjelma voitaisiin esimerkiksi sopeuttaa surffaajan henkilökohtaiseen profiiliin.

Nettikauppa alkaa löytää muotojaan ensimmäisten vuosien konkurssien jälkeen; Amazon, alan pioneeri, tuntuu nykyään olevan pysyvästi kannattava. Netin edut tulevat kuitenkin parhaiten esiin, kun se toimii markkinapaikkana ja ei-aineellisten hyödykkeiden välittäjänä. Kuluttaja voi vähällä vaivalla tutustua tavaroiden ja palvelujen tarjontaan ja hintatasoon. Hänen ei enää tarvitse olla epäsymmetrinen informaation uhri, vaan hän voi tietää esimerkiksi käytettyjen autojen ja turistikohteiden tilanteesta yhtä paljon tai jopa enemmän kuin niiden myyjät. Hakukoneet tulevat lähitulevaisuudessa löytämään netin parhaat tarjoukset annettujen määrittelyjen mukaisesti. Tuloksena on asiallisempi kilpailu, kuluttajaa ei enää voida johtaa

harhaan liioitelluilla mainosväitteillä. Avoin informaatio tehostaa jälleen kerran plussummapeliä.

Ei niin paljon hyvää, ettei jotain pahaakin. Netti on ihanteellinen väline myös vastuuttomien ääriainesten, kumouksellisten liikkeiden ja joka lajin perverssien käytettäväksi. Pahantahtoiset ihmiset julkaisevat ohjeita räjähdysaineiden, myrkkykaasujen ja jopa atomipommien valmistamiseksi. Pornografia on kuulemma netin suurin bisnes ja pedofiilimateriaalia on runsaasti saatavilla satunnaisista ratsioista huolimatta. Hakkerit haluavat osoittaa taituruuttaan tunkeutumalla hyvin vartioituihin tietokonejärjestelmiin. Netissä liikkuu kuitenkin myös muita, vähemmän haitallisia alakulttuureja.

> Alf Rehn kuvailee väitöskirjassaan *Electronic Potlatch* (2001) yhteisöä, jossa kunnostaudutaan löytämällä mielenkiintoista materiaalia, ennen kaikkea valmiita ohjelmia eli softaa, ja levittämällä aineisto verkkoon kaikkien nähtäväksi. ”Vapautetun” ohjelmatavaran määrä ja laatu määrittävät statuksen ryhmän sisällä ja aiheuttavat sekä happamia kommentteja että kiihkeitä keskusteluja. Toiminta on täysin itseorganisoitunutta ja sitä ohjaavat kirjoittamattomat säännöt, jotka ovat kehittyneet matkan varrella. Kysymyksessä on vakava vapaa-ajanharrastus, joka on samalla kaupallisuuden vastainen manifestaatio.

On olemassa suuri joukko nuoria tulisieluja, jotka pelkän kiinnostuksensa takia haluavat ja osaavat kehittää huomispäivän elektronista yhteiskuntaa. Linus Torvalds on heidän sankarinsa, joka on yhdessä vapaaehtoisvoimien kanssa kehittänyt Linux-ohjelmiston Microsoftin vakavasti otettavaksi kilpailijaksi. Pahantahtoiset tai vain ilkikuriset lahjakkuudet saavat sitä vastoin tyydytystä suunnitellessaan tietokoneviruksia ja matoja, jotka voivat aiheuttaa paljon häiriöitä ja joiden takia on kehittynyt kokonainen teollisuudenala suojelemaan käyttäjiä tietokonehyökkäyksiltä. Vahingontekijät ja roistot täyttävät kuitenkin tehtävänsä, koska he edistävät strategista tietoturvallisuutta; ilman jatkuvaa tunkeutumisuhkaa koko järjestelmä olisi tavattoman haavoittuva ja altis ennakoimattomille katastrofeille.

> Biologinen analogia on ilmeinen. Loisina elävät mikro-organismit ja eläinten immunologinen järjestelmä käyvät keskenään pitkällistä kilpavarustelua – loppumaton sarja siirtoja ja vastasiirtoja. Useimmat loiset ovat pitkälle erikoistuneita ja pystyvät käyttämään hyväkseen vain yhtä tai muutamaa lajia, kun taas naiivin immuunijärjestelmän omaavat populaatiot voivat pahimmassa tapauksessa tuhoutua tuntemattomien patogeenien hyökätessä.
>
> Tietokonevirusten suhteen pätevät samat matemaattiset lainalaisuudet kuin epidemioiden leviämisessä. Jos potilas ennen parantumistaan (tai

> kuolemaansa) tartuttaa enemmän kuin yhden ihmisen, sairaus leviää eksponentiaalisesti; muussa tapauksessa sen leviäminen laantuu. Karanteenin vastine ovat tietokonejärjestelmän suojamuurit, ja rokotukset vastaavat erityisiä suojaohjelmia, jotka tunnistavat ja poistavat tunnetut virukset, mutta lepotilassa olevia sairaudenaiheuttajia on vaikea havaita, ennen kuin oireet ilmenevät.

Sähköisen viestintätekniikan jokainen läpimurto on saanut aikaan ennusteiden vyöryn, joka on ennakoinut painetun sanan laskua ja tuhoa. Toistaiseksi tuomiopäivän profetiat ovat jääneet toteutumatta. Vaikka lehdet ovatkin alkaneet menettää sijaansa, kirjat pitävät toistaiseksi asemansa; vain kirjeiden kirjoittaminen on jäänyt puhelimen, sähköpostin ja tekstiviestien varjoon. Ihmiset eivät ilmeisesti halua luopua painetusta sanasta, vaikka sähköinen uutisvälitys on ylivoimainen nopeuden, kustannusten ja saatavuuden osalta. Menestyvä aikakaus- tai sanomalehti on profiloitunut lukijakuntansa tarpeiden mukaan. Sitä voidaan verrata arvostettuun perheystävään, joka välittää yhteenkuuluvuutta ja ryhmäidentiteettiä. Vaikutusvaltaiset uutisvälineet pitävät sitä paitsi yllä myös nettiversioita, jotka tosin useimmiten ovat maksullisia. Ammattilehtien voi olla vaikeampi selvitä kilpailussa.

> Nykyisin on tavanomaista julkaista uutta luonnontieteellistä tietoa ensisijaisesti online eli verkossa. Perinteinen julkaiseminen merkitsee vähintään kuukausien viivettä, eikä sitä pidetä kiireisessä ajassamme hyväksyttävänä. Sen vuoksi tutkimustulokset ladataan suoraan nettiin, jolloin myös niiden prioriteetti saadaan vahvistettua mahdollisimman varhain. Korkeatasoiset tutkimukset ilmestyvät kuitenkin aina myös painoasuisina, asiaan kuuluvan ennakkotarkastuksen jälkeen. Tähän sisältyy laatutakuu, joka korreloi aikakausilehden maineen kanssa; Nature ja Science ovat hierarkian huipulla. Julkisilla varoilla rahoitettu tutkimustyö on Yhdysvalloissa kohta pakko julkaista netissä lyhyen karenssiajan jälkeen, joka antaa tieteellisille julkaisuille vähän aikalisää. Niitä tarvitaan joka tapauksessa luotettavaa dokumentointia varten.

Kirjoilla on vahvempi asema. Kaunokirjallisilla teoksilla on itsestään selvä, pysyvä itseisarvo, ja myös viihdekirjallisuus pystyy kilpailemaan suunnattoman elektronisen viihdetarjonnan kanssa. Kirja on edelleen täysin hallitseva jäsennellyn tiedon välittäjä, vaikka tietokonepohjaiset oppivälineet tekevätkin vahvasti tuloaan.[11] Nettiin sopivia tietokantoja ovat kartat, tietosanakirjat, sanakirjat ja tesaurukset. Jatkuva päivittäminen ja rajattomat mahdollisuudet ristiviittauksiin ovat ratkaisevia etuja. Tuottajan ongelmana on saada korvausta palveluksistaan.

Sähköinen viestintä, kuvapuhelin ja videokokoukset mukaan luettuina, ei voi koskaan korvata henkilökohtaista kontaktia. Varsinkin kun ollaan rakentamassa uutta luottamuspääomaa, läsnäolo, kehon kieli ja tapaamisen muodot ovat korvaamattomia avuja. Jo se seikka, että on vaivauduttu ja varattu aikaa tapaamista varten, viestittää rehellisistä aikeista. Plussummapeliä voidaan ylläpitää sähköisin keinoin, mutta sen edellytykset voidaan luoda vain olemalla ja toimimalla yhdessä.

Luku 10: Demokratian harhoja

Demokratiat vaeltavat tuntemattomassa maastossa ja joutuvat usein harhateille. Uusi tekniikka synnyttää fobioita; nykyihmiset ovat itsepäisen luulosairaita. Moderni taikausko leviää ja muuntautuu halpahintaiseksi mystiikaksi. Jatkuva luottamuspula vahvistaa kaikenlaisia salaliittoteorioita. Elinvoimaisin niistä on sukupuoli-ideologia, jonka mukaan naisten syrjintä jatkuu nyky-yhteiskunnassakin. Hengelliset harharetket ulottuvat fanaattisesta fundamentalismista älylliseen itseriittoisuuteen. Elämänsisältönsä löytäneet metelöivät vähemmän, mutta raivaavat sinnikkäästi tietä tulevaisuuteen.

10.1 Fobioita ja luulosairautta

Uusi tekniikka on aina sekä pelottanut että kiehtonut ihmisiä. Vanhoillisuus on yleensä voitolla, varsinkin jos vallanpitäjien ei tarvitse kilpailla asemastaan, vaan kokevat jokaisen muutoksen uhkana etuoikeuksiaan kohtaan. Kuuluisa esimerkki on keisari Ch´ien-lungin (1711–1799) koppava vastaus lordi Macartneylle, joka vuonna 1793 johti brittiläistä valtuuskuntaa tarkoituksena lisätä kaupankäyntiä Kiinan kanssa.

> ”Kaikki taivaan alla olevat maat ovat kokeneet dynastiamme majesteettisen ylivoiman ja kaikkien kansojen kuninkaat ovat kantaneet eteemme parhaita lahjojaan sekä maitse että meritse. Meillä on käytössämme kaikki tarvittava, kuten lähettiläs itsekin voi nähdä. Minun silmissäni kummallisilla tai kekseliäillä esineillä ei ole arvoa, enkä tarvitse maanne tuotteita. Sen vuoksi ei ole mitään syytä tuoda maahan barbaarien tuotteita, joita vaihtaisimme omiimme. Mutta koska tee, silkki ja posliini, joita Keskustan valtakunta tuottaa, ovat teille ja eurooppalaisille maille välttämättömyystarvikkeita, olemme antaneet luvan teidän tarpeidenne tyydyttämiseen, koska sillä tavalla teidän maanne pääsee osalliseksi anteliaisuudestamme.”[1]

Ch’ien-lungin aikana Kiina oli maantieteellisesti laajimmillaan, mikä lisäsi keisarin taipumusta pitää vanhan kiinalaisen perinteen mukaan muita maita periaatteessa verovelvollisina barbaareina. Euroopassa oli jo vuosisatoja kopioitu kiinalaisia keksintöjä, mutta muukalaispelko yhdistettynä omahyväisyyteen esti kaiken liikenteen päinvastaiseen suuntaan.

Euroopassa maiden ja yritysten välinen kilpailu ajoi innovaatioita eteenpäin. Edistysoptimismi oli ollut vallitseva asenne sitten valistuksen aikojen, ja yleisö otti uuden tekniikan innostuneesti vastaan, vaikka se toistuvasti aiheutti häiriöitä työmarkkinoilla ja paikallisia levottomuuksia. Teknofobian oireita ilmeni vasta 1900-luvun toisella puoliskolla. Hälytys kännyköiden syöpävaaroista annettiin kutakuinkin välittömästi, kun taas sähköallergiaa ei esiintynyt ennen kuin sähköä oli käytetty satakunta vuotta. Orastava nanoteknologia on jo herättänyt kielteisiä reaktioita, vaikka tuotteet vasta ovat kokeiluvaiheessa.[2]

Mitään tieteellisiä näyttöä ei ole olemassa siitä, että arkisilla sähkölaitteilla tai radioviestimillä olisi vahingollisia vaikutuksia ihmisiin. Yksittäisiä hälyraportteja ei ole koskaan pystytty todentamaan, ja niiden tarkoitus tuntuukin lähinnä olevan jatkuvan tutkimusrahoituksen varmistaminen. Hakukierros netissä osoittaa kuitenkin, että on runsaasti luulotautisia, jotka ovat täysin vakuuttuneita siitä, että heidän huonovointisuutensa johtuu sähkömagneettisista kentistä. Radioaktiivisuuden pelko on selvästi pahempi vaiva, joka on laajalle levinnyt demokratioissamme. Yleinen mielipide on muuttunut täydellisestä epätietoisuudesta huippuallergisiin reaktioihin.

> Marie Curie (1867–1934) keksi radiumin vuonna 1898, jolloin sitä pidettiin ihmelääkkeenä, nimenomaan keksijän omasta mielestä. Radiumia käytettiin pian myös kaikenlaisiin itsevalaiseviin tarkoituksiin elokuvasalien paikkanumeroista leikkikalujen kimalteleviin silmiin asti. Tärkein sovellus oli itsevalaisevat kellotaulut ja osoittimet. Tehtaissa käytettiin siveltimiä, joita täytyi tämän tästä muotoilla huulilla. Seurauksena oli vakavia myrkytyksiä ja kuolemantapauksia, mikä Yhdysvalloissa käytyjen oikeudenkäyntien jälkeen johti parempiin tuotantomenetelmiin 1920-luvulla.
>
> Marie Curie itse kuoli todennäköisesti pitkäaikaisen radiumille altistumisen seurauksiin, mutta laajalle levinnyt huolettomuus radium-tuotteiden valmistuksessa johti ainoastaan äärimmäisissä altistustilanteissa terveyshaittoihin, vaikka pitkäaikaisista terveysvaikutuksista voi aina spekuloida. Käyttäjille terveysriskejä tuskin esiintyi eikä ”radiumtyttöjen” surullinen kohtalo vaikuttanut radiumtuotteiden kaupalliseen menestykseen. Radiumia käytettiin 1950-luvulle asti.[3]

Radioaktiivinen säteily herättää nykyään paniikkia, jota on helppo lietsoa. Toksikologit ovat pitkään olleet hypervarovaisia kannanotoissaan. Lähtökohtana on, että pieninkin lisäsäteily on vahingollista ja lisää kuolleisuutta. Käytettävissä olevat tiedot puhuvat tätä vastaan.

> Hiroshiman pommituksesta hengissä selvinneet sairastuvat harvemmin syöpään kuin normaaliväestö. Vuosien 1957–1961 Neuvostoliiton Novaja Zemljan vetypommikokeiden laskeumista Suomen Lapin saamelaiset saivat suuria määriä radioaktiivista strontiumia ravintonsa mukana, mutta tähän päivään mennessä syöpätilastot eivät osoita mitään lisäystä. Laajat tutkimukset viittaavat siihen, että voimakkaasti vaihtelevan radioaktiivisen taustasäteilyn ja syövän esiintymistiheyden välinen korrelaatio on pikemminkin negatiivinen.[4]

Toksikologit ovat nyt ottamassa asiat uuteen harkintaan. Vaikuttaa siltä kuin monilla myrkyllisillä aineilla olisi riittävän pieninä pitoisuuksina pikemminkin tervehdyttävä vaikutus. Se tuntuu pätevän myös radioaktiiviseen säteilyyn.[5] Tähän mennessä ympäristövaikutusten pelko on kasvanut sitä mukaan kuin analyysimenetelmät ovat tarkentuneet. Toivottavasti olemme tulevaisuudessa riskien suhteen vähemmän luulosairaita. Käytettävissä olevista tieteellisestä näytöstä huolimatta tulee kulumaan jonkin aikaa ennen kuin tutkijat ovat päässeet uuteen konsensukseen. Vielä vaikeampaa on kääntää yleistä mielipidettä, joka perustuu tekaistuihin kauhukuvitelmiin.

Radioaktiivisuuden yletön pelko on ensimmäisenä järjettömien fobioiden asialistalla; synteettiset kemikaalit, ”kemialliset” aineet, sijoittuvat hyväksi kakkoseksi. Niidenkin suhteen on luonnollisesti syytä varovaisuuteen. Vaikka ensimmäisen sukupolven hyönteismyrkyt eivät vaikuttaneetkaan ihmisten terveyteen, eläinkunnassa ilmeni haitallisia vaikutuksia kloorattujen hiilivetyjen kertymisen takia. Sen vuoksi DDT on kehittyneessä maailmassa korvattu hajoavilla aineilla, jotka ovat myös valikoivampia. Nykyaikaiset hyönteis- tai rikkaruohomyrkyt eivät muodostane uhkaa sen kummemmin terveydelle kuin ympäristöllekään.[6]

Luulosairaus puhkeaa kukkaansa, kun puhutaan hygieniatuotteista, kosmetiikasta ja ennen kaikkea elintarvikkeista. Epäpuhtausfobiat eivät ole mitään uutta maailmanhistoriassa; juutalaisuus ja islam olivat varhain asialla ravintoa koskevine pikkumaisine säädöksineen. Jeesuksen skeptisyys juutalaisten koshersääntöjen suhteen luulisi järkyttävän nykyajan yliherkkiä kuluttajia. Hän sanoo: ”Ettekö käsitä, että se, mikä menee suusta sisään, jatkaa kulkuaan vatsaan ja sitten se ulostetaan. Mutta se, mikä tulee suusta ulos, on lähtöisin sydämestä ja se saastuttaa ihmisen.”[7]

> Mitään ei ole tutkittu paremmin kuin elintarvikkeiden lisäaineita, joiden mahdollinen myrkyllisyys selvitetään kaikkein varovaisimpien arviointiperusteiden pohjalta. On kuitenkin vaikea myydä homehtumatonta leipää, koska se viittaa ”luonnottomasti” lisättyihin ”kemiallisiin” ainesosiin. Lisäaine on

> bentsoehappo, jota on runsaasti puolukoissa ja karpaloissa ja takaa näiden luonnontuotteiden huomattavan säilyvyyden.
>
> Monet vihannekset tuottavat sitä vastoin niin suuria määriä myrkyllisiä aineita, että ne eivät koskaan pääsisi normaalin terveystarkastuksen läpi. Esimerkiksi raparperi ja pinaatti sisältävät huomattavia määriä oksaalihappoa, joka voi aiheuttaa munuaiskiviä; kuolettava annos on noin 25 grammaa. Karvaat kurkut sisältävät myrkkyä (kukurbitasiinia), joka voi joskus aiheuttaa myrkytyksiä.[8]
>
> EU on hiljattain tiukentanut kemikaalisäännöstöään. Sen perusajatus on, että teollisesti valmistetut ”kemialliset” ainesosat täytyy etukäteen osoittaa vaarattomiksi käyttäjälle. ”Luonnollisia” ainesosia tämä käänteinen todistustaakka ei koske muuta kuin poikkeustapauksissa (esimerkiksi pähkinöiden ja mantelien hengenvaaralliset aflatoksiinit). Oletettavasti monet luonnontuotteet ovat yhtä paljon (tai yhtä vähän) syöpää aiheuttavia kuin epäilyksenalaiset teollisuuskemikaalit.

Liioiteltu hygieenisyytemme on luultavasti syynä allergiataipumuksen nopeaan kasvuun, joka ei korreloi saastumisen ja köyhyyden mutta kylläkin korkean elintason kanssa. Lasten täytyy pieninä saada kohdata mikro-organismeja, jotta heidän immuunijärjestelmänsä tasapainottuisi eikä ylireagoisi vaarattomiin ärsykkeisiin.[9]

Geenitekniikka on viimeisin hysteeristen reaktioiden aiheuttaja, ennen kaikkea Euroopassa. Niitä ovat lietsoneet taitavat maanviljelyslobbaajat, jotka toivottavat tervetulleeksi jokaisen kaupan esteen. Joka asian ymmärtäjät ovat levittäytyneet mediaan osoittamaan ihmisten terveyttä ja ympäristöä vaanivia katastrofaalisia vaaroja. Apua ei ole ollut todellisten asiantuntijoiden selkeistä kannanotoista. Kansa tietää paremmin.

> Jokainen vähänkin asiaa tunteva ymmärtää, että geenimuunneltujen elintarvikkeiden syömisestä aiheutuvat vaarat ovat kutakuinkin olemattomat. Geenitekniikan vastustajat ovatkin sen vuoksi keskittyneet ympäristövaaroihin. Käsitellyt lajit tai niiden geenit saattavat levitä hallitsemattomasti luontoon ja vaikuttaa sen ekologiseen tasapainoon. Tämä on teoreettisesti hyvin epätodennäköistä, eikä laajoissa kokeissa ole voitu todeta vahingollisia muutoksia. Voidaan myös kysyä, onko ongelmanasettelu paikallaan. Maanviljelyllä on aina ollut väistämättömiä ekologisia seurauksia.

Eurooppalaiset ovat kuin herneen päällä nukkuva prinsessa Andersenin sadussa. Järjenvastaisessa pyrkimyksessään tunnepohjaisen turvallisuutensa maksimointiin, he etsivät yhä uusia vaaratekijöitä, toinen toistaan kauempaa haettuna. Muissa maanosissa geenimuunneltujen tuotteiden viljely ja

kulutus kuitenkin leviävät ilman haittavaikutuksia. Se on selväkielinen viesti. Geenitekniikan rajattomia mahdollisuuksia tullaan hyödyntämään, vaikka riskejä kaihtavilla eurooppalaisilla olisikin varaa jättäytyä syrjään.

Avoin keskustelu valaisee uuteen tekniikkaan liittyviä ongelmia kaikista mahdollisista näkökulmista ja auttaa omalta osaltaan minimoimaan vaaratekijät, vaikka niitä ei koskaan voida kokonaan poistaa. Jokainen muutos vaatii suurempaa tai pienempää uskallusta, mutta pysähtyneisyys merkitsee ajan mittaan paljon suuremman riskin ottamista; sen saivat jo Kiinan keisarit aikoinaan kokea. Vastenmielisyytemme uusia teknisiä keksintöjä kohtaan ilmenee järjettöminä fobioina; hypokondriasta on tullut teknis-taloudellisen plussummapelin vakava rajoite. Kaikki kunnia varovaisuusperiaatteelle, mutta reagoimme keskeisiin teknologisiin haasteisiin hemmoteltujen prinsessojen lailla. *Homo sapiens* on loppujen lopuksi osoittautunut aikamoiseksi henkiinjäämistaiteilijaksi.

10.2 Nykyaikaista taikauskoa

Luonnonilmiöt erilaisina yhdistelminä ovat olleet palvonnan kohteina kaikkialla maailmassa. Tiettyjä vuoria ja lehtoja, eläimiä ja kasveja pidettiin pyhinä; Euraasiassa karhu, tammi ja misteli ovat nauttineet erityistä kunnioitusta. Luonto oli ennakoimaton ja pelkoa nostattava, mutta myös kunnioitusta herättävä ja aika ajoin suorastaan antelias. Sen takia sitä piti tietenkin lepyttää erilaisilla lahjoilla ja mahdollisuuksien mukaan suostutella hyväntahtoiseen käyttäytymiseen.

Alkuäidin palvonta eri hahmoissaan on uskonnon kehittyneempi muoto. Maanviljelyskulttuureissa äitiys liittyi vuosittaiseen kasvuun ja uuden elämän alkuun; ne varmistettiin asiaankuuluvilla hedelmällisyysriiteillä. Muinainen kultti on nykyään herännyt henkiin uudessa, kvasitieteellisessä hahmossa. Gaiasta, muinaiskreikkalaisesta maan jumalattaresta, on tullut itsenäisen, elävän maapallo-organismin symboli. Perusajatus on se, että elämä maapallolla pitää symbioottisesti yllä omia elinehtojaan.

> James Lovelock teki tunnetuksi Gaia-hypoteesin vuonna 1979. Se ei ole koskaan saanut osakseen tieteellistä arvonantoa, mutta sitäkin suuremman suosion luontointoilijoiden joukossa; heille Gaiasta tuli luonnon loukkaamattomuuden vertauskuva. Heitä eivät häiritse luonnonmullistukset; jääkaudet, jotka noin 600 miljoonaa vuotta sitten peittivät jäällä käytännöllisesti katsoen koko maapallon, tai valtavat laavavirrat ja kaasupurkaukset, joiden aiheuttamat ilmastonmuutokset ovat olleet vielä tuhoisampia. Useimmat elämänmuodot on kerta toisensa jälkeen pyyhkäisty pois maapallolta.

Viimeisimmät jääkautemme ovat entisaikojen luonnonmullistusten vaatimattomia jälkinäytöksiä.

Negatiivisen, tasapainoa ylläpitävän palautteen ohella elämä voi myös heikentää omia edellytyksiään. Happi oli parin miljardin vuoden ajan myrkyllinen sivutuote, vaikka siitä aikanaan tuli käänteentekevän evoluution lähtökohta. Kasvien hiilidioksidiyhteyttäminen vei miljoonien vuosien ajan ilmakehästä suurimman osan elintärkeästä hiilestä, mikä oli osasyynä viimeisimmän jääkauden syntyyn. Maapallo on ilman epäilyksen häivääkään harvinaisen vieraanvarainen planeetta. Mutta se muodostaa vain elottoman taustan elämän taiturimaiselle luovuudelle ja sietokyvylle.

Vihreillä ideologeilla on taipumuksena antaa luonnolle rajoittamaton itseisarvo. Jokaisesta asioihin puuttumisesta tulee pyhäinhäväistys ja jokainen muutos on korvaamaton menetys. Jyrkimmille intoilijoille luonto on kaikkien uhrausten arvoinen epäjumala ja ihmiset ovat maanvaiva, jonka pitäisi kadota maan päältä. Alkeellinen luonnon palvonta, joka pyrkii manipuloimaan luonnonvoimia palvelemaan inhimillisiä tarkoitusperiä, on kääntynyt täydeksi vastakohdakseen.

Uhanalaisten eläinlajien oikeutettu suojelu riistäytyy tuon tuostakin käsistä. Vaikka esimerkiksi ryhävalaat ja monet hyljelajit ovat lisääntyneet niin, että ne sekä tarvitsevat että kestävät metsästystä, niiden tappamista pidetään säädyttömänä. Kun Etelä-Afrikan eläinpuistojen kasvava norsukanta uhkaa ekologista tasapainoa, niiden ampumista ei haluta sallia. Sen sijaan ollaan kehittämässä ehkäisypilleriä ylinorsuuntumisen estämiseksi! Pehmoilulla ei tunnu olevan mitään rajoja.

Meidän tulee toki pyrkiä ymmärtämään, säilyttämään ja hoitamaan katoavaisia luonnonarvoja mutta kun ympäri käydään ja yhteen tullaan, niin ihminenkin on osa luonnon dynamiikkaa. Hänellä on kuitenkin ainutlaatuinen näkökulma, josta hän voi seurata luonnonkulkua ja ottaa ympäristönsä huomioon. Juuri siitä syystä hän on kaiken mitta. Taikauskoinen luonnontilan ja sen kuvitellun *status quon* palvominen kuuluu nykyaikaisten harhojen joukkoon. Se on samaa alkuperää kuin luonnollisten ja epäluonnollisten aineiden keinotekoinen erottelu.

Tämä vinoutunut todellisuuskuva leimaa nykyistä suhtautumista ns. luonnonkansoihin. Heidät samaistetaan uhanalaisiin eläinlajeihin, jotka tarvitsevat suojaa ja erikoiskohtelua eristetyillä luonnonsuojelualueilla. Heidän erityislaatuaan kohtaan osoitettu teennäinen kunnioitus on osoitus asenteellisesta holhoamisesta, eikä se ainakaan edistä näiden ihmisten sopeutumista nykyyhteiskuntaan. Mielistelevällä lainsäädännöllä on joskus absurdit seuraukset.

> Yhdysvalloista, Washingtonin osavaltion Kennewickistä löydettiin vuonna 1996 noin 9000 vuotta vanha luuranko. Paikalliset intiaaniheimot vaativat pian oikeutta saada haudata ”esi-isänsä” ja vetosivat lakiin – The Native Americans Graves Protection and Repatriation Act (NAGPRA). Sisäministeriö päätti neljän vuoden selvitysten jälkeen vuonna 2000, että jäänteet luovutettaisiin viiden intiaaniheimon haltuun, mutta tiedemiehet valittivat asiasta, ja kaksi vuotta myöhemmin he voittivat seuraavassa oikeusasteessa. (Prosessin aikana Kennewick-miestä oli ehtinyt vaatia itselleen mm. ryhmä polynesialaisia.) Vetoomustuomioistuin vahvisti vuonna 2004 tieteilijöiden voiton.[10]

On ymmärrettävää, että halutaan tulla alkuperäiskansoja vastaan vanhojen syntien edes osittaiseksi hyvittämiseksi. Mutta meidän pitäisi ottaa huomioon myös omat arvomme. Tieteellinen totuudenetsintä hyödyttää koko maailmaa, eikä sitä pitäisi heikoilla perusteilla rajoittaa. Vanhoillinen taikausko vaikeutti ruumiinavauksia Euroopassa aina 1700-luvulle asti ja viivytti lääketieteen kehitystä. Terveydenhoidossa piintyneet ennakkoluulot voivat edelleen aiheuttaa ongelmia.

> Jos joku haluaa henkilökohtaisista syistä olla suostumatta esimerkiksi omaan tai läheisensä verensiirtoon, se on hänen oma asiansa. Mutta rokotuksesta kieltäytyminen vaarantaa myös muiden ihmisten terveyden. Välttelemällä kuviteltua vaaraa asianomaisesta tulee tosiasiallisesti vapaamatkustaja, tietenkin sillä edellytyksellä, että suuri enemmistö ihmisistä rokotetaan. Silloinhan epidemioita ei voi syntyä ja rokottamattomat ihmiset ovat siten epäsuorasti turvassa. Mutta jos vain vähemmistö haluaa ottaa rokotuksen...

Kaiken sen, minkä voimme ainakin periaatteessa ymmärtää, ei tarvitse eikä pidä olla horjumattoman vakaumuksen kohteena. Luonnonkansojen taikauskon voi antaa anteeksi, koska heillä ei ole tietoa paremmasta, mutta nyt esitetään kulttuurirelativismin nimissä järjenvastainen vaatimus, että kaikenlaisten uskomusten tulisi olla samanarvoisia. Uuspakanuus, wicca, šamanismi, okkultismi, astrologia jne. – kaikki nämä New Agen (joka ei ole enää kovin uusi) ilmenemismuodot voidaan rinnastaa poppamiesten hölynpölyyn. Erityisen murheellista on, että ihmiset eivät itse asiassa halua parempaa tietoa; he mässäilevät taikauskollaan.

> Lafcadio Hearn (1850–1904) lienee ensimmäinen, joka käytti ilmaisua nykyaikainen taikausko erään lehtiartikkelin otsikossa vuonna 1884. Hän kauhistelee siinä laajalle levinnyttä arkipäivän taikauskoa Yhdysvalloissa.[11] Spiritismi eli kulta-aikaansa myös Euroopassa, ja monet tunnetut henkilöt

antautuivat sen houkutuksille. Heitä olivat mm. Darwinin kollega, evoluutiobiologi A. R. Wallace (1823–1913), kemisti ja fyysikko William Crookes (1832–1919), fysiologi ja Nobel-palkinnon saaja Charles Richet (1850–1935) ja vielä kaupanpäällisiksi kirjailija Arthur Conan Doyle (1859–1930), mestarietsivän henkinen isä.[12]

Tämän päivän televisioviihde pursuu paranormaaleja ilmiöitä. Monelle ne ovat vain kiihdyttävä mauste, mutta ikävä kyllä monet katsojat suhtautuvat niihin vakavasti. Toistuvat gallupit osoittavat, että suurin osa amerikkalaisista uskoo ufoihin (Unidentified Foreign Objects). Tästä kuvitteellisesta maailmasta on tullut jonkinlainen korvaava uskonto, joka on ristiriidassa oikean uskonnollisuuden kanssa.

Kreationistit, jotka kieltävät evoluution todellisuuden, edustavat taikauskon vakavamielisempää muotoa, joka on levinnyt hämmästyttävän laajalle erityisesti Yhdysvalloissa. Fundamentalistinen kirjainuskollisuus saa monet lämpimästi uskovat ihmiset näkemään darwinismin ja kristinuskon toistensa vastakohtina. Evoluutio-opissa mikään ei kuitenkaan puhu Kristuksen sanomaa vastaan. Päinvastoin, tieteen ja erityisesti evoluutioteorian voidaan katsoa lunastavan Uuden testamentin totuuden vaatimuksen; kirjain kuolettaa, mutta henki antaa elämän ja johtaa meidät oikealle tielle. Totuus on harvoin ilmiselvästi nähtävissä, sitä täytyy etsiä ja epäillä, pohtia ja vahvistaa sukupolvesta toiseen.

Totuuden etsimiselle ei ole olemassa, eikä voikaan olla, mitään yleispätevää, tieteellistä menetelmää. Tieteen pitäminen erehtymättömänä totuuskoneena on ilman muuta harhausko, vaikkakin selvästi harvinaisempaa menestyvien tiedemiesten parissa kuin muilla tahoilla. Sellainen vakaumus on myös taikauskon muoto, jonka tuloksena on hedelmätöntä tiedettä ja teknokulttuuriimme yhdistettynä se voi saada aikaan allergisia reaktioita.

Wendell Berry on teoksessaan *Life is a Miracle: An Essay Against Modern Superstition* (2000) ottanut tieteen maalitaulukseen ja ampuu kovin tavanomaista syntipukkia, tieteellistä pelkistämistä, reduktionismia. Edward O. Wilson saa oikeutetusti täyslaidallisen viimeisimmän kirjansa *Consilience* johdosta. Siinä hän tuo esiin ajatuksen inhimillisen tiedon täydellisestä hallinnasta kokoamalla sen kaikenkattavaksi verkostoksi. Useimmat tiedemiehet taitavat kokea tämän mielenkiintoisena, mutta epärealistisena ajatuskokeiluna. Molekyylit, solut ja yksilöt muuttuvat aina vain itsenäisemmiksi ja arvaamattomammiksi, kun kompleksisuus kasvaa. Melko pian törmätään joka tapauksessa ratkaisemattomiin matemaattisiin ongelmiin.

Berry epäilee tieteellisten edistysaskelten arvoa ja heittää näin lapsen pois pesuveden mukana. Hän edustaa todellisuusharhan kaikkein laajimmalle levinnyttä muotoa; menneen ihannointia ja epävarman tulevaisuuden pelkoa. Kuvitteellisen homeostaasin etsinnässään Berry haluaa pysäyttää kaiken muutoksen. Esillä on ikivanha teema, jolla on syvät juuret antiikin ajassa. Uusien keksintöjen pelolla on aina ollut uskonnollinen pohjavire. Uudet asiat koskettavat piintyneitä tabuja, häiritsevät pyhää järjestystä ja laukaisevat tuntemattomaan kohdistuvan, taikauskoisen kauhun.

10.3 Salaliittoja kaikkialla

Pienessä ja vakaassa yhteisössä ihmiset tuntevat toisensa, olkoon elämänlaatu muuten mikä tahansa. Luottamuspääoma laimenee yhteisön kasvun myötä ja ennakoitavuus vähenee. Kun valta siirtyy etäisiin keskuksiin, ihmisten epäluuloisuus vallanpitäjiä kohtaan kasvaa nopeasti. Demokratiatkaan eivät voi välttyä tältä ilmiöltä.

> Liittovaltion pääkaupungista Washingtonista syntyi Yhdysvalloissa alun alkaen mielikuva, että siellä puuhataan hämäräperäisiä asioita kansan päänmenoksi, vaikka osavaltioiden omat hallinnot olivat usein korruptoituneempia. Euroopassa Brysselistä on tullut alkeellisen tyytymättömyyden sylkykuppi. Keksityt, järjettömistä direktiiveistä kertovat tarinat leviävät nopeasti, ja ne jäävät kaikista oikaisuyrityksistä huolimatta kiertelemään kaupunkilegendoina. Vallanpitäjistä uskotaan mielellään kaikkein pahinta, varsinkin jos he ovat tarpeeksi kaukana.

Yleinen epäluuloisuus toimii kaikenlaisten salaliittoteorioiden kasvualustana. Tapaamme ne arkipäiväisimmissä muodoissaan joka ilta television viihdeohjelmissa. Siellä esitellään kaikki mahdolliset ja monta mahdotontakin salaliiton muotoa, johon ovat sekaantuneet poliisit, rikollisjärjestöt, tiedustelupalvelut, yritysjohtajat, ulkomaat, raharuhtinaat, poliitikot ja lehdistö mitä mielikuvituksellisimpina yhdistelminä. Ohjelmat voidaan kuitata viattomana ajanvietteenä, mutta kuvaruudun keksityillä juonilla on kaikesta huolimatta tietty todellisuuspohja ja ne voivat juuri siitä syystä aiheuttaa vainoharhaisia väärinkäsityksiä katsojien joukossa.

> UFO-taikausko on mitä suurimmassa määrin median sensaatiokoneiston tuote. Samalla vahvistuu käsitys, että Amerikan tiedustelupalvelu pimittää ratkaisevia todisteita ufojen olemassaolosta. Tämän keskustelun jatkuminen – joskin vähemmän vakavasti otettavassa muodossa – todistaa miten syvälle salaliittoteoria on juurtunut amerikkalaiseen kansansieluun.

Luomiskertomukseen uskovat ovat edelleen sitä mieltä, että evoluutioteoria on paholaisen juoni raamatun sanomaa vastaan. Ymmärrettävämpää on ehkä, että monilla amerikkalaisilla on edelleen epäilyksensä Kennedyn veljesten murhista. Mikä tahansa salaliittoteoria vaikuttaakin, ulkoisesti tarkastellen, uskottavammalta kuin virallisen Warren-version uskomattomien sattumien pitkä ketju. Mutta todellisuushan on usein tarua ihmeellisempi.

Tehokkain salaliitto on syyttää perusteettomasti vastustajaa salaisista juonitteluista; on lähes mahdotonta todistaa, että salaliittoa ei ole olemassa. Juutalaiset ovat aina olleet panettelun ja vainoamisen uhreja, ja kärsimykset huipentuivat viime vuosisadalla. Laajalle levinnyt juutalaisviha oli valmistanut maaperää tuulesta temmatuille syytöksille.

The Protocols of the Elders of Zion ("Siionin viisaiden pöytäkirja") on pääasiallinen viite, kun syytetään juutalaisia maailmanlaajuisesta salaliitosta. Kirja on täysin mielikuvituksen tuote ja sillä on monivaiheinen syntyhistoria. Ranskalainen Maurice Joly julkaisi vuonna 1864 pamfletin Napoleon III:ta vastaan ja saksalainen Hermann Gödsche muokkasi siitä antisemiittisen manifestin. Kirja käännettiin venäjäksi ja sitä muokattiin edelleen, kunnes se löysi lopullisen muotonsa ja ensimmäisen sovelluksensa venäläisen taantumuksen käsissä vuosien 1904–1905 demokratisoimisaallon jälkeen.

Sittemmin kirjasta tuli raivoisien antisemiittien mielilukemista, Adolf Hitler etunenässä. Lännessä väärennös on huonossa maineessa, vaikka radikaalit oikeistoryhmät ottavatkin siitä uusia painoksia. Islamilaisessa maailmassa sen suosio on ikävä kyllä ennallaan. Saudi-Arabian koulukirjat sisältävät yhteenvedon juutalaisten kuvitellusta maailmanherruuden ohjelmasta. Vähän valoa tunnelin päässä: arabiankielinen käännös kirjasta poistettiin 19.5.2005 palestiinalaisen hallinnon nettisivuilta.[13]

Bolševikit eivät jääneet natseista jälkeen juonittelun taktiikassa. He viittasivat väsymättömästi kapitalistien ja imperialistien pahoihin aikeisiin, samalla kun he kaivoivat kaikin tavoin maata demokraattisten valtiojärjestelmien alta. Ystävällismielisten kanavien kautta levitetty väärä tieto meni täydestä länsimaiseen mediaan; Kennedy-murhia hyödynnettiin kaikin tavoin epäluulon kylvämiseksi ja amerikkalaisen yhteiskunnan horjuttamiseksi.

Afrikassa sensaatiomaiset huhut leviävät tuulen nopeudella, heikon tiedonvälityksen johdosta. Yleisesti uskotaan, että HIV-virus on kehitetty Yhdysvalloissa, tarkoituksena mustan väestön tuhoaminen. Monet arabit ovat sitä mieltä, että World Trade Centerin hyökkäys 11.9.2001 oli amerikkalaisten itsensä (vaihtoehtoisesti Israelin) lavastama, jotta saataisiin tekosyy hyökkäykselle arabimaihin.

> Mitään rajoja ei tunnu löytyvän, kun Yhdysvaltojen syyksi halutaan panna kaikki maailmassa tapahtuva paha. Tsunami 26.12.2004 sai aikaan villejä spekulaatioita kaikkialla arabimaailmassa: epäiltiin, että sen oli aiheuttanut amerikkalainen asekokeilu. Eräs saudiarabialainen professori näki erityisen merkityksen siinä, että Allahin rangaistus pantiin toimeen juuri jouluna – vaikka suurin osa menehtyneistä olikin islaminuskoisia.[14]
>
> Kotikulmillammekin on ihmisiä, joiden järkiperäisen ajattelun haaksirikko ylittää kaiken käsityskyvyn. Toisen maailmansodan aikana tapahtuneen juutalaisten joukkotuhon kieltäminen tai kuulentojen kiistäminen saattaa tosin olla pelkkä provokaatio. Muussa tapauksessa todellisuuspako on saavuttanut monumentaaliset mitat.

Kehitysmaiden asukkaat projisoivat turhautumisensa ensi kädessä vieraisiin valtioihin. Se on meidän hyvin tuntema reaktio, joskin sen muodot ovat demokratioissa kohtuullisempia. Kun EU:ssa ei enää sovi sättiä naapureitaan, on USA valittu syntipukiksi suurimpaan osaan maailman päänvaivoista.

> Salaliittoteoreetikkojen mieliaihe on pitkään ollut taistelu öljystä; se tarjoaa sopivasti todellisuuspohjaa ja uskottavuutta. Varsinkin Yhdysvaltojen Lähi-idän politiikan on laajoissa piireissä katsottu olevan sen itsekkäiden öljytavoitteiden värittämä. Kuitenkin vain 6,7 prosenttia Yhdysvaltojen öljyn kokonaiskulutuksesta tuli vuonna 2005 tältä alueelta.[15] Muut öljyntuojat, varsinkin EU, Japani ja Kiina, ovat paljon riippuvaisempia Lähi-idän öljystä.

Salaliittoajattelu on kaikissa muodoissaan merkki yhteiskunnassa vallitsevasta luottamuspulasta. Julkiset tiedoksiannot koetaan puolinaisissa demokratioissa, kuten Venäjällä, jo ennakolta epäluotettaviksi ja harhaanjohtaviksi. Mutta myös demokratian ydinmaissa on suoranaista kansanhuvia etsiä hallituksen lausunnoista kätkettyjä motiiveja. Onkin hyviä syitä olla ottamatta poliitikkojen sanomisia sananmukaisesti; enemmän tai vähemmän kätketty omaetu on aina mukana. Se ei kuitenkaan merkitse pahantahtoisten voimien läsnäoloa, vaan jokainen yrittää parhaansa mukaan pitää puolensa poliittisilla markkinoilla.

Vetoamalla ihmisten sisäsyntyisiin salaliittojen pelkoihin on helppo kerätä poliittisia irtopisteitä. Kovaa vastustusta kohtaa jokainen ehdotus, jonka tarkoituksena on käyttää olemassa olevia tietopankkeja hallinnon, luotonannon, terveydenhuollon tai tutkimuksen tehostamiseksi. Pelottavien kauhukuvien keskiössä on poikkeuksetta kaikkea valvova isoveli. Voisi luulla, että kansa on sairastunut krooniseen vainoharhaisuuteen.

Meidän pitäisi olla ehkä enemmän huolissamme isonveljen läsnäolosta silloin, kun terveytemme ja ruokavaliomme on viranomaisten tähtäimessä.

Toki esivaltaa edustavien asiantuntijoiden tarkoitus on hyvä, kun he yrittävät herättää kaikkien meidän huonon omantunnon, käytimmepä sitten sokeria tai suolaa, eläinperäisiä rasvoja tai ylipäänsä ns. tyhjiä kaloreita – alkoholipitoisten juomien kulutus putoaa jostakin syystä useimmiten näiden patistelujen ulkopuolelle.

> Viranomaisten suositusten noudattaminen ei varmaankaan vahingoita ketään, mutta niitä rasittavat muut ongelmat. Hyvät neuvot eivät tavoita ryhmiä, joille ne on tarkoitettu; saarnan kuulevat lähinnä ne, jotka ovat jo pelastuneet. Suosituksissa ei myöskään huomioida ihmisten välisiä suuria eroja, vaan kaikille tarjotaan samaa reseptiä samalla kuin sovelletaan huomattavia turvamarginaaleja. Tuloksena on yleinen skepsis, jonka seurauksena sinänsä järkevät linjaukset katoavat näkyvistä. Vahingollisempaa on kuitenkin se stressi, joka voi aiheutua pakkomielteenomaisesta ruokavaliosta riippumatta siitä, noudatetaanko virallista ohjeistusta vai henkilökohtaisia uskomuksia.

Kuten johtaviin poliitikkoihin niin myös kansainvälisiin suuryrityksiin kohdistuu tuon tuostakin perusteettomia tai perusteltuja syytöksiä, joista media mielellään tekee potentiaalisia skandaaleja. Sellaisessa tilanteessa hyvät neuvot ovat kalliita. Samat erehdykset toistuvat yhä uudelleen, vaikka asianomaisten pitäisi jo tietää paremmin.

> Kun Coca-Colalle syntyi laatuongelmia Belgiassa vuonna 1999, johdon ensimmäinen reaktio oli tapahtuneen vähättely. Tilanne karkasi kuitenkin nopeasti yrityksen käsistä. Koko Belgian tuotanto täytyi pysäyttää ja kaikki tuotteet vetää kaupoista. Dunkerquen valtava tehdas suljettiin, ja myös Ranskassa tuotteet piti vetää takaisin. Coca-Cola vakuutti viattomuuttaan, ja sen vuoksi sen tiedotus kulki jatkuvasti askeleen jäljessä. Skandaalista seurasi, että hallituksen puheenjohtajana ja pääjohtajana vain kolme vuotta toimineen Douglas Ivesterin oli pakko erota; suuromistaja ja hallituksen jäsen Warren Buffett nimitti häntä ”sävykuuroksi”.
>
> Vuosien varrella olen toistuvasti ollut kosketuksessa Coca-Colan johtohenkilöihin (en tosin koskaan tavannut Ivesteriä). Diagnoosini on, että yritys putosi menestysansaan ylimielisyyttään, joka huipentui Ivesterin aikana. Ylimielisyys on huono neuvonantaja, kun ollaan median ja asiakkaiden kanssa tekemisissä. Nöyryys on paras lähtökohta, aina yhtä vaikeasti omaksuttavissa.

Avoimuus on sekä poliitikoille että yrityksille ainoa tapa säilyttää tai voittaa uudelleen ihmisten luottamus ja leikata pahantahtoisilta huhuilta siivet. Ei riitä, että asianomaiset välttävät valheita selustansa turvaamiseksi. Heidän täytyy myös välittömästi antaa oikeata tietoa ja tunnustaa erehdyksensä kier-

telemättä, mieluimmin vähän liioitellen. Mikään ei ole niin vahingollista kuin paljastusten sarja, jonka riemuitseva media kaivaa esiin pala palalta.

Vain avoimuus ja rehellisyys voivat häivyttää suuren yleisön liialliset epäluulot. Salailu, valheellisuudesta puhumattakaan, kaivaa maata demokraattisen plussummapelin alta ja herättää oikeutettuja epäilyjä. Toisaalta kansan valitsemattomat mediaedustajat voisivat riisua omahyväisyytensä kaavun ja avoimesti pohtia myös omia puutteitaan. Se lisäisi heidän nauttimaansa luottamusta ja koituisi demokratian eduksi.

10.4 Sukupuoli-ideologia

Kahdeskymmenes vuosisata merkitsi huomattavaa muutosta demokraattisten käytäntöjen osalta, kun naispuolinen väestönosa sai täydet kansalaisoikeudet. Naisliike on kulkenut voitosta voittoon ja sukupuolisyrjintä on nykyään kriminalisoitu useimmissa demokratioissa. Naisilla on tänä päivänä periaatteessa ja hyvin pitkälle myös käytännössä samat mahdollisuudet kuin miehilläkin ottaa oma paikkansa yhteiskunnassa. Täyttä yhdenvertaisuutta ei kuitenkaan ole saavutettu kaikilla aloilla, mitä pidetään ratkaisevana todisteena naisten syrjinnän jatkumisesta. Sellainen tulkinta perustuu käsitteiden sekaannukseen.

Naisasialiikkeen alkuperäisenä tunnuslauseena oli, että naiset ovat samanarvoisia kuin miehet, mutta eivät samanlaisia. Radikaalifeministit tavoittelevat sen sijaan täydellistä tasavertaisuutta joka alalla, eivätkä halua tunnustaa geeneihin sidottuja eroja, paitsi aivan ilmeiset, fyysisesti luonteenomaiset poikkeavuudet. Poikien ja tyttöjen välisiä eroavaisuuksia pidetään kulttuurin aiheuttamana painolastina, joka on viipymättä heitettävä yli laidan. Täydellisen, ”kosmisen” tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden vaatimus saavuttaa tässä absurdit mitat.

Molempien sukupuolten sisällä on suuria eroja psyykkisten ja fyysisten taipumusten osalta, eikä ole olemassa mitään syytä, miksei jokainen ihminen voisi sukupuolesta riippumatta toteuttaa itseään henkilökohtaisten edellytyksiensä puitteissa. Mutta keskimääräiset eroavaisuudet ovat niin silmiinpistäviä, että täytyy olla sokaistunut ollakseen huomaamatta niitä.

> Varsinaiset kehitysoptimistit ovat keksineet antaa simpanssipentujen kasvaa omien lastensa kanssa ja toivoneet tuloksettomasti, että ne oppisivat puhumaan. Vastaavalla tavalla on yritetty pakottaa pieniä poikia ja tyttöjä sukupuolettomaan roolikäyttäytymiseen, tuloksetta. Israelin kibbutsien tunnusmerkki oli alun perin radikaali sosialismi. Molempia sukupuolia kasvatettiin ankaran tasa-arvoperiaatteen mukaan ja aikuiset kiersivät kaikissa töissä

> perinteisistä sukupuolirooleista riippumatta. Mutta heti kun ihmisillä oli mahdollisuus valita itse, ammattien jakauma palautui lähelle ympäröivän yhteiskunnan rakennetta.[16]

Kasvatuksella on varmasti osuutensa sukupuoliroolien vahvistamisessa, mutta jo sisäeritysjärjestelmä ohjaa – onneksi – poikia ja tyttöjä eri suuntiin. Mutta saman sukupuolen sisäiset suuret käyttäytymis- ja taipumuserot ovat myös sidoksissa sisäerityksen tasapainoon. Tarkempi tutkimus selkiinnyttäisi käsitteitä ja helpottaisi asiallista keskustelua. Esimerkiksi työelämässä jako naisiin ja miehiin on kovin kaavamainen ja kertoo vähän tai ei mitään heidän kyvyistään. Mutta ammattien enemmän tai vähemmän spontaani jako naisten ja miesten töihin perustuu ainakin suureksi osaksi taipumusten keskimääräisiin eroihin, eikä sitä pidä nähdä ongelmana. Kiintiöajattelu on pohjimmiltaan epädemokraattinen riesa, joka vain aiheuttaa uusia epäoikeudenmukaisuuksia.

> Täytyy myöntää, että aikaisemmin ihmisten jako eri ryhmiin sukupuolen mukaan oli monissa yrityksissä silmiinpistävää. Kun 1980-luvun alussa istuin Suomen suurimman liikepankin hallintoneuvostossa, henkilöstöjohtaja jakoi luennoidessaan henkilökunnan kolmen ryhmään: korkein johto, keskijohto ja naiset (joitakin naisia kuului kylläkin keskijohtoon). Tänä päivänä ei ole olemassa mitään järjestelmän sisäisiä esteitä, jotka estäisivät kunnianhimoisia naisia tekemästä uraa suomalaisessa elinkeinoelämässä. Lahjakkaiden ihmisten syrjiminen on yksinkertaisesti kannattamatonta.

Naisen mahdollisuus määrätä lisääntymisestään, seksuaalisesta aktiivisuudesta riippumatta, on vallankumouksellinen muutos. Sinänsä lasten lukumäärän rajoittaminen ei ole mitään uutta, mutta vapaamielisempään aborttilainsäädäntöön yhdistettynä pilleristä on tullut naisen vapautumisen symboli. Niin kutsuttu katumuspilleri vähentää ei-toivotun raskauden vaaraa vielä entisestäänkin. Koko yhteiskunta on temmattu mukaan naisten itsenäistymisen hyökyaaltoon, vaikka meillä ei ole aavistustakaan seurauksista.

> Varovaisuusperiaate on järkiperäinen uusi nimitys sisäänrakennetulle vanhoillisuudellemme ja sitä sovelletaan nykyisin tiukasti silloin, kun lääketiede, biotekniikka, ydinvoima ja ympäristöriskit yleensäkin ovat tarkastelun kohteina. Mutta kun kysymykseen tulevat sosiaaliset rakenteet, kuten esimerkiksi sukupuolten väliset suhteet tai lasten kasvatus, jyräämme eteenpäin tietämättömyyden tuomalla, sokealla itsevarmuudella. Ydinjätteiden mahdolliset haittavaikutukset kaukaisessa tulevaisuudessa aiheuttavat suurempaa huolta

> kuin ehkäisypillerien vaikutukset naisen psyykeen, perheen vakauteen ja lopulta suoraan biosfääriin, kun pseudohormonit joutuvat viemärivesiin. Olemme nähneet vain seksuaalisen vapautumisen seurausten ensimmäiset merkit, mutta jatkamme huolettomina kokeilua, joka koskettaa meitä pitkälle tulevaisuuteen.

Raivoisimmat feministit eivät 1960- ja 1970-luvulla tyytyneet vain pillereihin, vaan antoivat poistaa kohtunsa, yhteiskunnallisen alistuksen kuvitellun perussyyn. Tämä protesti patriarkaalisena valtadominanssina pidettyä järjestelmää vastaan oli eriskummallinen liike sukupuolten välisessä valtataistelussa; tasa-arvo piti saavuttaa hinnalla millä hyvänsä. Nietzschen valtaideologiasta tuli omalaatuinen johtotähti fundamentalistiselle feminismille, joka vainusi kaikkialla miehistä vallan väärinkäyttöä ja naisten alistamista. Kiihkofeministit puhuvat edelleen naisten vallasta ja sovinistisikojen eliminoimisesta, eikä vähiten Ruotsissa, jolle on hiljattain suotu maailman ensimmäinen, puhtaaksi viljelty naispuolue.

> Kuuluisa SCUM-manifesti (Society for CUtting up Men) 1960-luvulta käännettiin vastikään ruotsiksi ja sai innostuneen vastaanoton: ”...loistavin nykyaikana ruotsiksi julkaistu feministinen kirja...”, ”yksi tärkeimmistä feministisistä julkaisuista”, ” kirjan pitäisi olla raamatun tavoin esillä kaikissa maailman hotellihuoneissa”. Kysymyksessä olevan teoksen voitaisiin hyvillä perusteilla katsoa syyllistyvän rikolliseen yllytykseen kansanryhmää vastaan. Miehet ovat ”eläimiä, koneita ja biologinen onnettomuus”.[17]

Vaikka unohtaisimme kiihkoilijat, niin feminismin valtavirran suhteen jää silti riittävästi ihmeteltävää. Positiivisen syrjinnän vaatimukset tulevat aina vain äänekkäämmiksi, ja on Pohjoismaissa johtanut sukupuolten tasa-arvoon hallitustasolla. Ruotsin tasa-arvoministeri uhkaa lainsäädännöllä, ellei elinkeinoelämä valitse tarpeeksi naisia yritysten hallituksiin; Norjassa tällainen laki on jo voimassa. Jokainen poikkeus tasasuhteesta aiheuttaa syytösten vyöryn ja vaatimuksen välittömästä oikaisusta.

> Yhdysvalloissa Harvardin yliopiston rehtori Larry Summers joutui vuonna 2005 vihaisten hyökkäysten kohteeksi, kun hän oli eräässä akateemisessa tapaamisessa antanut ymmärtää, että naisten aliedustus luonnontieteellisten aineiden professoreiden joukossa saattoi ehkä osittain johtua muistakin syistä kuin syrjinnästä. Hän pystyi jatkamaan virassaan vasta, kun oli useita kertoja pyytänyt julkisuudessa sanomaansa anteeksi. (Hän on sittemmin eronnut.) Sekä sukupuoli- että rotusyrjinnän osalta on käytännössä olemassa käänteinen todistusvelvollisuus – täytyy todistaa olevansa syytön.

Feministit myöntävät vastahakoisesti, että fyysisen voiman osalta sukupuolten välillä on olemassa keskimääräinen ero, joka on johtanut sukupuolijakoon esimerkiksi olympiakisoissa, seurauksenaan melko tylsä kahtiajako melkein kaikissa lajeissa. (Ratsastus on ainoa mieleeni tuleva poikkeus.) Nykyään voimme myös ilahtua seuratessamme naisten suorituksia nyrkkeilijöinä ja voimanostajina. Amerikkalainen jalkapallo ja mäkihyppy ovat, sikäli kuin ymmärrän, ainoat suuret urheilulajit, jotka vielä ovat yksineuvoisia; myös moottoriurheilu on pitkälle miesten vallitsema.

Asepalvelus on perinteisesti ollut miehille kuuluva etuus tai rasite, vaikka puna-armeijassa olikin naispataljoonia ja Israelissa yleinen asevelvollisuus koskee molempia sukupuolia. Sen jälkeen, kun armeijan portit on avattu myös muissa maissa, monet poikkeukselliset naiset ovat tehneet uran puolustusvoimissa, mutta nykyaikaisten amatsonien määrä ei ole kuitenkaan kasvanut kovin suureksi. Naisyksikköjen taisteluvalmiutta ei myöskään yleensä kokeilla etulinjassa; naisista on suurempaa hyötyä muissa tehtävissä. Tällaiset johtopäätökset kohtaavat heti vastarintaa, ja onkin totta että on olemassa monia rohkeita naisia ja paljon pelkurimaisia miehiä. Toisaalta miesten välinen toveruus vahvistaa heidän rohkeuttaan, kun taas naisten läsnäolo rikkoo yhteenkuuluvuutta.

Fyysiset ja sotaisat kyvyt saattavat olla miesten vahvuuksia, mutta henkisiltä ominaisuuksiltaan nainen on tasa-arvoinen; siitä asiasta maltilliset feministit ja järkevät miehet ovat yhtä mieltä. Älylliset ominaisuudet eivät kuitenkaan keskimäärin ole identtisiä. Tämän vahvistavat laajat tilastolliset ja neurologiset tutkimukset. Älyyn perustuvat kilpailulajit tarjoavat mielenkiintoisen testin.

> Shakin ja bridgen pitäisi olla erinomaisia kilpakenttiä sukupuolten väliselle tasavertaiselle koetukselle. Näiden lajien jakoa avoimeen luokkaan ja naisten luokkaan ei kuitenkaan aseteta kyseenalaiseksi. Terävimmän huipun herrat tuntuvat olevan ylivoimaisia, muutamaa harvaa poikkeusta lukuun ottamatta. Selitys voi olla se, että miesten joukossa älykkyyden hajonta on suurempi; yliälykkäitä ja typeryksiä on enemmän kuin naisten joukossa. (Tämä oli Larry Summersin hypoteesi, josta hän sai nenilleen.) Toinen täydentävä hypoteesi on, että naisten äly ei ensisijaisesti askaroi terävän logiikan vaan ihmisten ymmärtämisen parissa. Naisille voittaminen ei myöskään ole elämän tärkein asia, kun taas miehet vaistomaisesti haluavat olla ensimmäisinä.

Naistutkimus pyrkii nykyään hyvittämään aikaisempaa alivalotusta kirkastamalla varhaisia naispuolisia matemaatikkoja, kuvataiteilijoita ja muusikkoja, mutta tällaisella suhdannepainotteisella tutkimuksella ei ole tulevai-

suutta. Ennen pitkää ei löydy mitään syytä vatvoa aiheetonta alemmuuskompleksia. Miesten ja naisten väliset erot on itsestäänselvä rikkaus; jos mikään, sukupuolten välinen suhde tekee sijaa plussummapelille. On mieletöntä asettaa sukupuolet vastakkain jonkinlaisen valtataistelun nimissä tai vaatia hyvitystä menneiden aikojen kuvitelluista tai todellisista epäkohdista.

Tulevat sukupolvet tulevat ihmettelemään, kun niiden historioitsijat kuvailevat meidän aikamme ideologisia käsittämättömyyksiä. Jopa tänä päivänä on vaikea ymmärtää, miksi kansan valitsemat edustajat kuluttavat aikaansa keskustelemalla siitä, voivatko lesboparit saada valtion tukemaa keinohedelmöityshoitoa. On äärifeministien oma asia, jos he pahimmillaan ovat päätyneet irvokkaaseen järjettömyyteen. Me saamme kuitenkin syyttää itseämme siitä, että lainlaatijat eivät keskity olennaiseen, vaan tuhlaavat poliittisen korrektiuden nimissä aikaansa mitättömyyksiin.

10.5 Tuulen tavoittelua

Poliittisesta ja aineellisesta menestyksestä huolimatta nykyisiä demokratioita tuntuu vaivaavan sisäinen tyhjyys. Ainakaan Euroopassa terroristien muodostama uhka ei ole pystynyt tarjoamaan ihmisille samaa kiihoketta kuin taistelu kommunismia ja Neuvostoliiton laajenemispyrkimyksiä vastaan; hyvistä vihollisista on pulaa. Kvasisyvälliseen pessimismiin vajoamatta esittelen seuraavassa joitakin oireita laajalle levinneestä apeudesta, tarkoituksettomuuden ja voimattomuuden tunteesta, joka meidän maanosassamme liittyy ilmiöön, jota on kutsuttu euroskleroosiksi.

Alhainen ja yhä laskeva syntyvyys on sekä vallitsevan alakulon syy että sen seuraus. Raihnaisten vanhusten ylijäämällä täytyy lopulta olla masentava vaikutus kaikista kultaisen vanhuuden iskulauseista huolimatta. Ilman lapsia ei ole tulevaisuutta; se on tosiasia, jonka sivuuttamisessa meistä on tullut mestareita huolimatta seksuaalisesta pakkomielteestämme – tai pikemminkin sen takia. Ei tarvitse olla puritaani tunteakseen vastenmielisyyttä vastuuta pakoilevan seksin hyökyaaltoa kohtaan, joka vyöryy vastaamme kaikilta kanavilta. Ylisyötettyjen paviaanien tapaan tapamme aikaamme ja torjumme kyllästymistämme hävyttömän julkisella, mutta pohjimmiltaan epätyydyttävällä sukupuoliyhdynnällä.

> Bonobo on simpanssisuvun alalaji. Sukupuolten väliset seksuaalisuhteet on irrotettu suvunjatkamisesta, ja ne ovat mielivaltaisina yhdistelminä molempien sukupuolten arkipäivää. Tämä käyttäytyminen on todennäköisesti kehittynyt ravintoa koskevien ristiriitojen vähentämiseksi. Bonoboilla ei myöskään

ole patriarkaalista sosiaalista rakennetta muiden simpanssien tapaan. Se lienee lisäsyy siihen, että niistä on tullut äärifeministien maskotteja.[18]

Perheinstituution mureneminen on vakava merkki yhteiskuntaamme uhkaavasta vaarasta. Erityisen huolestuttavaa on, että naiset ovat enenevästi kadottamassa hyveensä mutta innokkaasti omaksuvat miehisiä paheita, olipa kyse karkeasta kielenkäytöstä, tupakoinnista, alkoholin väärinkäytöstä, huumeista tai löysistä sukupuolisuhteista. Kummallista kyllä, tämä kehitys kulkee käsi kädessä normien ja näkökantojen yleisen naisellistumisen kanssa; turvallisuus, huolenpito ja muut pehmeät arvot ovat vahvasti etenemässä.

Ollaan jo niin pitkällä, että sotilaat eivät enää saa kaatua sodassa. He saavat kyllä menettää henkensä liikenneonnettomuuksissa tai sairauksissa kuten siviilitkin, mutta kuolema vihollistoimien johdosta alkaa olla skandaali; se saa aikaan kiihtyneitä vaatimuksia kyseisen hengenvaarallisen alueen välittömästä evakuoinnista.

Mies etsii epätoivoisesti paikkaansa yhteiskunnassa. Hän on luonnostaan moraalisesti heikompi ja häntä täytyy hyvällä tai pahalla pitää aisoissa, jotta sukupolvien jatkumo olisi varmistettu. Täydellisesti vapautunutta naista ei kuitenkaan enää kiinnosta miehen ohjaksissa pitäminen. Eikä mikään sovi nuorille miehille paremmin kuin se, että naisia on aina saatavilla ja heidät voi koska tahansa jättää oman onnensa nojaan.

Yhteiskunnan kustannuksella elävistä yksinhuoltajaäideistä on tullut nykyaikaisen moraalin tunnusmerkki. Miesten petos on saanut palkintonsa: ei vaivaa, ei rasitteita, mutta geenit jatkavat elämäänsä rehellisempien veronmaksajien kustannuksella. Muut näkökohdat sivuuttaen voimme todeta että kun vapaamatkustajia palkitaan, evoluutio siirtyy peruutusvaihteelle.

Naisten uskottomuustaipumus kasvaa myös samassa tahdissa seksuaalisen vapautumisen myötä, ja sitä saattaa edistää hypoteettinen, evoluutiopsykologinen mekanismi. Nainen, joka on pitkään käyttänyt parisuhteessa ehkäisyä, saa yhä selvempiä fyysisiä viestejä siitä, että hänen miehensä on steriili. Älyllisesti hän ymmärtää syy-yhteyden, mutta tunteet välittävät sisäerityksen ikivanhaa sanomaa – on korkea aika kokeilla toista sukupuolikumppania.

Yhdynnän jälkeinen depressio valtaa länsimaissa alaa, kun seksuaalisuus on menettänyt sakraalin ulottuvuutensa ja yhdynnästä on tullut seurapeli. Jo aivan nuorina ihmiset tottuvat siihen, että kaikkien tarpeiden tyydyttäminen on mahdollista ilman, että sen vuoksi tarvitsisi nähdä vaivaa. Kansalaiset alkavat muistuttaa hemmoteltuja lapsia, jotka jatkuvasti tuovat esiin

henkistä huonovointisuuttaan valittamalla kovaäänisesti pienimpienkin vastoinkäymisten takia. Kaikesta mahdollisesta huolenpidosta huolimatta ihmisten henkinen turvattomuus ja eksyksissä olemisen tunne lisääntyvät; psykiatrit elävät leveän leivän aikaa.

> Mikään vakavasta onnettomuudesta kertova uutinen ei ole täydellinen ilman lisäystä, joka kertoo että järkyttyneet uhrit ja kuolleiden omaiset ovat saaneet psykiatrista apua. Kuka haluaisi kieltää vaikeassa asemassa olevilta ihmisiltä parhaan mahdollisen tuskan lievityksen? Tulee kuitenkin ihmeteltyä sitä, miten ennen vanhaan selvittiin ilman asiantuntija-apua paljon pahemmistakin katastrofeista? Tulee mietittyä myös, eivätkö läheiset ystävät ja sukulaiset, papeista puhumattakaan, olisi sopivampia osallistumaan välttämättömään surutyöhön? Sitä paitsi seurantatutkimukset kyseenalaistavat psykiatrisen avun tulokset; ammattimainen myötätunto saattaa jopa pahentaa tilannetta.[19]

Ei pidä kuvitella, että korkeamman elintason myötä onnellisuus lisääntyisi automaattisesti (laskeva elintaso on sen sijaan selvästi epämiellyttävä kokemus). On silti järkyttävää, että laajat tutkimukset tuntuvat osoittavan, että psyykkinen terveytemme on kärsinyt täydellisen haaksirikon. Amerikkalaisen arvion mukaan viidesosa väestöstä sairastaa mielialahäiriöitä, joihin lukeutuvat masennus ja kaksisuuntainen psykoosi, neljäsosalla on ongelmia itsehillinnän kanssa ja lähes kolmasosa kärsii erilaisista ahdistusoireista.[20] Kun luetteloon lisätään alkoholismi, huumeriippuvuus ja melkoinen määrä vähemmän yleisiä oireyhtymiä, lopputulokseksi jää, että useimmat meistä kärsivät yhdestä tai parista neuroosista, ellei mistään pahemmasta. Tämän vahvistaa jatkuvasti kasvava pillerien syönti, prozac markkinajohtajana.

> Laajojen haastattelututkimusten mukaan ihmiset ovat kaikesta huolimatta melko tyytyväisiä elämäänsä ja onnellisuus on yllättävän riippumaton ulkoisista olosuhteista. Richard Layard on yrittänyt kvantifioida onnellisuutta teoksessaan *Happiness: Has Social Science A Clue?*[21] Elintaso ja onnellisuus eivät tunnu tässäkään tutkimuksessa korreloivan keskenään. Brasilian, Ghanan, Kolumbian, Kanadan, Japanin ja Ranskan onnellisuusindeksit olivat lähes identtiset 1990-luvulla. Luvut olivat alhaisimmat Neuvostoliittoon ja Jugoslaviaan kuuluneissa maissa. Myöhemmässä kirjassaan (*Happiness: Lessons from a New Science*, 2005) Layard päätyy vähemmän omaperäisen johtopäätöksen, että kateus toimii onnellisuutta vastaan. Merkillepantavampaa on kuitenkin, että onni tuntuu periytyvän; kaksostutkimukset viittaavat siihen, että noin puolet onnellisuudesta johtuu myötäsyntyisestä taipumuksesta.

Kollektiivinen luulosairaus ei ole kovin uskottavaa. Pikemminkin on niin, että olemme vieraantuneet tuskasta ja murheesta, joka on väistämätön – ja luovuttamaton – osa ihmisen elämää. Suurin osa psyykkisistä oireilusta johtuu itsekeskeisyydestä. Kyseessä ovat hyvinvointivaivat, jotka katoaisivat vakavan kriisin sattuessa, ihan oikeasti. Stressistä ja loppuun palamisesta on tullut muoti-ilmiöitä, joiden lääketieteellinen relevanssi on erittäin häilyvä.

> Melkoinen osa nykyisin esiintyvistä psyykkisistä vaivoista johtuu yksinkertaisesti siitä, että elämme demokratioissa, joissa ei loputtomasti voi syyttää ympäristöään omista epäonnistumisistaan. Monissa nykyaikaisissa koulujärjestelmissä on oppilaiden hyvinvoinnin nimissä haluttu luopua ahkeruus- ja lahjakkuuserojen ulkoisista tunnusmerkeistä. Totuus valkenee kuitenkin oppilaille yhtä hyvin luokkahuoneessa, urheilukentällä kuin vastakkaisen sukupuolen suhtautumisessa; jotkut menestyvät paremmin kuin toiset. Kasvava joukko nuoria, varsinkin poikia, ei jaksa elää tämän tosiasian kanssa, vaan päätyy itsemurhaan.[22]

Todellista kriisiä odotettaessa kasvavilla kansalaisilla ei ole muuta vaihtoehtoa kuin hyväksyä epätäydellisyytensä ja kasvaa täysikäisiksi aikaisempien sukupolvien tapaan. Meidän vanhempien ei kuitenkaan tarvitse vaikeuttaa prosessia hemmottelulla ja sitoutumattomuudella. Rakastavan opastuksen ohella tarvitaan johdonmukaista vaatimustasoa; jätämme lapset pulaan pitämällä kiinni vapaasta kasvatuksesta ja normittomasta koulusta.

> Lasten ruumiillinen kuritus on kriminalisoitu monissa demokratioissa. Tarkoitus on epäilemättä hyvä, mutta voidaan kysyä, onko lainsäätäjällä jotakin tekemistä kansalaisten lastenhuoneissa? Lain kirjain tuskin rajoittaa lasten todellista pahoinpitelyä, joka on ja pysyy lastensuojeluviranomaisten haasteena. Sen sijaan monet kunnon ihmiset alkavat olla epävarmoja vanhemman roolissaan ja menettävät kyvyn hallita jälkeläisiään. Lapset voivat olla todella ärsyttäviä, itsepäisiä tai yksinkertaisesti vain ilkeitä. Spontaani vihanpurkaus saattaa olla välttämätön, jotta lapsi tietäisi rajansa ja vanhempien auktoriteetti palautuisi. On hämmästyttävää havaita, miten lapsi pitkän kiukuttelun jälkeen saa henkisen tasapainonsa takaisin vasta, kun provosoitu reaktio on tarpeeksi yksiselitteinen ja vilpitön sovinto käy mahdolliseksi.

Nuorten idealismi etsii jatkuvasti uusia suuntia, jotka antavat vihjeen siitä mistä päin muutoksen tuulet puhaltavat. Kun lahjakkaimmat nousevat barrikadeille, jotain on selvästi tekeillä, vaikka heistä useimmat myöhemmin integroituvat yhteiskuntaan. Tällä hetkellä toisinajattelijoiden taso ei

ole kovin vakuuttava. He muodostavat vaivaisen B-joukkueen, joka ei ole mitään oppinut eikä mitään unohtanut.[23] Meille ei tarjota tuoreita aloitteita eikä voimakasta vakaumusta, vaan väljähtyneiden ideoiden ja sumeiden käsitteiden sekasotkua, joka ilmentyy globalisaatiota vastustavan liikkeen sekavissa mielenosoituksissa ja puuttuvassa johdonmukaisuudessa.

> Protestinomaiset suuret kokoontumiset, jotka varjostavat suurten, kansainvälisten konferenssien, kuten WTO:n (World Trade Organisation) neuvottelukierroksia, ovat tehokkaampi tapa tuoda esiin vaihtoehto harjoitetulle politiikalle. Valitettavasti aloitteet jäävät usein hurskaiden toiveiden ja vastuunkantajien jäsentelemättömän kritiikin tasolle. Voimakkaampi solidaarisuus kehitysmaita kohtaan on toki tavoite, joka elää ajassa ja joka on hiljattain kantanut hedelmää köyhimpien maiden velkojen sovittelun muodossa. Jää nähtäväksi, onko toimenpiteellä toivottu vaikutus.

Pienin yhteinen jaettava on nostalginen kaipuu sosialismin kauniiden illuusioiden perään. Markkinoiden tyrannia, kapitalistien ahneus ja imperialistien vallanhimo heräävät eloon kuluneiden, kommunististen iskulauseiden uusintoina. Tälle pseudositoutumiselle jää kuitenkin vähän tilaa nuorten ilmeisen individualismin tai jopa hedonismin rinnalla. Maailmanparantajat eivät vaadi itseltään kovin paljon – vaikka melutaso on korkea, iskuvoimassa on puutteita.

> Kaikeksi onneksi yhteiskuntapoliittiset mielipide-erot johtavat nykyään harvoin väkivaltaisuuksiin, mutta yhden asian liikkeet voivat olla demokratioissamme sitäkin häikäilemättömämpiä. Eläinten ja sikiöiden oikeudet saavat aikaan rajuja tunnemyrskyjä, joita seuraavat väkivallanteot, kuten murhapoltot ja palkkamurhat. Kaukomailla tapahtuvat laajamittaiset ihmisoikeuksien loukkaukset eivät sitä vastoin herätä vastaavia intohimoja. Päinvastoin, väkivallan käyttöä kidutuksen ja murhaamisen lopettamiseksi pidetään hyvin arveluttavana.

Niin sanottu postmodernistinen koulukunta edustaa vastahakoisen marxistisen pettymyksen hienostuneempaa muotoa. Filosofit kuten Paul de Man (1919–1983), Michel Foucault (1926–1984), Jean-François Lyotard (1924–1998) ja Jacques Derrida (1930–2004) tekivät parhaansa hämmentääkseen jo valmiiksi eksyksissä olevaa yleisöään tekosyvällisillä strukturalistisilla ja postmodernistisilla sepustuksillaan.

> Yhteinen lähtökohta oli objektiivisen tiedon kieltäminen. Totuudesta tulee silloin mitä suurimmassa määrin suhteellinen, itse asiassa fiktiivinen. Kaikki

> lausunnot ovat vain sanoilla leikkimistä; edes luonnontieteellisellä ymmärryksellä ei ole mitään ainutlaatuista sisältöä, vaan se ilmentää ainoastaan vallitsevaa yhteiskuntajärjestelmää.[24]
>
> Näitä herroja voitaisiin kuvailla vaikkapa tieteen ikuisiksi ylioppilaiksi. Sen sijaan, että he olisivat kärsivällisesti tehneet työtä menestyksensä eteen, he löysivät oikotien maineeseen. Projisoimalla oman neuvottomuutensa kaikkeen totuuden etsintään he hakivat henkilökohtaista hyvitystä epäonnistumisestaan. Huijaus onnistui, erityisesti Yhdysvalloissa. Siellä oli ilmeisesti runsaasti opiskelijoita, jotka asettivat käsittämättömän löpinän loogisen johdonmukaisuuden edelle.

Vaikka postmodernismi ei ole enää muodissa, se ilmentää tyhjässä itsetehostuksessaan ja maailmaan väsyneessä todellisuuspaossaan tämän päivän vimmattua tuulen tavoittelua. Françoise Saganin romaani *Tervetuloa ikävä* (*Bonjour tristesse,* 1954) heijastaa kadotetun sukupolven elämään kyllästymistä. Nobelisti Elfriede Jelinek kuvaa kirjassaan *Pianonsoittaja* (*Die Klavierspielerin*, 1983) ihmisten ja varsinkin sukupuolten välisten suhteiden haaksirikkoa. Suurella melulla yritetään taistella pettymystä ja näköalattomuutta vastaan kierrättämällä vanhoja uudenaikaisuuksia, mutta oravanpyörästä ei ole pääsyä. Elämänsisältönsä löytäneet metelöivät sitä vastoin vähemmän, mutta raivaavat sinnikkäästi tietä tulevaisuuteen.

Osa III

Demokratian tulevaisuus

Mikä on demokratian tulevaisuus? Mitkä ovat siihen kohdistuvat uhkat, mitkä sen menestymisen edellytykset? Tässäkin tarkastelussa sovelletaan johdonmukaisesti eurooppalaista ja globaalia näkökulmaa.

* Uusi teknologia tulee ennen pitkää ratkaisemaan suurimman osan ympäristöongelmistamme ja auttaa meitä torjumaan myös muita ennakoitavissa olevia vaaroja.

* Meidän täytyy kuitenkin itse oikaista vinoutunut väestönkehitys; demokratia on kuten markkinatkin aina väärässä, vaikka se jatkuvasti korjaa itseään.

* Järkevä maailmanjärjestys voidaan rakentaa demokraattisten suurvaltojen yhteistyön varaan, kun taas täysivaltainen globaali hallinto merkitsisi katastrofia.

* Demokratian laajeneminen ei saa johtaa omahyväiseen passiivisuuteen; demokraattinen missio edellyttää jatkuvaa arvojen uudistamista ja tarkistamista.

* Ihmissuvun tulevaisuus riippuu siitä, miten onnistumme vastaamaan näihin moraalisiin haasteisiin.

Luku 11: Historian opetuksia

Menneisyyden korkeakulttuurit ovat maksaneet vakaudestaan vapauden puutteella ja järjestelmän pysähtyneisyydellä. Kulttuurievoluution ensisijainen käyttövoima on ihmisten välinen kommunikaatio; plussummapeli perustuu ideoiden vaihtoon, lainaamiseen, kopioimiseen ja yhdistelemiseen. Demokratian opettelu on pitkä prosessi, jokaisen sukupolven pitää suoriutua omasta poliittisesta miehuuskokeesta. Kollektiivisen itsekontrollin tie on kiusausten reunustama, demokratiaa ei voi antaa lahjaksi. Sen hinta on vallitsevien pelisääntöjen kunnioittaminen henkilökohtaisten etujen ja välittömän tarpeiden tyydyttämisen kustannuksella. Tulevaisuuttamme on vaikea ennustaa. Tämän vuoksi se riippuukin meistä itsestämme.

11.1 Kulttuurien nousu ja tuho

Edward Gibbon (1737–1794) on historiallista näkökulmaa soveltavien kulttuurikriitikkojen klassinen edustaja. Teoksessaan *Rooman valtakunnan rappio ja tuho* (*The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 1776) hän kuvailee pitkittynyttä katastrofia katkeroituneesti eläytyen. Myöhemmät historioitsijat ovat tuottaneet valtavat määrät lisätietoa mutta tuskin ovat päässeet lähemmäksi ongelman ydintä.

> On historioitsijoita, jotka arvorelativismin nimissä haluavat kieltää kulttuurirappion todellisuuden; koska historialla ei ole suuntaa, siinä ei myöskään voi olla nousuja eikä laskuja. Länsi-Rooman sotilaalliset takaiskut, väestön väheneminen, laittomuus, inflaatio, hallinnon hajoaminen ja puuttuva laatutietoisuus puhuvat kuitenkin selvää kieltään jo paljon ennen valtakunnan 400-luvulla tapahtunutta lopullista hajoamista. Bysantin kuolinkamppailu oli paljon pitempi ja kesti toistatuhatta vuotta.

On helppo takertua räikeimpiin epäkohtiin, kun pyritään ymmärtämään plussummapelin romahdukseen johtavia syy-yhteyksiä. Huonot keisarit, sisäiset valtataistelut, korruptoitunut hallinto, liiallinen keskittäminen, tukahduttava verotus, ympäristön tuhoutuminen, barbaarien hyökkäykset, vaikeasti hallittavat palkkasoturit ja työtön proletariaatti, joka eli valtion kustannuksella, ovat vasta alkua yhteiskuntarakenteen heikkouksia lueteltaessa. Syvemmälle kaivettaessa törmätään vaikeammin määriteltäviin

vajavaisuuksiin, joiden alkuperä liittyy moraalisen pääoman alijäämään – kansalaishengen, siviilirohkeuden ja tulevaisuususkon puutteeseen.

Edward Gibbonin mielestä kristinusko vesitti alkuperäiset roomalaiset hyveet ja johti Bysantissa teologisiin viisasteluihin, jotka päätyivät katkeriin eri lahkojen välisiin ristiriitoihin. Mutta rappio oli alkanut jo ennen Kristuksen syntymää; roomalaiset itse oivalsivat, että asian ydin oli tasavallan itsehallinnon pettäminen ja sen ajautuminen sisällissotiin. Keisarikunta oli hätäratkaisu, joka sisälsi oman tuhonsa siemenen.

> Ehkä meidän ei tule kysyä, miksi Rooman valtakunta hajosi, vaan miten se pystyi kasvamaan niin suureksi ja pysymään elossa niin kauan, kun sillä oli aggressiivisia vihollisia joka taholla. Varsinkin Bysantin vastustuskyky oli merkille pantava; vaikeiden vastoinkäymisten jälkeenkin valtakunta toistuvasti pääsi uuteen nousuun.

Rooman nousu perustui ensisijaisesti sotilaalliseen voimaan ja sotilaalliset tappiot viitoittavat myös valtakunnan molempien osien luhistumisen. Myöhäisaikojen keisarien alamaisilla ei ollut paljon menetettävää, toisin kuin tasavallan aikana, jolloin vieraita tunkeilijoita vastaan taisteltiin vaikka viimeiseen mieheen. Kokonaiset provinssit kaatuivat kuin keilat valloittajien edessä; uusien tyrannien ei uskottu olevan paljon aikaisempia pahempia. Imperiumin hallinto ei tuonut mitään lisäarvoa; se oli päinvastoin keskittynyt varallisuuden mahdollisimman tehokkaaseen imuroimiseen.

Sekä läntisen että itäisen Rooman valtakunnan historia on harvinaisen hyvin dokumentoitu, ja meillä on käytössämme huomattavan paljon arkeologista aineistoa. Siitä huolimatta syyn ja seurauksen lähteille on vaikea, ellei mahdoton päästä. Roomasta tuli oman menestyksensä uhri, seurauksena henkinen pinnallisuus ja piittaamattomuus pelisäännöistä. Rehelliset ja solidaariset kansalaiset sysättiin syrjään; kulttuurinen ja ehkä myös geneettinen valinta suosi vapaamatkustajia, joiden tavoitteina olivat lyhytnäköiset omat edut. Puolinaiset uudistukset eivät voineet pitkään pysäyttää tuhon kierrettä.

> Rooman kansalaisuutta laajennettiin asteittain, kunnes keisari Caracalla vuonna 212 teki valtakunnan kaikista vapaista asukkaista Rooman kansalaisia, millä ei enää ollut suurtakaan arvoa. Bysantissa ortodoksinen kirkko kytkeytyi keisarikunnan byrokratiaan ja tuhlasi innoituksensa teologisiin kiistoihin.[1]

Rappio alkaa pikku hiljaa. Kuten hitaassa ilmastonmuutoksessa, pitkä perspektiivi hukkuu elämän kulun äkillisiin säävaihteluihin. Rooma oli

jo keisari Augustuksen aikana asettunut puolustusasemiin, ja keisari Hadrianus (117–138) virallisti tämän politiikan. Sivistyksellinen missio oli haihtunut ilmaan. Imperiumilla ei ollut enää mitään annettavaa tai saatavaa, vaan se halusi yhä enenevässä määrin olla rauhassa. Sellainen itseriittoisuus antaa aina ja kaikkialla viestin elinvoiman hiipumisesta ja houkuttelee hyökkäykseen. Vain eri suuntauksia edustavat kristityt evankelistat tekivät myöhemmässä vaiheessa käännytystyötään pakanakansojen parissa ja loivat uuden sivistyksen perustan.

Arkeologiset kaivaukset ovat tuoneet esille kokonaisen kirjon edesmenneitä korkeakulttuureja. Ensimmäiset kaupungit perustettiin Eufratin ja Tigrisin alajuoksulle; Urukin historia ulottuu vuoteen 4000 eKr. Sumerien kaupunkivaltioita seurasivat akkadit vuoden 2350 eKr. paikkeilla, ja he saivat vuorostaan väistyä epävakaiden valtarakennelmien tieltä. Assyrialaiset ja babylonialaiset taistelivat pitkään Mesopotamian herruudesta, kunnes Kyyros (k. 529 eKr.) liitti maan vuonna 539 eKr. Persian valtakuntaan. Aleksanteri Suuren (356–323 eKr.) valloitukset asettivat vuonna 333 eKr. pisteen monituhatvuotiselle sumerilaiselle kulttuuriperinteelle ja samalla maailman ensimmäiselle kirjoituskielelle.

> Ekologinen katastrofi seurasi kuitenkin vasta 600-luvun islamilaisen valloituksen kintereillä. Mesopotamian asutettu pinta-ala oli 1100-luvulle mennessä vähentynyt kuuteen prosenttiin alkuperäisestä, ja väestön määrä laski pienimmilleen 5000 vuoteen. Keskushallinnon vaikutusvallan ulkopuolelle jääneet paimentolaiset ottivat maan haltuunsa Bagdadia ja sen ympäristöä lukuun ottamatta.[2]

Luoteis-Intiassa kukoisti Harappa-kulttuuri (n. 2500–1800 eKr.), ja Etu-Aasiassa heettiläiset perustivat ensimmäisen indoeurooppalaisen korkeakulttuurin (1800–1200 eKr.), jolle toiset alueelle siirtyneet arjalaiset antoivat kuoliniskun. Kolumbusta edeltävästä Amerikasta, nykyisen Perun ja Meksikon alueelta, tavataan jälkiä useista perättäisistä kaupunkikulttuureista. Vanhin tuntemamme on Norte Chico, joka kukoisti Perun vähäsateisella Tyynenmeren rannikolla vuosien 2900 ja 1800 eKr. välillä.[3]

> Norte Chico -kulttuurin perusta oli rannikkovesien tavattoman kalarikkauden ja jokivarsien rajoitettujen viljelymahdollisuuksien symbioottinen hyödyntäminen. Tärkein viljelykasvi oli puuvilla, jota viljeltiin vaatteita ja varsinkin kalaverkkoja varten. Arkeologisia löytöjä on vähän, koska Norte Chicosta puuttuu keramiikka. Pyhien paikkojen rakennustekniikka on kiinnostava; rakennelmat oli ”muurattu” kivillä täytetyistä pusseista.

> Kaakkois-Meksikon, Guatemalan ja Hondurasin maya-kulttuuri oli ainoana uudessa maailmassa kehittänyt oikean kirjakielen.[4] Ensimmäiset luotettavasti ajoitetut kuninkaat hallitsivat vuoden 250 paikkeilla. Maya-kulttuurin juuret ulottuvat kuitenkin ainakin 600-luvulle eKr. Keskenään kilpailevat kaupunkivaltiot elivät huippukauttaan 700-luvulla. Nousut ja laskut, voitot ja tappiot seurasivat toisiaan aina vuoden 1000 paikkeille asti, jolloin suurin osa kaupungeista mahtavine temppeleineen oli hylätty. Pohjoisen Jukatanin Chichén Itzá tosin sortui vasta n. 1250.[5]

Amerikassa kaupunkikulttuurit seurasivat toisiaan tuhansien vuosien aikana, ylittämättä kumulatiivisen kehityksen kynnystä sen kummemmin tekniikan, tiedonvälityksen kuin yhteiskuntajärjestyksenkään osalta. Inka- ja atsteekkivaltakunnat olivat sosiaalisesti ja sotilaallisesti hyvin järjestäytyneitä imperiumeja, jotka sattuivat olemaan vallassa alueillaan silloin, kun eurooppalaiset astuivat maihin mikrobeilla ja ylivoimaisilla aseilla varustettuina. Mikään ei kuitenkaan viittaa kulttuuri-innovaatioihin, jotka olisivat muuttaneet nousun ja tuhon vakiintunutta kaavaa. Aasiassa khmer-valtakunta (n. 800–1400 keskuksenaan Angkor nykyisessä Kambodžassa), koki samanlaisen kulttuurikierron, vaikka sen loppu ei ollutkaan yhtä äkkinäinen.[6] Toistuvien romahdusten syyt vaihtelevat varmasti, mutta silti voidaan pohdiskella löytyykö joitakin yhteisiä tekijöitä.

> Vaativassa ympäristössä harjoitettu tehokas maanviljelys oli yhteiskunnan jatkuvuuden perusta niin Amerikassa kuin vanhassa maailmassakin. Metsien hävittäminen ja maaperän suolaantuminen johtivat vesihuollon vaikeutumiseen, mikä korostui kuivina kausina. On paljon viitteitä siitä, että tällaiset ekologiset ongelmat voivat laukaista peruuttamattoman heikentymisen. Toimintakykyisen yhteiskunnan pitäisi kuitenkin pystyä vastaamaan tämänkaltaisiin haasteisiin. Voimme siksi olettaa, että sosiaaliset suhteet olivat pahasti häiriytyneitä; ylikansoitus on vielä voinut lisätä paineita. Ylimystö näyttää yleensä keskittyneen arvovaltaprojekteihin, kuten monumenttien rakentamiseen ja valloitussotiin. Kun yläluokka ei enää luo yhteistä lisäarvoa, kansa kapinoi ja tyytyy elämään toimeentulon rajoilla pienissä omavaraisissa yksiköissä.

Oswald Spenglerin (1880–1936) ja Arnold Toynbeen (1889–1975) laajat yleistykset historian kulusta eivät ole enää muotia.[7] Viime aikoina rappio- ja-tuho -kirjallisuudeksi kutsuttava laji on sitä vastoin kokenut uuden tulemisen. Joseph Tainter aloitti uuden aallon kirjallaan *The Collapse of Complex Societies* (1988). Sitä seurasi Norman Yoffeen ja George Cowgillin toimittama *The Collapse of Ancient States and Civilizations.* Siinä, missä Tainter

yhdistää tuhon korkeakulttuurin lisääntyvään monimutkaisuuteen, on Jared Diamond kirjassaan *Collapse* (2005) hylännyt sekä yhteiskunnallisen että ekologisen determinismin, mikä heijastuu alaotsikossa *How Socities Choose to Fail or Survive*. Hän ei yksipuolisesti yhdistä kulttuurin romahdusta pakottaviin ulkoisiin olosuhteisiin tai sosiaalisiin mekanismeihin. Vaillinaiset inhimilliset ja yhteiskunnalliset vasteet nähdään sen sijaan romahduksien perussyynä.

> Diamond viittaa inhimilliseen lyhytnäköisyyteen ja puuttuvaan sopeutumiskykyyn tai -haluun, mikä ei ole kovinkaan valaisevaa. Heikentynyt sosiaalinen yhteenkuuluvuus ja ”sopimattomat” arvot ovat uskottavia selityksiä, vaikka niidenkään avulla ei päästä puuta pidemmälle. Pienten, eristettyjen kulttuurien luhistumista Pääsiäissaarilla, Pitcairnissa ja viikinkien Grönlannissa ei ehkä voida rinnastaa maya-kansan edustamaan korkeakulttuuriin. Diamond tunnistaa joka tapauksessa kaksi toisiaan täydentävää mekanismia, joilla voidaan ehkäistä ympäristötuhoja. Sekä ruohonjuuritason aktiivisuudella (vertaa subak-järjestelmä) että keskushallinnon päättäväisillä toimenpiteillä voidaan vakauttaa ympäristön tilaa; Tokugawa-hallinnon metsänistutusohjelma 1700-luvun Japanisssa esitetään rohkaisevana esimerkkinä.

Yksisilmäinen scientismi eli tiedeusko on selvästi väistymässä ja on historiantulkinnassa saanut antaa tilaa vivahteikkaammalle asennoitumiselle. Yleispätevien lakien etsintä on varmaankin turhaa. Kulttuurievoluutio on biologisen vastineensa tavoin sidoksissa historian sattumiin; sitä kutsutaan tieteen kielellä polkuriippuvuudeksi, path dependance. Olemme tekemisissä kaoottisen järjestelmän kanssa; heikotkin impulssit voivat ajan myötä saada arvaamattomia ja mullistavia seuraamuksia. Tämän tajuamisen ei silti tarvitse johtaa alistuneeseen arvorelativismiin. Perustavaa laatua olevasta ennakoimattomuudestaan huolimatta kehitys noudattaa omia sääntöjään ja sen kulku ilmentää kätkettyjä muuttujia. Ennakoitavuus voi olla heikko, mutta juuri sen takia vaikuttamisen mahdollisuus on sitäkin suurempi.

11.2 Pysähtyneet korkeakulttuurit

Useimmat korkeakulttuurit ovat tulleet tiensä päähän, kun turmiolliseen sisäiseen dynamiikkaan ovat liittyneet ”barbaaristen” naapurikansojen hyökkäykset. Poikkeukset tästä säännöstä ovat valaisevia. Pitkäaikainen vakaus on saavutettu pysähtyneisyyden hinnalla; turvallinen homeostaasi on aina houkutellut yläluokkaa, jolle luovan plussummapelin jatkuminen voi merkitä enemmän hävittävää kuin voitettavaa.

Egypti on klassinen esimerkki koskemattomasta muuttumattomuudesta, jota Gizan pyramidit ja sfinksi symboloivat. Vaikka jokainen uusi dynastia edustaa poliittista epäjatkuvuutta, ei pyramideja rakentavien faraoiden (2920–2152 eKr.) jälkeen tapahtunut mitään silmäänpistävää kulttuurin kehittymistä. Ja vaikka hautarakennelmista tuli vähemmän huomiota herättäviä ja temppeleistä vastaavasti mahtavampia, kahdeksannentoista dynastian faraot liittivät vaivattomasti uuden valtakunnan (1539–800 eKr.) vanhojen perinteiden ketjuun. Farao Ekhnaton (hallitsi 1353–1336 eKr.) teki uuden valtakunnan aikana ainoan kulttuurin uudistamisyrityksen.

> Ekhnaton (Akhenaten) teki Egyptistä melkein monoteistisen määräämällä aurinkojumala Atonin ainoaksi palvonnan kohteeksi. Hän rakennutti myös uuden pääkaupungin Tell el-Amarnaan; tarkoituksena oli pesäeron tekeminen menneisyyteen. Ylimystö oli varmasti näitä muutoksia vastaan, mutta faraota toteltiin mukisematta. Hänen sanansa oli enemmän kuin mikään laki, sillä se ilmaisi jumalallista viisautta ja valtaa. Hallitsijan jumalasema vietiin Egyptissä huippuunsa ja sillä varmistettiin valtakunnan vakaus. Samalla se ilmeisesti esti faraota toteuttamasta pysyviä uudistuksia. Ekhnatonin vallankumous ylhäältä peruutettiin välittömästi hänen kuolemansa jälkeen.

Sotilaallisesti uusi valtakunta oli suurvalta, joka puolusti aggressiivisesti etujaan sekä etelässä, Nubiassa, että yhteenotoissa anatolialaisten, assyrialaisten ja babylonialaisten hallitsijoiden kanssa. Egypti pystyi myös vuoden 1200 eKr. paikkeilla torjumaan ns. merikansojen hyökkäyksen; nämä kansat riehuivat itäisellä Välimerellä ja saivat aikaan suuria mullistuksia.

> Merikansojen historia on kirjoitettu enemmän arvelujen kuin tosiasioiden pohjalta. Kysymyksessä oli luultavasti huomattava indoeurooppalainen kansainvaellus, ketjureaktio, joka syntyi kun voitetut kansat liittyivät ilomielin ryöstelevään joukkoon. (Myöhempien aikojen tuhoisat kansainvaellukset ovat todennäköisesti seuranneet samaa mallia, mikä on hyvin dokumentoitu 1200-luvun mongolivalloitusten osalta.). Joka tapauksessa merikansat aiheuttivat mykeneläisen kulttuurin tuhon. Koko Kreikka saaristoineen, Kreeta mukaan lukien taantui pahasti. Kreeta joutui tosin jo vuoden 1400 eKr. tietämissä mannerkreikkalaisten valloittamaksi, mikä merkitsi tuhatvuotisen minolaisen kulttuurin loppua. Hallinnon kieleksi tuli kreikka, mutta muuten muutokset olivat maltillisia, kun niitä verrataan saarta kaksisataa vuotta myöhemmin kohdanneeseen hävitykseen.

Näiden tapahtumien jälkeen egyptiläinen kulttuuri saattoi suhteellisen rauhassa keskittyä toistamaan itseään. Sen rauhaa häiritsivät tilapäisesti

vain Kyyroksen poika Kambyses, joka miehitti Egyptin 525 eKr. Aleksanteri Suuren vallattua maan 332 eKr. hellenistinen kulttuuri alkoi levittäytyä ptolemaiolaisten faraoiden valtakaudella. Aleksandriasta tuli antiikin johtava kulttuurin keskus. Egyptiläiset sopeutuivat sittemmin sekä roomalaisten hallintoon että myöhemmin Bysantin vallan aikaiseen kristinuskoon käännyttämiseen. Kalifi Omarin valloitettua maan vuonna 642 ja käännytettyä sen islamilaisuuteen kielellinen identiteettikin katosi – Egyptistä tuli osa arabimaailmaa.

Egyptistä poiketen, Japani, Kiina ja Intia ovat jokainen omalla tavallaan onnistuneet pitämään kiinni keskeisten arvojensa ytimestä, vakavista takaiskuista ja ajoittain lamauttavasta pysähtyneisyydestä huolimatta. Japanin vakautta on helpoin ymmärtää. Väestö on rodultaan ja kieleltään yhtenäinen, pohjoisen Ainun pientä kansansirpaletta lukuun ottamatta, ja saarivaltakunta on ollut miehityksiltä suojassa. Sitä ei ollut koskaan valloitettu ennen toisen maailmansodan tappiota; mongolikeisari Kublai-kaanin (Kubilain) aikaiset kiinalaiset maihinnousulaivastot torjuttiin vuosina 1274 ja 1281 enemmänkin hyvällä onnella kuin sotataidolla.

> Japanilaiset arvot ovat valikoitu sekoitus Kiinasta polveutuvaa konfutselaista ja buddhalaista lainatavaraa, jota on ryyditetty kotimaisella ryhmälojaliteetilla ja samuraimoraalilla. Japanilaiset ovat kokeneet oman osansa sisällissotia, mutta 1600-luvun puolivälistä lähtien maassa on vallinnut sisäinen rauha. Japanilaiset organisaatiot ovat tunnettuja konsensuspyrkimyksistään ja joukkuehenki on hyvin voimakas, mikä johtaa katkeraan kilpailuun yritysten ja yritysryhmien kesken. Yhteiskunnan vakauden takeena on kuitenkin voimakas kansallisuustunne.
>
> Nuoret eivät ole enää yhtä vahvasti ohjelmoituja. Elinikäiset työsuhteet eivät esimerkiksi enää ole itsestäänselvyyksiä, ja naisista on tullut yhä aktiivisempia työmarkkinoilla. Japanilaiset ovat sopeutumisen ja oppimisen mestareita. Meiji-vallankumous 1868 ja vuoden 1945 jälkeinen demokratisointi olivat traumaattisia kokemuksia, mutta suuret muutokset pystyttiin toteuttamaan luopumatta perinteellisistä perusarvoista.

Eiko Ikegami analysoi teoksessaan *Bonds of Civility* (2005) japanilaisen kulttuurin historiallisia juuria. Tokugawa shogunaatin aikana (1603–1867) Japani yhdistyi yhdeksi valtioksi, mutta ankara hallinto ei sallinut minkäänlaista poliittista aktiivisuutta. Yläluokan ja vähitellen myös keskiluokan energia keskittyi etiketin ja esteettisen hienostuneisuuden kehittämiseen; kaikenkattavasta tapakulttuurista tuli koko maata yhdistävä tekijä. Sosiaalinen pääoma sai Japanissa kansalliset mittasuhteet; yhteiskuntaa yhdistää kollektiivinen hyvän käytöksen taju. Kaikki arkipäivän tavat –

keskinäinen kohteliaisuus ja huomioonottaminen, puhtaudesta ja siisteydestä huolehtiminen, laadun ja säästäväisyyden painottaminen – ovat yhdenmukaisen esteettisen hienovaraisuuden ilmentymiä.

Ensimmäisen keisarikunnan alkuun asti vuoteen 221 eKr. Kiinan historia muistuttaa monessa suhteessa Eurooppaa. Itsenäiset kuningaskunnat taistelivat keskenään poliittisen ja sotilaallisen sekamelskan pyörteissä. Samanaikaisesti sekä hengellinen että aineellinen kulttuuri kukoistivat. Eri filosofisten koulukuntien välisessä kovassa kilpailussa konfutselaisuudesta tuli sittemmin yhteiskunnan normeja ja valtion hallintoa säätelevä oppi. Kiinalaista kulttuuria leimaa ja vakauttaa kunnioitus vanhempia ja ylipäänsä auktoriteetteja kohtaan. Toisaalta taas hallitsijan pitää palvella kansan etua, sillä muuten hän menettää ”taivaan” antaman mandaattinsa.

> Ensimmäinen keisari Shi Huangdi (hallitsi 221–210 eKr.) oli kovaotteinen tyranni, joka maan yhdistämisen ohella myös valoi sen yhtenäiseen muottiin; epäilyttävät kirjat poltettiin roviolla ja epätoivotut henkilöt saivat samankaltaisen kohtelun. Keisarikunnan historia on ketju nousun ja tuhon kausia. Alkumenestyksensä jälkeen jokainen dynastia tapasi kohtalonsa talonpoikaiskapinan ja/tai barbaarivalloitusten kourissa. Hunnit (Huang Su) olivat jo aikaisessa vaiheessa toistuvana kiusana. Myöhemmin mongolit ja mantšut ottivat kukin vuorollaan poliittisen vallan, minkä jälkeen he pian kiinalaistuivat. Mao Tse-tung (Zedong) voidaan nähdä uuden dynastian ensimmäisenä keisarina, yhtä häikäilemättömänä kuin Shi Huangdi.

Kiinan väestönkasvu jatkui herkeämättä. Vain erityisen tuhoisat valtiolliset romahdukset aiheuttivat pienehköjä laskuja. Teknologinen kehitys pysähtyi kuitenkin 1400-luvulla ja taiteilijat rajoittuivat viimeistelemään klassisia malleja; tiede puhtaana totuudenetsintänä ei ollut koskaan osa kiinalaista kulttuuria.[8]

Kiinalainen piktogrammeille perustuva kirjoitusjärjestelmä kehitettiin jo Shang-kaudella (noin 1600–1050 eKr.). Se loi pohjan keskinäiselle ymmärrykselle maan eri osien välille. Ihmiset pystyivät vaihtamaan tietoja kirjallisessa muodossa, vaikka eivät olisikaan ymmärtäneet toistensa puhekieltä. Yhteinen kulttuuriperintö oli käytettävissä paikasta, ajasta ja paikallisesta murteesta riippumatta. Kiina on kerta toisensa jälkeen pystynyt eheytymään historiansa väkivaltaisista vaiheista huolimatta. Kiinalaisten liikemieskyvyt ovat sen sijaan päässeet parhaiten oikeuksiinsa maan rajojen ulkopuolella, kun säästäväisyydelle, ahkeruudelle ja yritteliäisyydelle on annettu vapaat kädet.[9]

Toisin kuin Japani ja Kiina, Intia on melkein koko historiansa ajan ollut poliittisesti hajautunut tai valloitettu maa. Kielten ja kulttuurien paljous

ovat myötävaikuttaneet tähän asiaintilaan. Aleksanteri Suuren hyökkäys Intian luoteisosaan 327 eKr. antoi kuitenkin alkusysäyksen kotimaisen Maurya-dynastian valtaan nousulle 321 eKr. Kuningas Asokan valtakunta (270–232 eKr.) ulottui suurimpaan osaan Intiasta. Maurya-kuningaskunta romahti 185 eKr. Sen jälkeen vieraat, luoteesta tulleet valloittajat pystyivät ajoittain nousemaan hallitsevaan asemaan, mutta vasta Iso-Britannia yhdisti koko Intian siirtomaavaltansa alle.

Poliittinen hajaannus on korvattu uskonnollisella jatkuvuudella. Kun japanilaiset ja kiinalaiset ovat lähinnä agnostikkoja, Intiassa taas elämä ja uskonto ovat aina olleet yhteen kietoutuneita, vaikka hallitsijaa ei olekaan koskaan pidetty jumalallisena, kuten Japanissa ja Kiinassa. Hindulaisuus on synkretistinen uskonto, jota on vaikea kuvailla – monimuotoinen, sopeutumiskykyinen, suvaitseva, mutta silti tavattoman kestävä.[10] Buddhalaisuus on suurenmoinen yritys kirkastaa hindulaisuuden keskeiset ajatukset, ennen kaikkea sielunvaellusopin osalta. Siitä tuli valtionuskonto Asokan aikana, mutta se ei saanut pysyvää sijaa Intiassa, vaan kulkeutui naapurimaihin kuten Tiibetiin, Ceyloniin (Sri Lanka) ja Burmaan (Myanmar). Buddhistinen ajatusmaailma vaikutti vahvasti myös Kiinan ja Japanin kulttuurikehitykseen.

> Islamilaisuus levisi Intian niemimaalle 700-luvulla kauppasuhteiden ja miekkalähetyksen kautta; islamilaiset valloittajat hallitsivat pitkään poliittista näyttämöä. Islam pysyi kuitenkin vähemmistöuskontona. Tiukoista uskonnollisista rajanvedoista huolimatta Intian niemimaan elämäntyylit ja asenteet ovat hämmästyttävän yhdenmukaisia, riippumatta uskonnosta tai valtioiden rajoista. Kastijärjestelmä on toki hindulainen instituutio, mutta vanhoillisuus ja alistunut fatalismi ovat kauttaaltaan elämälle leimaa antavia. Sen vuoksi onkin huomionarvoista, että intialaiset siirtolaiset ovat melkein yhtä menestyviä kuin kiinalaiset.

Islamilainen maailma tarjoaa omat esimerkkinsä voitokkaista mutta myöhemmässä vaiheessa pysähtyneistä ja hajonneista valtiomuodostelmista. Bagdadin ja Sevillan kalifaatit edustivat 1000- ja 1100-luvulla aikansa korkeinta sivilisaatiota, ja osmannien (ottomaanien) valtakunta pysyi suurvaltana lähes meidän päiviimme saakka. Uskonnollinen indoktrinaatio ei ole pystynyt ylläpitämään poliittista vakautta, samalla kun kulttuurin pysähtyneisyys tuntuu olleen väistämätön seuraus henkisen vapauden tukahduttamisesta.

Hallitseva luokka kokee tavallisesti taloudellisen, poliittisen ja uskonnon vapauden epävakauden lähteeksi ja uhkana asemalleen. Vallan keskittäminen voi tuoda lyhytaikaisia etuja, mutta se sisältää myös kansalaishyveiden ja

-valmiuksien poisoppimisen. Kansalaisten spontaanit aloitteet kaikkoavat, yksilöllinen vastuuntunto katoaa, uudistuksia on yhä vaikeampi toteuttaa ja lopulta ne käyvät täysin mahdottomiksi. Sellaisesta tilanteesta ei ole paluuta. Valtiovalta on ajanut itsensä umpikujaan, ja uuteen alkuun voidaan päästä vain yhteiskunnan luhistumisen kautta. (Luvussa 6.2 on viitattu vastaavaan tapahtumakulkuun nykyaikaisten suuryritysten osalta.)

> Ranskan kunniakas vallankumous voidaan nähdä tämänkaltaisen historiallisen kehityskulun loogisena seurauksena. de Tocqueville osoittaa viimeisessä teoksessaan *L'Ancien Régime et la Révolution** (1856), miten vallankumous oli äärimmäinen seuraus hallinnon jatkuvasta keskittämisestä, joka aloitettiin jo 1500-luvulla ja vähitellen johti paikallisen itsehallinnon rappioon. Loppuvaiheessa toteutetut pikaiset ja puolinaiset uudistukset vain pahensivat tilannetta. Hän kirjoittaa: "En voi olla ajattelematta, että jos tämän vallankumouksen takana massojen sijaan olisi ollut kansan puolesta toimimassa valistunut itsevaltias, niin meillä olisi aikanaan ollut paremmat mahdollisuudet kehittyä vapaaksi kansakunnaksi." Vallankumous vain korosti keskittymistä ja Ranska taistelee edelleen tämän ongelman kanssa.

Länsimainen kulttuuri on perustettu menneiden sivilisaatioiden raunioille. Olemme voineet rakentaa varhaisten sukupolvien jättämän perinnön varaan ja olemme sitä paitsi lainanneet sekä ajatuksia että teknologiaa kaikkialta maailmasta – keksintöjä, materiaaleja ja viljelykasveja. Saadessamme yhä lisää tietoa vieraista ja kokonaan unohdetuista kulttuuripiireistä, voimme myös syventää käsityksiämme inhimillisen yhteiselon ehdoista erilaisissa yhteiskunnissa. Sen pitäisi olla avuksi, kun pyrimme muutoskykyiseen vakauteen eli dynaamiseen tasapainoon. Toisten kokemuksista oppiminen on kuitenkin suuri älyllinen ja moraalinen haaste.

11.3 Keskeytynyt kulttuurikehitys

Olemme voineet toistuvasti todeta, että kulttuurievoluutio muistuttaa monessa suhteessa biologista vastinettaan. Samoin kuin suurin osa lajeista on kuollut sukupuuttoon ilman suoranaisia seuraajia, niin myös useimmat yritykset korkeakulttuurin luomiseksi ovat tavanneet kolkon ja tuntemattoman kohtalonsa. Arkeologiset kaivaukset eivät yleensä ole voineet valaista romahduksen syitä, mutta joissakin harvoissa tapauksissa käytössämme on runsas aineisto.

---

* Vanha järjestys ja vallankumous

Luoteisen New Mexicon Chaco-kulttuuri (900–1150) oli levinnyt 100 000 neliökilometrin alueelle mutta ei koskaan tavoittanut täysin kehittyneen kaupunkikulttuurin asemaa. Keskeiselle paikkakunnalle (Chaco Canyon) oli ominaista ”suuret talot”, joissa oli useita kerroksia ja jopa 650 huonetta. Nämä tilat eivät olleet vakinaisia asuntoja, vaan todennäköisesti varattu uskonnollisiin menoihin ja juhlallisuuksiin. Useiden satojen kilometrien pituinen tieverkko yhdisti Chaco Canyonin muuhun asutukseen. Tiet tuntuvat olevan ylisuunniteltuja; ne olivat jopa yhdeksän metriä leveitä ja rakennettu tinkimättömästi suorin, epätaloudellisin linjauksin. Nekin palvelivat ilmeisesti jotakin rituaalista tarkoitusta. Kaukokauppa oli rajoittunut muutamiin ylellisyystuotteisiin.

Vuoden 1000 paikkeilla väestön arvioitiin nousseen noin viiteentuhanteen. Maanviljelyn kriittinen tekijä oli vedensaanti, joka vaihteli paljon paikasta ja ajasta riippuen. Sellaisessa tilanteessa yhteiskunnallinen järjestäytyminen saattoi tarjota hengissä selviämismahdollisuudet isommallekin väestölle elintärkeän vakuutussuojan muodossa. Etuoikeutettu yläluokka vakiinnutti ilmeisesti plussummapelin uskonnollis-poliittisten pelisääntöjen avulla. Sekä suuret talot että vaikuttavat tiet oli rakennettu projisioimaan arvo- ja käskyvaltaa.

Vuoden 1100 paikkeilla alkoi kuiva kausi, joka varmasti vaikutti Chaco-kulttuurin romahdukseen. Yhteiskunta oli kylläkin aikaisemmin selvinnyt vastaavista koettelemuksista, mutta yli-investoinnit monumentaalisiin rakennustöihin ja jähmeä, hierarkkinen yhteiskuntarakenne on varmasti pahentanut tilannetta. Yläluokan asema järkkyi, kun se ei enää pystynyt takaamaan väestölle edes toimeentulominimiä. Chaco-kulttuurin viimeistä vaihetta leimaa sodankäynti murhineen, tuhopolttoineen ja ihmissyöntineen. Kaikkien sota kaikkia vastaan oli elintarvikepulan ja hallinnon luhistumisen luonnollinen seuraus. Henkiin jääneet anasazi-intiaanit palasivat alkuperäisen elämänmuotonsa mukaisiin hajanaisiin ja riippumattomiin pienyhteisöihin.[11]

Chaco Canyon -kulttuuri kuvastaa yleismaailmallista kaavaa; sen historia voidaan nähdä Maya-kulttuurin pienoismallina. Pohjois-Amerikan Mississippi-kulttuuri ja trooppisesta Etelä-Amerikasta hiljattain löydetyt, melko edistyneet maanviljelysyhteisöt kulkivat analogisten vaiheiden kautta, vaikka ilmasto-olosuhteet olivat paljon edullisempia. Muutaman sadan vuoden onnistuneen yhteispelin ja sitä seuranneen väestön lisäyksen jälkeen vuorossa oli poliittinen luhistuminen, ja hengissä selvinneet palasivat alkukantaisempaan elämään.

Mississippi-kulttuurin keskus sijaitsi nykyisen Illinoisin osavaltion Cahokiassa, jossa loistonsa aikoina vuoden 1100 paikkeilla oli melkein 20 000

> asukasta. Monumentaaliset, jopa kolmekymmentä metriä korkeat maakummut olivat Chaco Canyonin suurten talojen ja kulttiteiden vastineita. Cahokiaa ympäröi myös satelliittipaikkakuntien verkosto, ja sen kauppayhteydet ulottuivat pitkälle. Vuoden 1250 jälkeen Cahokia taantui ja kaupunki tyhjeni ennen vuotta 1400.[12]

Samantapaisia kehityskulkuja on todettavissa Saharan etelänpuolisessa Afrikassa, vaikka ympäristö ei olekaan suosinut kulttuurikehitystä. Tiedonkulkua ja tavaran kuljetuksia vaikeuttivat satamien ja kulkuväyliksi sopivien vesiteiden puute. Tsetsekärpänen teki suurilla alueilla karjankasvatuksen mahdottomaksi, jolloin maanviljely vaikeutui ja kantajat jäivät ainoiksi kuljetusvälineiksi. Sairaudet olivat (ja ovat) trooppisessa Afrikassa suuri rasite. Krooniset infektiot ja trooppinen ilmasto vähentävät ihmisten toimeliaisuutta.

> Kaikesta huolimatta syntyi huomattavia kuningaskuntia, kuten Ghana (n. 900–1240), Mali (n. 1200–1450) ja Monomopata (n. 1000–1400), jonka pääkaupunki oli Zimbabwe. Niiden menestys nojasi sotilaalliseen voimaan ja siihen liittyvään kullalla, norsunluulla ja orjilla käytävään kaukokauppaan. Kuljetusvaikeudet mahdollistivat monopolisoinnin ja suuret voitot, jotka olivat hallitsevan luokan valta-aseman ja valtakunnan olemassaolon perusta. Eurooppalaiset törmäsivät 1800-luvulla paikoittain muihinkin hyvin järjestäytyneisiin yhteiskuntiin, kuten Ashanti, Uganda ja Dahomey pelottavine amatsoneineen, mutta niillä ei ollut keskiaikaisten valtioiden voimavaroja.

Afrikassa Abessinian ylänkö on ainoa alue, missä on osoitettavissa pitkäaikainen, ajanlaskumme alkuun asti ulottuva historiallinen jatkumo. Maa kääntyi kristinuskoon jo 300-luvulla, ja se on säilyttänyt paikallisen koptilaisuuden ulkoiset tunnusmerkit. Etiopia oli 700-luvulla suurvalta, joka taisteli islamilaisia valloittajia vastaan Punaisenmeren herruudesta. Yhteiskunnan elinvoima heikkeni vähitellen, mutta kulttuuriperintö pystyttiin 1700-luvun ajoittaisesta hajaannuksesta huolimatta säilyttämään aina nykypäivään asti.[13]

Euraasiassa kilpailevat korkeakulttuurit ovat kauan sitten imaisseet mukaansa aikaisemmat kesken jääneet kulttuurivirikkeet, vaikkakin monet syrjäseuduilla elävät heimot ovat pysyneet lähellä luonnontilaa. Mielenkiintoinen poikkeus on mongolien ekspansio, joka lähti liikkeelle 1200-luvun alkupuolella. Sivistymättömät paimentolaiset rakensivat maailmanhistorian laajimman imperiumin melkeinpä kädenkäänteessä. He tappoivat silmää räpäyttämättä miljoonia ihmisiä pelottaakseen seuraavia valloitusvuorossa olevia. Mongolimyrsky oli kuitenkin laantunut vuoden 1400

paikkeilla. Idän ja lännen välisten kauppateiden avaaminen oli edistänyt kauppaa ja kulttuurivaihtoa, mutta ainoan pysyvän jäljen mongolit jättivät väestön geeneihin.[14]

Australiassa kehitys pysähtyi metsästyksen ja keräilyn asteelle, vaikka rotuveljet Uudessa-Guineassa kehittivät hortikulttuuria – pienimuotoista lähinnä juuresten viljelyä, jota täydennettiin sikojen ja siipikarjan kasvatuksella.

> Uuden-Guinean ylänkö on ollut ja on edelleen antropologien Eldorado. Alkuperäiset asukkaat elivät eristettyinä laaksoissaan vuorten keskellä aina 1960-luvulle asti. Heitä voitiin tarkkailla aivan kuin aikakoneessa, joka oli pysähtynyt ehkä 5000 vuotta sitten. Jokainen heimo oli oma maailmansa, jota sotaisat naapurit uhkasivat metsästäessään statusta kohottavia pääkalloja.

Tyynenmeren saariryhmät muodostavat eri kehitysvaiheisiin päässeiden yhteisöjen valikoiman. Pienimpien saarien yhteisöt tasapainoilivat katoamisen rajoilla. Saariryhmän ja väestön koon myötä kulttuurin taso yleensä nousi (vrt. luku 2.4). Mutta edes Uudessa-Seelannissa ei voida havaita merkkejä kaupunkikulttuurista; ehkäpä maoreilla ei yksinkertaisesti ollut tarpeeksi aikaa kulttuuripotentiaalinsa toteuttamiselle?

Kun ”luonnollisen” kehityksen keskeytyksille – kulttuurien keskenmenoille – haetaan yleispäteviä syitä, voimakkaimmaksi selittäväksi tekijäksi nousee suhteellinen eristyneisyys. Läheinen yhteys sekä lähellä että kaukana sijaitsevien muihin yhteisöihin lisää relevanttia väestömäärää vauhdittaen plussummapeliä. Tavaroiden, keksintöjen, geenien ja uskonnollisten näkökantojen vaihto lisää muuntelumahdollisuuksia, kiristää kilpailua ja kasvattaa kulttuuripääomaa. Kenelläkään ei ole enää varaa istua paikallaan varmana siitä, että oma järjestelmä on virheetön. Puutteelliset tai kelvottomat ratkaisut voivat kumoutua, taloudelliselle ja poliittiselle yritteliäisyydelle avautuu pelitilaa.

Uskonnollisilla käsityksillä on varmaankin monissa, ehkäpä useimmissa tapauksissa ollut ennalta määräävä vaikutus yhteiskunnalliseen kehitykseen.[15] Voidaan olettaa, että keskenmenon kokeneissa kulttuureissa on vallinnut hyvin sisäänlämpiävä viitekehys, joka on ruokkinut ihmisten sisäänrakennettua vanhoillisuutta. Sikiövaiheessa olevilla valtioilla ei ole varaa tällaiseen ylellisyyteen toisin kuin pysähtyneillä korkeakulttuureilla, jotka voivat pitkään elää kerääntyneen kulttuuripääomansa varassa.

Vallitsevat arvot sisältävät usein lausumattoman kiellon, joka estää muutokset olemassa olevaan luonnonläheiseen olotilaan. Ehkäpä Uuden-Guinean papualaiset eivät halunneet toisenlaista elämäntapaa; ehkä he eivät vieläkään halua? Euroopan romanitkin arvostivat vuosisatojen ajan

enemmän vaeltelevaa elämänmuotoaan kuin ympäröivän korkeakulttuurin mukavuuksia ja vaivoja – kulttuuriperintö joka tuntuu vielä tänä päivänä, vaikka suurin osa romaneista on asettunut aloilleen.

> Romanit ovat paimentolaisuuden ainutlaatuinen jäänne. Jatkuva syrjintä on varmasti lisännyt heidän eristyneisyyttään, mutta se ilmentää myös itsevalittua, kulttuurista autonomiaa. Säännöllinen työ ei ole ollut houkuttelevaa. Miellyttävämmäksi vaihtoehdoksi koettiin elämäntapa, joka ei tuottanut varsinaista lisäarvoa ja vieraannutti romanit vakinaisesta väestöstä. Seurauksena oli noidankehä, jossa molemminpuoliset ennakkoluulot vahvistivat toisiaan.[16]

Miksi kulttuurivaste vaihtelee niin paljon eri väestöjen välillä? Mikä on se tekijä, joka estää yhteiskuntaa toteuttamasta kehitysmahdollisuuksiaan? Arvo- ja kulttuurirelativisteilla on yksinkertaisin vastaus näihin kysymyksiin. Ongelmaa ei ole, ei ole olemassa enemmän tai vähemmän kehittyneitä, parempia tai huonompia yhteiskuntamuotoja; kulttuurievoluution hierarkia on harhakuva (samoin kuin biologinen evoluutio). Koko kehitysidea on tyhjä ajatusrakennelma, joka on inhimillisen ja viime kädessä länsimaisen itsekeskeisen ylimielisyyden ilmentymä. Kaikki tulkoot onnellisiksi omilla tavoillaan.

Olen aiemmassa teoksessani lähemmin käsitellyt näitä ajatuskulkuja, joita pidän absurdeina, vaikka ne antavatkin pohtimisen aihetta; sivuamme syviä eksistentiaalisia kysymyksiä, jotka ovat pohjimmiltaan uskonasioita.[17] Tässä yhteydessä tuon esiin vain yhden käytännön näkökulman. Antakaa ihmisille valinnan vapaus! Kokemus osoittaa yksiselitteisesti, että tilaisuuden tullen selvä enemmistö valitsee rikkaamman, kehittyneemmän, vapaamman ja niin muodoin paremman yhteiskunnan. Päinvastaiseen suuntaan kulkeva liikenne on mitätöntä. Ihmiset eivät ole kulttuurirelativisteja.

11.4 Demokratian opettelu

Samaan aikaan kun pyhä allianssi piti Euroopan mannerta rautaisessa otteessaan, Latinalaisen Amerikan espanjalaiset siirtomaat julistautuivat itsenäisiksi ja tunnustautuivat Yhdysvaltojen mallin mukaisiksi demokratioiksi. (Brasilia julistautui vuonna 1822 itsenäiseksi keisarikunnaksi.) Kaukokatseiset johtajat, kuten Simón Bolívar (1783–1830) ja José de San Martín (1778–1850), hahmottelivat laaja-alaisia liittovaltiorakenteita, mutta pyrkimykset kaatuivat pian ahdasmielisiin, paikallisiin eturistiriitoihin. Keski-Amerikan konfederaatio säilyi kuitenkin hengissä aina vuoteen 1838.[18]

Vastaheränneissä kansallisvaltioissa demokratia syrjäytyi yleensä tuota pikaa, kun poliittinen sekasorto avasi tien sotilasdiktatuureille. Huolellisesti suunnitellut perustuslait osoittautuivat paperisiksi esteiksi, jotka ensimmäinen paikalle ehtinyt vallankaappaaja saattoi pyyhkäistä syrjään; caudillismosta tuli Latinalaisen Amerikan vallitseva hallitusmuoto. Demokraattiset ihanteet eivät kuitenkaan koskaan menettäneet vetovoimaansa ja tapana oli vannoa niiden nimeen.

> Antonio López de Santa Anan (1794–1876) persoona kuvaa latinalaisamerikkalaisten yhteiskuntien epävakautta ja horjuvia poliittisia pelisääntöjä. Hän taisteli ensin Espanjan puolella meksikolaisia kumouksellisia vastaan, vaihtoi sitten puolta ja auttoi vuonna 1822 Agustin I:tä nousemaan valtaistuimelle Meksikon keisarina. Vuosien 1823 ja 1855 välillä hän, erinäisistä vastoinkäymisistä huolimatta, oli Meksikon poliittisen elämän vallitseva hahmo (presidentti 1833–1836, diktaattori 1839 ja 1841–1845 ja presidentti 1846–1847 ja 1853–1855). Tämän ajanjakson aikana Meksikossa koettiin 36 presidentinvaihdosta.[19]

Latinalaisessa Amerikassa on viime vuosikymmenien aikana tapahtunut demokraattisen valtiomuodon läpimurto. Sotilasjuntat ja diktaattorit ovat nykyään harvassa, vaikkakin vain muutama maa ansaitsee vakaan demokratian arvonimen. Latinalaisen Amerikan historia osoittaa miten vaikeata on saada itseriittoiset poliitikot mukaan pitkän tähtäimen plussummapeliin. Ahdas, itsekäs näkökulma on useimmiten päässyt vallalle ja nollasummapelin logiikka on hallinnut politiikkaa. Katolisuuteen liittyvällä huonon omantunnon vajauksella on ollut ikäviä poliittisia seurauksia.

> Kansat eivät ole olleet valmiita kannattamaan demokraattista hallitusta. Köyhyys, koulutuksen puute ja yhteiskuntaluokkien vastakkainasettelut tekivät niistä demagogien ja populistien helppoja uhreja. Yksinvallan järjestys tuntui useimmiten paremmalta vaihtoehdolta kuin vähintään yhtä korruptoitunut demokraattinen epäjärjestys. Hallitseva luokka ja katolinen kirkko eivät toisaalta olleet valmiita luopumaan siirtomaa-ajalta peräisin olevista etuoikeuksistaan. Seurauksena oli latentin sisällissodan kaltainen tila, jonka aikana kaukonäköiset, rakentavat panostukset ajautuivat säännöllisesti haaksirikkoon. Tätä kirjoitettaessa Bolivia ja Ecuador tasapainoilevat demokraattisen uskottavuuden rajamailla. Öljymiljardeistaan huolimatta Venezuela on suistumassa epädemokratiaan, kun taas Kolumbia yrittää vaivalloisesti nousta huumepoliittisesta suostaan.

Vuosisatoja kestänyt, erittäin keskitetty siirtomaavalta ei antanut sijaa paikallisen demokratian sisäistämiselle, eivätkä emämaidenkaan demokraattiset

perinteet olleet kovin kehuttavia. Latinalaisen Amerikan täytyi aloittaa demokratian opiskelu esikoulutasolta ja sitä ohjasivat vain kaukaiset ja epämääräiset esikuvat. Lähes kahdensadan vuoden sisäisten ja ulkoisten konfliktien, taloudellisen kurjuuden ja ylipäänsä kelvottoman hallinnon jälkeen ihmiset ovat vihdoin alkaneet tajuta, että demokratia lopultakin on vähiten huono valtiomuoto. Reaalisosialismin luhistuminen auttoi varmasti tähän johtopäätökseen päätymisessä; Kuubasta tuli lopulta lähinnä pelottava esimerkki, paitsi uudelleensyntyneille populisteille kuten Venezuelan Hugo Chávezille ja Bolivian Evo Moralesille. Monen maan valtiomuoto on vielä hakusessa.

Intia sai itsenäisyytensä Isolta-Britannialta vuonna 1947. Ero islamilaisesta Pakistanista sai aikaan suuria väestönsiirtoja ja johti kauhistuttavaan verenvuodatukseen. Siitä huolimatta Intia pystyi luomaan maahan tyydyttävän demokraattisen hallinnon. Oikeuslaitos ja hallintokoneisto olivat pitkään olleet intialaisten hallussa, ja vallanvaihto hoidettiin hyvässä yhteisymmärryksessä. Intia on ollut poliittisesti vakaa vaikeista sosiaalisista jännitteistä ja nopeasta väestönkasvusta huolimatta. Demokraattiseen itsehallintoon siirtyminen sujui ilman synnytystuskia, mikä on lähes ainutlaatuinen saavutus.

> Taloudellinen kehitys on sen sijaan ollut pettymys, varsinkin jos vertailukohteina ovat Japani ja Kaukoidän tiikerit, viime aikoina myös Kiina. Sosialistinen talousdoktriini johti alun alkaen talouselämän väärille urille. Seurauksena oli liiallinen valtion valvonta, subventiot, ulkomaailmasta erottautuminen ja tavaton byrokratia. Markkinoiden toiminta-alaa rajoitettiin, yrityksiä suojeltiin ulkomaiselta kilpailulta; poliittinen kähmintä ja korruptio muodostuivat tärkeimmiksi kilpailukeinoiksi. Varovainen liberalisointi on jo johtanut talouden nousuun, mutta muutosvastarinta on voimakasta; kastijärjestelmä on uudistuksista huolimatta vieläkin kahleena yhteiskunnan jalassa.

Brittien pitkä siirtomaahallinto loi hyvän pohjan demokratialle.[20] On kuitenkin hämmästyttävää, miten kivuttomasti lähes miljardi suurimmaksi osaksi köyhää ihmistä kykenee hoitamaan yhteisiä asioitaan toimivan demokratian puitteissa, lukuun ottamatta satunnaisita yhteenottoja uskonnollisten vähemmistöjen, muslimien ja sikhien kanssa. Köyhinkin intialainen on osa vanhaa kulttuuriperintöä ja sen velvoittavaa identiteettiä; kulttuurinormit pitävät yleensä väkivallan aisoissa. Intia on kaiken kaikkiaan rohkaiseva esimerkki siitä, että demokratia voi toimia kehitysmaassa.

Mustassa Afrikassa tilanne on sitä vastoin kaikkea muuta kuin toivoa herättävä, vaikka siirtomaavallan loppuminen avasikin oven muodolliselle demokratialle Ghana lähti ensimmäisenä liikkeelle vuonna 1956. Maan

johtajaan Kvame Nkrumahiin (1909–1972) kohdistui suuria toiveita. Britit jättivät taakseen suhteellisen hyvinvoivan maan, jolla oli toimiva hallinto ja hyvä, vaikkakin suhdanneherkkä talous. Ei kuitenkaan kestänyt kauan ennen kuin ongelmat alkoivat kasaantua.[21]

> Nkrumah hallitsi yhden puolueen valtiotaan aina vain mielivaltaisemmin; vuoden 1960 perustuslain muutos teki hänestä käytännöllisesti katsoen yksinvaltiaan. Sukulaisten suosinta levisi ja sekä politiikka että valtiojohtoinen talous olivat pian täysin korruptoituneita; ministerit ottivat rutiininomaisesti valtion tilauksista kymmenen prosenttia itselleen. Nkrumahin maatalouspolitiikka köyhdytti viljelijät samalla, kun käytettävissä olevat varat panostettiin järjettömiin investointeihin. Koulutus ja terveydenhuolto, jotka olivat päässeet hyvään alkuun, romahtivat varojen puutteen takia; suuri osa koulutetusta henkilökunnasta muutti pois maasta. Nkrumahin suurieleinen ulkopolitiikka ei johtanut mihinkään; sivutoimenaan hän tuki kumousliikkeitä naapurimaissa.

Kenraalijuntta syrjäytti Nkrumahin vuonna 1965. Sen jälkeen sotilasvallankaappaukset seurasivat toisiaan; yritykset siirtää valta poliitikoille jäivät lyhytaikaisiksi. Nykyinen vallanpitäjä Jerry Rawlings otti vuonna 1992 kolmannen kerran hallitusvastuun rutiköyhässä maassa ja on vastoin kaikkia odotuksia onnistunut vakauttamaan tilanteen.

Surullisinta on, että ylisummaan Ghana kuuluu huonon valtionhoidon vähemmän pelottaviin esimerkkeihin. Sama kuvio toistuu monissa maissa, mutta moninkertaisesti suurennettuna. Nkrumahin ja Rawlingsin melko hyväntahtoisten persoonallisuuksien sijaan tapaamme häikäilemättömiä vallan hyväksikäyttäjiä, jotka kilpailevat toistensa kanssa väkivaltaisuudessa, ahneudessa ja pätevyyden puutteessa. Hyvin koulutetut idealistitkin, kuten Sambian Kenneth Kaunda (s. 1924) ja Malawin Hastings Banda (1896–1997) korruptoituivat rajattomasta vallastaan ja isännöivät lopulta köyhäintaloa. Vain Tansanian Julius Nyerere (1922–1999) oli tarpeeksi järkevä luopuakseen vallasta sen jälkeen, kun hänen utopistinen sosialisminsa oli epäonnistunut.

Jos Etelä-Afrikkaa jätetään syrjään, Botswana, Mali ja Senegal, jossa legendaarinen Léopold Senghor (1906–2001) loi kansakunnan perustan, ovat ainoat valtiot, joissa on jotakuinkin toimiva demokratia. Norsunluurannikkoa pidettiin pitkään yhtenä poikkeuksena, mutta se on nyttemmin vajonnut sisäisiin erimielisyyksiin. Useimmissa maissa demokraattista vallanvaihtoa on vaikea kuvitella. Yksipuoluevaltioissa vallanperimys on suuri ongelma, eikä sitä helpota se, että vallassaolijat vaativat elinikäistä mandaattia. On houkuttelevaa poistaa Musta Afrikka ihmiskunnan tilinpidosta

sekä taloudellisesti että poliittisesti. Latinalainen Amerikka ei kuitenkaan näyttänyt paljon paremmalta itsenäisyytensä ensimmäisen puolen vuosisadan jälkeen. Demokratian opettelu on pitkä prosessi, mutta orastavia pyrkimyksiä voidaan voimistaa sopivilla kannustimilla ja pakotteilla.

Neuvostoimperiumin yllättävä, rauhanomainen luhistuminen jätti jälkeensä kirjavan kokoelman maita, joiden demokraattinen perinne oli hyvin vaihteleva. Varsinkin Venäjän poliittinen kehitys kiinnostaa ottaen huomioon sen energiaresurssit ja ydinasevarastot. On myös kiehtovaa seurata, miten maa yrittää muokata vanhoja, totalitaarisia rakenteitaan uuteen uskoon ja omalla tavallaan tavoittelee kohtuullista demokraattista vakautta.

> Boris Jeltsin otti vuonna 1991 hallintaansa valtiokoneiston, joka ei sopinut uusiin, demokraattisiin kehyksiin. Talous oli suistua hajoavan suunnitelmatalouden ja vastaheränneiden, kaoottisten markkinavoimien väliseen kuiluun. Ajan, kokemuksen ja asianmukaisen säännöstön puutteen takia nopeasta yksityistämisestä tuli rymyjuhlat, jotka muistuttivat rosvoparonien riehuntaa Yhdysvalloissa 1800-luvun lopulla.[22]
>
> Vladimir Putin (presidentti vuodesta 2000) on vahvistanut keskushallinnon asemaa ja hallitsee verrattain yksinvaltaisesti demokraattisia muotoja noudattaen. Valtiontalous on korkeiden öljyhintojen ansiosta hyvässä kunnossa ja kansantalous mukavassa kasvuvauhdissa. Lainsäädäntöä on modernisoitu, mutta Putin ei ole edistynyt itse julistamassaan taistelussa korruptiota ja byrokratiaa vastaan. Esimerkiksi Anna Politkovskajan pureva kritiikki kirjassaan *Putinin Venäjä* (*Putin's Russia,* 2005) on vakava varoitus, jolle hänen brutaalin murhansa (7.10.2006) antoi lisää painoarvoa. Kirjaa ei ikävä kyllä ole julkaistu Venäjällä.

Venäjän suurin ongelma on poisoppiminen. Ihmisten on päästävä eroon riippuvuudestaan ylhäältä päin annetuista määräyksistä ja menneen suurvalta-aseman muistosta. Pesänselvitys neuvostoajan julmuuksien kanssa pitäisi myös nostaa asialistan kärkipäähän. Aitoa demokraattista hallintoa ei ole vakiinnutettu; tilanne muistuttaa Meksikon PRI-hallinnon aikaa, jolloin istuva presidentti nimitti itsevaltiaasti seuraajansa. Puutteiden ja ongelmien olemassaolo tuskin on sinänsä hämmästyttävää. Traumaattisen ylimenokauden vähäinen väkivalta oli suurempi yllätys. Kaiken kaikkiaan Venäjän viimeisen viidentoista vuoden kehitys on ylittänyt kohtuulliset odotukset.

Lopuksi silmäys Saksan ja Japanin toisen maailmansodan jälkeiseen pakkodemokratisointiin. Voittaja on harvoin pystynyt istuttamaan ideologiansa yhtä tehokkaasti kuin Yhdysvallat. Tehtävää helpotti se, että maiden aikaisemmat hallitukset olivat menettäneet kaiken uskottavuutensa epä-

onnistuneiden sotaseikkailujen takia. Tappio oli täydellinen ja yksiselitteinen; poisoppimisesta tuli yhtä perinpohjainen. Demokraattisen päätöksenteon perinne oli myös olemassa vaikka kehittymättömänä. Ennen kaikkea voittajavaltio oli pohjimmiltaan hyväntahtoinen, eikä se halunnut saalistaa tai alistaa. Yhdysvallat osoitti johdonmukaisesti hyvää tahtoa, mikä vastoin useimpien odotuksia johti täydelliseen menestykseen. Se tuskin voidaan toistaa Afganistanissa ja Irakissa. Palaan asiaan islamilaisuutta ja demokratiaa käsittelevässä osiossa (luku 13.5).

11.5 Historian opetuksia

Olen pyrkinyt luonnostelemaan uusiin ympäristöihin istutettujen demokraattisten valtiomuotojen näkymiä käyttäen taustana eriluontoisia historiallisia umpikujia. Rajoitettu tosiasiapohja ei salli kovin pitkälle meneviä yleistyksiä, mutta epäilen päästäisiinkö laajalla analyysilläkään paljon pidemmälle. Yksi asia on varma. Historiallinen kehitys on riippuvainen arvoista ja pelisäännöistä, jotka taas heijastavat kollektiivisia kokemuksia ja uskomuksia.

Rotuun liittyviä erilaisuuksia ei pidä periaatteessa sulkea pois, mutta niiden rooli ei voi olla kovin merkittävä. Meidän kaikkien esi-isät ratkaisivat kauan sitten yhteiset ongelmansa samalla tavalla – demokraattisessa istunnossa, jota johtivat rajallisella arvovallalla varustetut vanhukset. Eikä siitäkään ole kovin kauan, kun nykyisiä johtavia demokratioita asuttivat alkukantaiset barbaarit, joita sen ajan kulttuurieliitti halveksi. Varmin lähtökohta on, että kaikilla ihmisryhmillä on pidemmän päälle yhtä suuret mahdollisuudet myötävaikuttaa globaaliin kulttuurikehitykseen, nykypäivän tilanteesta riippumatta.

Olemme edellä yrittäneet ymmärtää, mitkä tekijät poissaolollaan laukaisevat kulttuurin pysähtymisen ja rappion, mutta olemme vain hipaisseet toista yhtä mielenkiintoista kysymystä: Miten ja miksi kulttuurinen plussummapeli alun alkuun käynnistyi? Ikävä kyllä tietokantamme on tässä suhteessa hyvin puutteellinen ja jättää tilaa monenlaisille arveluille.

> Arnold Toynbeen mukaan ympäristön haasteet saavat optimiolosuhteissa aikaan luovan kulttuurivasteen. Jos haaste on ylivoimainen, väestö elää lähellä toimeentulorajaa eikä kykene keräämään välttämätöntä alkupääomaa. (Toynbeen suosikkiesimerkki olivat inuitit; myös anazasi-intiaanit sopivat malliin.) Mutta jos elämä on liian helppoa, tulevaisuudesta ei tarvitse huolehtia, haasteet jäävät tulematta, eikä pitkäjännitteisyyttä palkita. Niin sanottujen hydraulisten kulttuurien – Mesopotamia, Egypti ja Harappa –

voidaan katsoa tarjonneen hyvän tasapainon olemassaolon haasteiden ja ympäristön hallintamahdollisuuksien välille.

Robert Carneiro on esitellyt kilpailevan mallin, joka oikeastaan täydentää Toynbeen ajatuskulkuja.[23] Carneiro asettaa vastakkain Amazonin alueen suhteellisen kulttuuriköyhyyden ja Perun rannikkokaistaleen eristyksissä olevat jokilaaksot, joissa esihistoriallinen valtionmuodostus oli pikemmin sääntö kuin poikkeus. Kun maantieteelliset olosuhteet eivät estä maastamuuttoa sisäisten ristiriitojen, kuten esimerkiksi väestönkasvun yhteydessä, uusia valtioita ei synny; heikompi osapuoli voi aina väistyä ja löytää elantonsa rajattomasta erämaasta. Jos siirtolaisuus on käytännössä mahdotonta, kuten Perussa, väistämätön sodankäynti pakottaa poliittiseen integraatioon, joka helpottaa kaupankäyntiä ja mahdollistaa keinokastelun, verotuksen ja valtavat rakennusprojektit.

Norman Yoffee on hylännyt kaikki teoriat ja yrittää olla tekemämättä johtopäätöksiä sumerilaisen kulttuurin syntyä käsittelevästä, yksityiskohtaisesta analyysistaan.[24] Käytettävissä olevan arkeologisen aineiston runsaus, johon sisältyy valtava määrä nuolenpääkirjoituksia, tarjoaa ainutlaatuiset mahdollisuudet osoittaa kevytmieliset spekuloinnit vääriksi. Aivan kuten biologisessa evoluutiossakin, äkillinen muutos purkaantuu lähemmin tarkasteltuna pienten sopeutumisien sarjaksi. Sumerilaista läpimurtoa – kaupunkikulttuuri ja kirjoitettu kieli – edelsi tuhansien vuosien asteittainen kehitys kylätasolla.

Oma käsitykseni on, että kulttuurievoluutio syntyy ennen kaikkea erilaisten yhteisöjen ja ryhmien vuorovaikutuksesta. Yhteydet voivat olla rauhanomaisia tai riitaisia mutta tuottavat joka tapauksessa uutta, innostavaa tietoa ja paremman työnjaon. Erilaisten kulttuuripiirien välinen ristihedelmöitys on usein antanut yhteiskunnan dynamiikalle mahtavasti lisäpotkua. Vaikka eristyksissä elävät yhteisöt saattavat osoittaa ihailtavaa kekseliäisyyttä, näyttää kuitenkin siltä, että väestön määrä asettaa yhteisön luovuudelle ja kulttuurikudoksen monimuotoisuudelle ylärajan. Inhimillinen plussummapeli perustuu paitsi vaihdantaan myös lainaamiseen, kopiointiin eikä vähiten keskeneräisiksi jääneiden ideoiden yhdistelemiseen.

Relevantti vuorovaikutteinen väestö on siis kulttuurievoluution ratkaiseva muuttuja; eristyksessä kehitys ei pääse edes liikkeelle. Perulaisten rannikkolaaksojen eristyneisyys, josta oli seurauksena valtion synty, asetti myös rajat sivistyksen leviämiselle ja siten myös sen elinvoimalle ja elinajalle. Sokaistuneesta itsetyytyväisyydestä johtuva eristäytyminen merkitsee toisaalta lopun alkua kehittyneellekin kulttuuripiirille. Kommunikaatiokatkos naapurikansoihin, pakollinen tai itse valittu, jarruttaa sekä oppimista että poisoppimista ja on tuhoisa yhteisön luovuuden kannalta.

Demokratia on, sikäli kuin ymmärrämme, vähiten huono ja kaikkein ihmisarvoisin yhteiskuntamuoto, mutta se edellyttää laajamuotoista sosiaalista yhteispeliä. Demokratian opettelu on yleensä pitkä ja vaikea prosessi monine takaiskuineen. Jokainen uusi sukupolvi joutuu sen opin käymään. Kollektiiviseen itsekontrolliin johtavaa tietä reunustavat kiusaukset, jotka on torjuttava, kehitysansat jotka on vältettävä ja vaikeudet jotka on voitettava.

On hieman ironista, että nykypäivän Etelä-Afrikka rakentuu sen demokraattisen perinnön varaan, joka jäi kansainvälisen tuomion saaneelta apartheidhallinnolta. Totuuskomissio on selvittänyt välit menneisyyden kanssa ja luonut pohjan rotujen väliselle sovinnolle. Vaikka rikollisuutta on paljon, oikeusjärjestelmä toimii aina korkeimpaan tuomioistuimeen asti, eikä mediaa sensuroida. Musta väestö haluaisi lisää viljelysmaata, mutta hallitus ei ole lähtenyt mielivallan tielle, kuten Zimbabwessa. Tuloerot ovat valtavia, mutta valkoinen vähemmistö on toistaiseksi turvassa. Ammattitaitoinen väestö muuttaa enenevässä määrin maasta, ja eteläafrikkalaiset yritykset hajauttavat täyttä vauhtia toimintaansa ulkomaille. Maahan virtaa kuitenkin kansainvälistä pääomaa, eikä omistamisen ja johtamisen rajoitettu afrikkalaistaminen ole juuri vaikuttanut yritysten tehokkuuteen. Opposition hampaattomuus on suurin uhka. Etelä-Afrikka on käytännössä yksipuoluevaltio; sillä on vielä demokratian kypsyyskoe edessään – todellinen vallanvaihto.

Muu musta Afrikka kamppailee laihoin tuloksin demokratian ja markkinatalouden juurruttamiseksi. Siirtomaavalta ja entisaikojen orjuus ovat suosittuja mutta epäuskottavia perussyitä esiintyviin ongelmiin; orjakauppa oli ikivanha käytäntö kaikkialla maailmassa, eikä vähiten Afrikassa. Siirtomaavallat vetivät toki keinotekoisia rajoja, mikä on lisännyt heimojen välisiä hankauksia. Vaikeudet eivät kuitenkaan korreloi siirtomaavallan pituuteen tai ponnekkuuteen, pikemminkin päinvastoin. Intia ja Etelä-Afrikka ovat hyviä esimerkkejä siitä, miten pitkäaikainen ja läpikotainen siirtomaahallinto helpottaa demokratiaan siirtymistä.

Demokratiaa ei voida lahjoittaa. Sillä on hintansa, joka täytyy maksaa kaikenkattavien pelisääntöjen kunnioittamisena sekä omien henkilökohtaisten etujen ja välittömien tarpeiden tyydyttämisen kustannuksella. Se ei useinkaan vaadi uljaita uhreja, mutta sen sijaan arkista panostamista oppimiseen ja opettelemisen kaikilla tasoilla. Afrikassa on paljon sosiaalista pääomaa, mutta se ei yksinään riitä. Uuden plussummapelin rakentaminen pitää aloittaa perustuksesta: perheestä, koulusta ja seurakunnasta.

Kristillistä lähetystyötä pidetään nykyään aikansa eläneenä ja sitä syytetään muun muassa paikallisten kulttuurien horjuttamisesta. Kristillinen into on

> saattanut välillä mennä liioittelun puolelle, mutta kärsivällinen työ peruskoulutuksen ja terveydenhuollon parissa uskonvarman evankelioinnin ohessa ei varmaankaan ole mennyt hukkaan. Gibbon syytti aikoinaan kristinuskoa Rooman valtakunnan tuhosta, vaikka uusi uskonto itse asiassa oli avain paremman plussummapelin aloittamiseksi. Afrikan paikallisperinteitä on täydennettävä ja hiottava ruohonjuuritasolla, jotta demokratialle avautuisi mahdollisuus. On olemassa huonompiakin vaihtoehtoja kuin kristillinen oppiminen ja indoktrinointi.

Ilmestysuskonnot tai vakiintuneet filosofiset oppirakennelmat ovat kaikissa korkeakulttuureissa toimineet pitkän tähtäimen toiminnan kannustimena. Niihin liittyvät perusarvot sääntelevät kulttuuriominaista plussummapeliä ja takaavat yhteiskunnan vakauden. On tuskin sattuma, että poliittisen demokratian juuret ovat protestanttisen kristinuskon värittämässä ympäristössä. Toisaalta amerikkalaiset perustuslain isät näkivät vaivaa uskonnollisen puolueettomuuden varmistamiseksi. Päätettiin erottaa uskonto ja politiikka toisistaan, etteivät tunnustukselliset kiistat myrkyttäisi poliittista ilmapiiriä. Demokratia ei ole sidoksissa tiettyyn uskontoon mutta se edellyttää riittävää moraalista pääomaa.

Nykyaikaisten demokratioiden tavoitteena on avoin yhteiskunta, jossa ihmiset ovat vapaita kommunikoimaan ja toteuttamaan itsensä hedelmällisen yhteistyön kautta. Siten kosketuspinnat ja muuntelumahdollisuudet kasvavat eksponentiaalisesti autoritaarisiin hallitusmuotoihin verrattuna. Yhteiskunnan luovuudelle ja siten plussummapelin lisäarvolle ei ole ratkaisevaa väestön koko sinänsä, vaan merkityksellisten vuorovaikutusten määrä.

Nykymuotoisten demokratian historia on lyhyt. Moni asia voi vielä mennä ja tuleekin menemään vikaan tulevina vuosikymmeninä, vuosisatoina ja vuosituhansina. Paljon puhuu kuitenkin sen puolesta, että olemme löytäneet tukevan lähtökohdan kestävälle ihmisarvoiselle yhteispelille. Täten meillä pitäisi olla hyvät edellytykset kulttuurien nousua ja tuhoa säätelevän historiallisen kuvion murtamiseksi. Yritämme seuraavissa luvuissa tunnistaa menestyksen avaimet samoin kun vaarat ja uhkat ja samalla koetamme katsahtaa tulevaisuuteen. Yksi rohkaiseva (tai masentava) johtopäätös on ennakoitavissa. Meistä itsestämme se riippuu.

Luku 12: Tulevaisuuden näkymiä

Demokratian elinehto on vallan ja vastuun vapaa itseorganisoituminen ja niiden hajauttaminen alimmalle mahdolliselle tasolle; demokratiat muuntavat yhteiskunnan kompleksisuuden keskeiseksi voimavaraksi. Energia on elintärkeä resurssi; emme tule kärsimään sen puutteesta, mutta hinta saattaa nousta. Tiedon demokratisoituminen on lopulta atk-vallankumouksen tärkein seuraus – tietoa ei voi enää monopolisoida. Avaruuden tutkiminen on lopullinen tieteellinen ja tekninen haaste; se toimii ihmisen kekseliäisyyden, kestävyyden ja tulevaisuudenuskon polttopisteenä. Ihmiskunta kohtaa myös kaikkien aikojen suurimman eettisen haasteensa, jos ja kun perintötekijöitämme pystytään järjestelmällisesti muokkaamaan.

12.1 Kompleksisuus ja itseorganisoituminen

Vaikka monimutkaisten ilmiöiden tutkiminen onkin suuresti edistynyt, järjestelmän kompleksisuus asettaa edelleen tiukat rajat sen ennustettavuudelle.[1] Futurologia on tieteenala, joka tutkii tavattoman monimuotoisen yhteiskuntamme tulevia kulkuja, mikä on selvästi itsensä erehtyväiseksi todistava hanke. Jokainen aito, julkaistu ennuste rikastuttaa tietokantaamme. Se muuttaa ennusteen lähtökohtia, jolloin se välttämättä falsifioi itse ennusteen. Futurologian tehtävä rajoittuukin käytännössä skenaarioiden luomiseen, toisin sanoen inhimillisen kaukonäköisyyden systematisointiin.[2] Nämä keinotekoiset tulevaisuudet toimivat usein varhaisina varoituksina, mutta niitä voidaan myös käyttää väärin.

> Rooman klubin ensimmäinen raportti vuonna 1971 oli kovaääninen herätyskello, mutta se menetti pian uskottavuutensa, kun ennusteet osoittautuivat ylimitoitetun pessimistisiksi. Raportin suurin heikkous on kuitenkin se, että tärkeimpien muuttujien, kuten väestön ja energiankulutuksen, oletetaan kasvavan eksponentiaalisesti. Matematiikkaan perehtynyt henkilö tajuaa välittömästi, että sellainen malli väistämättä johtaa katastrofiin; selvityksen johtopäätökset sisältyvät sen lähtökohtiin. Raportin piilevä tarkoitus oli puhua tiukasti keskusjohtoisen yhteiskunnan puolesta, jossa sovellettaisiin nollakasvuajatusta ja joka siten takaisi ihmiskunnalle siedettävän elämän tai ainakin pitäisi sen hengissä – toisin sanoen se oli ekologisesti viritettyä sosialismia.

> Osake-, raaka-aine-, futuuri- ja muut pörssit edustavat toista futurologista ääripäätä. Pörssi onkin jatkuvasti käynnissä olevaa Delfoi-kyselyä; sen kaikki osallistujat kuvittelevat tietävänsä tulevan kurssikehityksen, vaikka kukaan ei sitä tiedä. Markkinat ovat tietysti aina väärässä, mutta ne korjaavat itseään jatkuvasti. Noteeraukset toimivat samalla järjestelmän syötteenä, mikä johtaa kiertoon ja avaa oven tutuille kaoottisille epävakauksille. Pörssit ovat siitä huolimatta parhaita keskipitkän taloudellisen kehityksen indikaattoreita.

Sata, tuhat tai kymmenen tuhatta vuotta sitten toiminut Rooman klubi olisi hyvillä perusteilla voinut ennustaa, että ihmiskunta törmää seinään lähitulevaisuudessa. On ylimielistä ja suorastaan tyhmää rajata ilman muuta pois kaikki ennalta arvaamattomat, luovat reaktiot, joilla tulevat sukupolvet vastaavat esille tuleviin haasteisiin. Esivanhenpamme eivät heittäneet pyyhettä kehään, ja meillä on huomattavasti paremmat syyt uskoa tulevaisuuteen. Tällä en tarkoita että ennakoitavat tai odottamattomat katastrofit olisivat poissuljettuja. Pikemminkin päinvastoin. Takaiskut eivät kuitenkaan ole ratkaisevia vaan onnistumiset.

Meidän olisi pitänyt oppia, että inhimillisen yhteistoiminnan monimutkaisuus asettaa ahtaita rajoja kyvyllemme ymmärtää, ennakoida tai hallita yhteiskunnallisia tapahtumia.[3] Meillä on kuitenkin mahdollisuus tietoisesti organisoida yhteispelimme ja hapuilla kohti ihmisarvoisempaa tulevaisuutta. Jokainen plussummapeli vaatii oman säännöstönsä, kirjoitetun tai kirjoittamattoman, ettei se sortuisi lyhytnäköiseen omanvoitonpyyntiin. Meidän täytyy löytää oikeat takaisinkytkennät, jotka itsesäätelyn avulla luovat tasapainon yksilöiden vapauden ja yhteisön etujen välille.

> Kakun, todellisen tai kuvaannollisen, jakaminen mahdollisimman tasapuolisesti kahteen yhtä suureen osaan on ikivanha ongelma. Yksinkertaisin ratkaisu on se, että toinen osapuolista jakaa kakun ja toinen saa valita, kumman palan hän haluaa. (Jakaja on jonkin verran heikommassa asemassa ja voidaan valita arpomalla.) Prosessi on itsesäätelevä, eikä se vaadi sen kummemmin korkeaa moraalia kuin puolueetonta erotuomariakaan. Jos valinta on tehtävä kahden erisuuruisen kakunpalan välillä, on perinteinen moraali heikoilla. Aino ottaa kylmästi isomman palan. Aleksi reagoi suutuksissaan: ”Kuinka voit olla noin röyhkeä?” Aino vastaa: ”Mitä itse olisit tehnyt?” Aleksi: ”Olisin tietysti ottanut pienemmän palan!” Aino: ”No, sittenhän lopputulos on sama.”

Demokraattinen itseorganisointi kohtaa monimutkaisempia ongelmia, mutta pelisäännöt voivat silti olla yksinkertaisia ja selviä, mitä tulee niukkojen, yhteisten resurssien hyödyntämiseen. Osuustoiminta on esimerkki

onnistuneesta taloudellisesta itseorganisoitumisesta yhteisten taloudellisten intressien edistämiseksi. Demokraattinen omistusrakenne asettaa kuitenkin esteitä pääoman hankkimiselle, riskien otolle ja päätöksentekokyvylle. Joustavuus kärsii ja strateginen uudelleen orientoituminen on käytännöllisesti katsoen mahdotonta. Tämän johdosta osakeyhtiöstä on tullut markkinatalouksien yleisin yritysmuoto.

> Teollisuusmaissa kaukonäköinen lainsäädäntö mahdollisti 1800-luvun alussa sijoittajien, yrittäjien, keksijöiden sekä ammattitaitoisen ja -taidottoman työvoiman organisoitumisen osakeyhtiön muodossa. Toisin kuin aikaisemmissa yhtiömuodoissa, osakeyhtiössä omistajilla ei ollut osakesijoitustensa lisäksi muuta taloudellista vastuuta, mikä helpotti kannattavien, mutta riskipitoisten projektien pääomansaantia. Voiton tavoittelu ja konkurssiuhka saivat ihmisten tarmon ja kekseliäisyyden liikkeelle; suotuisissa olosuhteissa ylijäämä voitiin käyttää aggressiiviseen laajentumiseen.

Osakeyhtiöistä tuli taloudellista plussummapeliä vauhdittava tekijä. Ne reagoivat parhaiten markkinoiden palkitseviin ja rankaiseviin mekanismeihin; voitto- ja tappiotili on mahtava ohjausväline. Tuloksen tekemisen motiivi on edelleen alihyödynnetty yhteiskunnissamme poliittisesta torjunnasta johtuen

> Itse aiheutetut sairaudet synnyttävät tänä päivänä huomattavia ja periaatteessa tarpeettomia kansantaloudellisia kustannuksia. Terveydenhoitoviranomaisten kampanjat alkoholismia, ylipainoa ja ylipäänsä epäterveellisiä elämäntapoja vastaan eivät ole sanottavammin menestyneet. Miksi ei näiden ihmisten hoitamista annettaisi urakalla esimerkiksi yksityiselle sairausvakuutusyhtiölle, jolla olisi voimakas ponnin asiakkaidensa itsetuhoisten käyttäytymismallien muuttamiseen? Yhdysvalloissa tällaista yritysstrategiaa kokeillaan jo menestyksellisesti.*

Poliitikkojen tavoitteena pitäisi olla rohkaista kansalaisten spontaania itseorganisoitumista ja minimoida tarve suoranaiseen asioihin puuttumiseen. Se sotisi kuitenkin heidän omia etujaan vastaan. Seurauksena on poliittisen vallankäytön ja byrokraattisten rakenteiden jatkuva kasvu kaikissa demokratioissa. Olemme joustavien instituutioidemme puitteissa luovuttaneet julkisille, persoonattomille järjestelmille melkoisen osan vastuusta itsestämme ja lähimmäisistämme. de Tocquevillen synkkä ennustus (katso luku 4.3) on toteutumassa; äänestäjät julistavat itse itsensä holhouksen alaisiksi.[4]

* Healthways Inc. on alan edelläkävijä.

Äänestäjät voivat toki ottaa takaisin osan siitä vastuusta, jonka olemme työntäneet viranomaisille; tästä on jo merkkejä näkyvissä. Monilla tahoilla valitetaan, että tämä rajoittaa arveluttavalla tavalla politiikan liikkumisvapautta. Mahdollisesti, mutta kansalaiset saavat sitä enemmän tilaa henkilökohtaiselle päätöksenteolle. Kysymys ei ole paluusta menneisyyteen, vaan julkisen ja yksityisen sektorin välisen työnjaon parantamisesta.

> Lähiyhteiskuntaan juurtuneet kansalaisjärjestöt sopivat paremmin hoitamaan sosiaalisia ongelmia ja sosiaalitukea kuin mikään julkinen viranomainen konsanaan; jokainen ihminenhän on oma tapauksensa ja tarvitsee omistautunutta, henkilökohtaista opastusta. Varsinkin Yhdysvalloissa kokeillaan jo puolivirallisen aseman antamista kansalaisjärjestöille, mutta yksityistämiselle on vielä löydettävä oikeat muodot.
>
> Englannissa National Health Service on alkanut yhä enemmän käyttää alihankkijoita, jotka kilpailevat tehtävistä omistustaustastaan riippumatta. Pyrkimyksenä on, että potilaat voisivat valita lääkärinsä ja sairaalansa; vasta sellainen järjestelmä toisi avoimet markkinat terveydenhuoltoon. Myös koulutoimen kohdalta halutaan lisätä vanhempien valinnanvapautta, opettajien ammattiliiton ja äärivasemmiston kauhuksi.

Manner-Euroopassa (eikä vähiten Suomessa) on perinteisesti pyritty saavuttamaan kansallinen yksimielisyys järjestöjen välisten sopimusten kautta. Yleensä neuvottelut käydään ammattiyhdistysten ja työnantajapuolen välillä, valtiovallan osallistuessa kolmantena osapuolena. Tämän kaltainen korporatiivinen itseorganisointi tapahtuu kuitenkin kansalaisten päiden yli; siinä sivutetaan sekä markkinoiden että demokratian pelisäännöt. Samalla avataan ovi nollasummapelille, jossa vahvat monopoliryhmät kahmivat itselleen kohtuuttomat edut heikkojen osapuolten kustannuksella.

> Kun avainasemassa olevat ammattiyhdistykset, kuten ahtaajat, sähköasentajat tai lennonjohtajat ryhtyvät häikäilemättömästi kiristämään etuja itselleen, sitä voidaan pitää syndakalismina, joka pyrkii käyttämään ammattiliittoja vallankäytön välineenä. Tämä alkaa kuitenkin olla menneisyyttä. Yleinen mielipide on muuttunut yhä kielteisemmäksi, mikä synnyttää poliittisia reaktioita. Esimerkiksi Norjassa on otettu käyttöön pakkosovittelu, joka koskee lakkoilevia öljynporauslautan työntekijöitä, poliiseja ja muita avainryhmiä. Japanilainen järjestelmä, jossa jokaisessa yrityksessä on oma ammattiyhdistyksensä, luo edeltäkäsin paremmat yhteistyömahdollisuudet.

Monimutkaisuus vaikeuttaa yhteiskunnan ylhäältäpäin tapahtuvaa ohjailua. Siitä syystä vallanpitäjät ovat kaikkina aikoina tehneet parhaansa

yhteiskunnan rakenteiden yhtenäistämiseksi. Sen seurauksena tapahtuva luovuuden typistyminen koettiin usein tervetulleena sivutuotteena. Tyrannimaista vallankäyttöä esiintyy mitä yllättävimmissä olomuodoissa. Ranskalainen opetusministeri ylvästeli 1800-luvulla sillä, että hän pystyi joka hetki valvomaan, mitä opetettiin kaikissa maan koululuokissa.

Demokratioissa yhdenmukaisuuden vaatimusta perustellaan useimmiten oikeudenmukaisuudella ja tasa-arvolla, mikä voi johtaa loppumattomaan selvitystyöhön ja neuvottelukierteeseen. Demokratiat joutuvat vastaamaan myös vastakkaisiin vaatimuksiin, kun erityisryhmät oikeudenmukaisuuden nimessä tiukkaavat itselleen poikkeuksia vallitsevista pelisäännöistä. Tällainen ristipaine voi vähitellen johtaa poliittiseen ja byrokraattiseen lamaannukseen. Kaikki ovat hirveän kiireisiä, mitään ei saada tehdyksi tai ratkaistuksi ja plussumma uhkaa haihtua ilmaan pitkittyneen kaupankäynnin aikana.

> Joseph Tainter on oikeilla jäljillä todetessaan, että yhteiskunnan kasvava kompleksisuus usein on johtanut luhistumiseen, koska vallanpitäjät eivät enää kykene pitämään tilannetta hallinnassaan. Tämä sillä oletuksella, että suvereeni vallan keskus haluaa pitää kaikki langat käsissään. Neuvostoliiton kaatuminen oli hyvä esimerkki tällaisesta byrokraattisesta halvauksesta; Kiinan johtajat taistelevat tällä hetkellä ankarasti pysyäkseen pinnalla.
>
> Internet webeineen on valtakeskittymän antiteesi ja osoitus siitä, että vapaus on oikea tapa käsitellä kompleksisuutta. Internet muodostuu jatkuvasti muuttuvasta ja kasvavasta tietokoneiden, palvelimien ja reitittimien verkostosta (oikeastaan verkostojen verkostosta), joka automaattisesti välittää sanoman edullisinta reittiä pitkin. Verkko on vankka, muuntautumiskykyinen ja melkein täysin itseorganisoituva. Minimaalisen hallinnon hoitaa ICANN (Internet Corporation of Assigned Names and Numbers), asiantuntijoiden yhteisö, jonka päätehtävänä on osoitteiden jako. Hiljattain on perustettua Internet Governance Forum, joka tulee laajentamaan konsultaatioita.[5]

Demokratian elinehto ja ylenmääräisen politisoitumisen vastamyrkky on vapaa organisoituminen, jolloin valta ja vastuu on hajautettu mahdollisimman lähelle perustasoa. Demokratioilla on kaikki edellytykset muuttaa kompleksisuus voimavaraksi. Siitä tulee koossapitävä rakennetekijä, koska keskinäinen riippuvuus on kaikille osapuolille itsestään selvä. Yhteiskunta ei jakaudu yksioikoisten eturistiriitojen perusteella, vaan ihmiset organisoituvat yhä uudestaan vaihtelevien tilanteiden mukaisesti. Seurauksena oleva monimuotoisuus olkoon byrokraatin painajainen mutta merkittävänä etuna voidaan pitää, että suurin osa asioista hoituu itsestään; yhtä tärkeää on, että ihmiset voivat syyttää vain itseään.

Elämme vielä demokratian varhaisikää ja meidän on vaikea hahmottaa, mitä oikein olemme puuhaamassa. Uskon, että tämä on pysyvä ilmiö. Demokratia ei ole ideologia vaan arvokehikko, joka ei edellytä kaikenkattavia päämääriä. Se tarjoaa ainoastaan keinoja ja mekanismeja yhteisten päätösten tekemiseksi ihmisarvoisten olosuhteiden vallitessa, jättäen mahdollisimman paljon tilaa yksilön vapaudelle.

12.2 Energiahuolto

Uusien energiavarantojen avautuminen on aina ollut paremman elämän edellytys. Kuormajuhdat korvasivat orjat ja niiden tilalle tulivat koneet, joita pyöritettiin tuuli- tai vesivoimalla ja myöhemmin enimmäkseen fossiilisilla polttoaineilla. Jos meillä on riittävästi energiaa käytettävissämme, voimme tehdä käytännöllisesti katsoen mitä haluamme; niukat energiavarat rajoittavat vastaavasti toimintavapauttamme. Köyhyys on tosiasiassa osaamisen- ja energianpuutteen heijastuma.

> Ainoa puolittain pätevä ydinvoimanvastainen peruste, johon olen törmännyt, rakentuu seuraavaan ajatusjuoksuun. Rajoittamattomat energiavarannot lisäisivät huolestuttavassa määrin ihmisten kykyä vahingoittaa ympäristöään ja itseään. Parempi julistaa ydinvoima pannaan ja rajoittaa siten pahanteon mahdollisuuksia. Tämä asenne on sekä holhoava että epädemokraattinen, eikä luuloteltu logiikka kestä lähempää tarkastelua. Tuhonäkymät ovat jo vaivanamme; meidän on joka tapauksessa elettävä ydinsodan tai ydinaseterrorismin riskien kanssa. Koska emme saa tungettua henkeä takaisin pulloon, voimme yhtä hyvin panna sen töihin.

Metallien ja muiden raaka-aineiden tuotanto ja kierrätys, samoin kuin jätteidenpuhdistus, voidaan aina varmistaa jos riittävästi energiaa on käytettävissä. Sama pätee valtameristä puhdistettavaan veteen ja elintarvikehuoltoon. Maatalous voidaan tarvittaessa muuntaa hydroponisilla menetelmillä täysin hallituksi, huipputehokkaaksi teollisuustuotannoksi.

> Hydroponisessa viljelyssä kaikki kasvien tarvitsema ravinto on nestemäisessä muodossa; kasvualusta voi olla esimerkiksi kasteltua vuorivillaa. Vedenkulutus putoaa murto-osaan normaalista, eikä ympäristörasitusta synny, koska menetelmä on periaatteessa suljettu, olipa kysymys kasvihuone- tai avomaaviljelystä. Satoa voidaan lisätä entisestään keinovalaistuksella, teollisista prosesseista saatavan hiilidioksidin lisäämisellä ja kasvinjalostuksella. Israel on päässyt pisimmälle tämän tekniikan soveltamisessa; toistaiseksi sitä käytetään vain tomaattien ja muiden vihannesten viljelyyn.

Fossiiliset polttoaineet kattavat tänä päivänä neljäviidesosaa energiantarpeestamme. Niiden käyttöä täytyy vähentää kasvihuoneilmiön vuoksi; hiilidioksidin hautaaminen geologisiin rakenteisiin tai meren syvyyksiin toimii vain osaratkaisuna. Öljystä ja kaasusta tulee joka tapauksessa pian pulaa. Uusiutuvat energianlähteet hyödyntävät aurinkoenergiaa, joko suoraan kasvien välityksellä ja aurinkopaneelien kautta tai epäsuorasti vesi- tai tuulivoimana. Keskittämällä auringonsäteily peilien avulla voidaan Auringon energia muuntaa sähköksi myös tavanomaisissa lämpövoimaloissa.

Ydinenergia perustuu atomien raskaissa alkuaineissa tapahtuvaan fissioon tai kevyimmän alkuaineen eli vedyn fuusioon – prosessi joka vastaa Auringon energiantuotannosta. Maalämmön ja vuoroveden hyväksikäyttö jäänevät marginaalisiksi. Sama pätee aalloista saatavaan energiaan, joka on välillistä tuulivoimaa.

Tuulivoima on nykyään suosituin ”puhtaan” sähkön muoto, mutta sen käyttö edellyttää huomattavia subventioita, ja siihenkin liittyy ympäristöongelmia. Tuulivoiman suurin varjopuoli on sen heikko käytettävyys. Laajalle levinnyt korkeapaine, jonka seurauksena tuulet ovat heikkoja tai olemattomia, voi lamauttaa suurten alueiden energiantuotannon. Ikävä kyllä korkeapaine liittyy kovaan pakkaseen (talvella) tai kuumaan ilmaan (kesällä), jolloin energiantarve on suurimmillaan. Karkeasti ottaen voidaan sanoa, että tuulivoiman osuuden kasvaessa se edellyttää saman suuruusluokan varavoimakapasiteettia, jotta pystyttäisiin ylläpitämään täyttä toimitusvarmuutta. Tuulivoima on ammattikielellä ilmaistuna tertiääriä energiaa, jolla on vapailla energiamarkkinoilla vain rajallinen arvo.

Tuulivoima on varmasti tullut jäädäkseen, mutta se voi lähinnä toimia muiden luotettavampien energialähteiden täydentäjänä. Vesivoima on yleensä säädeltävissä olevaa, erittäin arvostettua primäärienergiaa, mutta se kajoaa aina ympäristöön ja on jo suurelta osin rakennettu. Vesivoima on arvokasta, varsinkin kasteluprojektien yhteydessä, mutta sen osuus tulevaisuuden energiantarpeestamme jää ympäristösyistäkin rajalliseksi.

Jättiläispatojen ympäristövaikutukset voivat olla järkyttäviä. Paikallinen väestö täytyy evakuoida ja luonto käy läpi täydellisen metamorfoosin. Chong-joen (Yang Tse Kiangin) valtavaa patoallasta ollaan juuri täyttämässä ja siitä syystä melkein kahden miljoonan ihmisen täytyi jättää kotinsa. Pluspuolelle voidaan merkitä, että jatkuvat tulvat, jotka ovat vaatineet satojentuhansien ihmisten hengen, ovat tästä lähtien tehokkaasti hallinnassa.

Padonrakennushankkeet joutuvat tulevaisuudessa yhä tarkemman ennakkoarvioinnin kohteiksi (katso luku 14.4). Patorakennelma vaikuttaa liettyneiden

> hiukkasten määrään, ja virtauksen kausivaihtelut korvataan luonnottomalla vuorokausisääntelyllä. Kalojen kulku vaikeutuu kalaportaista huolimatta ja uhanalaisia lajeja voi kokonaan hävitä. Yhdysvalloissa pikkupatoja ollaan jo purkamassa, ja alkuperäinen ympäristö entisöidään.

Piipohjaiset aurinkokennot muuntavat kenttäolosuhteissa auringonsäteitä energiaksi jopa 15 prosentin teholla.[6] Tämä voi tuntua tehottomalta, mutta on silti paljon parempi kuin kasvien lehtivihreään perustuva energian tuottaminen. Se hyödyntää vain 2–3 prosenttia auringonsäteilystä, vaikka varsinainen yhteyttämisreaktio on erittäin tehokas. Aurinkokennot ovat jo erikoisolosuhteissa kilpailukykyisiä, mutta niistä ei ole globaalin energiahuollon tukijalaksi ennen kuin hinnat laskevat tuntuvasti. Mielenkiintoinen vaihtoehto on aurinkoenergian suora käyttö veden katalyyttiseen hajottamiseen hapeksi ja vedyksi.[7]

Biopolttoaineita, pääasiassa puuta, on käytetty lämmönlähteinä jo ikimuistoisista ajoista. Biopolttoaineiden järjestelmällinen viljely ottaa vielä ensiaskeleitaan, mutta sillä voi olla tulevaisuutta, mikäli geenimuunneltujen lajien avulla voidaan hyödyntää alueita, jotka esimerkiksi kuivuuden tai suolaisuuden takia eivät sovellu maanviljelyyn. Tavallisia viljelyskasveja, kuten sokeriruokoa, maissia, soijaa ja rapsia, on jo ryhdytty käyttämään nestemäisten polttoaineiden raaka-aineena. Ongelmana on, että tämä kilpailee elintarviketuotannon kanssa ja sopii sen vuoksi vain alueille, joilla esiintyy ehkä lyhytaikaisiksi jääviä ylijäämiä. Maa- ja metsätalouden jätteet tarjoavat sen sijaan edullisemman raaka-ainepohjan.[8]

> Toimiessani Cultorin toimitusjohtajana 1980-luvun lopulla ryhdyimme ensimmäisinä laajamittaisesti tuottamaan sellaisia entsyymejä, jotka hajottavat selluloosaa ja hemiselluloosaa glukoosiksi ja muiksi käymiskelpoisiksi sokerilajeiksi. Nämä biokatalysaattorit ovat avain orgaanista jätettä (olki, maissintähkät, hakkuujätteet) hyödyntävien biopolttoaineiden valmistamiseen. Nykyisillä öljyn hinnoilla se alkaa olla kannattavaa, vaikka kemialliset, korkean lämpötilan prosessit ehkä loppujen lopuksi tulevat osoittautumaan kilpailukykyisemmiksi.
>
> Mikro-organismeilla on tavattoman monipuolinen aineenvaihdunta, jota voidaan ohjailla esimerkiksi niin, että ne tuottavat vetyä auringonvalossa tai sähköä orgaanisista jätteistä. Periaatteessa mahdollisuudet ovat rajattomat, mutta käytännön sovelluksia saadaan vielä odottaa; biologisella metaanin tuotannolla on vain paikallista merkitystä. Tutkimusta tehdään kuitenkin täydellä teholla.[9]

Fissiopohjainen ydinenergia on tämän päivän, ja huomisenkin, ainoa teknisesti ja kaupallisesti luotettava, päästötön energianlähde, jolla on riittävä

kasvupotentiaali. Olen jo aikaisemmin (luvussa 7) puhunut tarpeeksi länsimaiden harhaanjohdetusta yleisestä mielipiteestä. Asenteet ovat kylläkin muuttumassa. Varsinkin Itä-Aasian maissa panostetaan jo aktiivisesti ydinvoimaan.

> Halkeavan uraani 235:n rajoitettu saatavuus (0,72 % uraanista) ei ole periaatteellinen ongelma. Valtaisotooppia 238 (99,2 % uraanista) voidaan, samoin kuin toriumia, hyötyreaktoreissa muuntaa ydinpolttoaineeksi, jos ja kun se tulee kannattavaksi. Fissioenergia voi pitää meidät pinnalla satoja vuosia, jos fuusioenergian tai aurinkokennojen osalta törmättäisiin vakaviin ongelmiin.[10]

Nykyinen ydinvoima ei ole ongelmatonta. Jätteen loppusijoitus herättää voimakkaita tunteita, vaikka teknisesti hyväksyttäviä ratkaisuja on tiedossa. Yhteys ydinaseisiin ei myöskään ole toivottava. Ydinvoimala voi toimia salaisen ydinaseprojektin naamiona, mikä on ajankohtainen ongelma Pohjois-Koreassa ja Iranissa. Fuusiovoima olisi sen sijaan suuren mittakaavan energiantuotantoon mitä ihanteellisin teknologia; jätteiden määrä on vähäinen, eikä ydinaseyhteyttä ole olemassa. Kaikkein parasta on, että ydinpolttoaine on meriveden deuterium, joka on käytännöllisesti katsoen ehtymätön energianlähde. Fuusiovoima on varmasti tulevaisuuden energiaa – jos se saadaan toimimaan.

> Cadaracheen, Ranskaan rakennetaan puolimittakaavainen koereaktori (ITER), jonka teollisuusmaat rahoittavat, Kiina ja Intia mukaan luettuina. ITER:in arvellaan olevan toimintakunnossa vuoden 2015 paikkeilla ja maksavan viisi miljardia euroa. Päämääränä on, että reaktoria käytetään 500 MW:n nettoteholla niin, että tekniset ratkaisut voidaan varmistaa ja optimoida. Ensimmäinen kaupallinen prototyyppi käynnistyy ehkä vuonna 2030, ja 2050-luvulla voidaan parhaimmillaan odottaa merkittävää fuusiovoiman tuotantoa.[11] Laserpohjainen vaihtoehto HIPER (European High Power Laser Energy Research) on vasta varhaisessa projektivaiheessa, mutta sillä on jo oma verkkosivunsa.

Resursseja vaativa tutkimus on saanut aikaan ainutlaatuisen globaalin yhteistyön ITER-hankkeen ympärillä. Repivistä kilpailutilanteista huolimatta johtavat teollisuusmaat toimivat yhdessä laskeakseen perustan tulevaisuuden energiahuollolle.

Öljytuotteet ovat ihanteellisia ajoneuvoissa, joissa tarvitaan energiaa tiivistetyssä muodossa. Periaatteessa ei ole olemassa esteitä tuottaa korvaavia polttoaineita sähkön tai suoraan aurinkoenergiaan perustuvan

perustuotannon kautta. Sähköllä toimivat, litium-akkuja käyttävät autot ovat tulossa, mutta akut ovat vielä liian raskaita ja kalliita; hybridejä on tosin jo markkinoilla. Ns. vetytaloutta on markkinoitu energiaongelmiemme ratkaisuksi, ja vetyä voi hyvällä saannolla tuottaa vaikkapa suoraan ydinenergialla. Mutta vety on vain yksi monista mahdollisista energiankantajista ja sillä on omat ongelmansa.

> Vedyn energiasisältö on tilavuusyksikköä kohden pieni tiivistetyssäkin muodossa, mikä aiheuttaa ongelmia kaikissa vaiheissa; synteettinen hiilivety saattaisi olla parempi vaihtoehto. Miten vain, ekologisesti moitteettoman polttoaineen tuotantokustannukset täytyy saada painettua hyväksyttävälle tasolle. Tässä avautuu kiehtovan symbioosin mahdollisuus. Sähköenergiaa on hyvin vaikea varastoida, jolloin aurinkokennojen, tuulivoiman ja ydinvoimaloiden ajoittaiset ylijäämät voitaisiin ohjata vetyä tuottaviin elektrolyysilaitoksiin. Vety (tai jokin muu energiankantaja) olisi sähköntuotannon sivutuote, eikä se vaatisi kovinkaan suuria lisäinvestointeja.

Oma visioni ihmiskunnan tulevasta energiahuollosta vuoden 2100 paikkeilla on seuraava: Sähköntuotantoa hallitsevat suuret fuusiovoimalat. Niitä täydentävät lukuisat pienehköt yksiköt, jotka käyttävät joko suoraan tai epäsuorasti auringonsäteilyä hyväkseen. Asutuskeskuksien lämmitys ja jäähdytys hoidetaan yhdistetyllä sähkö- ja lämpötuotannolla. Henkilöautojen voimanlähteitä ovat pääasiassa sähköakut. Nestemäiset (tai kaasumuotoiset) polttoaineet tuotetaan biomassasta ja halvalla tertiäärisellä sähköenergialla; polttoainekennot takaavat päästöttömän palamisen. Hiilidioksidipäästöjen globaali verotus pitää vanhanaikaisten, fossiilisten polttoaineiden kulutuksen toivotuissa rajoissa niin kauan kuin rajoituksia tarvitaan.

Elämme nyt lyhyen ajanjakson loppua, jota leimaa halpa energia ja epäkypsä teknologia. On korkea aika muuttaa suuntaa ja hyödyntää määrätietoisesti uutta, tieteellistä osaamistamme. Näköpiirissä on käytännöllisesti katsoen rajattomia energianlähteitä, jotka vain odottavat käyttöönottoaan. Hinnat tulevat ehkä nousemaan ja säästäväisyyskin tulee arvoonsa, mutta energian saatavuus ei tule rajoittamaan pyrkimyksiämme.

12.3 Tieto ja tiedonvälitys

Energian ja informaation suhde on arvoituksellinen. Voimakkaat energiavuot synnyttävät spontaanisti uutta mutta nopeasti katoavaa informaatiota. Itseään jäljentävät rakenteet pystyivät joskus kolme, neljä miljardia vuotta sitten sisällyttämään itseensä merkityksellistä tietoa eloonjäämisestä ja

suvunjatkamisesta silloisia energianlähteitä hyödyntäen. Sittemmin elämä maapallolla on kehittynyt kumuloituvan oppimisen kautta, samalla kun käytettävissä olevasta energiasta käydään yhä verisempää kilpailua. Kompleksiset, monisoluiset elämänmuodot saattoivat syntyä vasta, kun ilmakehän happipitoisuus ehkä noin miljardi vuotta sitten oli saavuttanut tason, joka mahdollisti tehokkaan aineenvaihdunnan ja energiantuotannon.

> Richard Dawkins on esittänyt, että darwinistinen yrityksen ja erehdyksen kautta oppiminen on ainoa tapa luoda todellista uutta tietoa.[12] Tieteellistä totuudenetsintää voidaan pitää systematisoituna darwinismina: vanhat teoriat todetaan puutteellisiksi ja syrjäytyvät, kun ennalta arvaamatta ilmaantuu yhä kilpailukykyisempää tietoa.

Viestintä on informaation tavoitteellista siirtämistä, ja se edellyttää lähettäjää ja vastaanottajaa. Bakteerit viestivät ajoittain toistensa kanssa, ja monisoluiset organismit ovat täysin riippuvaisia sisäisestä tietojenvaihdostaan. Sosiaalisilla lajeilla myös ulkopuoliset yhteydet ovat elintärkeitä, ja nykyihminen on siinä mielessä hyvin varustautunut. Puhuttua ja kirjoitettua kieltä sekä painotuotteita täydentävät sähköiset apuvälineet, jotka tarjoavat välitöntä yhteydenpitoa ja aikanaan tulevat mahdollistamaan suoran pääsyn koko kertyneeseen tietokantaamme.

> Claude Shannon (1916–2001) julkaisi vuonna 1948 teoksen *A Mathematical Theory of Communication.* Nimi korjattiin seuraavana vuonna aiheellisesti muotoon *The Mathematical Theory of Communication*. Shannon oli onnistunut vangitsemaan digitaalisen tiedonvälityksen olemuksen yksinkertaisiin, matemaattisiin kaavoihin. Hän jatkoi kehittämällä salakirjoituksen taidetta tieteeksi. Viitekehystä on pitänyt laajentaa vasta kvanttipohjaista tiedonvälitystä pohdittaessa.[13]
>
> Tieto on vaikeampi käsite kuin kommunikaatio, koska siihen sisältyy sanoman tarkoitus, sen käytännön merkitys. Bittien jono voi olla täydellisesti välitettynäkin täysin merkityksetön, kun taas vääristelty tiedonvälitys voi olla merkityksellinen, jos siinä on tarpeeksi paljon ylimääräistä tietoa, ammattikielellä redundanssia.[14]

Hyvä niin, mutta meidän on vielä osattava käyttää hyväksemme saatua tietoa, jalostaa se osaamiseksi ja päätösten perusteiksi. Viisauden ja yleispätevien totuuksien tavoittaminen on vielä suurempi haaste. Hukumme helposti ajankohtaiseen tietotulvaan ja kokonaiskuva hälvenee. Onneksi evoluutio on varustanut meidät sisäisillä mekanismeilla merkityksellisen tiedon erottamiseksi.

> Aistimme välittävät jokaisena valveillaolon hetkenä tietoa tulvimalla; onneksi suurin osa siitä karsiutuu pois. Näköaisti esimerkiksi valitsee jo varhaisessa vaiheessa välitettäväkseen kirjaimellisesti silmiinpistäviä poikkeavuuksia, kuten liikkeen ja kontrastit. Havaintoa työstetään sen jälkeen ylemmissä aivorakenteissa merkityksellisiksi kuvioiksi, muodoiksi ja hahmoiksi. Käsitteellinen ajattelu rakentuu samanlaisten mekanismien varaan, se vastaa sisäistä näkemistä. On olemassa poikkeusyksilöitä, joilla on valtava ja käytännöllisesti katsoen pettämätön muisti. Tällaiset mnemonistit voivat esiintyä sirkuksessa, mutta heidän käsityskykynsä on usein heikentynyt, koska he eivät kykene jättämään epäolennaisuuksia huomiotta – he eivät pysty unohtamaan mitään.[15]

Hyvä ajatuksen ekonomia edellyttää tiukkoja valintakriteerejä. Terve järkemme tulee ennen pitkää saamaan tukea kehittyneeltä ohjelmistoilta, jotka osaavat valita, lajitella ja järjestää tietoa mieltymystemme mukaan, toisin sanoen antaa järkeviä vastauksia hyvin muotoiltuihin kysymyksiin. Voimme myös laskea sen varaan, että robotit hoitavat paitsi tuotantotehtäviä, myös suuren osan arkisesta aherruksestamme siivouksesta tavarantoimituksiin. Se tosin edellyttää robottien älykkyystason huomattavaa kohottamista.

> Tekoäly keikkuu ylioptimististen toiveiden rankinglistan kärkipäässä. Shakkitietokoneet ovat yltäneet suurmestaritasolle, mutta niistä ei ole hyötyä arkipäivän tehtävissä. Vanhainkodin myötätuntoisena perushoitajana toimiminen vaatii toisenlaista älyä. Tarvitsemme superjoustavia tietokoneohjelmia, joille voidaan opettaa tietyt tehtävät ja jotka jatkuvasti oppivat lisää työnsä parissa. Vielä vaikeampaa voi olla mekaanisten ja kognitiivisten valmiuksien kehittäminen – esimerkkinä voimansiirto, aistit ja ”hermoston” koordinointi.
>
> Sellaisten visioiden toteuttaminen edellyttää tietokoneteknologian osalta huomattavaa edistystä. Optimistit viittaavat Mooren lakiin, jonka mukaan mikroprosessoreiden suorituskyky kaksinkertaistuu joka 18. kuukausi. Se on empiirisesti todennettu ja nanoteknologisten prosessien avulla tullaan vielä kehittämään molekyylitasoisia tietokonekomponentteja, esimerkiksi DNA-jaksojen muodossa. Tietokoneet saattavat yltää hyönteisten tasolle mitä tulee energian tarpeeseen, kokoon, häiriöiden sietokykyyn ja joustavuuteen. Ohjelmistot tulevat kuitenkin muodostamaan pullonkaulan, vaikka Mooren laki pysyisikin voimassa. Kvanttipohjainen tietojenkäsittely on pakan jokeri jolla voi olla ennalta arvaamattomia vaikutuksia.

Huippuälykkäät robotit jäävät ehkä utopiaksi, mutta jälkeläisemme tulevat joka tapauksessa käyttämään kehittynyttä automatiikkaa raskaiden, tylsien

tai vaarallisten töiden tekemiseen. Se voi parhaassa (vai pahimmassa?) tapauksessa tarkoittaa myös järjestyksen valvontaa ja sotilaallisia tehtäviä. Mutta robottien vallankaappaus kuuluu tieteiskirjallisuuden sivuille. Ne pysyvät tottelevaisina palvelijoina, mutta tietenkin niitä voidaan käyttää väärin, kuten kaikkea muutakin teknologiaa.

Informaation demokratisoituminen on pitkällä aikavälillä tietokonevallankumouksen tärkein seuraus. Tietoa ei voida enää monopolisoida valta-aseman pönkittämiseksi. Kansalaisia ei voida myöskään loputtomasti pitää eristettyinä, vaan heillä on mahdollisuus muodostaa oma käsityksensä maailmanmenosta. Hirmuhallinnot höllentyvät ja niiden täytyy ottaa huomioon yleinen mielipide sekä maan rajojen sisällä että niiden ulkopuolella. Vakiintuneissa demokratioissa yksittäisen kansalaisen mahdollisuudet oikeuksiensa puolustamiseen vahvistuvat, vallan väärinkäyttö voidaan ehkäistä ja mielivaltainen viranhoito saada aisoihin.

> Sadat vapaat satelliittitelevisiokanavat kattavat jo suurimman osan maapallosta, puhumattakaan radiolähetyksistä ja ylenpalttisesta maksullisten televisiokanavien tarjonnasta. Meneillään oleva digitalisointi tulee vielä moninkertaistamaan kanavatarjonnan. Tärkeämpää on kuitenkin ruohonjuuritason tietojen vaihto, joka mahdollistaa tosiasioihin perustuvan mielipiteenmuodostuksen ja toimivan lähidemokratian. Jokaisella on pääsy laajaan verkostoon, jossa voi saada äänensä kuuluviin ja olla osana yleistä mielipidettä.

Nämä kauniit tulevaisuudennäkymät edellyttävät tietojenkäsittelyn alkeiden osaamista, minkä on katsottu kasvattavan yhteiskunnallisia eroja. Se on pötypuhetta. Vanhuksilla voi olla vaikeuksia tietokoneiden käsittelyssä, mutta lapsilla ja nuorilla ei ole ongelmia; on helpompi oppia käyttämään tietokonetta kuin kirjoittamaan. Tietokoneista tulee yhä halvempia ja myös käyttäjäystävällisempiä. Auton ratissakaan meidän ei tarvitse tietää, mitä tapahtuu kiiltävän pinnan alla. Tulevaisuudessa meidän ei tarvitse edes lähteä liikkeelle ja ajaa, vaan ilmoitamme vain määränpään sekä autolle että tietokoneelle.

Tietokonevallankumous tulee lähitulevaisuudessa suomaan alistetuille väestöryhmille mahdollisuuden asemiensa parantamiseen. Jo tällä hetkellä kännykkä auttaa monia Afrikan ja Intian pienviljelijöitä pysymään perillä markkinatilanteesta ja pitämään puolensa ahneita välikäsiä vastaan. Kansalaisemansipaation seuraava askel on ryhtyä vaikuttamaan yhteiskunnalliseen kehitykseen rakentamalla poliittisia verkostoja, jotka ylittävät perinteisten ryhmäkuntien väliset rajat. Kaikki tämä tulee edistämään demokratiaa.

Jäljelle jää vielä kielten babylonialaisen sekoituksen voittaminen ja kansainvälisen tiedonvälityksen demokratisointi. Englannin kieli on ottanut

latinan paikan yleiskielenä, mutta se asettaa ihmiskunnan enemmistön altavastaajaksi. Keinotekoiset kielet kuten esperanto ovat sananmukaisesti kuolleina syntyneitä; niillä ei ole juuria elävässä kulttuurissa. Kiinalaiset kirjainmerkit voisivat toimia kansainvälisenä kirjoitettuna kielenä, mutta henkilökohtaiset kontaktit edellyttävät yhteistä puhekieltä. Toivomme on radikaalisti tehostettujen käännösautomaattien varassa; ne tekevät jo tuloaan.[16] Vaativien tekstien kääntäminen tosin asettaa korkeita vaatimuksia mielekkäälle viitekehykselle.

> Kaunokirjallisuus, draama ja varsinkin runous ovat melkein mahdottomia kääntää, ja ne on oikeastaan luotava uudelleen. Raamattu ja Shakespeare ovat innoittuneiden käännösten ansiosta tulleet tutuiksi kaikille maailman kansoille. Elokuvat, teatteri, tanssi, arkkitehtuuri, kuvanveisto, maalaustaide ja musiikki voivat kukin omalla kielellään välittää vaikeasti ilmaistavaa informaatiota. Vastaanottajan täytyy tosin löytää oikea aallonpituus, mikä voi vaatia paljon opettelua.

Taideteokset, niin vanhat kuin uudet, voivat kaikissa eri muodoissaan ilmentää syvimpiä tunteitamme ja arvojamme. Ne puhuvat suoraan meille, ilman älyllisten prosessien kiertelyjä ja kaarteluja. Kauneus herättää luottamusta sanomaa kohtaan, se on totuuden tunnusmerkki, kun taas kauneuskriteerit ovat vastaanottajan henkisen tason mitta. Taideteos välittää tietoa ihmisestä; suuri taide heijastaa kaikessa rajattomassa muuntelussaan yhtä lailla sekä yleisinhimillisyyttä että yksilöllisesti poikkeavaa. Popmusiikki leviää jo kaikki kulttuurirajat ylittäen. Se muokkaa ehkä maaperää syvällisemmälle, globaalille kommunikoinnille, joka kykenee rakentamaan siltoja kaikkien kulttuurikuilujen yli.

12.4 Biotekninen vallankumous

Ei ole epäilystäkään siitä, että alkanut vuosisata tulee olemaan bioteknologian riemukulkua. Luvatut lääketieteelliset aluevaltaukset ovat vielä suurimmalta osin toteutumatta, mutta ne ja paljon muutakin ovat hitaasti mutta varmasti tulossa. Tietotekniikkaan verrattuna biotekniikan kehitys vaatii paljon enemmän aikaa ja rahaa. Tulokset tulevat sen vastapainoksi olemaan sitäkin kumouksellisempia.

Nämä itsevarmat ennustukset perustuvat siihen, että olemme päässeet perille elämää säätelevien prosessien perusmekanismeista. Tutkittavana on tavattoman monimutkainen palapeli ja monia paloja puuttuu vielä, mutta olemme niin sanotusti saaneet reunapalat kohdalleen. Kehys on selvillä,

samoin kuin säännöt, joilla palaset saadaan sovitettua yhteen. Työtä on paljon jäljellä mutta se etenee kiihtyvällä tahdilla.

> Yksi suurista haasteista on ymmärtää yksittäisten solukomponenttien välisen vuorovaikutuksen monimutkaista dynamiikkaa. Eukaryoottisissa soluissa yhteispeli soluytimen DNA:n eli komentokeskuksen ja proteiinien toimeenpanevien elinten välillä on erityisen vaikeaselkoista, varsinkin sikiön kehittymisvaiheessa. Geenien intronit ja paljon muuta DNA:ta, jota aikaisemmin pidettiin pelkkänä roskana, ovat osoittautuneet tärkeiksi tekijöiksi solun säädellessä miten, missä ja milloin geenit ilmentävät itseään (katso viite 1, luku 1).

Geenitekniikka etenee valtavin harppauksin, ja samanaikaisesti on alettu yksityiskohtaisesti tutkia proteiinikoneiston vuorovaikutuksia. Molekyylibiologinen tutkimus ja tietotekniikka täydentävät tässä toisiaan, mikä avaa huikaisevia tulevaisuudennäkymiä. Orgaaninen ja epäorgaaninen nanoteknologia voivat ehkä muodostaa huipputehokkaan symbioosin. Esimerkiksi transhumanistit ovat sitä mieltä, että elämää voidaan pidentää rajattomasti.[17] Yritämme kuitenkin jatkossa pitää jalat maassa.[18]

Mikrobiologisilla käymisprosesseilla on ikivanhat juuret; leipuri ja oluenpanija ovat maailman vanhimpia ammatteja, viini ja etikkakin ovat bioteknisiä tuotteita. Entsyymien ohjailemat elämää ylläpitävät prosessit ovat selektiivisiä ja hyötysuhde on korkea, mikä tekee niistä taloudellisia. ”Vihreä” tai ”pehmeä” tuotantoteknologia, jossa käytetään tehokkaita biokatalysaattoreita, vaikuttaa tästä syystä houkuttelevalta; monissa tapauksissa ei ole olemassa muita vaihtoehtoja.

> Glukoosin eli rypälesokerin muuntaminen hedelmäsokeriksi on tärkeä askel tärkkelyspohjaisten makeutusaineiden tuotannossa. Ryhdyimme Cultorissa 1980-luvun puolivälissä tuottamaan entsyymiä tätä prosessia varten. Läpimurto tapahtui kuitenkin vasta, kun saimme käsiimme geenimuunnellun *Streptomycetes*-lajin, jonka tuottavuus oli kymmenkertainen alkuperäiseen verrattuna. Saatoimme kertaheitolla pudottaa tuotantokustannukset kymmenesosaan aikaisemmasta – pieni esimerkki biotekniikan mahdollisuuksista.

Monet lääkeaineet ja hienokemikaalit valmistetaan tulevaisuudessa energiaa säästävien ja saasteettomien bioteknisten prosessien avulla. Myös itse mikro-organismit ovat muunnettavissa tarpeidemme mukaisiksi tuotantokoneistoiksi. Geeniteknisillä menetelmillä voidaan ratkaisevasti nostaa kasvi- ja eläinjalostuksen nopeutta. Kaupallistaminen on jo täydessä käynnissä, vaikka olemme vasta rajattoman kehityksen alkutaipaleella. Tulevaisuudessa meillä on käytössämme kasveja, jotka kuivuudesta tai huonosta

maaperästä huolimatta voivat tuottaa hyödykkeitä – ravintoaineita, kuituja, kemikaaleja ja polttoaineita. Huipputeknologinen maatalous pystyy vaikeuksitta huoltamaan maapallomme kasvavan väestön.

> Jo 1950-luvulla biologinen tietopohja mahdollisti rationaalisen kasvinjalostuksen harjoittamisen. Rockefeller- ja Ford-säätiön rahoituksella pystyttiin kansainvälisellä yhteistyöllä parissa vuosikymmenessä kehittämään vehnän, maissin ja riisin ylivertaisia, lyhytvartisia lajikkeita; Norman Borlaug oli johtava hahmo ja sai vuonna 1970 tästä suorituksesta Nobelin rauhanpalkinnon. Ns. vihreä vallankumous nojautui uusiin siemenlajikkeisiin yhdistettynä keinokasteluun ja riittävään lannoitukseen. FAO:n (Food and Agriculture Organization) mukaan hehtaarisadot ovat moninkertaistuneet useassa kehitysmaassa, ja nälänhädät on pidetty loitolla esimerkiksi Intiassa.
>
> Tämän päivän maailmassa nälkä johtuu pääasiallisesti poliittisista tai sosiaalitaloudellisista ristiriidoista, eikä niitä tulevaisuudessakaan voi olla ottamatta huomioon. Mutta elintarvikehuolto ei tule törmäämään teknologisiin ongelmiin sen enempää määrän kuin laadunkaan osalta. Soijaproteiinilla voidaan esimerkiksi periaatteessa korvata liha ja kala; vain konservatiiviset ruokailutottumuksemme ja tekosyihin tukeutuva maatalouspolitiikka jarruttavat kasvisperäisiin raaka-aineisiin siirtymistä. Makua ja nautittavuutta voidaan tulevaisuudessa säädellä raaka-aineiden alkuperästä riippumatta. Uskon siihen, että eläinperäiset tuotteet menettävät vähitellen markkinaosuutta, eikä vähiten siitä syystä, että ihmiset tuntevat enenevää vastenmielisyyttä eläinten teollista kasvatusta kohtaan.

Ohitan biotekniikan sovellukset kotieläinjalostuksen osalta ja menen suoraan *Homo sapiensiin*, joka on pääasiallisin mielenkiintomme kohde. Huolimatta suurista odotuksista ja kehitystyöhön panoksista, rationaalisesti suunniteltuja ihmelääkkeitä on vain harvassa; eteenpäin kuljetaan pienin, varovaisin askelin. Uuden lääketieteellisen tiedon hyödyntämiseksi tarvitaan yksilökeskeistä hoitoa ja lääkintää. Mutta kustannukset nousevat taivaisiin ellei potilas ota enemmän vastuuta omasta terveydenhoidostaan. Tulevaisuudessa ihmiset joutuvat melko pitkälle lääkitsemään itsensä.

> Jo muutaman vuosikymmenen sisällä kansalaisille voidaan antaa henkilökohtainen geenikartoitus siihen liittyvine asiantuntijalausuntoineen, joka osoittaa riskitekijät ja antaa elämäntapaohjausta ja, miksipä ei, myös uravaihtoehtoja. Tämän perustiedon turvin ihminen voi ohjata elämäänsä ja oppia hoitamaan terveyttään järkiperäisesti. Aika ajoin otettavat verikokeet antavat tietoa uhkaavista sairauksista. Netin päivitetyt asiantuntijajärjestelmät

välittävät ohjausta hoidon tarpeesta ja lääkityksestä. Lääkärikonsultaatiota (vaikkapa netissä) tarvitaan lähinnä hoito-ohjelman tarkistamiseksi, ja sairaalakäynnit rajoittuvat leikkauksiin ja onnettomuustapauksiin. Tämä kaikki merkitsee parempaa hoitoa pienemmällä rahalla.

Syöpä on tyyppiesimerkki sairaanhoidon nykypulmista. Ei vain potilas vaan myös hänen syöpänsä on ainutlaatuinen ja sitä pitäisi hoitaa yksilöllisesti. Tarvitsemme korkealuokkaisia täsmälääkkeitä, jotta voisimme optimaalisesti käyttää hyväksemme poikkeamat emo-organismin lähes identtisestä genomista. Tämä alkaa olla käden ulottuvilla, ottaen huomioon automaation mahdollisuudet sekä geneettisen diagnoosin että mikromittakaavan tuotantoprosessien osalta[19] Vanhusten hoidossa elämän pidentäminen ei pitäisi olla päämäärä sinänsä. Sen sijaan elämänlaadun säilyttäminen on hyväksyttävä tavoite, jotta voisimme loppuun saakka osallistua iloiseen plussummapeliin. Biotekniikan näkymät ovat tässäkin suhteessa toiveita herättäviä.

Kantasolut ovat kehon jokapaikan reservejä, jotka ovat säilyttäneet sikiön kyvyn kehittyä erikoistuneiksi elimiksi. Kantasolut voivat siksi ainakin periaatteessa korjata kaikki esille tulevat fyysiset vammat ja kulumat. Täytyy ”vain” herättää oikea, uinuva geeniohjelma oikeassa paikassa ja oikealla tavalla.[20] Kysymysmerkkejä riittää. Pisimmälle on tietääkseni päästy haiman tuhoutuneiden beta-solujen kasvattamisessa, tavoitteena palauttaa kehon kyky erittää insuliinia. Suurimmat toiveet kohdistuvat selkäydinvammoihin ja ennen kaikkea aivojen rappeutumissairauksiin, kuten Alzheimerin ja Parkinsonin tauteihin.

Geeniterapiaa testataan jo sellaisissa harvinaisissa sairauksissa, jotka aiheuttaa vain yhden geenin virhe. Osumatarkkuus on vielä huono; uusi geeni voi joutua väärään osoitteeseen, josta saattaa olla ikäviä seurauksia. Lopulta geeniterapia avaa kuitenkin uskomattomia mahdollisuuksia monien, ehkäpä useimpien, ihmiskunnan perinnöllisten sairauksien parantamiseen. Immunologista puolustusjärjestelmää voitaisiin vahvistaa eräänlaisella superrokotteella, jolloin mittatilauksena tehty syövän ehkäisy tulee mahdolliseksi. Immuunijärjestelmää voitaisiin myös hienosäätää allergioiden ja autoimmuunisairauksien torjumiseksi. Trooppisia sairauksia vastaan voidaan taistella kiertoteitse kehittämällä hyönteismuunnelmia, jotka ovat immuuneja ihmisen patogeeneille. Siten ne eivät enää voisi toimia tartunnan kantajina.

Sekä Yhdysvalloissa että Euroopassa on ryhdytty intomielin sääntelemään ja rajoittamaan varsinkin kantasolututkimuksia viittaamalla hämärästi ihmisoikeuksiin. Yhdysvaltojen perustuslaki antaa tilaa Kalifornialle toimia

liittovaltion suuntaviivoista välittämättä, ja osavaltio kehittää parhaillaan omalla kustannuksellaan kantasolujen tutkimuslaitosta. EU:n päätöksenteko on hajautettu, mutta paikalliset määräykset pistävät monissa maissa keppejä kansallisten hankkeiden rattaisiin. Sairaat ja vammaiset uhrataan poliittisen epäröinnin alttarille.

Kantasolu- ja geeniterapia mahdollistavat tulevaisuudessa kansantautiemme todellisen parantamisen, nykyisten kalliiden, pitkittyneiden ja lähinnä lievittävien hoitojen sijasta. Perinnöllisten sairauksien alkusyy häviää, kun geeniperimä korjataan; jos korjaus voidaan ulottaa sukusoluihin, niin jälkeläisetkin ovat terveitä. Samalla avataan ovi *Homo sapiensin* aktiiviseksi jalostamiseksi, tuloksena uusi, ehkä uljaampi maailma, jossa äly, terveys ja miksei elinikäkin ovat ylittäneet roimasti nykyiset rajansa. Jos ja kun tämä tulee mahdolliseksi, ihmiskunta kohtaa tähänastisista suurimman eettisen haasteensa. Voidaksemme kohdata sen, meidän täytyy osata suunnistaa moniulotteisessa arvomaailmassamme. Tarvitaan laajempaa moraalista tietoisuutta, toisin sanoen modernia teologiaa, johon palaan kirjan viimeisessä luvussa.[21]

Keskellä tulevaisuudenvisioitamme on syytä muistuttaa arkisen terveydenhuollon ratkaisemattomista ongelmista. Tavallisimmat infektiotaudit ovat kylläkin hallinnassa, parantuneen hygienian sekä rokotusten ja antibioottien ansiosta. Mutta bakteerien jatkuvasti uusiutuva resistenssi on muistutus haavoittuvuudestamme, ja vieläkin on pulaa tehokkaista lääkkeistä viruksia vastaan. Biotekniikka tulee todennäköisesti tarjoamaan ratkaisuja myös tällä rintamalla.

12.5 Avaruustutkimus

Tähtitiede on biologian tavoin viime vuosikymmeninä kulkenut voitosta voittoon. Maailmankaikkeuden alku rupeaa elämän synnyn arvoituksen lailla osoittautumaan kysymykseksi, joka on ratkaistavissa. Maailman arvoituksen kimppuun käydään teorioilla, jotka pyrkivät yhdistämään kvanttimekaniikan submikroskooppiset pelisäännöt ja suhteellisuusteorian massaa, energiaa, avaruutta ja aikaa koskevat lainalaisuudet. Ratkaisevat edistysaskeleet ovat kuitenkin empiirisiä. Olemme saaneet paljon selvemmän kuvan maailmankaikkeuden dynamiikasta, kiitos isompien ja parempien, maan kamaralla ja avaruudessa sijaitsevien kaukoputkien. Lähtölaukaus – Big Bang – on tarkennettu 13,7 miljardin vuoden päähän nykyhetkestä. Suurin yllätys oli, että universumin laajenemisnopeus ei enää hidastu keskinäisen painovoimavaikutuksen takia, vaan se nopeutuu. Galaksit kaikkoavat toisistaan kasvavalla nopeudella.

> On alettu saada käsitys universumin koko energiasisällöstä. Materian varsinaiset osaset kuten protonit, neutronit ja elektronit edustavat vain 4–5 prosenttia maailmankaikkeuden yhteenlasketusta energiasta. Noin 25 prosenttia on ns. pimeää ainetta. Sen olemassaolo ilmenee vain gravitaatiovaikutuksesta, joka pitää galaksit koossa. Loput 70 prosenttia koostuu vielä arvoituksellisemmasta pimeästä energiasta, jonka uskotaan olevan kiihtyvän laajenemisen syy. Painovoiman jarruttava vaikutus muuttui suunnilleen seitsemän miljardia vuotta sitten päinvastaiseksi. Pimeä energia liittyy jotenkin tyhjiön energiasisältöön, joka on fysiikan haastavimpia ongelmia.[22]

Neil Armstrongin ensimmäinen askel Kuussa oli valtava harppaus ihmiskunnalle, mutta vain kukonaskel matkalla avaruuteen, jossa on satoja miljardeja galakseja. Oma Linnunratamme satoine miljardeine tähtineen on halkaisijaltaan suunnilleen 100 000 valovuotta. Etäisyys Kuuhun on keskimäärin vain 385 000 kilometriä eli vähän yli valosekuntti. Avaruusluotain Voyager 1 ammuttiin avaruuteen 5.9.1977, ja se on nyt päässyt heliopaussiin, jossa Auringon vaikutusalue vaihtuu tähtienväliseksi avaruudeksi; matkaa sinne on hiukan yli 13 valotuntia. Lähimmälle tähdelle, Proxima Centauriin, on etäisyyttä 4,3 valovuotta; asuttavaksi kelpaavat planeetat sijaitsevat todennäköisesti paljon kauempana. Koska meidän omat Maan ulkopuoliset planeettamme eivät ole kovin vieraanvaraisia, avaruuden asuttaminen vaikuttaa ensi näkemältä toivottomalta.

> Tämä voi olla liian hätäinen päätelmä. Esimerkiksi Marsin miljöö on ehkä muokattavissa, niin että planeetasta tulee asuttava. Tällainen ”terraforming” vie paljon aikaa, mutta optimistisimmat tahot laskevat siihen kuluvan vain muutamia satoja vuosia.[23]
>
> Vielä rohkeampiakin suunnitelmia on esitetty. John Barrow ja Frank Tipler ovat teoksessaan *The Anthropic Cosmological Principle* (1986) laskeneet, että nykyisellä rakettiteknologialla Linnunradan asuttamiseen menisi noin 300 miljoonaa vuotta. Ideana on, että joko perimämme tai sitä vastaava tieto lähetettäisiin sopiville planeetoille pitkälle kehitettyjen robottien mukana. Nämä idättäisivät uuden ihmispopulaation, joka puolestaan jatkaisi projektia ja saisi aikaan eksponentiaalisen laajenemisen.

Tällaiset pohdiskelut saattavat vaikuttaa todellisuudelle vierailta, vaikka ne perustuvatkin tunnettuihin teknologisiin perusratkaisuihin. Aurinkotuulta voidaan hyödyntää niin, että ”purjehditaan” ympäri planeettajärjestelmää; robotit voidaan tehdä sekä itseään korjaaviksi että itseään kopioiviksi, ja niille saadaan siten rajaton elinikä; nanoteknologia mahdollistaa huippu-

muuntautumiskykyisten mikrokoneiden rakentamisen, ja ne voivat muokata ympäristöään molekyylitasolla.[24]

Silti luonnonlait tuntuvat asettavan sietämättömän ahtaita rajoja avaruusmatkailullemme. Einsteinin suhteellisuusteorian mukaan ei materia eikä tietokaan voi kulkea nopeammin kuin valo tyhjiössä – noin 300 000 kilometriä sekunnissa. Avaruuden rakenteiden uudelleen muokkaus, jonka avulla voitaisiin luoda ”oikoteitä” neliulotteiseen avaruuteen, edellyttää laskelmien mukaan valtavia energiavirtauksia. Vaikka voisimmekin asuttaa Linnunrataa, tuntuu pahalta ettemme voisi kommunikoida avaruussiirtokuntiemme kanssa.

> Einsteinin suhteellisuusteoriat ovat toki tosiksi tunnustettuja, mutta ne eivät silti välttämättä ole viimeinen sana fysiikan totuuden etsimisen tiellä. Monet kysymykset vaativat vielä vastausta, ja matkan varrella voi avautua yllättäviä mahdollisuuksia, ehkäpä täysin uusia energianlähteitä. Vaikeasti ymmärrettävät mutta kiistattomat kvantti-ilmiöt, kuten lomittuminen ja kaukovaikutus, voivat tarjota mahdollisuuksia rajoitetun tiedon välittämiseksi kosmisten etäisyyksien halki, vaikka valon nopeus asettaakin rajan varsinaiselle kommunikaatiolle.[25]

On mahdollista, että me jo nyt hipaisemme ihmisen teknologisten mahdollisuuksien äärirajoja. Näin on ajateltu tai siltä on tuntunut yhä uudelleen ihmiskunnan historian aikana – ja aina on oltu väärässä. Meidän jälkeemme tulevat saattavat löytää uusia ovia avattaviksi, arvaamattomia teitä vaellettaviksi ja tuntemattomia voimia hyödynnettäviksi. Ehkä elämme vielä teknologian kivikautta. Science fictionissa liioittelu ylittää järjen rajat, mutta joskus unelmat ja visiot toteutuvat, vaikka harvoin juuri sillä tavalla kuin kirjailija on kuvitellut.

Arvioitiinpa avaruusteknologian näkymät miten tahansa, voidaan aina kyseenalaistaa avaruustutkimuksen tarkoituksenmukaisuus. Valtiovallan huolenpidolle sopivia kohteita löytyy runsaasti lähempääkin. Ensimmäiset, kalliit askeleet avaruudessa liittyivät sotilaalliseen kilpailuun ja suurvaltojen arvovallan tavoitteluun. Voidaan viitata arvokkaisiin kylkiäisiin, kuten tiedonvälitys- ja sääsatelliitteihin, mutta se on jälkiviisautta. Vasta myöhemmässä vaiheessa tieteellinen kiinnostus on toiminut tutkimuksen käynnistäjänä. Nykyisin lähetettävien rakettien taustalta löytyy suurimmaksi osaksi kaupallisia intressejä, jopa avaruusturismi tekee tuloaan.

> Palloamme kiertelee tällä hetkellä arviolta 3000 käyttökelpoista satelliittia. GPS:llä (Global Positioning System) on sotilaallinen tausta, mutta se palvelee myös siviilejä. Kameralla varustetut satelliitit helpottavat sääennustusten

> tekoa ja ympäristön valvontaa. Globaali tiedonvälitys on tärkein sovellutus. Kysymyksien ja vastauksien välinen viive monissa ajankohtaisohjelmissa johtuu siitä, että kestää joitakin kymmenesosasekunteja, ennen kuin sähkömagneettinen säteily on kulkenut satelliitille 35 800 kilometrin päähän päiväntasaajan yläpuolelle ja takaisin.

Tulevaisuuden avaruustutkimus tulee kuitenkin riippumaan julkisesta rahoituksesta eli veronmaksajien hyvästä tahdosta. Perimmäinen motiivi on tiedonjano, tarve ymmärtää ja selvittää, halu kokeilla mahdollisen ja mahdottoman rajoja. Toisin sanoen intohimoinen pyrkimys, joka ei koskaan hyväksy kielteistä vastausta. Avaruutta on tutkittava yksinkertaisesti siitä syystä, koska se on olemassa – vaikeapääsyisenä, salaperäisenä, lupaavana.

> Olemmeko yksin galaksissamme tai ehkä koko universumissa? Millaisia muotoja elämä voi saada muissa aurinkokunnissa? Nämä kysymykset jäävät ehkä ikuisesti avonaisiksi, mutta vaatimalla vaativat silti vastauksia. Vieraan sivilisaation kohtaaminen olisi jännittävintä, mitä meille voisi tapahtua. Yritämme jo löytää signaaleja kaukaisista maailmoista, vaikka yhteyden saamisen mahdollisuus on häviävän pieni.
>
> Perinteinen viisaus sanoo, että me emme voi olla ainutlaatuisia, jo Linnunradan pitäisi kaikella todennäköisyydellä tulvia elämää. Koska emme ole sen kummemmin nähneet kuin kuulleetkaan Maan ulkopuolisista olioista (anteeksi kaikki UFO-harrastajat), masentava lopputulos on se, että pitkän matkan kommunikointi universumissamme on mahdotonta. Näin voi olla, mutta on olemassa vaihtoehtoisiakin skenaarioita. Sillä vaikka elämän alkeismuodot olisivat suhteellisen yleisiä, sivilisaatiot saattavat silti olla harvinaisuuksia.[26]
>
> Maapallolla kului noin kolme miljardia vuotta ennen kuin ensimmäiset monisoluiset eliöt ilmestyivät. Muualla paikallinen aurinko on ehkä matkansa päässä ennen kuin älyllisiä olentoja ehtii kehittyä. Eivät sen kummemmin evoluutio kuin ihmisen kulttuurikehityskään ole väistämättömiä tapahtumia, vaan onnellisten olosuhteiden ja sattumien lopputulos. Sitä paitsi edistyneet sivilisaatiot ovat ilmeisesti rakenteellisesti epävakaita; niillä on taipumuksena luhistua pysähtyneisyyden tai itsetuhon kautta. Kestävä plussummapeli on paljon vaikeampaa kuin voisi luulla – se saattaa olla hyvin harvinaista.

Avaruustutkimus on ratkaiseva tieteellinen ja tekninen haaste. Se voidaan nähdä kollektiivisen luovuutemme ilmentymänä, inhimillisen kekseliäisyyden, kestävyyden ja tulevaisuudenuskon polttopisteenä. Äärimmäinen pitkäjännitteisyys altistaa avaruustutkimuksen budjettileikkauksille, ja

voidaan vain iloita siitä, että Yhdysvallat ja Euroopan unioni eivät ole langenneet tähän kiusaukseen. Venäjäkin pysyy vielä mukana, Japanilla on kasvava tutkimusohjelma, kun taas Kiina ja Intia ovat vielä lähtökuopissa. Etenemiseen saattaa löytyä yhteistä kunnianhimoa.

Avaruudessa ainakin osa miekoista on jo taottu auroiksi. Korkean teknologian asejärjestelmät palvelevat rauhanomaisia päämääriä, ja niitä tullaan ehkä vielä käyttämään Maan ulkopuolisten uhkien torjumiseen (katso seuraava luku). Tulevaisuudessa avaruuden tutkimisen pitäisi olla koko ihmiskuntaa koskettava asia. Vaikka jätettäisiin kaikki muut syyt syrjään, tarvitsemme tarpeeksi haastavan yhteisen päämäärän, ettemme lankeaisi globaaliseen miinussummapeliin. Ilman luovien energioiden purkutietä on vaikea kuvitella pitkäaikaista vakautta, paitsi tylsän toistumisen muodossa. Tehtävämme on viedä tuntemamme elämä ulos maailmankaikkeuteen. Ehkä jälkeläisemme joskus kohtaavat siellä hengenheimolaisia.

Luku 13: Uhkia riittämiin

Kun komeetta on iskemässä, meidän täytyy olla valmiita ottamaan kohtalomme omiin käsiimme. Vain globaalit haasteet, kuten uhkat avaruudesta tai kasvihuoneilmiö, edellyttävät tiukkaa kansainvälistä ohjailua. Myös virusperäiset pandemiat voivat vaatia kovia karanteenimääräyksiä ja laajoja rokotuksia. Globaali väestönkasvu alkaa hiipua ja luultavasti pysähtyy kymmenen miljardin paikkeille mutta kehittyneitä maita uhkaa väestörakenteen romahdus. Tuhoisat kulttuurien yhteentörmäykset ovat yhteisen tulevaisuutemme pahin uhka. Kielteiset historialliset kokemukset ja syvät ennakkoluulot asettuvat jatkuvasti rakentavan plussummapelin tielle.

13.1 Komeetta tulee!

Asteroidit pommittivat Maata sen syntyvaiheessa noin 4,5 miljardia vuotta sitten; suurin, josta syntyi Kuu, oli melkein Mars-planeetan kokoinen. Pommitus on jatkunut, tosin pidentynein väliajoin; tuhoisat meteoriosumat ovat toistuvasti hävittäneet suuria osia biosfääristämme. Dinosaurukset kuolivat sukupuuttoon 65 miljoonaan vuotta sitten juuri tällaisessa täystuhossa.[1]

> Uhka ei suinkaan ole ohi. Tunguskan komeetta, joka räjähti Siperian yllä vuonna 1908, vastasi noin kahtatoista vetypommia; sellaisia osumia voidaan odottaa kerran 2000 vuodessa. Avaruusammus, jonka halkaisija on puoli kilometriä, osuu meihin kerran 100 000 vuodessa; sen tuhovoima on suunnilleen sama kuin 10 000 miljoonalla tonnilla trotyyliä. (”Tavallisen” vetypommin räjähdysvoima on noin miljoona tonnia.) Dinosaurusten hävittäjän halkaisija oli noin 10 kilometriä, ja se painoi biljoona (10^{12}) tonnia. Sellaisia esiintyy ehkä kerran 150 miljoonassa vuodessa.[2]

Useimmat meteorit ovat pieniä, ja ne hajoavat tähdenlennoiksi ilmakehään osuessaan; niitä tulee kaiken kaikkiaan noin sata tonnia vuorokaudessa. Suuremmat kappaleet, muutaman kilon tai muutaman tonnin luokkaa, pääsevät meteoriitteina maahan asti aiheuttamatta mainittavampaa vahinkoa. Tuhannen tonnin painoinen avaruusammus tekee puolestaan jo 40–50 metrin kraatterin. Kuitenkin vasta 200 000 tonnia painava asteroidi, jonka läpimitta on 50 metriä, on todella vaarallinen; sen aiheuttaman

kraatterin läpimitta on kilometrin luokkaa. Tilastollisesti laskien näitä voidaan odottaa kerran vuosituhannessa.

> Voimme havaita läheltä piti -tilanteet vasta jälkikäteen. Asteroidi nimeltä 2002 EM7 sivuutti Maan 480 000 kilometrin etäisyydeltä 8.3.2002. Sen tulokulma oli lähellä Aurinkoa, joka on tähtitieteilijöiden sokea piste. Se havaittiin vasta neljä päivää ohituksen jälkeen, ja arvioidaan, että sen halkaisija oli 40–80 metriä ja räjähdysvoima samaa tasoa kuin Tunguskan komeetan. Saman vuoden tammikuussa havaittiin 300 metrin kokoinen asteroidi vasta kaksi viikkoa ennen ohitusta; se ohitti Maan 600 000 kilometrin etäisyydeltä. Jopa pienten asteroidien varalta tarvitaan vähintään parin kuukauden ennakkovaroitus suojautumis- ja vastatoimenpiteitä varten.

NASA:n (National Aeronautics and Space Administration) Maata lähestyvien asteroidien valvontajärjestelmä kykenee tunnistamaan asteroidit, jos niiden halkaisija ylittää kilometrin. Paranneltu järjestelmä saataneen käyttöön vuonna 2008. Se tunnistaa meteorit, jotka ovat halkaisijaltaan yli 140 metriä, mutta ei pysty havaitsemaan vielä melko tuhoisia, läpimitaltaan 50–150 metrin kokoisia kappaleita. Yhdysvaltoja lukuun ottamatta meteorien seurannasta ei ole juuri välitetty – ryhdistäytyminen olisi paikallaan.

> Julkistetut törmäysuhat ovat kerta toisensa jälkeen hermostuttaneet ihmisiä, vaikka tiedotus on yleensä ollut asiallista. Sen vuoksi on hiljattain muokattu ns. Torino-luokituksen tekstiosaa, joka arvioi avaruudesta tulevia vaaroja luvuilla nollan ja kymmenen välillä. Asteroidi 2004 MN4, joka sittemmin ristittiin Apophikseksi, sai tähän mennessä korkeimman luokituksen 4. ”Taso neljä ennustaa yli yhden prosentin törmäysriskiä ja se edellyttää tähtitieteilijöiden seurantaa. Myöhemmät havainnot tulevat useimmiten pudottamaan riskin nollatasolle. Suurelle yleisölle ja sen edustajille on tiedotettava asiasta, mikäli mahdollinen yhteentörmäys tapahtuu alle kymmenen vuoden sisällä.” Törmäyksen todennäköisyys on sittemmin laskettu nollaan, vaikka Apophiksen on arvioitu vuonna 2029 sivuuttavan Maan vain 30 000 kilometrin etäisyydeltä. Apophis tulee kuitenkin takaisin jo vuonna 2036.[3]

On olemassa myös sellainen vaara, että yllättävät meteoriosumat käsitettäisiin ydinasehyökkäyksiksi ja seurauksena saattaisi olla katastrofaalinen kostoisku. Varsinkin eteläisen pallonpuoliskon asteroidi- ja komeettavalvonnassa on suuria aukkoja. Riittävää valvontaa varten tarvitaan pienten, erikoistuneiden satelliittien verkosto, jonka suunnittelu on vasta alkuvaiheessa.[4]

ESA (European Space Agency) on suunnittelutasolla kiinnostunut valvomaan maanläheisiä kohteita (Near Earth Objects, NEO). EuNEOs voisi Venuksen läheltä kulkevalta kiertoradaltaan kartoittaa vaikeasti havaittavia kohteita. Pienet asteroidit (halkaisijaltaan alle 300 metriä) jäisivät kuitenkin havaitsematta. EuNEOs kilpailee sitä paitsi muiden, tieteellisesti mielenkiintoisempien hankkeiden kanssa.[5]

Riittävä valmius aktiivisiin vastatoimiin on vähintään yhtä tärkeätä kuin oikeaan osuvat ennakkovaroitukset; emme voi tyytyä passiiviseen väestönsuojeluajatteluun. Yhdysvalloissa on kansalaisjärjestöjä, jotka painostavat viranomaisia. Näkyvin niistä on B612-säätiö, jonka puheenjohtaja on astronautti Russell Schweickart. Hän suosittelee NASA:n Prometheus-hankkeen laajentamista niin, että se kattaisi tulevaisuudessa myös uhkaavien asteroidien aktiivisen torjumisen.

Senaatin tieteen, tekniikan ja avaruustutkimuksen jaostolle esittämässään todistajanlausunnossaan Schweickart ehdotti, että vuoteen 2015 mennessä luotaisiin valmius vaikuttaa halutulla tavalla uhkaavan asteroidin kiertorataan. Suunnitteilla oleva Prometheus-avaruusalus kykenisi laskeutumaan asteroidille, ja ydinkäyttöisen rakettimoottorinsa avulla se voisi muuttaa Maata uhkaavan taivaankappaleen rataa. Asteroidin koostumus on hankkeen suurin epävarmuustekijä.

Tietomme NEO:ista kasvaa asteittain. NASA:n avaruussondi Deep Impact tutki 4.7.2005 Tempel 1 -komeetan rakennetta suurella kupariohjuksella, joka tunkeutui 30 metrin syvyyteen. ESA:n Don Quijote -hankkeeseen sisältyy vastaavia suunnitelmia. JAXA:n (Japan Aerospace Exploration Agency) avaruusalus saapui 12.9.2005 Itokawa-asteroidin luokse. Se epäonnistui tärkeimmässä tehtävässään, joka oli hakea näyte asteroidin pinnalta, mutta hanke tuotti joka tapauksessa arvokasta tietoa.[6]

Uhkaavan asteroidin kiertorataa voitaisiin muuttaa esimerkiksi valtavalla aurinkopurjeella, joka käyttäisi hyödykseen aurinkotuulta tarvittavan momentin aikaansaamiseksi. Vaihtoehtoisesti ydinkärjellä varustettu ohjus voisi ehkä hoitaa homman, mutta silloin asteroidi voisi haljeta useaan kappaleeseen, jotka vaatisivat lisätoimenpiteitä. Komeettojen osalta ydinräjäytykset ovat todennäköisesti ainoa mahdollisuus, koska komeetta on rakenteeltaan niin pehmeää ainetta, että siihen tuskin voidaan kiinnittyä.

Tarvitaan kansainvälistä koordinointia, jotta resursseja voitaisiin käyttää mahdollisimman tehokkaasti ja rakentaa riittävä valmius vastatoimiin. Tässä jos missään istumme kaikki samassa veneessä. Yksinkertaisin toimintatapa

olisi luoda nykyiselle tapauskohtaiselle yhteistyölle kiinteämmät muodot. Samalla rahoituspohjaa pitäisi laajentaa niin, että suurin osa ihmiskunnasta siihen osallistuisi, jokainen maa maksukykynsä mukaisesti. Yhdysvaltojen ja EU:n pitäisi tehdä aloite. Uutta YK-järjestöä on syytä kavahtaa, mutta esimerkiksi G8-maat (katso luku 14.1) voisivat muodostaa yhteisen avaruuspuolustuksemme kovan ytimen.

Avaruudesta tulevaa uhkaa ei ole helppo hahmottaa, vaikka taitavasti tuotetut katastrofielokuvat ovatkin suosittuja. Ihmisillä on yleensäkin taipumuksena vähätellä harvinaisten katastrofien uhkia. Maanjäristys- ja tulva-alueiden henkiin jääneet palaavat nopeasti tavalliseen arkeen, usein edes ajattelematta turvatoimenpiteisiin ryhtymistä. Kehittyneet maat ovat vaaravyöhykkeillään luoneet tyydyttävän valmiuden, esimerkkeinä Tokio ja Los Angeles. Siitä huolimatta on varauduttava ihmishenkien menetyksiin ja suunnattomiin aineellisiin vaurioihin, kun suuri maanjäristys tulee. Köyhät maat, kuten Kiina ja Indonesia, ovat erittäin ikävistä kokemuksista huolimatta tyytyneet väistämättömään kohtaloonsa.

Vuoden 2004 tapaninpäivän tsunami on vielä hyvässä muistissa. Maanjäristyksen voimakkuus oli Richterin asteikolla 9,15 ja vaati lähes 200 000 kuolonuhria; suhteellisen pieni turistijoukko moninkertaisti kansainvälisen seurannan tason ja avustukset. Vuonna 1976 Kiinassa kuoli Tangshan-maanjäristyksessä vähintään yhtä paljon ihmisiä, eikä maailman yleinen mielipide edes kohottanut silmäkulmiaan. Äkilliset tulivuorenpurkaukset ovat myös hengenvaarallisia; Krakataun räjähdys ja sitä seurannut tsunami aiheuttivat vuonna 1883 noin 100 000 kuolemantapausta. Vuoden 1815 Tamboran huomattavasti voimakkaampi purkaus, sekin Indonesiassa, nosti pölypilven ilmakehään. Sen seurauksena maapallon keskilämpötila aleni parilla asteella ja Eurooppaankin tuli nälänhätä. Meidän on syytä varautua myös patorakennelmien vaurioitumisiin, jotka voivat pahimmillaa aiheuttaa kauhistuttavia tulva-aaltoja.

Vulkanismi edustaa tuhovoimaa, joka on samaa luokkaa kuin asteroiditörmäykset. Permi- ja triaskauden saumaan osunut ekokatastrofi 252 miljoonaa vuotta sitten sattui samaan aikaan kuin Siperian laakiobasaltin valtavat laavatulvat (Siperian portaat). Ne kattavat vieläkin kaksi miljoonaa neliökilometriä, ja alue oli alun perin monta kertaa suurempi. Deccanin laakiopurkausalue (Deccanin portaat) Intiassa syntyi 60–68 miljoonaa vuotta sitten toistuvissa laavapurkauksissa. Se peittää noin puoli miljoonaa neliökilometriä ja on paikoin jopa kahden kilometrin paksuinen. Sumatralla tulivuori Toba sylki 75 000 vuotta sitten ympärilleen noin 3000 km^3 kiviä ja pölyä, joka peitti koko Intian niemimaan ja vaikutti vuosikausia maapallon ilmastoon.

Toisin kuin kosmisten uhkien suhteen oman planeettamme kouristuksien osalta ei ole paljon tehtävissä.[7] Geologisten laattojen liikkeet aiheuttavat väistämättä maanjäristyksiä, tulivuorenpurkauksia ja tsunameja. Voimme varautua niihin ottamalla käyttöön paremmat rakennusmääräykset uhanalaisilla alueilla. Luotettavista ennusteista olisi myös suurta apua. Vulkaanisten ilmiöiden ennakoimiseksi onkin tehty paljon työtä, mutta laihoin tuloksin. Tsunamivaroitukset ovat toki mahdollisia, ja laitteita onkin asennettu ympäri Tyyntämerta. Intian valtamerellekin saadaan oma varoitusjärjestelmä, mutta Atlantilla sellaista ei vielä ole, siitäkään huolimatta, että vuoden 1755 Lissabonin maanjäristystä seurasi tsunami, joka oli suurimpana syynä 100 000:een kuolonuhriin.

Niin maapallon ulkopuolisten kuin maanalaistenkin uhkakuvien pitäisi vahvistaa kohtalonyhteyden tunnettamme yhteisellä planeetallamme. Olemme jo osoittaneet sekä tahtoa että kykyä auttaa solidaarisesti maanjäristyksen uhreja, rodusta ja kansallisuudesta riippumatta. Tämä hyvä tahto täytyy lähitulevaisuudessa kanavoida yhteisiin toimenpiteisiin torjuttavissa olevien katastrofien välttämiseksi. Kun komeetta tulee, meidän täytyy olla valmiita ottamaan kohtalomme omiin käsiimme – muussa tapauksessa saamme todellakin syyttää vain itseämme.

13.2 Ilmasto ja ympäristö

Aurinkomme on verrattain vakaa tähti, joka syntyi runsaat 4,5 miljardia vuotta sitten. Alun lämmittelyvaiheen jälkeen Aurinko on pitänyt energiantuotantonsa suhteellisen vakaana; yhdentoista vuoden auringonpilkkusyklin aikana auringonsäteily vaihtelee vain 0,1 prosenttia. Kun Euroopassa oli ns. pieni jääkausi (1650–1715), ei Auringossa ollut juuri lainkaan auringonpilkkuja, mikä viittaa kausaaliseen yhteyteen. Maapallon keskilämpötilan lasketaan silloin pudonneen yhdellä asteella. Auringon säteily kasvaa hitaasti pitkällä aikavälillä, ja kun vetypolttoaine alkaa olla loppumaisillaan, Auringossa alkaa kiivas kuumentumisvaihe. Meillä on kahden, ehkä kolmen miljardin vuoden armonaika, ennen kuin kaikki elämä maapallolla käy mahdottomaksi.

> Maapallo on kokenut useita jyrkkiä ilmastonmuutoksia. Aikojen alussa Auringon heikohko säteily todennäköisesti korvautui sillä, että ilmakehän hiilidioksidipitoisuus oli hyvin korkea. Katastrofaaliset jääkaudet 600–700 miljoonaa vuotta sitten saattoivat olla seurausta hiilidioksidipitoisuuden laskusta noin yhteen prosenttiin, vaikka hiilidioksidin ja lämpötilan välillä ei ole

> voitu osoittaa selvää kausaliteettisuhdetta; hiilidioksidipitoisuus tuntuu pikemminkin laahaavan lämpötilamuutoksen perässä. Viimeisten puolen miljardin vuoden aikana vallitseva keskilämpötila on ollut noin 20°C:n paikkeilla, mutta kymmeniä miljoonia vuosia kestävät jääkaudet ovat välillä pudottaneet lämpötilaa kymmenkunta astetta.
>
> Maapallon ilmasto alkoi suunnilleen 25 miljoonaa vuotta sitten jälleen kerran kulkea kohti kylmempää vaihetta. Nykyinen jääkausi alkoi 2,2 miljoonaa vuotta sitten, ja sen tunnusmerkkejä olivat suhteellisen pitkät (50 000–150 000 vuotta) kylmät jaksot ja lyhyemmät lämpimämmät interglasiaalit. Nämä vaihtelut voidaan osittain selittää maapallon ellipsin muotoisen radan ja sen akselin kallistuman säännöllisillä muutoksilla.[8] Tällä hetkellä maapallon keskilämpötila on noin 15°C.

Oma interglasiaalimme alkoi noin 15 000 vuotta sitten, ja se on jo melkoisesti pitkittynyt, jos sitä verrataan aikaisempiin lämpimiin jaksoihin. Ilmasto on ollut harvinaisen vakaa lyhyen kylmän jakson (myöhempi dryas) jälkeen, joka päättyi äkillisesti 11 550 vuotta sitten. Lämpötilan uskotaan nousseen seitsemän astetta muutamassa vuodessa; merenpinta nousi 20 metriä 500 vuodessa. Merenpinnan taso on noussut kaiken kaikkiaan 120 metriä viimeisen 20 000 vuoden aikana. Taso on kutakuinkin sama kuin 125 000 vuotta sitten vallinneen interglasiaalin aikana.

> Merenpinnan taso on viimeisten 3000 vuoden aikana ollut melko vakio. Merenpinta alkoi kuitenkin vuoden 1900 paikkeilla kohota keskimäärin kaksi millimetriä vuodessa. IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) ennustaa, että ilmiö jatkuu ja mahdollisesti nopeutuu; nousun ennuste vuodelle 2100 osoittaa leveätä haarukkaa 110–880 millimetriä nykytilanteeseen verrattuna. Meriveden lämpeneminen ja laajeneminen on pinnan nousun tärkein syy. Lisääntynyt jään sulaminen korvautuu osittain Etelämantereen lumisateiden kiihtymisellä ja maa-alueiden vettä varastoivilla altailla.[9]

Viime vuosikymmenien aikana on tehty paljon työtä ilmastonmuutosten mallittamiseksi ja simuloimiseksi. Ainoa tapa niiden todentamiseksi ovat historialliset vertailut. Ilmaston vaihtelut 400 000 vuoden ajalta alkavat yksityiskohtia myöten olla tiedossa napajäätiköistä saatujen porausnäytteiden ansiosta. Epäsuorat tutkimusmenetelmät antavat summittaisen kuvan varhaisemmista ilmastonmuutoksista aina noin 650 miljoonan vuoden takaisesta esikambrisesta kaudesta alkaen. Tietyt laadulliset lainalaisuudet voidaan vahvistaa, mutta toistaiseksi ei ole voitu ennustaa menneisyyttä. Ongelmina ovat muuttujien suuri määrä ja ennen kaikkea niiden

ei-lineaarinen vuorovaikutus, joka johtaa kaoottisiin, ennakoimattomiin tapahtumakulkuihin.

> Pilvisyyden ja ilmaston vuorovaikutus kuvaa ongelman monimutkaisuutta. Lisääntyneellä pilvisyydellä on viilentävä vaikutus, koska auringonsäteilyä heijastuu takaisin avaruuteen, mutta pilvet myös lämmittävät heijastamalla maapallon infrapunasäteilyä. Valtamerten tuulisuus liittyy aerosolien syntymiseen; ne ovat mikroskooppisen pieniä hiukkasia, jotka helpottavat pisaroiden muodostumista ja lisäävät pilvisyyttä. Vesihöyry on kaikkein tehokkain kasvihuonekaasu, mutta sen vaikutus riippuu ilmakehän kierrosta. Tulivuorenpurkausten, pakokaasujen ja teollisten prosessien hienojakoisella pölyllä on viilentävä vaikutus. Ja niin edelleen...
>
> Korkeilla leveysasteilla lämmin ilmasto lisää hiilidioksidin sitoutumista kasvuston kautta, mutta samalla tundra-alueiden metaanipäästöjen vaara kasvaa. Metaani on voimakas kasvihuonekaasu ja sitä on merenpohjissa suurina klatraattikerrostumina, veden ja metaanin yhdisteenä. Meriveden lämmönnousu voi vapauttaa metaania ja aiheuttaa lämpenemisen ja metaanin purkautumisen välisen ketjureaktion. Sen uskotaan olleen syy nopeaan lämpenemiseen 55 miljoonaa vuotta sitten paleoliittisen ja eoseenisen kauden välisessä saumassa. Pitkien ajanjaksojen kyseessä ollessa täytyy ottaa huomioon myös maanosien liikkuminen, joka vaikuttaa tuuliin ja merien virtauksiin. Auringon säteilyvaikutus riippuu myös mannerten asemista.

Ilmakehän hiilidioksidipitoisuus kasvaa huomattavasti arvioitua hitaammin. Valtameret ja kasvillisuus sitovat sitä ilmeisesti enemmän kuin on laskettu. Auringonsäteilyn vaihtelut ovat jokerina pelissä. Ollaan yksimielisiä siitä, että vuosina 1860–1990 maapallon lämpötila on noussut noin 0,6 astetta ja että lämpeneminen on nopeutunut sen jälkeen. Erimielisyyttä synnyttää kasvihuoneilmiön osuus lämpenemisessä.[10]

> Tanskalaiset tutkijat kiinnittivät 1990-luvulla huomiota yllättävään yhteyteen maapallon lämpötilan ja auringonpilkkukierron pituuden välillä; ne tuntuvat olevan käänteisessä suhteessa Auringon keskimääräisen toiminta-aktiivisuuden kanssa. Lopputuloksena oli, että Aurinko säätelee ilmastonmuutosta, mutta toiset tutkijat ovat kyseenalaistaneet heidän tietokantansa ja laskelmansa. Ja jatkoa seuraa. [11]

Melko yleisesti otaksutaan, että Aurinko vastaa vähemmän kuin puolesta tällä hetkellä todennetusta maapallon lämpötilan noususta. IPCC:n raportti vuodelta 2007 tarjoilee ylileveää haarukkaa, 1,1–6,4 astetta, maapallon lämpenemisen ennusteeksi vuoteen 2100 mennessä. Korkeampi

ääriarvo perustuu kuitenkin epärealistisiin oletuksiin tulevaisuuden hiilidioksidipäästöistä, mikä tarjoaa arvostelijoille aseita käteen.[12]

Jos otamme ilmastonmuutoksen tosissamme, meidän on kohdattava kysymys toimenpiteiden tarpeellisuudesta, syy-yhteyksistä riippumatta. On olemassa vahvoja perusteita rajoittaa ja myöhemmin vähentää kasvihuonekaasujen päästöjä, maltillisesti mutta määrätietoisesti. Katastrofaalisten muutosten riski – esimerkiksi Golfvirran heikentyminen tai metaanipäästöjen ryöstäytyminen – ei ehkä ole kovin suuri. Mutta tässä asiassa jos missään on syytä soveltaa varovaisuusperiaatetta. On paljon parempi reagoida liian aikaisin kun liian myöhään. Maksettavaksi lankeaa kammottavan suuri lasku, mikäli radikaali ilmastonmuutos toteutuu. Siitä syystä ilmaston hallinta onkin yksi ihmiskunnan keskeisistä haasteista.

> Kasvihuonekaasujen (hiilidioksidi, metaani) vähentäminen on hallinnut ympäristöä koskevaa keskustelua, mutta on muitakin tapoja vaikuttaa ilmastoon. Yläpilvien muodostumista voitaisiin esimerkiksi lisätä päästämällä aerosoleja harkitusti korkealle ilmakehään.[13] Toinen mahdollisuus on kiihdyttää valtamerten primäärituotantoa lisäämällä rautaa, joka laajoilla alueilla on planktonin kasvun pullonkaula.[14] Suoraviivaisin keino on asettaa jättikokoinen päivänvarjo Auringon ja Maan välille. Lagrangen pisteessä L1, joka on suunnilleen neljä kertaa kauempana kuin Kuu, päivänvarjo pysyisi paikallaan ja saisi aikaan pysyvän varjostuksen.[15]
>
> Emme voi toisaalta olla varmoja siitä, etteikö uusi jääkausi olisi nurkan takana odottamassa. Silloin voidaan tarvita luotettavia lämmitysjärjestelmiä. William Ruddiman esittää kirjassaan *Plows, Plagues and Petroleum: How Humans Took Control of Climate* (2005), että kaskenpoltto, riisinviljely ja karjankasvatus alkoivat vaikuttaa maapallon ilmastoon jo tuhansia vuosia sitten metaani- ja hiilidioksidipäästöjen kautta. Hän väittää, että ihmisen väliintulo on jo torjunut seuraavan jääkauden.

Ilmastomuutoksesta on tullut kansainvälisen keskustelun suuri riitakysymys; muut ympäristöongelmat ovat saaneet vähemmän julkisuutta. Tropiikin metsien parturointi uhkaa ekologista tasapainoa eroosion ja vedensaannin vaikeutumisen kautta. Luonnon monimuotoisuus kärsii, ja monia eläin- ja kasvilajeja uhkaa sukupuuttoon kuoleminen. Tehostettua metsätaloutta ja teollisuuden hankkeita pidetään usein negatiivisen kehityksen syinä, mutta kulotus on ilman muuta suurin pahantekijä.

> Kaskenpoltto voi olla kestävä maanviljelyn ja karjanhoidon muoto, varsinkin pohjoisilla leveysasteilla, jossa ilmasto ja maaperä takaavat uuden kasvun. Trooppisissa maissa, kuten Brasiliassa ja Indonesiassa, väestönkasvu on

> sitä vastoin aiheuttamassa huomattavaa ympäristötuhoa; kulotus kajoaa moninkertaiseen pinta-alaan kaupalliseen metsänhakkuuseen verrattuna.[16]
>
> Globaalisesti katsoen trendinmuutos on kuitenkin näköpiirissä. P. Kauppi avustajineen (2006)[17] toteaa laajassa tutkimuksessaan, että joidenkin köyhien maiden metsänraiskaus on korvautumassa muiden alueiden metsänistutuksilla. Kehitys on erityisen rohkaiseva Kiinassa ja Intiassa. Välimeren ympärillä ollaan metsänistutuksella valtaamassa takaisin alueita, jotka parturoitiin jo antiikin aikana. Sahelissa ja Etiopiassa tilanne kuitenkin vain pahenee, ja erityisesti Kaukoidän jäljellä olevat sademetsät ovat vaarassa.

Köyhyys ja väestönkasvu ovat ongelman perussyyt. Ratkaisu on joko korkeampi elintaso ja/tai alhaisempi syntyvyys – helpommin sanottu kuin tehty. Monilla alueilla on saavutettu hyviä tuloksia houkuttelemalla paikallinen väestö osallistumaan esimerkiksi turismin tuomaan liiketoimintaan. Heistä tulee täten luonnonvarojensa vastuullisia omistajia.[18]

Ympäristöongelmia esittelevää luetteloa voidaan helposti pidentää. Useimmat pulmat, esimerkiksi veden saatavuus, ovat sittenkin paikallisia tai alueellisia Yleensä on kysymys yhteismaan murhenäytelmästä, joka ratkeaa vasta kun löytyy tai luodaan sopiva omistajataho vastaamaan ehtyvistä varannoista. Kansainvälistä koordinaatiota tarvitaan vain globaalien haasteiden osalta, kuten ilmakehän päästöt ja valtamerikalastus. Kaiken kaikkiaan meidän täytyy havahtua siihen, että luonnonvarat, ympäristö mukaan lukien, on hinnoiteltava oikein. Niukat resurssit voidaan kohdentaa järkevästi vain asianmukaisten markkinaprosessien kautta.

13.3 Hengenvaarallisia mikrobeja

Ihminen elää kaikkien muiden elämänmuotojen tapaan loiseliöiden muodostaman jatkuvan uhkan alaisena. Miljoonia ihmisiä kiusaavat tropiikeissa erilaiset kutsumattomat vieraat, madot ja toukat, jotka tunkeutuvat kehoon ikävin seurauksin. Vielä vaarallisempia ovat monet mikro-organismit – yksisoluiset alkueläimet, bakteerit, virukset – jotka tarttuvat verta imevien hyönteisten kautta. Kehittyneessä maailmassa parantunut hygienia on hävittänyt vaivalloiset makroloiset. Virus- ja bakteeritartunnat pidetään rokotuksilla ja antibiooteilla kurissa, vaikka esimerkiksi aids ja tuberkuloosi ovat puutteellisen terveydenhuollon maissa jatkuvana uhkana.

Tästä johtuu, että lääketieteellinen tutkimus on viime vuosikymmenien aikana keskittynyt hyvinvointivaivoihin, jotka liittyvät pitkään elinikään ja länsimaiseen elämäntyyliin. Trooppiset taudit, kuten malaria, ovat vaikeita

voitettavia, eivätkä ne tarjoa rahakkaita markkinoita. Suuri osa maapallon väestöstä kamppailee edelleen tuhoisien tautien ja korkean lapsikuolleisuuden kanssa.

> Sopivien lääkkeiden ja taloudellisten resurssien puute eivät ole ainoat eivätkä ehkä edes suurimmat kehitysmaiden terveydenhuollon ongelmista. Poliittinen sekasorto ja kaiken kattava korruptio vaikeuttavat tai estävät järjestelmälliset, lääketieteelliset toimet. Sitäkin huomionarvoisempaa on, että WHO (World Health Organization) kykeni hävittämään isorokkoviruksen 1970-luvulla, vaikka osallisten maiden hallitusten tuessa oli toivomisen varaa; jopa sisarorganisaatio UNICEF (United Nations Children's Fund) suhtautui projektiin kylmäkiskoisesti.[19]
>
> Paikalliset viranomaiset ovat toistuvasti sabotoineet vuonna 1988 aloitettua kampanjaa poliovirusta vastaan. Poliotartunnat oli jo saatu vähennettyä 350 000 vuosittaisesta tapauksesta 1255:een vuonna 2004, kun Nigerian paikalliset imaamit leimasivat rokotukset amerikkalaiseksi salajuoneksi. Polio levisi uudelleen Tšadiin ja edelleen Egyptiin, Saudi-Arabiaan, Jemeniin ja aina Indonesiaan asti.[20]

Useimpia sairauksia vastaan täytyy taistella tavanomaisin keinoin, koska käytännössä ei ole mahdollista hävittää muuta kuin joitakin harvoja patogeenejä. Yksinkertaiset menetelmät voivat olla tehokkaita, kuten hyönteismyrkyllä käsitellyt hyttysverkot malariaa vastaan, ja moniin trooppisiin vaivoihin on tulossa parempia lääkkeitä. Saatavuutta on parannettu myös kehitysmaille myönnettyjen alennusten avulla, ja vapaaehtoisjärjestöt kasvattavat toimintaansa kaiken aikaa. Tyydyttävä terveydenhuolto alkaa olla köyhien maiden ulottuvilla, kunhan niissä vallitsee kohtuullinen poliittinen vakaus. Poikkeuksen muodostaa aids, jonka oikeastaan pitäisi olla tartunnoista helpoimmin vältettävissä.

> HIV (Human Immunodeficiency Virus) on tavattoman muuntautumiskykyinen retrovirus, joka suuren mutaatiotaipumuksensa takia voi hämätä sekä immuunijärjestelmää että lääkitystä. Soluun tunkeuduttuaan virus muuntaa RNA-genominsa kaksijuosteiseksi DNA:ksi, joka yhtyy solun tumaan ja ohjaa virusspesifisten proteiinien tuotantoa. HIV käy pääosin ns. T-auttajasolujen kimppuun, jotka ovat immuunipuolustuksen keskeinen osa. Ihminen sairastuu aidsiin, kun niiden määrä on laskenut kriittisen rajan alapuolelle; ovi tappaville tartunnoille ja syövälle on silloin avautunut. HIV selättää nopeasti yksittäiset lääkkeet, mutta se voidaan pitää kurissa eri lääkkeiden yhdistelmillä; virusta ei kuitenkaan pystytä kokonaan poistamaan. Rokotettakaan ei ole näköpiirissä.

> Kuolettava HIV-virus leviää pääosin seksuaalisten kontaktien kautta, ja jo kondomi on riittävä suoja sitä vastaan. Mutta eniten kärsineissä maissa asukkaat ja viranomaiset ovat yhteistuumin päättäneet vaieta ongelman kuoliaaksi. Kyvyttömyys katsoa epämiellyttäviä tosiasioita silmiin aiheuttaa siten tarpeetonta kärsimystä ja varhaisia kuolemia. Ympäri Afrikkaa aids on vakava uhka taloudelle, ja mittavasta kansainvälisestä avusta huolimatta monissa maissa pahin voi vielä olla edessä. Afrikan ulkopuolella uhka ei ole yhtä ajankohtainen toisenlaisten seksuaalitottumusten vuoksi.[21]

HIV on hyvä esimerkki lääketutkimuksen pulmista. Tautia aiheuttavilla mikro-organismeilla on useimmiten kyky kehittää resistenssiä lääkkeitä vastaan. Tämä sopeutuvuus on kovan valinnan tulosta. Patogeenit ovat eläneet satoja miljoonia vuosia vihamielisessä ympäristössä ja oppineet väistämään immuunipuolustuksen monitahoisia vastaiskuja. Tämä elämän ja kuoleman peli on seulonut esiin pitkälle erikoistuneita loisia, jotka lyhyen sukupolvikiertonsa ansiosta ovat useimmiten askeleen edellä isäntiään. Patogeenien verrattain korkea spesifisyys on tämän kehityshistorian seurausta; onnistunut rynnäkkö edellyttää korkea-asteista erikoistumista. Kaksineuvoisuus oli kehittyneempien lajien varhainen vastasiirto. Se nopeuttaa ratkaisevasti paremman ja monitahoisemman immuunipuolustuksen syntymistä.[22]

> 1970-luvulta lähtien resistentit bakteerit ovat olleet ongelma, joka on pakottanut kehittämään yhä uudempia ja kalliimpia antibiootteja. Superresistenttien mikrobien uhreiksi ovat pääasiallisesti joutuneet vanhukset ja muut alhaisen vastustuskyvyn omaavat. Resistenssi voi kuitenkin levitä yllättävän nopeasti, ja hyväluontoiset bakteerit saattavat äkkiä muuttua patogeeneiksi. Resistenssiä, myrkyllisyyttä ja virulenssia ohjaavat geenit voivat näet siirtyä bakteerista toiseen. Tällainen liikenne voi myös ylittää lajien väliset rajat, jolloin vaarattomista ja hyödyllisistä bakteereista voikin tulla taudin aiheuttajia.

Vaikka patogeeniset bakteerit ovatkin pelottavia vihollisia, modernin biotekniikan pitäisi pystyä pitämään puolensa niitä vastaan. Uusien lääkkeiden kehittämistyö tehostuu sitä mukaa, kun virulenssin ja resistenssin yksityiskohtaiset mekanismit paljastuvat. Jokaisella elämänmuodolla on akilleenkantapäänsä. Me voimme bakteereista poiketen nopeuttaa kehityksen tahtia ja pitää muutaman askeleen etumatkamme.

Virukset tuntuvat paljon uhkaavammilta. Esimerkiksi influenssan tarttumisominaisuuksien ja aidsin parantumattomuuden yhdistyminen olisi kohtalokasta. Jo influenssa sinällään on vuosittain esiintyvä vitsaus, sillä influenssavirus muuntelee jatkuvasti proteiinivaippaansa ja säilyttää täten tarttuvuutensa. Aika ajoin tapahtuu hyppäyksenomaisia mutaatioita, jotka

aiheuttavat pandemioita. Sodasta väsyneen maailman yli pyyhkäisi vuosina 1918–1919 espanjantauti. Se vaati n. 50 miljoonaa uhria. Pelkästään Intiassa menehtyi 17 miljoonaa, viisi prosenttia väestöstä.

> Pandemiat syntyvät tavallisesti silloin, kun virus siirtyy uuden DNA:n tai RNA:n yhdistelmän kautta jostakin eläinlajista ihmiseen. Riittävän monet ihmiset ovat silloin vailla vastustuskykyä, ja virus voi levitä räjähdysmäisesti. Suunnilleen kolmasosa väestöstä sairastui espanjantautiin, mikä varmisti maailmanlaajuisen leviämisen. Epätavallista oli se, että tauti iski pääasiassa nuoriin aikuisiin. Harvinaista oli myös korkea kuolleisuus, joka saattoi nousta jopa 20–30 %:iin. Alkuperäiskansojen parissa se oli vieläkin korkeampi. Kuolema saattoi seurata jo parin päivän sairastamisen jälkeen.
>
> Kyseinen virus on hiljattain rekonstruoitu Alaskasta löytyneiden jäätyneiden kuolonuhrien pohjalta. Tämä mahdollistaa espanjantaudin korkean tarttuvuuden ja kuolleisuuden yksityiskohtaisen tutkimisen. Viruksen perustyyppi (H1N1) viittaa eläin- ja ihmisinfluenssan hybridisoitumiseen mutta poikkeaa pahamaineisesta lintuinfluenssasta (H5N1), joka ei vielä tartu ihmisestä ihmiseen.
>
> Rekonstruktiohanketta on arvosteltu, koska sen julkisuuteen annettu geenikoostumus tarjoaa bioterroristeille mahdollisuuden syntetisoida virus. Tutkijat ovat kuitenkin valvovien elimien kanssa käymiensä neuvottelujen jälkeen todenneet, että tieteellisen aineiston normaali julkaisumenettely on paikallaan. Se antaa maksimaalisen tuen jatkotutkimuksille, joiden päämääränä on kehittää optimaalisia influenssarokotteita ja lääkkeitä.[23]

Monet muutkin taudit ovat virusten aiheuttamia, nuhasta ja herpeksestä alkaen, kun taas lääkkeitä on huomattavasti vähemmän. Denguekuume, keltakuume, hepatiittivirus, tuhkarokko, sikotauti ja vesikauhu ovat esimerkkejä vaikeasti hoidettavista ja usein hengenvaarallisista infektioista; denguekuumeeseen ja hepatiitti C -virukseen ei ole rokotetta. Marburg- ja ebolavirukset ovat saaneet paljon julkisuutta niiden järkyttävän taudinkulun takia: lyhyt itämisaika ja korkea, yli 50 prosentin kuolleisuus. Juuri siksi ne eivät olekaan niin vaarallisia, vaan voidaan pysäyttää karanteenimääräyksillä. Prionit ovat kavalia proteiinimyrkkyjä, jotka ovat tieteellisesti kiinnostavia. Niidenkin leviämistä voidaan rajoittaa ennaltaehkäisevillä toimenpiteillä.

Viruksia epäillään monien, ehkäpä useimpien, autoimmuunisairauksien perussyiksi. Mitättömät tai täysin vaille huomiota jääneet infektiot voivat aiheuttaa immuunireaktion, joka karkaa käsistä ja alkaa hyökätä kehon omien solujen kimppuun vakavin seurauksin. Lapsuusiän diabetes, reuma ja multippeli skleroosi (MS-tauti) ovat esimerkkejä sairauksista, joiden

osalta on jo olemassa todisteita viruksen osuudesta tapahtumien kulkuun.[24] Virusperäinen autoimmuniteetti voi olla myös syynä aivojen surkastumissairauksiin, kuten Parkinsonin tautiin ja Alzheimerin tautiin. Virusinfektioista johtuvista sikiövaurioista on selkeätä näyttöä; lievät, virusperäiset häiriöt aivojen kehitysaikana saattavat aiheuttaa erilaisia psyykkisiä poikkeavuuksia.

> Viruksia on vaikea viljellä laboratorio-olosuhteissa. Ne voivat lisääntyä vain tiettyjen elävien solujen sisällä, ja ne ovat tavattoman pieniä; pienimmällä toistaiseksi löydetyllä viroidilla on vain 359 RNA-emästä genomissaan (se vahingoittaa perunaa). Vasta hiljattain huomattiin, että valtameret kuhisevat viruksia. Millilitra merivettä sisältää miljoonia virushiukkasia, ja valtamerien bakteerit ovat voimakkaasti infektioituneita.[25] Karoliinisessa sairaalassa pikkulapsista on löydetty viitteitä muutamista tuntemattomista viruksista, jotka häviävät myöhemmässä elämänvaiheessa.[26] Virusten maailma tulee tarjoamaan meille vielä monta epämiellyttävää yllätystä.
>
> Viruksen DNA voi fuusioitua tuman kanssa ja puhjeta uudelleen myöhemmässä vaiheessa. Vaihtoehtoisesti se saattaa aiheuttaa mutaatioita, jolloin vaarana ovat pahanlaatuiset muutokset; monet syöpälajit ovat selkeästi viruspohjaisia. Epstein-Barr-virus on mielenkiintoinen tapaus. Useimmat ihmiset kantavat infektiota oireettomana, vaikka oireitakin voi esiintyä mononukleoosin (pusutaudin) muodossa. Virus aiheuttaa kuitenkin myös non-hodgkin-lymfooman, jonka parantamiseen tarvitaan kemoterapiaa tai sädehoitoa. Epstein-Barr-viruksen epäillään myös vaikuttavan leukemian, sarkooman ja MS-taudin puhkeamiseen.[27]

Bakteerien ja varsinkin virusten osalta olemme toistaiseksi luetteloineet vain murto-osan niiden moninaisuudesta. Pahimmassa tapauksessa voimme odottaa pandemioita, jotka rokotteiden puuttuessa vaativat tiukkoja kansainvälisiä karanteenitoimenpiteitä. Nykypäivänä ei voi liioitella globaalin yhteistyön merkitystä vaarallisten pandemioiden tukahduttamiseksi alkuvaiheessaan. Mutta pysyvä uhka ei anna aihetta mikrobikauhuun. Enimmäkseen elämme rauhanomaista rinnakkaiseloa lukemattomien mikroorganismien kanssa, jotka asuttavat ihoamme ja suolistoamme. Liian tarkka hygienia on luultavasti perussyy allergioiden yleistymiselle.

Sen sijaan voimme syventyneen tietomme ansiosta ottaa palvelukseemme hiivasienten, homeiden ja bakteerien lisäksi myös virukset. Geeniterapiassa tarvitaan sopivia viruksia, joiden avulla DNA:ta viedään solutumaan. Syövän parantamiseksi tehdään parhaillaan eläinkokeita räätälöidyillä viruksilla.[28] Tulevaisuudessa mikrobien uhka on ehkä kääntynyt vastakohdakseen.

13.4 Liikaa ihmisiä?

Jokainen laji pyrkii lisääntymään ja täyttämään oman ekologisen lokeronsa. Kun kaikki emigraatiomahdollisuudet on käytetty, populaatio saavuttaa tyydyttävän ekologisen tasapainon tai lähtee voimakkaasti heilahtelemaan. Ihminen ei ole poikkeus. Asutuksen laajentumista tai teknisiä läpimurtoja on aina seurannut väestön kasvu, joka on nopeasti täyttänyt uuden elintilan ääriään myöten. Nälkä ja taudit ovat useimmiten huolehtineet väkiluvun rajoittamisesta.

Nälänhätä ja väkiluvun nopea kasvu on kaava, joka ei täsmää todellisuudessa. Esimerkiksi Afrikassa kurjuus ei voi olla niin laajalle levinnyttä kuin tarkoitushakuiset raportit mediassa antavat ymmärtää. Monet afrikkalaiset valittavat myös sitä, että heidän maanosaansa kuvataan vain synkissä väreissä. Ongelmaksi on jäänyt, että väestön määrä lähtee heti nousuun, kun elintaso ylittää toimeentulorajan, vaikka ehkäisykeinoja olisikin käytettävissä.

Alkukantaisessa yhteisössä lapset toimivat sekä eläkevakuutuksena että halpana työvoimana. Suurperheiden ja heimoyhteisön sisäinen solidaarisuus jakaa sitä paitsi lastenhoitovastuun koko ryhmälle. Lastenhoidosta tulee eräänlaista yhteisomistusta, jossa oman lisääntymisen rajoittaminen johtaa siihen, että joutuu hoitamaan entistä enemmän muiden lapsia. Naisen alistettu asema jarruttaa yhteiskunnan kehitystä. Nainen saa kantaa kaikki kuormat, mutta hänellä on vähän vaihtoehtoja.

Luonnonläheisissä yhteisöissä jälkeläisten lukumäärä liittyy korkeaan statukseen, varsinkin miehillä. Sääty-yhteiskunnassa osat ovat vaihtuneet. Suuri lapsikatras pilkkoo kertyneen omaisuuden, ja säätyläisnaiset rupeavat välttelemään lasten synnyttämistä. Tämä suuntaus oli näkyvissä jo antiikin aikana, ja Euroopan yläluokka omaksui sen, kun taas porvaristo vielä 1800-luvulla osallistui maanosamme väestönkasvuun. Toisen maailmansodan jälkeen saimme osaksemme vauvabuumin, mutta sitä on kaikissa kehittyneissä maissa seurannut vauvaromahdus. Syntyvyys (oikeastaan fertiliteetti eli hedelmällisyys) on useimmilla tahoilla laskenut paljon alle 2,1 lasta naista kohden, joka vastaa vakiintunutta väestörakennetta.[29]

Laskeva suuntaus voitiin Suomessakin havaita jo 1970-luvulla. Yritin eri yhteyksissä saada aikaan julkista keskustelua asiasta – tuloksetta. Puheenaihe oli tabu, ja vieläkin sen rasitteena on poliittinen epäkorrektius. Siitäkin huolimatta, että syntyvyys Euroopan unionissa liikkuu 1,5:n tienoilla; pohjalukema 1,28 on Italian ja Espanjan hallussa. Venäjän, Ukrainan ja Japanin väestö on jo vähenemässä, kun taas Yhdysvalloissa fertiliteetti on 2,08. Syvällisempi

analyysi osoittaisi todennäköisesti, että köyhät maahanmuuttajat tasoittavat hyvinvoivan väestön syntyvyysalijäämän. Sama pätee varmasti myös Euroopassa, mutta en ole löytänyt aiheesta selvityksiä.

Onko sitten luonnoton poikkeama tulotason ja lisääntymisen välisessä suhteessa ongelma? Moni vain kaavamaisesti toteaa, että maailmassa syntyy joka tapauksessa liian paljon lapsia ja että jokainen syntymätön lapsi näin ollen vähentää ekologista epätasapainoa. Kuitenkin maailman väestön jakautuminen köyhien yhä kasvavaan valtaosaan ja vähenevään vauraan vähemmistöön ei voi olla johtamatta konfliktiin ja epävakauteen. Ellei nykyistä suuntausta saada muutettua, niin rikkaat, demokraattiset maat tulevat kohtaamaan vakavia poliittisia, taloudellisia, sosiaalisia ja lopuksi myös sotilaallisia ongelmia. Rutiköyhien ihmisten suvun jatkaminen on vastuutonta, kun taas rikkaat pettävät vastuunsa, kun he luopuvat lapsenteosta.

Rikkaiden maiden kansantaloudellinen tilanne on järjetön. Jatkuvasti nousevat terveydenhoitokustannukset käytetään suurimmaksi osaksi vanhojen ja kuolevien hyväksi, samalla kun jälkikasvu lyödään laimin. Läntinen maailma on vajoamassa vanhuudenheikkouteen. Günter Grass kirjoitti jo vuonna 1980 kirjan *Kopfgeburten oder Die Deutschen sterben aus*.* Kirjan varoitushuuto ei aiheuttanut reaktiota. Udo Di Fabio kilkuttaa vuonna 2005 uudelleen hälytyskelloja teoksellaan *Kultur der Freiheit*.** Korkeimman oikeuden tuomari ja neljän lapsen isä puhuu monien muiden asioiden lisäksi perheelämän syvällisen uudistumisen tarpeesta. Sillä aikaa Saksan fertiliteetti on pudonnut 1,3 lapseen naista kohden.

Hyvä uutinen on sitä vastoin, että väestönkasvu on hiipumassa globaalilla tasolla. Tänä päivänä ennustetaan, että maapallon väkiluku pysähtyy noin kymmeneen miljardiin.[30] Tällaiset ennusteet ovat tunnetusti epäluotettavia ja piilottavat varsinaisen ongelman. Maapallolle sopii vaikka 15 miljardia asukasta, jotka yksinään ja ryhminä kestävällä tavalla kantavat vastuun itsestään, jälkeläisistään ja ympäristöstään. Sen sijaan jo nykyiset kuusi ja puoli miljardia ihmistä voivat aiheuttaa jatkuvaa kurjuutta, jos varattomat jatkavat vastuutonta lisääntymistään vanhentuneiden poliittisten, sosiaalisten ja taloudellisten rakenteiden puitteissa.

---

* Päästä syntyminen eli saksalaiset kuolevat sukupuuttoon. Viittaa Pallas Athenen syntymään Zeuksen päästä.

** Vapauden kulttuuri

Siirtolaisuutta on tarjottu lääkkeeksi väestön epätasapainon korjaamiseksi. Kohtuullinen siirtolaisuus on varmasti paikallaan, mikäli maahanmuuttajat saadaan integroiduiksi uuteen ympäristöönsä, mutta tässä parhaimmatkin pyrkimykset saattavat epäonnistua. Alankomaat oli pitkän tunnettu vapaamielisestä siirtolaispolitiikastaan, mutta tuuli on nyt kääntynyt. Hollanti on täynnä, siellä sanotaan, ja asukastiheys onkin Euroopan korkein, Maltaa lukuun ottamatta. Euroopan ulkopuolisten siirtolaisten määrä on maassa noussut yli kymmeneen prosenttiin.

EU-komission puheenjohtaja Manuel Barroso totesi hiljattain, että vuoteen 2050 mennessä vanhusten (yli 65-vuotiaiden) osuus tulee lisääntymään 58 miljoonalla, kun taas aktiivisen väestön (15–64 v.) osuus vähenee 48 miljoonalla.[31] Tämä hätähuuto ei ole herättänyt poliittista vastakaikua. Epätasapainoa ei voida ratkaista siirtolaisuudella, ellei haluta vaarantaa yhteiskuntakehityksen jatkuvuutta.

Yhdysvalloissa maahanmuuttajien on alusta alkaen ollut pakko ottaa vastuu omasta elämästään, ja jo toisen sukupolven siirtolaiset ovat yleensä omaksuneet amerikkalaisen elämäntyylin ja arvot. Euroopassa tilanne on toinen ja pahenee entisestään, jos maahanmuuttajat eivät sopeudu paikalliseen arvokehikkoon. Kun otetaan huomioon islamilaisten siirtolaisten korkeat syntyvyysluvut, Euroopan piiloislamilaistumista ei voida pitää poissuljettuna skenaariona.

Monissa kehitysmaissa ollaan pitkään oltu tietoisia hallitsemattoman lisääntymisen aiheuttamasta kurjuudesta. Toisaalta kohonnut elintaso yleensä laskee syntyvyyttä, vaikkakin tietyllä viiveellä. Päästäkseen irti köyhyyden ja väestön lisääntymisen noidankehästä sekä Intia että Kiina ottivat 1970-luvulla käyttöön rankkoja menetelmiä syntyvyyden säännöstelemiseksi.

Intiassa köyhiä ihmisiä ryhdyttiin steriloimaan, mikä pilasi perhesuunnitteluohjelman maineen. Vähitellen järjestelmällinen valistus kantoi kuitenkin hedelmää. Fertiliteetti on ollut Intiassa pitkään laskussa. Se oli vähentynyt 3,34:ään vuonna 1994, ja vuonna 2006 se oli arviolta 2,73. Muslimien syntyvyysluvut ovat kuitenkin huomattavasti korkeammat kuin muun väestön. Bangladeshissa hedelmällisyyden lasketaan alenevan vuoteen 2025 mennessä 2,1 lapseen naista kohden.[32]

Kiinassa sääntöjä tiukennettiin asteittain, kunnes vuonna 1979 ruvettiin soveltamaan yhden lapsen järjestelmää, jossa käytetään sekä keppiä että porkkanaa; yhden lapsen perheet saavat etuja, kun taas lisälapset aiheuttavat vakavia taloudellisia seuraamuksia. Hedelmällisyys on pudonnut lukuun 1,72 lasta naista kohden, ja nyt aletaan jo huolestua vinoutuneesta

> väestörakenteesta. Kovan linjan politiikalla on ollut ikävä sivuvaikutus, joka näkyy muissakin maissa. Poikalapset ovat suositumpia, mikä johtaa tyttöjen karsimiseen, joko ennen tai jälkeen syntymän; Kiinassa poikien ylimäärän uskotaan nousevan jo yli kymmeneen prosenttiin.

Laajoilla alueilla Kaakkois- ja Etelä-Aasiassa sekä Etelä-Amerikassa väestön lisääntyminen alkaa olla hallinnassa. Parempi terveydenhuolto ja vähentynyt kuolleisuus edistävät hieman paradoksaalisesti tätä kehitystä. Poikkeuksen muodostavat monet islamilaiset maat ja Saharan eteläpuolinen Afrikka. Nigeria, Mali ja Somalia (!) ylpeilevät seitsenlapsisine perheineen syntyvyyslistan kärjessä. Tiuhaan kansoitetuilla mailla, kuten Nigerialla ja Etiopialla, on myös korkeita syntyvyyslukuja, jotka vain osittain tasoittuvat korkean kuolleisuuden johdosta. Kuva ei kuitenkaan ole yhtenäinen. Etelä-Afrikassa väestö vähenee aids-epidemian takia; hiukan yli 20 prosenttia hedelmällisestä väestöstä on saanut tartunnan.

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä kuin väestö olisi vakiintumassa hyvän talouskasvun kehitysmaissa. Demokratisoitumisen eteneminen, kaupunkilaistuminen ja naisten vapautuminen edistävät tätä kehitystä. Islamilaiset maat ovat kuitenkin arvoitus. Tulotason ja syntyvyyden välinen negatiivinen korrelaatio pitää pääosin paikkansa myös tässä ryhmässä. Tunisian ja Algerian hedelmällisyysluvut ovat jo kahden alapuolella, kun taas köyhät Palestiina ja Pakistan ovat syntyvyyden kärjessä. Rikkaimmat maat, kuten Saudi-Arabia ja Libya, komeilevat kuitenkin myös korkeilla luvuilla. Me voimme vain jäädä odottamaan, että maallistumiseen liittyvät hyötynäkökohdat pikku hiljaa kaivavat maata uskonnollisen oikeaoppisuuden alta, kuten katolisessa Etelä-Euroopassa on tapahtunut.

Demokraattisten ydinmaiden ukkoutuminen ja akoittuminen, poikkeuksena ehkä Yhdysvallat, voi osoittautua vaikeammin voitettavaksi uhkaksi kuin hallitsematon lisääntyminen. Jatkuvasti nouseva elinikä korostaa ongelmaa. Olemme hyvää vauhtia menossa kohti geriatrista yhteiskuntaa, joka olisi maailmanhistorian ainutlaatuinen kummajainen. Me voimme ja meidän täytyy poistaa lisääntymisen tielle asetetut taloudelliset esteet, lapsettomuus ei saa olla liian houkuttelevaa. Kysymyksenalaiseksi jää riittääkö se. Olemme tekemisissä ihmisten motivaatioiden monimutkaisen kudoksen kanssa, jonka keskeinen säie on perheinstituutio. Uuden sukupolven kasvattaminen on yksi pitkäaikaisimmista tehtävistä, jonka ihminen voi ottaa harteilleen. Se edellyttää olosuhteita, jotka ovat riittävän vakaita.

> Avioliittoinstituutio on olemassa, jotta se takaisi kasvavalle polvelle turvallisen ympäristön. On ymmärrettävää, ettei nainen halua kokosydämisesti panostaa perheeseen jos hänelle syntyy mielikuva, että hänet milloin tahansa

> voidaan jättää oman onnensa nojaan. Osapuolten välillä tarvitaan syvä luottamus, joka ei jätä sijaa kevytmielisille syrjähypyille; tämä sopii huonosti yhteen ajalle ominaisen yltiöindividualismin kanssa. Ydinperhe ansaitsee kuitenkin kaiken mahdollisen tuen lainsäädännöltä ja varsinkin yhteiskunnan arvokehykseltä. Viime kädessä uuden sukupolven ja siten yhteiskunnan tulevaisuus on vaakalaudalla.[33]

Loppujen lopuksi on kyse itseluottamuksesta ja tulevaisuudenuskosta. Liiankin usein saamme kuulla fraaseja siitä, miten joutavaa ja tyhmää on synnyttää lisää lapsia surkeaan maailmaan, jonka tila vain pahenee. Tämä kuulostaa oudolta, kun vertaamme nykytodellisuutta niihin koettelemuksiin, joista esi-isämme ja -äitimme joutuivat selviämään. Ne joille lapsia on siunautunut, ymmärtävät että he ovat kaiken vaivan ja huolen arvoisia – viisaus, joka usein kirkastuu vasta jälkikäteen. Menneinä aikoina suuret perheet olivat merkki köyhyydestä ja tyhmyydestä. On rohkaisevaa, että suurituloisten hedelmällisyys nykyään tuntuu ylittävän keskiarvon. Suurperhe alkaa kapean vyötärön tavoin olla jopa statussymboli. Suuntauksen muutos saattaa olla tulossa, kun yhä useammat saavuttavat taloudellisesti riippumattoman aseman.

Onko maailmassa liikaa ihmisiä? Oli miten oli, hyvistä kansalaisista on aina pulaa ja he ovat yhteiskunnan tulevaisuuden sekä arvojemme jatkuvuuden ainoat takuumiehet ja -naiset. Tasapainoinen väestökehitys on demokratioiden kohtalonkysymys. Ihmiset eivät ole vaihdettavissa, omat jälkeläiset ovat aina meitä lähimpänä ja sopivat parhaiten huolehtimaan pitkäjännitteisestä plussummapelistämme. Kutistuva ja vanhentuva populaatio aiheuttaa ennen pitkää katastrofaalisen epävakaan tilanteen – hieman dramatisoiden voitaisiin puhua kollektiivisesta itsemurhasta. Siksi biologisen pääoman säilyttämiseen pitää varata huomattavasti enemmän resursseja, aikaa ja huolenpitoa. Muussa tapauksessa kyseenalaistamme lastemme ja lastenlastemme tulevaisuuden.

13.5 Kulttuurien törmäyksiä

Samuel P. Huntington esittää teoksessaan *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (1997) verrattain synkän tulevaisuuskuvan kansainvälisistä suhteista; hän näkee ne ylisummaan historiallisten konfliktien jatkumona. Hän varoittaa siitä, että länsimaisten demokratioiden vaikutusvalta ja iskuvoima vähitellen rapautuvat väestörakenteen heikkouden ja talouden taantumisen johdosta. Huntington ei usko vieraiden sivilisaatioiden demokratisoitumiseen. Hän näkee sen sijaan kansainvälisen politiikan

jatkuvana taisteluna elämästä ja kuolemasta, minkä suhteellisen lyhyet rauhanajat ovat katkaisseet – *pax Romana*, *pax Britannica* ja *pax Americana*.

> Huntington soittaa provosoivasti varoituskelloja, tukenaan hänellä on yksityiskohtainen perehtyminen nykyajan historiaan. Pohdiskelu on välillä hieman rasittavaa, kun hän yrittää järjestellä yhteensopimattomia ilmiöitä ennalta määrättyyn kuvioon. Viimeisen vuosikymmenen kehitys ei ole myöskään kaikilta osin vahvistanut hänen näkemystään. Esimerkiksi Japani alkaa yhä enemmän muistuttaa länsimaista demokratiaa.
>
> Huntington ei näe yhteenottoa täysin väistämättömänä, vaan pitää ovea raollaan myös muille, vähemmän todennäköisille vaihtoehdoille. Hänen on kuitenkin vaikea uskoa eri kulttuuripiirien arvomaailmojen yhteensovittamiseen, ja hän pitää islamilaisuutta ensisijaisena rauhattomuuden lähteenä. Aivan liian monissa maissa köyhyys, demografinen epätasapaino ja tiukka sukupuolikuri tuottavat turhautuneiden nuorten miesten ylijäämän, joka muodostaa hyvän maaperän hillitsemättömille laajentumispyrkimyksille.

Islamin varhainen historia koostuu valloitusretkistä, joita voidaan verrata vain mongolien Tšingis-kaanin (1162–1227) ja hänen seuraajiensa vastaaviin. Uskonto yhdistettiin alusta alkaen perinteiseen paimentolaiskulttuuriin, jossa ryöstäminen oli ensisijainen elinkeino. Kun sisäiset riidat kiellettiin, aggressiot ja ahneus käännettiin ympärillä asuvia kansoja vastaan, jotka olivat luvallista riistaa. Ylemmyyskompleksi on tähän perinteeseen kuuluva ominaisuus. Vääräuskoisia voitiin periaatteessa sietää vain, jos he alistuivat islamin valtaan, ja uskosta luopumisesta rangaistiin kuolemalla. Tältä kasvualustalta lähtee islamilainen terrorismi, joka kuitenkin monissa tärkeissä kohdissa asettuu Koraanin sanomaa vastaan.[34]

> Huntington on oikeassa siinä, että keskeiset arvot muuttuvat erittäin hitaasti ja että vanhat, uskonnolliset linjanvedot eivät ole menettäneet merkitystään. Yhteinen arvohistoria helpottaa syvällisempää yhteistyötä, ja kaukaisiakin uskonveljiä kohtaan tunnettu välitön solidaarisuus on tuttu ilmiö. Islam ei ole kuitenkaan pitkään aikaan ollut poliittisesti yhdistävä voima, yhtä vähän kuin kristinusko, buddhismi tai konfutsealaisuus. Islamilaisen maailman hajaannus on silmiinpistävä.

Laajamittainen uskonsota ei ole näköpiirissä. Väistämättömät kulttuurien yhteentörmäykset saavat sen sijaan muita, vähemmän mullistavia muotoja. Alistetut tai kaltoin kohdellut ryhmät, jotka tuntevat itsensä voimattomiksi ja nujerretuiksi, ajautuvat helposti väkivaltaideologian piiriin, jonka loogisena seurauksena on terrorismi. Täällä lännessä olemme toistaiseksi päässeet

suhteellisen vähällä, mutta tulevaisuudessa meidän täytyy varautua siihen, että terroristit saavat käyttöönsä massatuhoaseita. Sellaista haastetta ajatellen on nykyisessä poliittisessa ja psykologisessa valmiudessa paljon toivomisen varaa.

> Useimmissa maissa on varmaankin olemassa kriisisuunnitelmia tällaisten tilanteiden varalle, mutta niitä ei päästetä julkisuuteen, etteivät oletetut terroristit ottaisi niistä oppia. Ei myöskään haluta huolestuttaa suurta yleisöä. Se on virhearviointi. Paniikin välttämiseksi ihmisten täytyy etukäteen tottua ajatukseen, että katastrofit ovat mahdollisia. Evakuointisuunnitelmia pitää harjoitella ja kansalaiset on pidettävä ajan tasalla, ennen kuin vaarasta tulee ajankohtainen. Tällainen valmistautuminen auttaa kaikenlaisissa onnettomuuksissa ja valmentaa väestöä pahimman varalle. Ilman asianmukaista etukäteistietoa pelkkä pelko tuntematonta kohtaan voi päästää joukkohysterian valloilleen ja aiheuttaa psykosomaattisia oireita, jotka jäljittelevät odotettavissa olevaa oireyhtymää, esimerkiksi pahoinvointia ja ihottumia.[35]

Toisenlainen kulttuurien yhteentörmäys on käsillä, kun hyvin toimeentuleva läntinen maailma kohtaa kehitysmaiden köyhyyden ja kurjuuden. Hätätilanteissa syntyy voimakas auttamisen halu, joka kai useimmiten löytää kohteensa, vaikka tilanteet voivat olla hyvin kaoottisia. Pitkäaikaiset tukitoimenpiteet ovat paljon ongelmallisempia. Vakaalla apuvirralla on taipumuksena lisätä korruptiota ja luoda vastaanottajan ja välikäden välille epäterve riippuvuussuhde; avusta tulee pian pelkkä tuloa tuottava liiketoimi.

> Michael Maren valottaa kirjassaan *The Road to Hell* (1997) kehitysavun varjopuolia. Alaotsikko, *The Ravaging Effects of Foreign Aid and International Charity,* kertoo itse asiassa kaiken. Marenin pääesimerkki on Somalia, jossa diktaattori Siad Barre 1980-luvulla kilpaili hänet haastaneiden klaanipäälliköiden kanssa maahan tulvivien avustusten käyttämisessä henkilökohtaisiin tarkoituksiin. Kehitysprojektit lisäsivät sisäisiä jännitteitä, ja suuri osa elintarvikkeista meni sisällissodan rahoittamiseen.
>
> Somalia on tyyppiesimerkki sisäisestä anarkiasta, jossa hätätila, humanitaarisen avun puuttuessa, olisi aikoja sitten pakottanut tappelukukot sopuun laihan kompromissin merkeissä. Nyt näyttää siltä, että kaikki osapuolet ovat suhteellisen tyytyväisiä vallitsevaan tilanteeseen. Kristittyjen ihmisten on kuitenkin vaikea hyväksyä tätä logiikkaa ja apu jatkuu, ilman että kukaan näkisi kurjuudelle mitään loppua. YK:n järjestö SACB (Somalia Aid Coordination Body) vaikuttaa Nairobissa ja koordinoi noin 120 avustusjärjestöä – olipa sillä vaikutusta tai ei.[36]

On selvää, että kehitysapu on pääosin ollut väärin suunnattua; yleisesti ottaen vain murto-osa avusta yltää varsinaisille avuntarvitsijoille. Avustajat ovat sentään oppineet erehdyksistään. Maailmanpankki painottaa nykyään hyvän hallinnon merkitystä; korruptoituneet hallitukset siirtyvät avustusjonon häntäpäähän. Silti valtiomiestasolla paasataan edelleen köyhyyden poistamisesta ja lisärahan syytämisestä maihin, jotka eivät kykene käsittelemään apua vastuullisella tavalla.

> Touhukkailta poliitikoilta ei puutu sivustatukea. Esimerkiksi Jeffrey Sachs, tunnettu kansantaloustieteilijä, on kirjassaan *The End of Poverty* (2005) ryhtynyt puolustamaan massiivisen taloudellisen tuen antamista kehitysmaille. Perusidea on, että köyhien maiden täytyy saada apua päästäkseen kriittisen pisteen, ”kumpareen” yli, jonka jälkeen itsestään tapahtuva kasvu käynnistyy. Sachs syyttää länsimaita halpamaisesta saituudesta ja vetoaa intohimoisesti parempiin tunteisiimme. Sellainen väärin kohdennettu moralismi johtaa umpikujaan, kuten jo aikaisemmin on todettu. Sachs on saanut kirpeän vastineen William Easterlyn teoksessa *The White Man´s Burden: Why the West´s Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good* (2006).

Kulttuurien törmäys antajan ja vastaanottajan välillä on tosiasia. Taloudellinen tuki ei ole pystynyt kääntämään kehityksen suuntaa yhdessäkään kehitysmaassa. Kehitysyhteistyö on kaunisteleva termi, jonka avulla on turhaan yritetty rakentaa siltaa osapuolten poikkeavien viitekehysten välille. Ensi kädessä on luotava perusedellytykset taloudelliselle kasvulle – järjestys ja selkeys, laki ja oikeus. Sellaiset pyrkimykset jätetään pääsääntöisesti huomiotta tai niitä sabotoidaan paikallisten vallanpitäjien toimesta, koska ne harvoin palvelevat heidän henkilökohtaisia etujaan. Palaamme seuraavassa luvussa siihen, miten tämä yhtälö voitaisiin ratkaista.

Monissa köyhissä maissa ylikansoitus saa aikaan pysyviä jännitteitä sekä maan sisällä että sen ulkopuolella. Koska maanviljelys on pääelinkeino, kaikki saatavissa oleva maa otetaan nopeasti käyttöön ja ylimääräväestö siirtyy kaupunkeihin, jotka slummiutuvat nopeasti. Tutsien ja hutujen hirvittävän veriset yhteenotot Burundissa ja Ruandassa liittyi taisteluun maaseudun elintilasta. Etninen puhdistus on kulttuurien, rotujen ja taloudellisten etujen yhteentörmäyksen äärimmäinen seuraus.

> Etninen kilpailuasetelma on vanhin kulttuurien yhteentörmäyksen muoto, ja se muhii pinnan alla jopa sivistyneissä yhteiskunnissa. Juutalaisten joukkotuhoaminen toisen maailmansodan aikana oli kauhistuttava paluu primitiivisen heimolojaalisuuden tasolle. Saman hengen lapset ovat Euroopassa

> jatkaneet tuhotöitään entisessä Jugoslaviassa, tosin pienemmässä mitassa. Monissa ylikansoitetuissa kehitysmaissa on nähty pahempia kansanmurhia ja lisää on odotettavissa. Vihamielisyys voi äkkiä pulpahtaa esiin, mutta sen voittaminen vie sukupolvien ajan.

Laajenevan länsimaisen sivilisaation ja paikallisten kulttuurien yhteentörmäys on ollut historiamme pääteemana jo 500 vuoden ajan. Draama on nyt kulminoitumassa. Samanaikaisesti kuin nykyaikainen teknologia ja demokraattiset arvot leviävät yhä laajempina renkaina, vähäosaiset kansakunnat haastavat vanhat demokratiat talouden ja demografian alueilla. Kotikentällä identiteettiämme uhkaavat lisääntymiskyvyn romahdus ja poikkeavat maahanmuuttajat. Tulevaisuus näyttää joka taholla yhtä epävarmalta.

Tuhoisat kulttuurien yhteentörmäykset ovat ihmiskuntamme yhteisen tulevaisuuden vakavin uhka. Niukan luottamuspääoman varmistamisessa ja sen kasvattamisessa piilee valtava haaste. Kielteiset historialliset kokemukset ja syvät ennakkoluulot asettuvat jatkuvasti rakentavan plussummapelin esteiksi. Viimeisissä luvuissa, käymme käsiksi näihin ongelmiin ja yritämme viitoittaa väyliä lukemattomien salakarien ohittamiseksi.

Luku 14: Demokratian levittäminen

Vain vahva Euroopan unioni voi olla Yhdysvaltojen tasa-arvoinen kumppani ja kantaa oman osavastuunsa meidän kaikkien tulevaisuudesta. Legitiimi globaali vallankäyttö on ratkaisematon yhtälö. Meidän pitää sen sijaan pyrkiä maailmanlaajuiseen poliittiseen itseorganisointiin, jolloin kymmenkunta suurvaltaa hyvässä yhteistyössä vastaisivat kansainvälisestä vakaudesta itsenäisyydestään luopumatta. Haaksirikkoutuneet valtiot ovat menettäneet itsemääräämisoikeutensa ja tarvitsevat uskottavan ulkoisen auktoriteetin, joka voi laskea perustan kestävälle demokratialle. Pariisin julistus vuonna 1990 lopetti kylmän sodan, ja se edellyttää vain vapaita vaaleja, markkinataloutta ja ihmisoikeuksien kunnioittamista. Näissä puitteissa jokainen demokratia on vapaa määrittämään itsensä käytännön tasolla. Tuleeko demokraattinen missio onnistumaan? Se on epävarmaa mutta ei ole ohjelmaa, joka olisi enemmän toteuttamisen arvoinen.

14.1 Ytimen vakauttaminen

Demokratiassa sisäpoliittiset kysymykset jättävät yleensä ulkopolitiikan varjoonsa. Kotirintamalla demokratian on osoitettava arvonsa, siellä sen epäkohdat korjataan, ristiriidat ratkaistaan ja arvoja uudistetaan. Kun lähdemme viemään demokratiaa toreille ja turuille, meidän on ennen kaikkea käytännössä osoitettava, että se kotona toimii esikuvallisena valtiomuotona.

Demokraattisten valtioiden yhteistyö on myös elintärkeätä, mutta sen suhteen on valitettavasti vielä toivomisen varaa. Tässä jaksossa käsitellään johtavien demokratioiden välistä yhteistyötä. Yhdysvalloilla, Euroopan unionilla ja Japanilla on kaikilla omat erityisongelmansa, mutta yhdessä ne hallitsevat valtaosaa maailman tuotantokapasiteetista, ja niiden asema on vielä vahvempi tutkimuksen ja kehitystyön kohdalla. Yhdessä luonnollisten liittolaistensa kanssa ne pystyisivät melko vaivattomasti hoitamaan maailmassamme esiin tulevat ristiriidat ja uhkat.

Yhteistyön sijasta maailmanpoliisin rooli ja siitä seuraava epäsuosio on mieluusti jätetty Yhdysvalloille. Maa on maailmanpolitiikan vahvin tekijä, mutta se ei kykene loputtomiin yksin huolehtimaan siihen liittyvästä vastuusta. Järjestely repeilee jo nyt liitoksistaan.

> Menestys poliittisessa nollasummapelissä edellyttää myös ja ennen kaikkea Yhdysvalloissa, että kaikki keinot vastustajan mustaamiseksi käytetään hyväksi. Pitkäaikainen ulkopoliittinen vastuu lisää harvoin suosiota. Väistämättömät uhraukset ja vastoinkäymiset tarjoavat hyvän maalitaulun oppositiolle, joka voi hekumoida rahan haaskauksella ja järkyttävillä miestappioilla. Nykyään aktiivinen ulkopolitiikka ei ole demokratioissa poliittisesti kannattavaa.

Niall Ferguson ennustaa kirjassaan *Colossus: The Price of America's Empire* (2004), että Yhdysvallat tulee sanoutumaan irti vastuullisen imperialistin roolistaan. Ellei maa saa lisää tukea muiden demokratioiden taholta, se palaa pian suhteelliseen eristyneisyyteensä. Tämä jättäisi tilaa kaikenkarvaiselle huonolle käytökselle ja tekisi maailmasta paljon vaarallisemman paikan. Kaikki toiveet pitkäjänteisestä demokraattisesta strategiasta hautautuisivat, kun ns. vastuulliset hallitukset yrittäisivät kilvan työntää Mustaa Pekkaa toisilleen.

Euroopan unioni on avainasemassa, mutta sillä on tarpeeksi tekemistä sisäisissä ongelmissaan. Entiset eurooppalaiset suurvallat saapastelevat, yksin tai ryhmissä, kansainvälisillä foorumeilla ikään kuin mikään ei olisi muuttunut sitten muinaisten loiston päivien. Globaali politiikka nähdään nollasummapelinä eli lyhytnäköisenä kilpailuna vaikutusvallasta ja taloudellisista eduista. Yhdysvaltojen vastustamisesta tuli ranskalaisen mallin mukaan ehdollistunut refleksi, ja kansallinen egoismi on monessa jäsenmaissa EU-politiikan tunnussana – ahdasmielinen, mutta tarttuva ajattelutapa.[1]

> Paul-Henri Spaak (1899–1972), belgialainen valtiomies ja NATO:n pääsihteeri, totesi jo vuonna 1957, että ”Euroopassa on nykyään vain kahdenlaisia maita: Ne jotka ovat pieniä ja tietävät sen, ja ne jotka ovat pieniä, eivätkä tiedä.” Terveellinen realismi alkaa kaikesta huolimatta nousta esiin eikä vähiten Ranskassa. Nicolas Sarkozy, vastavalittu presidentti, tuomitsee selvin sanoin kansallisen itseriittoisuuden ja painottaa Yhdysvaltojen roolia maailman johtavana demokratiana.[2]

Vain yhdistynyt ja toimintakykyinen Euroopan unioni voi olla Yhdysvaltojen tasavertainen kumppani ja ottaa osavastuunsa meidän kaikkien tulevaisuudesta – maailmanlaajuisesta vapaudesta, oikeudenmukaisuudesta, hyvinvoinnista ja turvallisuudesta. Käsitykseni mukaan sellainen demokraattinen missio on ainoa tapa puolustaa arvoja, joita pidämme luovuttamattoman tärkeinä. Se on myös ainoa tie, jolla syrjityt ryhmät ja kansat voivat kehittyä kestävällä tavalla. Miekkalähetys ei tietenkään tule kysymykseen. Mutta törkeisiin käytöshäiriöihin on päättäväisesti puututtava.

Täydessä valmiudessa olevat sotilaalliset poliisivoimat olisi pitkä askel rauhan ja sovun ylläpitämiseksi.

EU polkee tällä hetkellä paikallaan. Uusien jäsenmaiden rekrytointi on ainoa dynaaminen tekijä, ja senkin uhkana ovat atavistiset reaktiot. Sisäisen lujittumisen ei tarvitse olla laajenemisen vastakohta. Päinvastoin, unioni on juuri jatkuvan laajenemisensa kautta täyttänyt historiallisen tehtävänsä avartaessaan ja syventäessään oman maanosamme plussummapeliä. Ilman tätä haastetta EU olisi jo hukkunut pilkkujen paikkoja koskeviin riitelyihinsä. Vain korkea päämäärä voi pitää yhteisön yhdessä ja tehdä meistä kestäviä plussummapelaajia.

> Tällä hetkellä Turkki herättää kaikkein voimakkaimpia kielteisiä tunteita. Ihmiset pelkäävät ennen kaikkea muslimeja; ilmeisesti he eivät luota omien arvojensa elinvoimaisuuteen. Puolustuspainotteinen strategia islamin suuntaan on joka tapauksessa sekä aikansa elänyt että pahasti myöhästynyt. EU:n rajojen sisällä on jo tällä hetkellä arviolta 20 miljoonaa muslimia, joista suurin osa elää rauhallista elämää ja heitä tuskin voidaan karkottaa. Muslimien ei tarvitse kääntyä kristinuskoon, mutta heistä voi ja pitää tulla hyviä kansalaisia ja demokraatteja. Turkki tarjoaa EU:lle ainutlaatuisen mahdollisuuden tämän mission toteuttamiseksi. Olli Rehn, EU:n laajentumiskomissaari, vastustaa teoksessaan *Europe´s Next Frontiers* (2006) oven sulkemista Turkilta.
>
> Tulevaisuudessa voitaisiin ajatella assosioitujen maiden verkostoa, joiden kanssa EU:lla olisi eritasoista yhteistyötä. Ne eivät kuitenkaan osallistuisi EU:n päätöksentekoon. Yhteistyökandidaattien luettelo voisi olla pitkä: Ukrainasta, Moldovasta ja Georgiasta Venäjään, Israeliin ja Maghreb-maihin. EU:n yleisen mielipiteen mukaan assosioitu status riittää Turkille. Sellainen tilanne heikentäisi kuitenkin huomattavasti Unionin mahdollisuuksia vaikuttaa Lähi-idän ja Pohjois-Afrikan kehitykseen. Turkin pitää liittyä unioniin. Siinä on riskinsä, mutta riskien välttäminen aiheuttaa usein vielä suuremman riskin.

EU:n sisällä on vahvoja voimia, jotka edelleen ajavat muun muassa verotuksen, sosiaalietujen, ja työsuojelun yhtenäistämistä. Sellaisesta lainsäädännöstä tuskin olisi tällä hetkellä oleellista hyötyä. Usein se olisi suorastaan haitallista ja joka tapauksessa se varmasti heikentäisi unionin kuvaa kansalaisten silmissä. Tiukka subsidiariteettiin pitäytyminen on ainoa järkevä politiikka, vallankin kun ajatellaan miten vaikeaa syyhyäväsormisten Brysselin byrokraattien on pysyä aisoissa. Sen sijaan, että puuhastellaan pikkuseikkojen parissa, EU:n tulisi päättäväisesti pyrkiä yhteiseen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan. Tässä jos missään kansalliset pyrkimykset ovat jäänteitä menneiltä ajoilta.

> Yhtenäinen esiintyminen kansainvälisissä kysymyksisssä toisi huomattavasti lisäarvoa. EU saavuttaisi yhdellä iskulla tasavertaisen aseman USA:n kanssa maailmanpolitiikassa. Yhteiset ulko- ja turvallisuuspoliittiset kannanotot voisivat aiheuttaa keskinäisiä kiistoja, mutta ennen pitkää ne loisivat unionille selvän identiteetin sekä sen sisällä että muualla maailmassa. Yhteisön täytyy näkyvästi erottautua ympäristöstään saavuttaakseen muun maailman kunnioituksen ja jäsentensä lojaalisuuden.
>
> Kaikkien EU-maiden NATO-jäsenyys pitäisi olla itsestään selvä askel oikeaan suuntaan. Joidenkin itseriittoisten pienten valtioiden vastenmielisyys USA-johtoista koalitiota kohtaan hajottaa kuitenkin Euroopan rintaman. Tämä heikentää entisestään EU:n mahdollisuuksia näkökantojensa ja etujensa puolustamiseen yhteisen poliittisen linjanvedon puitteissa. Toistaiseksi kyseisten maitten poliittisilla johtajilla ei ole ollut halua tai kykyä kääntää vanhakantaista yleistä mielipidettä.
>
> Vastarinta ulkopoliittisten suhteiden ja puolustuksen integroimista kohtaan on ylipäänsä massiivista, vaikka hyllytetty EU:n perustuslakiesitys ottikin joitakin epäröiviä askelia tähän suuntaan. Kaupan osalta EU-komissiolla on vahva asema, mutta ulkopolitiikassa se näyttelee sivuosaa; ministerineuvostokaan ei ole näissä asioissa muuta kuin keskustelukerho. Tarvitaan ilmeisesti vakava kansainvälinen kriisi, ennen kuin sekä kansat että asiaankuuluvat elimet ovat kypsiä muuttamaan mielipidettään ja saamme esimerkiksi YK:n turvallisuusneuvostoon yhden ainoan edustajan puhumaan koko EU:n puolesta.

Eurooppaa ei voi olla olemassa ilman eurooppalaisia. Tarvitsemme unionin sisällä kansalliselta pohjalta lähteviä liikkeitä, jotka ottavat johdonmukaisesti esiin poliittisia kysymyksiä EU:n näkökulmasta ja puhuvat yhteisön puolesta. Lähtökohta voi olla otaksuttua parempi. Tuore tutkimus osoittaa, että eurooppalainen identiteetti on kehkeytymässä, varsinkin nuorten keskuudessa.[3] Uusien aloitteiden täytyy kuitenkin jokaisessa maassa syntyä sitoutuneiden mielipiteenmuokkaajien toimesta. Tänä päivänä rakentava keskustelu uhkaa hukkua soraäänten sekamelskaan. Demokratian sisällä voi kuitenkin pienikin ryhmä saada muutoksia aikaan, jos se uskoo tehtäväänsä ja on oikealla asialla.

Euroopan unioni on tienhaarassa. Voimme langeta sisäänpäin kääntyneeseen kotiseutuajatteluun, joka keskittyy paikallisten etujen mustasukkaiseen varjeluun. Tai sitten voimme ryhtyä uudistamaan päätöksentekoamme ja antaa EU:lle vahvan ulko- ja turvallisuuspoliittisen aseman. Maahanmuuttopolitiikkaa ja kehitysapua koskevat päätökset pitäisi myös nostaa EU-tasolle. Silloin unioni pystyisi olemaan täysitehoisesti mukana luomassa edellytyksiä paremman, demokraattisen maailman syntymiselle. Tämä palvelee tietenkin sen omia, pitkän tähtäimen etuja, eikä se vaadi muuta

kuin hyvää yhteispeliä unionin jäsenvaltioiden välille, mikä vieläkin on mahtava moraalinen haaste.

Japani on toisen maailmansodan romahduksen jälkeen keskittynyt taloudelliseen kasvuun ja sen ulkopolitiikka on ollut hyvin vaitonaista. Japanilaiset ovat itsepäisesti tarrautuneet amerikkalaisten määräämään perustuslakiin, joka kieltää varsinaisten puolustusvoimien perustamisen. Viime vuosina lakipykälien tulkintaa on lievennetty, ja näköpiirissä on selkeäsanainen muutos. Japani voi Saksan tavoin vähitellen ottaa paikkansa kansainvälisessä yhteisössä normaalin kansakunnan tavoin.

Monivuotinen taloudellinen lama on saanut japanilaiset harkitsemaan uudelleen myös talouden perinteisiä pelisääntöjä. Junichiro Koizumin vahvan johtajuuden aikana säännöstöä on asteittain muokattu länsimaiseen suuntaan, ja liberalisoinnin myönteiset seuraukset ovat jo näkyvissä. Aktiivisempi ulkopolitiikka edellyttää, että Japani pääsee naapurimaiden silmissä eroon sodanaikaisista rasituksistaan.

Japanin vaikutusta tarvitaan alueen demokratisoitumisen edistämiseksi. Venäjä on myös läsnä Kaukoidässä, mutta se tulee vielä pitkään kamppailemaan sisäisten uudistustensa kanssa. Jäsenyys vaikutusvaltaisten demokratioiden G8-ryhmässä merkitsee kuitenkin, että Venäjän liittolaisuus tunnustetaan.

G6-ryhmä perustettiin 1975 epäviralliseksi Ranskan, Länsi-Saksan, Italian, Japanin, Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen valtionpäämiesten väliseksi yhteistyöryhmäksi. (Ajatus syntyi lounaalla Helsingissä kesällä 1975 pidetyn Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökokouksen aikana.) Kanada kutsuttiin seuraavana vuonna mukaan, ja nimeksi tuli G8, kun Venäjä otettiin täysjäseneksi vuonna 1998; EU on myös edustettuna. G8-ryhmällä ei ole omaa organisaatiota, joten isäntämaa huolehtii kokousjärjestelyistä; Venäjä toimi horjuvasta demokratiastaan huolimatta isäntämaana vuonna 2006. G8:aa rasittaa valitettavasti sen vinoutunut jäsenrakenne. Yksi yhteinen EU:n edustaja parantaisi jo tasapainoa.

G8-ryhmä keskittyi alun perin koordinoimaan jäsentensä talouspoliittisia toimia, mutta agenda on paisunut ja nyt siihen sisältyy joukko kiistanalaisia kysymyksiä; esimerkiksi vuonna 2005 ryhmä muotoili toimintasuunnitelman ilmastonmuutoksen torjumiseksi.[4] Varma merkki sen kasvavasta vaikutusvallasta on äänekäs kritiikki, jonka valtionpäämiesten kokoontumiset saavat aikaan. G8 on joka tapauksessa yritys demokratian kantavien voimien lujittamiseksi. Se ei ole paljon, mutta se on kuitenkin alku.

14.2 Tulevaisuuden suurvallat

Maailman poliittiset realiteetit ovat nopeasti muuttumassa. Uusia suurvaltoja on syntymässä ja niillä on kasvava halu puolustaa etujaan ja vaikuttaa maailmanmenoon. Elleivät totalitaariset aatteet pääse valtaan, tästä ei tarvitse muodostua rauhanomaisen kehityksen uhkaa. Varovaisen optimismin aineksia on olemassa. Markkinatalous on saavuttamassa yleisen hyväksynnän – ellei teoriassa, niin ainakin käytännössä. Myös demokratia leviää, mutta demokraattinen mielenlaatu on osoittautunut oikulliseksi ja epävakaus kytee pinnan alla monella taholla.

Kiina on 1,3 miljardeine kansalaisineen suurvalta, jota hallitsee kommunistiseksi itseään kutsuva puolue-eliitti – maailman ainoa merkittävä yksipuoluevaltio. Kiina on vahvin ehdokas suurvalta-asemaan Yhdysvaltojen rinnalle, mikä on saanut Washingtonissa aikaan otsankurtistuksia. Paljon riippuu Kiinan kehityksestä, ja sen naapurimaat ovat jo havainneet, että Kiina pullistelee lihaksiaan.

> Ydinaseet ja ohjusteknologia ovat suurvallalle välttämättömiä kapistuksia, eikä perinteistä aseistustakaan ole laiminlyöty. Taiwan on kipupiste, jota Kiina voi käyttää aina tarvittaessa säädelläkseen ulkopoliittisia jännitteitä. Suhde Japaniin on yhtä käyttökelpoinen keino, kun halutaan vaikuttaa kotimaan mielialoihin. Japanin ja Kiinan välinen rajalinja Taiwanin pohjoispuolella sijaitsevalla merialueella on kiistanalainen, ja tätä öljy- ja kaasupitoista aluetta koskeva riita voi vielä aiheuttaa ikävyyksiä.[5] Etelä-Kiinanmeren Spratleysaarten mahdolliset öljylöydökset ovat toinen kiistelyn kohde, vastapuolina Vietnam, Filippiinit ja Malesia. Kiina on viime aikoina pyrkinyt parantamaan suhteitaan naapurimaihinsa, joten ristiriidat ovat hallinnassa – niin kauan kun se Kiinalle sopii.

Nykyään Kiina on kommunistinen vain nimellisesti jos sitäkään, eikä sillä ole kiinnostusta levittää sen kummemmin marxismia, maolaisuutta kuin sosialismia rajojensa ulkopuolelle. Maan historia viittaa siihen, että nykyinen hallinto muuttuu dynastiaksi, jota nimellisesti johtaa byrokraattien ympäröimä yksivaltainen keisari-puoluejohtaja. Niin kauan kuin hallitseva luokka pystyy järjestämään kansalle riittävästi aineellista hyvää, se pysyy vallassa. Päinvastaisessa tapauksessa kansa alkaa nurista ja dynastia katsotaan menettäneen taivaan mandaatin. Uudistuksilla on tapana myöhästyä, jolloin ne pikemminkin avittavat vallankumouksellista kehitystä.

Kiinassa tällainen skenaario on toistunut kerta toisensa jälkeen mutta ajat ovat muuttuneet. Ei ole paluuta markkinataloutta myötäilevistä uudistuksista, jotka eivät voi olla vaikuttamatta yhteiskuntarakenteeseen. Kansan

koulutustaso nousee nopeasti, ja kiinalaiset ovat nykyään avoimempia ulkopuolisen maailman vaikutuksille kuin koskaan aikaisemmin. Sekä teollisuuden tuotanto että ulkomaankauppa ovat kasvaneet räjähdysmäisesti ulkomaisten investointien tahdissa. Vuosittainen bruttokansantuotteen kasvu on pysytellyt 8–12 prosentissa, ja kiinalaisia yrityksiä on alkanut levittäytyä ulkomaille.

> Talous kehittyy kiihtyvään tahtiin, mutta vaikeudet kasaantuvat. Tuloerot kasvavat ja maaseudun 800 miljoonaa asukasta ovat pahasti kehityksestä jäljessä. Talonpojilla ei ole täyttä omistusoikeutta maahansa, ja työttömät uhkaavat muuttaa suurina laumoina kaupunkeihin; työ- ja ympäristönsuojelu ovat pahasti jälkijunassa. Infrastruktuuri natisee ja valtiollisten pankkien vastuuton lainananto aiheuttaa keskuspankille päänsärkyä. Pahinta ovat kasvava korruptio ja hallinnon harjoittama mielivaltaisuus; oikeuslaitos on lievästi ilmaisten kehittymätön. Kaiken kukkuraksi väestökehitys aiheuttaa huolta onnistuneen yhden lapsen politiikan vanavedessä.

Kiina selviää varmasti tämänhetkisistä ongelmistaan mutta takaisku on tulossa, ellei perustavanlaatuisia kysymyksiä haluta tai pystytä ratkaisemaan. Vakavat taloudelliset vastoinkäymiset ovat vaaraksi hallitukselle, jonka oikeutus lepää lisääntyvän hyvinvoinnin varassa, ja sisäinen epäsopu voi vielä vaikeuttaa tilannetta. Tällaisessa tapauksessa vallanpitäjät helposti turvautuvat kansallismielisiin rintaääniin opposition kurissapitämiseksi.

Kiina on ottanut etäisyyttä maolaisesta valheellisuudesta ja ihmisen halveksunnasta, mutta selvää pesäeroa ei vielä ole tehty. Päätöksentekoa hallitsee taloudellinen tarkoituksenmukaisuus yhdistettynä melko maltilliseen kansallismielisyyteen. Tosin puoluejohdon omat edut menevät kaiken muun edelle, mutta vastakkaisasettelu yhä selkeäsanaisemman yleisen mielipiteen kanssa voi tulevaisuudessa tuottaa yllätyksiä.[6]

Intiassa on liki 1,1 miljardia asukasta, ja se tulee todennäköisesti vuoden 2035 paikkeilla ottamaan Kiinan paikan maailman väkirikkaimpana valtiona. Kehitysmaiden joukossa Intia on luokkansa paras, mitä tulee demokratian uskottavuuteen. Taloudellisessa kehityksessä se on kuitenkin jäänyt jälkeen. Kun Kiina Maon kuoleman jälkeen luopui vanhentuneista marxistisista opeistaan, niin Intia sen sijaan laahaa mukanaan huomattavaa sosialistista painolastia. Paljon on jo heitetty yli laidan, mutta taloutta jarruttavat edelleen pinttyneet poliittiset ennakkoluulot.

> On nurinkurista, että Intia on Kiinaa jäljessä elinkeinoelämän vapauden osalta. Monet teollisuuden osa-alueet on edelleen säännelty yksityiskohtia myöten,

> mikä elättää korruptoituneiden virkamiesten armeijan. Työelämäkin on turhan tarkasti säänneltyä. Hallinto on ylimitoitettu ja tehoton; kaikkeen menee moninkertaisesti enemmän aikaa kuin Kiinassa. Ulkomaiset investoinnit ovat kasvaneet, mutta ne ovat vain murto-osa Kiinaan hakeutuvasta pääomasta.

Näistä puutteista huolimatta Intia on viime vuosina päässyt Kiinan nopean BKT:n kasvun kannoille. Mailla on paljon muutakin yhteistä. Siitä huolimatta, että vihreä vallankumous on varmistanut elintarvikkeiden saatavuuden, niin jälkeenjäänyt maatalous työllistää vieläkin suurimman osan väestöstä. Tärkein kilpailuvaltti on tietenkin halpa työvoima, vaikka korkeasti koulutetun henkilökunnan saatavuus lisääntyykin nopeasti. Molempien maiden infrastruktuuri on kehityksestä jäljessä ja pankkitoimintakin on yhtä haparoivaa. Molemmilla on kuitenkin ollut varaa huomattavaan sotilaalliseen varustautumiseen, ydinase mukaan lukien.

Vaikka Kiinan taloudellinen kasvuvoima onkin ollut vaikuttava, niin Intian demokraattinen valtiomuoto ja demografia antavat sille strategisen edun. Kehitystä hidastavat kuitenkin perinteinen kastilaitos ja vastasaavutetut sosialistiset ”etuisuudet”. Jos maa pystyy pääsemään eroon historiallisista painolasteistaan ja vapauttamaan kansalaistensa sisäsyntyisen yrittäjyyden, niin mikään ei voi estää Intiaa nousemasta suurvaltasarjaan.

Latinalaisen Amerikan ykkönen on vajaan 200 miljoonan asukkaan *Brasilia*, mutta maassa puhutaan portugalia ja siitä seuraa ongelma. Espanjaa puhuvien maiden, Meksiko (106 miljoonaa) ja Kolumbia (43 miljoonaa) niiden kärjessä, voi olla vaikea hyväksyä Brasilian johtajuutta. Latinalaisen Amerikan pitäisi kuitenkin 500 miljoonan asukkaansa voimalla pystyä hakemaan paikkaansa maailman suurvaltojen joukossa. Tilannetta monimutkaistaa se, että Meksiko on NAFTA-sopimuksen (North American Free Trade) kautta taloudellisesti liittynyt Yhdysvaltoihin. Vanhat kaunat ja ehtymätön virta uusia ärsykkeitä estävät Yhdysvaltoja toimimasta alueen poliittisena suunnan antajana.

> OAS (Organization of American States) perustettiin löysäksi katto-organisaatioksi jo vuonna 1948. Vain Kuuba on jätetty sen ulkopuolelle. Yhdysvalloissa on tehty toistuvia yrityksiä taloudellisten suhteiden parantamiseksi. Viimeisin aloite on Free Trade Area of the Americas (FTAA). Keskustelut aloitettiin vuonna 1994, mutta ne eivät ole johtaneet mihinkään. USA on sen sijaan tehnyt kahdenväliset sopimukset muun muassa Chilen ja Dominikaanisen tasavallan kanssa; muita neuvotteluja on meneillään. Brasilia yrittää vastavetona rakentaa taloudellista yhteistyötä naapurimaidensa kanssa Mercosurin puitteissa, mutta tulokset ovat olleet vaatimattomia.

Brasilia on kansainvälisillä areenoilla esiintynyt alikehittyneiden maiden puolestapuhujana, mm. maailmankauppajärjestössä (WTO) ja G20-ryhmässä, joka on suurimpien kehitysmaiden yhteistyöjärjestö. (Teollisuusmaiden muodostama G20-ryhmä aiheuttaa hämminkiä.) On vaikea ymmärtää, miten maasta voisi tulla suurvalta ilman muun Latinalaisen Amerikan tukea. CSN (Etelä-Amerikan yhteisö) on aloite, jonka tähtäimessä on laaja vapaakauppa-alue. Se on kuitenkin vielä olemassa vain paperilla. Näin ollen Latinalaisen Amerikan on toistaiseksi tyydyttävä rajalliseen vaikutusvaltaan maailmanpolitiikassa.

Jäljellä jäävät vielä islamilaiset maat; 240 miljoonan asukkaan *Indonesia* on niistä suurin. Maassa on vallalla maltillinen islamilaisuuden muoto. Väestön radikalisoimisyrityksillä on ollut vain katkeria seuraamuksia ajoittaisen terrorismin muodossa. Indonesia on hiljattain ottanut huomattavia edistysaskelia kohti kestävää demokratiaa ja kilpailee ehkä pian Turkin kanssa islamilaisliigan johtopaikasta. Maalla on tuskin suurvaltapyrkimyksiä, ja se tyytynee pääosaan ASEAN:ssa (Association of Southeast Asian Nations). Tämä kymmenen maan yhteenliittymä toimii pääosin kauppasuhteiden parantamiseksi ja voi olla alueellinen vastapaino Kiinan hallitsevalle asemalle.

Pakistanissa on 162 miljoonan asukkaan lisäksi myös korkea fertiliteetti (4,1). Maan demokraattiset ansiot ovat varsin rajalliset, suhteellisen vapaasta lehdistöstä ja internetin avoimuudesta huolimatta. Pakistan on perustamisvuodestaan 1947 lähtien tasapainoillut sotilasdiktatuurin rajoilla ja välillä ylittänytkin ne. Se on ainoa islamilainen valtio, jolla on käytössään ydinase, ja se on myös, viranomaisten suostumuksella tai ilman sitä, vaikuttanut valmistusteknologian levittämiseen mm. Iraniin. Taistelussa terrorismia vastaan presidentti Musharraf on kuitenkin liittoutunut Yhdysvaltojen kanssa, ja fundamentalisteista on tullut hänen verivihollisiaan; hän on toistaiseksi selvinnyt hengissä kaikista murhayrityksistä.[7]

> Musharrafin takinkääntö oli paha pettymys al-Qaidalle (tai al-Qaedalle), ja vallankaappaus Pakistanissa on varmasti ykkössijalla järjestön toivomuslistalla. Pakistan olisi suurine väestöineen ja ydinaseineen sille ihanteellinen tukikohta. Maan potentiaalinen epävakaus muodostaa piilevän sodanuhan. Rajariita Intian kanssa Kašmirista ei paranna tilannetta, vaikka suhteet ovatkin viime aikoina kohentuneet.

Pakistanin tilanne kuvastaa muittenkin islamilaisten maiden ongelmia. Johtajien demokraattinen valtuutus on rajoitettu tai olematon; heidän täytyy sen vuoksi tukeutua kapeaan eliittiin ja vanhoilliseen papistoon. Eri lahkoja edustavat fundamentalistit yrittävät kaikin tavoin tehdä vallassaolijoiden

elämän tukalaksi, mutta fanaatikkojen mahdollisuudet vallananastamiseen ovat pienet; talibanien voitto Afganistanissa oli poikkeusilmiö. Suuret joukot ovat huonosti informoituja ja helposti harhautettavissa, mutta tavallinen kansa tuskin haluaa Jihadia, pyhää sotaa. Keskiluokka kasvaa, mutta sillä ei ole poliittista vaikutusvaltaa. Armeija ja salainen poliisi ovat hallinnon vakauden varsinaiset takeet.

Vanhoillisen islamin ydinmaat ovat maailmamme ainoat epädemokraattiset linnakkeet, jokainen omalla tavallaan. Mutta ihmisten elämäntyyli muuttuu pikku hiljaa, kun perinteet ja uskomukset menettävät otteensa. Ei ihme, että uskonnolliset fanaatikot kokevat, että heidän maailmankuvansa on uhattuna, ja ajautuvat epätoivoisiin toimiin tilanteen korjaamiseksi. Heidän ainoa toivonsa on sytyttää uskonsota, joka aktivoisi ja yhdistäisi *umman*, islamilaisen yhteisön.

Yhteistä islamilaista rintamaa ei ole näköpiirissä. Ei ole myöskään olemassa sellaisen suurvallan aineksia, joka voisi ottaa ajaakseen islamilaisten valtioiden asiaa. Pakistan, Bangladesh ja Indonesia tulevat oletettavasti kulkemaan omia teitään, ehkä jopa osana mahtavaa valtioliittoa, jossa Intia olisi ankkurina. Arabimailla luulisi olevan paremmat edellytykset yhteistoiminnalle, mutta Iran jää niiden ulkopuolelle. Öljyrikkauksistaan huolimatta islamilainen maailma jää maailmapolitiikassa sivuosaan, mikä lisää epäluottamusta ja vaikeuttaa demokraattista lähetystehtävää.

14.3 Rikollisia ja haaksirikkoutuneita valtioita

Nykymaailmassa on vielä valtioita, joita voidaan pitää uhkana ympäristölleen. Rajallisista voimavaroistaan huolimatta ne aiheuttavat kansainväliselle yhteisölle suhteettoman paljon päänsärkyä. Biologiset aseet ovat tai tulevat lähitulevaisuudessa olemaan useimpien maiden ulottuvilla, ja tilanne pahenee entisestään, kun oletettavat roistovaltiot ryhtyvät hankkimaan ydinaseita. Joukkotuhoaseiden huono puoli tosin on se, että ne vahingoittavat joko suoraan tai epäsuorasti myös oman maan väestöä. Siksi ne sopivat lähinnä vain kiristämiseen. Uskottavuus kasvaa jos vallanpitäjät kokevat, että he voivat itse suojautua taudinaiheuttajia tai ydinasekostoa vastaan.

> IAEA (International Atomic Energy Agency) valvoo rikastetun uraanin ja plutoniumin valmistusta. Järjestön toiminta tukeutuu kansainväliseen sopimukseen (Treaty on the Non-Profilation of Nuclear Weapons, NPT), jonka ovat ratifioineet kaikki maat paitsi Intia, Israel, Pakistan ja Cooksaaret (!). Pohjois-Korea tosin sanoi sopimuksen irti 10.1.2003 ilman irtisanomisaikaa.

> Tämä on luonteenomaista kansainvälisille sopimuksille, jotka koskevat kiperiä kysymyksiä. Hyvin käyttäytyvät maat eivät tarvitse sopimuksia, kun taas pahat pojat eivät välitä niistä – eivät allekirjoita, petkuttavat tai sanoutuvat irti kun se niille sopii.

Maapallo pysyy epävarmana paikkana niin kauan kuin rikollisille vallanpitäjille jää tilaa varustautua joukkotuhoaseilla muun maailman siihen puuttumatta. Epäilyksenalaisia valtioita hallitsee yleensä pieni valtaeliitti, joka haluaa vain pysyä huipulla. Pohjois-Korea osoittaa, miten katastrofaalinen talous voi ajaa johdon epätoivoiseen politiikkaan; ei löydy muuta ulospääsyä kuin riskialtis kansainvälinen kiristys. Aatteellinen turhautuminenkin voi laukaista järjettömän aggressiivisuuden, kun perinteistä arvoyhteisöä uhkaa hajoaminen.

> Iranin šiiamullahit ovat ilmeisesti vakaasti päättäneet hankkia ydinaseita kilpaillakseen sunnilaisen Pakistanin kanssa islamilaisen maailman johtajuudesta. IAEA on useita kertoja saanut Iranin kiinni ydinaseiden levitystä koskevan sopimuksen rikkomisesta. Silti se jatkaa naurettavilla tekosyillä puheitaan rauhanomaisista päämääristään. Kansainvälinen yhteisö on toistaiseksi tyytynyt vain protestoimaan. Voimatoimia ei ole näkyvissä ja Iran saanee atomipomminsa, ellei Israel puutu omin päin asiaan, kuten Irakissa vuonna 1981, kun ranskalainen Osirak-reaktori pommitettiin maan tasalle.

Yhdysvallat rakentaa parhaillaan ohjuspuolustusjärjestelmää suojautuakseen roistovaltioiden ydinasehyökkäyksiltä. Koko muu maailma on häikäilemättömän kiristyksen armoilla, ja kaikki ovat yhtä haavoittuvia hyvin suunniteltujen terrorihyökkäysten edessä. Ei ole edes kansainvälistä järjestöä rajoittamassa biologisten aseiden muodostamaa uhkaa. Sillä ei ehkä olekaan väliä, kun otetaan huomioon IAEA:n kokemukset. Sen sijaan tavoitellaan hyväntahtoisten maiden välistä epävirallista yhteistyötä.

Tärkeintä on kieltää terroristeilta tuki ja turvapaikka kaikkialla maailmassa. Tämän periaatteen rikkominen on sinänsä syy sodan aloittamiseksi ja sen pitäisi aiheuttaa tarpeeksi voimakkaita reaktioita YK:n turvallisuusneuvostossa tai, toimintakyvyttömyyden iskiessä, erityistä kutsumusta tuntevan valtion toimesta. Olemme aikaisemmin käsitelleet Yhdysvaltojen itse valitsemaa osaa maailmanpoliisina. Totuus on, että mikään muu maa ei ole halunnut altistua miestappioille, ja kiusallisen harvat haluavat olla sheriffin tukena kansainvälisissä poliisitehtävissä.

> Terrori-iskut 11.9.2001 ja Yhdysvaltojen tiukat vastatoimenpiteet muuttivat suhtautumista terrorismiin maailmanlaajuisesti. Siviilejä vastaan

suunnattua väkivaltaa ei voida enää puolustella vapaus- tai itsenäisyystaistelulla; terrorismi on nykyään poliittisesti epätarkoituksenmukaista. Pohjois-Irlannissa IRA/Sinn Féin totesi monien vuosien taistelun jälkeen viisaimmaksi pidättäytyä väkivallasta, mikä näyttää johtavan pysyvään sopuun. Libya ja Syyriakaan eivät halua enää avoimesti majoittaa terroristeja. Toisaalta autoritaaristen hallitusten on nykyään helpompi vaientaa oikeutettu oppositio terrorismiin viittaamalla. Andijanin verilöyly Uzbekistanissa on tästä esimerkki.

Tässä lain ja moraalin kannalta erittäin vaikeakulkuisessa maastossa ei ole helppo vetää rajaa oikean ja väärän välille. Afganistanin puhdistuksella oli maailman mielipidetuki takanaan, kun taas Irakin valloitus on lievästi sanoen kiistanalainen. Reaalipoliittiset laskelmat asettavat Pohjois-Koreassa ja Iranissa esteitä sotilaallisen puuttumisen tielle, vaikka se olisikin aiheellista. Kauppasaarto voisi olla tehokas sillä edellytyksellä, että naapurimaat osallistuisivat siihen. Parempaa kansainvälistä järjestystä odotellessamme meidän on toistaiseksi keploteltava eteenpäin päivä ja vuosi kerrallaan – toivoen parasta ja valmistautuen pahimpaan.

Varsinkin Afrikassa on joitakin valtioita, jotka ovat eriasteisessa hajoamistilassa. Nämä haaksirikkoutuneet maat ovat epävakaita ja niitä hallitsevat yleensä diktaattorit, joiden eliniät vaihtelevat suuresti. Ilman ulkopuolista väliintuloa tilanne vaikuttaa toivottomalta, eikä kansan kärsimyksille näy loppua. Pakolaisvirrat moninkertaistavat ongelmat sekä maan sisällä että rajojen ulkopuolella. Aikaisemmin on viitattu Liberiaan ja Somaliaan, mutta ne eivät ole mitenkään ainutlaatuisia. Kongossa anarkia on jo pitkään ollut normaalitilanne, ja Zimbabwe on menossa samaan suuntaan; Sudan, Sierra Leone ja Norsunluurannikko tasapainoilevat sisällissodan partaalla. Afrikan ulkopuolisista maista Haiti on haaksirikkoutuneen valtion esimerkki.

Kun tilanne kääntyy kansanmurhaksi, YK:n säännöstö edellyttää välitöntä puuttumista asiaan, mutta turvallisuusneuvosto on säännönmukaisesti reagoinut liian myöhään ja liian heikosti. YK:n välinpitämättömyys Ruandassa 1994, jolloin melkein miljoona ihmistä teurastettiin, on suurin skandaali järjestön historiassa. Itä-Timoria esitellään esimerkkinä onnistuneesta YK:n asioihin puuttumisesta, mutta maa on jo sortumassa sisäisiin kiistoihin eikä tule toimeen ilman ulkomaisia järjestyksenpitäjiä.

Sudanissa YK:n edustajat ovat välttäneet käyttämästä Darfurin vainoista kansanmurha-nimitystä, ettei toimintakyvyn puute paljastuisi. AU (African Union) perustettiin vuonna 2002 ja sen päämäärät olivat korkealla, mutta toistaiseksi sen vaikutus on ollut hyvin rajallinen. Yksityisten maiden, kuten

> Ison-Britannian (Sierra Leonessa) ja Ranskan (viimeksi Norsunluurannikossa) määrätietoinen toiminta on sen sijaan pystynyt palauttamaan järjestyksen vähäisin panostuksin.

Monet afrikkalaiset maat liukuvat alamäkeä ja ovat täysin riippuvaisia ulkopuolisesta avusta. Vallanpitäjien ankara ja keskitetty hallinto on ollut yhtenä syynä hajoamiseen, mutta liittovaltioon tähtäävillä hallintouudistuksilla, jotka pyrkivät ottamaan huomioon heimorajat, on myös ongelmansa. Haaksirikkoutuneiden maiden kestävä demokratisoiminen ilman ulkopuolista tukea vaikuttaa mahdottomalta. Mutta nykyistä, kansainvälisten organisaatioiden autuasta sekamelskaa ei voi suositella; keskimäärin kolmisenkymmentä eri tahoa on tarjoamassa apua yksittäiselle kehitysmaalle kilpaillen sen huomiosta. Näin ei voida jatkaa.

EU:n piirissä arvovaltainen akateemisten asiantuntijoiden selvitys on kartoittanut tilannetta perusteellisesti.[8] Sen mukaan valtioiden romahtaminen ei ole ohimenevä ilmiö, vaan kuvastaa nykyistä kansainvälistä järjestystä – tai pikemminkin epäjärjestystä. Selvitys esittää kolme skenaariota: pessimistisen, optimistisen ja kolmannen, jota tekijät kutsuvat rekolonialistiseksi ja josta esitetään relevantteina ennakkotapauksina Kosovo, Sierra Leone, Norsunluurannikko, Afganistan ja Irak. Toisin kuin 1800-luvun kolonialismissa nyt pyrittäisiin yhteiseen itsenäisyyteen (shared sovereignty), joka toteutettaisiin yhteistyössä paikallisen väestön kanssa.

> Lainaan vapaasti: ”Tämä ei merkitsisi vain kolmannen maailman itsenäisyyttä koskevien sodanjälkeisten ideoiden radikaalia uudelleen arviointia, vaan myös EU-maiden kansainvälisen tehtävän ja/tai velvollisuudentunteen henkiinherättämistä. Se edellyttää, että EU-maiden sotavoimat järjestettäisiin uudelleen; ne eivät olisi vanhanaikaista sotaa, mutta eivät myöskään pelkästään humanitaarista apua varten.”

Selvitys julkistettiin joulukuussa vuonna 2003, mutta se ei ole nostanut äläkkää vaan vaiettu kuoliaaksi poliittisesti epäkorrektina. Historian haamut kummittelevat vielä ihmisten ja ennen kaikkea poliitikkojen mielissä. Useimmat niistä, joilla olisi sananvaltaa näissä asioissa, ovat joko sidoksissa nykyiseen järjestelmään tai hyötyvät sen toivottomasta tehottomuudesta. Kukaan ei ota vastuuta tuloksista; aina löytyy joku toinen syyllinen, kun asiat menevät vikaan. Kuitenkin päättäväinen asioihin puuttuminen olisi parasta kehitysapua ja samanaikaisesti vähentäisi siirtolaispaineita kaikkine epätoivottuine seurauksineen.

Haaksirikkoutuneet maat ovat menettäneet oikeutensa itsenäisyyteen. Ne tarvitsevat uskottavan ulkoisen auktoriteetin, joka voi ohjata poliittisen

kehityksen oikeisiin uomiin, rakentaa toimivan hallintokoneiston ja luoda perustan kestävälle demokratialle. Esimerkiksi EU tai joku sen jäsenmaista voisi adoptoita sellaisen maan, jolloin holhoojavaltiolla olisi päävastuu poliittisesta, taloudellisesta ja sosiaalisesta kehityksestä. Itsenäisyys pantaisiin tietyksi ajaksi pakkaseen, mutta lain ja järjestyksen varmistus pitäisi hyvin harkittujen avustustoimien ohella nopeasti johtaa konkreettisiin tuloksiin ruohonjuuritasolla. Sen varaan syntyisi uutta luottamuspääomaa, joka on tuottavan plussummapelin ensimmäinen edellytys.

> Nykyisen poliittisen ilmapiirin vallitessa ei ole helppo kuvitella tällaiselle adoptiolle kansainvälistä valtuutusta. Paikallisten poliitikkojen tai sotaherrojen myöntymys asialle olisi myös toivottavaa, mikä varmasti ei ole ongelmatonta. Kaikkein vaikeinta voisi olla löytää sopivia ehdokkaita toteuttamaan tässä hahmoteltua holhousta; on paljon helpompaa lapioida entiseen malliin rahaa menemään. Jos EU voisi omassa piirissään todeta, että nykyinen kehityspolitiikka on epäonnistunutta, järkevä keskustelu voitaisiin ainakin aloittaa.
>
> Valtion ja kansakunnan synnyttäminen on suuri haaste, ja entiset siirtomaavallat epäonnistuivat useimmiten siinä tehtävässä. Olemme kuitenkin jo aiemmin nostaneet esiin Intian suurena, positiivisena poikkeuksena, samoin kuin Yhdysvaltojen sodanjälkeisen menestyksen Saksassa ja Japanissa. Myös Etelä-Korean tilanteeseen puuttuminen oli menestys, kun taas Vietnam oli paha takaisku. Afganistanin ja Irakin suhteen tilanne on vielä avoin, mutta ne ovat ainakin saaneet kohtuullisen mahdollisuuden paremman tulevaisuuden rakentamiseksi. Samaa ei voi sanoa nykyisistä haaksirikkoutuneista maista, jotka kansainvälinen yhteisö on käytännössä jättänyt tuuliajolle. Lyhytjännitteiset toimenpiteet saavat siellä ja täällä aikaan valheellisen toivonsäteen, jonka väkivalta ja korruptio yhä uudelleen sammuttavat.

Bosniassa EU on jo itse asiassa ottanut rekolonialistisen vastuun, kun taas Australia on toiminut vielä määrätietoisemmin kaakkoisella Tyynellämerellä.[9] Holhoojavaltiolla täytyy olla kiistämätön oikeus valvoa toimintakenttäänsä, jotta se pystyisi takaamaan ennakoitavuuden ja siten houkuttelisi pitkäaikaisia, yksityisiä investointeja. Sen toiminta tulee olemaan pikkutarkasti valvottua, minkä pitäisi taata oikeudenmukaisuus ja vähentää välttämättömät voimatoimet minimiin. Ei ole myöskään kenenkään etujen mukaista pitkittää toimeksiantoa. Sisäisen plussummapelin kehittyessä huoltajuus voi askel askeleelta muuttua aidoksi kumppanuudeksi, demokraattiseksi itsehallinnoksi ja täydeksi itsenäisyydeksi.

14.4 Globaali hallinto

Unelma maailmanherruudesta on häilynyt psykopaattisten despoottien mielessä kautta aikojen, viimeksi Hitlerin, Stalinin ja Maon vallanhimoisuuden saattelemana. Meidän täytyy toivoa, ettei tällaiselle mielisairaalle itsensä toteuttamiselle enää koskaan jätetä tilaa. Unelma maailman yhteishallinnosta elää kuitenkin sitkeästi edelleen, vaikka hallitusmuoto on jäänyt avoimeksi. Ajatuksen siunauksellisuutta ei juuri kiistetä; ongelmana on vain sen käytännön toteutus.

Väitän, että legitiimi, globaali vallankäyttö on ratkaisematon yhtälö. Miten demokraattisia periaatteita sitten sovelletaankin, niin tarvitaan vallankäytön yksinoikeutta sekä sovittuja pelisääntöjä ennen kaikkea vallanpitäjien virkaanastumista ja erottamista varten. Valtavassa järjestelmässä korruptio kasvaa kuin syöpä ja siitä on aina vain vaikeampi päästä eroon. Ennemmin tai myöhemmin se johtaa pysähtyneisyyteen, rappeutumiseen ja luhistumiseen.

> Yllä olevasta ongelmakentästä olisi mielenkiintoista tehdä tarkka analyysi tai simulaatio peliteoreettisin keinoin. Minun on vaikea uskoa, että maailmanvaltiossa olisi mahdollista ylläpitää vakaata homeostaasia; pitkällä aikavälillä juuri muutos pitää ne pystyssä. Ja ilman kilpailua ei ole pidemmän päälle mitään syytä muutoksiin. Keisarillinen Kiina on itseriittoisuudessaan opettavainen globaalin hallinnon simulointimalli. Kerta toisensa jälkeen maa ajautui väistämättömästi pysähtyneisyyden kautta täyteen anarkiaan.

Maailman kattavan hallituksen aikana vapaus joutuu paitsioon. Mikään maa ei voi jättää poliittista yhteisöä ja lähteä kulkemaan omaa tietään. Sama vaihtoehdottomuus koskee yksilöitä, joilta viedään mahdollisuus etsiytyä radikaalisti poikkeaviin ympäristöihin. Luovuus korvattaisiin yhdenmukaisuudella ja totuuden etsintä poliittisella korrektiudella. Ilman aitoa vaihtoehtoa kulttuurin monimuotoisuus jää tyhjäksi puheeksi. Vaikka demokraattisia muotoja voitaisiinkin pitää yllä jonkin aikaa, ennemmin tai myöhemmin koittaisi heikkouden tila, joka kansan myöntymyksellä avaisi tien uuteen, uljaaseen maailmaan erottamattomine vallanpitäjineen.

Ennen kuin edetään, on syytä lähemmin tarkastella globaalin koordinoinnin tarvetta. Ensimmäisellä sijalla on uuden, tavattoman tuhoisan maailmansodan riskin minimoiminen. Tämän uhan on muuten niin riitaisa kansainvälinen yhteisö tähän saakka pystynyt torjumaan. Seuraavana järjestyksessä ovat niskuroivat roistovaltiot, jotka voivat aiheuttaa vahinkoa sekä muille että itselleen. Käsittelimme niitä jo edellisessä osiossa. Jäljellä

on vielä koko joukko rakentavia tehtäviä, joista suurimman osan hoitavat olemassa olevat järjestöt.[10]

> Lukijaa on matkan aikana rasitettu huomattavalla määrällä hankalasti lausuttavia kirjainsarjoja, jotka tarkoittavat kansainvälisiä yhteistyöjärjestöjä. Luetteloa voisi vielä pidentää, mutta on helpompi osoittaa globaalin valmiuden aukkoja. Asteroidi-puolustukseen tarvitaan kansainvälistä koordinointia, eikä kasvihuoneongelmaakaan ratkaisemassa ole vielä riittävän arvovaltaista yhteistyöelintä; IPCC ei pysty täyttämään tätä aukkoa. Kulkutautien kurissa pitäminen on myös ihmiskunnan yhteinen haaste, varsinkin pandemian uhatessa. Ja avomerikalastukseen kaivataan kiireesti tehokasta säännöstöä ryöstökalastuksen kurissapitämiseksi.
>
> YK:lla on kaikkien julkisten byrokratioiden tavoin sisäänrakennettu tarve omaksua uusia tehtäviä, paisuttaa organisaatiota ja kasvattaa budjettia. Pulaa ei ole ajankohtaisista ongelmista, joiden ratkomiseen tai ainakin kartoittamiseen huudetaan avuksi Yhdistyneitä Kansakuntia ja sen sisarjärjestöjä. Kansallisesti tuttu oireyhtymä ilmestyy eteemme maailmanlaajuisessa mittakaavassa; YK:n ohjauksessa kaikki sosialismin harha-askeleet toistuvat globaalissa mittakaavassa.

Toistettakoon, että köyhyys ei ole keskeisten kansainvälisten järjestöjen korjattavissa; ongelmat täytyy ratkaista paikallisesti tai alueellisesti, tarvittaessa kädestä pitäen ja järkevän luotonannon tuella. Sama pätee koko köyhyyteen liittyvään ongelmavyyhteen – metsien hävittämiseen, veden puutteeseen, eroosioon ja muihin paikallisiin ympäristökysymyksiin. Pienimuotoinen apu, kuten koulutus, asiantuntijapanostukset tai muu tiedon jakaminen on paikallaan, mutta suurista taloudellisista avustuksista on useimmiten enemmän haittaa kuin hyötyä. Jokaisen maan täytyy myös hoitaa pääosin itse yli- tai alikansoitusongelmansa; kansainvaellukset aiheuttavat aina epävakautta ja joskus suoranaista tuhoa.

Vaikka monet YK:n järjestöt tekevät arvokasta työtä, itse Yhdistyneet Kansakunnat on poliittisena toimijana kuolleena syntynyt ajatus. Toisen maailmansodan jälkimainingeissa haluttiin yhdellä suurella loikalla ratkaista kaikki maailman ongelmat. Todellista edistystä tapahtuu kuitenkin useimmiten pienin askelin, asia kerrallaan. Niin on myös käytännössä tapahtunut YK:n toimialueiden sisä- ja ulkopuolella; monia hedelmällisiä yhteistyömuotoja on kehitetty vapaaehtoista tietä. Yritykset YK:n poliittisen voiman lisäämiseksi on sitä vastoin tuomittu epäonnistumaan. Mikään merkittävä kansakunta ei tule alistumaan YK:n päätöksiin, kun jopa pikkuvaltiot voivat rangaistuksitta uhmata turvallisuusneuvostoa.

> Periaatteelliset epäilyt sivuuttaenkin vaikuttaa käytännössä mahdottomalta luoda hyväksyttävää poliittista mekanismia, joka tuntuvasti kasvattaisi Yhdistyneiden Kansakuntien arvovaltaa. Väestön, voimavarojen, voimakeinojen ja demokraattisen kypsyyden erot tekevät tyhjäksi sekä riittävän edustuksellisuuden että vastuullisen toimeenpanovallan. YK:n oma tuomioistuin (International Court of Justice) on ollut kiusallisen voimaton; sen päätökset on useimmiten jätetty huomiotta. Yksi ajan merkeistä on merirosvoilun kasvu esimerkiksi Somalian rannikolla. Kukaan ei ole tuntenut tarvetta puuttua asiaan, vaikka UNCLOS (United Nations Convention on the Law of the Seas) ei estäisi sitä.
>
> Kansainvälinen oikeuskäytäntö on äärimmäisen moniselitteinen ja useimmiten riippuvainen osapuolten hyvästä tahdosta; tuomioistuin, jolla ei ole poliisivoimien tukea, on itsensä kumoava käsite. Jopa Ruandan ja Kambodžan tunnettuja joukkomurhaajia vastaan käytävät oikeudenkäynnit ovat valumassa hiekkaan, ja ne ovat alkaneet parodioida itseään. Pysyvä kansainvälinen rikostuomioistuin (International Criminal Court) on perustettu korvaamaan nykyinen tapauskohtainen lainkäyttö. Hanketta tukee hiukan yli sata valtiota, mutta mm. Yhdysvallat, Kiina ja Venäjä eivät ilmeisesti tule ratifioimaan esitettyä sopimusta, mikä rajoittaa tuomioistuimen vaikutusvaltaa.

Voimissaan olevaa kansainvälistä itseorganisointia voitaisiin kehittää sen sijaan, että tavoitellaan utooppisia päämääriä. Esimerkiksi World Trade Organization (WTO) on ollut menestyksellinen, aina siitä lähtien kun sen edeltäjä GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) perustettiin vuonna 1947. Kiina liittyi WTO:hon vuonna 2001 ja viimeisin jäsen on Saudi-Arabia; Venäjä ja Ukraina neuvottelevat liittymisestä. Piakkoin ainoastaan pannaan julistetut valtiot jäävät järjestön ulkopuolella.

> Onnistuneesta kansainvälisestä plussummapelistä on monia muitakin esimerkkejä, vaikka ne usein pitävät matalaa mediaprofiilia. World Commission on Dams (WCD) oli 53 julkisen, yksityistaloudellisen ja vapaan järjestön yhteistyöhanke. Tuloksena oli laaja raportti (Dams and Development, 2000), joka analysoi tuhansia patorakennushankkeita ja antoi kyseisten maiden viranomaisille perusteltuja suosituksia. Tehtävä saatiin päätökseen parissa vuodessa.[11]

ITU (International Telecommunications Union), joka perustettiin jo vuonna 1865, on varhainen esimerkki kansainvälisestä itseorganisoitumisesta. Nykyään kansalliset järjestöt ovat jääneet yhä enemmän taka-alalle. Internet on omaehtoisesti laajentunut yli kaikkien rajojen, ja netin kautta

voimme vaihtaa tietoja maailmanlaajuisessa tietoverkossa. W3C (World Wide Web Consortium) toimii globaalina koordinaattorina ilman byrokraattista väliintuloa.

Tim Berners-Lee keksi webin vuonna 1989, kun hän työskenteli CERNissä, eurooppalaisessa ydintutkimusinstituutissa; hän on toiminut W3C:n johtajana alusta alkaen vuodesta 1994. Yhteenliittymän tehtävänä on sen omin sanoin ”johtaa webiä niin, että sen koko potentiaali hyödynnetään käytäntöjen ja suuntaviivojen kehittämisen kautta, jotka varmistavat webin pitkäaikaisen kasvun”. Kuumin hanke on XML (Extensible Markup Language), jonka tarkoituksena on helpottaa viestintää netissä formaateista riippumatta.

Yhteenliittymää, jossa on vähän yli 400 jäsentä, johtavat MIT/CSAIL (Massachusetts Institute of Technology, Computer Science and Artificial Intelligence Laboratory), ERCIM (European Research Consortium for Informatics and Mathematics) ja Keio-yliopisto Japanista. Työ perustuu vapaaehtoisiin työryhmiin ja laajoihin konsultaatioihin. Rahoituspohja on monipuolinen; pääosasta vastaavat yritykset, jotka voivat liittyä jäseniksi kohtuullista maksua vastaan.

Voiko myös poliittinen päätöksenteko kuulua kansainväliseen itseorganisoinnin piiriin? Vastaus on myönteinen: EU ja NATO ovat parhaat esimerkit. Kysymys kuuluukin: Voiko yhteistyöstä tulla maailmanlaajuista? Immanuel Kant (1724–1804) on utopistien kirjavassa joukossa ajatuksiltaan kirkkain. Teoksessaan *Ikuiseen rauhaan* (*Zum ewigen Frieden,* 1795) hän tuo esiin kolme ehtoa toimivan, globaalin liittouman onnistumiseksi. Ensimmäisenä edellytyksenä ovat demokraattiset hallitukset kaikissa jäsenmaissa. Toisena ehtona on, että yhteistyö perustuu itsenäisten valtioiden välisiin sopimuksiin. Kolmanneksi: jokainen maa voi rajata maahanmuuttoa mielensä mukaan.

Philip Bobbitt esittelee teoksessaan *The Shield of Achilles (2003)* syvällisen analyysin kansainvälisistä laeista ja demokratioiden, erityisesti Yhdysvaltojen strategisista vaihtoehdoista radikaalisti muuttuneiden uhkakuvien edessä. Hänen johtopäätöksensä on, että kansainvälistä lakia ja oikeutta voidaan kehittää vain tapaus tapaukselta tärkeimpien toimijoiden välisin sopimuksin.

Aikaisemmin mainitulla G8-ryhmällä on mielestäni parhaat edellytykset käynnistää maailmanlaajuinen, poliittinen yhteispeli. Kiinan, Intian ja Brasilian jäsenyys on jo keskustelun alaisena, mikä toteutuessaan ratkaisevasti lisäisi ryhmän painoarvoa.[12] Tulevaisuudessa suurvaltojen väliset tapauskohtaiset sopimukset rakentaisivat vähitellen vakaan pohjan globaalille

yhteistyölle ja kansainväliselle oikeudelle. YK jää painoarvoltaan vähäiseksi, mutta se olisi sopiva näyttämö maille, jotka tuntevat itsensä väärinkohdelluiksi – YK voisi toimia maailman omanatuntona.

Jos rohkeasti luotamme maailmanlaajuiseen demokratisoitumiseen ja siitä johtuvaan yleiseen hyvinvointiin, johdonmukaisena seurauksena on taloudellisten, poliittisten ja sotilaallisten voimavarojen jakautuminen karkeasti ottaen väestön suhteessa. Jos sitä paitsi edellytämme tiettyä alueellista itseorganisoitumista, esimerkiksi EU-mallin mukaisesti, syntyy suuria poliittisia kokonaisuuksia, joista jokainen on melko pitkälle itseriittoinen; kenenkään ei tarvitse pelätä naapureitaan. Voidaan ajatella, että sellaisessa ilmapiirissä kymmenkunta suurvaltaa yhdessä ottaisivat vastuun maailmanmenosta ilman muodollista järjestäytymistä. Kyseiset maat edustaisivat ylivoimaista enemmistöä maapallon asukkaista. Jäljelle jäävät pienet maat voisivat varmaan löytää paikkansa suurvaltojen huomassa.

14.5 Monimuotoinen ihmiskunta

Edellä on luottavaisesti oletettu, että demokraattinen missio on ratkaisu kaikkiin maailman ongelmiin. Tähän oletukseen sisältyy kaksi näkökulmaa. Ensinnäkin: Onko tällainen tehtävä käytännössä toteuttamiskelpoinen? Toisekseen: Täyttäisikö demokratisoitu maailma sille asetetut odotukset?

Ensimmäisen kysymyksen osalta Kiina on avainasemassa; jos Kiina on mukana, demokratisoitumisaaltoa voidaan tuskin pysäyttää. Mutta mihin suuntaan Kiina on matkalla? Sitä ei tiedä kukaan, kaikkein vähiten kiinalaiset itse. Avoimeksi jää, antaako kasvava keskiluokka johdatella itseään vai tuleeko se vaatimaan valtaa kansan valitsemille elimille. Kiinan johtajat kokeilevat jo varovaisesti paikallista demokratiaa ja avoimempaa mediaa. Oikein ajoitetut uudistukset voivat ehkä purkaa aikapommin, joka muuten tulee räjähtämään.

Myönteinen kehitys alkaa näyttää yhä todennäköisemmältä taloudellisten menestysten ja keskiluokan kasvun myötä. Käytännöllisesti asioita tarkasteleva kommunistinen puoluejohto voi ehkä hyväksyä hiipivän demokratisoitumisen markkinatalouden kylkiäisenä. Toisena vaihtoehtona olisivat yhteiskunnalliset mullistukset, joiden lopputulosta voidaan vain arvailla.

> Kiinan historiankirjoituksen välilehtinä ovat kansan tyytymättömyyden aiheuttamat väkivaltaiset purkaukset, jotka ovat epäsäännöllisin väliajoin aiheuttaneet vallanvaihdon. Siihen sopii toki tunnettu ranskalainen sananlasku: Mitä enemmän asiat muuttuvat, sitä enemmän ne jäävät ennalleen.

> Aito muutos vaatii aikaa ja kärsivällisyyttä; nopeat tempoilut toistavat vain menneisyyden erehdyksiä uudessa ulkoasussa. Mao oli tämän vallankumouksellisen refleksin viimeisin ilmentymä. Hänen häikäilemätön vallankäyttönsä sitä seuranneine taloudellisine romahduksineen antoi sysäyksen asteittaiseen järjestelmän muutokseen, jonka aloitti Deng Xiaoping (1902–1997) vuonna 1978. Omaehtoiset demokratisointiyritykset on kuitenkin tukahdutettu alkuunsa, vaikka nyt kokeillaankin ruohonjuuritason vaaleja.
>
> Kiinalaiseen kulttuuriin kuuluu useita piirteitä, joita on vaikea yhdistää demokraattiseen yhteiskuntaan, ainakin sen länsimaiseen muotoon. Auktoriteettien kunnioitus on juurtunut syvälle yhteiskuntaan, hallitsevan byrokratian edut käyvät yleensä yksilön oikeuksien edelle. Totuudella ja vapaudella ei ole samaa itseisarvoa kuin kristillisessä kulttuuripiirissä, vaan ne ovat joutuneet taipumaan valtapelin realiteettien edeltä; hallitseva luokka on aina voinut mellastaa ilman kiusallista julkisuutta. Kungfutselainen ihannetila on tasapainoinen yksinvaltius; avoin riita herättää paheksuntaa ja riippumattomia valtakeskuksia on mahdotonta hyväksyä. Kiinan demokratia tulee ainakin alkutaipaleellaan olemaan ylhäältä johdettu, pikemminkin Singaporen kuin Taiwanin mallin mukainen.

Ympäröivän maailman tärkein tuki Kiinan demokratisoitumiselle on globaalin plussummapelin ylläpitäminen kaikilla rintamilla. Kaupankäynti, tiedon saanti, tiede, taide ja urheilu vauhdittavat henkilökohtaista kanssakäyntiä ja lisäävät ihmisten välistä ymmärtämystä. Rasitteena on Kiinan alemmuuskompleksi; itsekunnioitus ja muiden ihmisten ja kansojen kunnioittaminen kulkevat käsi kädessä. Vuoden 2008 olympiakisojen isännyys kohentaa toivottavasti osaltaan kiinalaisten itsetuntoa.

Muuten maan rajojen ulkopuolella ei voida tehdä kovin paljon demokraattisen kehityksen tukemiseksi. Tärkeintä on olla provosoitumatta Kiinan ajoittaisesta kansallismielisestä uhoamisesta, mutta avoimen aggressiivisuuden suhteen täytyy osoittaa asianmukaista lujuutta. Demokraattisten valtioiden yhteispeli voi vielä joutua koetukselle. Euroopan unioni on toistaiseksi seurannut Yhdysvaltojen esimerkkiä ja pitänyt voimassa Kiinaan kohdistuvan asevientikiellon protestina ihmisoikeuksien loukkauksia vastaan. Vaarana on, että Kiinan oikeutetut suurvaltapyrkimykset yltyvät ylimieliseksi ulkopolitiikaksi. On muun maailman asia huolehtia siitä, että tämä tie on tukossa.

Demokraattisen mission toinen suuri kysymysmerkki on islamilainen maailma. Islamilainen teokratia on tällä hetkellä demokratian ainoa ideologinen vaihtoehto; kiihkeimmät islamilaisuuden edustajat elättävät unelmaa maailman herruudesta. Jatkuvan maallistumisen paineen alla he tekevät epätoivoisia iskujaan provosoidakseen uskonsodan. Nämä ponnistelut ovat

toistaiseksi epäonnistuneet, mutta Yhdysvallat on lähtenyt ideologiseen vastahyökkäykseen viemällä demokratiaa maailmalle. Sotilaallisilla väliintuloilla saattoi olla myös muita tarkoitusperiä, mutta päämääränä oli ja on joka tapauksessa tehdä Afganistanista ja Irakista demokratian siunausten näyteikkunat islamilaiseen maailmaan.

> Olemme jo aikaisemmin todenneet, että kysymyksessä on erittäin vaikea tehtävä. Afganistan oli haaksirikkoutunut valtio, jossa etninen hajaannus ja sotaisa islamilaisuus korostavat sen haasteellisuutta; maata on aina ollut mahdoton hallita. Afganistan on ulkopuoliselle holhoukselle mitä vaativin koekenttä.
>
> Irak sen sijaan oli tiukasti keskitetty, rikollinen valtio, jossa vallitsi suhteellisen korkea elintaso ja sitä vastaava itsetunto. Öljyn ansiosta Irak seisoo taloudellisesti omilla jaloillaan mutta on epävarmaa, onnistuuko vastaperustettu demokraattinen hallinto saavuttamaan riittävän auktoriteetin. Kun Afganistan tulee pitkään tarvitsemaan taloudellista tekohengitystä, niin Irakissa politiikka kaipaa ulkopuolista tukea. Tie anarkiasta tai tyranniasta demokratiaan on pitkä, mutkainen ja petollinen, vaikka opastus olisi kuinka ystävällismielistä.

Useimmat islamilaiset maat ovat kuitenkin suhteellisen vakaita, autoritaarisia valtiomuodostelmia, jotka eivät sen kummemmin muodosta uhkaa ympäristölleen kuin olisivat hajoamistilassakaan. Niiden kohdalla parasta politiikkaa on epäilemättä antaa ajan kulua. Uudistusliikkeet ansaitsevat toki hiljaista tukea niin kauan kuin ne käyttävät rauhanomaisia keinoja. Meidän täytyy luottaa demokraattisten aatteiden voimaan; vain poikkeusolosuhteet saattavat oikeuttaa kovia otteita. Mikäli demokraattisista vaaleista tulee mallia yksi henkilö, yksi ääni, yksi kerta, on olemassa vaara, että islamilaiset militantit nousevat valtaan; Algeriasta ja Palestiinasta löytyy esimerkkejä ”vääristä” vaalituloksista.

Miltä laatuunkäypä demokraattinen maailma sitten näyttäisi? Demokratialla on perustava oikeus jatkuvasti määrittää itseään uudelleen hyvinkin laajoissa puitteissa.[13] Pariisin julistus vuodelta 1990, joka lopetti kylmän sodan, edellyttää vain vapaita vaaleja, markkinataloutta ja ihmisoikeuksien kunnioittamista.[14] Jokaisen demokratian täytyy löytää omat yhdessä elämisen muodot ja toteuttaa omaa plussummapeliään – itsenäisesti tai itse valitun valtioliiton, liittovaltion tai jonkin välimuodon sisällä, mallia EU. Lopputuloksena tulee suurella todennäköisyydellä olemaan aito moninaisuus, joka syntyy erimuotoisten demokratioiden kirjosta.

Demokraattinen fundamentalismi vaatii ateenalaisen mallin mukaista välitöntä kansanvaltaa. Nouseva koulutustaso ja tehokas tiedonvälitys

ovatkin parantaneet suoran demokratian objektiivisia edellytyksiä. Kuitenkin sekä käytännön kokemus että teoreettinen arviointi kehottavat suureen varovaisuuteen. Euroopan unioni on edustuksellisen ja suoran demokratian välisessä ristivedossa päätynyt ”osallistuvaan” demokratiaan (perustuslakiluonnoksen § 47).

> Elektroninen kansankokous ei voi työstää kompromisseja monimutkaisissa asioissa, ja sen on vaikea tehdä epäsuosittuja mutta välttämättömiä päätöksiä. (Edustuksellisissa demokratioissa sellaiset siirretään yleensä seuraavaan vaalikauteen.) Populismi on aina vaanimassa. Suodattamaton kansan mielipide on ailahteleva ja altis kyyniselle kiihotukselle. Vuonna 1938 Itävallassa kansan tahto muuttui muutamassa viikossa innostuneesta itsenäisyyden tukemisesta yhtä suureen innostukseen Hitlerin maahan marssimisen puolesta.[15]
>
> Mitään varsinaista liikettä suoraa demokratiaa kohti ei ole näkyvissä. Demokratian ydinmaissa on pikemminkin alettu epäpolitisoida hankalia kysymyksiä. Esimerkiksi keskuspankit ovat tärkeimmissä maissa saaneet hyvin itsenäisen aseman. Rahan ominaisarvo on niin tärkeä, että sitä ei voi jättää epäluotettavien poliitikkojen päätettäväksi, saati sitten ailahtelevan kansan tahdon armoille. Luotettavia asiantuntijoita pitää päinvastoin suojella poliittiselta painostukselta. Keskuspankkien riippumattomuus alkaa olla melkein tuomioistuinten tasolla.

Jokainen demokratia tulee jatkuvasti oppimaan omista ja ehkä myös muiden erehdyksistä. Siitäkään syystä en ole halunnut sen tarkemmin syventyä eri hallitusmuotoijen ongelmiin, jotka liittyvät vallanjakoon, vaali- ja oikeusjärjestelmiin ja muihin säännöstöihin. Demokratioiden institutionaalinen tausta on historian ehdollistama, se on sopeutettu paikallisiin olosuhteisiin ja noudattaa kansan tahtoa sovittujen pelisääntöjen mukaisesti. Vielä turhempaa on yrittää ennustaa kulttuurin tulevaisuutta. Vaihtoehtojen runsaus tulee olemaan valtava ja valinnan vapaus varmistettu mitä moninaisimpia tarpeita ja päämääriä ajatellen. Maailmasta tulee rikkaampi, eikä vain aineellisten hyödykkeiden osalta – hyvä tahtokin tulee toivottavasti vahvistumaan.

> Liike-elämässä eletään jo muutoksen alkua. Hyväntekeväisyyden ja hyvän liiketoiminnan välinen raja on muuttunut epäselväksi. Varainkeruu on merkittävää liiketoimintaa. Yhdysvalloissa lahjoitettiin vuonna 2004 hyväntekeväisyyteen yli kaksi prosenttia BKT:sta eli noin 250 miljardia dollaria; valitettavasti väärinkäytökset kasvavat samassa suhteessa.[16] Olemme matkalla kohti yhteiskuntaa, jossa voittoa tavoittelevat yritykset joutuvat kilpailemaan

vapaaehtoisen ryhmätyöskentelyn kanssa; avoimet tietokannat kuten Linux, Wikipedia ja netti kokonaisuudessaan ovat mainioita esimerkkejä. Yleishyödylliset säätiöt vastaavat jo merkittävästä osasta tutkimuksen ja taiteen rahoituksesta; julkis-yksityinen kumppanuus leviää ja saa uusia muotoja.

Jokainen suurvalta liittolaisineen voi työskennellä omien tarkoitusperiensä puolesta. Niiden tarvitsee ottaa huomioon vain vapaaehtoiset kansainväliset sopimukset, jotka palvelevat yhteisiä etuja; hillittömiä pikkuvaltioita ei tulla sietämään. Mikäli demokratia toivomme mukaan tulee olemaan vallitseva yhteiskuntamuoto, aseistettujen yhteenottojen vaara jää vähäiseksi; demokratiat tuskin sotivat keskenään. Mutta tämä ei ole välttämätön ehto. Jos kaikilla suurvalloilla on riittävä, ydinasepohjainen vastaiskukyky, jokainen voi tuntea olevansa turvassa. Ydinsodassa ei ole voittajia ja mielenvikaisten maailmanvalloittajien on pysyttävä nahoissaan.

Voidaan silti kuvitella tapoja, joilla pahantahtoiset ihmiset voivat aiheuttaa sekasortoa. Ikävä supervirus voisi esimerkiksi heittää hiekkaa kansainvälisen yhteistoimintakoneiston rattaisiin ja ehkä saada aikaan eskaloituvia erimielisyyksiä. Mutta tämä on vapauden hinta, täydellinen turvallisuus ei ole tästä maailmasta. Voidaan myös kysyä, onko kansainvälinen rauhantila yhdistettävissä jatkuvaan ydinasevalmiuteen, vaikka sitä asteittain vähennettäisiinkin? Mutta luottamus on se tekijä, joka saa aikaan aseistuksen vähentämisen, eikä päinvastoin. Ajan myötä ydinasevakuutuksen tarve tulee supistumaan ja ehkä pikku hiljaa kokonaan häviämään. Hyvä näin, kunhan kilteillä pojilla aina on parhaat aseet; ei pidä johdattaa ketään viettelykseen.

Suurvallan ainoa uhka tulee sen sisältä. Jos plussummapeli romahtaa, niin hajoaminen voi olla nopea prosessi. Ei ole kokonaan poissa laskuista, joskin melko epätodennäköistä, että myös demokratiat voivat joutua tähän tilanteeseen. EU:n tulevaisuus on tästäkin näkökulmasta katsoen kohtalon kysymys. Epäonnistuminen tuomitsisi maanosamme pitkiksi ajoiksi voimattomuuden tilaan ja veisi meiltä mahdollisuuden päättää omista asioistamme. Eurooppa pettäisi myös tehtävänsä ylikansallisen yhdentymisen tiennäyttäjänä.

EU on kaikkialla maailmassa alueellisen yhteistyön esikuva. NAFTA ja ASEAN ovat suhteellisen vakiintuneita vapaakauppa-alueita, kun taas AU (African Union) ja CSN (South American Community) eivät vielä ole irronneet lähtökuopistaan. Takaisku Euroopassa pitkittäisi ja vaikeuttaisi entisestään muiden maanosien välttämätöntä yhdentymistä.

Tärkein kilpailukeino tulee olemaan kyky pelata plussummapeliä sekä rajojen sisä- että ulkopuolella. Keskeisimpiä ovat kansakuntien väliset yhteispelin säännöt enemmän tai vähemmän vakiintuneen suurvaltarakenteen puitteissa. EU:n kokemukset kertovat sekä tämän oppimisvaiheen piilevistä ongelmista että siinä saavutetusta hyödystä. Ikävä kyllä kaikki vie aikansa, ja aikaa meillä on niukasti. Vaikka ydinaseuhka tuntuu olevan hallinnassa ja väestöräjähdys ehkä jää tulematta, maailmassamme on silti olemassa tunnettuja ja tuntemattomia epävakauden syitä, jotka voivat järkyttää epävarmaa poliittista ja ekologista tasapainoa. EU:lla sen enempää kuin muillakaan potentiaalisilla suurvalloilla ei ole aikaa hukattavissa.

Tulevien suurvaltaryhmittymien välinen kilpailu tuskin johtaa kansainvälisten jännitteiden kasvuun, pikemmin sillä tulee olemaan vakauttava vaikutus. Se tulee myös rohkaisemaan luovuutta ja kulttuurista monimuotoisuutta joka puolella. Voimme jo nähdä suurimpien valtioiden välisen jalon kilpailun merkkejä esimerkiksi avaruustutkimuksessa ja urheilutapahtumien toteutuksissa. Kilpailevien demokratioiden muodostamassa ihannemaailmassamme ihmiskunnan pitäisi pystyä täysimääräisesti kehittämään kaikkia kykyjään.

Kulttuuripotentiaali kasvaa karkeasti ottaen suhteessa keskinäisessä vuorovaikutuksessa olevaan väestöön. Vaikka vain murto-osa maapallon asujaimistosta on voinut täysarvoisesti osallistua globaaliin yhteispeliin, elämme jo voimakkaan nousun aikaa. Kun ihmisten enemmistö voi reaaliajassa pelata yhteen, olemme kulkemassa kohti kehitysvaihetta, joka kaikin tavoin ylittää ennustamis- ja käsityskykymme. Mahdollisuudet ovat rajattomat, mutta riskitkin kasvavat samassa suhteessa. Löytääksemme perille näillä vaarallisilla vesillä tarvitsemme tyydyttävän merikortin ja ennen kaikkea luotettavan moraalisen kompassin.

Tulemmeko jatkamaan viitoitettuun suuntaan? Se on epävarmaa, mutta haastan kenet tahansa esittämään paremman ohjelman, joka olisi enemmän toteuttamisen arvoinen. Mihin olemme matkalla? Siitä meillä on vain kalpea aavistus. Milloin tulemme perille? Emme koskaan tule perille. Keskeiset kysymykset kuuluvat: Uskommeko omiin arvoihimme? Olemmeko valmiita tarttumaan tilaisuuteen ja rakentamaan paremman maailman, joka nyt ensimmäistä kertaa on ulottuvillamme? Loppujen lopuksi tehtävämme ei ole tulevaisuuden ennustaminen vaan sen muovaaminen.

Luku 15: Moraalisia haasteita

Jokainen voi osallistua moraalisen pääomavarantomme kasvattamiseen etsimällä sinnikkäästi korkeampaa ohjeistusta. Pragmatismi toimii tuottavien plussummapelien kirjoittamattomana kehyksenä, mutta sekin kaipaa demokratian tavoin syvempää sisältöä. Tavoittelen sellaista modernia teologiaa, joka voisi integroida olennaiset tietomme ja kokemuksemme eriävien uskonkäsitysten valossa. Demokratia ei voi toimia ilman demokraatteja, mutta tulevaisuutemme muovaamiseen ei edellytetä yli-ihmisiä, vaan tavallista (tai epätavallista) siviilirohkeutta. Asia on niin pelottavan yksinkertainen. Tarvitaan vain avoimuutta, rehellisyyttä ja vilpittömyyttä – hyvää tahtoa yhteisen totuuden etsimiseen. Rakkautta Jumalaan ei voi erottaa lähimmäisenrakkaudesta, joka on parasta plussummapeliä.

15.1 Hoida leiviskääsi!

Alkaa olla monessakin mielessä aika tehdä tilinpäätös. Mikä on lopputulema kaikesta edellä esitetystä? Olen pitänyt puhetta demokratioiden tarvitsemasta moraalisesta pääomasta, vaikka yhteisöllä ei sinänsä voi olla moraalia. Hyvä moraali kuuluu yksityisille ihmisille, jotka eivät ainoastaan pysy voimassa olevien pelisääntöjen puitteissa, vaan haluavat tehdä jotain sen lisäksi. Luukkaan evankeliumin laupias samarialainen symboloi hyvää ihmistä, joka tuntee vapaaehtoista vastuuta, näkee vaivaa ja käyttää rahojaan hädänalaista lähimmäistään auttaakseen.

Samarialaisen valintatilanne oli yksinkertainen. Hän saattoi joko kulkea ohi tai pysähtyä ja auttaa. Jos hän kulkisi ohi, vastuu hylätystä kanssaihmisestä jäisi kokonaan hänen harteilleen. Mutta jos ihminen on vain yksi monien joukossa, saattaa tapahtua, ettei kukaan tunne tarvetta puuttua asiaan, vaikka jokainen yksinään ollessaan täyttäisikin velvollisuutensa lähimmäistään kohtaan. Tämä on demokratian pulma pähkinänkuoressa. Jos emme astu esiin ja ota vastuuta, meistä tulee osa suurta, passiivisina kulkevien vapaamatkustajien joukkoa, joka kaivaa maata demokratian alta kieltäytymällä tukemasta sitä kokosydämisesti. Kansainvälisen yhteisön osalta asiat ovat vielä pahemmin.

> Philip Bobbitt käyttää kirjassaan *The Shield of Achilles* New Yorkin Queensissa tapahtuvaa järkyttävää murhaa vertauskuvana kansainvälisen yhteisön

> ryhdittömyydelle entisessä Jugoslaviassa 1991–1995 tapahtuneiden etnisten puhdistusten aikana. Kitty Genovese, 28-vuotias ravintolapäällikkö murhataan puukottamalla yöllä kello kolmen maissa. Murhaaja poistuu kaksi kertaa paikalta ikkunoissa loistavien valojen ja kerrostaloista kuuluvien kauhistuneiden huutojen pelottamana. Mutta kun ketään ei tule ulos eikä kukaan kutsu poliisia, hän palaa molemmilla kerroilla takaisin ja vie murhatyönsä loppuun.
>
> Bosniassa tilanne oli samankaltainen. Ihmisoikeuksia rikottiin vuosikausia ilman että kukaan tunsi tarvetta tosissaan puuttua asiaan. Epälukuinen määrä järjestöjä oli mukana tapahtumien liepeillä, mutta ehkä juuri siitä syystä veritöille ei asetettu sulkua. Lainaan Bobbittia: ”Missään vastaavassa kriisissä ei ole ollut niin monia avuliaita järjestöjä läsnä: EU nimitti välittäjät, markkinoi rauhansuunnitelmat, kutsui koolle konferenssit; CSCE (Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökomissio) sovelsi valikoituja konfliktinratkaisumenetelmiään; YK oli läsnä jopa siinä määrin, että mielestäni sen maine vahingoittui lopullisesti; NATO oli mukana, ja lopulta paikalla oli myös tietysti suurvaltoja edustava kontaktiryhmä.” Tätä kirjoitettaessa Sudan venyttää vuosikausia jatkunutta kuurupiiloa kansainvälisen yhteisön kanssa.

Pelottomat ja hätätapauksessa uhrautuvaisetkin vastuunkantajat ovat jokaisen järjestön elinehto, olipa se suuri tai pieni, kaupallinen tai aatteellinen.[1] Varsinkin demokratiat ovat riippuvaisia tästä niukasta voimavarasta. Aktiiviset kansalaiset nostattavat turtuneen ympäristönsä osallistumaan yhteisiin asioihin samalla tavalla kuin ripaus suolaa ruoassa tai hiiva taikinassa kohottaa ravinnon kulinaarista tasoa. Voimme kiittää menneiden sukupolvien moraalisia investointeja siitä, että elämme vapaina ja elintasomme on suhteellisen hyvä. Mutta miten käy, jos suola menettää makunsa? Jos yksilöllinen itsensä toteuttaminen tukahduttaa yhteisen vastuun?

> Yksityisyyden ylikorostaminen alkaa kääntyä tunnottomaksi itsekkyydeksi, joka purjehtii vapaan liberalismin lipun alla. Nimettömyys poistaa elämäntapoihimme kohdistuvan sosiaalisen valvonnan ja luo tilaa moraaliselle miinussummapelille. Alkoholistien ja huumeriippuvaisten ryhmäterapioissa ei turhaan painoteta vilpittömyyttä itsepetoksen lopettamiseksi. Syntien tunnustaminen ja katuminen ovat aina olleet tie oppimiseen ja itsekunnioituksen palauttamiseen, vaikka pirullinen ylpeytemme kapinoikin nöyryytystä vastaan. Kuitenkin avoimuus ja rehellisyys ovat ja pysyvät kaikkien plussummapelien perusehtoina.

Nämä kysymykset ovat ja tulevat aina olemaan yhtä ajankohtaisia. Moraalisen pääoman varmistamiseksi ei ole olemassa mitään suoraviivaista keinoa.

Voimme vain yhteisvoimin pyrkiä helpottamaan aitojen plussummapelaajien elämää ja torjua erilaatuisten vapaamatkustajien etuilua. Mutta kuka tekisi sellaisia aloitteita, jotka palvelevat vain yhteistä hyvää eikä ketään yksilöä tai eturyhmittymää? Olemme palanneet lähtöruutuun.

> Ylimpien toimintojemme koordinointia säätelevä keskus sijaitsee tuoreen tutkimuksen mukaan ulomman etuotsalohkon hyvinkin rajallisella sektorilla. Tämän alueen vammat heikentävät itsekontrollia, pitkän tähtäimen suunnittelua ja strategista oppimiskykyä. Jos vamma on syntynyt varhaisessa elämänvaiheessa, seurauksina ovat myös tunnekylmyys ja ylipäänsä psykopaattinen persoonallisuus. Uskonnollisuuskin on paikallistettu tiettyyn osoitteeseen. Michael Gazzaniga esittää kirjassaan *The Ethical Brain* (2005), että se sijaitsee ohimolohkossa, koska tältä alueelta lähtevä epilepsia korreloi ääriuskonnollisen käyttäytymisen kanssa. Toisaalta sienissä esiintyvä aistiharhoja aiheuttava psilocybiini voi tuottaa ekstaattisia, uskonnollisia kokemuksia.[2]
>
> Aivopatologia on kuitenkin epäluotettava tiennäyttäjä sielunelämämme saloihin. Toiset tutkimukset osoittavat, että terveen ihmisen moraalista tietoisuutta ei voida paikallistaa erillisille osa-alueille. Etumainen otsalohko on persoonallisuuden kehityksen osalta kriittinen kenttä, mutta se ei ole moraalimme syntysija. Tunnemme, ajattelemme ja toimimme normaalioloissa aivojemme tai oikeastaan koko hermostomme kootuilla voimavaroilla.[3] Aivovammasta kärsivät voivat vedota alentuneeseen syyntakeisuuteen, mutta tavalliset ihmiset tuskin voivat vetäytyä vastuusta rajalliseen vapaaseen tahtoon vedoten. Sekä geneettinen että neurologinen determinismi pitää torjua. Filosofi William James (1842–1910) ilmaisee ytimekkäästi sisäänrakennetun paradoksin: ”Ensimmäinen vapaan tahtoni osoitus tulee olemaan usko vapaaseen tahtoon.” [4]

Murrosikä on persoonallisuuden kehityksen kannalta ratkaiseva ajanjakso. Sinä aikana hahmotetaan oman maailmankatsomuksen perusteet ja vedetään yksilön arvomaailman suuntaviivat. Luonteen kehittymistä vastaa aivojen neurologisen kytkentäkaavion uudelleenorganisointi. Paljon neuroneja häviää, mikä merkitsee aivotoiminnan vakauttamista.[5] Ihminen ei voi enää lapsen tavoin pitää kaikkia mahdollisuuksia avoimina, vaan hänen on saamansa vähäisen informaation pohjalta tehtävä aikuisten maailmaan kuuluvia elintärkeitä ratkaisuja.

Täysikäisinä joudumme joka tapauksessa vastuuseen tekemisistämme ja tekemättä jättämisistämme. Tässä ei tarkoiteta yksilöä *in abstracto*, vaan sinua, minua ja jokaista meistä. Demokratian vahvuus ja heikkous on siinä, että se ei ole sen parempi tai huonompi kuin siinä elävät kansalaiset.

Kansalaisten moraalisen tason kohoaminen näkyy varmasti julkisessa elämässä, kun taas esivallan määräykset lähinnä johtavat tekopyhään poliittiseen korrektiuteen.

> Viktoriaaninen moraali oli keskiluokan reaktio alkoholin väärinkäyttöön ja siveettömyyteen, jotka levisivät teollisen kumouksen vanavedessä. Tiukentunut sosiaalinen valvonta on tyydyttävän tarkasti verifioitavissa tilastoilla, jotka osoittavat alkoholinkulutuksen ja avioliiton ulkopuolisten syntymien vähentyneen 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Rikollisuuskin saavutti huippunsa vuoden 1850 paikkeilla ja alkoi laskea sen jälkeen.[6]
>
> Yhdysvaltojen useimmissa osavaltioissa prostituutiosta tuli WCTU:n (Women's Christian Temperance Union) aloitteesta rangaistava teko 1900-luvun alussa, vähäisin tuloksin. Sama järjestö sai aikaan kieltolain, joka astui voimaan vuonna 1920; laki oli kuitenkin purettava 1933, koska maahan tulvi laitonta alkoholia. Ruotsi on naisten vapautusliikkeen nimissä hiljattain vapauttanut "seksityöläisen" vastuusta, kun taas seksipalvelujen osto on kriminalisoitu. Sellaisen touhukkaan lainsäädännön tehokkuutta sopii epäillä; sen poliittinen korrektius on kuitenkin huipputasoa.

Nykyisin ei miesten sen enempää kuin naistenkaan seksuaaliselle toimintavapaudelle käytännössä aseteta rajoja; pedofiliakin on leviämässä ankarasta lainsäädännöstä huolimatta. Harrastamme moraalista ryöstöviljelyä. Perinteiset normit ovat menettäneet ohjausvoimaansa tai kääntyneet vastakohdikseen, ja seksuaalimoraalia pidetään vain turhana painolastina. Silti ihmiset välttelevät käyttämästä liian selviä ilmauksia seksuaalisesta kanssakäymisestään ja turvautuvat kiertoilmaisuihin. Rakkaus on planeettamme väärinkäytetyin sana.

> Ihmisten tarpeet voidaan asettaa hierarkiseen järjestykseen, jossa fyysiset perustarpeet ovat alimmaisina.[7] Niiden jälkeen tulevat sosiaaliset tarpeet (identiteetti, yhteenkuuluvuus, asema) ja pyrkimys itsensä toteuttamiseen. Hierarkian huipulla ovat transkendentaaliset tarpeet, jotka menevät oman itsen ulkopuolelle ja voidaan tyydyttää palvelemalla lähimmäisiä, tavalla tai toisella. Seksuaalivietillä on erikoisasema; se voi ilmentyä tarpeiden kaikilla tasoilla.

Kehno seksuaalimoraali kuvastaa elämänsisällön tarkoituksetonta etsintää ja jäytää taipumustamme plussummapeliin, ihmisen arvokkainta perintöosaa. Jokainen hallitsee liikkeelle lähtiessään tiettyä peruspääomaa, leiviskää jota on hoidettava. Matteuksen evankeliumin sanoma on selkeän kapitalistinen.[8] Moraalisen peruspääoman säilyttäminen ei riitä vaan jokaiselta

vaaditaan, että hän lisäisi tai jopa moninkertaistaisi leiviskänsä – tuhlaaminen ei tule kysymykseenkään. Evankeliumi kehottaa selvin sanoin meitä pelaamaan määrätietoista plussummapeliä ja tekemään parhaamme hengellisen pääoman kartuttamiseksi. Sitten moraali tulee itsestään.

Kukaan ei silti ole lopullisesti tuomittu. Liian varovainen pääomanhoitaja saa tosin kuulla kunniansa, mutta tuhlaajapoika saa anteeksi kunnollisen veljen närkästykseksi. Tältäkin osin nykyiset demokraattiset arvot noudattavat hämmästyttävässä määrin evankelistojen osittain epäjohdonmukaisia ohjeita. Moraalia, oikeudenmukaisuutta, totuutta ja kaikkein vähiten rakkautta ei voida kutistaa yksioikoiseksi, johdonmukaiseksi ajatusrakennelmaksi. Ristiriitaisuudet voidaan selvittää vain hyvällä tahdolla, tapaus tapaukselta. Ihmiset, sekä heikot että vahvat, tarvitsevat vaatimuksia *ja* armoa, sanktioita *ja* anteeksiantoa

> Merkittävillä persoonallisuuksilla on taipumus vaatia paljon itseltään. Olemme jo viitanneet Wittgensteinin ja Franklinin perfektionistisiin pyrkimyksiin. William Gladstone (1809–1898) oli Ison-Britannian monivuotinen pääministeri, johon henkilöityi viktoriaanisen ajan moraali ja valtiomiestaito. Vanhoilla päivillään hän turhaan taisteli itsetyydytyksen viettelystä vastaan, mikä selvästi ilmenee hänen katumuksentäyteisistä päiväkirjamerkinnöistään.

Leiviskän oikea hoitaminen on moraalinen haaste, joka koskee meitä kaikkia. Demokraattisessa yhteiskunnassa meidät on siunattu vapaudella valita oma osamme, pelata omaa peliämme ja taistella omien arvojemme puolesta. On väistämätöntä, että käytännön tasolla teemme työtä lähinnä omaksi ja läheistemme hyödyksi, mutta työn täytyy olla sopusoinnussa korkeampien tavoitteiden kanssa. Velvollisuutemme on ottaa kykyjemme mukaan vastuuta yhteisestä hyvinvoinnista. Se on vapaaehtoinen kansalaisvero, joka rikastuttaa maksajan elämää ja antaa sille syvemmän merkityksen.

> Voidaan kysyä, miksi juuri minun pitäisi sitoutua? Vastaukseni on (kirjassa *The Spirit of the Game*): ”Todistustaakka on Sinulla – miksi ei juuri Sinulla? Jokainen toimintakykyinen henkilö on etuoikeutettu ja edustaa kaikkia niitä sieluja, jotka ovat estyneet osallistumasta – kaatuneet, silvotut, epätoivoiset ja avuttomat, elävät, kuolleet ja syntymättömät… Meitä vaaditaan ainoastaan tekemään parhaamme, painimaan itsekontrollimme kanssa ja vastustamaan kaikkea, paitsi haasteita. Nautintohakuisuus ja itsepetos ovat kurjia myönnytyksiä; peli saa arvonsa kaikista epämiellyttävistä totuuksista, jotka on hyväksytty ja kaikista houkutuksista, jotka on sivuutettu.”

Tämä jossain määrin pateettinen vetoomus on ehkä naiivi tai ainakin se asettuu poikkiteloin kaiken kyynisen elämänviisauden kanssa. Mutta pohjimmiltaan lapsellinen luottamus on siunauksellisen pelin harjoittamisen ainoa lähtökohta; aidot edistysaskeleet nojaavat aina luottavaiseen riskinottoon, jonkinlaiseen luovaan viattomuuteen ja anteliaisuuteen. Ainoastaan rehellinen plussummapeli tuo tyydytystä ja antaa elämälle tarkoituksen, ehkäpä onnenkin. Pääasia ei ole onnistua; epäonnistumiset rakentavat sillan tulevaisuuteen. Samuel Beckettin (1906–1989) sanoin: ”Ever tried? Ever failed? Never mind. Try again. Fail better.”*

15.2 Arvojen generointi ja regenerointi

Alkukantaisissa yhteisöissä ihmisten väliset pelisäännöt – tavat, normit, arvot – ovat kierrätystavaraa, mikä itsestään selvänä omaksutaan edelliseltä sukupolvelta. Korkeakulttuurit tuottavat luovassa vaiheessaan uusia arvoja, jotka muokkaavat yhteiskuntaa ja luovat paremmat edellytykset pysyvälle plussummapelille. Mutta menneet sivilisaatiot ovat säännönmukaisesti murentaneet olemassaolonsa edellytyksiä ja juuttuneet kvasi-homeostaattiseen pelin toistoon, ympäristötuhoon ja asteittaiseen rappeutumiseen. Ainoastaan länsimainen kulttuurimme osoittaa jatkuvaa kehitystä, mikä on tempaamassa mukaansa suurimman osan maapallomme väestöstä.

Tällä dynamiikalla on hintansa. Edistysaskeleet liittyvät kaiken kyseenalaistamiseen, normit ja elämää ohjaavat säännöt mukaan luettuina. Vanhemman sukupolven auktoriteettiä horjutetaan, mitään ei pidetä itsestään selvänä ja moraali on alituisen korroosion alaisena. Jopa keskeisiä arvoja arvostellaan, muokataan ja vesitetään. Jokaisen sukupolven täytyy itse määritellä ja uudistaa moraalinsa perusta.

William Strauss ja Neil Howe ovat kirjassaan *Generations: The History of America's Future 1584–2069* (1991) analysoineet peräkkäisten sukupolvien välistä vuorovaikutusta Yhdysvaltain historian valossa. He erottavat neljä toistuvaa ihmistyyppiä, jotka seuraavat tosiaan keskimäärin 88 vuoden (neljä kertaa 22 vuotta) sykleissä. Jokainen lyö oman leimansa amerikkalaiseen yhteiskuntaan.

> Idealistit (the idealists) ovat moraalisia maailmanparantajia, joita seuraavat kyyniset ja hedonistiset skeptikot (the reactives). Niiden jälkeen tulee ulospäin suuntautunut pragmaattinen sukupolvi (the civics), joka siivoaa kyynikoiden jäljet ja kokee tehtäväkseen toteuttaa idealistien loistavat ohjelmat käytännön

* ”Oletko koskaan yrittänyt? Oletko epäonnistunut? Älä välitä. Yritä uudelleen. Epäonnistu paremmin.”

> tasolla. Seuraavaksi ovat vuorossa tekopyhät sopeutujat (the adaptives), joihin uuden sukupolven idealistit reagoivat ankaran moralistisesti. Hengellinen herääminen vuorottelee ihanteensa kadottaneen kyynisyyden kanssa.
>
> Sukupolvena pidetään 22 vuoden jakson sisällä syntynyttä kohorttia, eikä se ole sama asia kuin perhesukupolvi. Poikkeukseksi katsotaan vain Amerikan sisällissota, jota hyvällä syyllä pidetään ainutlaatuisena häiriönä. Strauss ja Howe asettavat rohkeasti teoriansa alttiiksi tekemällä melko yksityiskohtaisia ennustuksia pitkälle eteenpäin. Kirja julkaistiin vuonna 1991, joten asiasta kiinnostuneet voivat jo nyt tehdä alustavia vertailuja.

Kirjan sisältämä analyysi vahvistaa, että nuoret ottavat esimerkkiä omasta toveriryhmästä; muuten kohorttien sisäistä samankaltaisuutta olisi vaikea selittää (vrt. luku 1.4). Vanhempien rajallinen vaikutus käy myös ilmi. Pikemminkin voidaan havaita omaehtoinen oppositio edeltävän sukupolven arvoja kohtaan. Isovanhempien elämänarvot tuntuvat sen sijaan sopivan paremmin yhteen lastenlasten maailmankatsomuksen kanssa.

Moraalisten valintojen tekemistä ei helpota elinehdoissamme tapahtuvat yhä nopeammat muutokset. Seksuaalisen ja materiaalisen vapauden kiusaukset jäytävät väistämättä perinteisiä normeja. Gertrud Himmelfarb kartoittaa teoksessaan *The De-Moralization of Society* (1995) yhteiskuntiemme hyveiden ja arvojen jatkuvaa eroosiota. Kasvavan sukupolven emotionaalista kypsymisprosessia koettelee ennen kaikkea perhesiteiden hajoaminen; samalla myös yhteiskunnallinen sitoutuminen heikkenee.

> Francis Fukuyama on kirjassaan *The Great Disruption*: *Human Nature and the Reconstitution of Social Order* (1999) pohtinut näitä ongelmia. Fukuyama huomioi tarkasti kaikki sosiaalisen pääoman ja yhteiskunnallisen luottamuksen vähenemisen merkit Yhdysvalloissa 1900-luvun jälkipuoliskolla. Vuosituhannen vaihtumisen edellä kirjan sävy kuitenkin muuttuu optimistisemmaksi. Fukuyama arvelee, että on tapahtumassa moraalinen uudistuminen, joka muistuttaa 1800-luvun puolivälin viktoriaanisuuden läpimurtoa. Lainaan: ”On yhä enemmän merkkejä siitä, että suuri hajaannus on loppumassa ja uusia normeja on syntymässä.”

On selvää, että Yhdysvalloissa on meneillään moraalinen uudelleen arviointi, seurauksenaan kansakuntaa jakavat kiivaat vastakohtaisuudet. Euroopassa tarvitaan herkkiä antenneja tämänsuuntaisten signaalien havaitsemiseksi. Luulen kuitenkin, että yltiöliberalismi ja arvorelativismi ovat nähneet parhaat päivänsä myös Euroopassa. Silti olemme vielä kaukana siitä pisteestä, jolloin eurooppalainen tietoisuus voisi luoda pohjan Euroopan unionin sisäiselle solidaarisuudelle.

Toiset kulttuuripiirit ovat joutuneet huomattavan paineen alaisiksi, kun perinteiset arvot ovat ajautuneet ristiriitaan uusien taloudellisten ja poliittisten realiteettien kanssa. Kaukoidän konfutselainen arvojärjestelmä on osoittanut merkittävää joustavuutta. Hindulaisuuteen taas mahtuu lukuisia erilaisia uskomuksia, ja se on kautta aikojen osoittanut tavatonta mukautumiskykyä. Joka tapauksessa koko vyöhykettä leimaa ennakkoluuloton pragmatismi; käytännössä välittömät hyötynäkökohdat ovat päällimmäisenä.

Islamin piirissä vanhan ja uuden välinen traumaattinen kohtaaminen on kaikista tulenarin. Kirjassaan *Globalised Islam; The Search for a New Ummah* (2004) Olivier Roy esittää analyysin islamilaisuuden ahdingosta. Islam on hitaasti mutta varmasti maallistumassa, mikä väistämättä merkitsee valtion ja uskonnon eroamista. Uskonnon harjoittamisesta, erityisesti diasporassa, tulee yhä enemmän henkilökohtainen haaste yhdessä samanmielisten kanssa. Näin elävät hurskaat fundamentalistit muissakin uskontokunnissa.

> Muhammed Siddiqi (vanhoillisiin kuuluva imaami) sanoo ramadan-saarnassaan vuonna 1988: ”Älkää sortuko päihteisiin, huumeisiin tai seksuaalisiin luonnottomuuksiin, kuten epäsiveellisyys, aviorikos, homoseksuaalisuus ja pornografia. Välttäkää avioeroja ja perhe-elämän hajoamista. Suojelkaa itseänne ja lapsianne rikoksilta, väkivallalta ja jengeiltä. Pitäkää huolta vanhuksistanne. Kasvattakaa lapsenne vastuullisiksi kansalaisiksi ja hyviksi naapureiksi.” [9]

Puhdasoppisuuden yhä äänekkäämmät vaatimukset, sharian palautus mukaan lukien, voidaan nähdä epätoivon ilmauksina. Islamilaisuus ei enää sovi yhteen käynnissä olevan taloudellisen ja poliittisen muutoksen kanssa; islamilaisen maailman liikkeellepaneva voima on länsimaista mallia oleva kansallismielisyys. Umma, muslimien kaikenkattava yhteisö, on nykyään ajateltavissa vain hengellisessä ulottuvuudessa. al-Qaida terrorismi ja sen unelma uudesta kalifaatista ja maailmanherruudesta on nykyiseen asiaintilaan kohdistuva epätoivoinen protesti.

> Somaliassa syntynyt Ayaan Hirsi Ali oli nuoruudessaan fundamentalisti, mutta nykyisin hän on radikaalin islamilaisen liberalismin äänekkäin puolestapuhuja. Hänen valitsemisensa Alankomaiden parlamenttiin osoittaa, että hänellä oli poliittista tukea. Hän arvostelee avoimesti islamin aikansa elänyttä konservatismia, eikä ole epäröinyt hyökätä profeetan seksuaalimoraalia vastaan. Muhammed-pilakuvia koskevan kiistan aikana hän asettui vastustamaan kaikkea myöntyväisyyttä.[10]
>
> Turkkilainen kirjailija Orhan Pamuk esittää hienojakoisemman analyysin. Nobel-juhlien esitelmässään hän esitteli omakohtaisesti eletyn diagnoosin,

> jonka me eurooppalaiset voimme tunnistaa omasta lähihistoriastamme: …"[olen kokenut] syrjäytymisen pelkoa, tunnetta siitä, että olen vailla merkitystä sekä siitä kumpuavia arvottomuuden tunteita ja yhteiskunnan kannalta loukattua ylpeyttä, pelkoa halveksunnasta, katkeruuden kaikkia eri muotoja, haavoittuvuutta, loputtomia kuvitelmia nöyryyttämisestä ja niiden kylkiäisinä kansallista ylvästelyä, itsepaisuttelua… Moisten fantasioiden olemassaolon, mitkä useimmiten muotoutuvat epärationaalisin ja erittäin tunnepitoisin sanamuodoin, voin aavistaa joka kerta, kun katson sisälläni olevaan pimeyteen." [11]

Siirtolaisuus on meille länsimaissa kulttuurihaaste. Uskonnonvapaudesta on helppo olla yhtä mieltä, ja sen pitäisikin olla yleispätevä vaatimus kaikkialla maailmassa; suvaitsemattomuuden suvaitseminen pitäisi julistaa pannaan. Arkipäivän kanssakäyminen on ongelmallisempaa. Yhdysvalloissa ei ole koskaan ollut varsinaista siirtolaispolitiikkaa – ehkäpä siksi, että melkein kaikki ovat siirtolaisten jälkeläisiä. Tämä hyväntahtoinen laiminlyönti voi olla sopeutumisen avain. Siirtolaiset eivät ole joutuneet sosiaaliavun kynsiin, mutta sen sijaan heillä on ollut vapaa pääsy työmarkkinoille. Euroopassa asia on päinvastoin: maahanmuuttajista pidetään hyvää huolta, mutta työnteolle asetetaan esteitä, jolloin osapuolten väliset suhteet helposti myrkyttyvät. Kanada saattaa edustaa sopivaa välinpitämättömyyden ja liiallisen touhukkuuden välistä tasapainoa.

> Kulttuuritaustaltaan erilaisten yhteisöjen kohtaaminen edellyttää lännen vakiintuneilta enemmistöiltä melkoisesti hyvää tahtoa. Mutta tulijoiden täytyy suoriutua paljon vaikeammasta haasteesta, kun heidän on täytettävä paikkansa ja saavutettava ympäristön luottamus menettämättä itsekunnioitustaan ja identiteettiään. Tarvitaan kuitenkin aikaa, runsaasti aikaa, jotta molemmin puolin osattaisiin sovitella vallitsevia arvoja ja löytää oikeat pelisäännöt.
>
> Öljyrikkaissa arabivaltioissa kamppaillaan aivan toisen suuruusluokan ulkomaalaisongelman kanssa. Monissa maissa vierastyöläiset tekevät suurimman osan kaikesta manuaalisesta työstä; esimerkiksi Dubaissa on kuusi kertaa enemmän maahanmuuttajia kuin alkuperäisiä asukkaita. Siirtolaiset, jotka tulevat muun muassa Egyptistä, Jemenistä, Intiasta, Pakistanista, Sri Lankasta, Indonesiasta ja Filippiineiltä, ovat käytännöllisesti katsoen ilman oikeuksia ja heidät voidaan karkottaa maasta lyhyellä varotusajalla. Heidät palautetaankin säännöllisesti kotimaihinsa ja korvataan uusilla tulokkailla; sillä tavoin estetään vakituinen maahan asettuminen.[12]

Kulttuurin jatkuvuus riippuu kokonaan siitä, että siirrämme henkistä perintöämme seuraaville sukupolville, jos mahdollista jalostuneessa muodossa.

Ensimmäinen edellytys on, että meillä on tarpeeksi elämänhalua – uskoa, toivoa ja rakkautta – uuden sukupolven aikaansaamiseksi. Muussa tapauksessa kaikki puhe tulevaisuuden vastuusta on tyhjää retoriikkaa ja todellisuuden pakoilua. Toiseksi meillä täytyy olla vakaumus, jotakin mihin olemme sitoutuneet, jotta lapsillamme ja lapsenlapsillamme olisi varma lähtökohta omille tutkimusretkilleen.

> Vanhempien ja lasten kosketuksen puute häiritsee arvojen siirtymistä sukupolvelta toiselle. Sellainen laiminlyönti vaikutti Ranskan esivallankumouksellisen ylhäisaateliston vastuuntunnon ja todellisuudentajun heikentymiseen. Sylilapset lähetettiin säännönmukaisesti maaseudulle imettäjän hoiviin, ja he palasivat usein vasta murrosikäisinä, jolloin kotiopettajattaret ja yksityisopettajat ottivat heidät huostaansa. Maailmanparantaja Rousseau pani vielä paremmaksi lähettäessään kaikki viisi lastaan löytölastenkotiin, jossa he todennäköisesti menehtyivät. Mutta hänellä oli otsaa kirjoittaa maineikas kirjansa *Émile* (*Émile ou de l'education,* 1762) nuorison esikuvallisesta kasvattamisesta.
>
> Sama oireyhtymä toistuu perittyjen etuoikeuksien suhteen. Dynastiat sortuvat, omaisuudet katoavat, suurmiesten (ja -naisten) pahana tapana on jälkeläistensä laiminlyönti. Demokratiat eivät ole immuuneja tälle rappiolle. Sekä tunnettujen että vähemmän tunnettujen henkilöiden jälkeläiset rikastuttavat meitä kertomuksillaan kamalasta lapsuudestaan ja isän ja/tai äidin laiminlyönneistä. Maailmassa on yllin kyllin aineistoa tämän kaltaiselle tunnustuskirjallisuudelle.

Arvot eivät ole tarkasti sääteleviä, vaan ne ovat heikkojen, vapaaehtoisesti omaksuttujen sitoumusten summa; metasääntöjä, joita erikseen pohdiskelematta sovellamme jokapäiväisessä elämässämme. Viitekehys omaksutaan lähiympäristöstä, ja huono omatuntomme on ilman muuta yhteiskunnallisesti ehdollistunut. Sittenkin voimme tulkita pelin sääntöjä halumme ja harkintamme mukaan; jokainen voi henkilökohtaisella panoksellaan lisätä yhteistä moraalista pääomaa. Ehtona on, että etsimme väsymättä korkeampaa ohjeistusta – kuinka sen teemme, jää jokaisen omaksi asiaksi.

15.3 Moraalinen pääoma

Meidän ei pidä ihmetellä maailman pahuutta sodan ja ristiriitojen pesänä, vaan pikemminkin sitä, että plussummapeli kaikesta huolimatta on voitolla. Moraalisen kehityksemme alkupääoma löytyy ihmisluonnosta, kuten jo aikaisemminkin on selvitetty (luku 1.3). *Homo sapiens* on kehittänyt ainutlaatuisen yhteistyömoraalin, joka perustuu epäsuoraan vastavuoroisuuteen.

Puoli-itsekkään ”auta minua, niin minä autan sinua” moraalin täydennykseksi on syntynyt syvällisempi etiikka: ”Autan sinua ja joku toinen ehkä auttaa minua.” Nykyään tämä alkuperäinen heimosolidaarisuus ilmaisee itsensä esimerkiksi lähiyhteisön sosiaalisena pääomana.

Herbert Gintis ja kumppanit korostavat antologiassaan *Moral Sentiments and Material Interests* (2005) vahvan vastavuoroisuuden merkitystä ihmisten välisissä yhteispeleissä. Keskeinen tekijä on meidän valmiutemme kurittaa pelisääntöjen rikkojia. Vilpin ja väärinpeluun täytyy johtaa negatiivisiin reaktioihin, sillä ilman riittäviä sanktioita plussummapeli luhistuu.[13] Moraalinen sävelkorvamme kaipaa ympäristömme jatkuvaa palautetta. Moralisoiminen on siis kansalaisvelvollisuus ja huono omatunto arvokkain voimavaramme.

> Kiina on nousemassa viimeisimmän aatteellisen vararikkonsa jäljiltä, mutta kansalaisten moraali ei ole vielä palautunut. Seuraava tapahtuma puhuu puolestaan (henkilökohtainen tiedonanto). Yhteiskunta-aktivistit hankkivat asianajajan ajamaan vammauttavasta silikoosista kärsivien työläisten asiaa. Hän onnistuikin saamaan työnantajan maksettavaksi huomattavan vahingonkorvauksen. Työläiset kieltäytyivät kuitenkin maksamasta asianajajalle – häpeämättömyydellä ei näytä olevan mitään määrää.
>
> Kalifornialainen hyvä ystäväni odotti kerran junaa Zürichin rautatieasemalla. Poltettuaan savukkeen asemalaiturilla kulkiessaan, hän heitti tumpin pois. Seuraavalla kierroksellaan hän huomasi vanhahkon herrasmiehen poimivan tumpin laiturilta ja pudottavan sen roskakoriin. Ystäväni oli harvoin elämässään hävennyt yhtä paljon. Kansalaisyhteiskunnassa yhteisvastuu ilmenee pienimmissäkin teoissa.

Tälle pohjalle rakentuu kykymme kehittää toimiva yhteiskuntamoraali ja pelata pitkäjännitteisiä, poikkeuksellisen hedelmällisiä plussummapelejä. Spontaani solidaarisuus täydentyy yhteisesti sovituilla pelisäännöillä ja eettisillä periaatteilla; yhteenkuuluvuus kiteytyy abstrakteihin mutta vetovoimaisiin tunnusmerkkeihin – kansa ja isänmaa. Perustuslait, normit ja oikeuslaitos ovat vipuvarsia, joiden avulla heiveröinen moraalimme pystyy ohjailemaan kaikenkattavaa plussummapeliä. Käytettävissä oleva moraalinen pääoma asettaa kuitenkin katon yhteiskunnan koolle ja kompleksisuudelle; niin valtiomuodostelmilla kuin yrityksilläkin on taipumuksena luhistua, mikäli niiden kunnianhimo ylittää moraaliset voimavarat.

Siinä, missä moraalin syntyminen on mystinen ilmiö, sen mureneminen on sitäkin tutumpaa. Menestys ja hyvinvointi synnyttävät ylimielisyyttä ja laiskuutta samalla kuin yhä useammat haluavat suuremman osan kakusta; oikeuksia lisätään ja velvollisuuksia vähennetään. Valtataistelu nousee

etualalle ja etuoikeuksia jaetaan – verovapauksia, eläkevirkoja, toimilupia ja yksinoikeuksia. Laho alkaa huipulta ja leviää alaspäin, kunnes koko yhteisöä uhkaa romahdus.

> Borgia-suvusta lähtöisin olevaa Aleksanteri VI:ta, joka oli paavina 1492–1503, voidaan kovassa kilpailussa pitää tämän viran turmeltuneimpana edustajana. Hän antoi lapsilaumalleen tulvimalla kirkollisia virkoja ja omistusoikeuksia, harrasti häikäilemätöntä valtapolitiikkaa ja käytti kaikkia keinoja, palkkamurhat mukaan lukien, tavoitteidensa saavuttamiseksi. Hänen seuraajansa olivat yhtä maallisia eikä ollut ihme, että katolisen kirkon moraali vajosi pohjalukemiin. Tilanne provosoi uskonpuhdistuksen, joka kyseenalaisti koko kirkon olemassaolon.
>
> Poliittisten johtajien kuolemansynti on päättämättömyys, pikemminkin kuin siveettömyys. Ludvig XVI:n henkilökohtainen elämä oli moitteetonta, mutta hän oli kykenemätön ottamaan ohjia käsiinsä kriittisessä, vaikkakaan ei toivottomassa tilanteessa. Kuninkaassa ilmentyivät tuhoisasti johtavan yhteiskuntaluokan toimintakyvyttömyys ja selkärangattomuus. Ranskan vallankumous seurasi ikään kuin tilauksesta.

Moraalisen pääoman kato enteilee aina yhteiskuntajärjestelmän sortumista. Verotus kiristyy ja tuottavan väestön osuus kutistuu samalla kun se kurjistuu. Eliitti on pettänyt tehtävänsä yhteisen plussummapelin vaalijana, mikä on maailmanhistorian alati toistuva kuvio. Vain nykyaikaiset demokratiat ovat toistaiseksi onnistuneet tyydyttävästi uudistumaan ja ehkä myös lisäämään moraalista pääomaansa jatkuvasti nousevasta elintasosta huolimatta. Aidot demokratiat väistävät kumouksellisia muutoksia mutta kulkevat sen sijaan kriisistä toiseen. Vastassa on sen sijaan päättymätön sarja pienehköjä moraalisia haasteita.

Demokratia tarjoaa mekanismeja yhteisten mielipiteiden muodostamista varten. Mitään etukäteen sovittuja päämääriä ei kuitenkaan ole, ja demokraattiset valtiot joutuvat tasapainoilemaan monien demoralisoivien äärimmäisyyksien välillä. Ohjenuorana on tai pitäisi olla reilun pelin henki, mutta oikeudenmukaisuuden vaatimusta ei voida viedä miten pitkälle tahansa. Heikkoja osapuolia täytyy tukea, mutta vahvojakaan ei saa sortaa. Kansalaisten lyhyen tähtäimen tarpeet eivät myöskään saa polkea tulevien sukupolvien oikeuksia. Vapaamatkustajat, petkuttajat ja väärinpelaajat on pidettävä kurissa, mutta kansalaisoikeuksia ei silti saa sivuuttaa. Pohjimmiltaan kysymys on jatkuvasta ristiriidasta kokonaisedun ja henkilökohtaisen toimintavapauden välillä; yhteisö vastaan yksilö.

Edellä kuvattu monisäikeinen ongelmakenttä on osa demokratian arkipäivää. Rakenteilla olevilla demokratioilla ei ole varaa sellaiseen ylellisyyteen.

Ne kamppailevat pystyäkseen niukkojen moraalisten pääomiensa varassa täyttämään edes demokratian alkeisehdot. Eri väestöryhmien välinen luottamuksen puute saattaa tehdä harvojen plussummapelaajien tehtävän mahdottomaksi ilman ulkopuolista asioihin puuttumista.

Klaanien, heimojen ja etnisten tai uskonnollisten ryhmien välinen perinteinen epäluottamus tai peräti vihollisuus on uusien demokratioiden hallituksille mahtava haaste, kuten Afganistanissa ja Irakissa. Ulkoisen valvonnan puuttuessa kiusaus kahmia etuisuuksia tai käyttää ylivaltaa saattaa tilaisuuden tullen käydä ylivoimaiseksi. Miehitysvallan tehtävä on pitää huono käytös kurissa, kunnes yhteinen plussummapeli on lyönyt itsensä lävitse ja kansallista lojaaliutta ovat tukemassa uskottava armeija ja poliisivoimat.

Haaksirikkoutuneet kehitysmaat eivät saa vastaavaa tukea, ja ne jätetäänkin muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta jatkamaan sisäisiä heimosotiaan kasvavan sekasorron keskellä. Hämmentyneet länsimaat kannattelevat järjestelmää ja ihmisiä kainaloista kehitysavulla ja humanitaarisilla toimilla, mutta pelkäävät aktiivista vastuun ottamista. Kun tilanne käy liian vaikeaksi, avustava henkilökunta yksinkertaisesti vetäytyy maasta, YK etunenässä; jäljelle jäävät vain kuolleet ja siepatut. Ihmisarvoiset demokratiat tuskin syntyvät itsestään, eikä sellaisen ihmeen passiivinen odottelu käy yksiin todellisen humanismin tai kristillisen myötätunnon kanssa.

Suurimmassa osassa maailman maita on nykyään ainakin nimellisesti demokraattinen valtiomuoto, mutta niiden uskottavuus ja vakaus vaihtelevat suuresti. Vallan väärinkäytökset ovat pikemminkin sääntö kuin poikkeus, poliisivoimat ja oikeusistuimet ovat usein oikeudenmukaisuuden irvikuvia. Korruptio ei jätä tilaa rehellisille yrittäjille, solidaarisuus ja lojaalius kuuluvat vain perheelle tai klaanille. Lähipiirin ulkopuolella ei jää muuta mahdollisuutta kuin ulvoa susien mukana.

On elintärkeätä, että demokraattisia pyrkimyksiä osoittavat kansakunnat saavat tukea ja apua. Massiivinen taloudellinen panostus ei ole paikallaan, ainakaan alkuvaiheessa. Se mitä todella tarvitaan, on vakiintuneiden demokratioiden poliittinen ja moraalinen taustatuki. Nurkkaan ahdistettua yleistä mielipidettä, joka taistelee paremman yhteiskunnan puolesta, ei saa jättää pulaan, vaan sitä pitää rohkaista rauhanomaisin keinoin.

Vaatimattomat mutta vakaumukselliset panostukset voivat painaa paljon, kun aika ja paikka ovat oikeat. Amerikkalainen Gene Sharp on tuottanut uudistajille demokraattisen yhteiskunta-aktivismin käsikirjoja (mm. *The Politics of Nonviolent Action*, 1973; *From Dictatorship to Democracy*, 1993).

> Rauhanomaiset kumoukset Serbiassa, Ukrainassa, Georgiassa ja Kirgisiassa todistavat näiden kirjoitusten merkityksestä uudistusliikkeille. Venäläiset vallanpitäjät ovat jo varuillaan ja puuttuvat kovalla kädellä kansalaisjärjestöjen ulkomaiseen rahoitukseen. Ikävä kyllä totalitaarisissa valtioissa kuten Pohjois-Koreassa, Valko-Venäjällä, Myanmarissa ja Kuubassa ei näy demokratian mentävää aukkoa.

Niin vastaheränneiden kuin vakiintuneidenkin demokratioiden suurin haaste on löytää pystyviä plussummapelaajia yhteisten asioiden hoitajiksi. Kaikenkarvaiset demagogit, väärät profeetat, älyllisesti epärehelliset ylipäätään, on jätettävä valintojen ulkopuolelle. Meidän pitää sen sijaan luottaa ihmisiin, jotka tarjoilevat epämiellyttäviä totuuksia ja kitkeriä lääkkeitä. Aikaa kuitenkin kuluu, ennen kuin yksipuolinen ryhmäetuihin vetoaminen herättää epäilyksiä, tyhjästä retoriikasta tulee vastenmielistä ja vaalilupauksista epäuskottavia. Moraalinen pääoma kasvaa vain, jos kansalaiset oppivat poliittisista erehdyksistään ja harrastavat terveellistä itsekritiikkiä. John F. Kennedyn hiukan korkealentoista vetoomusta lainatakseni: ”Älä kysy, mitä maasi voi tehdä puolestasi, vaan kysy, mitä sinä voit tehdä maasi puolesta.”

Askel alueellisiin valtioliittoihin tai EU:n tapaisiin liittoutumiin vaatii lisää moraalista pääomaa, jotta rakennelma pysyisi koossa. Euroopan unioni on onnistunut projisoimaan demokratiaa lähiympäristöönsä, mutta eurooppalainen yhteenkuuluvaisuuden tunne on vielä huolestuttavan alikehittynyt, mikä suuresti rajoittaa sen kansainvälistä vaikutusvaltaa.

> On häpeäpilkku, että EU sietää Valko-Venäjällä Alexander Lukašenkon melkein totalitaarista hallintoa. Palaute on rajoittunut Lukašenkon ja hänen lähimpien työtovereidensa viisumien kieltämiseen. Yhdysvallat on sentään vuonna 2004 säätänyt lain *Belarus Democracy Act*, jossa Valko-Venäjälle määrättiin kaupparajoituksia ja taloudellista tukea sen oppositiolle. Poliittinen painostus EU:n taholta voisi vähitellen tehdä elinikäisen presidentin aseman kestämättömäksi.

Euroopan unionin tulevaisuus on vielä vaakalaudalla. Se muistuttaa monessa muita keskeneräisiä demokratioita. Lähes kaikki ihmiset haluavat elää demokratiassa, mutta hyvin harvat haluavat tehdä jotakin asian hyväksi. EU:sta on tulossa kansallisen politiikan epäonnistumisten syntipukki, kun taas äänestäjät tuskin voisivat olla vähemmän kiinnostuneita. Brysselin byrokraatit eivät ole parantaneet tilannetta käyttäessään hallinnollisia valtuutuksiaan yläkanttiin. Perusteelliseen itsetutkisteluun on syytä monella taholla.

Neuvostoliiton luhistuminen antoi tilaa EU:n laajenemiselle, mutta samalla sisäisen yhteenkuuluvuuden tunne on heikentynyt. Kun idän uhka hävisi, Euroopan ydinmaat alkoivat taantua ahdasmieliseen kansallisuusajatteluun ja sisäiseen kinasteluun. Historiallisista käännekohdista puhuttaessa täytyy olla varovainen; tulevaisuus luodaan aina uudestaan tässä ja nyt. Mutta jos Euroopan maat kieltäytyvät ottamasta uutta suuntaa ja itsepäisesti tuijottavat menneisyyteen, olemme menettäneet ainutlaatuisen mahdollisuuden uuden, esikuvallisen valtiomuodon rakentamiseen.

Olkaamme rehellisiä: Ei ole kysymys yksityiskohtaisista taloudellisista tai poliittisista laskelmista, vaan yksinkertaisesta yhteistyömoraalista. Pystymmekö alistamaan kansalliset edut, hallitsemaan atavistiset tunteemme ja ryhtymään kaikenkattavaan, ylikansalliseen plussummapeliin? Sen toteutuminen edellyttää väistämättä moraalisen pääoman kasvua ja se olisi samalla pitkä askel kohti kestävää, globaalia yhteistyötä. Maailmanlaajuinen yhteenkuuluvuus tulee vielä kauan pysymään utopiana. Meidän pitäisi siis keskittää vähäiset moraaliset voimavaramme EU-hankkeeseen, joka tällä hetkellä edustaa valmiutemme äärimmäistä rajaa.

15.4 Globaalit arvot?

Euraasian yli pyyhkäisi noin 500 vuotta ennen Kristusta hengellisen heräämisen aalto. Innoitetut profeetat kuten Vardhamana Mahavira ja Gautama Buddha Intiassa, Laozi ja Kong Fuzi Kiinassa sekä Zarathustra, Jesaja ja Sokrates lännessä etsivät olemassaololle syvempää merkitystä ja julistivat sanomaa, joka pyrki universaaliin kattavuuteen.[14] Uudet ns. aksiaaliset uskonnot edustivat dynaamista historiallista näkökulmaa ja toivat kärsivälle ihmiskunnalle uuden toivon. Heimojumalat syöstiin vallasta ja uskonelämä vakiintui monoteistisen perusnäkemyksen puitteisiin. Henkilökohtainen moraali rikastui omaksumalla yleisinhimillisen ulottuvuuden, oikea ja väärä saivat uuden sisällön.

> Mooseksen saamat kymmenen käskyä syntyivät todennäköisesti 1200 eKr. paikkeilla. Niiden tarkoitus oli varmistaa riitaisten israelilaisten heimojen sisäinen rauha ja sotilaallinen voima. ”Älä tapa” koski vain heimoveljiä, ja Jahve ohjeisti etnisen puhdistuksen, jossa armoa ei annettu. Vasta aksiaaliuskontojen aikakaudella oikeudenmukaisuus, armeliaisuus ja totuus vapautuivat heimoyhteydestään ja saivat yleispätevän, eettisen sisällön.

Kaikki suuret sivilisaatiot ovat syntyisin tästä hengellisestä heräämisestä; ihmiskunnalla on loppujen lopuksi käytössään yhteinen eettis-uskonnollinen

viitekehys. Olen edellisessä luvussa esitellyt tulevaisuuden globaalia yhteisöä, joka koostuu pienestä joukosta itsenäisiä mutta hyvää yhteistyötä tekeviä valtioliittoja tai koalitioita. Niiden yhteispelin pohjana on ennen kaikkea valistunut oma etu. Siitä huolimatta yhteinen arvokehys on toivottava, ehkäpä välttämätönkin edellytys vakaalle, kansainväliselle järjestykselle.

Keskeisiä demokraattisia arvoja kannatetaan virallisesti ympäri maailmaa. Pinnan alla käsitteistöt eivät kuitenkaan ole yhteismitallisia ja sekaannus on suuri; meidän on edelleen vaikea ymmärtää toisiamme maailmanlaajuisesti. Siitä on toki olemassa tärkeä poikkeus. Tiedemiehet ja -naiset kommunikoivat taustoistaan riippumatta toistensa kanssa, varsinkin matematiikan ja luonnontieteiden kentällä. Heidän veljeytensä ja sisaruutensa voittavat paikalliset ennakkoluulot, koska päämäärä on sama. Tieteellinen lähestymistapa tasoittaa tietä ihmisten väliselle ymmärtämykselle ja on mainio lähtökohta kansainväliselle yhteistoiminnalle.

Tieteellisen ajattelun kattama alue on ikävä kyllä rajallinen; jopa arkipäivän keskustelussa tarvitaan laajempaa viitekehystä. Hyötynäkökohdat ovat kaikkina aikoina olleet suuntaa antavia, kun on arvioitu eri toimintavaihtoehtoja. Pragmatismiksi kutsutaan sitä filosofian lajia, joka suhteuttaa totuuden ja todellisuuden sen avulla saavutettuun hyötyyn, käyttökelpoisuuteen, hedelmällisyyteen, tarkoituksenmukaisuuteen ja menestykseen. Keksijä ja filosofi Buckminster Fuller (1895–1993) oli sitä mieltä, että todellisen tiedon tunnusmerkki on, että sen avulla voidaan rakentaa parempi kone.

Pragmatismi on ”amerikkalainen” filosofia; sen suuret nimet ovat Charles S. Peirce (1839–1914), William James, John Dewey (1859–1952) ja Willard Quine (1908–2000). He ovat sitä mieltä, että filosofia pitää nähdä käytäntöön sidottuna ajatusrakennelmana, jota voidaan tarkentaa ja todistaa vääräksi ihmisten kokemusten kautta. Pragmatismin juuret ovat matemaattisessa logiikassa (Peirce oli monen muun ohella eturivin loogikko), jota on täydennetty evoluutio-opilla ja erehtyväisyyden hyväksynnällä – mikään ei ole täysin varmaa, mutta aina voidaan päästä lähemmäksi totuutta. Quine väittää, että tieteen filosofia on riittävä filosofia (”the philosophy of science is philosophy enough”).

Eurooppalaisten filosofien on ollut vaikea sulattaa pragmaatikkojen tapaa aliarvioida deduktiivista ja spekulatiivista ajattelua. Kompastuskivenä on ollut filosofian puhtaiden abstraktioiden tahraaminen maanläheisillä, empiirisillä näkökohdilla. Amerikkalaisen ”can do” -ajatustavan ja eurooppalaisen älyllisen itseriittoisuuden väliset vastakohtaisuudet näkyvät myös filosofiassa. Onneksi on olemassa sillanrakentajia, kuten esimerkiksi Hans Joas, joka teoksissaan *Die*

Kreativitet des Handelns (1992) ja *Die Entsteheng der Werte* (1997)* osoittautuu eurooppalaiseksi pragmaatikoksi. Hän haluaa esimerkiksi tutkia sitä, millä edellytyksin keskeiset, demokraattiset arvot voivat muodostua ja säilyä. Joas kysyy mm.: ”Missä määrin ihmisen on kunnioitettava sitä sosiaalista järjestystä, jonka hän odottaa takaavan hänen henkilökohtaiset oikeutensa?”

Pragmatismi muodostaa lausumattoman kehyksen tekniselle ja taloudelliselle kehitykselle – ylipäänsä tuottavalle plussummapelille. Vakaissa demokratioissa politiikkaa leimaavat pragmaattiset pohdiskelut, jolloin yhteiset hyötynäkökohdat voivat pitää nollasummapelin katalat houkutukset tyydyttävässä kurissa. Myös kansainväliset suhteet voivat hyvin pragmaattisen rationaalisuuden ilmapiirissä. Aikaisemmin luonnosteltu maailmanjärjestys ei oikeastaan kaipaakaan muuta kuin vankkoja, pragmaattisia arvoja.

Utilitarismi on yritys synnyttää pragmaattisista peruslähtökohdista käsin yleisesti pätevä järkiperäinen etiikka. Jeremy Benthamin (1748–1832) mielestä hyvyys oli inhimillisen onnen maksimoimista, ja John Stuart Mill (1806–1873) työsti tästä kokonaisen filosofian. Se ei kylläkään anna eettistä ohjeistusta; pikemminkin se pintapuolistaa ja tylsistyttää moraalisia vaistojamme. Onni on vaikeasti tavoitettava käsite, joka katoaa ristiriitaisten määritelmien sumuun. Onnettomuuden ja kärsimyksen minimoiminen on konkreettisempaa, ja Richard Rorty on teoksessaan *Contingency, Irony, Solidarity* (1989) ottanut julmuuden ja nöyryytyksen eliminoimisen filosofisen pohdiskelun pääaiheiksi.

Pragmatismi kuten demokratiakin tarvitsee syvempää merkitystä, jotta kykenisimme vastaamaan moraalisiin haasteisiimme. Sen voima ja heikkous on siinä, että työnnetään syrjään vaikeasti ratkaistavat periaatteelliset kiistat, jotka herättävät intohimoja. Tämä on hyvää ajatuksen ekonomiaa, mutta ihmistä ei tyydytä vain päivittäinen toimeentulo, vaikka se olisi täydennetty ympärivuorokautisella viihteellä. Etsimme osaamme isommissa yhteyksissä, kaipaamme turvallista jalansijaa, josta näemme kauemmas ja ymmärrämme enemmän. Elämän- ja maailmankatsomusten kysyntä ei ole kadonnut, mutta valitettavasti markkinat täyttyvät helposti sulavalla humpuukilla.

Kaiken selittävien ja helposti ymmärrettävien pelastusoppien tarjonta on hyvin monipuolista. Ikivanha, intialainen viisaus toimii uskonnollisten pikaruoka-annosten houkuttelevana päällyksenä. Niillä on globaali menekki, mutta eipä amerikkalainen tuotekehityskään ole jäänyt siitä jälkeen. Scientologia,

* Toiminnan luovuus; Arvojen synty

> jonka perusti Ron Hubbard vuonna 1954, on alan tyypillinen tuote. Suvereenilla itsevarmuudella se ilmoittaa olevansa tieteellinen ja yleispätevä uskonto; sen osoittama suvaitsevaisuus on yhtä huomattava: ”Scientologia kunnioittaa kaikkia uskontoja. Scientologia ei riitele muiden uskontojen tai uskonnollisten käytäntöjen kanssa.” Yhtäkään mahdollista asiakasta ei peloteta pois, ja scientologiasta onkin tullut hyvin menestyvä liiketoiminta.[15.]
>
> Samaa voidaan sanoa lääketieteellisestä humpuukista, jolla myös on vanhat perinteet. Franz Anton Mesmer (1734–1815) valloitti elegantin Pariisin kertaheitolla, kun hän toi magneettiterapiansa markkinoille. Mesmerismin uskottiin parantavan kaiken: reumatismista, kihdistä ja astmasta aina epilepsiaan, halvaantumiseen ja sokeuteen asti! Tosin se ei tehonnut sukupuolitauteihin. Arvovaltainen yhdeksän miehen komissio, jossa Franklin, Lavoisier ja Guillotin olivat jäseniä, leimasi vuonna 1784 mesmerismin petkutukseksi, mutta sen suosio jatkui vähentymättömänä. Seurapiirien uskomaton kyky itsepetokseen enteili tulevaa vallankumousta.[16]

Hippokrateen (n. 460 – n. 375 eKr.) katsotaan olevan humanistisen lääkärietiikan ensimmäinen edustaja. Meidän aikoinamme humanismi on ollut lippu, jonka ympärille hyvää tarkoittavat ajattelijat ovat voineet kerääntyä joutumatta tukkanuottasille. Se laajentaa pragmatismin tiukkaa viitekehystä niin, että siihen sisältyy periaatteellista hyvää tahtoa ja kanssaihmisten kunnioitusta. Humanismi voidaan ymmärtää kristinuskon kevytversiona, mutta se käyttää ja ottaa huomioon myös muiden monoteististen uskontojen samansuuntaisia arvokehyksiä. Siitä huolimatta tai siitä syystä humanismi jää heikoksi ja haaleaksi eikä pysty näyttämään ihmisille selvää suuntaa. Humanismi on tähdellinen mutta riittämätön viitekehys.

> Humanismin heikkoutena on, että se tekee ihmisestä epäjumalan eikä tunnusta hänen perustavaa laatua olevaa riittämättömyyttään – siis pahan todellisuutta. Ei riitä, että yritämme olla kilttejä toisiamme kohtaan. Voidaan myös kysyä, millä järkiperäisillä syillä ihmiselle annetaan erikoisasema? Buddhalaisuus puhuu kaiken elämän kunnioittamisen puolesta, ja luonnon palvojat haluavat avartaa kunnioituksemme kenttää vieläkin laajemmalle. Nämä abstraktiot antavat kuitenkin vain vähäistä opastusta. Olemme kaikki, periaatteessa, ihmisystävällisiä ja sitä paitsi eläinten sekä luonnon ja tietysti myös rauhan ystäviä. Useimmat meistä eivät halua mitään pahaa, periaatteessa. Silti sama meno vain jatkuu.

Kattavien, globaalien arvojen täytyy pysyä tiukan, pragmaattisen kehyksen sisällä, mutta mikään ei estä, että yritämme systemaattisesti asemoida itsemme suhteessa olemassaolomme yhteisiin peruskysymyksiin. Kirjassani

The Spirit of the Game tavoittelen sellaista modernia teologiaa, joka koettaisi integroida keskeiset tietomme ja kokemuksemme eri uskonkäsitysten valossa.[17]

Modernin teologian ei pidä pyrkiä yksimielisyyteen kompromissien kautta. Silloin on tuloksena vain haalea, mitään sanomaton ekumenia, josta ei löydy vakaumusta eikä intohimoa. Tieteen viimeisimpien saavutusten pohjalta pitäisi sittenkin olla mahdollista lisätä erilaisista uskonnollisista, filosofisista ja aatteellisista lähtökohdista ajattelevien ihmisten välistä ymmärtämystä. Meillä on hyvä syy pohdiskella vakavasti olemassaolomme ehtoja ja yrittää yhä uudestaan yhdessä etsiä pyhän määritelmää. Tieto vapauttaa meidät hallitsemaan ympäristöämme ja jossakin määrin meitä itseämmekin, mutta se on myös vapauttanut kyvyn kollektiiviseen itsetuhoon – muistutus koko ihmiskunnan kuolevaisuudesta. On jo aika luottavaisesti lähestyä toisiamme niin, että kuurojen vuoropuhelu korvautuu korkean tason kärsivällisellä plussummapelillä.

Arkikielemme kaikkine pitkälle erikoistuneine ammatti-ilmaisuineen on erittäin vivahteikasta, mutta sen ilmaisukyky horjuu sananmukaisesti lausumattomien kysymysasettelujen edessä. Toisaalta kaunokirjallisuus, runous ja proosa, kykenee sanoilla välittämään implisiittistä tietoa, vinhasti ylittäen sanoilla selvästi sanotun. Muodot, värit, liikkuvat ja liikkumattomat kuvat, taide kaikessa monimuotoisuudessaan ottavat mittaa ihmisestä hänen koko kompleksisuudessaan. Musiikki, abstraktein ja samalla kaikkein konkreettisin taidemuoto, saa psyykemme värähtelemään ja auttaa meitä kohtaamaan sisimmät tunteemme.

Taiteilijalla ja tiedemiehellä on sama ongelma: miten yksinkertaistaa vääristelemättä ja miten tiivistää ruhjomatta. Suuri taide kuvaa totuuden vastustamattomana kauneutena, oleellinen ilmaistaan optimaalisen pelkistettynä. Teos on täydellinen, kun siinä ei ole mitään poistettavaa. Vaikka taiteen juuret ovat usein paikalliset, sen parhaat ilmentymät voivat ulottua pitkälle kansallisten tai alueellisten rajojen ulkopuolelle. Taide on pohjimmiltaan yleispätevä kieli, joka voi auttaa meitä ymmärtämään toisiamme ja yhteisiä perusarvojamme.

15.5 Pelatkaa plussummapeliä!

Imperiumit ovat hajonneet, totalitaariset aatteet ovat häviämässä ja vain demokratiat voivat hyvin; siinä viime vuosisadan historia tiivistettynä. Monella taholla uumoiltiin jo demokratian lopullista voittoa. Mikään ei voi olla suurempi harhaluulo. Ylpeys käy lankeemuksen edellä ja menestyksessä on tulevan tuhon siemenet. Demokratia on vaikein ja vaativin

yhteiskuntamuoto. Se ei kaipaa omahyväisyyttä vaan nöyryyttä ja valmiutta kohdata tulevaisuuden haasteet.

> Menneen vuosisadan moraalinen rappio kulminoitui täydelliseen hybrikseen, kommunismiin ja fasismiin. Vastaava taiteellisten arvojen brutalisointi, erityisesti arkkitehtuurin alueella, on herättänyt vähemmän närkästystä. Modernismi solmi epäpyhän allianssin sodanjälkeisen sosialismin kanssa, ja esikaupunkien betonihirviöt näyttävät suunnilleen samalta sekä lännessä että idässä. Taiteessa (eikä vain taiteessa) uuden sukupolven kuuluu ylittää edellisten sukupolvien saavutukset, tai hätätapauksessa syöstä edeltäjänsä valtaistuimelta. Tässä tapauksessa löydettiin helppo ratkaisu; kiellettiin esteettisen näkökohdan oikeutus. Taiteen uudistuminen ei merkitse sitä, että kaikki aikaisemmin tehty menettää arvonsa. Pikemminkin päinvastoin.

Kevytmielinen optimismi ja yönmusta pessimismi ovat molemmat yhtä vastuuttomia suhtautumistapoja. Kulttuurin tappiomieliala on aivan turhan laajalle levinnyt, ja olen tätä taustaa vasten painottanut ihmisten välisten plussummapelien rajatonta potentiaalia. Ratkaiseva kysymys kuuluukin: Onko meillä halua ja kykyjä käyttää avautuvia mahdollisuuksia? Euroopan demokratioissa alhaiset syntyvyysluvut ovat selvin osoitus sisäisestä raihnaudesta. Erilaiset ulkoiset uhkatekijät ovat useimmiten torjuttavissa, mutta moraalisen pääoman jatkuva alijäämä johtaa täydelliseen vararikkoon.

> Meidän suurin huolenaiheemme on tai pitäisi olla vinoutunut väestöpyramidi, joka huojuu kutistuvalla perustallaan. Vauvavajanto tulee aikanaan laukaisemaan eläke- ja terveydenhuoltopommin, ja samanaikaisesti odotettavissa on suuria ongelmia työvoiman ja maahanmuuton osalta. Useimmissa maissa näitä asioita ei ole vielä otettu vakavasti, vaikka tosiasiat ovat tiedossa ja poliitikot ovat monilla tahoilla ymmärtäneet mitä kello on lyönyt.[18] Elinkaaren vastakkaisessa päässä kohtaamme toisen moraalisen haasteen. Ei voi olla oikein, että monien vanhusten suorastaan kasvinomaista olemassaoloa pitkitetään vuodesta toiseen – arvokkaan kuoleman pitäisi kuulua ihmisen perusoikeuksiin.

Demokraattiselle plussummapelille ei ole mitään valmista käsikirjoitusta; se voi hyvinkin seisahtua tai mennä pieleen. Kysymyksessä on aina improvisointi siihen kuuluvine erheineen – turhat vastakkainasettelut, lyhytnäköisyys ja ajan haaskaus. Kaiken kukkuraksi näytelmä esitetään avoimella lavalla ja katsojat voivat täysin siemauksin nauttia esiintyjien kömmähdyksistä.

On hyödytöntä syyttää poliitikkoja näköalattomuudesta; vastuu on kansalla mutta kansa tekee harvoin omia aloitteita. Eliitin asia on ennakoida

yhteiskunnalliset kipupisteet, herättää asianmukainen keskustelu ja aktivoida yleinen mielipide. Älymystön edustajat ovat tänä päivänä kaivautuneet pohtimaan eilispäivän kysymyksenasetteluja, osaamattomuus ja ylimielisyys kulkevat käsi kädessä. Kun johtavalla luokalla ei ole uskottavuutta tavallisen kansalaisen silmissä, järkevä mielipiteenmuodostus vaikeutuu eikä älymystön ja äänestäjien välinen voimansiirto toimi.

Fareed Zakaria kritisoi kirjassaan *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad* (2003) modernien demokratioiden vastuutonta mielipiteenmuodostusta. Suuren yleisön myötämääräämisen vaateet ovat heikentämässä poliittisten johtajien arvovaltaa. He eivät enää johda, vaan yrittävät epätoivoisesti myötäillä äänestäjien mielihaluja, joita kartoitetaan kaikin mahdollisin tavoin. Poliittinen toiminta sotkeutuu ja vastuu muuttuu epäselväksi, jos yleisestä mielipiteestä tulee hallitseva valtatekijä. Ateenan klassinen demokratia kummittelee.

Tällaista tilaa voitaisiin nimittää politiikan ylidemokratisoitumiseksi; se on johtanut poliitikkojen halveksuntaan ja heikentänyt demokratioiden itseluottamusta. Kielteinen omakuva näkyy eurooppalaisissa mielipidetutkimuksissa. Yleinen mielipide tuntuu olevan, että vaikka johtajat ovat epäkelpoja ja maan talous näyttää olevan kuralla, niin minulla ja läheisilläni menee melko hyvin. Poliittisissa silmälaseissa täytyy olla taittovika.

Kansa epäjumalana ja kaiken mittana on vähemmän miellyttävä näkymä. Kansalaisten reilun pelin arvostuksen tulee pitää aisoissa vallanpitäjiin kohdistuva tyytymättömyys, olipa se aiheellinen tai aiheeton. Muuten poliittinen plussummapeli sortuu ja vallanpitäjiä kohtaan tunnettu kunnioituksen puute muuttuu demokratian halveksunnaksi, kun se ei tuota kelvollisia johtajia. Huonon ja hyvän kehityskierteen välinen valinta on aina yhtä avoin ja riippuvainen yhteisestä, moraalisesta pääomastamme. Valehteleminen, panettelu, poleeminen väittely, ylipäänsä jokainen paha sana myrkyttää plussummapeliä ja on askel kohti epädemokratiaa.

Aikamme diktaattorit ovat äärimmäisiä esimerkkejä demokratiahalveksunnasta. He henkilöivät täydellisessä itsekeskeisyydessään ihmisen pahimpia puolia ja jättävät jälkeensä aineelliseen ja moraaliseen vararikkoon vajonneita maita. Itsejumalointi on heidän moraalisen asemansa looginen pääteasema, joka voidaan kiteyttää tunnuslauseeksi: millään ei ole väliä minun kuoltuani. On ajatuksia herättävää, että tämän lauseen voisivat allekirjoittaa aivan liian monet kansalaiset, vaikka se pohjimmiltaan merkitsee täydellistä vastuuttomuutta – Jumalan kuolemaa.

Olemme saaneet ilmaiseksi paljon kiittämisen ja huolehtimisen arvoista. Saatan kuulostaa herätyssaarnaajalta, mutta se ei muuta tosiasiaa, että jokaisen sukupolven täytyy hillitä elämännälkäänsä ja rakentaa itselleen kestävä moraali ansaitakseen vapautensa ja hyvinvointinsa. Meidän täytyy varustautua vastoinkäymisten varalle; sen kummemmin luonnonkatastrofit kuin ydinterroristitkaan eivät saa horjuttaa uskoamme ja siten tuhota pitkän tähtäimen plussummapeliämme. Usko Jumalaan, usko tulevaisuuteen ja terve itsetunto liittyvät kaikki yhteen uskonnollisista tai aatteellisista viisasteluista riippumatta. Itsetuhoisena vaihtoehtona on rajaton minäkuva ja hillitsemätön itsekeskeisyys, jotka ovat pohjattoman elämään kyllästymisen toivottomia ilmaisuja. Pohjimmiltaan on kysymys ihmisen ja ihmissuvun tulevaisuudesta – ollako vai eikö olla?

Sielulliset kärsimyksemme ja ristiriitamme ovat vapauden hinta, mutta korvaukseksi olemme saaneet tiedon runsaudensarven yhä kasvavasta hyvinvoinnista puhumattakaan. Tänä päivänä voimme markkinoiden välityksellä nojata lukemattomien, täysin vieraitten ihmisten työpanokseen. Luottamuksellisen yhteistyön rajat alkavat, kiitos globalisaation, ulottua ympäri maapallon. Haasteemme on vetää valtaosa maapallon väestöstä mukaan tähän monimutkaiseen älylliseen ja aineelliseen plussummapeliin – köyhistä tehdään tuottavia.[19] Metakapitalismiksi voidaan kutsua tällaisen kehityksen väliaikaista päätepistettä.[20] Kun useimmat ihmiset ovat saavuttaneet kapitalistin aseman, niin resurssien runsaus on tehnyt pääomasta isännän sijasta rengin. Mikäli annamme ihmisten yritteliäisyydelle tarpeeksi tilaa, globaalista hyvinvoinnista voi vielä tulla totta.

Köyhällä on vähän vaihtoehtoja. Vain rikkaalla on varaa omantunnontarkkaan anteliaisuuteen ja vain hän voi tuntea pitkäaikaista vastuuta ympäristöstään. Mitä demokratioista sanotaankin, niin ainakin ne osoittavat ennennäkemätöntä anteliaisuutta huonompiosaisia kohtaan sekä omissa maissaan että niiden ulkopuolella. Rikkaus ja ihmisrakkaus tuntuvat kulkevan käsi kädessä – hieman yllättävä johtopäätös.

Yhteistyömoraalin vahvistuminen on kautta aikojen ollut ratkaiseva tekijä ihmisen evoluution kannalta; tämä on kiistämätön tosiasia. Moraalisten relativistien on helpompi väittää, että moraalinen pääomamme ei ole kasvanut historian saatossa. Lisääntyneen aineellisen hyvinvoinnin katsotaan olevan merkityksetön tai suorastaan kielteinen tekijä, eikä porvarillisia hyveitä ole arvostettu. Benjamin Friedman perustelee kuitenkin kirjassaan *The Moral Consequences of Economic Growth* (2005) vakuuttavasti käsitystään, että kasvavat tulot tekevät meistä parempia kansalaisia. Joka tapauksessa jatkuva hyvinvointi on täysin riippuvainen ihmisten välisestä yhteistyöstä; onnistunut plussummapeli ei ole lainkaan hullumpi moraalin mitta.

> Deirdre McCloskey puolustaa teoksessaan *The Bourgeois Virtues* (2006) intohimoisesti kapitalistisia arvoja: ”Voitto on hyvä asia, se ei ole ollenkaan pahitteeksi persoonallemme ja sielunelämällemme.”[21] Tämä on haastava väite, mutta ylenpalttisen aristokraattisen kunnian muuntumista tavalliseksi porvarilliseksi kunniallisuudeksi ei voida pitää kielteisenä kehityksenä. Vielä kerran lainaan aristokraatti de Tocquevillea: ”Ihmisiä ei voida parantaa heidän rakkaudestaan rikkauksiin, mutta heidät voidaan ylipuhua rikastumaan vain kunniallisin keinoin.”

Mikäli voimme mobilisoida riittävästi moraalia, ei löydy rajoja suurelle plussummapelille, johon ihmiskunnan valtaosa voi osallistua kaikin voimin. Ylikansoituksen kummitus on jo alkanut hiipua ja katoaa kokonaan, mikäli ihmiset kaikkialla voivat ja haluavat kantaa vastuun jälkeläisistään. Jos palaset loksahtavat paikoilleen, niin jokaisesta uudesta kansalaisesta tulee rikkauden lähde eikä rasite. On hyödytöntä miettiä sellaisen dynaamisen pelikehityksen lopputulosta. Suunta ja tie ovat tärkeitä, arvokkaat päämäärät ilmestyvät matkan varrella.

Demokratia on kuten markkinatkin aina väärässä, vaikka se jatkuvasti korjaakin itseään. Meillä ei kuitenkaan voi olla demokratiaa ilman demokraatteja. Tulevaisuutemme rakentajiksi ei tarvita yli-ihmisiä, vain tavallista (tai epätavallista) siviilirohkeutta. Tässä ja nyt kaikki on vaakalaudalla, sinusta ja minusta se on kiinni. Asia on pelottavan yksinkertainen. Tarvitaan vain hyvää tahtoa yhteisen totuuden etsimiseen.

Jokaisella on paikkansa globaalissa yhteistyössä, kukaan ei ole korvaamaton mutta kaikki ovat tarpeellisia. Ymmärtämys, myötätunto ja myötäeläminen ovat ihmisrakkauden osoituksia ja todistavat että lähimmäistämme ei ole pelkistetty vain oman itsemme toteuttamisen välineeksi. Tämä on korvaamaton matkaeväs, kun lämpimällä sydämellä mutta kylmällä järjellä yritämme ilmaista sisimmät uskonkappaleemme ajatuksin, sanoin ja teoin. Rakkaus Jumalaan kaikissa muodoissaan ei ole erotettavissa lähimmäisenrakkaudesta, mikä on kaikkein parasta plussummapeliä.

Viitteet

Täydelliset lähdetiedot löytyvät kirjallisuusluettelosta. Tekijät on luetteloitu hakusana-indeksissä. Kirjoittaja on kääntänyt sitaatit ellei toisin mainita tai ilmene asiayhteydestä.

Hyvä lukija

- de Tocqueville, Alexis: *De la Démocratie en Amérique I–II* (1935, 1940); *Democracy in America I–II* (1945); suomennettuna *Demokratia Amerikassa* (2006)
- von Hertzen, Gustav: *The Spirit of the Game* (1993)

Luku 1: Ihmisluonto

1. Tapahtumaketjua käsittelevä kirjallisuus on hyvin laaja ja osittain ristiriitainen, mutta jonkinlainen yhteisymmärrys on kuitenkin syntymässä. Tässä vaiheessa tyydyn viittaamaan muutamiin ongelmakenttää eri lähtökohdista valaiseviin kokoomateoksiin.
   - Wilson, Edward O.:*Sociobiology: The New Synthesis* (1975).
   - Eibl-Eibesfeldt, Irenäus: *Die Biologie des Menschlichen Verhaltens* (1984).
   - Runciman, Maynard Smith, Dunbar (eds): *Evolution of Social Behaviour Patterns in Primates and Man* (1996).
   - Sober, Elliott & Wilson, David Sloan: *Unto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behaviour* (1998).
   - Shennan, S.: *Genes Memes and Human History* (2002).
   - Wilson, David Sloan: *Darwins Cathedral: Evolution, Religion and the Nature of Society* (2002).
   - Wright, Robert: *Nonzero: The Logic of Human Destiny* (2000)
2. Eläinten käyttäytymisessä tapahtuvat nopeat, perinnölliset muutokset ovat pitkään askaruttaneet geneetikkoja. Yksi selitys on ns. Baldwin-ilmiö, joka on vielä kiistanalainen; katso Weber & Depew (eds): *Evolution and Learning: The Baldwin Effect Reconsidered* (2003). Perusajatus on että opitut käyttäytymismallit ohjeistavat geneettisiä muutoksia, jolloin evoluutio kulkee suosituimpaan suuntaan. Uudet tiedot epigeneettisestä, DNA-riippumattomasta perinnöllisyydestä lisäävät näitten ideoitten uskottavuutta.

   Genomista suurin osa on suljettu kirja. Geenit ilmentyvät vain jos aika, paikka ja ympäristö ovat oikeita. Pienetkin muutokset ohjeistuksessa voivat merkittävästi vaikuttaa fenotyyppiin ja käyttäytymiseen. Keskeinen osa tässä itsesäätelyssä on DNA-ketjua ympäröivällä monimutkaisella kromatiini-proteiinilla. Kromatiinin kemiallinen muuntelu avaa tai sulkee portit geenien ilmentymiseen. (Myös DNA on muunneltavissa samantapaisin keinoin.) Koko tämä ohjelma periytyy, mutta huomattavasti heikommin ankkuroituna ja siten joustavampana kuin DNA-sekvenssi. Ympäristö, esimerkiksi ravitsemus, sopeuttaa kromatiinin säätelyjärjestelmiä relevanteissa somaattisissa soluissa. Maitoa juovien populaatioiden parantunut laktoositoleranssi on klassinen esimerkki. Katso Gary P. Nabhan: *Why Some Like It Hot: Food, Genes and Cultural Diversity* (2004). Eri ihmispopulaatioiden selektiivistä evoluutiota käsittelee Voight et.al.: *A Map of Recent Positive Selection in the Human Genome. PloS Biology* (2006).

   Keskeinen kysymys kuuluukin, toteutuuko perinnöllinen ankkuroituminen vain tarjolla olevien poikkeavien genotyyppien valinnalla, vai siirtyvätkö somaattiset muutokset muna- ja siittiösoluihin. Periaatteessa myös munasolujen sytoplasma voi välittää "opittua" informaatiota. Mekanismeja on vaikea erottaa, mutta nopea evoluutio puhuu

jälkimmäisen vaihtoehdon puolesta, vaikka dogmaattisten darwinistien voi olla vaikea sitä niellä. Katso Eva Jablonka & Marion J. Lamb: *Evolution in Four Dimensions: Genetic, Epigenetic, Behavioral and Symbolic Variation in the History of Life* (2005); Viré et al. *Nature* vol 439 (2006) s. 871–874; *Epigenetics, Introduction and Reviews Nature* vol 447 (2007) s. 396–440. Koirien genomia käsittelee Hans Ellegren: *Nature* vol 438, (2005) s. 745–746; Kerstin Lindblad-Toh et al. ibid: (2005) s. 803–819. Kromatiinin muuntelu, katso Shogren-Knaak et al.: *Science* vol 311 (2006) s. 844–847; Bannister & Kouzarides: *Nature* 436 (2005) s. 1103–1106. Ihmisaivojen jatkuvasta kehityksestä, katso Evans et.al.: *Science* vol 309, Sept. 9 (2005) s. 1717–1720; Mekel-Bobrov et.al. ibid: (2005) s. 1720–1722.

3. Inuiittien kieli inuktitut ja romanien kieli romani ovat tunnettuja esimerkkejä siitä miten ”ihmistä” tarkoittava sana samaistuu omaa ryhmää tarkoittavaan ilmaisuun.
4. Edvard Westermarck: *The History of Human Marriage* (1891).
5. Katso Lewis Wolpert (2006): *Six Impossible Things Before Breakfast: The Evolutionary Origins* of Beliefs. Lee M. Silver tulkitsee uskontoja evoluutiopsykologian pohjalta. Katso *Challenging Nature. The Clash of Science and Sprituality at the New Frontiers of Life* (2006).
6. Edward Hagen esittää hypoteesin artikkelissaan *The Bargaining model of Depression* teoksessa Peter Hammerstein ed: *Genetic and Cultural Evolution* (2003) s. 95–123. Artikkelissa käsitellään lievää masennusta, alakuloa ja motivaation puutetta. Vaikeaan invalidisoivaan masennukseen on varmasti toiset syyt.
7. Altruismi on geneettisesti kannattavaa 50 % sukulaissuhteessa vain, jos sukulaisen hyöty on vähintään kaksinkertainen kustannuksiin nähden. Hamilton kehitti yksityiskohtaisesti tämän kokeellisesti todennetun teorian. Hamilton on kirjoittanut lukemisen arvoisen tieteellisen omaelämäkerran (*Narrow Roads of Geneland I –II* (1995, 2001).
8. Peliteorian perusteos on John von Neumannin ja Oscar Morgensternin *Theory of Games and Economic Behaviour* (1944). Peliteorian eturivin tutkijoihin kuuluva Robert Axelrod on julkaissut teoksen *The Evolution of Cooperation* (1984). Tärkeitä myöhempiä julkaisuja ovat mm. Ken Binmoren *Game Theory and the Social Contract I–II* (1998–2000) sekä Colin Camererin *Behavorial Game Theory* (2003), joissa käsitellään laajenevaa kokeellista puolta. Herbert Gintisin *Game Theory Evolving* (2000) on käytäntöön suuntautunut yhteenveto.
9. Katso esim. Jane Goodallin *The Chimpanzees of Gombe* (1986) sekä Frans de Waalin *Chimpanzee Politics* (2000).
10. Desmond Morris esitti jo 1967 kirjassaan *Alaston apina* teorian, jonka mukaan karvattomuus esti ihmisiä ylikuumentumasta rasituksista kuumilla savanneilla. Toinen teoria, jonka mukaan karvattomuus on keino vähentää iholoisia, esitetään esim. *New Scientist* julkaisussa *Early humans lost hair to prevent bugs* (2006) webissä. Ihmisen karvattomuutta koskeva yhteenveto löytyy esim. *Economist.com* Dec 18th (2003) *Human hair, the bare truth* tai Gustav Markkulan webbi-artikkelista: *Människans hårlöshet ur ett evolutionsteoretiskt perspektiv*.
11. Katso esim. Robert L. Trivers: *Social Evolution* (1985) ja *Natural Selection and Social Theory* (2002). Jälkimmäinen teos on kirjoittajan itsensä kommentoima yhteenveto aikaisemmista tieteellisistä töistään. Matt Ridley on kirjoittanut useita yleisölle tarkoitettuja kirjoja moraalin perusteista ja ihmisten vuorovaikutuksesta (katso kirjallisuusluettelo). Katso myös Bernhard, Fischbacher & Fehr *Parochial altruism in humans*, *Nature* 442/ 24 August (2006) s. 912–915.
12. Katso esim. J.P. Mallory: *In Search of the Indoeuropeans* (1989). Useista ympäröivistä kansoista poiketen proto-indoeurooppalaisten yhteiskunta lienee ollut korostetusti patriarkaalinen. Todennäköisesti he ensimmäisinä kesyttivät ja kasvattivat hevosia sotavaunujensa vetäjiksi. Mustanmeren pohjoispuolella sijainneilta alkusijoiltaan he levittäytyivät koko Eurooppaan sekä tunkeutuivat Anatoliaan, Iraniin ja Keski-aasiaan Intiaa myöten.

13. James Q. Wilsonin *The Moral Sense* (1993) on erinomainen ihmisen moraalista ulottuvuutta käsittelevä teos, joka painottaa geneettisten taipumusten ja ympäristövaikutusten välistä tasapainoa. Teoksessa esiintyy tietääkseni ensimmäistä kertaa (s. 221) termi "moraalinen pääoma".
14. Katso Barbara Arredi et al. *The Peopling of Europe* i *Anthropological Genetics,* editor Michael Crawford (2007) s. 398–400.
15. Tietopohja on pääasiallisesti anekdoottinen mutta tieteellistä tukeakin löytyy.
16. Trivers, Robert L.: *Parent-offspring conflict*. *American Zoologist* 14 (1974) s. 249–264 Kommentoitu artikkeli on teoksessa *Natural Selection and Social Theory* s.123–153.
17. Johtava behavioristi John B. Watson suositteli v. 1928 että äidit välttäisivät lastensa suutelemista tai syliin ottamista hemmottelun ehkäisemiseksi. Children´s Bureau of the United States Department of Labor omaksui virallisesti nämä näkökohdat. Katso Otto Klineberg et al.: *Students, Values and Politics* (1979).
18. Keskeinen julkaisu on Judith Rich Harrisin *Where Is the Child's Environment? A Group Socialization Theory of Development*. *Psychological Review* vol 10, nr. 3 (1995) s. 458–489.
19. Katso Edward O. Wilson: *Sociobiology* (1975) s. 163–164. Kuvio 7–8 on opettavainen.
20. Ihmisen varhaisen kehityksen ja levittäytymisen geneettisiä johtolankoja käsittelee mm. John Hawks et al. Kirjoituksessaan *Population bottlenecks and Pleistocene human evolution. Molecular Biology and Evolution* 17 Febr. (2000) s.2–22 ja Kevin Duerinck yhteenvedossaan *Genetics and human migration patterns*, kumpikin artikkeli löytyy webistä. Katso myös Paul Mellars *Neanderthals and the modern human colonisation of Europe, Nature* vol 432, 25 Nov. (2004) s.461–465 sekä *A new radiocarbon revolution and the dispersal of modern humans in Eurasia*, *Nature* vol 439, Febr 23 (2006) s. 931–935. Tutkijat ovat melko yksimielisiä siitä että ihmisen varhaiskehityksessä syntyi pullonkaula Afrikassa n. 2 milj. vuotta sitten ja toinen pullonkaula, sekin Afrikassa, n. 200 000 vuotta sitten. Uusia pullonkauloja syntyi nykyihmisen levittäytyessä nopeasti uusiin maanosiin. Katso esim. Pauls Mellars: *Going east: New Genetic and Archeological Perspectives on the Human Colonization of Eurasia. Science* vol 313, 11 Aug. (2006).
21. Norman Yoffee arvostelee teoksessaan *Myths of the Archaic State* (2005) tiukasti jakoa tarkoin määriteltyihin kehitysvaiheisiin. Kehityskulku ei ole ennalta määrätty niin kuin monet antropologit ovat olettaneet, mutta kartottaa kuitenkin tyydyttävästi yhteiskunnallisia muutoksia.
22. Robert Graves tulkitsee kirjassaan *The Greek Myths* (1955) kreikkalaisia myyttejä tämän kaavan mukaan. Miehen arvovallan menetys maanviljelysyhteisöissä toistuu nykyisissä demokratioissa kun perheenelättäjän rooli kyseenalaistuu.
23. Katso Steven A. LeBlanc: *Prehistoric Warfare in the American Southwest* (1999).
24. Katso Napoleon A. Chagnon: *Yanomamo.* (1992). Yanomamojen todennettu sotaisuus ei ole miellyttänyt kaikkia, joten Chagnonia on arvosteltu asiattomasti. Kommenttia varten katso *Science* vol 309, July 8 (2005) s. 227–228.
25. Katso *Catholic Encyclopedia*. *Guarani Indians* ja R.B. Cunninghame Graham: *A Vanished Arcadia* (1998), Project Gutenberg, kumpikin webissä.
26. J. Frazerin *The Golden Bough* (1922) on kuninkaansurman myyttistä alkuperää koskeva klassinen teos.

Luku 2: Aineellinen perusta

1. Katso esim. Mokyr, Joe: *The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress* (1990); *Long-term Economic Growth and the History of Technology* i Aghion & Durlauf eds.: *Handbook of Economic Growth* (2003).
2. Katso esim. J. Diamondin artikkeli *Geography and skin colour. Nature* vol 435, 19 May (2005) s. 283–284; artikkeli lehdessä *The Economist* March 11th (2006) s.73: *Sugars and spice*; Carl Zimmerin artikkeli *The hobbit brain,* March 3 (2005) *TBRN News.Org*.

sekä artikkelisarja lehdessä *Science*, vol 309, 9 September (2005) s.1717–1722; Evans, P. et al: *Microcephalin, a gene regulating brain size, continues to evolve adaptively in humans*; Mekel-Bobrov, N. et al.: *Ongoing adaptive evolution of ASPM, a brain size determinant in homo sapiens* ja Latimer et al: *Neutral ecological theory reveals isolation and rapid speciation in a biodiversity hot spot.* (Katso myös luku 1 viite 1.)

3. Ihmisen ratkaiseva vaikutus paleofaunan sukupuuttoihin on tänään kiistaton. Katso esim. Paul S. Martin: *Twilight of the Mammoths* (2005); Barnosky et.al.: *Review: Assessing the Cause of Late Pleistocene Extinctions on the Continents*. *Science* vol 306 (2004) s. 70–75. Australiaa käsittelee Christopher N. Johnson: *Science* vol 309, (2005) s. 255–256.
4. Tärkein Kiinan historian lähteeni on John King Fairbanks, Merle Goldman: *China: A New History* (1998).
5. Katso esim. Hugh Thomas: *The Slave Trade* (1997).
6. Bronislav Malinowski: *Argonauts of the Western Pacific* (1922).
7. Tärkein rahan historiaa koskeva lähteeni on Davies, Glyn rev.ed.: *A History of Money from Ancient Times to the Present Day* (1996).
8. Katso John Maynard Smith: *Evolution and the Theory of Games* (1982).
9. Katso G.F. Gause: *The Struggle for Existence* (1934). G. von Hertzen on kehittänyt vastaavia ajatuksia yritysstrategian suhteen: *Att spela plussummespel* teoksessa Rolf Carlsson ed. *Strategier för att tjäna pengar: Om affärsidén och andra SIAR-begrepp* (2000) s. 238–267. Löytyy myös teoksesta Kanniainen, Sintonen (ed)*: Etiikka & Talous* (2003) s. 280–307.
10. Richard Pipes: *Property and Freedom* (1999).
11. Vuonna 1840 Pierre-Joseph Proudhon esitti teoksessaan *Qu´est-ce que la propriete?* (Engl. käännös. *What is property?*), että omistus on varkautta. Teoksessaan *Theory of property* hän kuitenkin sanoo: ”Omistus on suurin olemassa oleva vallankumouksellinen voima jolla on verraton kyky asettua vallanpitäjiä vastaan… yksityisomistus… toimii vastapainona valtiovallalle ja takaa yksilön vapauden”.
12. R.L. Carneiro: *On the relationship between size of population and complexity of social organisation, Southwestern Journal of Anthropology*, vol 23, nr 3 (1967) s.234–243.
13. Alkuperäisiä tasmanialaisia koskeva tieto on hajanainen. Kulttuurin taantumisesta ei ole täyttä yksimielisyyttä, mutta se lienee kuitenkin vallitseva tulkinta tilanteesta. Katso Lyndall Ryan: *The Aboriginal Tasmanians* (1996), joka kuitenkin keskittyy alkuasukkaiden kohtaloihin heidän kohdattuaan eurooppalaiset.
14. Adrienne Mayor: *Greek Fire, Poison Arrows & Scorpion Bombs: Biological and Chemical Warfare in the Ancient World. Overlook* (2003).
15. Katso esim. Maryanne Kowaleski: *Local Markets and Regional Trade in Medieval Exeter* Cambridge University Press (1995) ja Fernand Braudel: (1979) *Les Jeux de l´echange. Civilisation materiell, economie et capitalisme XV–XVIII siecle* (englanniksi käännettynä *The Wheels of Commerce,* 1983).
16. Anders Chydeniuksen merkittävää panosta käsitellään eri näkökohdista julkaisussa *Den gemensamma friheten: Anders Chydenius tankar i dagens värld* Anders Chydenius Säätiö (2003).
17. Schumpeterin tunnetuin teos on *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942), joka ennustaa yrittäjyyden hiipumista sosialisoituvassa taloudessa. Katso myös Gunnar Eliasson et.al.: *The Birth, the Life and the Death of Firms* The Ratio Institute, Stockholm (2005)
18. Vertaa esim. Thomas Sowell: *Conquests and Cultures. An International History* (1998).

Luku 3: Poliittinen perusta

1. Tietomme muinaisista pohjoismaisista yhteisöistä nojaavat hautalöytöihin ja arkeologisiin kaivauksiin. Katso esimerkiksi B. Fribockin artikkeli *Från stenålder till vikingatid* webissä (2006) tai T. Lindkvist et al. tutkielma: *Trälar. Ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Nordiska Museet, Stockholm (2003) (Referoitu *Fornvännen* mars 2004). Ikkunoita talonpoikaisyhteisöön tarjoavat islantilaiset saagat jotka kirjoi-

tettiin noin 1300 mutta kertovat ajasta 300 vuotta aikaisemmin, esim *Njals saga*, engl. käännös ja esipuhe M. Magnusson, Penguin books, u.p. 1977; suom. *Poltetun Njállin saaga*, suom. Antti Tuuri, 1996. Naisten vahva asema yhteisössä on huomionarvoinen.

2. Katso esim. Simon Schama: *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age* (1987).
3. Uskoin kauan olleeni ensimmäinen, joka pani nämä lauseet paperille kirjassani *The Spirit of the Game*, (1993), mutta Lev Tihomirov muotoilee ajatuksensa miltei samalla tavalla julkaisussaan *Why I Ceased to Be a Revolutionary* (1895 venäjäksi). Katso Richard Pipes: *The Degaev Affair: Terror and Treason in Tsarist Russia* (2003).
4. Hugh Brogan on seikkaperäisesti kuvaillut de Tocquevillen elämää ja työtä elämäkerrassa *Alexis de Tocqueville: A Biography* (2006). Ainoa häiritsevä tekijä on että kirjailija toisinaan soveltaa omia, mielestäni anakronistisia arvostuksiaan de Tocquevillen ajatusmaailmaan.
5. Katso Winston Churchill: *The World Crisis* (1923).
6. Katso Max Jakobson: *Diplomaattien talvisota* (1955) ja *Finland in the new Europe* (1988). Neuvostoliiton kaaduttua tutustuin Neuvostoliiton suurlähettilääseen Juri Derjabiniin, joka vanhan vallan aikana oli kuulu Suomen-syöjä peitenimellä Komissarov. Hänen hapanimelä yhteenvetonsa aikaisemmista suhteistamme oli että Neuvostoliitto ja Suomi olivat kuin Tom ja Jerry.
7. Katso esim. Tony Judt: *Postwar: A History of Europe since 1945.*
8. Katso David McCullough: *Truman* (1992).
9. Katso esim. John Lewis Gaddis *The Cold War: A New History* (2005).
10. Katso hänen omaelämäkertasarjansa toinen osa *The Invisible Writing* (1954).
11. Katso Arvo Tuomisen omaelämäkertateos *Kremlin kellot* (1956).
12. von Neumann ja Morgenstern esittivät että jokaiselle hyvin määritellylle pelille on olemassa ainakin yksi joukko ristiriidattomia pelisääntöjä, eräänlainen perussäännöstö, joka mahdollistaa kaikkien esille tulevien konfliktien yksiselitteisen ratkaisun. Mutta W.F. Lucas osoitti tämän hypoteesin virheelliseksi (*Transactions of the American Mathematical Society* vol 137 (1969) s. 219–229.
13. Robert Putnam et al.: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* (1993).

Luku 4: Moraalinen perusta

1. Tämän mielipiteeni kanssa olen hyvässä seurassa. Richard Joyce on teoksessaan *The Evolution of Morality* (2006) käsitellyt moraalikäsitettä filosofisesta näkökulmasta ja osoittanut melko vakuuttavasti ,että objektiivinen ”oikea” moraali ei ole johdettavissa deduktiivisesti eikä kokeellisesti evoluutiopsykologisin termein. Katso kuitenkin myös esim. Martin Hollisin *Trust within reason* (1998), jossa tekijä analysoi ongelmaa peliteorian keinoin. Johtopäätös on, mikäli ymmärrän, että järki voi olla suunnan osoittaja vain jos se ymmärtää omat rajoituksensa.
2. Kurt Gödelin onnistui laatia vedenpitävä matemaattinen, itsensä kieltävä lause, jonka arkikielen vastine on ”tämä lause ei ole tosi”. Se merkitsee, että sen enempää lause kuin sen vastakohtakaan ei voi olla tosi, joten matematiikka on epätäydellinen järjestelmä; on olemassa rajaton määrä matemaattisia lauseita joiden todenmukaisuus jää avoimeksi. Asiasta kiinnostunut voi tutustua esimerkiksi Douglas R. Hofstadterin kirjaan *Gödel, Escher Bach: An Eternal Golden Braid* (1979).
3. Katso Ray Monk: *The Duty of Genius* (1990) s. 361–384. Wittgenstein oli antanut ymmärtää olevansa neljäsosajuutalainen, vaikka todellisuudessa kummatkin isoisät ja toinen äidin vanhemmista olivat juutalaista syntyperää.
4. Katso John Stephen Lansing: *Priests and Programmers: Technologies of Power in the Engineered Landscapes of Bali* (1991); *Perfect Order: Recognizing Complexity in Bali* (2006); Fred Eiseman: *Rice and Ritual: Dewi Sri´s Gift. Balivision* webissä (2004).

5. Jared Diamond kuvaa surullisen kehityksen kirjassaan *Romahdus* (*Collapse*, 2005, s. 79–119). Terry L. Hunt ja Carl P. Lipo ovat vastikään esittäneet Pääsiäissaaren historiaan korjatun aika-akselin, joka viittaa siihen että ympäristön tuho ja patsaiden pystyttäminen alkoivat jo varhain. *Late Colonization of Easter Island. Science* 17 March (2006) s. 1603–1606.
6. Katso Michael Fellman: *The Making of Robert E. Lee* (2000).
7. *Democracy in America II*, s. 336. de Tocqueville osoittaa näkijän kykyjä pystyessään vuonna 1840 kuvailemaan dystooppisen hyvinvointivaltion, jota ei silloin ollut olemassa edes alkiomuodossa.
8. Katso esim. *The Financial Times. Harris Poll of Adults in Five European Countries Reports on What People Think about Working Hours, Pensions and Retirement* 21 August (2006).
9. Karl Popper: (1962) *On the sources of knowledge and ignorance. Encounter* Sept. (1962). Uusi painos 2006.
10. James Gleick: *Chaos: Making a New Science* (1988) ja Roger Lewin: *Complexity: Life at the Edge of Chaos* (1992) ovat kansantajuisia esityksiä. Arkady Pikovsky, Michael Rosenblum, Jürgen Kurth: *Synchronization: A universal concept in nonlinear dynamics* on vaativampi teos.
11. Tapahtumat on kuvattu esim. julkaisussa *Japanese American National Museum Quarterly* vol 9, no 3 (1994) s. 11–16.
12. Katso esim. Samuel Bowles: *Microeconomics: Behaviour, Institutions and Evolution* (2004), joka on peliteoreettisesti suuntautunut esitys. Katso myös Eric D. Beinhocker: The *Origin of Wealth: Evolution, Complexity and the Radical Remaking of Economics* (2006). Beinhocker kapinoi vallitsevia taloustieteellisiä käsityksiä vastaan ja rakentaa uuden paradigmansa evoluutioperiaatteen varaan. Hän erittelee yksityiskohtaisesti hyvinvoinnin, yhteiskuntarakenteiden ja moraalin välisiä syy-yhteyksiä mutta ei kuitenkaan halua puhua moraalista.
13. Katso von Hertzen: *Att spela plussummespel* (2000); von Hertzen: *Moraali menestyksen minimitekijänä* teoksessa I. Haavisto (toim) *Hyve ja markkinatalous* (2003) s. 63–74; Robert Frank: *What Price the High Moral Ground? Ethical Dilemmas in Competitive Environment* (2005); Deirdre N. McCloskey: *The Bourgeois Virtues: Ethics for an Age of Commerce* (2006) johdanto.
14. Peter F. Druckerin mukaan rehellisyys (integrity) on johtajan välttämätön ominaisuus. Katso *The Essential Drucker* (2001).
15. Katso Gustav von Hertzen: *The Cultor Story – The Path Abroad* teoksessa Mannio et.al. (ed): *Our Path Abroad: Exploring Post-war Internationalization of Finnish Corporations* (2003) s. 69–85
16. Katso Wiklund et.al.: *The Hartwall/BBH-Case – The Dissolution of the Soviet Union as a Business Opportunity* teoksessa Mannio et al.(ed): *Our Path Abroad: Exploring Post-war Internationalization of Finnish Corporations* (2003) s. 409–420
17. Public choice -koulukunnan perustivat James Buchanan ja Gordon Tullock, jotka julkaisivat teoksen *The Calculus of Consent* vuonna 1962. (Buchanan sai Nobelin taloustieteenpalkinnon v.1986).

Luku 5: Henkinen perusta

1. Katso Stacy Shiff: *Great Improvisation: Franklin, France and the Birth of America* (2005).
2. Katso Fareed Zakaria: *The Future of Freedom* (2003): *Illiberal Democracy at Home and Abroad* s. 106–113. Zakaria kertoo esimerkkejä populistisista takaiskuista intialaisen demokratian kehityksessä.
3. Argumentointi löytyy Pascalin viimeisestä, kesken jääneestä teoksesta *Pensées*.
4. Katso Hannah Arendt: *Eichmann in Jerusalem: A Report on the banality of Evil* (1963).

5. Katso esim. Fred P.M. van der Kraal: *President Samuel K. Doe (1980–1990) The Master Sergeant-President* teoksessa *Liberia: Past and Present of Africa´s Oldest Republic* webissä (2006).
6. Mauno Koivisto: *Venäjän idea* (2001).
7. Tämä mietelmä esiintyy vasta vuonna 1790, 31 vuotta alkuperäistä myöhemmin julkaistussa painoksessa (s. 237).
8. Asiasta kiinnostunut voi tutustua myös Jaroslav Pelikanin teokseen *Reflections: The Predicament of the Christian Historian.* Center of Theological Inquiry (webissä) (1997).
9. Katso Adam Hochschild: *King Leopolds Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa* (1998).
10. Hartmut Mayerin ja Henri Vogtin toimittama *A Responsible Europe* (2006) on yritys kartoittaa EU:n globaaleja vastuita ja sitoumuksia. Katso myös Joseph Ratzinger (nykyinen paavi) *Europa, Seine Geistigen Grundlagen Gestern, Heute, Morgen.* Esitelmä Bayerin edustajana Berliinissä (28.11.2000).
11. Ann Gibbons kuvailee teoksessaan *The First Humans: The Race to Discover our Earliest Ancestors* miten paleoantropologien välinen tiukka kilpailu on johtanut loanheittoon ja luonut ilmapiirin, jossa kilpailijat informaation vaihtoa vältellen mustasukkaisesti vartioivat omia teorioitaan.
12. David S. Landes: *Revolution in Time: Clocks and the Making of the Modern World* (1983) s. 32–36.
13. Katso von Hertzen: *The Spirit of the Game* (2003) s. 277–318.
14. Max Weber: *Wissenschaft als Beruf. Schriften* 1894–1922. Esitelmä on julkaistu vuonna 1922 kirjoittajan kuoleman jälkeen. Uusi painos 2002.
15. Katso esim. Gintis, Bowles, Boyd, Fehr eds.: *Foundations of Cooperation in Economic Life*.
16. Henrich et al.: *In search of homo economicus: Behavioral experiments in 15 small-scale societies. American Economic Review*, 91 (2) (2002) s.73–78, myös webissä; Martin A. Nowak & Karl Sigmund *Evolution of indirect reciprocity (a review) Nature* vol 427 (2005) s.1291–1298 ja Henrich et al. *Costly Punishment Across Human Societies. Science* vol 312, 23 June (2006) s. 1767–1770.
17. Katso von Hertzen: *The Spirit of the Game* (1993) s. 312–318.
18. Katso esim. Colin A Ronan: *The Cambridge Illustrated History of the World's Science* (1983) s. 201–240.
19. Katso Peter Brown: The *Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity AD 200–1000* (1996).
20. Katso Jaakko Hintikka & Gabriel Sandu: *Game-theoretical Semantics* teoksessa Van Benthum, Ter Meulen (eds): *Handbook of Logic and Language* (1997) s. 361–410. Gödelin tiedostama matematiikan kykenemättömyys osoittaa omaa virheettömyyttään johtaa siihen, että mikään totuuskriterio ei pysty todistamaan omaa totuuttaan. On turvauduttava korkeampaan totuustasoon, metakieleen joka myös voidaan ”gödelisoida”, vertaa luku 4 viite 1. (Lämmin tervehdys Jaakolle – meillä oli viereiset makuupaikat reserviupseerikurssilla vuonna 1953.)

Luku 6: Poliittiset nollasummapelit

1. Katso esim. David Wiles: *”Boss Tweed” and the Tammany Hall Machine* tai Wikipedia-artikkeli *Tammany Hall NYC*, kumpikin webissä.
2. Katso *The Economist*, January 18th (2005) *Money, Politics and More Money*.
3. Katso von Hertzen (2003) *The Cultor Story – The Path Abroad.*
4. Jack Welch, General Electricin monivuotinen johtaja, tarjoaa kirjassaan *Jack* (2001) kiehtovan kuvauksen yrityksensä arvoista ja strategioista.
5. Tämän ongelman ympärille on kasvanut laaja kirjallisuus. Yhteenvedon löytää Wikipediasta *California electricity crisis*.

6. Daron Agemoglu ja James A. Robinson rakentavat teoksessaan *Economic Origins of Dictatorship and Democracy* (2006) poliittisen teorian tulonjako-ongelman varaan. Heidän lähtökohtansa on, että taloudelliset luokkaristiriidat ovat ainoa poliittinen käyttövoima. Tällöin vaihtoehtoisia kehitysmalleja on mahdollista analysoida yksiselitteisin mutta myös hyvin yksipuolisin peliteoreettisin keinoin.
7. Katso esim. Iain McLean: *Public Choice*: *An Introduction* (1987); James M. Buchanan ja Richard A. Musgrave: *Public Finance and Public Choice: Two Contrasting Visions of the State* (1999). Katso myös *The Concise Encyclopedia of Economics Public Choice Theory.*
8. Katso Robert E. Hall ja Alvin Rabushka: *The Flat Tax* (1995). Tietty progressio on luotavissa kiinteällä, kaikkia tulonsaajia koskevalla vähennyksellä. Katso myös *The Economist* April 16th (2005). *The flat tax revolution*.
9. Katso Paolo de Renzio: *Bigmen and Wantoks: Social Capital and Group Behaviour in Papua New Guinea. QEH Working Paper Series* Working Paper Number 27 (2000), webissä.
10. Tosiasiat lienevät kiistattomia. Katso Wikipedia, *Salvador Allende*, johon liittyy pitkä keskustelu. Pinochetin kaappausta edeltävä parlamentin päätös on myös lukemisen arvoinen dokumentti: *Agreement of the Chamber of Deputies*, August 22, (1973). Uusi Pinochetin ratkaisuja puoltava analyysi löytyy teoksesta Karen Araujo ja Paul Craig Roberts: *Chile: Two visions, the Allende–Pinochet era* (2006).
11. Katso U.S. Senate *Lobbying Disclosure Act 1995.* Lisää lainsäädäntöä on odotettavissa. Katso myös *The Economist* August 21st (1999) s. 24–25, jossa kuvaillaan nykyaikaisten demokratioiden lobbaustoimintaa.
12. Katso Wikipedia, *Weatherman (organization*).
13. Webiltä *Archives Blast from the Past: Kicking up a Storm: The Legacy of Mark Rudd* (2003).
14. Dwight R. Lee and Richard B. McKenzie: *Helping the Poor Through Governmental Poverty Programs: The Triumph of Rhetoric over Reality* teoksessa Gwartney, Wagner (eds): *Public Choice and Constitutional Economics* (1988).

Luku 7: Taloudellinen plussummapeli

1. USA:ssa sekä General Motors että Ford ovat vaikeuksissa, ja samalla valtiollinen eläkkeiden jälleenvakuutusrahasto (Pension Benefit Guaranty Corporation, PBGC) horjuu sitoumuksiensa alla.
2. Lähde OECD *Main Economic Indicators*.
3. Katso *The Economist* January 27th (2005) *Nigeria: Democracy and its discontents.* Katso myös *The Economist* October 27th (2005) *Nigeria: The fat of the land*.
4. Katso esim. Milton Friedmanin *Capitalism and Freedom* (1962) ja *Free to Choose* (1980) molemmat kirjoitettu yhdessä puolison Rose D. Friedmanin kanssa. Katso myös jälkikirjoitus lehdessä *The Economist* November 25th (2006) s. 87–88, *A heavyweight champ at five foot two*.
5. OECD *Main Economic Indicators.*
6. Johan Edqvist: *Sveriges Riksdag: Ledamöter inkl. ersättare – oktober* (2005). Henkilökohtainen tiedotus.
7. Katso esim. David R. Henderson: *Japan and the Myth of MITI. The Concise Encyclopedia of Economics*.
8. Liikeideakäsitteen loi SIAR (Scandinavian Institute for Administrative Research) 1970-luvulla Erik Rhenmanin (1933–1993) johdolla. Katso esim. Erik Rhenman: *Företaget och dess omvärld* (1969); Richard Normann: *Skapande företagsledning* (1975); Jahnukainen, Junnelius ja Sonkin: *Liiketoiminnan kehittäminen liikeidean pohjalta* (1980).
9. Katso Gustav von Hertzen (2000): *Att spela plussummespel* vertaa myös luku 2 viite 7. Katso edelleen Berry J. Nalebuff and Adam M. Brandenburger: *Co-opetition* (1996), jossa ymmärrettävällä tavalla selitetään miten peliteoreettiselta pohjalta yhdistetään yhteistyö ja kilpailu. Venäläisen näkemyksen talouden plussummapelistä tarjoaa Alexander Martirosyan: *Strategy Through People: The Basics of a Contributing Organisation* (2006).

10. Katso esim. Vesa Kanniainen, Elise Pietarila: *Corporate Social Responsibility: Can Markets Control? Paper presented at the International Conference on Law and Economics and Related Topics, Helsinki, August (2005).*
11. Katso esim Castells: *The Rise of the Network Society* (1996) s.151–200. Webillä myös *Toyota Production System (TPS)* liittyen käsitteeseen *Lean Tools*.
12. Katso Michael Porter, Elisabeth Olmstedt-Teisberg: *Redefining Health Care: Creating Value-based Competition on Results* (2006).
13. Akateemisissä piireissä on käynnistynyt uusi systeemiajattelu, katso esim. Julian le Grand: *Motivation, Agency and Public Policy: Of Knights & Knaves, Pawns and Queens* Oxford University Press (2003). Le Grand oli Tony Blairin uskottu neuvonantaja, joten hänen ajatuskulkunsa heijastaa labour-hallituksen yrityksiä luoda terveydenhoidolle ja koulutukselle tekomarkkinat.
14. Buchanan, James A and Devletoglou, Nicos E.: *Academia in anarchy: An economic diagnosis* Basic Books (1970). Katso myös *The Economist* September 10th (2005) *The brains business: A survey of higher education.*
15. Kristian Karlsson kritisoi teoksessaan *Avlatsindustrin* (2006) seikkaperäisesti taipumusta loitota yritysten tuottopäämäärästä.
16. Sisäpiirin edustaja on kuvaillut tapahtumia seuraavasti: Komissio esitti aluksi hiilidioksidiveroa, mutta törmäsi periaatteelliseen vastustukseen, koska EU:n sekaantumista verotukseen ylipäätään vieroksutaan. Jotain oli kuitenkin tehtävä, jolloin keksittiin päästöoikeusjärjestelmä eli epäsuora verotus, maatalouden mallin mukaan (henkilökohtainen tiedonanto). Joseph E. Stiglitz argumentoi uudessa kirjassaan *Making Globalization Work* (2006) globaalin hiilidioksidiveron puolesta. Verotuksen ylivoimasta ohjauskeinona katso myös Richard Posner: *Catastrophe: Risk and Response* (2004) ja *Science* 314, 24 November (2006) s. 1217, William H. Schlesinger: *Carbon Trading.*
17. Katso *U.S. Nuclear Regulatory Commission Fact Sheet on the Accident at Three Mile Island* (2000).
18. Katso *US Death Rate Surged During Summer 1986. Causes Debated. Rachel´s Environmental & Health News* 64, February (1988). Keuhkokuumeesta johtuvat kuolemat lisääntyivät 18,1 % ja kaikista infektiosairauksista johtuvat kuolemat 22,5 % vuoteen 1985 verrattuna.
19. World Health Organization *Media Centre Chernobyl: the true scale of the accident* (2005). International Atomic Energy Agency (IAEA) *Chernobyl's Legacy: Health, Environmental and Socio-economic Impacts* (2005). Suurimmiksi terveysriskeiksi on arvioitu psyykkiset ja psykosomaattiset vaikutukset.
20. Tieto esitetty lehdessä *Svenska Dagbladet* 29.11. (2005). Viralliset luvut ovat paljon pienemmät, muutamia tuhansia tapauksia vuosittain.
21. Bertazzi et.al.: *Epidemiology* 8 (1997) s.646–652. *Dioxin Update from Seveso;* J. Barton Sterling: *Journal of Drugs in Dermatology* March–April (2005). *Dioxin toxicity and chloracne in the Ukraine.*
22. Katso *Nature* vol 435, 30 June (2005) s. 1179–1186. *China´s environment in a globalizing world.*
23. Katso esim. Wikipedia CFC.
24. Katso Jens Bjerre: *The Last Cannibals* s. 31–38 (uusi painos 1957).
25. Katso *Friskolornas Riksförbund*, websajt. Lehdessä *Hufvudstadsbladet,* 4 jouluk. (2005) on erinomainen kirjoitus.
26. Katso myös Johan Norberg: *Till världskapitalismens försvar* (2001).
27. Katso myös kommentit *The Economist* September 17th ja 24th (2005); *Helsingin Sanomat* 15.9. (2005).
28. International Organization for Migration (IOM), Press Briefing Notes – 7 February (2006) *Benin – Ministerial Conference of Least Developed Countries Focuses on Migrant Remittances*. Arvion mukaan noin puolet palautustapauksista näkyy virallisissa tilastoissa.
29. Katso Gustav von Hertzen: *Globalisaation arvomaailma* julkaisussa *Optiovoitto koko kansalle* (1988) s. 90–101.

Luku 8: Oikeudenkäyttö ja oikeudenmukaisuus

1. Katso Human Rights Watch May (2006) *Lost in Transition: Bold Ambitions, Limited Results for Human Rights Under Fox. Part V Law Enforcement: Ongoing Abuses that Undermine Public Security* webissä; *Mexican Law Review* Number 6, July–December (2006); Enrique Diaz-Aranda *Criminality and Criminal Law in Mexico: Where are we going?* webissä.
2. Poliisin vuosikertomus (2004) *Rikostorjunta*.
3. Sen kerran kun olen joutunut tuomioistuimen eteen, käräjäoikeus tuomitsi minut sisäpiirikauppoja koskevan lain nojalla sakkoihin siitä että olin toiminut varomattomasti arvopaperikaupassa. Oikeuden päätöksessä todettiin, että en ollut pyrkinyt henkilökohtaiseen etuun mutta että minun hallintoneuvoston puheenjohtajana olisi pitänyt osoittaa erityistä varovaisuutta. Koska lakiteksti ei tarjonnut tuomioperusteita päätökselle, viitattiin lain valmisteluun ja epämääräiseen lisensiaattityöhön. Tuomio soti selvästi voimassa olevaa lakia vastaan, mutta tyrmistyneen asianajajani neuvosta jätin valittamatta, mikä oli oma syyni. Puoli vuotta myöhemmin lakia täydennettiin siten että pyrkimys taloudelliseen etuun on ehdoton kriteeri sisäpiiririkokselle. Siitä huolimatta tämä tapahtuma tulee päällimmäisenä esille, kun Internetissä googlataan nimelläni. Järkyttävää on, että jopa Suomen kaltaisessa oikeusvaltiossa ainakin alioikeus on altis ei-juridisille vaikutteille, joiden luonteesta voi vain esittää arvailuja. Puhun tietenkin omassa asiassani. Kaikki oikeuden asiakirjat ovat saatavissa, ja toimitan niistä mielelläni kopioita.
4. Webissä Reference.com *Japanese law* (2006).
5. Webissä *Japan Perspectives*, Bill Stonehill: *Law in Japan* (2000).
6. Katso Steve Bogira: *Courtroom 302: A Year Behind the Scenes in an American Courthouse* (2005) sekä *The Economist* February 3rd (2007) s. 58.
7. Katso Simon Schama: *The Embarrassement of Riches: In Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age* (1987) s. 15–24. Schama ei ole aivan varma, sovellettiinko tätä rangaistusta (katso myös luku 3).
8. *Misuse of Drugs Act,* revised (1998). Katso myös Wikipedia, *Law of Singapore*.
9. Katso Alan A. Stone: *Law, Psychiatry and Morality. American Psychiatric Press* (1984) s. 3–40. Katso myös Wikipedia *Psikhushka.*
10. *California Penal Code* § 374 et seq. (2004) (koskee kaupunkeja). Rangaistus roskaamisesta on 1 000 $:n sakko, mutta lain valvonnassa on toivomisen varaa.
11. Katso esim. *Venture Capitalists on the Streets. An interview with the Salvation Army´s National commander, W. Todd Bassett* webissä.
12. Katso Webissä *Kris Sverige, Kris Finland, Cris Sweden*.
13. John H. Laub and Robert J. Sampson: *Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70* (2003).
14. Blair, Moffitt, Plomin and Viding: *Journal of Child Psychology* (2005); Stevenson J, Goodman R.: *Association between behaviour at age 3 years and adult criminality. J. Psychiatry*. Sept. Nr 179 (2001) s. 197–202.
15. Robert E. Rector: *The Myth of Widespread American Poverty. The Heritage Foundation*, *Policy Research & Analysis* Sept 18 (1998).
16. Katso Maurize Pinzon: *New York News Network* April 16 (2004).
17. Katso Hartmut Mayer, Henri Vogt (eds.) *A Responsible Europe* (2006).
18. Katso Transparency International *The Kenya Bribery Index (2005).* Tietyillä alemmilla tasoilla korruptio on vähentynyt, mutta poliisi ja tuomioistuimet ovat yhtä korruptoituneita kuin ennenkin. Ylimmällä tasolla korruptio on edelleen järkyttävä. *Mail & Guardian on line* 10 April (2006); *No End in sight to Kenya's corruption woes*. *The Economist* Feb 10th (2005) *Corruption in Kenya.*
19. Katso Amnesty International's *Report on Non-ID Palestinian Refugees in Lebanon* 05.10 (2005); Amnesty International: *Long Standing Suffering of Palestinian Refugees in Lebanon* 29.03 (2006).
20. Katso esim. David Landes *The Wealth and Poverty of Nations* (1998).

Luku 9: Neljäs valtiomahti

1. Katso Wikipedia *Journalism Scandals.*
2. Katso esim. Encyclopedia Britannica *Brent Spar*; Dirk Maxeiner: *Lessons from Brent Spar* Maxeiner & Miersch (2003) webissä.
3. Katso esim. kattava kaupallinen julkaisu *Yearbook of International Organisations* julkaisijana Union of International Assocations.
4. Katso *The Economist* March 5th (2005) *Obituary: Peter Berenson.*
5. *The Economist* March 19th (2005) *Unbroken yokes: Niger decides not to free its slaves* ja *Still with us*. Katso myös Hugh Thomas: *The Slave Trade: The Story of the Atlantic Slave Trade* (1997).
6. Helen Zumpe: *Sprachlenkung im Nationalsozialismus.* Dokumentations- und Informationszentrum für Rassismusforschung e.V. (DIR) (2000) webissä.
7. Katso *United Nations Development Programme, Crisis Prevention & Recovery: Mine Action Update* (April 2004).
8. Katso *The Economist* Technology Quaterly December 2nd (2006) s. 3–4. *Cat and mouse, on the web.*
9. Katso *The Economist* April 22nd (2006) Special section *Among the audience*.
10. Katso Wikipedia *Weblog.*
11. Katso esim. John B. Thompson: *Books in the Digital Age* (2005).

Luku 10: Demokratian harhoja

1. Franz Schurmann et al. (eds.): *Imperial China* (1967).
2. Katso Nel et al.: *Science* vol 311, 3 February (2006) s. 622–627. *Toxic Potential Materials at the Nanolevel*. Klassisen nanoteknologiatekstin laati K. E. Drexler: *Engines of creation: The Coming Era of Nanotechnology* (1986). Katso myös K.E. Drexler, C. Peterson: *Unbounding the Future: The Nanotechnology Revolution* (1991).
3. Katso Bill Kovarik: *Mass Media and Environmental Conflict* (2002); Paul Frame: *Radioluminescent Paint. Oak Ridge Associated Universities* webissä.
4. Syövän yhteys pieniin radioaktiivisen säteilyn annoksiin on kauan ollut ristiriitainen. W.C. Chen et al.: *Is Chronic Radiation an Effective Prohpylaxis Against Cancer? Journal of American Physicians and Surgeons* vol 9, nr.1 (2004) s.1–10 osoittaa dramaattisen ns. hormesis vaikutuksen. Syövän esiintyvyys säteilyä saaneessa väestöryhmässä oli 97 % pienempi kuin normaaliväestössä! (Tutkijoiden oli vaikea saada tuloksensa julkaistua.) Chandrasekara Dissanayake toteaa artikkelissaan *Of Stones and Health: Medical Geology in Sri Lanka. Science* 5 August (2005), että jopa normaalia 200 kertaa suurempi radioaktiivinen säteily monin paikoin Aasiassa ei aiheuta haittoja vaan näyttää pikemminkin edistävän terveyttä. Katso myös Wei and Sugahara: *High background radiation area in China. Journal of Radiation Research,* 41 (suppl) (2000) s. 1–76 ; Myron Pollycove and L.E. Feinendegen: *Biologic Responses to Low Doses of Ionizing Radiation: Part 2. Dose Responses of Organisms. The Journal of Nuclear Medicine* 42, 9 s. 26–32N, 37N, a review (2001).
5. Katso esim. Edward J. Calabrese and Linda A. Baldwin: *Toxicology rethinks its central belief: Hormesis demands a reappraisal of the way risks are assessed. Nature* vol 421, 13 February (2003) s.691–692.
6. Katso esim. Bruce N. Ames and Lois Swirsky Gold: *Paracelsus to parascience: the environmental cancer distraction. Mutation Research* vol 447 (2000) s. 3–13.
7. Matteus 15: 17–18; Markus 7: 15–23.
8. Katso esim. A. Trevavas and D. Stewart: *Paradoxical effects of chemicals in the diet on health. Current Opinion in Plant Biology.* nr. 6 (2003) s. 185–190.
9. Allergioiden, mikrobien ja infektioiden välisiä suhteita selvitellään esim. artikkelissa E. Isolauri et al.: *Probiotics: a role in the treatment of intestinal infection and inflammation?*

Gut vol 50 (2002) s. 54–59. Katso myös yhteenveto G.A. Rook ja L.R. Brunet: *Microbes, immunoregulation, and the gut*. *Gut* vol 54 (2005) s. 317–320.

10. Katso *Kennewick Man* Virtual Interpretative Center webissä.
11. *The Times-Democrat* 2nd november 1884. Sisältyy julkaisuun *Occidential Gleanings*, volume II (1925).
12. Katso Ruth Brandon *The Spiritualists* (1983).
13. Katso Wikipedia *The Protocols of the Elders of Zion.*
14. CNSNews.com January 07 (2005).
15. Energy Information Administration, US Department of Energy: *Crude oil and Total Petroleum Imports* (April 2006).
16. Katso esim. J.Q. Wilson: *The moral sense* (1993) s. 182–185. Katso myös *Glenn Wilson on the regression in the Kibbutz. The great sex divide.* Peter Owen, London (1989) s. 63–66, webissä.
17. SCUM-manifestin laati 1966 Valerie Solanas, mielenterveydeltään epävakaa osa-aika-prostituoitu, joka kuoli vuonna 1988.
18. Katso Frans B.M. de Waal: *Scientific American* March (1995) s. 82–88 *Bonobo Sex and Society.*
19. Monet tutkimukset viittaavat ns. iatrogeenisiin vaikutuksiin, jolloin terapiasta on enemmän haittaa kuin hyötyä. Katso esim. Mayou, D et al. (2000): *ASR Annotation. Psychological Debriefeing. Post-Trauma Acute Stress Reaction (ASR), Civilian Population* webissä. Katso myös *Tsunamialueen kriisiapu saa moitteita. Hämeensanomat* 10. 5. (2006) tai *Psykologi: Kriisiapu pahensi monen tilaa,* kriisipsykologi Anette Dam Lorentzenin näkemyksiä tsunamikatastrofista (webissä). Katso myös Richard J. McNally: *Psychiatric Casualties of War. Science* 313/18 August (2006) s. 923–924.
20. *National Comorbidity Survey Replication* on tilastollinen selvitys, jonka tekivät yhdessä National Institute of Mental Health, Harvard University ja University of Michigan. Katso *Science* 308 10 June (2005) s. 1527.
21. *Lionel Robbins Memorial Lectures* 2002/23.
22. Katso *Bulletin of the World Health Organization* 79, 12 (2001) *Choosing to die – a growing epidemic among the young.*
23. Alun perin Charles Maurice Tayllerand (1754–1838) kuvaili näin ranskalaisia aristokraatteja, jotka Bourbon-hallitsijoiden mukana palasivat Ranskaan 25 vuoden maanpaon jälkeen.
24. Syvällisempi arviointi teoksissa Dick Taverne: *The March of Unreason: Science, Democracy, and the New Fundamentalism* (2005) ja Ophelia Benson, Jeremy Stangroom: *Why Truth Matters* (2006).

Luku 11: Historian opetuksia

1. Katso esim. Alf Henriksson: *Byzantinsk Historia* (1971).
2. Joseph A. Tainter: *The Collapse of Complex Societies* (1988) s. 7–8.
3. *Nature* 23 December (2004) s. 1020–1023 *Dating the Late Archaic Occupation of the Norte Chico region in Peru* J.Cramer et al.: Kommentti *Science* 7 January 2005 s. 34–35.
4. Katso Encyclopedia Britannica*, Pre-Columbian Writing.* Inkavaltakunnassa kommunikointiin käytettiin khipu-nimistä monimutkaista pumpulinarujen solmujärjestelmää, jota ei kuitenkaan voida pitää kirjakielenä.
5. Katso Diamond: *Collapse* (2005) s. 157–177. Katso myös Yoffee: *Myths of the Archaic State* (2005).
6. Katso David P. Chandler: *A History of Cambodia* (2000). Jokainen kuningas halusi rakentaa oman temppelinsä (kaikkaan n. 40), jonka mieluiten tuli olla edeltäjäänsä komeampi. Vedenjakelua koskevat uusimmat arkeologiset tulokset esitetään artikkelista *Science* vol 311, 10 March (2006) s. 1364–1368 *The End of Angkor*.
7. Oswald Spengler*: Länsimaiden perikato* (*Der Untergang des Abendlandes,* 1918–1922); Arnold Toynbee: *History of the World* (1934–1954). Muutkin ovat tehneet hyvää työtä,

esim. R.G. Collingwood (1889–1943): *The Idea of History,* julkaistu tekijän kuoleman jälkeen 1946, ja Fernand Braudel (1902–1985): *Le Monde actuel, histoire et civilisations* (1963). Haluan myös mainita Egon Friedellin (1878–1938) teoksen *Uuden ajan kulttuurihistoria* (*Kulturgeschichte der Neuzeit,* 1927–1931).

8. Joseph Needhamin (1900–1995) monumentaaliteos *Science and Civilization in China* (1954–2004) on standardilähde. (Projektin saattoivat loppuun Needhamin avustajat.) Colin A. Ronan on laatinut lyhennetyn version teoksessa *The Cambridge Illustrated History of the World's Science* (1983) s. 125–186. Needham ihannoi kiinalaista tiedettä. Tekniset innovaatiot olivat toki alansa ensimmäisiä ja ansaitsevat kunnioituksen, mutta innovaatiot eivät johtaneet kumulatiiviseen tietorakenteeseen eivätkä todelliseen tieteelliseen ymmärrykseen.
9. Thomas Sowell: *Conqests and Cultures: An International History* (1998) s. 330.
10. Intiassa uskonnollisten käsitysten ja yhteiskunnan väliset vuorovaikutukset ovat erittäin monimuotoisia. Nobelin kirjallisuudenpalkinnon saaja V.S. Naipaul tarjoaa kirjoissaan *India: A Wounded Civilization* (1977) ja *India: A Million Mutinies Now* (1990) valikoituja esimerkkejä sosiaalisesta dynamiikasta.
11. Katso Steven LeBlanc: Wikipedia (1999): *Chaco Culture National Historical Park.*
12. Katso Wikipedia *Mississippian Culture.*
13. Katso *Encyclopedia Britannica.*
14. Katso Ata-Malik Juvaini: *Genghis Khan: The History of the World-Conquerer* (1958); David Morgan: *The Mongols* (1986). On arvioitu että joka kahdessadas euraasialainen on Tšingis-kaanin jälkeläinen. Katso esim. Spencer Wells et al: *A Genetic Landscape Reshaped by Recent Events: Insights into Central Asia. American Journal of Human Genetics* vol 71, nr 3 (2002) s. 466–482.
15. Katso esim. James J. Fox: *Harvest Of The Palm: Ecological Change in Eastern Indonesia* (1977). Fox vertailee kahta yhteisöä, joilla on melkein samanlainen taloudellinen mutta erilainen uskonnollinen tausta. Tuloksena oleva yhteiskunnallinen rakenne, sosiaaliset suhteet jne. ovat hyvin erilaiset ilmeisesti poikkeavien uskonnollisisten näkemysten vuoksi.
16. Romanien historiasta katso The Patrin Web Journal *Timeline of Romani History.*
17. Katso von Hertzen: *The Spirit of the Game* (1993).
18. Katso esim. *Encyclopedia of Latin American History and Culture* (1996).
19. Katso Wikipedia *Antonio López de Santa Ana.*
20. Pakistanissa noudatetaan tänäkin päivänä laajasti brittien hallinnon säännöstöä. Karachin kaupunki käyttää edelleen Bombayn (Mumbain) siirtomaahallinnon laatimaa kunnallistöitä koskevaa sanatarkkaa ohjetta. Katso Hamid A. et al: *Bombay Public Works Manual*. Revised (!) edition (2004). Käsikirjan §40 kannattaa siteerata kokonaisuudessaan: "Kun eurooppalaiset upseerit tai alaiset kuolevat tai haavoittuvat vaikeasti fanaatikkojen tai muitten henkilöitten toimien johdosta tai muutoin kuolevat äkillisesti väkivaltaisissa tai yllättävissä olosuhteissa, tulee yksityiskohtainen raportti toimittaa sähkeitse Intian (!) hallitukselle niin että kuolleen tai vahingoittuneen henkilön omaiset ja ystävät saavat tiedon mahdollisimman nopeasti."
21. Tärkein lähteeni Afrikan siirtomaavallan jälkeisen ajan historiaan on Martin Meredith: *The State of Africa: A History of Fifty Years of Independence* (2005).
22. Katso esim. Ron Chernow: *Titan: The Life of John D. Rockefeller* (1998). Öljymagnaatti Rockefeller oli tuloksellisin talousimperiumin rakentaja USA:ssa ja teräsparoni Andrew Carnegien ohella myös yksi moraalitietoisimmista. Rosvoparoni ei ole osuva nimitys näille tiukoille liikemiehille.
23. Robert L. Carneiro: *Science* vol 169, 21 August (1970) s. 733–738 *A Theory of the Origin of the State; Proceedings of the National Academy of Science* vol 97, November 7, s.12926–12931 *The transition from quantity to quality: A neglected causal mechanism in accounting for social evolution.*
24. Katso Yoffee: *Myths of the Archaic State* (2005).

Luku 12: Tulevaisuuden näkymiä

1. Santa Fe Instituten perustivat 1984 muutamat eturivin tutkijat voidakseen selvittää kompleksisuutta poikkitieteellisesti. Samantapaisia tutkimuslaitoksia on sittemmin syntynyt monin paikoin, mutta kattava kompleksisuusteoria näyttää edelleen saavuttamattomalta. Myös tulevaisuudentutkimus on tieteenä vielä epämääräinen ja etsii muotojaan, vaikka kirjallisuus on jo laaja. Erinomaisen suomenkielisen yhteenvedon ovat laatineet Kamppinen, Kuusi ja Söderlund: *Tulevaisuuden tutkimus* (2003). Englanninkielinen perusteos on Wendell Bell: *Foundation of future studies: Human science for a new era* (1996).
2. Suomessa on eri näkökohdista lähtien luotu erilaisia tulevaisuudenkuvia, esim. Manuel Castellin ja Pekka Himasen *Suomen tietoyhteiskuntamalli* (2001); Pentti Vartian ja Pekka Ylä-Anttilan *Kansantalous 2028* (2003); Reino Hjerppen ja Juha Honkatukian (toim) *Suomi 2025: Kestävän kasvun haasteet* (2005); *Finnsight 2015: Tieteen, teknologian ja yhteiskunnan näkymät* (2006) Suomen Akatemian ja TEKESin kustantamana. Katso myös Mika Mannermaan *Demokratia tulevaisuuden myllerryksessä: Yhteiskunnallinen vaikuttaminen uudessa viitekehyksessä* (2006), jonka julkaisi Eduskunnan tulevaisuudenvaliokunta Suomen yksikamarisen eduskunnan 100-vuotisjuhlan kunniaksi; Petri Rouvinen, Pentti Vartia, Pekka Ylä-Anttila: *Seuraavat sata vuotta* (2007); World Bank Institute on myös julkaissut tulevaisuuteen suuntaavan katsauksen, Carl Dahlman, Jorma Routti, Pekka Ylä-Anttila (eds.): *Finland as a Knowledge Economy: Elements of Success and Lessons Learned* (2006). Katso edelleen Peter Schwartz: *The Art of the Long View Planning* (1996) tai Peter Schwartz *Scenarios* webissä.
3. Systemaattisen tutkielman poliittisista ennustuksista on julkaissut Philip E. Tetlock: *Expert Political Judgement: How Good Is It? How Can We Know?*
4. Katso myös Elinor Ostrom: *Policies that crowd out Reciprocity Action* kirjassa Gintis et al. (eds) (2005) s. 255–275.
5. World Summit on the Information Society (WSIS) päätyi marraskuussa (2006) julkilausumaan, joka kehottaa YK:ta perustamaan Internet Governance Forum -yksikön. Julkilausuma tarkoittaa, että kommunikaatiota pidetään kansallisista viranomaisista riippumattomana inhimillisenä oikeutena. ICANN mandaatti on toistaiseksi rikkomaton.
6. Katso esim. Kosuke Kurokawa ed.: *Energy from the Desert: Feasibility of very large scale photovoltaic power generation system* (2003).
7. Katso Lu et al. *Nature* vol 440, 16 March s. 295 *Photocatalyst releasing hydrogen from water.*
8. Katso esim. Perlack et al.: *Oak Ridge Laboratory* (2005) *Biomass Feedstocks for a Bioenergy and Bioproducts Industry* ja Ragauskas et al.: *Science* vol 311, 27 January (2006) s. 484–489 *The Path Forward for Biofuels and Biomaterials.* Katso myös Y. Román-Leshkov et al. *Production of demethylfuran for liquid fuels from biomass-derived carbohydrates*. *Nature* vol 447 21 June (2007) s. 982–985.
9. Katso esim. Judy D. Wall: *Nature Biotechnology* vol 22, 1 January (2004) s. 40–41 *Rain or shine – a phototroph that delivers; Nature* vol 441, 18 May (2006) s. 274–279 *Batteries Not Included.*
10. Katso *Science* vol 309, 19 August (2005) *Is the Friendly Atom Poised for a Comeback?* ja *The Economist* June 3rd (2006) *Nuclear Power: The Shape of things to come.*
11. Katso Krushelnick and Cowley: *Science* vol 309, 2 September (2005) *Reduced Turbulence and New Opportunities for Fusion..*
12. Richard Dawkins on tuttu evoluutiomekanismejä koskevista tutkimuksistaan, esim. *The Selfish Gene* (1976) ja *The Blind Watchmaker* (1986). *The God Delusion* (2006) on radikaali evoluutiopsykologinen kannanotto.
13. Katso esim. Mladen Pavičič: *Quantum Computation and Quantum Communication: Theory and Experiments* (2005).
14. Jan Kåhre on kirjoituksessaan *The Mathematical Theory of Information* (2002) strukturoinut informaatiokäsitettä yksinkertaisten aksiomaattisten oletusten pohjalta.

Katso myös Hans Christian von Baeyer *Information. The New Language of Science* (2003).

15. Syndroomaa käsittelevä klassinen teksti on A.R. Luria (1902–1977): *The Mind of a Mnemonist: A Little Book about a vast memory* (1968).
16. Katso esim *The Economist* June 10th (2006) *Technology Quarterly* s. 20–21. *How to Build a Babel Fish.*
17. Katso *Transhumanism* Wikipedia.
18. Katso esim. Lee M. Silver: *Remaking Eden: How Genetic Engineering and Cloning Will Transform the American Family* (1997); Gregory Stock Houghton: *Redesigning Humans: Our Inevitable Genetic Future* (2002).
19. Katso esim. *Science* vol 311, 17 March (2006) s. 1544–1546 *The Race for the $1000 Genome.*
20. Katso *Science* vol 312, 21 April (2006) *Gene-Suppressing Proteins Reveal Secrets of Stem Cells; Nature* vol 441, 29 June (2006) s. 1059–1102*, Stem Cells.* Kantasolut voidaan parhaassa tapauksessa yhdistää geeniterapiaan. Laaja projekti on käynnissä punaverisoluihin liittyvän Thalassemia-verisairauden parantamiseksi (s. 1100–1102).
21. Katso esim. Gilbert, Tyler & Zackin: *Bioethics and the New Embryology: Springboards for Debate* (2005).
22. Heisenbergin epätarkkuusperiaatteen mukaan tyhjön täyttävät virtuaalihiukkaset, joita koko ajan syntyy ja häviää mutta jotka myös ovat vuorovaikutuksessa elektronien, protonien jne. kanssa. Tyhjössä on energiaa, joka ilmenee esim. ns. Casimir-efektissä ja liittyy kosmiseen vakioon. Kvanttimekaaninen laskelma tuottaa kuitenkin suunnattomasti mitattuja suurempia (10^{120}) arvoja. Huimaan teorian ja todellisuuden väliseen eroon ei ole vielä löytynyt vastausta. Jotakin tärkeätä puuttuu mikro- ja makrokosmoksen välisen suhteen tulkinnassamme.
23. Katso esim. Freeman Dyson: *Disturbing the Universe* (1979); *Terraforming; Red Colony* webissä ja Wikipediassa.
24. Katso esim. Ted Sargent :*The Dance of Molecules: Nanotechnology is Changing our Lives* (2006).
25. Kaksi lomitettua (*entangled*) elektronia muodostavat bosonin. Jos elektronit erotetaan ja toinen reagoi detektorin kanssa, toinen muuttuu fermioniksi. Mikäli alkuperäinen elektronipari on osa tälle muutokselle herkkää systeemiä, pitäisi olla mahdollista lukea reaktio. Avaruusalukseen voitaisiin sijoittaa kokoelma lomittuneita mutta erotettuja elektroneja. Tukiaseman kanssa voitaisiin silloin kommunikoida laukaisemalla lomitettuja elektroneja, jolloin koodattu informaatio siirtyy välittömästi tukiasemalle (kommunikaatio toimisi luonnollisesti kumpaankin suuntaan). Tämä ei välttämättä riko periaatetta, että informaatiota ei voi siirtyä valoa suuremmalla nopeudella. Avaruusaluksen hitaan matkan aikana varastoituva informaatiopotentiaali on yksiselitteisesti rajattu; uutta informaatiota ei varsinaisesti siirretä.
26. Katso esim. George Basalla: *Civilized Life in the Universe: Scientists on Intelligent Extraterrestials* (2005).

Luku 13: Uhkia riittämiin

1. Katso esim. Richard A. Posner: *Catastrophe Risk and Response* (2004). Asteroidihypoteesi ei ole täysin hyväksytty, ja Intian Deccanin laavapurkaukset saattavat olla ainakin osasyyllisiä tuhoon.
2. Katso webissä *Space Science* 19 March (2002) Robert Roy Britt: *Asteroid Buzzes Earth Highlighting Cosmic Blind Spot.*
3. Katso webissä NASA, Near Earth Object Program, *The Torino Impact Hazard Scale*; *Space Science* 27 December (2004) Robert Roy Britt: *Asteroid Watch: Odds of 2029 Collision Stuck at 1-in-40.*
4. Katso webissä *Space Science* 06 June (2002) Leonard David: *First Strike or Asteroid Impact? The Urgent Need to Know the Difference.*

5. Katso ESA-webbisivut, Near-Earth Objects Space Mission Preparation January (2003) *EUNEOS Executive Summary.*
6. *Science* vol 312, 2 June (2006) s. 1327–1353 *Hayabusa at Asteroid Itokawa; Science* vol 316 18 May (2007) s. 993–994 Eric Asphaug *The Shifting Sands of Asteroids.*
7. Vasta viime aikoina on alettu kartoittaa magmavirtauksia syvällä maankuoren alla. Virtaukset aiheuttavat mannerlaattojen liikkeet ja maan magneettikentän. Epäsäännöllisin välein magneettikenttä muuttaa suuntaansa, jolloin muutosaikana kentän kosmiselta säteilyltä ja aurinkotuulelta suojaava vaikutus heikkenee. Ilmiöllä ei kuitenkaan liene vakavia seurauksia. Keskimäärin suunnanmuutos tapahtuu n. 250 000 vuoden välein, mutta hajonta on suuri. Viimeksi suunnanmuutos tapahtui n. 750 000 vuotta sitten, ja magneettikenttä on nykyisin heikkenemässä.
8. Kasvien evoluutiossa näkyy ilmakehän hiilidioksidipitoisuuden aleneminen. Monet kasvilajit (ns. C4-kasvit) kompensoivat ympäristönmuutoksen vaikutusta fotosynteesiinsä kehittämällä synteesiä tehostavan hiilidioksidipumpun. Katso Pagani et al.: *Science* July 22 (2005) *Marked decline in atmospheric carbon dioxide concentrations during the Paleogene.* Viimeisten jääkausien sarjaan on saattanut vaikuttaa myös Pohjois- ja Etelä-Amerikan mantereiden liittyminen toisiinsa Panaman kannaksella noin kolme miljoonaa vuotta sitten. Kannas muutti merivirtauksia ja siten myös ilmastoa.
9. Katso *Nature* vol 43, 19 January (2006) Raper & Braithwaite: *Low sea level projections from mountain glaciers and icecaps under global warming.*
10. Katso esim. *Nature* vol 439, 19 January (2006) s. 256–260, Quirin Schiermeier: *A Sea Change*. Optimistisemman näkemyksen esittivät Patrick J. Michaels ja Robert C. Balling Jr: *The Satanic Gases: Clearing the Air about Global Warming. Cato Institute* (2000).
11. *Science* vol 25 (1991) s. 698–700, Friis-Christensen and Lassen: *Length of the solar cycle: An indicator of solar activity closely associated with climate.;* H. Svensmark, and E. Friis-Christensen *Variation of cosmic ray flux and global cloud coverage – a missing link in solar-climate relationships. Journal of Atmospheric and Solar-Terrestrial Physics* 59, 11, July (1997) s. 1225–1232(8). Vastakkaisia mielipiteitä esittävät Paul E. Damon ja Peter Laut: *EOS* 85, 39, 28 September (2004) *Pattern of Strange Errors Plagues Solar Activity and Terrestrial Climate Data.* Puoltavia näkemyksia puolestaan esittävät Svensmark et al. *Experimental Evidence for the role of Ions in Particle Nucleation under Atmospheric Conditions* Proceedings of the Royal Society A, October 3 (2006) webissä.
12. *IPCC Fourth Assessment Report*. Hyvä yhteenveto IPCC vuoden 2007 raportista on lehdessä *The Economist* Febr.10th (2007) *Climate change*.
13. *Science* 314, 20 October (2006) s. 401–403 Richard A. Kerr: *Pollute the Planet for Climate's Sake*; T.M.L. Wigley *A Combined Mitigation /Geoengineering Approach to Climate Stabilization* sid. 452–454. *Nature* 447, 10 May (2007) s. 132–136 Oliver Morton *Is this what it takes to save the world?* Katso myös Paukku, T.: *Ilmaston hallintaan on tiu tekniikoita. Helsingin Sanomat* 30. 1.2007 s. D1.
14. Katso *Science* vol 316, 27 April 2007, Buesseler et al *Revisiting Carbon Flux Through the Ocean´s Twilight Zone.*
15. Katso Roger Angel: *Feasibility of Cooling Earth with a Cloud of Small Space Craft Near L1. PNAS* vol 103, Nov 14 (2006) s. 17184–17189.
16. Katso University of Minnesota, Extension Service (1999) *What's Happening to Tropical Forests?* Katso myös Palm, Vosti, Sanchez, Ericksen (eds): *Slash-and-Burn Agriculture: The Search for Alternatives* (2005).
17. Kauppi, P. et al.: *Returning forests analyzed with forest identity. PNAS* vol 103, November 14 (2006) s. 17574–17579.
18. Katso esim. *The Economist* April 23rd (2005) Leader: *Rescuing environmentalism.*
19. Katso *CDC (Center for Disease Control and Prevention), Morbidity and Mortality Weekly Report (MMWR*) December 31 (1999), Donald A. Henderson: *Eradication: Lessons from the Past; Nature* vol 447, 17 May (2007) s. 279–283 Wolfe, Dunavan & Diamond: *Origins of major human infectious diseases.*

20. Katso *Science* vol 312, 12 May (2006) s. 832–835, Leslie Roberts: *Polio Eradication: Is It Time to Give Up.*
21. Katso James Chin: *The AIDS Pandemic: The Collision of Epidemiology with Political Correctness* (2007).
22. Katso W.D. Hamilton: *Narrow Roads of Geneland II: Evolution of Sex* (2001).
23. Katso *Science* vol 310, 7 October (2005) Editorial s.17; News s. 28–29; Tumpey et al.: *Characterization of the Reconstructed 1918 Spanish Influenza Pandemic Virus* s. 77–80; *Science* vol 312, 21 April (2006) *Influenza: The State of Our Ignorance.*
24. CDC 10, No 11, November (2004) *Emerging Infectious Diseases. Women and Autoimmune Diseases.* Lähes 80 % autoimmuunisairauksista kärsivistä potilaista on naisia.
25. Katso esim. Weinbauer M G: *Ecology of prokaryotic viruses*. *FEMS Microbiology Reviews* vol 28 nr 2 s. 127–181 May (2004); Larsen et al.: *Spring phytoplankton bloom dynamics in Norwegian waters: Microbial succession and diversity. Limnol. Oceanogr*. 49 (2004) s. 180–190; Jean-Michel Claverie: *Giant viruses in the oceans Quantitave Biology, abstract: the 4th Algal Virus Workshop* (2005).
26. Allander et al. *Cloning of a human parvovirus by molecular screening of respiratory tract samples* PNAS on line September 6 (2005).
27. Katso Wikipedia *Epstein-Barr virus*.
28. Katso esim. Thorne et al.*: Science* vol 311, 24 March (2006) s. 1780–1784 *Synergistic Antitumor Effects of Immune Cell-Viral Biotherapy.*
29. Hedelmällisyystiedot ovat raportista *CIA World Factbook* (webissä).
30. United Nation Population Division *World Population Prospects: The 2004 Revision. Highlights.*
31. Katso *Public sector performance, SCP (Social and Cultural Planning Office), The Hague*, september (2004) (webissä) *For the Lissabon process: Demography and the economy;* Francesco C. Billari: *Europe and its Fertility: From Low to Lowest Low. National Institute Economic Review* No 194, October (2005); *Helsingin Sanomat* 29.5.(2005) *Halutaan: Paljon eurooppalaisia vauvoja*; *The Economist* February 11th (2006) *The fertility bust: Very low birth rates in Europe may be here to stay.*
32. Rahman, DaVanzo, Razzaque: *When will Bangla Desh Reach Replacement-Level Fertility? The Role of Education and Family Planning Services*. *Lancet* vol 358 (2001) s. 1051–1023.
33. Vertaa J. Wilson (1993): *The moral sense* s. 141–163.
34. Katso esim. Henry Bayman: *The Secret of Islam: Love and Law in the Religion of Ethics.* (2003); Hans Magnus Enzensberger: *Schreckens Männer – Versuch über den radikalen Verlierer* (2006).
35. Katso *The Economist* May 20th (2006) s. 86–87. *Mass Hysteria: Telling the truth to the terrified.*
36. United Nations Development Programme (UNDP) Somalia. *Somalia Aid Coordination Body: Final Report Jan. Dec.* (2003).

Luku 14: Demokratian levittäminen

1. Ranskaa pidetään Ison-Britannian rinnalla Eurooppa-perheen itsekeskeisimpänä ja vastahankaisimpana jäsenenä. Ranskalainen de Tocqueville tunsi maanmiehensä: ”Ranskalaiset muodostavat Euroopan loistavimman ja vaarallisimman kansakunnan, joka sopii vuoroin ihailtavaksi, vihattavaksi, säälittäväksi tai pelättäväksi, mutta joka ei koskaan ole yhdentekevä.” *The Old regime and the French Revolution (Ancient Régime).*
2. Katso Nicolas Sarkozy: *Testimony: France in the Twenty-First Century* (2007).
3. *Science* 314, 20 October (2006) s. 425, Wolfgang Lutz, Sylvia Kritzinger, Vegard Shirbekk: *The Demography of Growing European Identity*. European Movement ja JEF- Europe (Young European Federalists) ovat hyvää tarkoittavia mutta huipulta ohjattuja järjestöjä, jotka ovat jääneet melko tuntemattomiksi eivätkä ole vielä saaneet kosketusta laajoihin kansankerroksiin.

4. Katso *G8 Gleneagles* (2005) Policy Issues webissä.
5. Katso esim. *The Economist* November 2nd (2005) *China and Japan: So hard to be friends; Business Week* November 7, (2005) *The Japan-China Oil Slick.*
6. Kiinan tulevaisuudesta on monenlaisia arvioita. Lauri Paermaa on kirjoittanut tarkkanäköisen tekstin: *Kohti demokratiaa? Kiinan poliittisen kehityksen kolme skenaariota. Futura* 32 (2006) s. 6–18.
7. Pervez Musharraf on jo laatinut omat muistelmansa: *In The Line Of Fire: A Memoir* (2006).
8. *Failed and Collapsed States in the International System* A report prepared by The African Studies Centre, Leiden; The Transnational Institute, Amsterdam; The Center of Social Studies, Coimbra University; The Peace Research Center- CIP-FUHEM, Madrid, webissä.
9. Esim. RAMSI (Regional Mission to Solomon Islands) on Australian dominoima yhteistyöorganisaatio, joka on ottanut tehtäväkseen vastata heimosotien runteleman valtion jälleenrakennuksesta. Katso *Australian Government, Overseas Aid* webissä.
10. Hyvän johdannon ongelmakenttään tarjoaa Seppo Tiihonen ja Paula Tiihonen: *Kohti globaalivastuuta. Maailmanhallinta – politiikkaa, taloutta, ja demokratiaa* Vatt-julkaisuja 39 (2004). En kuitenkaan yhdy kaikkiin esitettyihin johtopäätöksiin. Vertaa myös Heikki Patomäki ja Teivo Teivainen *Globaali demokratia* (2003), johon sisältyvät suositukset ovat mielestäni todellisuudelle vieraita.
11. *The Report of the World Commission on Dams*, November 16 (2000) webissä.
12. Katso Risto E.J. Penttilä: *The Role of the G8 in International Peace and Security. IISS (International Institute for Strategic Studies) Adelphi Papers* 355 (2003); Fratianni, Kirton, Rugman, Savona (ed): *New Perspectives on Global Governance* (2005).
13. Max Weber esitti tämän ajatuksen vuonna 1919 esitelmässään *Politik als Beruf* (webissä). Demokratia on sisällyksetön formaatti, ”oikeutusta luova tekniikka”. (Sitaatti on poimittu Anders Björnssonin kirjoituksesta *Max Weber – Inblickar i en tid och ett tänkande* Förvaltningshögskolans rapporter, Göteborgs universitet, 2006.)
14. *Charter Of Paris For A New Europe 1990: A new era of Democracy, Peace and Unity* webissä.
15. Nobel-palkittu Eric R. Kandel kertoo lukemisen arvoisessa omaelämäkerrassaan *In Search of Memory: The Emergence of a New Science of Mind* (2006), miten hän kahdeksanvuotiaana juutalaisena oli todistamassa tätä hämmästyttävää muodonmuutosta.
16. Katso *The Economist* February 25th (2006) *The business of giving: A survey of wealth and philanthropy; Nature* vol 447, 17 May (2007) s. 248–254 *Biochemical Philantrophy.*

Luku 15: Moraalisia haasteita

1. Katso Gustav von Hertzen: *Organiserat entrepenörskap: Synpunkter på en företagarorganisation* SIAR-S- 62 (1974), englanniksi *Cynics and Progress Motors* SIAR (1979). Katso lisäksi von Hertzen *The Spirit of the Game* (1993) ja *Att spela plussummespel* (2000).
2. Roland Griffits et al: *Psychopharmacology* August (2006) s. 268–283 psilocybin huumeesta.
3. Katso esim. *Nature* vol 410, 15 March (2001) s. 296–298 Alison Abbott: *Into the mind of a killer; Trends in Cognitive Sciences* 6, No 12 December (2002) J. Greene and J. Haidt: *How (and where) does moral judgment work.*
4. Päiväkirjamerkintä. Katso *The Letters of William James,* volume I, 147, Boston (1920) teoksessa Hans Joas: *The creativity of action* (1997).
5. Katso Kendall Powell: *How does the teenage brain work? Nature* vol 442, 23 Aug (2006).
6. Katso esim. William Acton: *Prostitution, Considered in its Moral, Social and Sanitary Aspects* 2nd ed (1870); E. A. Wrigley ed.: *Nineteenth-Century Society* (1972) s. 387–395 (katso Fukuyama 1999); Eric Foner, John Arthur Garraty (eds): *The Readers Companion to American History* (1991). Viktoriaanisen mullistuksen taustoja valaisee Ben Wilson (2007) kirjassaan *The Making of Victorian Values: Decency and Dissent in Britain 1789–1837.*

7. Maslowin arvohierarkia on tämän ajatusmallin tunnetuin ilmiasu. Katso Abraham H. Maslow: *Motivation and Personality* 2nd ed (1970).
8. Matteus 25; 14–30.
9. Oliver Roy: *Globilised Islam* (2004) s. 215.
10. Esimerkkinä esitelmä Berliinissä 9.2.2006 ”*Ich werde nicht die Klappe halten*” ja *”Der Prophet war im Unrecht”,* webissä. Ayaan Hirsi Ali on vastikään julkaissut omaelämäkerran *Infidel* (2007).
11. Orhan Pamuk: *Isäni matkalaukku* Nobel-luento 2006, Svenska Akademien kotisivu.
12. Katso Migration Policy Institute (2004) *Labour Migration in Asia,* webissä.
13. Katso myös Güreck et al: *The Comparative Advantage of Sanctioning Institutions*. *Science* vol 312, 7 April (2006) s. 108–111.
14. Karl Jaspers (1883–1969) huomioi ensimmäisenä kirjassaan *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* (1953) 500 vuotta ennen ajanlaskumme alkua esiintyneen uskonnollisen luovuuden ja määritteli käsitteen akseliaika (*Achsielzeit*).
15. Katso esim. Wikipedia (2006) *Scientology.*
16. Katso esim. Stacy Schiff: *Great Improvisation Franklin, France and Birth of America* (2005) s. 368.
17. Katso von Hertzen: *The Spirit of the Game* (1993) s. 412–419.
18. Katso *Science* vol 312, 30 June (2006) s. 1894–1897. Michael Balter: *The Baby Deficit.*
19. Mikroluotot jotka myönnetään ilman vakuuksia mutta pienen kollektiivin takaamina, on askel oikeaan suuntaan. Muhammad Yunus perusti Grameen Bankin Bangladeshiin vuonna 1983. Pankki on auttanut miljoonia köyhiä, useimmiten naisia, nousemaan köyhyydestä. Yunus sai Nobelin rauhanpalkinnon vuonna 2006.
20. Katso von Hertzen: *Att spela plussummespel* (2000) s. 257.
21. Deirdre N. McCloskey: *The Bourgeois Virtues: Ethics for an Age of Commerce* (2006). Kirja on suunnitellun neliosaisen sarjan ensimmäinen teos. Viimeisen teoksen nimi tulee olemaan *Defending the Defensible: The Case for an Ethical Capitalism*.

Kirjallisuusluettelo

Acemoglu, D. & Robinson, J. (2006*) Economic origin of dictatorship and democracy*. Cambridge University Press

Acton, W. (1870) *Prostitution: Considered in its Moral*. Uudelleen julkaistu, Cambridge University Press 1972

Ali, A.H. (2007) *Infidel.* Free Press

Araujo, K. & Roberts, P. (2006) *Chile: Two visions: The Allende-Pinochet era*. TBA

Arendt, H. (1963) *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil.* Faber & Faber

Aristoteles *Politica* Englanninkielinen käännös webillä.

Arredi, B. (2007) *The Peopling of Europe.* Teoksessa Crawford, M. (ed) *Anthropological Genetics* Cambridge University Press

Arrow, K. (1951*) Social choice and individual values*. John Wiley

Axelrod, R. (1984) *The evolution of cooperation*. Basic Books Inc

Baeyer, C. (2003) *Information: The Language of Science*. Weidenfeld & Nicolson

Barash, D. & Barash, N. (2005) *Madame Bovary´s Ovaries*. Delacorte Press

Barrow, J. & Tipler, F. (1986) *The anthropic principle*. Clarendon Press

Basalla, G. (2005) *Civilized life in the universe: Scientists on intelligent extraterrestrials*. Oxford University Press

Baumeister, R. (1999) *Evil: Inside Human Violence and Cruelty*. W.H.Freeman

Bayman, H. (2003) *The Secret of Islam: Love and Law in the Religion of Ethics*. North Atlantic Books

Beinhocker, E. (2006) *The Origin of Wealth: Evolution, Complexity and the Radical Remaking of Economics*. Harvard Business School Press

Bell, W. (1996*) Foundation of future studies: Human science for a new era.* Transaction Publishers

Benson, O. & Stangroom, J. (2006) *Why Truth Matters*. Continuum International Publishing Group

Berry, W. (2000) *Life is a miracle: An essay against Modern Superstition*. Basic Books

Binmore, K. (1994) *Game theory and social contract I-II*, MIT Press

Bjerre, J. (1956) *The last cannibals*. Uudelleen julkaistu, William Morrow 1957

Björnsson, A. (2006) *Max Weber – Inblickar i en tid och ett tänkande.* Förvaltningshögskolans rapporter, Göteborgs universitet

Bobbitt, P. (2002) *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*. Knopf

Bogira, S. (2005) *Courtroom 302: A year behind the scenes in an American courthouse*. Knopf

Bowles, S. (2004) *Microeconomics: Behaviour, institutions and evolution*. Princeton University Press

Brandon, R. (1983) *The spiritualists*. Weidenfield and Nicholson

Braudel, F. (1963) *Le monde actuel, histoire et civilisation*. Librairie Eugene Belin

Braudel, F. (1979) *Civilisation materiell, economie et capitalisme XV-XVIII siecle*. Englanniksi julkaistu *The wheels of commerce*. Cambridge University Press 1983

Brogan, H. (2006) *Alexis de Tocqueville*. Profile Books

Brown, P. (1996) *The rise of western Christendom*. Blackwell Publishers

Buchanan, J & Musgrave, R. (1999) *Public Finance and Public Choice: Two Contrasting Visions of the State*. MIT Press

Buchanan, J. & Tullock, G. (1962) *The calculus of consent*. Uudelleen julkaistu, Amazon.com 2006

Buchanan, J. et al. (1999) *Public finance and public choice*. MIT Press

Buchanan, J. et al. (1970) *Academia and anarchy: An economic diagnoses*. Basic Books

Burgess, A. (1962) *A Clockwork Orange.* William Heinemann

Camerer, C. (2002) *Behavioural game theory*. Princeton University Press

Carlsson, R. et al. (ed) (2000) *Strategier för att förtjäna pengar: Om affärsidén och andra SIAR begrepp.* Ekerlids förlag

Carneiro, R. (1967*) On the relationship between size of population and complexity of social organisation. Southwestern Journal of Anthropology* vol 23 nr 3 s. 234-243

Castells, M. (1996) *The rise of the network society***.** Blackwell

Castells, M. ja Himanen, P. (2001) *Suomen tietoyhteiskuntamalli.* WSOY

Chagnon, N. (1992*) Yanomamo*. Hartcourt College Publications

Chandler, D. (2000) *A History of Cambodia*. Westviev Press

Chernow, R. (1998) *Titan: The Life of John D. Rockefeller*. Random House

Chin, J. (2007) *The AIDS Pandemic: The Collision of Epidemiology with Political Correctness* Radcliffe Publishing

Churchill, W. (1923) *The World Crisis*. Thornton Butterworth

Club of Rome (1972) Limits to Growth

Collingwood, R. (1946) *The Idea of History*. Postuumisti muokattu ja julkaistu Clarendon 1993

Crawford, M. (ed) (2007) *Anthropological Genetics*. Cambridge University Press

Cunninghame, G. (1901) *A vanished Arcadia*. Uudelleen julkaistu, Litrix reading room, Amazon 2006.

Dahlman, C. et al. (eds) (2006) *Finland as a Knowledge Economy: Elements of Success and Lessons Learned*. World Bank Institute.

Darwin, C. (1871) *The Descent of Man*

Davies, G. ed. (1996) *A History of Money from Ancient Times to the Present Day*. University of Wales Press.

Dawkins, R. (1976) *The Selfish Gene.* Oxford University Press. Uusi painos 1990

Dawkins, R. (1986) *The Blind Watchmaker*. Norton. Uusi painos 1996

Dawkins, R. (2006) *The God Delusion*. Houghton Miffin

Diamond, J. (1997) *Guns, Germs and Steel*. Norton

Diamond, J. (2005) *Collapse*: *How Societies Choose to Fail or Survive* Viking

Djilas, M. (1955) *The New Class: An Analysis of the Communist System*. Harvest/Hbj Book. Uudelleen julkaistu, Amazon 1983

Donohue, J. et al. (2000) *The Impact of Legalized Abortion on Crime*. Stanford Law School

Dostojevski, F. (1879-1880) *Bröderna Karamasov*

Drexler, K. & Peterson, C. (1991*) Unbounding the Future: The Nanotechnology Revolution*. William Morrow

Drexler, K. (1986) *Engines of Creation: The Coming Era of Nanotechnology*. Anchor Books

Drucker, P. (2001) *The Essential Drucker*. Collins

Duncan, G. et al. (1984) *Years of Poverty, Years of Plenty.The Changing Economic Fortunes of American Workers and Families.* University of Michigan Press

Dyson, F. (1979*) Disturbing the Universe*. Harper & Row

Easterly, W. (2006) *The White Man's Burden: Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good*.

Eibl-Eibesfeldt, I. (1984) *Die Biologie des Menschlichen Verhaltens.* Piper, München

Eliade, M. (1978–1985) *A History of Religious Ideas I-III*. University of Chicago Press

Eliasson, G. (2005) *The birth, the life and the death of firms*. Nödfor project, The Ratio Institute, Stockholm

Enzenberger, H. (2006) *Schreckens Männer – Versuch über den radikalen Verlierer*. Suhrkamp

Erwin, D. (2006) *Extinction How Life on Earth Nearly Ended 250 Million Years Ago*. Princeton University Press

Etzioni, A. (1993) *The Spirit of Community.* Touchstone

Etzioni, A. (1996) *The New Golden Rule.* Basic Books

Etzioni, A. (2004) *From Empire to Community*. Washington University

Fairbanks, J. & Goldman, M. (1998) *China: A New History*. Harvard University Press

Fellman, M. (2000) *The Making of Robert Lee*. Random House

Ferguson, N. (2004) *Colossus: The Price of America's Empire*. Penguin Press
Florida, R. (2002) *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. Basic Books
Foner, E. et al. (1991) *The Readers Companion to American History*. Houghton & Mifflin
Fox, J. (1977) *Harvest of the Palm: Ecological Change in Eastern Indonesia*. Harvard University Press
Frank, R. (2005) *What Price the Moral High Ground? Ethical Dilemmas in Competitive Environments*. Princeton
Fratianni, M. et al. (eds) (2005*) New Perspectives on Global Governance*. Ashgate
Frazer, J. (1922) *The golden bough*.
Friedell, E. (1931) *Kulturgeschichte der Neuzeit*. Uudelleen julkaistu, Dtv 1995
Friedman, B. (2005) *The Moral Consequences of Economic Growth*. Knopf
Friedman, L. (2002*) Law in America*. Modern Library
Friedman, M. & R. (1980) *Free to Choose*. Uudelleen julkaistu, Harcourt 1990
Friedman, M. (1962) *Capitalism and Freedom*. Uudelleen julkaistu, University of Chicago Press 2002
Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man***.** Free Press
Fukuyama, F. (1999) *The Great Disruption*: *Human Nature and the Reconstitution of Social Order.* Free Press
Furet, F. (1978) *Penser la Révolution francaise*. Gallimard
Gaddis, J. (2005) *The Cold War*. Penguin Press
Gause, G. (1934) *The struggle for existence*. Uudelleen julkaistu, Dover publications 2003
Gazzaniga, M. (2005) *The Ethical Brain*. Dana Press
Gibbon, E. (1776-1789) *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*.
Gide, A. (1936) *Retour de l'U.R.S.S.*
Gilbert, S. et al. (2005*) Bioethics and the new embryology: Springboards for debate*. Sinauer
Gintis, H. (2000) *Game theory evolving*. Princeton University Press
Gintis, H., Bowles, S., Boyd, R., Fehr, E. (eds) (2005) *Moral Sentiments and Material Interests*: *Foundations of Cooperation in Economic Life*, MIT Press
Gleick, J. (1988) *Chaos: Making a New Science*. Heinemann
Goodall, J. (1986) *The chimpanzees of Gombe*. Harvard University Press
Grand le, J. (2003) *Motivation, Agency and Public Policy: Of Knights & Knaves, Pawns and Queens*. Oxford University Press
Grass, G. (1999) *Kopfgeburten oder Die Deutschen sterben aus*. Uudelleen julkaistu, Amazon
Graves, R. (1957) *The greek myths*. Uudelleen julkaistu, Amazon.com 2006
Gwartney, J. et al (ed) (1988) *Public choice and constitutional economics*. JAI Press
Haavisto, I. (toim) (2003) *Hyve ja markkinatalous.* Taloustieto
Hagen, E. (2003) *The bargaining model of depression*. Teoksessa P. Hammerstein (ed) *Genetic and cultural evolution of cooperation s.95–123*. MIT Press
Hall, R. & Rabushka, A. (1995) *The flat tax.* Hoover Institution Press
Hamilton, W. D. (1996) *Narrow roads to geneland I-II.* W.H. Freeman Spectrum
Hayek von, F. (1944) *The Road to Serfdom*. Uudelleen julkaistu, Chicago University Press 1994
Hayek von, F. (1960) *The Constitution of Liberty*. Uudelleen julkaistu, Chicago University Press 1978
Hayek von, F. (1988) *The Fatal Conceit*. Uudelleen julkaistu, Chicago University Press 1991
Henriksson, A. (1971) *Byzantisk historia*. Bonniers
Hertzen von, G. (1974) *Organiserat entrepenörskap: Synpunkter på en företagarorganisation* SIAR-S- 62. Englanniksi käännettynä *Cynics and Progress Motors* SIAR (1979)
Hertzen von, G. (1988) *Globalisaation arvomaailma.* Teoksessa *Optiovoitto koko kansalle: Hyvinvointiyhteiskunnan tulevaisuus* s. 90–101. Gummerus
Hertzen von, G. (1993) *The Spirit of the Game* Fritzes, Stockholm
Hertzen von, G. (2000) *Att spela plussummespel*. Teoksessa Carlson, R. (ed) *Strategier för att förtjäna pengar: Om affärsiden och andra SIAR-begrepp* s. 238–267. Ekerlids förlag

Hertzen von, G. (2003) *Moraali menestyksen minimitekijänä* s. 63–74. Teoksessa *Hyve ja markkinatalous.* Taloustieto

Hertzen von, G. (2003) *The Cultor Story – The Path Abroad*. In Mannio, P. et al (ed) *Our Path Abroad – Exploring Post-War Internationalization of Finnish Corporations* s. 409–420. Taloustieto

Himmelfarb, G (1995) *The De-Moralization of Society: From Victorian Virtues to Modern Values*. Knopf

Hintikka, J. & Sandu, G. (1997) *Game-theoretical semantics*. Teoksessa Van Benthum et al. (eds) *Handbook of logic and language* s. 361-410. Elsevier

Hjerppe, R. ja Honkatukia, J. (toim.) (2005) *Suomi 2025: Kestävän kasvun haasteet.* VATT-julkaisut

Hochschild, A. (1998) *King Leopolds ghost: A story of greed, terror and heroism in colonial Africa*. Pan Books

Hofstadter, D. (1979) *Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid*. Basic books

Hollis, M. (1998*) Trust within Reason*. Cambridge University Press

Houghton, G. (2002) *Redesigning humans: Our inevitable genetic future*. Houghton Miffin

Huntington, S. (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.* Simon & Schuster

Ikegami, E. (2005) *Bonds of Civility.* Cambridge University Press

Jablonka, E. et al. (2005*) Evolution in Four Dimensions*. MIT Press

Jahnukainen, J. Junnelius, C. Sonkin, L. (1980) *Liiketoiminnan kehittäminen liikeidean pohjalta*. Aldus.

Jakobson, M. (1955) *Diplomaattien talvisota*. WSOY

Jakobson, M. (1988) *Finland in the New Europe*. Uudelleen julkaistu, Greenwood Publishing Group 1998

Jaspers, K. (1953) *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*

Jelinek, E. (1997) *Die Klavierspielerin*. Uudelleen julkaistu, Amazon

Joas, H. (1999) *Die Entstehung der Werte*. Suhrkamp

Joas, H.(1997) *Die Kreativitet des Handelns.* Englanniksi käännettynä *The Creativity of Action*. University of Chicago Press

Joyce, R. (2006) *The Evolution of Morality.* MIT Press

Judt, T. (2005) *Postwar: A History of Europe since 1945*. Penguin

Juvaini, A.-T. (1958) *Genghis Khan: The History of the World-Conqueror*. Uudelleen julkaistu, University of Washington Press 1997

Kamppinen et al. (2003) *Tulevaisuudentutkimus: Perusteet ja Sovelluksia.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Kandel, E. (2006) *In Search of Memory: The Emergence of a New Science*. Norton

Kanniainen, V. & Pietarila, E. (2005) *Corporate social responsibility Can markets control? In International Conference on Law and Economics and Related Topics*. Helsinki, August 2005

Kant, I. (1795) *Zum ewigen Frieden*

Karlsson, K. (2006) *Avlatsindustrin*. Timbro

Kennedy, J.F. (1957) *Profiles in Courage*

Klamer, A. (1990*) Conversations with Economists*. Rowman & Littlefield

Klineberg, O. et al. (1979) *Values and Politics*. Free Press

Koestler, A. (1940) *Darkness at noon.* Bantam Books

Koestler, A. (1954) *The invisible writing. The second volume of an autobiography 1932-1940*. Danube edition. Uudelleen julkaistu, Stein & Day 1984

Koivisto, M. (2001) *Venäjän idea*. Tammi

Kowaleski, M. (1995) *Local markets and regional trade in medieval Exeter*. Cambridge University Press

Kubrick, S. (1962) *A Clockwork Orange*. William Heinemann

Kurokawa, K. (ed) (2003) *Energy from the desert: Feasibility of very large scale photovoltaic power generation system*. James and James

Kåhre, J. (2002) *The Mathematical Theory of Information.* Kluwer Academic Publishers Press

Landes, D. (1998) *The Wealth and Poverty of Nations*. Norton

Lansing, J. (1991*) Priests and programmers: Technological power in the engineered landscapes of Bali*. Princeton University Press

Lansing, J. (2006) *Perfect order: Recognizing complexity in Bali*. Princeton University Press

Laub, J. & Sampson, R. (2003) *Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70*. Harvard University Press

Layard, R. (2005) *Happiness: Lessons from a New Science*. Penguin Group

LeBlanc, S. (1999) *Prehistoric Warfare in the American Southwest*. The University of Utah Press

Lee, D. et al (1988) *Helping the Poor Through Governmental Poverty Programs: The Triumph of Rhetoric over Reality*. in Gwartney, J. et al. (eds) *Public Choice and Constitutional Economics*. JAI Press

Lewin, R. (1992) *Complexity: Life at the Edge of Chaos*. University of Chicago Press

Lomborg, B. (2001*) The Sceptical Environmentalist*. Cambridge University Press

Lorenz, K. (1963) *Das sogenannte Böse*. Uudelleen julkaistu, 1994

Lumsden, C. & Wilson E. O. (1983) *Promethean Fire*. Harvard University Press

Luria, A. (1968) *The Mind of a Mnemonist: A little book about a vast memory*. Basic Books

Lyndall, R. (1996) *The Aboriginal Tasmanians*. Allen & Unvin

Malinowski, B. (1922) *Argonauts of the western pacific*. Uudelleen julkaistu, Cambridge University Press 1992

Mallory, J. (1989) *In search of the indeuropeans*. Thames & Hudson

Mannermaa, M. (2006) *Demokratia tulevaisuuden myllerryksessä: Yhteiskunnallinen vaikuttaminen uudessa viitekehyksessä.* Eduskunta

Mannio, P. et al (2003) *Our Path Abroad*: *Exploring Post-war Internationalization of Finnish Corporations*. Taloustieto Oy

Maren, M. (1997) *The Road to Hell: The Ravaging Effects of Foreign Aid and International Charity*. The Free Press

Martin, P. (2005) *Twilight of the Mammoths.* University of California Press

Martirosyan, A. (2006) *Strategy Through People: The Basics of a Contributing Organisation*. Book Surge

Maslow, A. (1970) *Motivation and Personality*. Harper & Row

Mauss, Marcel (1924) *Essai sur le Don.*

Mayer, H. & Vogt, H. (2006) A *Responsible Europe*. Palgrave

Mayor, A. (2003) *Greek fire, poison arrows and scorpion bombs: Biological and chemical warfare in the ancient world*. Duckworth

McCloskey, D. (2006) *The Bourgeois virtues: Ethics for an Age of Commerce*. University of Chicago Press

McCullough, D. (1992) *Truman*. Simon & Schuster

McLean, I. (1987) *Public choice: An introduction*. Basil Blackwell

Meredith, M. (2005) *The State of Africa: A History of Fifty Years Independence*. Free Press

Michaels, P. & Balling, R. C. (2000) *The Satanic Gases: Clearing the Air About Global Warming*. Natl Book Network

Mintzberg, H. (2004) *Managers not MBA:s: A hard look at the soft practice on managing and management practice*. Berrett-Koehler Publishers

Mokyr, J. (1990) *The Lever of Riches Technological Creativity and Economic Progress*. Oxford University Press

Mokyr, J. (2003) *Long-term Economic Growth and the History of Technology.* Teoksessa Aghion, P. et al (eds): *Handbook of Economic Growth*. University of California, Berkeley

Monk, R. (1990) *The Duty of Genius*. Penguin Books

Montesquieu de, C. (1748) *De l'esprit de lois*

Morgan, D. (1986) *The Mongols*. Uudelleen julkaistu, Blackwell publishing 1990

Morris, D. (1967) *The Naked Ape* McGraw-Hill. Uudelleen julkaistu, Random House 1999

Musharraf, P. (2006). *In the Line of Fire: A Memoir*. Free Press
Nabhan, G. (2004) *Why some like it hot: Food, genes and and cultural diversity*. Island Press
Naipaul, V.S. (1977) *India: A Wounded Civilization* Knopf
Naipaul, V.S. (1990) *India: A Million Mutinies*. William Heinemann
Nalebuff, B. & Brandenburger, A.M. (1996) *Co-opetition*. Harper Collins Business
Neumann von, J. & Morgenstern, O. (1944) *Theory of games and economic behaviour*. Uudelleen julkaistu, Verlag Wirtschaft und Finanzen, Düsseldorf, 2001
Norberg, J. (2001) *Till världskapitalismens försvar*. Timbro
Normann, R. (1975) *Skapande företagsledning*.
Nowak, M. et al. (2005) *Evolution of indirect reciprocity. A Review*. *Nature* vol 437, 27 October s.1291-1298
Nozick, R. (1974) *Anarchy, State and Utopia* Basic Books
Olson, M. (1969) *The Rise and Decline of Nations*. Yale University Press, Uudelleen julkaistu 1982
Ortega y Gasset, J. (1930*) La rebellion de las masas (Massojen kapina*). Uudelleen julkaistu, Amazon 2005
Orwell. G. (1945) *Animal farm* Harcourt, Brace & Co
Palm, C. (2005) *Slash and Burn Agriculture: The Search for Alternatives*. Columbia University Press
Pascal, B. (1662) *Pensées.*
Patomäki, H. ja Teivainen, T. (2003) *Globaali demokratia* Gaudeamus
Pavičič, M. (2005) *Quantum computation and Quantum communication: Theory and experiments.* Springer
Pelikan, J. (1973-1990) *The Christian tradition* I-V. The University of Chicago Press
Penttilä, R. (2003) *The Role of G8 in International Peace and Security*. IISS Adelphi Paper 355
Pikovsky, A., Rosenblum, M., Kurth, J. (2001) *Synchronization: A universal concept in nonlinear dynamics.* Cambridge University Press
Pipes, R. (1999) *Property and freedom*. Vintage books
Pipes, R. (2003) *The Degaev affair: Terror and treason in tsarist Russia*. University of Yale Press
Politkovskaya, A. (2004) *Putin's Russia* Amazon
Popper, K. (1945) *The Open Society and its Enemies*. Routledge. Uudelleen julkaistu 2002
Popper, K. (1962) *On the sources of knowledge and ignorance*. *Encounter,* Sept. 1962. Uudelleen julkaistu, Library Books 2006.
Porter, M. & Olmstedt-Teisberg, E. (2006) *Redefining Health Care: Creating Value-based Competition on Results.* Harvard Business School Press
Posner, R. (2004) *Catastrophe Risk and Response*. Oxford University Press
Proudhon, P. (1840) *Qu'est-ce que la propriété? (What is property?*) Wikipedia 2006
Proudhon, P. (1866) *Théorie de la propriété. (Theory of property*) Wikipedia 2006
Putnam, R. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.* Simon & Schuster
Putnam, R. et al. (1993) *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press
Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*. Harvard University Press
Rector, R. (1998) *The myth of the widespread American poverty*. The Heritage Foundation, Policy, Research & Analysis, September 18
Rehn, A. (2001) *Electronic potlatch – a study on new technologies and primitive economic behaviours.* Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm
Rehn, O. (2006) *Europe´s next frontiers*. Nomos
Rhenman, E. (1969) *Företaget och dess omvärld*. Bonniers
Rich-Harris, J. (1995) *Where is the child´s environment? A group socialization theory of development*. *Psycological Review*, vol 10 nr 3 s. 458-489
Ridley, M. (1996*) The Origins of Virtue*. Penguin Books
Ridley, M. (2003*) Nature via Nurture*. Fourth Estate

Ronan, C. (1983) *The Cambridge illustrated history of the world science*. Cambridge University Press

Rorty, R. (1989) *Contingency, Irony, Solidarity* Cambridge University Press

Rousseau, J-J. (1762) *Le contrat social ou principes du droit publique*

Rouvinen, P. et al. (2007) *Seuraavat sata vuotta*. Taloustieto

Roy, O. (2004) *Globalised Islam*: *The Search for a New Ummah.* Hurst & Company

Ruddiman, W. (2005) *Plows, Plaques and Petroleum: How Humans Took Control of Climate*. Princeton University Press

Runciman, M. et al. (eds) 1996) *Evolution of Social Behaviour: Patterns in Primates and Man.* Oxford University Press

Ryan, L. (1996) *The Aboriginal Tasmanians*. Allen & Unwin

Sachs, J. (2002) *The End of Poverty*. Barnes & Noble

Sagan, F. (1954) *Bonjour tristesse* suomeksi *Tervetuloa ikävä*

Sargent, T. (2006) *The dance of molecules: Nanotechnology is changing or lives*. Thunder's Mouth Press

Sarkozy, N. *Testimony: France and the Twenty-First Century*. Pantheon Books

Schama, S. (1987) *The embarrassment of riches: An interpretation of Dutch culture in the golden age*. Collins

Schiff, S. (2005) *Great improvisation: Franklin, France and the Birth of America*. Henry Holt & Co

Schumpeter, J. (1942*) Capitalism, Socialism and Democracy*. Uudelleen julkaistu, Harper Perennial 1984

Schurman, F. et al. (eds) (1967) *Imperial China*. Vintage Books

Schwartz, P. (1996) *The Art of the Long View Planning*. Currency

Shannon, C. (1948) *The Mathematical Theory of Communication*

Sharp, G. (1973) *The Politics of Nonviolent Action*. Poeter Sergent Publisher

Sharp, G. (1993) *From Dictatorship to Democracy*. Albert Einstein Institution

Shennan, S. (2002) *Genes, Memes and Human History.* Thames & Hudson

Silver, L. (2006) *Challenging Nature: The Clash of Science and Spirituality at the new frontiers of Life*. Harper Collins

Silver, L. (1997) *Remaking Eden: How genetic engineering and cloning will transform the American family*. Avon Books

Smith, A. (1759) *The Theory of Moral Sentiments*

Smith, A. (1776) *An Inquiry into the Nature and Causes of The wealth of nations*

Smith, J. M. (1982*) Evolution and the theory of games*. Uudelleen julkaistu, Amazon 2006

Sober, E. & Wilson, D. (1990) *The Evolution and Psychology of Unselfish Behaviour.* Harvard University Press

Solanas, V. (1966) *SCUM manifesto*. Webillä

Soto de, H. (2000) *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else.* Basic Books

Soto de, H. et al (1989) *The Other Path: The invisible revolution in the third world*. Harper & Row

Sowell, T. (1998) *Conquests and cultures: An International History*. Basic Books

Sowell, T. (1999) *The Quest for Cosmic Justice*. Free Press

Spengler, O. (1922) *Der Untergang des Abendlandes 1918-1922*. Uudelleen julkaistu, Dtv 1997

Spinoza, B. (1676) *Ethica Ordine Geometrica Demonstrata (Etiikka)*

Stiglitz, J. (2006) *Making globalization work*. Norton

Stonehill, B. (2005) *Law in Japan: Japan Perspectives*. Eyes on Japan.com

Strauss, W. & Howe, N. (1991) *Generations: The History of America's Future 1584-2069*. William Morrow & Company

Tainter, J. (1988) *The collapse of complex societies*. Cambridge University Press

Taverne, D. (2005) *The March of Unreason: Science, Democracy and the New Fundamentalism*. Oxford University Press

Tetlock, P. (2005*) Expert political judgment: How Good Is It? How Can We Know?* Princeton University Press

Thomas, H. (1997) *The slave trade*. Simon & Schuster

Thompson, J. (2005) *Books in the Digital Age*. Blackwell Publ

Tiihonen, S. ja Tiihonen, P. (2004) *Kohti globaalivastuuta: Maailmanhallinta – politiikkaa, taloutta, ja demokratiaa.* VATT julkaisuja.

Tocqueville de, A. *(1835–1840) De la Démocratie en Amérique I-II.* Englanniksi käännettynä *Democracy in America I-II.* Uudelleen julkaistu, Vintage Books/Random House 1945

Tocqueville de, A. (1856) *L'Ancien Régime et la Révolution.* Englanniksi käännettynä *The Old Regime and the French Revolution.* Anchor Books 1955

Toynbee, A. (1960) *History of the World*. Uudelleen julkaistu, Oxford University Press 1976

Trivers, R. (1985) *Social evolution*. Cummings Publishing Co

Trivers, R. (2002*) Natural selection and social theory*. Oxford University Press

Tukydides *Peloponneesolais-sota.*

Tuominen, A. (1956) *Kremlin Kellot.* Tammi

Vartia, P. ja Ylä-Anttila, P. (2003) *Kansantalous 2028*. Taloustieto

Waal de, F. (2000) *Chimpanzee Politics*. Johns Hopkins University Press

Weber, B. & Depew, D. (2003) *Evolution and learning: The Baldwin effect reconsidered.* MIT Press

Weber, M. (1922) Wissenschaft als Beruf. Uusi painos 2002

Welch, J. (2001*) Jack: What I´ve learned leading a great company and a great people*. Headline

Westermarck, E. (1891) *The history of human marriage*. Uudelleen julkaistu, Amazon 2006

Wilson, B. (2007) *The Making of the Victorian Values: Decency and Dissent in Britain 1789-1837*. Pergamon Press

Wilson, D. S. (2002) *Darwins Cathedral: Evolution, Religion and the Nature of Society*. University of Chicago Press

Wilson, E. O. (1975) *Sociobiology: The New Synthesis*. 25th Anniversary Edition, Harvard University Press 2000

Wilson, E. O. (1998) *Consilience: The Unity of Knowledge*. Knopf

Wilson, G. (1989) *Great sex divide: A Study of Male-Female Differences.* Peter Owen

Wilson, J. Q. (1993) *The Moral Sense*. Free Press

Wittgenstein, L. (1922-1923) *Tractatus Logico-Philosophicus*

Wolf, M. (2004*) Why Globalization Works*. Yale Nota Bene

Wolpert, L. (2006*) Six impossible things before breakfast*. Faber & Faber.

Wright, R. (2000) *Nonzero: The Logic of Human Destiny.* Pantheon Books

Yoffee N. & Cowgill, G. (eds) (1988) *The Collapse of Ancient States and Civilizations.* University of Arizona Press

Yoffee, N. (2005) *Myths of the archaic state*. Cambridge University Press

Zakaria, F. (2003) *The future of freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. Norton

Hakemisto

J

Q

R